

**ÚRSKURÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR**

Mál nr. 2/2014

Hluti fyrrum Norðurárdalshrepps

11. október 2016

EFNISYFIRLIT

1	ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD	3
2	MÁLSMÉÐFERÐ	3
2.1	Hlutverk óbyggðanefndar.....	3
2.2	Mýra- og Borgarfjarðarsýsla, að undanskildum Kolbeinsstaðahreppi ásamt Langjökli (svæði 8 vestur), tekin til umfjöllunar.....	4
2.3	Lýstar kröfur og kynning.....	4
2.4	Mál nr. 2/2014, hluti fyrrum Norðurárdalshrepps.....	5
3	KRÖFUGERÐ	7
3.1	Kröfur íslenska ríkisins.....	7
3.2	Kröfur Guðrúnar Soffíu Karlsdóttur vegna Fjallendi Munaðarness (hluta Ystutunguafréttar).....	8
3.3	Kröfur Kirkjumálasjóðs vegna Sellands Stafholtskirkju.....	9
3.4	Kröfur Minningarsjóðs Ólafs Finnssonar vegna Sanddals og lands Sauðafellskirkju (Fellsenda- og Sauðafellssafréttur).....	9
3.5	Kröfur Kirkjumálasjóðs f.h. Hvammskirkju vegna Snjófjalla.....	10
3.6	Kröfur Borgarbyggðar vegna Fjallendis Munaðarness (hluta Ystutunguafréttar).....	10
3.7	Kröfur Borgarbyggðar vegna hluta Snjófjalla.....	11
4	GÖGN OG GAGNAÓFLUN	11
4.1	Inngangur.....	11
4.2	Rannsóknarskylda óbyggðanefndar.....	11
4.3	Vettvangsferð.....	12
4.4	Skýrslutökur.....	12
5	1 SAGA LANDSVÆÐA	13
5.1	Landnám.....	13
5.2	Afréttir og afréttarnot.....	14
5.3	Vesturhluti Ystutunguafréttar (nefnt Fjallendi Munaðarness af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins).....	18
5.3.1	Aðliggjandi og tengd svæði.....	21
5.3.1.1	Fjallendi Borgarhrepps.....	21
5.3.1.2	Hvassafell.....	22
5.3.1.3	Sauðafell.....	23
5.3.1.4	Neðri-Vífildalur.....	24
5.3.1.5	Fremri-Vífildalur.....	25
5.3.1.6	Fremri-Hundadalur.....	25
5.3.1.7	Neðri-Hundadalur.....	26
5.4	Austurhluti Ystutunguafréttar (Selland Stafholtskirkju).....	26
5.4.1	Aðliggjandi og tengd svæði.....	47
5.4.1.1	Hvassafell.....	48
5.4.1.2	Dalsmynni.....	49
5.4.1.3	Dýrastaðir.....	49
5.4.1.4	Hvammur.....	50
5.4.1.5	Breiðabólstaður.....	50
5.4.1.6	Sauðafell.....	51
5.5	Miðdælingaafréttur (Fellsendaafréttur og Sauðafellsafréttur).....	53
5.5.1	Aðliggjandi og tengd svæði.....	94
5.5.1.1	Hvammur.....	94
5.5.1.2	Sanddalstunga.....	95

5.5.1.3	Gestsstaðir	95
5.5.1.4	Sveinatunga og Hlíðarland	95
5.5.1.5	Fornihvammur	96
5.5.1.6	Jörfi	97
5.5.1.7	Villingadalur	97
5.5.1.8	Fellsendi	98
5.5.1.9	Gröf	98
5.5.1.10	Breiðabólsstaður	98
5.6	Snjófjöll og Fornihvammur	99
5.6.1	Aðliggjandi og tengd svæði	112
5.6.1.1	Melar	112
5.6.1.2	Skarð	113
5.6.1.3	Stóra Vatnshorn	114
6	NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR.....	115
6.1	Efnisskipan og sameiginleg atriði	115
6.1.1	Almennar niðurstöður óbyggðanefndar	115
6.1.2	Dómafordæmi í þjóðlendumálum	115
6.2	Landnám	116
6.3	Vesturhluti Ystutunguafréttar (Fjalllendi Munaðarness)	116
6.3.1	Inngangur	116
6.3.2	Sjónarmið aðila	117
6.3.3	Niðurstaða	119
6.4	Austurhluti Ystutunguafréttar (Selland Stafholtskirkju)	129
6.4.1	Inngangur	129
6.4.2	Sjónarmið aðila	130
6.4.3	Niðurstaða	131
6.5	Miðdælingaafrettur (Fellsendaafrettur og Sauðafellsafrettur).....	149
6.5.1	Inngangur	149
6.5.2	Sjónarmið aðila	150
6.5.3	Niðurstaða	154
6.6	Snjófjöll	184
6.6.1	Inngangur	184
6.6.2	Sjónarmið aðila	185
6.6.3	Niðurstaða	188
6.7	Um málskostnað	208
7	ÚRSKURÐARORÐ	209

VIÐAUKI

Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum. Svæði 1–8 norður.

FYLGISKJÖL

- I. Kort
- II. Aðilaskrá
- III. Skjalaskrá

1 ÚRLAUSNAREFNI, SKIPAN OG AÐILD

Þriðjudaginn, 11. október 2016, er tekið fyrir mál nr. 2/2014, hluti fyrrum Norðurárdalshrepps, og í því kveðinn upp svohljóðandi

ÚRSKURÐUR

Úrskurð þennan kveða upp Karl Axelsson, formaður óbyggðanefndar, og nefndarmennirnir Ása Ólafsdóttir og Hulda Árnadóttir.

Aðilar máls eru¹:

Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins vegna þjóðlendna.

(Andri Árnason hrl.)

Guðrún Soffía Karlsdóttir vegna fjallendis Munaðarness (hluti Ystutunguafréttar).

Minningarsjóður Ólafs Finnssonar vegna Sanddalstungulands og lands Sauðafellskirkju (Fellsenda- og Sauðafellsafréttur).

Kirkjumálasjóður vegna Snjófjalla og vegna Sellands Stafholtskirkju (hluti Ystutunguafréttar).

Birna Friðgeirsdóttir, Brynhildur Barðadóttir, Einar G. Friðgeirsson, Trausti Hvannberg Ólafsson og Þuríður Hjartardóttir vegna Sanddalstungu.

Borgarbyggð vegna Fjallendis Munaðarness (hluti Ystutunguafréttar) og hluta Snjófjalla.

(Ingi Tryggvason hrl.)

2 MÁLSMEÐFERÐ

2.1 Hlutverk óbyggðanefndar

Hinn 1. júlí 1998 tóku gildi lög um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Lögin kveða á um að starfa skuli óbyggðanefnd sem hafi með höndum eftirfarandi hlutverk, skv. 7. gr:

- a) Að kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b) Að skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c) Að úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Af ákvæði 7. gr. leiðir að gildistaka þjóðlendlaga, nr. 58/1998, og úrskurðir óbyggðanefndar, fela ekki í sér afstöðu til réttinda einstakra aðila yfir eignarlandi eða hver séu mörk milli eignarlanda og leiða ekki til neinna breytinga þar á.

¹ Sjá nánar í aðilaskrá (fylgiskjal II).

2.2 Mýra- og Borgarfjarðarsýsla, að undanskildum Kolbeinsstaðahreppi ásamt Langjökli (svæði 8 vestur), tekin til umfjöllunar.

Með bréfi, dagsettu 21. febrúar 2008, tilkynnti óbyggðanefnd fjármálaráðherra þá ákvörðun sína að taka til umfjöllunar svæði 8, sbr. 8., 11. og 1. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Landsvæði þetta, hið níunda í röðinni hjá óbyggðanefnd, tók til Sveitarfélagsins Skagafjarðar, Sveitarfélagsins Skagastrandar, Skagabyggðar, Blönduósbæjar, Húnavatnshrepps vestan Blöndu, Húnaþings vestra, Borgarbyggðar (fyrir utan fyrrum Kolbeinsstaðahrepp), Skorradalshrepps, Hvalfjarðarsveitar og Akraneskaupstaðar. Með bréfi til fjármálaráðherra, dags. 28. október 2008, tilkynnti óbyggðanefnd að ákveðið hefði verið, að höfðu samráði við sérfræðinga á Þjóðskjalasafni Íslands, að skipta svæði 8 í tvennt. Landsvæði það sem til umfjöllunar er eftir þessa breytingu er nefnt Mýra- og Borgarfjarðarsýsla að undanskildum fyrrum Kolbeinsstaðahreppi ásamt Langjökli (8B eða 8 vestur). Ákveðið var að fyrrum Kolbeinsstaðahreppur skyldi tilheyra svæði 9. Var sú ákvörðun tekin í kjölfar álits sérfræðinga á Þjóðskjalasafni Íslands, dags. 10. október 2008. Norðurhluti hins upprunalega svæðis nefnist Norðvesturland (svæði 8A eða 8 norður), og voru úrskurðir kveðnir upp á því svæði 19. desember 2014.

Landsvæðið Mýra- og Borgarfjarðarsýsla að undanskildum fyrrum Kolbeinsstaðahreppi ásamt Langjökli afmarkast svo:

Að norðvestan- og norðanverðu afmarkast svæðið af sveitarfélagamörkum Borgarbyggðar gagnvart austurmörkum fyrrum Kolbeinsstaðahrepps, Dalabyggð, Húnaþingi vestra og Húnavatnshreppi þar til komið er að jaðri Langjökuls. Að austan afmarkast svæðið af austur- og suðurjaðri Langjökuls þar til komið er að suðausturmörkum Borgarbyggðar. Þaðan er þeim mörkum fylgt þar til kemur að austurmörkum Hvalfjarðarsveitar sem svo er fylgt til suðvesturs og vesturs að hafi. Að vestanverðu afmarkast svæðið af hafi.

Fjármála- og efnahagsráðherra var upphaflega veittur frestur til 31. maí 2013 til að lýsa kröfum um þjóðlendur á þessu svæði, væri um slíkar kröfur að ræða. Kröfulýsingafrestur fjármála- og efnahagsráðherra var fyrst framlengdur til 31. júlí 2013, síðar til 15. október sama ár og svo til 1. desember 2013. Að lokum var veittur frestur til 10. desember 2013, og með því orðið við rökstuddum beiðnum íslenska ríkisins um fresti, að teknu tilliti til stöðu gagnaöflunar vegna svæðisins.

Sýslumönnum og fyrirsvarsmönnum viðkomandi sveitarfélaga, þ.e. Borgarbyggðar, Skorradalshrepps, Hvalfjarðarsveitar og Akraneskaupstaðar, var tilkynnt um ákvörðun óbyggðanefndar og gerð grein fyrir framhaldinu.

2.3 Lýstar kröfur og kynning

Kröfulýsingar fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, um þjóðlendur í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu bárust óbyggðanefnd þann 10. desember

2013. Óbyggðanefnd birti tilkynningu um málsmeðferð á framangreindu svæði og útdrátt úr kröfum ríkisins, ásamt uppdrætti, í Lögbirtingablaðinu 18. desember 2013, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Skorað var á þá sem teldu til eignarréttinda á því landsvæði sem félli innan kröfusvæðis ríkisins að lýsa kröfum sínum fyrir óbyggðanefnd í síðasta lagi 20. mars 2014. Þá kom fram að yfirlýsingu um kröfugerð og málsmeðferð yrði þinglýst á þær fasteignir á svæðinu sem skráðar væru í þinglýsingabók og málið varðaði, sbr. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998. Kröfulýsingarfrestur annarra en íslenska ríkisins var síðar framlengdur til 16. apríl 2014.

Kröfur fjármála- og efnahagsráðherra voru gerðar aðgengilegar almenningi á skrifstofum sýslumanna á Akranesi, Borgarnesi og Búðardal, auk viðkomandi sveitarfélaga og á heimasíðu óbyggðanefndar. Þá var málið kynnt í fjölmiðlum.

Gefið var út yfirlit yfir allar lýstar kröfur og voru þær færðar inn á uppdrátt. Lögboðin kynning fór fram með því að yfirlit og uppdráttur lágu frammi á skrifstofum sýslumanna á Akranesi, Borgarnesi og Búðardal, frá 5. maí til og með 5. júní 2014, sbr. 12. gr. laga nr. 58/1998. Athugasemdafrestur var til 12. júní 2014. Framangreind kynningargögn voru jafnframt aðgengileg á skrifstofum viðkomandi sveitarfélaga, skrifstofu óbyggðanefndar og heimasíðu óbyggðanefndar. Engar athugasemdir bárust fyrir lok athugasemdarfrests.

Fjármála- og efnahagsráðherra, fyrir hönd íslenska ríkisins, lagði fram kröfulýsingar um þjóðlendur á svæðinu í einum hluta. Á móti bárust 27 kröfulýsingar ýmissa aðila, sem sumar sköruðust eða náðu til fleiri en eins landsvæðis.

2.4 Mál nr. 2/2014, hluti fyrrum Norðurárdalshrepps.

Þjóðlendukröfusvæði íslenska ríkisins var skipt niður í fimm mál, þ.e. mál nr. 1/2014, landsvæði milli Hítarvatns og Fossdalsár; mál nr. 2/2014, hluti fyrrum Norðurárdalshrepps; mál nr. 3/2014, Hvítársíða, Þverárhlið og Norðurárdalur; mál nr. 4/2014, Arnarvatnsheiði, Geitland og Langjökull og mál nr. 5/2014, fyrrum Lundarreykjadalshreppur og hluti fyrrum Hálsahrepps.

Mál nr. 2/2014 var fyrst tekið fyrir á fundi óbyggðanefndar og forsvarsmanna málsaðila þann 5. maí 2014. Farið var yfir forsögu meðferðar svæðis 8B og stöðu kynningar krafna aðila. Gerð var grein fyrir skiptingu svæðisins í mál og því að óbyggðanefnd skipuðu í málinu þau Karl Axelsson formaður, Ása Ólafsdóttir og Hulda Árnadóttir. Gefið var færi á athugasemdum en engar slíkar komu fram. Lögð voru fram skjöl til upplýsinga fyrir lögmenn, ásamt skjalaskrá, og upplýst um ýmis atriði varðandi gagnaöflun nefndarinnar. Skorað var á lögmenn að fara yfir tiltekin atriði af sinni hálfu og gera athugasemdir ef þeir teldu ástæðu til. Þá var vakin athygli á þinglýsingu athugasemdar um yfirstandandi þjóðlendumál á landsvæði á ágreiningssvæði, skv. 2. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998, og óskað eftir að lögmenn gerðu umbjóðendum sínum grein fyrir því atriði. Einnig var gerð grein fyrir mikilvægi

þess að lögmenn og óbyggðanefnd ynnu saman að því að þeir sem hagsmuna ættu að gæta gerðust aðilar að málinu. Enn fremur var sérstaklega vakin athygli á ákvæði 17. gr. Þjóðlendulaga um samnýtingu á sérfræðiaðstoð o.fl. Þá var því beint til lögmanna að kanna hvort ljúka mætti málinu að einhverju eða öllu leyti með sátt, sbr. 15. gr. Þjóðlendulaga. Farið var yfir væntanlegt fyrirkomulag aðalmeðferðar í málinu. Loks var íslenska ríkinu veittur frestur til að skila greinargerð í málinu.

Við aðra fyrirtöku málsins, 5. júní 2014, var lögð fram greinargerð af hálfu íslenska ríkisins. Einnig voru lögð fram frekari gögn og leitast við að upplýsa málið að öðru leyti. Gerð var grein fyrir stöðu gagnaöflunar óbyggðanefndar. Við sama tækifæri var öðrum málsaðilum veittur frestur til skila á greinargerðum.

Við þriðju fyrirtöku málsins, 8. júlí 2014, voru lagðar fram greinargerðir af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins. Einnig voru lögð fram frekari gögn og leitast við að upplýsa málið að öðru leyti. Gerð var grein fyrir stöðu málsmeðferðar vegna kynningar heildarkrafna. Að lokum var farið yfir tilhögun fyrirhugaðrar aðalmeðferðar.

Við fjórðu fyrirtöku málsins, 14. ágúst 2014, voru lögð fram frekari gögn og leitast við að upplýsa málið að öðru leyti. Gerð var grein fyrir stöðu gagnaöflunar óbyggðanefndar. Að lokum var farið yfir tilhögun fyrirhugaðrar aðalmeðferðar.

Sá hluti aðalmeðferðar er snýr að vettvangsferð fór fram 17. september 2014 en um hana vísast nánar til kafla 4.3.

Við fimmtu fyrirtöku málsins, 29. september 2014, var gerð grein fyrir stöðu gagnaöflunar óbyggðanefndar og farið yfir sjónarmið lögmanna varðandi gagnöflun, sáttarferli og aðalmeðferð.

Við sjöttu fyrirtöku málsins, 15. október 2014, var látið reyna á sættir aðila að frumkvæði óbyggðanefndar, sbr. 15. gr. laga nr. 58/1998. Óskað var eftir afstöðu lögmanna aðila til þess hvort grundvöllur væri til að setta málin að einhverju eða öllu leyti. Var lögmönnum boðið að gera grein fyrir sjónarmiðum sínum. Ekki reyndist grundvöllur til sátta að svo stöddu. Farið var yfir stöðu gagnaöflunar óbyggðanefndar.

Við sjöundu fyrirtöku málsins, 28. nóvember 2014, var lögð fram bókun af hálfu íslenska ríkisins þess efnis að íslenska ríkið féllist á kröfur gagnaðila þess vegna Sanddalstungu. Var kröfulínu íslenska ríkisins breytt til samræmis við það. Þá var afmörkun svæðis 8B breytt við suðvesturmörk Sauðafellsafréttar, þannig að svæðismörkin voru látin fylgja línu sem dregin er um Urðarvatnsgil í Urðarvatn og þaðan eftir vatnaskilum að sýslumörkum. Jafnframt var afmörkun svæðis 8B breytt þannig á norðvesturmerkjum Sauðafellsafréttar að mörkin eru eftir breytinguna dregin frá punkti við sýslumörk í punkt nr. 24 á kröfulínu gagnaðila íslenska ríkisins, þ.e. tjörn við Sauðfellingamúla, og þaðan eftir vatnaskilum að sýslumörkum. Með þessum breytingum voru mörk svæðis 8B færð til samræmis við kröfulínur gagnaðila íslenska ríkisins að því leyti sem kröfulínur þeirra náðu ekki að svæðismörkunum. Svæði 8B minnkaði því lítilliga með þessu. Íslenska ríkið breytti jafnframt legu kröfulínu sinnar

til samræmis við hin breyttu svæðismörk. Ennfremur færði gagnaðili íslenska ríkisins kröfulínur sínar á tveimur stöðum til samræmis við sveitarfélagamörk á svæðinu. Ekki komu fram athugasemdir af hálfu lögmanna vegna umræddra breytinga á svæðismörkum og kröfulínum. Farið var yfir stöðu sáttaumleitana, staða gagnaöflunar var skýrð og frekari gögn lögð fram. Að lokum var farið yfir fyrirkomulag þess hluta aðalmeðferðar er snýr að skýrslutökum og málflutningi.

Sá hluti aðalmeðferðar er snýr að skýrslutökum og málflutningi fór fram 1. desember 2014. Fundað var á Hótel Hamri í Borgarnesi. Vísast nánar um það til kafla 4.4. Var málið tekið til úrskurðar að málflutningi loknum.

Málið var endurupptekið, 29. ágúst 2016, og lögð fram ný gögn. Þau höfðu áður verið kynnt lögmönnum og þeim gefinn kostur á að koma á framfæri athugasemdum. Við endurupptökuna skýrði óbyggðanefnd lögmönnum frá því að nefndin hefði með vísan til 2. mgr. 13. gr. laga nr. 58/1998 vakið athygli Borgarbyggðar á því að í málinu væru tilvik sem kynni að vera að ágreiningssvæði eða hluti þess væri afréttur jarða í hreppum sem sameinuðust undir merkjum Borgarbyggðar, sbr. b-lið 7. gr. þjóðlendlaga nr. 58/1998. Lögð var fram þrautavarakrafa Borgarbyggðar um að viðurkennt yrði að Fjallendi Munaðarness (hluti Ystutunguafréttar) og hlutu Snjófjalla væru afréttir jarða í sveitarfélaginu, sbr. b-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Af hálfu Borgarbyggðar var sérstaklega tekið fram að kröfunni væri lýst til þrautavara, ef svo færi að óbyggðanefnd féllist hvorki á aðal- né varakröfur annarra gagnaðila íslenska ríkisins vegna umræddra svæða. Engar athugasemdir komu fram varðandi þrautavarakröfuna eða önnur fram komin gögn og ekki var talin þörf á endurflutningi málsins.

Málið var endurupptekið að nýju 5. október 2016 og lögð fram ný gögn. Ákveðið var að lögmenn fengju færi á að kynna sér þau nýju gögn sem komið hefðu fram í málinu áður en afstaða yrði tekin til þess hvort málin yrðu endurflutt.

Loks var málið tekið fyrir föstudaginn, 7. október 2016. Þar kom fram að lögmenn teldu ekki þörf á endurflutningi. Var málið því tekið til úrskurðar að nýju.

3 KRÖFUGERÐ²

3.1 Kröfur íslenska ríkisins

Af hálfu fjármála- og efnahagsráðherra fyrir hönd íslenska ríkisins er kröfum í málinu lýst í tveimur hlutum. *Annars vegar* er lýst kröfum til Ystutunguafréttar en gagnaðilar íslenska ríkisins lýsa kröfum til hans í tvennu lagi og vísa til vesturhluta hans sem Fjallendis Munaðarness og austurhluta hans sem Sellands Stafholtskirkju. *Hins vegar* er af hálfu íslenska ríkisins lýst í einu lagi kröfum til Miðdælingaafréttar, þ.e.

² Upphaflega var kröfum einnig lýst vegna jarðarinnar Sanddalstungu en breytingar á kröfulínu ríkisins við meðferð málsins leiddu til þess að jörðin fellur nú utan þjóðlendukröfusvæðis, miðað við afmörkun gagnaðila íslenska ríkisins á henni. Ágreiningur vegna jarðarinnar kemur því ekki til frekari umfjöllunar í þessum úrskurði nema að því er varðar málskostnað.

Sauðafellsafréttar og Fellsensafréttar, ásamt hluta Snjófjalla. Af hálfu íslenska ríkisins er þess nánar tiltekið krafist að viðurkennt verði að allt land innan eftirfarandi kröfupunkta verði úrskurðað þjóðlenda:

Ystutunguafréttur:

Upphafspunktur er á sýslumörkum (nyrstu mörkum kröfusvæðis) í hæstu drögum á Sátudal (1), eftir Sátugili og Fossadalsá að Hærri fossum (2), þaðan austur yfir fjallið sunnan við Sátu, sem er bungumyndað fjall með klettaborg efst og ber hæst á þessum slóðum, í drög Villingadals (3), um Villingagil til Vesturár (4), með Vesturá þar til hún mætir Bjarnadalsá (5), þá er Bjarnadalsá fylgt að Bjarnarfossi (6) og þaðan Mælifellsgili norðaustur eftir Baulusandi í Litlu-Baulu (7), þaðan norður í Hrutaborg (8), norðvestur um Fossaskörð og um Fossaskarðabrun (9) að Banadalsbrún við sýslumörk Dalasýslu (afmörkun kröfusvæðis) (10). Að norðan er miðað við afmörkun kröfusvæðis frá síðastnefndum punkti að upphafspunkti (1).

Miðdælingafréttur/Sauðafellsafréttur/Fellsendafréttur:

Upphafspunktur er í Fossaskarðsbrún við sýslumörk eða við mörk kröfusvæðis (1), þaðan í Svínagilsbotn (2), eftir Svínagili og í Mjóadalsá (3), eftir Mjóadalsá að Brandagili (4). Eftir Brandagili upp í hornpunkt á hábrún á vatnaskilum vestan Víðagils (5) og þaðan í Víðagil og eftir Víðagili í Sanddalsá að Smiðjugili (6), eftir Smiðjugili og svo um Jötnagarða í Hvassá (7). Eftir Hvassá og að Innraleiti (8), þaðan í Vestra-Kambshorn (9), með vesturbrúnunum Snjófjalla (10), suðaustur í Eystra-Kambshorn og þaðan beina línu norðaustur í drög Sandfellskvíslar eða að sýslumörkum við (afmörkun kröfusvæðis). Sýslumörkum er svo fylgt að upphafspunkti í Fossaskarðsbrún (1).

3.2 Kröfur Guðrúnar Soffiu Karlsdóttur vegna Fjallendi Munaðarness (hluta Ystutunguafréttar)

Þess er krafist aðallega að hafnað verðir þjóðlendukröfu íslenska ríkisins að fjallendi jarðarinnar Munaðarness. Jafnframt verði viðurkennt að þinglýstur eigandi jarðarinnar Munaðarness, Borgarbyggð, eigi beinan eignarrétt að landi, sem íslenska ríkið gerir kröfu til að verði úrskurðuð þjóðlenda og er í Ystutungu, Mýrasýslu og afmarkast þannig:

Frá upphafspunkti þar sem Einiberjagil og Vesturá mætast (13), og þaðan ræður Vesturá upp í Villingagil (14) og síðan það gil upp í Villingagilsbotn (15) og þaðan bein lína upp í hornpunkt við Hærrifossa í Fossdalsá (16), þaðan um Sátudal (17) en síðan eftir vatnaskilum upp í hornpunkt í Háborg (18). Þaðan um Merkjahrygg (11) í Einiberjagil (12) og eftir gílinu í upphafspunkt/hornpunkt við Einiberjagil/Vesturá (13).

Til vara er þess krafist að umrætt landsvæði verði úrskurðað afréttareign gagnaðila íslenska ríkisins, sbr. 5. gr. þjóðlendlaga nr. 58/1998.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi gagnaðila samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, landeiganda að skaðlausu.

3.3 Kröfur Kirkjumálasjóðs vegna Sellands Stafholtskirkju

Þess er krafist aðallega að framkominni þjóðlendukröfu fjármálaráðherra, f.h. íslenska ríkisins, í Selland Stafholtskirkju verði hafnað og að viðurkennt verði að eigandi jarðarinnar Stafholts, Borgarbyggð, eigi beinan eignarrétt að landi sem íslenska ríkið gerir kröfu til að verði úrskurðuð þjóðlenda og afmarkast þannig:

Frá upphafspunkti við ármót Vesturár og Bjarnardalsár (1) og eftir Bjarnardalsá upp í Mælifellsgil (2) og þaðan upp á vatnaskil (3) og síðan er þeim fylgt upp í Fossaskörð (4) og þaðan upp í Svínagilsöxl (5) og um Fossaskarðabrúnir (6), Banadalsdrög (7) og í Brekkumúla (8). Þaðan um tjörn við Merkjahrygg (9) og Merkjahrygg (10) og í hornpunkt á Merkjahrygg (11) en þaðan í Einiberjagil (12) og eftir því í Vesturá (13) og eftir ánni í upphafspunkt við ármót Vesturár og Bjarnardalsár (1).

Til vara er þess krafist að umrætt landsvæði verði úrskurðað afréttareign gagnaðila íslenska ríkisins, sbr. 5. gr. þjóðlendulaga nr. 58/1998.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi gagnaðila samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, landeiganda að skaðlausu.

3.4 Kröfur Minningarsjóðs Ólafs Finnssonar vegna Sanddals og lands Sauðafellskirkju (Fellsenda- og Sauðafellssafréttur)

Þess er krafist aðallega að hafnað verði þjóðlendukröfu ríkisins að Sanddal og landi Sauðafellskirkju (Fellsenda- og Sauðafellssafrétti). Jafnframt verði viðurkennt að þinglýstur eigandi jarðarinnar Fellsenda, Dalabyggð, eigi beinan eignarrétt að landi sem íslenska ríkið gerir kröfu til að verði úrskurðuð þjóðlenda og er í Sanddal og Sauðafellssafrétti og afmarkast þannig:

Sanddalur (Fellsendafréttur):

Úr upphafspunkti á mótum Mjóadalsár og Brandagils (1) upp í Svínagil (2), þaðan í Svínagilsöxl (3) og í Kaplagilshnúk (4), þaðan í Illagilsöxl (5) og í Breiðukinnarsand (6). Síðan eftir vatnaskilum í Urðarvatn (7) en þaðan um Urðarmúla (hásandbrún) (8) í Grástein (9) og úr honum bein lína í hornpunkt við Innra-Leiti við Hvassá (10), síðan Hvassá í Jötnagarða (11), þaðan í vörðu við Lambagilsbotna (12) og þaðan í Lambagilstjörn (13). Þaðan eftir lækjarfarvegi í Smiðjugil (14) og eftir gilinu í hornpunkt við Sanddalsá (15). Sanddalsá ræður síðan merkjum upp í Víðagil (16) og úr gilinu upp í hornpunkt á vatnaskilum (17) og þaðan í Brandagil (18) sem ræður merkjum að upphafspunkti við Mjóadalsá (1).

Land Sauðafellskirkju (Sauðafellssafréttur):

Úr Urðarvatni (7) um Urðarvatnsgil (19) og þaðan í Tröllakirkju (20), síðan um Kirkjufellshlíð (21) í Heydalsbrún (22) og þaðan í Merkjahrygg (23), þaðan í tjörn norðan við Sauðfellingamúla (24) og síðan eftir vatnaskilum á sýslumörkum í hornpunkt við Hvassá (25). Hvassá ræður síðan að Innra-Leiti (10) og þaðan bein lína í Grástein (9) og þaðan um Urðarmúla (8) í upphafspunkt í Urðarvatni (7).

Til vara er þess krafist að umrætt landsvæði verði úrskurðað afréttareign gagnaðila íslenska ríkisins, sbr. 5. gr. Þjóðlendulaga nr. 58/1998.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi gagnaðila samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, landeiganda að skaðlausu.

3.5 Kröfur Kirkjumálasjóðs f.h. Hvammskirkju vegna Snjófjalla

Þess er krafist aðallega að hafnað verði þjóðlendukröfu ríkisins í hluta Snjófjalla, Borgarbyggð. Jafnframt verði viðurkennt að Hvammskirkja eigi beinan eignarrétt að landi sem íslenska ríkið gerir kröfu til að verði úrskurðuð þjóðlenda og er í Snjófjöllum. Snjófjöllin öll afmarkast þannig samkvæmt kröfulýsingu gagnaðila íslenska ríkisins:

Úr upphafspunkti við Innra-Leiti við Hvassá (1), þaðan eftir Hvassá í hornpunkt á vatnaskilum (2), þaðan bein lína í hornpunkt í Tröllakirkju (3), þaðan í Sandkvísl (4) sem ræður í Norðurá (5) og síðan Norðurá í hornpunkt við Krók (6), þaðan um Stórholt (7), Efra-Búrfell (8) og Eystra-Kambshorn (9) í hornpunkt við Vestra-Kambshorn (10) og þaðan bein lína í upphafspunkt við Innra-Leiti við Hvassá (1).

Til vara er þess krafist að umrætt landsvæði verði úrskurðað afréttareign gagnaðila íslenska ríkisins, sbr. 5. gr. Þjóðlendulaga nr. 58/1998.

Þá er krafist málskostnaðar úr hendi gagnaðila samkvæmt úrskurði óbyggðanefndar og framlögðum málskostnaðarreikningi, landeiganda að skaðlausu.

3.6 Kröfur Borgarbyggðar vegna Fjallendis Munaðarness (hluta Ystutunguafréttar)

Af hálfu sveitarfélagsins Borgarbyggðar fyrir hönd jarða í Borgarbyggð og með vísan til 2. mgr. 11. gr. 1. nr. 58/1998 lýst þeirri kröfu til óbyggðanefndar að viðurkennt verði að Fjallendi Munaðarness (hluti Ystutunguafréttar) sé afréttur jarða í sveitarfélaginu, sbr. b-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Eignarréttarkröfu þessari er lýst til þrautavara ef svo fer að nefndin fellst hvorki á fullkominn eignarrétt sem er aðalkrafa, né afréttareign, sem er varakrafa Guðrúnar Soffíu Karlsdóttur, að landsvæðinu svo sem fram kemur í kröfulýsingu aðila. Loks er krafist málskostnaðar úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. sömu laga.

3.7 Kröfur Borgarbyggðar vegna hluta Snjófjalla

Af hálfu sveitarfélagsins Borgarbyggðar fyrir hönd jarða í Borgarbyggð og með vísan til 2. mgr. 11. gr. 1. nr. 58/1998 lýst þeirri kröfu til óbyggðanefndar að viðurkennt verði að hluti Snjófjalla á Holtavörðuheiði sé afréttur jarða í sveitarfélaginu, sbr. b-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Eignarréttarkröfu þessari er lýst til þrautavara ef svo fer að nefndin fellst hvorki á fullkominn eignarrétt sem er aðalkrafa, né afréttareign, sem er varakrafa Kirkjumálasjóðs, að landsvæðinu svo sem fram kemur í kröfulýsingu aðila. Loks er krafist málskostnaðar úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. sömu laga.

4 GÖGN OG GAGNAÖFLUN

4.1 Inngangur

Í málinu hafa verið lögð fram skjöl nr. 1–12 ásamt undirskjölum eða samtals 383 skjöl, auk 21 hliðsjónargagns. Sjá nánar í fylgiskjali nr. III (skjalaskrá).

Gagna var ýmist aflað af málsaðilum eða óbyggðanefnd, á grundvelli rannsóknarskyldu nefndarinnar. Gerð var leit að frumgögnum sem varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi á svæðinu, farið á vettvang og jafnframt teknar skýrslur af málsaðilum. Verður nú gerð nánari grein fyrir hverju þessara atriða.

4.2 Rannsóknarskylda óbyggðanefndar

Óbyggðanefnd ber að hafa frumkvæði að því að afla heimilda og gagna um eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem til meðferðar er og framkvæma rannsóknir og athuganir um staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu hafa fyrir niðurstöðu í einstökum málum, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll., nr. 58/1998. Markmiðið er að tryggja sem best að rétt niðurstaða fái um einstök álitafni.

Á vegum óbyggðanefndar fór fram kerfisbundin leit að frumgögnum, prentuðum sem óprentuðum, sem líkur voru taldar á að varpað gætu ljósi á eignar- og afnotaréttindi yfir því landsvæði sem hér er til umfjöllunar. Könnun einstakra skjalaflokka skiptist á milli Þjóðskjalasafns Íslands og óbyggðanefndar og grundvallast á „Yfirliti yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar“. Yfirlit þetta var kynnt lögmonnum málsaðila og engar athugasemdir komu fram. Við samningu þess naut óbyggðanefnd ráðgjafar Gunnars Friðriks Guðmundssonar, sagnfræðings, og Bjarkar Ingimundardóttur og Jóns Torfasonar, starfsmanna Þjóðskjalasafns Íslands.

Fyrirsvarsmönnum aðila í máli þessu var gerð grein fyrir því að þeir hefðu óskoraðan rétt til að fá upplýsingar um tilhögun gagnaöflunar á vegum óbyggðanefndar og afrit allra gagna. Jafnframt hafði óbyggðanefnd frumkvæði að því að upplýsa lögmennt um þessi atriði. Þeir gátu jafnframt bent starfsmönnum Þjóðskjalasafns eða óbyggðanefndar á gögn sem ástæða væri til að kanna eða afla. Rannsóknarskylda óbyggðanefndar dregur hins vegar ekki úr skyldu málsaðila til að

afla og leggja fram þær heimildir og gögn sem þeir byggja rétt sinn á, sbr. 4. mgr. 10. gr. þjóðll. Lögmönnum/málsaðilum ber þannig að leggja sjálfstætt mat á gögn og gagnaöflun.

Þau frumgögn sem í leitirnar komu og talið var að þýðingu hefðu voru lögð fram jafnóðum við fyrirtökur í málinu. Um nánari framkvæmd gagnaöflunar vísast til skilabréfs Þjóðskjalasafns Íslands um þetta efni, skjal nr. 2. Um afraksturinn vísast til skjalaskrár, sjá fylgiskjal nr. III, þar sem skjöl Þjóðskjalasafns og óbyggðanefndar (þ.e. undir yfirnúmerum 2 og 4) eru flokkuð eftir efni og uppruna.

4.3 Vettvangsferð

Óbyggðanefnd skoðaði vettvang málsins miðvikudaginn 17. september 2014 í fylgd með lögmönnum aðila og tilteknum málsaðilum. Staðkunnugir önnuðust leiðsögn. Jafnframt var með í för starfsfólk óbyggðanefndar.

Ekið var úr Borgarnesi, í góðu skyggni, eftir þjóðvegi nr. 1, og farið norður eftir vegi nr. 60 (Vestfjarðarvegur) inn á ágreiningssvæði vegna Sellands Stafholtskirkju. Stoppað var við punkt nr. 5 á kröfulínu íslenska ríkisins við Mælifellsgil. Þaðan sást yfir á ágreiningssvæði vegna fjallendis Munaðarness. Lega kröfulína aðila og kennileiti voru skoðuð. Ekið var áfram norður að norðurmörkum ágreiningssvæðisins við sýslumörk á Bröttubrekku þar sem lega sýslumarka og kröfulína var skoðuð og litið var yfir ágreiningssvæðið. Farið var niður til baka á þjóðveg nr. 1, inn Norðurárdal og inn að Sanddalstungu. Ekið var eftir slóða upp á Sand og sást vel yfir ágreiningssvæðið. Sást til Snjófjalla og Tröllakirkju. Litið var til legu kröfulínu íslenska ríkisins um Smiðjugil og Sanddalsá. Gengið var til vesturs á Sandi og lega Brandagils skoðuð og sást hvar það opnast út í Miðdalsá. Ekið var að Urðarvatni og gengið upp á Urðarmúla þar sem litið var til ágreiningssvæðis vegna Sauðafellsafréttar. Sást vel yfir og farið var yfir kennileiti, staðhætti og legu kröfulína. Sama leið var farin til baka niður að bæjarstæði Sanddalstungu, þar sem ferðinni lauk.

4.4 Skýrslutökur

Við aðalmeðferð málsins gáfu eftirtaldir skýrslur og svöruðu spurningum óbyggðanefndar og lögmanna: Finnbogi Harðarson, Sauðafelli í Dalabyggð; Vésteinn Arngrímsson, Fellsenda í Dalabyggð; Þorvaldur Jósefsson, fyrrum bóndi í Sveinatungu í Borgarbyggð; Kristján Axelsson, Bakkakoti í Borgarbyggð og fjallkóngur, og Þórarinn Skúlason, Steindórsstöðum í Borgarbyggð. .

Að einstökum efnisatriðum í skýrslum aðila er vikið í úrskurði þessum, eftir því sem tilefni er til, en uppskriftir á þeim eru meðal gagna málsins.

5 1 SAGA LANDSVÆÐA

Hér verður í fyrstu greint frá elstu ritheimildum um landnám á svæði því sem til umfjöllunar er. Því næst verða raktar heimildir um einstök landsvæði sem þjóðlendukröfur íslenska ríkisins í máli þessu ná til, að því leyti sem þær fjalla um afmörkun, eignarréttindi og nýtingu. Þar á eftir verður fjallað um jarðir og önnur landsvæði sem tengjast ágreiningssvæðunum vegna legu sinnar eða réttinda. Er þar að mestu fylgt tímaröð.³

5.1 Landnám

Getið er um Bjarnardal í Landnámu. Rauða-Björn nam Bjarna(r)dal, sem og þá dali, er þar ganga af.⁴ Þar segir meðal annars svo:

Bjorn hét maðr norrænn, er kom út síð landnámatíðar ok nam Norðrárdal fyrir norðan Norðrá ok Bjarna<d>al allan ok þá dali alla, er þar ganga af; hann bjó at Dalsmynni.⁵

Í Landnámu segir svo um landnám í Sanddal og Mjóadal:

Orn enn gamli nam Sanddal ok Mjóvadal ok svá Norðrárdal ofan frá Króki til Arnarbælis ok bjó á Háreksstoðum.⁶

Getið er um Sauðafellslönd í Dölum í Landnámu. Þar segir:

Erpi syni Meldúns jarls, gaf Auðr [djúpúðga] frelsi ok Sauðafellslönd; frá honum eru Erplingar komnir.⁷

Í Landnámu er greint frá því að Geirmundur hafi numið tunguna milli Norðurár og Sandár. Þar segir:

Geirmundr, son Gunnbjarnar gands, nam tunguna á milli Norðrár og Sandár ok bjó í Tungu; hans son var Brúni, faðir Þorbjarnar at Steinum, er fell í Heiðarvígi.⁸

Í ritinu *Landið og landnáma*, eftir Harald Matthíasson, segir um landnám Geirmundar:

Landnám Geirmundar er Norðurárdalur norðan ár fyrir ofan Sandá (nú Sanddalsá) og sennilega Norðurárdalur báðum megin ár ofan við mótin við Hellisdal, einnig öll tungan milli Norðurár og Sanddalsár. Geirmundur hefur

³Þessi kafli er að hluta til byggður á drögum að greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands, dags. 4.7.2014, sbr. skjal nr. 6. Þó hefur verið felld út eða stytta umfjöllun um heimildir sem ekki þykja hafa þýðingu fyrir úrlausn málsins. Jafnframt hefur bætt við umfjöllun um gögn sem komið hafa fram eftir að umrædd drög komu fram.

⁴ Skjal nr. 4(98).

⁵ Skjal nr. 4(98).

⁶ Skjal nr. 4(98).

⁷ *Íslensk fornrit I*, Íslendingabók-Landnámabók, fyrri hluti, (1968), bls. 142.

⁸ *Íslensk fornrit I*, Íslendingabók-Landnámabók, fyrri hluti, (1986), bls. 87.

þó ekki numið að Sanddalsá nema niður við ármótin, því annar nemur dalinn sjálfan. Tunga, landnámsbærinn, er Sveinatunga.⁹

Vífilsdals í Dölum er getið í Landnámu. Vífill hér einn leysingja Auðar djúpúðgu. Hún gaf honum Vífilsdal; og þar bjó hann. Í Sturlubók Landnámu segir svo af því:

Vífill hét leysingi Auðar; hann spurði þess Auði, hví hon gaf honum öngvan bústað sem öðrum monnum. Hon kvað þat eigi skipta, kvað hann þarf gofgan mundu þykkja, sem hann væri. Honum gaf hon Vífilsdal; þar bjó hann ok átti deilur við Horð.¹⁰

Hvamms í Norðurárdal er getið í Landnámu. Þar bjó Helgi, sonur Rauða-Björns, en Rauða-Björn keypti land af Skalla-Grími á milli Gljúfrár og Gufár.¹¹

5.2 Afréttir og afréttarnot

Með bréfi dagsettu þann 29. desember árið 1919, óskaði Stjórnarráð Íslands eftir skýrslu frá sýslumönnum um þau svæði sem talin væru til almenninga eða afrétta innan hvers og eins sýslumannsembættis.¹²

Svar hreppstjórans í Stafholtstungnahreppi, dagsett 8. febrúar 1920, vegna fyrirspurnar sýslumanns um almenninga og afréttarlönd í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu hljóðar svo:

Til svars brjefi yðar herra sýslumaður d.s. 9. janúar n. læt jeg eigi hjá lýða að svara, þjér óskið upplýsinga um, hvort nokkrir almenningar sju hjer í hreppi sem ekki sje eign sjerstakra manna eða jarða og læt jeg yður hjer með vita að mjer er ekki kunnugt um að svo sje, hvorki í landi eða vatni. Það var að vísu hjer í Norðurá dálítill partur sem kallaður var Almëningur og ímsir dróu á hann, en þegar Sturlugar keiftu jarðirnar sem áttu þar lönd að, tóku þeir veiðina í sínar höndur um leið og hefur enginn neitt í móti því mælt síðan, mjer vitandi.

Þetta gefst yður hjer með til vitundar

Virðingarfullt

Hreppstjórinn í Stafholtstungnahr.

Hjarðarholti 8. Febr. 1920

Jón Jónasson¹³

⁹ Skjal nr. 4(12).

¹⁰ *Íslensk fornrit* I, Íslendingabók-Landnámabók, fyrri hluti, (1968), bls. 141.

¹¹ Skjal nr. 4(98).

¹² Skjal nr. 4(2).

¹³ Skjal nr. 4(4).

Svar hreppstjóra Norðurárdalshrepps er dagsett 1. mars 1920, vegna fyrirspurnar sýslumanns um almenninga og afréttarlönd í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu hljóðar svo:

Þjer hafið herra sýslumaður í brjefi yðar af 9 janúar óskað eftir upplýsingum við vikjandi almenning um og afrjettarlöndum hjer í hreppi. hjer er ekki um neitt fjallland að ræða nema land það sem til heirt hefur Stafholtskirkju hjer á Bjarnardal og nú er leigt Stafholtstuna hreppi [svo] til upp regxturs. [svo] í landi þessu eru nokkrir smá fossar í giljum sem vanalega eru mjög vasslitir [svo]

Dalsmynni 1 Marz 1920

Vigfús Bjarnason

til Sýslumannsins í Mýra og Borgarfjarðarsýslu¹⁴

Svar hreppstjórans í Þverárhliðarhreppi, dagsett 20. mars 1920, vegna fyrirspurnar sýslumanns um almenninga og afréttarlönd í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu hljóðar svo:

Með brjefi 9. jan þ.á. biðjið þjer mig herra sýslumaður um upplýsingar um svæði þau innan Þverárhliðarhrepps „sem talin eru almenningar, svo og um afrjettarlönd sem ekki sannanlega hafa tilheyrt eða nú tilheyra nokkru lögbýli.“

Innan Þverárhliðarhrepps eru engir almenningar eða afrjettarlönd sem ekki tilheyra lögbýlum.

Þorsteinn Davíðsson¹⁵

Að skipan dómsmálaráðuneytisins sendi sýslumaðurinn í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu svar um afréttarmálefni, fjallskil o.fl, dags. 13. nóvember 1985, ásamt ljósriti af þeim afréttarskrám, sem embættið hafði undir höndum en þar kemur eftirfarandi fram:

AFRÉTTARLÖND í Mýrasýslu.

Í fjallaskilareglugerð Mýrasýslu útg. 29/8. 1975 33. gr., er gerð grein fyrir þeim leitarsvæðum, sem leituð eru til hinna ýmsu safnrétta í sýslunni. Er þar talað óbeint um afréttarlönd, er leituð séu til réttanna, hverrar um sig, án þess að gerð sé nánari grein fyrir þessum svæðum, staðsetningu þeirra eða kenninöfnum. Skal nú leitast við að bæta nokkuð úr þessu, og verður um leið höfð til hliðsjón af áðurnefndri 33. grein reglugerðarinnar um röð leitarsvæða, til að auðvelda samanburð.

[...]

¹⁴ Skjal nr. 4(107).

¹⁵ Skjal nr. 4(5).

2. Þverárrétt. – Afréttarsvæðið er mjög víðlent og verður að gera sundurliðaða grein fyrir því:

[...]

B. Til viðbótar þessu landsvæði hefur Upprekstrarfélag Þverárréttar keypt til afréttarins þessi lönd:

1) Framhluta Fornahvammslands frá svonefndum Krók við Norðurá, um Stórholt og Búrfell til Snjófjalla, og allt þar fyrir norðan að landamörkum Mela í Hrótafiriði, skv. kaupsamningi 7/2. 1914.

2) Úr Krókslandi í Norðurárdal allt það land jarðarinnar Króks, "sem nú er afréttarmegin við afréttargirðingu Norðlinga.", samkv. kaupsamningi dags. 26/5. 1942.

3) Úr landi Hermundarstaða það land, "er nú er afréttarmegin við afréttargirðinguna", samkv. afsali dags. í júní 1932.

[...]

D. Önnur lönd, sem leituð eru til Þverárréttar:

1) Land frá Dalasýslu, norðvestan við heimaland Fornahvamms að sauðfjárvarnargirðingu, og meðfram henni vestur að Hvassá. – Þess má geta að nefnd varnargirðing ræður leitarmörkum, án tillits til sýslumarka, á öllu svæðinu frá Hvassá að vestan, austur til Staðarhóls á Tvídægri eða Krókavatni í Vatnaflóa. Hefur verið þegjandi samkomulag allra aðila um þetta, án skriflegra samninga þar um, að undanskildum lönd innan Bæjarhrepps í Strandasýslu (ssbr. C.1)

[...]

F. Til athugunar. – Talið er að leitarsvæði til Þverárréttarnái allt að Sanddalsá úr Norðurárdalshreppi að vestan. Svæðið milli Hvassár og Sanddalsár er venjulega talið til heimalanda í Norðurárdal, en þó mun nokkur vafi á því leika hvar lögformleg landamörk milli Mýra- og Dalasýslna muni vera á þessum slóðum. En eins og víðar, og áður er að vikið, eru girðingar hér látnar ráða leitarmörkum.

3. Brekkurétt. – Norðurárdalshreppur á engin sérstök afréttarlönd, önnur en þá hlutdeild, sem hann á í afretti Þverárréttar. Á leitarsvæði Brekkuréttar á Stafholtskirkja landsvæði milli Vesturdala og Bjarnardals, svokallaðan Múla (Staðarmúla og Brekkumúla). Beggja megin við þetta svæði, hið efra, munu leitarmörk vera óglögg og nálgast það, að verið geti um "einskis manns land" að ræða, bæði norðaustur og norðvestur af kirkjulandi Stafholtskirkju, því sem nefnt hefur verið, en sunnan sýslumarka móti Dalasýslu.

Yztatunga Stafholtstungna á réttarsókn til Brekkuréttar, en ekki er upplýst hvort fé þaðan er sérstaklega rekið í "Múlana".¹⁶

¹⁶ Skjal nr. 4(9).

Svar oddvita Norðurárdalshrepps, dagsett 25. apríl 1989, vegna fyrirspurnar félagsmálaráðuneytisins afrétti og upprekstrarrétt hljóðar svo:

Svar við fyrirspurn frá 20 febrúar 1989 um upprekstur

1. Hluti ábýla í Norðurárdalshr. eiga upprekstur á afrétt. Hin nýta heimalönd.
2. Hellistungur og Holtavörðuheiði
3. Móti Dala og Húnavatns og Strandasýslum
4. Já
5. Þverárréttar Hvítársíðu og Stafholtstungnahreppar
6. Ekki er ágreiningur milli Norðurárdalshr. og hinna sveitarfélaganna um landamerki.¹⁷

Þann 20. febrúar 1989 sendi félagsmálaráðuneytið öllum sveitarstjórnnum á Íslandi bréf og spurðist fyrir um upprekstrarrétt og afrétti sveitarfélaga o.fl. þar að lútandi. Óskað var upplýsinga um eftirfarandi:

1. eiga íbúar sveitarfélagsins upprekstrarrétt í einhvern afrétt ?
2. hvað nefnist sá afréttur ?
3. Hvar liggja mörk hans ?
4. Eiga íbúar annarra sveitarfélaga upprekstrarrétt í sama afrétt ?
5. hvaða sveitarfélög eru það ?
6. Hafa sveitarfélögin komið sér saman um, til hvaða sveitarfélags afrétturinn skuli teljast ?¹⁸

Svar oddvita Norðurárdalshrepps, dagsett 25. apríl 1989, vegna fyrirspurnar félagsmálaráðuneytisins afrétti og upprekstrarrétt hljóðar svo:

Svar við fyrirspurn frá 20 febrúar 1989 um upprekstur

1. Hluti ábýla í Norðurárdalshr. eiga upprekstur á afrétt. Hin nýta heimalönd.
2. Hellistungur og Holtavörðuheiði
3. Móti Dala og Húnavatns og Strandasýslum
4. Já
5. Þverárréttar Hvítársíðu og Stafholtstungnahreppar
6. Ekki er ágreiningur milli Norðurárdalshr. og hinna sveitarfélaganna um landamerki.¹⁹

¹⁷ Skjal nr. 4(7).

¹⁸ Skjal nr. 4(6).

¹⁹ Skjal nr. 4(7).

5.3 Vesturhluti Ystutunguafréttar (nefnt Fjallendi Munaðarness af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins)

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* frá árinu 1709, segir í umfjöllun um Munaðarnes:

Afrjett brúkar þessi jörð fyrir lömb og geldfje í Runólfshamra og á fjallið þar fyrir vestan, fyrir vissan toll eða góða forlíkun, sem að er oftast eitt lamb frá hverjum, sem láta reka xx sauði eður fleiri, til Hvassafells ábúenda.²⁰

Í sömu *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* er vísað til afréttar Munaðarness í köflum um Litlu Skóga, Stóruskóga, Stóru Gröf, Litlaskarð, Múlakot, Jafnaskarð og Grísatungu. Þar segir um Hauga:

Afrjett vide infra Munaðarnes.²¹

Um Litlu-Skóga segir:

Afrjett, vide Munadarnes infra.²²

Um Stóruskóga segir:

Afrjett, vide supra Munaðarnes.²³

Um Stóru Gröf segir:

Afrjett sem á Munaðarnesi supra.²⁴

Um Litlaskarð, Jafnaskarð, Múlakot og Grísatungu segir:

Afrjett ut supra.²⁵

Um Laxfoss (Foss) segir:

Afrjett ut supra i Runólfshamra.²⁶

Í jarðamati Mýrasýslu fyrir Munaðarnes frá árinu 1804 kemur ekkert fram um afréttarland.²⁷

Í landamerkjaskrá fyrir jörðinni Munaðarnesi í Stafholtstungum frá 19. maí 1890 segir:

[...]

²⁰ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, IV. Borgarfjarðarsýsla, Mýrasýsla. Reykjavík, 1982, bls. 341.

²¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, IV. Borgarfjarðarsýsla, Mýrasýsla. Reykjavík, 1982, bls. 339.

²² *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, IV. Borgarfjarðarsýsla, Mýrasýsla. Reykjavík, 1982, bls. 340.

²³ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, IV. Borgarfjarðarsýsla, Mýrasýsla. Reykjavík, 1982, bls. 342.

²⁴ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, IV. Borgarfjarðarsýsla, Mýrasýsla. Reykjavík, 1982, bls. 343.

²⁵ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, IV. Borgarfjarðarsýsla, Mýrasýsla. Reykjavík, 1982, bls. 344, 346 - 348.

²⁶ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, IV. Borgarfjarðarsýsla, Mýrasýsla. Reykjavík, 1982, bls. 345.

²⁷ Skjal nr. 2(17).

Í Árna Magnússonar jarðabók stendur svohljóðandi málsgrein viðvíkjandi Munaðarnesi:

Munaðarnes

Afrjett brúkar þessi jörð fyrir lömb og gjeldfje í Runólfshamra, og á fjalled, þar fyrir vestan fyrir vissan toll eða góða forlíkun, sem að er oftast eitt lamb frá hverjum, sem láta reka XX sauði edur fleiri til Hvassafells-ábúenda.

Munaðarnesi 19. maí 1890

Björn E. Þorláksson

eigandi Munaðarness.

Framanskrifaðri landamerkjaskrá erum við samþykkir.

Sigurður Þórðarson ábúandi Arnarholts og eigandi að 11 hundruðum þess

Jóhann Þorsteinsson prestur í Stafholti.

Björn Ásmundsson eigandi og umráðamaður Stórugrafar,

Sigurður Jónsson bóndi á Haugum, eigandi Stóruskóga og umboðsmaður Hlöðutúnseiganda (handsalað Sigurði Þórðarsyni).

Lesið á manntalsþingi að Hjarðarholti 21. maí 1890 og ritað í landamerkjabók Mýrasýslu N.129.²⁸

Í Fasteignamati Mýrasýslu 1916-1918 fyrir Munaðarnes segir m.a.:

[...] - beitalandið er fremur gott fyrir allar skepnur, kvistríkt land, og nokkur skógur, skjólgott en nokkuð áfreðagjarnt á vetrum, víðlent og hægt til afnota, jörðin legir fjallland það sem Stafholtskirkja á, og getið er um á blaðsíðu 59²⁹. hér að framan, fyrir upprekstrarland.³⁰

Í umfjöllun um Fjallland Stafholtskirkju í Fasteignamati Mýrasýslu 1916-1918 segir:

Fjallland Stafholtskyrkju,

Það er: Staðarmúli Brekkumúli og nokkuð af Bjarnadal sem liggur innaf löndum jarðanna Nr. 18 [Dalsmynni] og 19 [Hvassafell] – leigendur eru ábúendur í Ystutungu, Stafholtstungnahrepps.

Land það er í meðallagi grasgefið og notfært sem afréttur.

Mat. = kr. 300,00.³¹

²⁸ Skjal nr. 2(84) a-b.

²⁹ Skjal nr. 2(18).

³⁰ Skjal nr. 2(18).

³¹ Skjal nr. 2(18).

Fjallað er um mörk Ystutunguafréttar í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, frá árinu 1993. Þar segir meðal annars:

Mörk afréttarins nú eru gegnt Dalsmynni að sunnan um Mælifellsgil og Bjarnardalsá. Móti Hvassafelli að sunnan og suðvestan um Vesturá og Villingagil fram í drög þess og þaðan vestur yfir fjallið, sunnan við Sátu, sem er bungumyndað fjall með klettaborg efst og ber hæst á þessum slóðum, í Hærrifossa í Fossadalsá. Á móti afrétti Borghreppinga að vestan í Sátudal, um Sátudalsá og upp á Háheiði. Er þá komið á sýslumerki móti Dalasýslu. Þau liggja nánast á vatnaskilum gagnvart afréttinum, fyrst til norðausturs um Háheiði í Teigsfjall, svo til suðausturs um Merkjahrygg [...].³²

Í yfirlýsingu um landamerki milli fjallendis „Munaðarness í Borgarbyggð og fjallendis Sauðafells í Dalabyggð“ frá árinu 2009 (andnúmer 137959, F.H. BV)³³ segir:

Í landamerkjalyýsingu þessari hafa landamerki milli Fjallendis Munaðarness í Borgarbyggð og Fjallendis Sauðafells í Dalabyggð verið hnitsett í samræmi við lýsingu þá sem fram kemur í þinglýstum landamerkjabréfum, dagsett 19.05.1890 (Munaðarnes) og 23.05.1883 (Sauðafell), og samkvæmt fyrirmælum núverandi landeigenda. Komi upp ósamræmi á milli hnitsetningar þessarar annarsvegar og texta landamerkjabréfanna sem til grundvallar liggja hinsvegar skal hinn skrifaði texti landamerkjabréfanna ráða. Nánari lýsingu á legu landamerkjanna er að finna á meðfylgjandi uppdretti, dagsettur 16.02.2009, en hann lýsir sameiginlegum skilningi núverandi landeigenda um legu landamerkjanna.

HNITSETNING SNERTIR EFTIRFARANDI FASTEIGNIR

- A. Fjallendi Munaðarness, Borgarbyggð
- B. Fjallendi Sauðafells, Dalabyggð 137954 F.H BV³⁴
- C. Neðri-Hundadalur I og II (landnúmer 137953 og 137954), Dalabyggð
- D. Vífilsdalur (landnúmer 137975), Dalabyggð
- E. Selland Stafholtskirkju, Borgarbyggð

FRAMKVÆMD HNITSETNINGAR

Hnitakerfi Landshnitakerfi, viðmiðun ÍSN93

Aðferð og uppruni:

- 1) Myndkort Loftmynda ehv. Með 50 cm greiniehæfni byggt á loftmyndum teknum úr 3500 m hæð árið 2005

³² *Byggðir Borgarfjarðar III*, Mýrasýsla og Borgarnes, bls. 378. Búnaðarsamband Borgarfjarðar, 1993.

³³ Landnúmer 137959, F.H. BV er handskrifað inn á skjalið.

³⁴ 137954 F.H BV er handskrifað á skjalið.

HNITPUNKTAR

Nr	F	Aðferð	Kennileiti	X hnit – Y hnit	NM	ÁF
1	ABCD	Myndkort ¹	Vatnaskil á Háborg	377615,7 – 489370,6	1,0 m	6,0 m
2	ABE	Myndkort ¹	Vatnaskil við Merkjahrygg	378803,9 – 487857,0	1,0 m	6,0 m

SKÝRINGAR

F: Fasteignir sem land eiga að landamerkjalinu. Hugtakið fasteign er skilgreint í lögum um skráningu- og mat fasteigna nr. 6/2001.

Hnit: X hnit jafngildir austurhniti (lengdarbaugur/austurás). Y hnit jafngildir norðurhniti (breiddarbaugur/norðurás).

NM: nákvæmni mælinga gefin upp í metrum. Byggt á upplýsingum um tækjabúnað, aðferðarfræði og grunngögn.

ÁF: Ákvarðað frávik frá mældri staðsetningu, mælt í metrum. Gefur möguleika á að staðsetja punkt innan ákveðins svæðis (NM+ÁF).

ÁL. (sjá uppdrátt): Áætluð lína út frá texta í landamerkjabréfi, hnitfestum kennileitum, og greiningu landslags með aðstoð fjarkönnunargagna.³⁵

5.3.1 Aðliggjandi og tengd svæði

Hér verður fjallað um jarðir sem tengjast ágreiningssvæðinu vegna legu sinnar eða réttinda. Um er að ræða Hvassafell, Sauðafell, Neðri-Vífilisdal, Fremri-Vífilisdal, Fremri-Hundadal og Neðri-Hundadal. Áhersla er lögð á að gera grein fyrir heimildum um réttindi þessara jarða og landamerki þeirra.

5.3.1.1 Fjallendi Borgarhrepps

Landamerkjabréf afréttarlands Borgarhrepps var undirritað 2. nóvember 1920 og var því þinglýst 25. júní 1923:

Frá Beilárósi ræður Langavatn þar til Langavatnsdalsá fellur í það, þá ræður Langavatnsdalsá, þar til Mjóadalsá fellur í hana. Mjóadalsá ræður síðan merkjum upp að svonefndum Sauðarhrygg. Þaðan eru merkin sjónhending upp á hæðstu trumbuna á Víðimúla. Þaðan eftir háeggjum fyrir efstu drög Víðidal; síðan eins og vötnum hallar frá háfjalli suður í hæðstu drög á Sátudal, þá ræður Sátugil merkjum niður í Fossdalsá, þá Fossdalsá niður í Skammá, þá Skammá í Vikravatn, þá Vikravatn að Lambafelli; þá ræður merkjum laut sú sem er á milli Vikrafells og Lambafells, þar sem hún er lægst alt ofan í Litluá í Grímsdal. Svo ræður Litlaá niður eftir Grímsdal, þar til sjónhending næst norðvestur eftir Bárðarfjalls og Staðarhnúksbrúnum í Klif, er vegurinn liggur yfir, norðanvert við Brúnavatn, þaðan í einstakan hól, sem er vestanvert við vaðið á Beilá; loks ræður Beilá merkjum í Langavatn.

Innan þessara merkja eru ekki ítök, nema hvað Svignaskarð á hálfan Víðidal allan, og sjera Einar Friðgeirsson Hólmana í Langavatni.

³⁵ Skjal nr. 4(53).

Til staðfestu eru nöfn hlutaðeigandi eiganda nágrannalanda.

Í hreppsnefnd Borgarhrepps

Undirritað að Hrauni 2. nóv. 1920

Jóhann Magnússon

Einar Friðgeirsson

Jón Björnsson

Guðmundur Daníelsson

Sigurður Magnússon

Eigandi Vífilsdals fremri: Ögmundur Hjartarsons

Eigandi Hrafnabjarga ytri:

í umboði hreppsnefndar Álftaneshrepps

Hallgrímur Níelsson

Samþykkur framanskriðuðum landamerkjum að öðru leyti en því að Hrafnabjörg eiga samkvæmt Hrafnabjarga máldagatuttugu geldfjár kúgilda beit í Langavatnsdal.

Hjörtur Sigurðsson

Eigandi Hvassafells: Klemens Baldvinsson

Eigandi Hraunsnefs: Einar Bjarnason

Eigandi Brekku: Þórður Ólafsson

Kristján F. Björnsson hreppstjóri Stafholtstungnahrepps umboðsmaður Stafholtskirkjueigna.

Eigandi Jafnaskarðs: Guðbjarni Guðmundsson

Eigandi Múlakots: Ingólfur Sveinsson

Einar Friðgeirsson eigandi að Hólmunum í Langavatni.

Guðmundur Daníelsson eigandi að Víðidal öllum hálfum

Eigandi Hrepavatns: Kristján Gestsson

Ath. Hrafnabjargamáldagi getur ekki um hvoru megin á Langavatnsdal ítak Hrafnabjarga er. Ítakið er því sennilega á öllum dalnum beggja megin, eða aðeins að vestanverðu.

F.h. hreppsnefndar Borgarhr. Jóhann Magnússon³⁶

5.3.1.2 Hvassafell

Landamerkjabréf Hvassafells var útbúið 16. apríl 1885 og þinglýst 22. maí 1896. Þar segir:

Landamerki

Gilsbakka kirkjujarðar Hvassafells með hjáleigu Uppkoti og eyðihjáleigu Utkoti, liggjandi í Norðurárdal.

³⁶ Skjal nr. 2(94).

Að austanverðu ræður gamall farvegur Bjarnadalsár í Norðurá; svo ræður Bjarnadalsá að Vesturá, Vesturá að Villingagili, svo ræður Villingagil, og úr Villingagilsbotni sjónhending í hærri fossa í Fossdalsá. Að vestanverðu ræður sjónhending úr h<n>ausvörðu við kerlingahólmssýki í steina og skurð beggja megin við Bænhúslág; þaðan ræður sjónhending í rúst fyrir sunnan Mórrauðasýki og þaðan í grástein fyrir ofan Bjarnadalsá, þaðan í Mjóaskarð í Hraunsnefsöxl, þaðan í hnúk í Geldingafelli, þaðan í Fossdalsá, svo ræður hún til hærri fossa.

Að sunnanverðu ráða Haukseyjasýki.

Gilsbakka 16. apríl 1885. Magnús Andriðsson.

Við ofanskriafaða landamerkjaskrá höfum við ekkert að athuga 20. apríl 1885.

Vigfús Bjarnason umráðamaður fjalllands Stafholtskirkju

Þórður Kolbeinsson sem jarðeigandi að Dalsminni

16. apríl

Bjarni Einarsson eigandi og ábúandi jarðarinnar Skarðshamra

Jón Vigfússon, 20. apríl Árni Guðmundsson eigandi og ábúandi jarðarinnar Hraunsnefs. Einar Bjarnason eigandi Hraunsnefs og Skarðshamra. F.h. Borgarhrepps Jóhann Magnússon oddv.³⁷

5.3.1.3 Sauðafell

Landamerkjabréf Sauðafells í Miðdölum með tilheyrandi sellandi á Suðurrárdal og upprekstri á Mjóadal og fyrir Hlíðartúni í Sökkólfsdal var útbúið 23. maí 1883 og var það þinglesið að Sauðafelli þann 29. maí 1885. Þar segir:

Milli Sauðafells og Erpsstaða [...]

Sauðafell á Suðurrárdal allan fyrir framan Kringlugil, og ræður gil þetta merkjum milli Sauðafells og Hlíðartúns, neðan frá Miðá uppá hæstu fjallseggjar, síðan ráða fjallseggjar eptir sem vötnum hallar milli Suðurrárdals og Hundadals fremri allt suður á Merkjahrygg, síðan Suðurrádrög, sem koma úr tjörnunum við Merkjahrygg niður til Suðurrár og síðan Suðurá og Miðá niður til Kringlugils. Sauðafell á upprekstur fyrir eigum þannig að 4/5 pörtum móts við Hlíðarhús frá Brandakotsgili austan Mjóadalsár og kringum Mjóadalinn eptir hæstu fjallseggjum og niður til Svínagils að vestanverðu við Mjóadalsá og ræður Svínagil merkjum milli Galtarhöfða og Mjóadals, er fylgdi Sanddalstungu við makaskipti á Sanddalstungu og Krossi samkvæmt makaskiptabryfi frá 26. júlí 1878, sem byggt var á allrahæstum konungsrúrkurði 3. maí s.á., sem út var gefinn samkvæmt erklæringum hlutaðeigandi prófasts, tillögum hinna íslensku stiptyfirvalda og landshöfðingjans yfir Íslandi.

³⁷ Skjal nr. 2(188) a-b.

Í Sauðafells heimalandi á Hlíðartún ítak syðst og neðst í Sauðafellstungu, sbr. landamerkkjaskrá Hlíðartúns hér á eftir.

[...]

Sauðafelli 23. maí 1883.³⁸

Jakob Guðmundsson eigandi Sauðafells skrifaði undir landamerkjabréfið. Það var samþykkt af Jóni Klemenssyni umboðsmanni Grafar, Ólafi Finnssyni umboðsmanni Hundadals fremri, Jóni Árnasyni eiganda Jörfa og Hamra í Haukadal, Þorleifi Andrjessyni eiganda Villingadals, Guðbjörgu Þorsteinsdóttur vegna Erpsstaða, Jósef Jónassyni eiganda Skarðsár, Jósúa Jósúasyni eiganda og umráðamanni Bæjar, Þ. Þórarinssyni eiganda og umráðamanni Oddsstaða, Jakobi Guðmundssyni umráðamanni Kvennabrekku, Sumarliða Jónssyni eiganda Breiðabólsstaðar, Ásm. Þorsteinssyni eiganda hálfes Fellsenda, Guðríði Guðmundsdóttur eiganda hálfes Fellsenda, Jónasi Jónssyni eiganda Svalbarða, Finni Sveinssyni eiganda Háafells og Benedikt Þórðarsyni eiganda Svínhóls.

Í kaflanum um Sauðafell í Miðdalahreppi í Fasteignamati Dalasýslu 1916 stendur að jörðin hafi nægilegt upprekstrarland á Suðurárdal. Einnig stendur að jörðin verði fyrir ágangi afréttarfjár og að landamerkkjaskrá hennar sé nr. 118 og hafi verið þinglesin 27. maí 1885. Sú breyting hafi síðan orðið á henni að undan jörðinni hafi verið seldur upprekstur á Mjóadal auk jarðarinnar Hlíðartúns

5.3.1.4 Neðri-Vífilsdalur

Landamerkjabréf Neðri-Vífilsdals í Hörðudal var útbúið í maí 1885 og var það þinglesið 28. maí 1885. Þar segir:

Landamerki

fyrir Neðri-Vífilsdal í Hörðudal er sem hjer greinir: Milli Fremri- og Neðri-Vífilsdalanna að framanverðu vestan Hörðudalsár er í fyrstu svokallaður Nónssteinn framan í múlanum svo eptir há Múlahrygg suður í há Hest; þaðan vestur eptir hæstu brúnum til efstu upptaka Afreksgils, sem aðgreinir Tungu og Neðri – Vífilsdalland, síðan eptir áðurnefndu gili beint ofan í Hörðudalsá. En að utanverðu austan Hörðudalsá eru landamerki við Hlíðarland [...]

. Þess utan á Neðri – Vífilsdalur frían geldfjárupprekstur í Fremra – Vífilsdalslandi og mánaðarheit fyrir allt sitt sauðfé haust og vor.³⁹

Var landamerkjabréfið samþykkt af Illhuga Bjarnasyni eiganda að parti í Fremri Vífilsdal, Kristínu Kristjánsdóttur eiganda að hálfum Fremri Vífilsdal, Guðjóni Eggertssyni eigandi Neðri – Vífilsdals, Gesti Jónssyni eiganda Tungu, Teiti Bergssyni eiganda Hlíðar, Jónasi Jónassyni sem leiguliða á Fremri Vífilsdal og Sammel Jósuasyni á Bæ.

³⁸ Skjal nr. 2(11).

³⁹ Skjal nr. 2(13).

5.3.1.5 Fremri-Vífildalur

Landamerkjabréf Fremri-Vífildals í Hörðudal er ódagsett, en var þinglesið 29. maí 1886. Þar segir:

Í fyrstu eru landamerki að Neðri Vífildalslandi vestan Hörðudalsár, svokallaður Nónsteinn framan á melunum; síðan beina stefnu úr fyrrnefndum steini í krossmarkaðan klett niður í Grjótkúlu uppundan mýrinni, svo úr þessum fyrrnefnda kletti í grjóthruðu í dýi í mýrinni, þaðan sjónhending í efsta bug á Gulalæk, þaðan sjónhending þvert yfir Hörðudalsá í krossmarkaða klöpp á Klapparholti autanverðu árinna, svo þaðan sjónhending þvert upp í krossmarkaðan klett norðan til við einstigið og þaðan í efstu brún sem vötnum hallar, svo fram hæstu brúnir sem vötnum hallar á móts við Neðri-Hundadalsland, svo suður Mjóagil og Háhnúka, til hæstu brúnar á heiðinni, eptir því sem vötn deila, svo fyrir Arnkeldsals og Vífildalbotna sem vötnum hallar.

Sömuleiðis vestur Seljamúla og fyrir Rangárdalsbotn eptir svo kölluðum Kattarhrygg, allt norður í há Hest svo ofan múlahrygginn ofan í fyrrnefndan Nónstein framan í múlanum; þess utan á Neðri – Vífildalur frían geldjár upprekstur í Fremri – Vífildalslandi og mánaðar beit fyrir allt sitt sauðfje haust og vor.⁴⁰

Undir landamerkjabréfið rita: Kristín Kristjánsdóttir eigandi að hálfum Fremri-Vífildal; Guðjón Eggertsson eigandi að Neðri-Vífildal; Illhugi Björnsson eigandi að parti í Fremri-Vífildal; Jónas Jónasson ábúandi á Fremri-Vífildal og Jón Einarsson og Jón Klemensson vegna Neðri Hundadals.

5.3.1.6 Fremri-Hundadalur

Landamerkjabréf fyrir Hundadal fremri er samið 12. maí 1884, og þinglesið 20. maí sama ár. Þar segir svo um landamerki jarðarinnar:

Að útnorðanverðu eru merkin eptir gömlum árfarveg milli Nesodda og Króksbakka, hver farvegur ræður fram með Þórólfsstaðamelum til Grænaness, hvar áin nú rennur, síðan ræður Miðá upp á móts við klett, sem stendur fyrir ofan Egilsstekk í Sauðafelli, þaðan sjónhending í Ljósberg í klett, sem stendur Norðanverðu í múlabrúninni, og þaðan eptir há múlabrún eptir því sem vötnum hallar vestur af upp til Einbúadraga, eptir því sem vötnum hallar til Njóladalsár að austanverðu, síðan ræður Njóladalsá til Hundadalsár, þá ræður Hundadalsá til neðstu árgljúfr, þaðan eptir gömlum árfarveg með þrætuholmum að vestanverðu, hver farvegur liggur milli Grundarstekks og Elkingsness, þá ræður Hundadalsá til Miðár, þá ræður Miðá ofan með Nesodda að vestanverðu, og til farvegs þess, sem aðskilur Nesodda og Króksbakka. Næstfylgjandi lönd: Erpstaða, Þórólfsstaða, Fellsenda, Skallhóls, Hlíðartúns, Neðri- Hundadals, Bæjar.

⁴⁰ Skjal nr. 2(14).

Landamerkjabréfið var áritað um samþykki vegna Neðri-Hundadals, Hvítserkjadalshóls, Þórólfsstaða, Erpsstaða, Fellsenda og Hlíðartúns. Landamerkjabréfið var lesið á manntalsþingi á Sauðafelli 20. maí 1884 og innfært í landamerkjabók.⁴¹

5.3.1.7 Neðri-Hundadalur

Landamerkjabréf fyrir Neðri-Hundadal í Miðdalahreppi var samið 12. maí 1884, og þinglesið 20. maí sama ár. Merkjum jarðarinnar er lýst svo:

Að utanverðu eru merki í svokallaða Merkjaþúfu, en stendur við Miðá á Bæjarholti, þaðan Miðá til Hundadalsár, síðan ræður Hundadalsá til Stekkjarnefs og Elkingsness eptir árinna fyrri farvegi, sem liggur með Grundarstekk að austanverðu, síðan ræður Gundarfarvegur til Hundadalsárgljúfra, þá ræður hún til Njóludalsár sem síðan ræður til sinna fyrstu upptaka, hver byrja efst í Einbúadrögum, þaðan beint vestur til Atkersdalsdraga, þaðan morður eptir há heiði eptir því sem vötnum hallar austur og innaf, síðan eptir brúninni fyrir ofan Húðarvík, þaðan eptir Hnúabrún til Mjóatags og eptir há Miðmundafjalli eins og vötnum hallar austur af inn af Miðmundafjalli í Einbúa, sem stendur lítið eitt fyrir framan Stóragil, hvert þaðan ræður að vestan og út norðanverðu þar til gljúfur enda, þá eptir gömlum gilsins farvegi gegnt hjer fyrst greindri Merkjaþúfu. Næst að liggjandi lönd eru Fremri- Hundadalsland og Vífildalsland og Bæjarland.

Landamerkjabréfið var áritað um samþykki vegna Fremri-Hundadals, Vífildals og Bæjar. Landamerkjabréfið var lesið fyrir manntalsþingsrétti Dalasýslu að Sauðafelli þann 20. maí 1884 og innfært í landamerkjabók.⁴²

5.4 Austurhluti Ystutunguafréttar (Selland Stafholtskirkju)

Í máldaga Stafholtskirkju, sem Steini prestur Þorvarðsson setti um 1140, eru eignir kirkjunnar taldar upp. Í máldaganum segir:

Pesse er maldage j stafs holti. eptir því em Steini² prestr Þorvarþs son setti. Hann gaf til kirkju allt heima land ok kyr. x. C asauðar. sextige gelldra sauða agilldra. VI. tige vetr gamalla sauða. x. kugillde j gelldum nautum. v. hesta. xv. hundruð j hus bunaðe j busgagne ok innan veggjar. þrir hlutir lax veiðar j þvera³. ker veiðe j norðr a vndir forsi⁴. land a Svarf holi ok Biarga stein. hof staðe. hof staðe. lax hollt. Skoga land hit vestra. Engi nes a strondum norðr [ok] reki með. [afrett j] vestr ardal enum eystra megin. ok middals mule allr. Biarnar dalr allr fyrir ofan mæli fells gil. selfor j þverardal upp fra kvium. hris ey a hreiðu vatne. oll ey su er þverar þing er j¹. þræley suðr fra bildz homrom^{2,43}.

⁴¹ Skjal nr. 2(8).

⁴² Skjal nr. 2(9).

⁴³ Skjal nr. 2(32).

Í máldaga Nikuláskirkju í Stafholti sem Gyrðir biskup Ívarsson setti árið 1354, segir:

Stafholt.

Nicholaskirkia j stafholtti ä heimaland allt með gögnum oc giædum. suarfhol. biargastein. hofstadi. skoga. laxholt. einngines og reka med afreit j vestardal. biarnardal allann. fyrir ofann melifellzgill. afreit j hrodurbjargardal. selfor j þuerárdal. hrijsey a hredavatnne. ey vid huýtä. laxveidi j þverä. oc ä feriubacki. j. fjordunnginn.⁴⁴

Í Vilchinsmáldaga Stafholtskirkju frá árinu 1397 segir:

Kirkia hins heilaga Nicholai j Stafholtti ä heimaland allt med gognum oc giædumm. Suarfhol. Biargastein. Hofstade. Skoga. Laxholt. eingines oc reka med.

afriett j Westurárdal.

Biarnardal allann firir ofann Mælefellsgil.

Afiett j Rodurbiargardal¹).

Selför j Þverárdal.

Hrijsey a Roduvattni²).

ey vid Hviyta. Þræley.

laxveidi j Þverä. og a Feriubaccke j fiordunng.⁴⁵

Í máldaga Stafholtskirkju frá því um 1480 segir:

Stafholts kyrkiu gamall Maldage.

[...]

Kyrkian j Stafholte ä heimaland allt med gögnum og giædum. Þessar jarder i heimalande. Svarfhól. Biargastein. Hofstadi. Sköga. Laxholt. Eingenes a Strondum og Reka med. afriett j Vesturárdal. middalsmula. biarnardal allann firir framan mælefellsgil. afriett i bodzbiargardal².. Hrijsey ä Roduatne. Ey vid Hviytä sem Þverarþijng stendur j. Selför ä Þverárdal upp frá Kvijum. Þriä hlute veidar i þverä. enn feriubacka kirkia fiárdung(.)

Jtem Skogarholt i Skardstungu það kallad (er) Kyrkiuholt og Kyrkiutijunder af xiiij bæum og xx.⁴⁶

Í máldaga Stafholtskirkju, sem talinn er frá árabílinu 1491-1518 segir:

Niculas kirkia i Stafholtti a heimaland allt epter þui sem Steini¹) prestur Þorvardsson setti og gaf til kyrkiu þar. hun a Biarnardal allann fyrer ofann

⁴⁴ Skjal nr. 2(33).

⁴⁵ Skjal nr. 2(34).

⁴⁶ Skjal nr. 2(35).

mælifellsgil. affriett i Hròdurbiargar dal a bak Jafnaskardi. skòga vll i Skardztungu það er vær kllum Kyrkiuhollt. Selfor i Þuerárdal vpp frá Kuijum. Hrijsey A Hreduvatni ey su er Þverár þing er i. Þræley Sudur fra Bylzhòmrum.

Laxveidi i Þuerá ad þrem hlutum og a Feriubacki i fiòrdunginn. Kierveidi i Nordura vnder fossi. Middalsmula Allan. tijunder af 24 bæium.⁴⁷

Í máldaga Gísla biskups Jónssonar fyrir Stafholtskirkju, frá því um 1570, segir:

affriett i Vesturárdal. Biarnardal allann fyrer offann Mælefellzgil. affriett i Riodzbiargardal.³) selfør i Thuerardal. Hrijsey ä Breidavatne. eij vid Huijtä. Thræley. Laxveide i Thuerä og ä Feriubacke eirn fiordung.⁴⁸

Í vísitasíu fyrir Stafholti í Stafholtstungum frá 22. september 1639 segir að kirkjan eigi:

[...]

Affrjett i vesturárdal, Middals mula allan fyrer offan Mælefellsgil. Afrjett i Rjödzbjargardal. Hrijs a Hredavatne. Ey vid Huijtä sem kóllud er Sta[f]holltsey. Þræley sudur frá Byllshómrum. Sköghollt i Skardstungu sem kallad er Kirkjuhollt og Kjerveide i Nordur a i Laxfosse effter mäldaganum [000] sie vndanhallded og þriyr hluter vejdar i Þuerä sama mäldaga og 12 Prestadome samþycktum af Øgmunde, huór bæde bref utskriffud og Insiglud ä kirkjunne i Stafhollte. Selfór i Þuerárdal [Skog??] i Skorradal halfann Fossdal Nordan framm. Vej[de] alla i Möhil i Gliuffurä.⁴⁹

Í vísitasíu fyrir Maríukirkju í Hvammi í Norðurárdal frá 3. ágúst 1643 segir m.a. um eignir kirkjunnar:

[3. ágúst 1643] Mariækirckia I huamme I Nordurardal ä framm yffer það sem skriffad var in prima visitatione effter mäldogum Frödaeinge. Item 10 hndr. i Sniöfióllum ad tilsóg[n] s. Þorsteins [uti á spássíu: ad-Þorsteins] fritt hellst effter visitatiubökenne [...].⁵⁰

Þann 19. maí 1663 að Hjarðarholti var upplesin lögfesta séra Sigurðar Oddssonar, þar segir:

Num 24

Lógfestu Copia Sra Sigurdar Oddssonar.

Þesse Mäldage Kyrkjunnar i Stafhollte: Hün ä allt Heimaland. Þessar jardi: Svarfhöl, Biargarstein, Hofstade, Laxhollt, Nedra Nes, Nedra Sköga, Eingenes ä Stróndum, og Reka med, GrijsaTüngur, med Saudhüspartinum, Laxveide i Þverä, Kierveide i Laxfosse i Nordur ä, sem kallad er Nicolaus

⁴⁷ Skjal nr. 2(36).

⁴⁸ Skjal nr. 2(37).

⁴⁹ Skjal nr. 2(134) a-b.

⁵⁰ Skjal nr. 2(200) a-b.

kier, Skögar Holtt i Skardztüngu, sem kallad er Kyrkju Holtt, Selfór i Þverárdal, Skög i Skoradal, Hálfann Fossdal Nordannframm, Veide alla i Möhil i Gliúfur ä, Afriett i Vesturárdal, Middals Müla allann, Biarnardal allann, fyrir framann MæleFellsGil, Hrijseij ad Hredavatne, óll Eij sü, er Þverarþjng Stendur i, Þræleij Sudur frá Bijldzhómrum. Efftir Þessum Mældaga, Lógfeste Eg S.O.son, alla Stafholtzkýrkju Eign, Tódur og Eingjar, Holtt og Haga, vótn og veidestade, Sköga og Reka, og allar landz og vatnz gagnsemdir, sem þessum lóndum eiga med riettu ad fylgia, til ýtstu ummerkja, mötz vid adra menn, fyrirbyd Eg hverjum Manne, i ad Vinna, eda sier ad nýta, nema mitt sie lof og leife til: ad vitne þýnu etc.

Þetta allt hier ofann Skrifad Upplesid, af Hieradz Präfastinum Sra Sigurde Oddzsýne, ad settu manntalz þjngge ä Hiardarholte, þjngmónum äheirande 1663, 19. Maji

/:Þesse Nófn undir Skrifud:/'

Sigurdur Jönsson Eh. Gudmundur Erlingsson meh.

Finnur Þörarinsson meh. Sigurdur Þorsteinsson meh.⁵¹

Pann 16. apríl 1678 var upplesin lögfesti séra Páls Gunnarssonar á eignum Stafholtskirkju. Þar segir:

Lögfesta fyrir Biarnadal

Eg Sra Paall Gunnarz son, lögfeste hier i dag, Eignarland Stafholtz kyrkju er liggur fyrir vestann fiall það hiä Nordurárdal, er Baula er kallad, Nefnelega allann Biarnadal fyrir ofann Mælefellzgil, äsamt med óllum Middalsmüla, og Afriett i Vesturárdal Eýstra megin, Lógfeste Eg allt til ýtstu ummerkja, Holtt og Haga, Vótn og Veidestade, og allar LandzNytjar, sem greindu Fialllande fylgt hafa, og fylgia eiga med Riettu; Fyrirbyd Eg hiedann af hverjum Manne, ad ýrkja, brüka eda beita tiedann Biarnadal, og Middals müla, edur Afriett tiedrar kyrkju i Vesturárdal, nema Mitt sie lof og leife til, ad vitne allra þeirra Erlegra Manna, er þesse Mijñ ord heira.

Þesse lögfesta var Upplesinn ä Dýrastadamanntals þýnge, Anno 1678 16. Aprilis. Af Sra Paale Gunnarssýne ýngra, þýngsöknarmónum äheirande. – Til merkis Undir Skrifud Vor Nófn

Sigurdur Jönsson meh. Jön Sigurdzson Mp.⁵²

Í vísitasú fyrir Stafholti í Stafholtstungum frá 4. september 1681 segir um eignir kirkjunnar:

Kýrkiann A effter mäldógum heimaland allt med gógnum og giædum med þeim Merkiom sem vm gietur visitatiubok M. Brýnjolfs Anno 1639. [...] Grijsatungu 16 hndr. Effter visitatiubök M. Brýnjolfs og Saudhusspart 10 hndr. Afriett i Vestur Ärdal Middalsmüla allann fyrer ofann Mælifellzgil,

⁵¹ Skjal nr. 2(75) a-b.

⁵² Skjal nr. 2(74) a-b.

Afriett i Riödzbiargardal Hrýsey a hredavatne, Ey vid huijtä sem kóllud er Stafholltsey. Þræley Sudur fra bijldzhómrum Skögahollt i Skardztungu sem kallad er Kyrkiuhollt, Se[l]fór i Þuerárdal Sköga i Skoradal, halfann fossdal nordann fr[a] veidi alla i Möhjl i gliufur ä.⁵³

Í prófastsvísitasíu að Stafholti frá 26. ágúst 1694 segir:

Hun a effter Maldógum biskupanna Vilchinij Herra Gýsla Jonssonar, Meistara Briniolfs Sueinssonar og Mag. Þordar Þorlakssonar Heima land allt med gógnum og giædum og þeim Merkium sem Vm gietur I adur Nefndra Biskupa Maldógum.

[...]

afRiett i Vesturardal, Middals (Mula) [(Mula), skrifað af forverði í byrjun 20. aldar, vegna viðgerðar sem hylur texta] alla firer ofann Mælefells gil Afrétt [Afrétt, skrifað af forverði í byrjun 20. aldar, vegna viðgerðar sem hylur texta] I Riödsbiargardal. Hrýs ei a hreda Vatne. Ey Vid huýt a sem kollud er stafhollts Ey. Þrælei svdur fra billds hómrum skoga hollt I skards tungu sem kallad er kirkiu Hollt. selfor I Þuer ar dal. Skoga a skogadal. Halfann foss dal nordann framm. Veide alla i Möhil I gliufur ä.⁵⁴

Í vísitasíu fyrir Stafholti í Stafholtstungum frá 25. ágúst 1702 segir m.a. um eignir kirkjunnar:

Anno ut supra [1702] dag 25 Augusti Visiterud St. Nicaolaj kirkia ad Stafhollte i Stafhollts Tungumm Hun ä Heimaland allt med gógnum og giædumm [...]

Saudhuspart ad afriett i Vesturárdal, Middalsmüla allann fyrer ofann mælefellssgil⁵⁵

Þann 24. júlí 1707 lögfesti séra Jón Jónsson Stafholts beneficium. Þar segir:

Nefnelega lögfeste Eg: Alla Heima Jórdina Stafhollt, med Flöatänga og Melkote, Hiäleigum bygdum af Heimalande; Hier ad auke lögfeste Eg, þesse Stafholltz kyrkju Itók og Eignir: Laxveide i allre Þverä, ad fräskildum þeim hluta er Ferjubacka tilheirer, Kierveide i LaxFosse i Nordurä, Skögahollt i Skardztungu, Selfór i Þverárdal upp fra Kvijum; Skög i Skoradal, Hälfann Grijsmdal framann Kietils gil; Fossdal hälfan Nordann framm, efftir Fimtar Stefnu döme, og kyrkjunnar Mäldaga; Afriett i Riödz-biargadal, SaudHüsspartinn med Skögjenum, Veide alla i Möhil i Gljüfur ä, Afriett i Vesturárdal, MiddalsMüla allann, Biarnadal allann fyrer framann Mælefells gil; Hrijseij ä Hredavatne, Þrælej Sudur frá Bijldzhómrum, og Stadarhölmann þar nálægt. – Lögfeste eg Tódur og Eingiar, Hollt og Haga, Vótn og Veidestade, og allar Landz og Vatzn gagnsemdir, sem þessum löndum eiga med riettu ad fylgia, til ytstu ummerkia, Mötz vid adra menn,

⁵³ Skjal nr. 2(136) a-b.

⁵⁴ Skjal nr. 2(145) a-b.

⁵⁵ Skjal nr. 2(201) a-b.

Fyrirbyð Eg Hverjum Manne i ad Vinna, edur sier af ad Nýta, nema Mitt sie lof eda leife til.⁵⁶

Þann 31. júlí 1707 upplesin lögfesta séra Jóns Jónssonar fyrir Stafholts beneficium. Lögfestan var einnig upplesin á manntalsþingi þann 7. maí 1708. Þar segir:

1° Nefnelega, lögfeste Eg Alla HeimaJordena Stafholt, med Flöatänga og Melkote, Hiäleigum Byggdum af heimalande [...]3° Lögfeste eg þesse Stafholtzkirkju [-kirkju, úti á spássíu] Itók og Eignir: Laxveide i Allre Þverä, ad fräskildum þeim hluta, er Ferjubacka tilheirir, Kierveide i Laxfosse i Nordurä, Skögahollt i Skardztüngu, Selfor i Þverärdal upp frá Kvijum, Skög i Skoradal, Hälfann Fossdal Nordann framm, hälfann grijmsdal framann Kietils Gil, Efftir Kyrkjunnar Mäldaga og Fimtarstefnu Döme, Afriett i Riödzbjargardal, SaudHüsspartinn med Skögjenum, Veide alla i Möhil i Gljufur ä, Afriett i Vesturärdal, Middalsmüla allann, Biarnadal allan fyrer framann Mælefellsgil, HrijsEij ä Hredavatne, Þræleij Sudur frá Bijllds Hómrum, Stadarhölmanna þar Nälægt, Stadar Eingid ä millum Melkotz og Flöatänga; Lögfeste Eg Tódur og Eingjar, Hollt og Haga, Sköga, Vótn, og Veidestade, og allar landz og vatnz gagnsemdir, sem þessum löndum eiga ad Riettu ad fylgia, til Itstu um Merkja Mötz vid adra Menn.⁵⁷

Í vísitasíu kirkjunnar að Stafholti þann 25. ágúst 1702, segir m.a. um eignir kirkjunnar:

Anno ut supra [1702] dag 25 Augusti Visiterud St. Nicaolaj kirkia ad Stafhollte i Stafhollts Tungumm Hun ä Heimaland allt med gögnum og giædumm [...] Kirkiann ä [...] og Saudhuspart ad afriett i Vesturärdal, Middalsmüla allann fyrer ofann mælefellsgil afriett i Riödzbjargardal HrijsEij ä Hredavatns Ej vid Hvißtä sem kollud er Stafholltzej Þræt ej Sudur fra Bjllldzhomrum.

[...]

ii)j bref a Membrana liggia ä kirkiunne það eina er maldæge Stafholltzkirkiu Dat: 1622 18 Junij Annad vmm veide i Þverä Stafholltzkirkkiu Dat. 1532 manudægenn nærsta effter Tiburtij og Valleriani, Þridia vmm krikjunnar veide i Mohil i Gliufurä sub Anno 1509 Bartholomei messudag.

[...]58

Í umfjöllun um Dalsmynni í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, frá árinu 1708 segir:

Stafholltssel, kallað af sumum M ú l a s e l, er selstaða frá Stafholti, og hefur aldrei bygt verið fyrr nje síðar nema ein 2 ár fyrir meir en 30 árum. Landskuld

⁵⁶ Skjöl nr. 2(73) a-b og 2(22) a-b.

⁵⁷ Skjöl nr. 2(71) a-b og 2(23) a-b.

⁵⁸ Skjal nr. 2(201) a-b.

ætla menn væri xx eður xxx álnir og muni betalast hafa í öllum aurum. Kúgildi ekkert að menn meina. Örvænt er að hjer verði aftur bygt fyrir heyskaparleysi, fjarlægð við menn og vetrarríki. Vantar hjer flesta bújarðarkostu nema sumarhaga, þeir eru hjer nægir so sem í góðum selstöðum.⁵⁹

Í umfjöllun um Stafholt í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, frá árinu frá árinu 1709, segir:

Aðra selstöðu á staðurinn á Bjarnadal í Miðdalsmúla með tilliggjandi löndum, allan Bjarnadal [svo] fram frá Mælifellsgili með hálfum Vesturárdal. Þessi selstaða hefur brúkast jafnlega frá staðnum en nú ekki í nokkur ár. Þriðju selstöðu á staðurinn á Rjóðsbjergadal með tilliggjandi löndum, öllum Rjóðsbjergardalog hálfum Fossdal norðanfram. Þessi selstaða hefur ekki brúkast utan utan næstliðið ár, og hefur áður verið (eftir því sem kirkjunnar máldagi segir) afrjettarland, hjer nefndur Rjóðsbjergardalur sem og sellöndin á Bjarnadal, nefnilega hálfur Vesturárdalur.⁶⁰

Þann 14. maí 1714 var upplesin lögfesta séra Jón Jónssonar fyrir Stafholts beneficium. Þar segir:

1° Nefnelega Lógfeste Eg Allann Heima Stadinn og hanns land, [...] til Þessara ummerkja; ä millum Hamraenda og Hofstada, er halldinn Siönhending ür Þvotthellum vid Hvißtä, og i midjann Agnhool, Þadann og i Hofstadavatn, Sýdann Rædur Kielldann, sem Rædur ür Vatninu og i Hofstadalæk, og lækurinn üti Nordurä, Hier fyrrer nedann Liggur Stadarinn, Hiäleignanna, og KyrkjuJardanna land, Öadgreindt, Efftir því sem ärnar bádar Hallda, Hvißtäa ad Sunnan, Enn Nordurä ad Vestann, ad undann Skildum Tünnum og Eingjum. 2do. Lógfeste Eg Þessar Stafholtz KyrkjuJardir: Stafholtzzej, Nedra-nes, Laxholt, Litlu Sköga, og Grijsatüingur, til vissra landamerkja, sem ad fornu hafa halldinn verid. 3io Lógfeste Eg Þesse Stafholtz kyrkju Itök og Eignir: Laxveide i allre Þverä, Efftir því Stafholtzkyrkju Mäldage helldur, og Ögmundar Biskupz Dömur med 12 Prestum, ad fräSkildum þeim hluta, er Ferjubacka tilheirer, Kierveide i LaxFosse i Nordurä, Skögahollt i Skardztüingu, Selför i Þverärdal uppfrä Kvijum, Skög i Skoradal, Hälfann Fossdal Nordann framm, Hälfann Grijsdal framann Kietils gil, afriett i Riödzbjargardal, Saudhüspartinn med Skögjenum, veide alla i Möhil i Gljüfurä, Afriett i Vesturárdal, Miðdalsmúla allann, Biarnadal allann fyrrer framann Mælefellsgil, Hrijseij ä Hredavatne, Þrælej Sudur frä Bijlldzhómrum, Stadarhölmann þar Nälægt, StadarEingid ä millum Melkocz og Flöatänga, Lógfeste Eg Tódur og Eingjar, Hollt og Haga,

⁵⁹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, IV. Borgarfjarðarsýsla, Mýrasýsla. Reykjavík, 1982, bls. 307-308.

⁶⁰ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*, IV. Borgarfjarðarsýsla, Mýrasýsla. Reykjavík, 1982, bls. 334.

Sköga, Vótn og Veidestade, og allar Landz og vatnz gagnsemder, sem þessum lóndum eiga med Riettu ad fylgia, til ýtstu Ummerkja Mötz vid adra Menn.⁶¹

Lögfestan var einnig lesin upp á manntalsþingum 7. maí 1736, 24. apríl 1738 og 27. maí 1739.

Þann 7. júní 1724 var upplestin lögfesta séra Jóns Jónssonar fyrir Bjarnadal. Þar segir:

Lögfesta fyrer Biarnadal Anno 1724. Vide supra N. 20.

Jeg Jön Prestur Jönsson, lögfeste hier I dag Eignarland Stafholltskyrkiu, sem liggur fyrer vestann Fiall það hiä Nordurárdal er, og Baula er kallad, Nefnelega allann Biarnadal, fyrer ofann og framann Mæfefellsgil, äsamt med Middalsmüla óllum, og afriett I Vesturárdal, lögfeste eg Hollt og Haga, Vótn og Veidestade, og allar Landsnytiar, sem þessum fyrrgreindumm Fialllóndum, fylgt hafa, og fylgia eiga med riettu, til ydstu ummerkia möts vid adrar LandEigner, Fyrerbijd eg hvorjum manne, ad yrkja, brüka edur bejta, tiedann Biarnadal, Middals müla, edur Afriett Stafholltskyrkiu I Vesturárdal, nema mitt sie lof edur leife til. Bijd eg þeim i möte eiga, ad leggja FimtarStefnu möt Lógfestu minne, Þetta allt framannskrifad, vitna eg til nærstaddra manna, sem ord mijn heyra, Stadfeste Eg þessa lögfestu, med mijnu underskrifudu Nafne, med eigenn hende og äþricktu venjulegu Signete, öskande Þienustusamlega af Virdulegum Valldsmannenum I MyraSysslu Sigurde Sigurdssyne ad hann läte þessa Lógfestu upplesa og uppäskrifada (ä tilheyrelegum Stad og Tijma hvort um Sig) mier tilsenda. Til merkes ad Stafhollte, þann 7. Junii, Anno 1724. Jön Jonsson (L.S.)⁶²

Lögfestan var einnig upplestin á manntalsþingi 23. Júlí 1724.

Í vísitasíu fyrir Stafholti í Stafholtstungum frá 13. júní 1725, segir um eignir kirkjunnar:

Stafhollt

Anno ut supra [1725] þann 13. Juny, var Visiterud kirkiann ad Stafhollte, af Biskupenum Mag: Jöne Arnasyne, Hun er Helgud Ste Nicolao, Hun ä allt Heimaland med gógnum og giædum, [...] Millum Hamraenda og Hofstada, er halldenn Sionhending ur Hofstada Vatne, og I midiann Agnhool, Þadann og i Þvotthellur vid Hvitä, Enn vestann framm rædur kelldan sem rennur ur Vatnenu, og i Hofstada læk, og so Lækurenn uti Nordurä (Hier fyrer nedann Liggur Stadarens Land, og kotanna öadgreindt) Kyrkiann ä Svarfhöl 16 hndr. leigdan fyrer 1 hndr. Biargastein 16 hndr. leigdann 100 al., Hofstade 16 hndr. leigda fyrer 1 hndr. Litlu Sköga 12 hndr. leigda 60 al. Laxhollt 16 hndr. Landskulld til forna 1 hndr. fellur nu nidur fyrer fiärgeimslu, Nedra Nes 16 hndr. leigt 1 hndr. Eingenes ä Stróndum 6 hndr. og reka med, allann sem fyrer þvi lande liggur, effter Visitatiu Biskups Sal: Gijsla Jönssonar, Jordenn er nu i

⁶¹ Skjal nr. 2(72) a-b.

⁶² Skjal nr. 2(76) a-b.

Eide, og hefur vered Langvaranlega, enn Lytelræde golved effter reka, Grysatungu, nu tiundada 12 hndr. og Saudhus Part 10 hndr. Afrett i Vesturárdal, Middalsmula allann fyrer ofann Mælifells gil, afriett i Riödsbiargardal, Hrys Ey ä Hredavatne, Ey vid Hvytä, sem kóllud er Stafhollts Ey, Þræley Sudur fra Byldshómrum, Skogahollt i Skardstungum, sem kallad er Kirkiuhollt, kierveide ij Nordur ä i Laxfosse. Þriä hlute veidar i allre Þverä, Selfor i Þverardal, Skög i Skoradal, Halfann Fossdal Nordan framm, veide alla i Möhil i Gliufraä.

[...]

Priu bref af membrana, liggia ä kirkiunne, það eina er maldæge Stafholtz kirkiu, Dat: 1622 18. Juny, annad umm veide Stafhollts kirkiu i Þverä, Dat. 1532. Mänuðægenn næstann effter Tiburtii og Valleriani, Þridia umm veide Stafhollts kirkiu i Möhil i Glufra ä Sub anno 1509 Bartholomæi messu dag.⁶³

Í úttekt Stafholtskirkju sem gerð var þann 3. júní 1740 var fjöldi skjala um eignir og ítök kirkjunnar staðfest af úttektarmönnum.⁶⁴

Í prófastsvísitasíu að Stafholti þann frá 10. júní 1744 segir:

Stafhollt

Anno 1744, d. 10 Junii Var Visiterud Nicolai kyrkia ad Stafhollte af Hierads Pröfastenum Sr Wigfuse Jönssyne; Hun ä Heimaland allt med gógnum og giædumm, Item þessar Jarðer Svarfhöl, Biargastein, Hofstade, Litla Sköga, Laxhollt, Nedra Nes, Eingenes a Stróndum og Reka med, allann Sem fyrer Þvj Lande Liggur effter Visitatiu Biskups Sal Gisla Jonssonar. Jórdenn er nu i Eide og hefur vered langvaranlega Enn lytelræde gollded effter Reka. Grýsatungu og Saudhuspart. Afriett ä Vesturárdal, Middalsmula allann fyrer ofann Mælefellsgil, afriett I Riödsbiargardal, HrysEy ä HredaVatne, Ey vid Hvytä Sem kóllud er StafholltsEy. ÞrælEy Sudur frá byldsHómrumm Skögarhollt i Skardstungumm Sem kallad er Kyrkiuhollt. Kierveide i nordurä I Laxfosse. Þriä hlute veidar I allre Þverä, Selfór i Þverárdal Skög i Skoradal, Hälfann Fossdal nordann framm, veide alla i Möhil i gliüfraa.⁶⁵

Í prófastsvísitasíu að Stafholti þann 18. júní 1749 kom eftirfarandi fram um eignir kirkjunnar:

Anno 1749 Dag 18 Junii Var [visiterud] Nicolai kyrkia ad Stafhollte, af Hieradspröfastsenum Sr Wigfuse Jonssyne: Hün ä Heimaland allt med gógnum og giædum, Item þessar jarðir Svarfhöl, Biargastein, Hofstade, Litlu (Skóga), Laxhollt, Nedra nes, Eingenes ä Strondum sem ädur hefur leinge vered öbyggt, enn Beneficiator Sr Sigurdur Jönsson hefur nu komid Bygging ä, so þar gielldest effter 20 al. Item Reka allan sem fyrir þvi Lande liggur eptir visitatiu Biskups Säl. Gisla Jonssonar. Grísatungu, og Saudhus Part. Afrett ä

⁶³ Skjal nr. 2(138) a-b.

⁶⁴ Skjöl nr. 2(77) a-b og 2(152) a-b.

⁶⁵ Skjal nr. 2(148) a-b.

Vesturaardal, Middalsmúla allan fyrer ofan (Mæli)fells gil, afrett i Riödsbiargar Dal. Hrysey Hredavatne. Ey vid Hvítá, sem kóllud er Stafholts Ey. ÞrælEy Sudur frá Bylldshómrum. Skögarholt i SkardsTungum, sem kallad er Kyrkiuhollt. Kjerveidi i Norduraa I Laxfosse; Þriä hluti veidar i Þvera, Selfór I Þverarardal. Skog i Skordale halfan Fossdal nordan fra[m] Veide alla I Mohil I Gliufra aa.⁶⁶

Í prófastsvísitasíu að Stafholti þann 20. ágúst 1751, segir:

Anno 1751. dag 20. Augusti Visiterud Kyrkja ad Stafhollte, Hun ä Heimaland allt med gógnum og giædumm, millum Hamraenda og Hofstada er halldenn siönhending ur Hofstada Vatni og i midiann agnhöl, þadan og i ÞvottHellur vid Hvitä, enn Vestann framm rædur Kielldann sem rennur ur Vatnenu og i Hofstadalæk, og so Lækurenn utj Nordur ä. Kyrkiann ä Svarfhöl 16 hndr. Biargastein 16 hndr. Hofstade 16 hndr. Litlu Sköga 12 hndr. Laxholt 16 hndr. Nedranes 16 hndr. Eingenes ä Stróndum 6 hndr. og Reka med allann, sem fyrer þvi lande liggur, Grisatungu 12 hndr. og Saudhus Part 10 hndr. afrett i Vesturárdal Middals Mula allann fyrer ofann Mælefellsgil, afrett i Riödsbiargardal, Hrysey ä Hredavatne, Ey vid Hvitä sem kóllud er Stafholts Ey, Þræl Ey sudur fra Billdshómrum, Skögahollt i Skardstungumm sem kallad er Kyrkiuhollt Kierveide i Nordurä I Laxfosse Þriä hlute veidar i [00000] Þverä, selfor i Þverárdal, Skög i SkoraDal, halfann Fossdal Nordann framm; Veide alla i Mohil; I Gliufra ä.⁶⁷

Í lögfestu fyrir Stafholtskirkju frá 13. júní 1754 er lögfest meðal eigna kirkjunnar:

[...]

3° Logfeste eg, [þesse S]tafholts kyrkiu Jök og Eigner: [...] afrett i RiödsBiargardal, Saudhus partenn med skógenum, veide alla J móhil J gliufuraa, afrett J Vesturárdal, middalsmúla allann, Biarnadal allann fyrer framann mælefellsgil, [...]

Lögfest Eg tödur og Eingjar, hollt og haga, skóga, vötn og veidestade og allar lands- og vatns-gagnsemder, sem þessum löndum ega med riettu ad fylgia, til ytstu ummerkia móts vid adra menn: fyrerbýd Eg hverjum manne J ad vinna, eda sier af ad nýta, nema mitt sie leyfe til. Býd eg þeim i móte eiga, ad leggja fimtarstefnu i móte þessare minne lögfestu.⁶⁸

Í vísitasíu fyrir Stafholti í Stafholtstungum frá 16. júní 1759 segir:

Stafholt

Dag 16 Junii [1759] Visiterud Kyrkian ad Stafhollte Hun a Heimaland allt med gognum og giædum, millum Hamra Enda og Hofsstada er hallden Sionhending ur Hofstada Vatne, og i midian Agnhöl, þadan og i Þvotthellur

⁶⁶ Skjal nr. 2(69) a-b.

⁶⁷ Skjöl nr. 2(70) a-b og 2(139) a-b.

⁶⁸ Skjal nr. 2(21) a-b.

vid Hvítá. En Vestan fram rædur Kielldan sem rennur ur Vatnenu og I Hofstadalæk og so Lækurenn ut i Nordur ä. Kyrkiann ä Svarthol 16 hndr., Biargarstein 16 hndr. Hofstade 16 hndr. Litlu Sköga 12 hndr. Laxholt 16 hndr. Nedranes 16 hndr. Eingenes ä Strondum 6 hndr. og Reka med allan sem fyrer þvj lande liggur Grysatungu 12 hndr. og Saudhuspart 10 hndr. Item Ey vid Hvítá sem nu [nu, ofan línu] kollud er Stafholts Ey. Afrett I Vesturárdal Middalsmúla allan fyrer ofan Mælefellsgil, af Riett i Riödzbiargar Dal, Hrys Ey ä Hreda Vatne Þræl Ey sudur frá Bylldz Hómrum, SkogarHollt i Skardstungum, sem kallad er Kyrkiuhollt, Kier Veide I Nordurä I Laxfosse. Þria Hlute Veidar I allre Þverä, Selfor i Þverárdal Skog i Skoradal hälfann Fossdal Nordann fram. Veide alla I Möhil i Gliufra ä.⁶⁹

Í lögfestu fyrir Stafholtskirkju frá árinu 2. apríl 1766 er lögfest meðal eigna kirkjunnar:

[...]

3° Lögfeste eg þesse Stafholltskyrkiu Jök og Eigner: [...] afrett i Riödsbiargardal, Saudhúss partenn med skógenum: Veide alla i móhil i gliúfuraa, afrett i Vesturárdal, middalsmúla allan, Biarnadal allann fyrer framann mælefellsgil, [...]

Lögfeste eg Tödur og Eingiar, hollt og haga, skóga, vötn og veidestade, og allar lands og vatns gagnsemder, sem þessum löndum eiga med rettu ad fylgja, til ytstu ummerkia móts vid adra menn; fyrerbýd eg hverjum manne, i ad vinna, eda sier af ad nýta, nema mitt sie leife til.⁷⁰

Á manntalsþingi að Hjarðarholti þann 7. júní 1768 var upplesin lögfesta séra Christian Johanssonar í Stafholti, þar segir:

Jeg Christian Johansson prestur til Stafholts og Hiardarholts, lögfeste hier i dag Eignar land Stafholts kyrkiu, sem liggur fyrer vestan fiall það hiá Nordurardal er og Baula er kallad, nefnelega allann Biarnadal fyrer ofan og framan Mælifells gil, asamt med öllum Middals Múla og afrett i Vesturárdal. Lögfeste Eg hollt og haga, vötn og veidestadi og allar lands nytiar sem þessum fyrrgreindum fiall Löndum filgt hafa og med Rettu filgia ega til ytstu Ummerkia móts vid adrar Land Eigner. Fyrerbýd eg hvörium manne ad yrkia, brúka, edur beita tiedan Biarnadal, Middals Múla edur afrett Stafholltskyrkiu i Westurárdal, nema mitt sie lof edur leife til, ad vitne allra þeirra Erlegra manna er þesse min Ord heyra stadfeste Eg þessa Lögfestu med minu underskrifudu nafne og hiáþricktu veniulegu Signete. Stafhollte þann 7da Junii 1768. Christian Johansson. L.S.⁷¹

Lögfestan var einnig lesin upp þann 12. júní 1768.

⁶⁹ Skjal nr. 2(140) a-b.

⁷⁰ Skjal nr. 2(20) a-b.

⁷¹ Skjal nr. 2(24).

Þann 3. ágúst 1773 gerði Christian Johansson prestur í Stafholtstungu samkomulag um upprekstur á Bjarnadal. Þar segir:

Efterskrifud Eyendoms Lönd Staffholts kyrkiu, nefnelega allann Biarnadal, fyrer framan og ofan Mælefellsgil, allann Middalsmúla og afriett i Vesturárdal, fyrerbyd eg hvörium manne, án mins leifes (so leinge eg helld Stafholts stad) ad beita edur brúka, uppá nockurn máta. Enn efter Samkomulage tilstend eg núverande ábúendum Hvassafells, nl. Mr Jone Olafssyne 6, Sigmunde 4 og Petre 2 nauta upprekstur á sumre hvörü, mot því þeir vijke til hagrædingar, i tilteknum landzplatzum, nautum þeim, eg sialfur læt edur odrum leife þángad ad reka. Var þesse Samningur giördur ad Hvassafelle þann 3^{ia} Aug^{ti} 1773. Christian Johansson.

Jon Olafsson, Sigmundur Olafsson, Petur Jonsson.⁷²

Í vísitasíu fyrir Stafholti í Stafholtstungum frá 19. ágúst 1783 segir:

Stafholt

Anno 1783 dag 19 Augusti visiterade Biskupenn Hannes Finnsson Kyrkiuna ad Stafholte. Hún á Heimaland allt med gognum og giædumm millum Hamraenda og Hofstada, er halldenn Siónehending úr Hofstadavatne, og i miðian Agnhól, þadan og i Þvotthellur vid Hvítá enn vestann framm rædur Keldann sem rennur úr Vatnenu og i Hofstadalæk, og so Lækurenn utí Nordurá. Kyrkiann á Svarfhól 16 hndr. Biargarstein 16 hndr., Hofstade 16 hndr., Litlu Skóga 12 hndr. Laxholt 16 hndr., Nedranes 16 hndr., Eingenes á Ströndum 6 hndr. og Reka med allann sem fyrer því Lande liggur, Grísatungu 12 hndr. og Saudhus Part 10 hndr., Item Ey vid Hvítá, sem nú köllud er StafholtsEy. Afrett i Vesturárdal, Middalsmúla allann fyrer ofann Mælefellsgil, Afrett i Riódsbiargardal, Hrísey á Hredavatne, Þræley sudur frá Bíldshörmrum. Skógarholt i Skardstúngum, sem kallad er Kyrkiuholt, Kierveide i Nordurá i Laxfosse, þriá hlute Veidar i allre Þverá, Selför i Þverárdal, Skóg i Skoradal, halfann Fossdal nordann framm. Veide alla i Móhil i Gliufraá.⁷³

Á manntalsþingi á Dýrastöðum þann 25. júlí 1823 var upplesin lögfesta fyrir Stafholtskirkjulandi. Lögfestan sjálf hefur ekki fundist en í þingbókinni segir:

Ár 1823 þann 25. Julii setti sýslumadur P. Ottesen reglulegt manntalsþing ad Dýrastöðum, og [...]

Áður þinginu væri uppsagt, framkom Bóndinn á Hvassafelli B. Benedictsson, med lögfestu frá húsbónda hans prófasti síra P. Péturssyni á Stafholti, dat. 27. Juni þ. á. hvarí hann lögfestir Stafholts kirkjuland, á Biarnadal samt Vesturárdal, innan þessarar þinghár, innan tiltekinna ummerkja í nefndu Byggíngarskiali til Bóndans Benedicts.

⁷² Skjal nr. 2(25).

⁷³ Skjal nr. 2(141) a-b.

Ut supra.

[...]⁷⁴

Í lögfestu fyrir Stafholtskirkju frá 5. maí 1831 er lögfest meðal eigna kirkjunnar:

[...]

3. Lögfesti eg þessi Jök og Eignir Stafholts kyrkju, nefnilega: [...]afrétt í Rjódsbjargardal, Saudhúspartinn 10 hndr. með skóginn, Veidi alla í Móhil í Gliúfurá, afrett í Vesturardal, Middalsmúla allan, Bjarnadal allan framan Mælifellsgil, [...]

Lögfesti eg Tödur og Eingiar, hollt og haga, skóga, vötn og veidistadi og allar lands og vatns nytjar og gagnsemdir, sem þessum her að framan og ofanskrifudum löndum og plátsum fylgdt hafa og fylgja eiga, til ytstu ummerkja mótsvid aðra menn. fyrirbíd eg sérhverjum manni þessi lönd og pláts að yrkja edur láta yrkja, edur ser uppa nokkurn máta að nota edur brúka, nema mitt hafi lof edur leifi þar til.⁷⁵

Í vísitasíu fyrir Stafholti í Stafholtstungum frá 24. júlí 1831, segir:

Stafholt

Anno 1831 d. 24 Julii visiterade biskupinn yfir Islande Steingrímur Jónsson R:D: kirkjuna að Stafholti. – Hún á Heimaland allt með gögnum og gjædum millum Hamraenda og Hofstada, er halden Sjónhendíng úr Hofstada Vatni og í midjan Agnhól, Þadan og í Þvotthellur við Hvítá, en Vestan fram rædur kældan sem rennur úr Vatnenu og í Hofstadalæk og svo Lækurinn úti Nordurá. – Kirkjan á Svarfhól 16 hndr. Bjargarstein 16 hndr. Hofstadi 16 hndr. Litluskóga 12 hndr. Laxholt 16 hndr. Nedranes 16 hndr. Engines á Ströndum 6 hndr. og Reka með allan sem fyrir því lande Liggur, Grísatúngu 12 hndr., og Saudhús-part 10 hndr., Ítem Ey við Hvítá, sem nú er köllud Stafholtsey. – Afrétt í Vesturárdal, Middals múla allan fyrir ofan Mælifellsgil, Afrétt í Rjódsbjargardal, Hrísey á Hredavatni Þræley, sudur frá Bíldshörmrum. – Skógarholt í Skards túngum, sem kallad er Kyrkiuhollt, Kérveidi í Nordurá í Laxfossi – 3 hluti Veidar í allri Þverá, Selför í Þverárdal, Skóg í Skoradal, hálfan Fossdal Nordan fram. – Veidi alla í Móhyl í Glúfra Á.⁷⁶

Í sóknalýsingu séra Jón Magnússonar í Hvammi, frá árinu 1840 segir um afréttarlönd í Hvamms- og Norðtungusóknum:

ad 32. spurn. Tvö eru *afréttarlönd* í sóknunum, það eina er kallað Hamrabotnar, er það dalur í vesturátt út úr Bjarnadal; er rétt á Brekku í Norðurárdal upptekin og löggilt árið 1830. Sækja þessa rétt allir bændur úr

⁷⁴ Skjal nr. 2(97) a-b.

⁷⁵ Skjal nr. 2(19) a-b.

⁷⁶ Skjal nr. 2(142) a-b.

dalnum að norðanverðu allt að Sanddalsá, einninn bændur úr ystu Stafholtstungunni.⁷⁷

Í umfjöllun um Stafholt í *Jarðatali Johnsens* frá 1847 segir:

Staðurinn er í betra lagi til heyskapar, einkum ef selstaða er notuð á Bjarnardal undir Bröttubrekkunni, en hún er örðug. Beit er mjög létt sumar og vetur. Beit er mjög létt sumar og vetur. Eptir máldögum á kirkjan tvo þriðjunga veiðar í allri Þverá, sem í lánan tíma eigi hefir orðið að neinum notum; í Stafholts- eða Nikulausar – kerri í Norðurá er og laxveiði. [...] Fjalllönd á kirkjan mikil og sæmilega góð, á Bjarnardal og Grímsdal, en vegna fjarlægðar hafa þau lengi eigi fært prestinum ávöxt.⁷⁸

Í skráningu um Hreðavatn jarðamati Mýrasýslu frá árinu 1849–50 segir:

57. Hreðavatn, bændaeygn

- a.) Fornihvammur, eyðijörð, Hvammskirkjufjörð fyrir framan m Sveinatungu.
- b.) Staðarmúli, landspartur á Bjarnadal, Stafholtskirkjuland
- c.) Landspartur á Hellistungum, er liggur undir Hjarðarholtskirkju⁷⁹

Fornihvammur er þar metinn á 100 ríkisbankadali, Staðarmúli á 50 ríkisbankadali og landsparturinn á Hellistungum á 20 ríkisbankadali.

Þann 7. júní 1851 ritaði presturinn í Stafholti bréf til prófests. Þar segir:

Bóndinn Guðmundur Eggertsson á Sólheimatúngu hefir leidd það í tal við mig, að hann vildi, ef ekkert væri því til fyrirstöðu, fá keypt fjalllendi nokkurt, sem tilheyrir Stafholts Kyrkju og nær yfir talsverðann hluta Beilárheidar, með adliggjandi smádölum: Hróbjargardal öllum, Fossdal hálfum og að nokkru leiti Grímsdal. Hefir hann látid í ljósi, að hann vildi borga land þetta með 75rbd r.s.

Fjallland þetta var við síðasta jarðamat matid á 50rbd og er, þótt ekki svo lítid að ummáli, víða graslítid. Það hefir í mörg ár verid notad af ýmsum í ópakklæti, til þess að reka þángad stóðhross og annan fjenad, enginn ardur feingist af því, þángad til eg hin seinast lidnu ár hefi að nafninu til gétad leigt það, og fyrir ári síðann fékk téður bóndi leyfi til þess hjá mér, að hafa þar selstöðu um sláttartímann. Yfir höfud að tala er því svo varid, að eg gét ekki fundid, að nú sem stendur gétid af fjall landi þessu feingist sami ardur og af hinu tilbodna andvirdi. Hid annad, sem hér er um að tala, er það, hvort land þetta sé missanlegt kyrkjunnid edur beneficíaríó hér í Stafholti, og vil eg í því tillitid gétu þess, að Kyrkjann á tvær selstöður bádar hagkvæmari en þessa: Stadartúngu, sem nú er brúkuð til selstöðu hér frá stadnum og Bjarnadal nær

⁷⁷ Mýra- og Borgarfjarðarsýslur. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1873, (2005), bls. 51.

⁷⁸ Skjal nr. 2(31).

⁷⁹ Skjal nr. 2(65).

allan, sem að nú sem stendur er leigdur öðrum. Þar að auki liggur undir kyrkjuna upprekstur fyrir allan fénað á Hellistúngum. Eg álit yfir höfud land þetta því missanlegra, sem reynslan mun sanna flestum, að mörg þvílík ítök er ördugt að verja fyrir ólögætri notkun annarra.

Med þvílíkum ummælum bid eg yður, herra prófastur! að bera þessi til mæli Bóndans Gudmundar Eggertssonar fram á æðri stöðum, og láta þar með fylgja yðar góða álit um þetta efni.

Stafholti, 7da dag Júní m. 1851.

O. Pálsson⁸⁰

Í sóknalýsingu séra Ólafs Pálssonar í Stafholti, frá árinu 1853 um afréttarlönd í Stafholts- og Hjarðarholtssóknum, segir:

32. *Afréttarlönd*. [...]. Þeir sem eru milli Norðurár og Gljúfurár í *Bjarnadal*, sem mestur er Stafholtskirkju land, en lítið eitt almenningur. Þar er og upprekstur nokkurra bæja í Norðarárdal. [...].⁸¹

Í úttekt Stafholtskirkju þann 2. júní 1855 segir:

Eign kirkjunnar á Bjarnadal er leigð sveitarfélaginu í Stafholtstúngum með vættar eptirgjaldi og landsnytjar í Sauðhúsparti bóndanum á Stapaseli fyrir 20 fiska.

Med prestakallinu var afhent Landfogetans tertia Qvittering fyrir 79rd 48sk., tilheyrandi Stafholts kirkju, sem er andvirdi selds kirkjulands á Beilárheiði etc. Ennfremur voru afhent nokkur byggingarbréf fyrir kirkjyjörðum og Copía af lögfestu fyrir Laxholti.⁸²

Í úttekt Stafholtskirkju sem gerð var þann 17. júní 1867 segir eftirfarandi:

Ár 1867, 17da júní var fyrrverandi prófastur Th.E. Hjálmarsen staddur að Stafholti til þess eptir skipun hans Háæruverdigheita, herra biskupsins yfir Islandi, í bréfi frá 7 júlí 1866, að úttaka þar stað og kyrkju af dánarbúi prófestsins sál. E.S. Einarsens, til handa prófasti Stepháni Þorvaldssynim hvörjum brauðið er veitt áminstann dag.

[...]

Eign kyrkjunnar á Bjarnardal er bigd sveitarfélaginu í Stafholtstúngum með 1 vættar eptirgjaldi árlega og landsnytjar í Sauðhúsparti bóndanum í Stapaseli fyrir 20 fiska.

⁸⁰ Skjal nr. 2(185) a-b.

⁸¹ Mýra- og Borgarfjarðarsýslur. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1873, (2005), bls. 68.

⁸² Skjal nr. 2(78) a-b.

Með prestakallinu var afhendt Landfogeta 3tje kvittering fyrir 79rd 48, tilheyrandi Stafholts kyrkju. – Ennfremur vóru afhendt nokkur Byggingarbréf fyrir kyrkjujörðum, ásamt lögfestum fyrir Laxholt, og Grísatúngu⁸³

Í skjali sem ber yfirskriftina „Landamerkjalyising á Sellandi Stafholtskyrkju á Bjarnadal, eftir gömlum skýrslum og máldögum“, dagsettri 3. maí 1884, er merkjum lýst svo:

Vesturárdalur allur að austanverðu, allt að Einirberjagili; - Staðarmúli allur, - sem Stafholtssel er í – og sem liggur milli Vesturárdals og Miðdals; Miðdalur allur og Brekkumúli (Bröttubrekkumúli) allur svolangt austur, sem vötnum hallar, - móts við Breiðabólsstaðar land í Miðdölum. – Móts við tjeð merki ræður Bjarnadalsá allstaðar að sunnanverðu, fram á móts við Mælifellsgil. –

Stafholti 3ja maí 1884

Stephán Þorvaldsson.⁸⁴

Var landamerkjalyisingin upplesin á manntalsþingi þann 19. maí 1884.⁸⁵

Í eftirriti af landamerkjaskrá fyrir landi Stafholtskyrkju á Bjarnadal frá 19. maí 1886 segir:

Kirkjan á land alt innan þeirra takmarka sem hér segir:

Vesturárdal austanverðan, og ræður Vesturá þar merkjum að vestan alla leið inní svonefnda Hamrabotna. Þaðan er haldin sjónhending í austur að norðanverðu, eftir svonefndum Merkjahrygg eins og vötnum hallar, allt inn í Bjarnadalsdrög; ennfremur á kirkjan allan Bjarnadal að austan að Mælifellsgili eftir því sem vötnum hallar á fjalli uppi.

Stafholti 19. maí 1886.

Stefán Þorvaldsson (sóknarprestur).⁸⁶

Landamerkjaskráin var samþykkt vegna Hlíðartúns, Breiðabólsstaðar, Dalsmynnis, Hvamms og Hvassafells. Hún var lesin upp á manntalsþingi þann 16. maí 1889.⁸⁷

Við úttekt og vísitasíu að Stafholti þann 6. júní 1887 segir:

Fasteignir ítök og hlunnindi Stafholtsprestakalls.

[...]

14. Bjarnardalur (Staðarmúli) gefur nú sem stendur ekkert af sjer.

15. Hrísey í Hreðavatni gefur ekkert af sjer.

16. Kirkjuholt í Skarðshala, gefur ekkert af sjer.

17. Þræley. Þar er stundum slegið.

⁸³ Skjal nr. 2(79) a-b.

⁸⁴ Skjal nr. 2(85) a-b.

⁸⁵ Skjal nr. 2(99) a-b.

⁸⁶ Skjal nr. 2(93) a-b.

⁸⁷ Skjal nr. 2 (98) a-b.

-
18. Selför í Þverárdal, ofan kvía.
 19. Skógur í Skoradal, svo nefndar Kirkjutungur.
 20. Kerveiði undir laxfossi í Norðurá.
 21. Tveir eður þrír hlutir allar veiði í Þverá.
 22. Öll veiði í Móhyl í Gljúfrá.
 23. Staðartungu, selland.⁸⁸

Í úttekt og vísitasíu í Stafholti þann 6. júní 1887 segir:

Fasteignir ítök og hlunnindi Stafholts prestakalls.

[...]

10. Grísatunga 11,3 hndr. (nú í eyði) kúgildi 2, landskuld 2 ær og geml.

[...]

14. Bjarnardalur Staðarmúli gefur nú sem stendur ekkert af sjer.

15. Hrísey í Hreiðuvatni gefur ekkert af sjer.

16. Kirkjuholt í Skarðshala gefur ekkert af sjer.

17. Þræley þar er stundum slegið.

18. Selför í Þverárdal ofan Kvía.

19. Skógur í Skoradal svonefndar Kirkjutungur.

20. Kerveiði undir Laxfossi í Norðurá.

21. Tveir eður þrír hlutir allrar veiði í Þverá.

22. Öll veiði í Móhyl í Gljúfrá.

23. Staðartunga, selland.⁸⁹

Á manntalsþingi að Dýrastöðum var lesin landamerkjaskrá fyrir Bjarnadalslandi tilheyrandi Stafholtskirkju. Landamerkja var ekki getið en þar segir:

Ár 1889, þann 16. maí, var venjulegt manntalsþing fyrir Norðurárdalshrepp sett á þingstaðnum Dýrastöðum og haldið af [...] Var þá tekið fyrir:

[...]

7. Var lesin landamerkjaskrá fyrir Bjarnadalslandi, tilheyrandi Stafholtskirkju, og þar á rituð lögfesta prestsins í Stafholti, dags. 14. þ. m.

8. Var samkvæmt beiðni prestsins á Sauðafelli í ~~beiðni~~ bréfi 12. apríl þ. á. jörðin Sanddalstunga boðin upp til ábúðar um næsta fardagaár. Ekkert boð var gjört.

[...] ⁹⁰

⁸⁸ Skjal nr. 2(149) a-b.

⁸⁹ Skjal nr. 2(80) a-b.

⁹⁰ Skjal nr. 2(98) a-b.

Í landamerkjaskrá fyrir Stafholti í Mýrasýslu frá maí 1890 og þinglýst þann 23. maí 1892 er merkjum lýst og síðan segir:

Auk kirkjujarðanna á Stafholt þær aðrar eignir og ítök sem nú skal greina:

1. Staðartungu alla vestur frá Grísatungumörkum og vestur að Langá á Skarðsheiði og síðan eftir því sem Gljúfurá ræður.
2. Sauðhúsaskóg og eru sjerstök landamerki samin, undirskrifuð og þinglesin fyrir honum.
3. Bjarnadal allan fyrir ofan Mælifellsgil og Hvassafellsland samkvæmt sjerstakri þinglesinni landamerkjaskrá.
4. Hrísey í Hreðavatni.

[...]

7. Kerveiði alla í Norðurá í hinu svokallaða Nikulásarkeri fyrir neðan Laxfoss.

8. Alla veiði í Móhyl í Gljúfurá fyrir neðan Tandra-sel.

9. Þrjá hluta laxveiðar í allri Þverá. Ábúendur þeir, sem land eiga að Þverá vilja eigi samþykkja ítak þetta og verður því um það leitað úrslita dómstólanna.

10. Selför í Þverárdal fyrir ofan Kvía.

[...]

Stafholti í maímán. 1890.

Jóhann Þorsteinsson.

Samþykkir framanskriðu eru: Eigandi Svanga Rannv. Kolbeinsd.)

Við eigendur og umráðamenn Kvía skrifum undir þessa landamerkjaskrá með þeirri athugasemd að okkur er ekki kunnugt um að Stafholt eigi selfarartjett í hið núverandi Kvíaland.

Ólafur Þorbjörnsson Eggert Sigurðsson⁹¹

Landamerkjaskráin var samþykkt vegna: Svignaskarðs, Tandrasels, Hauga, Hreðavatns, Stóru-Drageyrar, Laxfoss, Valbjarnarvalla, Litlafjalls, Arnarholts og Sólheimatungu. Landamerkjaskráin var lesin á manntalsþingi 23. maí 1892.

⁹¹ Skjal nr. 2(5).

Í umfjöllun um Fjallland Stafholtskirkju í Fasteignamati Mýrasýslu 1916-1918 segir:

Fjallland Stafholtskirkju,

Það er: Staðarmúli Brekkumúli og nokkuð af Bjarnadal sem liggur innaf löndum jarðanna Nr. 18 [Dalsmynni] og 19 [Hvassafell] – leigendur eru ábúendur í Ystutungu, Stafholtstungnahrepps.

Land það er í meðallagi grasgefið og notfært sem afréttur.

Mat. = kr. 300,00.⁹²

Þann 16. júní 1918 veitti Norðurárdalshreppur Jóni Vigfússyni í Dalsmynni umboð til að gera kaupsamning vegna Staðar- og Brekkumúla. Þann 24. júní sama ár var umboð þetta framselt til Sigurðar Þórðarsonar: Umboðið hljóðar svo:

Með brjefi þessu gefum við undirskrifaðir hreppsnefndarmenn í Norðurárdalshreppi herra söðlasmið Jóni Vigfússyni í Dalsmynni umboð til þess fyrir okkar hönd að gera kaupsamning og kaupa fjalllandið Staðar og Brekkumúla er liggur að baki heimalandi nokkurra jarða í Norðurárdalshreppi: Lýsum við því yfir að alt er hann gerir í kaupum þessum, skuli vera jafngilt og hefðum sjálfir gert.

Dalsmynni 16 júní 1918.

Vottar. Jón Jóhanness Einar Bjarnason Sverrir Gíslason

Guðlaugur Jóhannesson Vigfús Bjarnason Jón Böðvarsson

Umboð þetta er hérmeð framselt fv. sýslumanni Sigurði Þórðarsyni í Reykjavík, og skal það er hann gerir í málinu vera jafngilt sem hefði ég eða hreppsnefndin gert það.

Staddur í Reykjavík 24. júní 1918

Jón Vigfússon⁹³

Þann 24. júní 1918 skrifaði Jón Vigfússon bréf til Stjórnarráðs Íslands vegna fyrirhugaðra kaupa á fjalllandinu Bjarnadal. Bréfið hljóðar svo:

Eins og yður hefir verið tjeð munnlega sjest ekki að hingað borist fyrir beiðni, skjöl eða svarað munnl. beiðni um Bjarnad.

⁹² Skjal nr. 2(18).

⁹³ Skjal nr. 2(204) a-b.

Fyrir nokkrum árum (líklega 1912 eða 1913) falaði hreppsnefnd Norðurárdalshrepps í Mýrasýslu kaup á fjallandinu Bjarnadal, sem liggur vestur af Norðurárdal að sýslumörkum Mýra- og Dalasýslna, en innan takmarka Norðurárdalshrepps, en eign Stafholtskirkju. Málið var undirbúið á þann hátt er ákveðinn er í lögum um sölu kirkjujarða frá 16. nóv. 1907, og mun landið hafa verið virt á 300 k. af dómkvöddum virðingarmönnum. Í skjölum hreppsins sjást þess ekki merki að komið hafi skriflegt svar frá stjórnarráðinu upp á beiðnina, en hinum þáverandi hreppsnefndaroddivita, sem fyrir nokkru er alfarinn úr sveitinni og héraðinu, mun hafa verið tjáð munnlega að landið fengist ekki fyrir virðingarverðið.

Hreppsnefndinni leikur enn hugur á að ná hinu umrædda landi undir hreppinn og hefur hún í meðlögðu umboði falið mér að semja um kaup á því við hið háa stjórnarráð. Leyfi ég mér því virðingarfylst að ítreka áður senda beiðni um kaup á landinu til handa nefndum hreppi. Hef ég falið fyrverandi sýslumanni Sigurði Þórðarsyni að gera endilegan kaupsamning við hið háa stjórnarráð, ef gerður verður kostur á sölunni, með því ég hef ekki kringumstæður til að bíða hér [hér, ofan línu] svars frá stjórnarráðinu sem hlýtur að taka nokkurn tíma.

Staddur í Reykjavík 24. júní 1918.

Virðingarfylst Jón Vigfússon Dalsmynni

Til Stjórnarráðs Íslands⁹⁴

Árið 1919 sótti hreppsnefnd Norðurárdals um kaup á fjallendinu Staðar- og Brekkumúlum í Bjarnardal. Í bréfi Stjórnarráðs Íslands til hreppsstjóra Norðurárdalshrepps segir:

Til hreppstj. Norðurárdalshr. 5. nóvbr. 1919.

Eins og yður, herra hreppstjóri, er kunnugt, hefir hreppsnefnd Norðurárdalshrepps f.h. hreppsins sótt um kaup á fjallendinu Staðar- og Brekkumúla í Bjarnardal, en land þetta kvað Stafholtstunguhreppur hafa á leigu. Áður en tekin verður ákvörðun um söluna óskast skýrslu yðar um hvenær landið hefir verið selt á leigu, og til hve langs tíma og leiguskmála að öðru leyti.⁹⁵

⁹⁴ Skjal nr. 2(203) a-b.

⁹⁵ Skjal nr. 2(199) a-b.

Í bréfi Vigfúsar Bjarnasonar í Dalsmynni til Stjórnarráðsins vegna sölunnar, segir:

Hið háa Stjórnarráð Íslands hefur óskað eftir skírslu mynni um hvenær fjallland Stafholtskirkju á Bjarnardal hafi verið selt á leigu. Þessu get jeg ekki svarað nákvæmlega en partur af Stafholtstungahreppi hefur notað land þettað langan tíma til upprekstrar. Landið mun hafa verið leigt með munnlegum skilmálum og leigumála að skiljanlegum eftir því sem um hefur samið í það og það skiftið. En nú í nokkur undanfarin ár er landið einnig leigt með munnlegum skilmála en eftirgjald ákveðið kr. 12 tólf krónur. Mjer vitanlega ekkert til tekið í þessum munnlega samningi hvort þessi leigu tími stæði stutt eða lengi.

Dalsmynni, 11. November 1919

Vigfús Bjarnason.⁹⁶

Ekki finnst neitt í skjölum Stjórnarráðsins um að af sölu landsins hafi orðið. Þann 17. nóvember 1919 óskaði Jóhannes Þorsteinsson eftir því við Stjórnarráðs Íslands að fá að festa kaup á Bjarnadal:

Reykjavík Laugav. 42

17. nov. 1919

Getur eigi orðið selt J.E.J.

Jónas E. Jónsson sjálfseignarbóndi í Sólheimatungu í Stafholtstungnahreppi hefir með bréfi dags. 13. þ.m., meðteknu í gærkvöldi, beðið mig að, falast eftir kaupi á landi því á Bjarnadal, er tilheyrir Stafholtsprestakalli eða kirkju, og býðst hann til að borga 1000 krónur nú þegar fyrir land þetta og mun eg greiða þá upphæð fyrir hans hönd ef kaup nást.

Um leið og eg hér með framkvæmi þessa beiðni umbjóðanda míns, skal eg geta þess, að jörðin Sólheimatunga er í þeim hluta Stafholtstungnahrepps, er liggur vestan Norðurár og kallaður er Yzta-Tunga, en einmitt handa þessum hreppsins hefir Bjarnadalsland verið leigt til afréttar hreppsnefndinni í Stafholtstungnahreppi.

Jóhannes Þorsteinsson

Til Stjórnarráðs Íslands.⁹⁷

⁹⁶ Skjal nr. 2(30).

⁹⁷ Skjal nr. 2(206) a-b.

Þann 26. nóvember 1919 skrifaði G. Bjarnason sýslumanns í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu bréf til Stjórnarráðs Íslands þar sem sýslumaður lýsir því yfir að hafa ekki fundið í sýslufundargerðum Mýrasýslu á árunum 1910-1916 neitt um kaup sýslunefndar á fjalllendinu Bjarnadal. Bréfið hljóðar svo:

Mýra- og Borgarfjarðarsýsla

Borgarnesi, 26. nóv. 1919.

Samkvæmt ósk hins háa stjórnarráðs í símtali í dag, hefi jeg athugað ítarlega sýslufundargerðirnar úr Mýrasýslu árin 1910-1916 og ekki getað fundið að á þeim árum hafi neitt legið fyrir sýslunefndinni um kaup á fjalllendinu Bjarnadal.

G.Bjarnason

Stjórnarráð Íslands Reykjavík⁹⁸

Fjallað er um rekstur bænda í Ystutungu í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, frá árinu 1993. Þar segir meðal annars:

Hins vegar eiga bændur í Ystutungu upprekstur í landi Stafholtskirkju í Múlum og á Bjarnadal, og eru sameiginlegar leitir til Brekkuréttar, sem er eina skilarétt í hreppnum.⁹⁹

Fjallað er um smölun til Brekkuréttar í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, frá árinu 1993. Þar segir meðal annars:

Landið er malað til Brekkuréttar. Samkvæmt fjallskilasamþykkt fyrir Mýrasýslu 1992 skal gera fyrstu leit laugardag, sem fellur á tímabilið 12. – 18. september. Önnur leit er laugardag, sem fellur á tímabilið 26. september til 2. október. Þriðju leit skal gera laugardag á tímabilinu 10.-16. október. Leitarsvæði til Brekkuréttar eru „öll afréttarlönd og heimalönd tilheyrandi Norðurárdal og Stafholtstungum fyrir vestan Sanddalsár og Norðurá, allt að löndum Dalamanna og Borghreppinga að norðan og norðvestan“. Brekkurétt er haldin á sunnudegi næsta eftir, að leitaðer.¹⁰⁰

5.4.1 Aðliggjandi og tengd svæði

Hér verður fjallað um jarðir sem tengjast ágreiningssvæðinu vegna legu sinnar eða réttinda. Um er að ræða Hvassafell, Dalsmynni, Dýrastaði, Hvamm, Breiðabólstað og Sauðafell. Áhersla er lögð á að gera grein fyrir heimildum um réttindi þessara jarða og landamerki þeirra.

⁹⁸ Skjal nr. 2(205) a-b.

⁹⁹ *Byggðir Borgarfjarðar III*, Mýrasýsla og Borgarnes, bls. 80. Búnaðarsamband Borgarfjarðar, 1993.

¹⁰⁰ *Byggðir Borgarfjarðar III*, Mýrasýsla og Borgarnes, bls. 380. Búnaðarsamband Borgarfjarðar, 1993.

5.4.1.1 Hvassafell

Landamerkjabréf Hvassafells var útbúið 16. apríl 1885 og þinglýst 22. maí 1896. Til eru tvær samhljóða útgáfur af þessu landamerkjabréfi en það er misræmi í hverjir undirrita þau. Landamerkjabréfið hljóðar svo:

Landamerki

Gilsbakkakirkjujarðar Hvassafells með hjáleigu Uppkoti og eyðihjáleigu Útkoti, liggjandi í Norðurárdal.

Að austanverðu ræður gamall farvegur Bjarnadalsár í Norðurá, svo ræður Bjarnadalsá að Vesturá, Vesturá að Villingagili, svo ræður Villingagil, og úr Villingagilsbotni sjónhending í hærri fossa í Fossdalsá. Að vestanverðu ræður sjónhending úr hnausvörðu við Kerlingahólmssýki í steina og skurð beggja megin við Bænhúslág. Þaðan ræður sjónhending í rúst fyrir sunnan Mórrauðasýki og þaðan í grástein fyrir ofan Bjarnadalsá. Þaðan í Breiðaskarð í Hraunsnefsöxl, þaðan í hnúk í Geldingafelli, þaðan í Fossdalsá, svo ræður hún til hærri fossa. Að sunnanverðu ráða Haukeyjasýki.¹⁰¹

Er þetta skjal úr gögnum Stjórnarráðs Íslands. Var þetta eintak landamerkjabréfsins samþykkt vegna Skarðshamars, Hraunsnefs og Dalsmynnis.

Landamerkjabréf Hvassafells sem er að finna í landamerkjabók Mýra- og Borgarfjarðarsýslu. Þar segir:

Landamerki

Gilsbakka kirkjujarðar Hvassafells með hjáleigu Uppkoti og eyðihjáleigu Utkoti, liggjandi í Norðurárdal.

Að austanverðu ræður gamall farvegur Bjarnadalsár í Norðurá; svo ræður Bjarnadalsá að Vesturá, Vesturá að Villingagili, svo ræður Villingagil, og úr Villingagilsbotni sjónhending í hærri fossa í Fossdalsá. Að vestanverðu ræður sjónhending úr hnausvörðu við kerlingahólmssýki í steina og skurð beggja megin við Bænhúslág; þaðan ræður sjónhending í rúst fyrir sunnan Mórrauðasýki og þaðan í grástein fyrir ofan Bjarnadalsá, þaðan í Mjóaskarð í Hraunsnefsöxl, þaðan í hnúk í Geldingafelli, þaðan í Fossdalsá, svo ræður hún til hærri fossa.

Að sunnanverðu ráða Haukeyjasýki.

Gilsbakka 16. apríl 1885. Magnús Andrjesson.

Við ofanskriafaða landamerkjaskrá höfum við ekkert að athuga 20. apríl 1885.

Vigfús Bjarnason umráðamaður fjalllands Stafholtskirkju

Þórður Kolbeinsson sem jarðeigandi að Dalsminni

16. apríl

¹⁰¹ Skjal nr. 2(29).

Bjarni Einarsson eigandi og ábúandi jarðarinnar Skarðshamra

Jón Vigfússon, 20. apríl Árni Guðmundsson eigandi og ábúandi jarðarinnar Hraunsnefs. Einar Bjarnason eigandi Hraunsnefs og Skarðshamra. F.h. Borgarhrepps Jóhann Magnússon oddv.¹⁰²

5.4.1.2 Dalsmynni

Í jarðamati Mýrasýslu frá árinu 1804, við jörðina Dalsmynni, er þess getið að Stafholt eigi selstöðu í landi jarðarinnar sem stundum hafi verið notuð, en þar segir:

Den her situerede Ödejord Stafholts eller Mule-Sel tilhørende kirken paa Stafholt, hvor fra den undertiden bruges som sætter, er ikke beboelig.¹⁰³

Landamerkjabréf Dalsmynnis var útbúið 14. apríl 1890 og þinglesið 20. maí sama ár. Þar segir:

Milli Klettstíu og Dalsmynnis eru merkin eins og Dalsmynnislækur ræður frá Norðurá alt í krókinn á læknum þar sem vatnsbrúin er niðri á honum eða þar sem lækurinn beygist lengst í austur, þaðan sjónhending í Kringlustein, úr Kringlusteini sjónhending í Urðarhól af Urðarhól ofantil í Mælifellsgil svo eins og Mælifellsgil ræður alt ofan í Bjarnardalsá, þaðan ræður Bjarnadalsá alla leið ofan að gömlum farveg er liggur úr Bjarnardalsá og suður í Norðurá svo frá farveginum þar sem hann kemur í Norðurá ræður Norðurá allt þangað til Dalsmynnislækur fellur í hana. Í umboði eigendanna Teits bónda Bergssonar á Hlíð og Bjarna bónda Einarssonar á Skarðshömrum.¹⁰⁴

Vigfús Bjarnason skrifaði undir landamerkjabréfið. Það var samþykkt vegna Stafholts, Hvassafells og Klettstíu.

5.4.1.3 Dýrastaðir

Landamerkjabéfi fyrir Dýrastaði í Norðurárdalshreppi var útbúið 20. janúar 1922 og því var þinglýst 30. júní sama ár. Þar segir:

Milli Dýrastaða og Hvamms eru merkin: Úr vörðu á Teigunum hjer umbil mitt mýrarsundið fyrir framan Melkorkustaði og sjónhending vestast í Sandklett, þaðan sjónhending upp á Skildingafell, þaðan eftir hæstu hryggjum alt í kring um Sátudal yfir hæsta Litlu-Baulu og svo sem vötnum hallar vestur fyrir hæsta Stóru-Baulu.

Milli Dýrastaða og Hreimstaða eru merkin: Úr Snagakletti við Norðurá eftir holtabrúnum sem næst beinni línu í Steinboga í i Hraunöxl, þaðan austan til við smámýrarblett á háсандinum í mel í mel vestan við þrætusund, þaðan sjónhending vestan við hábaultopp.

Að sunnanverðu á milli Hafþórsstaða og Dýrastaða ræður Norðurá meginkvísl alt svokallaðri Neðrieyju frá Hóli í Norðurá, þaðan vestari hvísl

¹⁰² Skjal nr. 2(188) a-b.

¹⁰³ Skjal nr. 2(17).

¹⁰⁴ Skjal nr. 2(4).

Norðurár milli Hóls og Dýrastaða og Torfafitarhvísl á móts við vörðu þá á Teigunum sem fyrr er nefnd.¹⁰⁵

Landamerkjabréfið er undirritað af hálfu Hvamms, Hóls, Hafþórsstaða og Hreimsstaða.

5.4.1.4 Hvammur

Landamerkjabréf Hvamms í Norðurárdalshreppi var útbúið 7. maí 1890 og því var þinglýst 20. maí sama ár. Þar segir:

Milli Hóls og Hvamms eru merkin á Hólsey, úr grænugarðbroti sunnan á eyggi og í hnausa við Leirvíkið. Milli Dýrastaða og Hvamms eru merkin úr hnausnum á Teigunum og upp hjer um bil mitt mýrarsundið fyrir framan Melkorkustaði. (í sundinu eru settir upp hnausar) – Þaðan sjónhending í vestariendann á Sandkletti, þaðan sjónhending upp á Skildingafell, þaðan eftir háhyggnum hjerna megin við Sátudal, þaðan norður háfjall, eftir því sem vötnum hallar, alt norður á móts við Fanngil, þá ræður Fanngil milli Hvamms og Galtarhöfða ofan á Mjóadalsbrún; úr því ræður Mjóadalsbrúin, og eru merkin eftir að Mjóadal sleppir, eftir há múlanum og alt ofan á móts við Skógarhól, þaðan sjónhending í Skógarhól og í Sanddalsá. Þaðan ræður Sanddalsá í Norðurá, og Norðurá eftir því sem hún rennur, ofan að garðbrotinu sunnanvert á Hólsey, sem áður er nefnt. – Hvammur á engi á Dysey, svokallaðar Hvammsengjar. eru þær framantil á eyggi að norðan. Ná þær ofan að engjaparti frá Laxfossi. Ræður þar gamalt garðlag (stuttu fyrir framan Fossfarsvað á Bjarnadalsá). frá Bjarnadalsá yfir mitt Hópið. Þá eru merkin eftir miðju Hópinu og í Krókskeldu. Úr Krókskeldu í neðsta Dysið, þá eftir Dysjunum, og úr fremsta Dysinu í Dyseyjarkvísl eftir því sem uppstungnir hnausar segja til. Þá ræður Dyseyjarkvísl alt á móts við syðri jaðarinn á túninu á Dysey, þaðan sjónhending í túnjaðarinn og eftir honum í Bjarnadalsá fyrir vestan túnið. Þaðanræður Bjarnadalsá ofan að engjapartinum frá Laxfossi.

Engar jarðir eiga nokkur ítök í Hvammslandi.¹⁰⁶

Gísli Einarsson prestur í Hvammi, umráðamaður Hóls, Galtarhöfða, Króks Háreksstaða og Dyseyjar, skrifaði undir landamerkjabréfið. Er það einnig samþykkt vegna Laxfoss, Brekku, Stafholts, Sveinatungu og Hafþórsstaða.

5.4.1.5 Breiðabólsstaður

Landamerkjabréf Breiðabólsstaðar í Sökkólfsdal var útbúið 30. janúar 1884 og var því þinglýst 20. maí sama ár. Þar segir:

Milli Hlíðartúns og Breiðabólsstaðar ræður Meðá frá merkjaskurði milli Grafar og Breiðabólsstaðar alla leið fram að Austurá, síðan ræður Suðurá alla

¹⁰⁵ Skjal nr. 4(103).

¹⁰⁶ Skjal nr. 2(53).

leið suður á Merkjahrygg, síðan liggja merkin austur frá Merkjahrygg eins og vötnum hallar austur á Brekkubrún móts við Svartagilsbotn í Baulusandi og þaðan eins og vötnum hallar í Svínagilsöxl, þaðan til norðurs eins og vötnum hallar eptir Svínagilshrygg og Illagilshrygg allt norður á Breiðukinnarsand, þaðan til vesturs eins og vötnum hallar vestur á Háahnúk, síðan af Háahnúk beina sjónhendingu í merkjaskurð milli Breiðabólsstaðar og Grafar, þar sem hann fellur í Miðá.¹⁰⁷

Landamerkjabréfið var samþykkt vegna Hlíðartúns, Breiðabólsstaðar, Hvammskirkju, Stafholtskirkju og Grafar.

Í kaflanum um Breiðabólsstaði í Miðdalahreppi í Fasteignamati Dalasýslu 1916 stendur að jörðin eigi nægilegt upprekstrarland sem einnig sé leigt út og að hún verði fyrir ágangi af afréttarfé. Einnig stendur að landamerkjaskrá jarðarinnar sé nr. 13 og hafi verið þinglesin 20. maí 1884.¹⁰⁸

5.4.1.6 Sauðafell

Landamerkjabréf Sauðafells í Miðdölum með tilheyrandi sellandi á Suðurrárdal og upprekstri á Mjóadal og fyrir Hlíðartúni í Sökkólfsdal var útbúið 23. maí 1883 og þinglesið 15. maí 1884. Þar segir:

Milli Sauðafells og Erpsstaða ræður merkjum dýskurður lítinn spöl fyrir sunnan Erpsstaðaberg og beina sjónhending úr honum til Miðár beint í tröðina niður undan bænum í Bæ, stefna þessi liggur ofan beinaholtin sunnan til við lítið holt í í flóanum niður undan Brúarholtunum í stein niðrá Kroksbakka næstum móts við Bæjartröðina, síðan liggja merkin úr áðurnefndum dýskurði beint uppá fellsbrúnina og þaðan uppá háfells hrygginn, sem ræður þangað til suðaustur gegnt merkjavörðu á háfellinu beint uppundan Lepparúst og þaðan beint niður í gegnum Lepparúst til merkjakeldu og svo yfir Háafellsmóana til Tunguár beina sjónhending úr Lepparúst í Stekkjarsteininn stóra austur og upp undan Kolsstöðum, frá móasporðsmerkjavörðunni við Tunguá í línunni milli Lepparústar og Grásteins við Kolstaðastekkin ræður Tunguá niður til Gilþrengsla ofan til við Sauðafellsstekkjar nesið, síðan liggja merkin úr Gilþrengslum beina sjónhending niður hólmana móts við Stekkjarnesið allt niður í krók þann, þar sem Tunguá fellur að Kirkjunesinu, þaðan af ræður Tunguá til Miðár, svo ræður Miðá að vestanverður upp til merkjana milli Sauðafells og Erpsstaða, sem áður eru nefnd.[...] Sauðafell á Suðurrárdal allan fyrir framan Kringlugil, og ræður gil þetta merkjum milli Sauðafells og Hlíðartúns, neðan frá Miðá uppá hæstu fjallseggjar, síðan ráða fjallseggjar eptir sem vötnum hallar milli Suðurrárdals og Hundadals fremri allt suður á Merkjahrygg, síðan Suðurárdrog, sem koma úr tjörnunum við Merkjahrygg niður til Suðurrár og síðan Suðará og Miðá niður til Kringlugils. Sauðafell á upprekstur fyrir eigum þannig að 4/5 pörtum móts við Hlíðarhús frá

¹⁰⁷ Skjal nr. 2(6) a-b.

¹⁰⁸ Skjal nr. 2(18).

Brandakotsgili austan Mjóadalsár og kringum Mjóadalinn eptir hæstu fjallseggjum og niður til Svínagils að vestanverðu við Mjóadalsá og ræður Svínagil merkjum milli Galtarhöfða og Mjóadals, er fylgdi Sanddalstungu við makaskipti á Sanddalstungu og Krossi samkvæmt makaskiptabrjefi frá 26. júlí 1878, sem byggt var á allrahæstum konungsúrskurði 3. maí s.á., sem út var gefinn samkvæmt erklæringum hlutaðeigandi prófasts, tillögum hinna íslensku stiptyfirvalda og landshöfðingjans yfir Íslandi. Í Sauðafells heimalandi á Hlíðartún ítak syðst og neðst í Sauðafellstungu, sbr. landamerkjaskrá Hlíðartúns hér á eftir.

Sauðafellseigninni fylgir og Hlíðartún í Sökkólfsdal. [...]–Hlíðartún á ítak syðst og neðst í Sauðafellstungu til slægna og hrossabeitar að tiltölu við Sauðafell, sjá parturinn ekki allur sleginn eptir samkomulagi við ábúanda Sauðafells eða metinn til ítölu í haga. Merki þessa ítaks eru:

Merkin milli Sauðafells og Erpsstaða neðan frá Miðá uppundir Brúarholt og þaðan sjónhending norður stefnu í Sauðafells heygarð lítið eitt norður fyrir Gissursstekk svo sem (~~tuttugu~~) 2 [2 skrifað ofan línu] 20 1 [1 skrifað ofan línu, hér er semsagt verið að breyta orðaröð þ.e. þessi kafli ætti að vera: ... svo sem 20 (~~tuttugu~~) ...] faðma, síðan sjónhending niður í Miðá, þar sem nefið fyrir sunnan Holgrafarnes gengur lengst fram að ánni. Ennfremur á Hlíðartún upprekstur fyrir eiginn pening á Mjóadal að 1/5 einum fimmta hlut móts við Sauðafell, sem á upprekstur í 4/5 hluta dalsins með þem ummerkjum, sem til eru tekin í landmerkjaskránni fyrir Sauðafelli.¹⁰⁹

Landamerkjabréfið var undirritað af hálfu Sauðafells, Grafar, Hundadals fremri, Jörfa, Hamra í Haukadal, Villingadals, Erpsstaða, Skarðsár, Bæjar, Oddsstaða, Kvennabrekku, Breiðabólsstaðar, Fellsenda, Svalbarða, Háafells og Svínhóls.

Í kaflanum um Sauðafell í Miðdalahreppi í Fasteignamati Dalasýslu 1916 segir:

[...]

4. Upprekstrarland nægilegt á Suðurárdal.

[...]

Landamerkjaskrá jarðarinner er nr. 11 og þinglesin 29. maí 1885. Á henni hefir orðið sú breyting, að selt hefir verið undan jörðinni, upprekstur á Mjóadal, einnig jörðin Hlíðartún¹¹⁰

¹⁰⁹ Skjal nr. 2(11).

¹¹⁰ Skjal nr. 2(18).

5.5 Miðdælingaafréttur (Fellsendaafréttur og Sauðafellsafréttur)

Í máldaga Þorláks biskups Þórhallssonar fyrir Reykholtskirkju, frá því um 1185, er fjallað um eignir kirkjunnar. Þar segir m.a.:

[...] þar ligr til fim hluter. Grimsar alrar en þrir huerfa undan. nema | þat es [ec] mun nu telia. þat es hlaupa garþr alr. oc þrir hluter arenar fyr | norþan miþberg. en fiorgongren huerfr fra. þar fylger oc | fiorþongr haorgs hyliar siþan es settungr es af taken oc ostemma | at rauða vats ose. þar fylgia hestar þrir enge verre an XIII anrar. | þar huerfr oc til selfor i kior með óveþe þeirre es þar fylger at | helfninge oc afretr a hrutafiarþar heþe. oc itoc þau es hun a. i faxa | dal. oc geitland með scoge. Scogr i sandale niþr fra selakkagile umb | scala tofst. gengr mark fyr neþan or steinom þeim es heita klofningar | þeir standa við sandals o. ok þar up a fialsbrun. þar fulger oc scogr | i þuerarliþ at við þa til sels. torfscurþr i steinþors stapa land. Salds | sæþe niþr fort.¹¹¹

Í máldaga Reykholtskirkju frá 1224 er fjallað um eignir kirkjunnar. Þar segir m.a.:

[...] þar ligr til fumm lutir grimsar allrar. en þrir huerfa vndan. nema þat er nu man ek telia. þat er hlupa garðr allr. oc þrir hlutir arinnar fyrir norðan miðberg. en fiordungrinn hverfr fra. þar fylgir oc fiordvngur haurks hyliar. siðan er settungr er af tekinn. oc stæmma at rauða vatns ose. þar fylgia hestar. iij. oc ænge verre en fjorgtan aurar. þar hverfr oc til sel for j kior með a væiði er þar fylgir at helmingi og | afreit at rutafiarðar heiði. oc itok þau er hun a j faxadal. oc geitland með skogi. Skogr j sand dale niðr fra skalca gile vm skala toft gengr mark fyrir neðan vr steinum þeim er heita klofningar. þeir standa við sand dals a oc þar vpp a fialls brun. þar fylgir oc skogr j þverar lið at við þa til sels. torf skurðr j steindors staða land. Salds sæði niðr foert.

[...]

þa[u] ligia lönd til kirkiu. breiðabolsstaðr oc reykia land oc hoginde.¹¹²

Í máldaga Sauðafellskirkju, sem Gyrðir biskup Ívarsson setti árið 1355¹¹³ og í Vilchinsmáldaga fyrir Sauðafellskirkju frá árinu 1397¹¹⁴, er ekki fjallað um jarð- og landeignir kirkjunnar.

Í máldaga Gyrðis biskups Ívarssonar fyrir Reykholtskirkju frá árinu 1358 segir m.a.:

[...] ad hun ä heimalannd allt. breidabolzstadi bæda. nordurreyki. häf. hæginndi. kiolvararstadi. hrijs hälf. gejtland allt. med skogi. peturz skog j nordárdal millum stackagils oc klofasteina. selfor j kjorr med skogi. afreit a rutafiarðarheidi. torfskurd j steinþorsstada lande. tueggia mänada beit j faxadal. vndir ýtra felli a stronndum halfann vidreka oc þridiung hualreka oc

¹¹¹ Skjal nr. 2(213).

¹¹² Skjal nr. 2(214).

¹¹³ Skjal nr. 2(50).

¹¹⁴ Skjal nr. 2(51).

halft landid vr jnnra felli fiordunng hualreka og slijkt j ägoda sem vndir ytra felli. þridiung huortt. A munnadarnesi fiordung hualreka. ad kambí fiordung j hualreka. j byrgis vijk fiordung i hualreka.¹¹⁵

Í Vilchinsmáldaga fyrir Reykholtskirkju frá árinu 1397 segir m.a.:

Pieturskirkia j Reykiahollti a Heimaland allt. Breidabolstade báda.

Nordur reyki. Häf. Hæginde. Kiolvararstadi. Hrijs half. Geitland alltt med skogi. Pietursskog j Nordurardal millum Slakkagils oc Klofa. Selför i Kiör med skoge. Afriett æ Hrutafiardarheidi. torfskurd j Steinþorsstada jord. tueggia manada beit i Faxadal. [...]¹¹⁶

Í máldaga Magnúsar biskups Eyjólfssonar fyrir Reykholtskirkju frá árinu 1478 segir m.a.:

Peturskirkia j reykiahollte a heimalannd allt. hofstade. grijmstade nordurreyke. Breidamolstade báda. kopareyke. hraunsás. háf. hægennde. kioluararstade. hrijs half. Geittlannd allt med skoge. peturs skog j nordrardal j millum slackagilz oc klofa. selför j kior med skogie. afrett a hrutafiardarheide. torfskurd j steinþorsstada jord. ij manada beit j faxadal. [...]¹¹⁷

Í máldaga fyrir Sauðafellskirkju í Dölum frá því um 1500 segir:

Savdafell.

Egidijus kirkia a saudafelle a kross j haukadal. hlijdartun allt. saudfelliynnga mula. beckradal. kirkiufellsmýrar. (ur) býdu biargs [svo] gile þui sem rennur j reykiadalzbotnne.¹¹⁸

Í máldaga Gísla biskups Jónssonar fyrir Reykholtskirkju frá því um 1570 segir m.a.:

Kirkian i Reijkiahollte ä heimaland alltt. Jtem Breijdabolstad.

Nordur Reijke. Kialvararstade. Kopareijker. Grijmstade. Hofstade. Hraunzäs.

Geijtland alltt med skoge. Pieturzskög i Nordurärdal. millum Slackagils og Klofa.

Selfaur i Kiaur med skoge.

afriett i Hrutafiardar Heide.

torfskurd. i Steindorsstada Jaurdu.

tueggia mänadabeit i Faxadal.¹¹⁹

¹¹⁵ Skjal nr. 2(215).

¹¹⁶ Skjal nr. 2(216).

¹¹⁷ Skjal nr. 2(217).

¹¹⁸ Skjal nr. 2(47).

¹¹⁹ Skjal nr. 2(218).

Í máldaga Gísla biskups Jónssonar fyrir Sauðafellskirkju, frá því um 1570, er ekki fjallað um jarð- og landeignir kirkjunnar.¹²⁰

Í vísitasíu Brynjólfs biskups Sveinssonar fyrir Hvammi í Norðurárdal frá 30. júlí 1639 segir:

Kleppstíju 8 hndr. landskyllid 10 aurar, Sanddalstungu 12 hndr. landskyllid 12 aurar¹²¹

Í vísitasíu Brynjólfs biskups Sveinssonar fyrir Sauðafelli í Miðdalasveit frá 19. september 1639, segir:

Hun a sig I hejmalande effter gömlum maldugum. Hlijdartun [i] Sókolffsdal 16 hndr. Kross i Haukadal 16 hndr. Hamar i Lax[ardal] 16 hndr. Affrjett I Sanddal óllum. 24 hndr. Malnytukug.¹²²

Í vísitasíu Reykholtskirkju frá 30. júlí 1643 er eigna kirkjunnar getið. Þar kemur m.a. fram að biskup óski þess af Jóni Böðvarssyni að hann afli „skjallegra vitnisburða um landamerke stadarens og Jardanna ...“. Þar segir:

30 Julij [1643] visiterud Soknen I Reykhollte effter ordinantionne. Reyndest I hæffelegann mäta Sijdan amint til Christelegs lærdoms og liffnadar etc. Þar næst það I firre Visitatiu gleimdist nu Innteiknad so mikid sem ä vard minst ä þennann hätt.

Peturs kirckia I Reykhollte ä heimaland allt. Oskar Biskupenn aff S. Jöne Boduarssyne Skjallegra Vitnesburda um landamerke stadarens og Jardanna effter eignar eda heffdarvitnum ad til Skalholltz sendast mættu Innann 12 Manada sijdan Innfærast I Mäldaga. Jarder a kirckian þær er vppteiknadar voru allar ätölulausar Jaffnvel hraunsäs er þä var skriffadur [yfirstrikað: ad fornu fare So hun ä hann lijka ad fornu og nyu, enn] vmm Fell Skal effter Mäldógum Wilchins og herra Gijsla Jönssonar so skriffa, Vnder Ytra Felle ä stróndum halfann vidreka (og Þridiung hualreka Vilchin) og halfft Landed vnder Innra Felle. Fiördung hualreka og slijkt agöda sem Vnder ytra Felle Þridiung huort. I Byrgiss vijk fiördung I hualreka. A Munadar nese Fiördung hualreka, ad Kambe fiördung I hualreka. Framar effter neffndum Mäldógum ä hun Geitland allt med sköge, Pietursskög i Norduraardal millum Slackagilz og Kloffa. Selfór i Kiór med Sköge. Afrett I hrutafiardar heide. Torffskurd I Steinþorstada Jórdu tueggia Mänada beit I Faxadal¹²³

¹²⁰ Skjal nr. 2(52).

¹²¹ Skjal nr. 2(106) a-b.

¹²² Skjal nr. 2(107) a-b.

¹²³ Skjal nr. 2(219) a-b.

Í vísistasíu Brynjólfs biskups Sveinssonar fyrir Maríukirju að Hvammi í Norðurárdal, frá 18. ágúst 1659, er ekki minnst á Sanddalstungu í upptalningu eigna kirkjunnar. Þar segir:

Anno 1659 18 Augusti Visitterud Mariukyrkja ad Hvamme i Norduárdal, og upplesnar hennar sex fyrerfarande visitatiur Anno 1639 1643 1650 1653 1656 [...] ¹²⁴

Þann 5. ágúst 1675 var Maríukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð, þar segir:

landskulld 10 aurar Sandalstungu 12 hndr. landskulld 12 aura, Item a kyrkian effter visitatiu bok Herra Biskupsins M. Brynjolffs SS: Frodaeingi Item 10 hndr. i Sniöfiollum ¹²⁵

Þann 5. júní 1681 lögfesti séra Jón Ólafsson Hvamm í Norðurárdal. Þar segir: Lögfesta Sr Jöns Ólafssonar.

Eg Jön prestur Ölafsson lógfeste hier i dag þennann minn veityngar stad Hvamm i Nordurárdal ásamt med þessum tveimur kyrkiunnar jórðumm Galltarhófda, og Sanddaltungu og þeirra lande, akra og taudur, eingiar og Sköga, hollt og haga, vótn og veidestade, og allar lands nytiar er þessu lande fylgt hafa ad fornu og Nýu og fylgia eiga med riettu, til ummerkia þeirra er adrer menn eiga hier i möte, ad tilteknum þessum landamerkiom, first ä millum Hvams og Dýrastada, ur teigasporðenum vid Nordurä, framan til vid Melkrucku stade og það Siönhendýng uppa Skilldýnga fell fyrer hiedan Sätudal, sýdan Nordur epter fiöllum epter því sem vøtnum hallar, allt ad Biarnardal, og svo þaðan i hrigg þann, sem liggur i mille austurárdalz og Svýna gilz, þaðann og epter því sem vøtnum hallar ä Spreingebrecku, þaðann og i grästein sem stendur framarlega ä Sanddals eyrum þaðann og i það litla fell fyrer vestan Sniöfiöll sem Säta er kallad, þaðan og i Sniöfialla tind vestan til, þaðan og epter því sem vøtnum hallar nordur i það gliufra gil, sem rennur ur Sniöfiöllum austan framm, og i holltavórdu vatn, og það svo epter því sem Nordurä rennur heim i Hvassä sydan siönhendýng ofarlega ur Hvassä og i Smidiugil, hvórt ad rennur i Sanddalsä, þar epter rædur Sanddalsä ä Merkiom ofan J Nordurä fyrerbýd eg hvórium manne þetta nu greint Hvammz kyrkiu land hiedan i frá ad yrkia, beita edur sier nýta nema mitt sie lof edur leife til, ad vitne þýnu Hialmur Gudmundsson, og þýnu Jön Einarsson og allra þeirra er ord myn heyra.

Ad þesse lógfesta hafe uplesen vered af heidurlegum kiennemanne Sr. Jöne Ölafssyne i vidurvist kyrkiusafnadarens ad Hvamme I Nordurárdal Anno 1681 þann 5 Junii, vottum vier sem vor Nófn hier under skrifum, med eigenhóndum, ä ädurgreindum stad äre og deige.

¹²⁴ Skjal nr. 2(109) a-b.

¹²⁵ Skjal nr. 2(110) a-b.

Jon Einarsson m.e.h. Hialmur Gudmundsson m.e.h. Pietur Þorvalldsson
m.e.h.¹²⁶

Í yfirlýsingu Jóns Sigurðssonar, um mat á Hvammi í Norðurárdal ásamt Galtarhöfða sem byggður sé úr heimalandi staðarins, sem var gerð þann 16. maí 1682 er ekki minnst á eignarhald kirkjunnar á Sanddalstungu.¹²⁷

Í óársettri vísitasíu að Hvammi í Norðurárdal sem framkvæmd var af séra Páli Gunnarssyni eldra, sem var prófastur í Mýrasýslu 1689–1699, segir:

Sanddalstunga 12 hndr., landskulld 12 aurar. Item a kyrkiann epter visitatium froda einge, Item 10 hndr. i Sniöfiöllum og Galltarhöfda.¹²⁸

Þann 9. júní 1695 var Maríukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð. Þar segir:

Item Þessar Jarðer. Höl 12 hndr. Landskulld 1 hndr. Häreksstader 16 hndr. Ldsk. 15 aurar; Krokur 16 hndr. Ldsk. 15 aurar, Enn 1 hndr. þa suo fellur ärid, Kleppstya 8 hndr. Ldsk. 10 aurar, Sanddalstunga 13 hndr. Ldsk. 12 aurar, Item ä kirkiann Effter Visitatiumum Frödaeynge, Item 10 hndr I Sniöfiöllum og galltarhöfda.¹²⁹

Í vísitasíu Jóns biskups Vídalíns fyrir kirkjunni að Sauðafelli í Miðdalasveit frá 2. ágúst 1699 segir:

Hun ä i Föstu effter Mäldögum HlijdarTun i Sóckolfsdal 16 hndr. Kross i Haukadal 16 hndr. Hamra i Laxárdal 16 hndr. Afriett i Sanddal öllum, Fimm hundrud i Saurbæar fióru.¹³⁰

Þann 19. ágúst 1699 var Maríukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð. Þar segir:

þä so fellur äred, Kleppstýu 8 hndr. landskulld 10 aurar, Sanddalstungu 12 hndr. landskulld 12 aurar, frödär einge, Item 10 hndr i Sniöfiöllum, Galltarhöfda 12 hndr nu bigdur.¹³¹

Þann 3. maí 1709 lögfesti Hannes Halldórsson Reykholt „med kyrkjunnar Heimalondum Jordum eignum og Itökum.“ Þar lögfestir hann jarðir kirkjunnar í 9 tölulíðum og svo segir:

Logfeste eg ädurnefndt Beneficium Reikhollt med Heimalande og ollum nefndum Jördum, þeirra allra hus, Haga, Hollt, lónd, löder, tódur, eingiar, Sköga, vótn, veidestade og allar eignar og landsnýtiar Sem þeim filger, filgt hefur og filgia ä med riettu til ydstu ummmerkia. Hier med og lika yferllyse eg þessum effter filgiande eignum ytökum Reikhollts kyrkiu og med liku

¹²⁶ Skjöl nr. 2(26) a-b og 2(54) a-b.

¹²⁷ Skjal nr. 2(55) a-b.

¹²⁸ Skjal nr. 2(56) a-b.

¹²⁹ Skjal nr. 2(153) a-b.

¹³⁰ Skjal nr. 2(111) a-b.

¹³¹ Skjal nr. 2(57) a-b.

skilyrde logfeste Geitland allt med lande og skoge midlum Geitär og Huýtär, Peturs skög i Nordur är dal i Sanddale, midlum Sclakkagils og Klofa Steina er Standa vid Sanddalsä. Afriett a Hrutafiardar heide, Torfskurd i Steinþorstada Jordu. Selfor i Kiór med sköge, lande og äveide midlum Skialldmeýar gils og Rängargils. Item logfeste eg fimm hlute lasveidar allrar [allrar ofan línu] i laxfosse i Gryms ä, þria hlute ärennar fyrir nordan Midberg og fiordung Huors hiliar, Ös Stemmu ad Raudavatnsöse.

[...] ¹³²

Í prófastsvisitasíu fyrir Reykholtskirkju frá árinu 1720 segir m.a.:

[...]

afriett a Hrutafiardarheidi, Pietursskö i Sanddal. ¹³³

Í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns* er að finna umfjöllun frá árinu 1708 um Sanddalstungu. Þar segir:

Sanddalstúnga

Jarðardýrleiki xii c, tíundast sem segir um Hól og Háreksstaði.

Eigandinn er beneficium Hvammur.

Ábúandinn Guðlaug Steindórsdóttir.

Landskuld lxx álnir. Betalast í öllum gildum landaurum.

Leigukúgildi iiii. Leigur betalast í smjöri heim til staðarins.

Kvaðir öngvar.

[...]

Lömb og geldfje ganga oftast í heimahögum.

Kolskógur er þrotinn, en skógarleifar brúkast til eldiviðar.

[...]

Grasatekja má segjast eydd, og so berjalestur.

Túninu spillir grjótskriða úr lækjargili.

Engjatak er erfitt mjög uppá fjall að sækja.

Vatnsból þver um vetur, og er þá stórerfitt.

B r a n d a k o t, fornt eyðiból í Sanddalstúngu landi, hefur aldrei bygst í manna minni, þó eru þar sýnileg byggíngarmerki. Túnstæði er mikinn part í mosa komið, en byggja mætti hjer aftur, en jafnmikið vildi þá rýrast Sanddalstúngu heyskapur, so það sýnist enginn hagur vera. ¹³⁴

¹³² Skjal nr. 2(220) a-b.

¹³³ Skjal nr. 2(154) a-b.

¹³⁴ Árni Magnússon og Páll Vídalín: *Jarðabók*, fjórða bindi. Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1925 og 1927. Bls. 302–303.

Í prófastsvísitasíu að Sauðafelli í Miðdalasveit frá 24. júní 1721 segir m.a.:

Anno ut supra [1721] þann 24 Juný Var Visiterud af Pröfastenumm Sr Jöne Thorarensýne Ægidy Kyrkia ad SaudaFelle i Middala Sveit. Hun ä I Föstu effter Mäldögumm Hlýdartun i Sóckölfssdal xvi hndr. Kross i Haukadal xvi hndr. Hamra i Laxárdal xvi hndr. Afriett i Sanddal [leiðrétt úr: Saudadal] öllum, Fimm hundrad i Saurbæarfíöru.

[...]¹³⁵

Ekki er getið um Sauðafellsafrétt í umfjöllun *Jarðabókarinnar*, frá 1703, um Sauðafell í Miðdalahreppi.¹³⁶

Þann 9. maí 1722 lögfesti Hannes Halldórsson ítök Reykholtskirkju. Þar segir m.a.:

Eg hannes halldors son Jfer lýse fyrer þessare þýngsókn, þeim Jtökum sem Reykhollts kyrkia epter sýnum máldögum á í grend þessarar sveitar, sem er afriett á hrútafiardar heide. Jtem Peturs skóg i Sanddal midlum Sklakkagils og steina þeirra er heita kloffningar og standa vid Sanddalsá og þadan uppá fialls brún. Og þo þesse hier greind Jtök hafe ei af Reykhollts kyrkiu formonnum um mörg ár sökum fiarlægðar brukud vered, þa vite samt þýngsoknarmenn ad nefnd Reikhollts kyrkia og hennar formenn eige friálst þau sier ad nyta þegar med þarf og sialfer vilia. Vil eg þetta auglyst hafa að ei fyrer mijna þögn og hirduleise misse Reijkhollts kyrkia adurgreindra Jtaka sinna. Hvoriu ofanskrifudu til frekare stadfestu og merkis er mitt underskrifad nafn med eiginn hende og veniulegt signet hiþrickt. Reijkhollte þann 9. Majj Anno 1722.

Hannes Halldorsson

L.S.

Fyrer Riettenum uppleseð á Dyrastada Manntalsþingie. Testerar þann 29. Majj A° 1722

S.Sigurdsson¹³⁷

Í vísitasíu Reykholtskirkju frá 22. júní 1725 er getið um eignir kirkjunnar. Þar segir m.a.:

Peturs kirkia ad Reykhollte, ä epter mäldögum heimaland allt, [...] Petursskög i Nordurárdal, millum Sklachagils og Klofa, Selfór i Kiór, med Sköge, afrett i Hrutafiardarheide¹³⁸

¹³⁵ Skjal nr. 2(161) a-b.

¹³⁶ Árni Magnússon og Páll Vídalín: *Jarðabók*, sjötta bindi. Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1938. Bls. 28–29.

¹³⁷ Skjal nr. 2(27) a-b.

¹³⁸ Skjal nr. 2(113) a-b.

Þann 9. ágúst 1725 var Maríukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð en þar segir m.a.:

Mariækirkia ad Hvamme i Nordurárdal a effter Mäldógum Heimaland allt med gógnum og giædum, 20 hndr. i Deseý, Hool 12 hndr. Landskulld 1 hndr., Hareksstade, Landskulld 90 äl., krök, nu i Eide, Klepstiu 8 hndr., landskulld 60 äl. Sanddals Tungu, 12 hndrll., Landskulld 50 äl., Galltarhófda, bigdann af Heimalande, landsk. 60 äl. Hun ä og so Frödäreinge, og 10 hndr. i Sniöfióllum.¹³⁹

Í vísitasíu kirkjunnar að Sauðafelli frá 18. september 1725 segir m.a.:

[...] afrett i Sanddal óllum.¹⁴⁰

Árið 1726 var tekinn reikningsskapur fyrir Sauðafellskirkju í Miðdölum. Kemur þar m.a. fram að kirkjan hafði engan ágóða af afrétt á Sanddal. Þar segir:

I DalaSýzlu

Anno 1726. Var tekenn Reikningsskapur Sierhverrar Söknarkyrkiu Inntektar og Agöda, fyrrer það Ar, frá 4. Februarý Anno 1723 til 4 Februarý Anno 1724. So sem það var af Beneficiariis og Proprietariis edur Nälægumm Frömumm Mónnumm, sem þar umm mätte kunnugast vera, underrettad fyrrer Hieradz Pröfastenum Sr Jöne Thorarensýne i vidurvist SöknarPrestanna, þar þeirra Nälægd Fäst kunne, sem fylger.

[...]

Kyrkiann ad Saudafelle i Middólum Sem er Bondagardur. Fiarhalldz Madur Proprietarii var Anno 1723 Monsr Vigfus Jonsson. Kyrkiann ä effter mäldógumm i Föstu þessar jarder

[...]

Týunder af FastEign 3 hndr. 20 hndr. med heimagardenum 114 al.

Týunder af Lausafie ä þvj are 2 hndr. 97 hndr. 101 al.

Liöstollar 20 hver ä 6 fiske 60 al.

Legkaup 6 ä þvj äre tilfallenn 72 al.

Af Afrett Kyrkiunnar i Sanddal, og Saurbæar Fíöru hefur kyrkiann Aungvan Agöda.

[...] ¹⁴¹

Þann 9. júní 1732 fór fram úttekt á stað og kirkju í Reykholti. Þar segir m.a.:

Uttekt Kyrkiunnar og Stadarens i Reikhollte

[...]

¹³⁹ Skjal nr. 2(114) a-b.

¹⁴⁰ Skjal nr. 2(115) a-b.

¹⁴¹ Skjal nr. 2(162) a-b.

1° Kyrkiann ad Reikhollte ä effter mäldógumm, Heimaland allt; [...] Petursskög i Norduraärdal, millumm Sklachagils og Klofa, Selfór i Kiór med Sköge, afRett i Hrutafiardarheide¹⁴²

Þann 11. júní 1732 var kirkjan á Sauðafelli vísiteruð. Þar segir m.a. um eignir kirkjunnar:

Anno 1732 d. 11 Juny Var S. Ægedy kyrkia ad Saudafelle Visiterud af Heradsprofastinum Sr Þorde Þordarsyne, Hun ä Effter Visitatium Hlydartun I Sockolfsdal xvi hndr., Kross I Haukadal xvi hndr. Hamra I Laxárdal xvi hndr. Afriett I ollum Sanddal. 5 hndr. I Saurbæarfioru. [...]¹⁴³

Þann 12. október 1737 var Mariukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð. Þar segir m.a.:

Hun a effter mäldógumm heimaland allt med gógnum og giædum, [...] Klettstiju 8 hndr. landskuld nu 50 al. adur 60 Sanddalstungu 12 hndr. landskuld 60 al. Galltarhófa bigdann af Heimalande, landskuld nu 50 al adur 60 al. Hun a og So Frodareinge og 10 hndr. i Sniöfióllum.¹⁴⁴

Þann 20. maí 1739 voru lögfestar eignir og ítök Reykholtskirkju. Þar segir m.a.:

8° Logfeste eg þessar eigner og ítök Reikholltskirkiu, [...] Petursskög i sanddal mille slackagils og klofa afriett a hrútafiardarheyde¹⁴⁵

Var lögfestan upplesin á manntalsþingum 21. maí 1739, 13. maí 1743, 14. maí 1743, 23. október 1744.

Þann 14. maí 1742 var kirkjan að Sauðafelli vísiteruð. Þar segir m.a.:

Anno 1742. Þann 14da Maý sem var Annar Dagur Hvýtasunnu, Visiterade Hieradz Pröfasturenn Sr Thorarenn Jönsson Ægidii kyrkiu ad Saudafelle i Middallasveit,

[...]

Hun ä, effter Visitatium, Pröfastsenz Sr Jons Thorarenssonar, Anni 1721 og Pröfastsenz Sr Þördar Þördarsonar, Anni 1732 (hveriar bádar Mäldaganna Vænast) i Föstu: Hlydartün i Sóckölfsdal xvj hndr. Kross i Haukadal xvj hndr. Hamra i Laxárdal xvi hndr. Afrett i Sanddal aullum. Fimm hundrud i Saurbæarfíóru.

[...]¹⁴⁶

¹⁴² Skjal nr. 2(117) a-b.

¹⁴³ Skjal nr. 2(163) a-b.

¹⁴⁴ Skjal nr. 2(146) a-b.

¹⁴⁵ Skjal nr. 2(87) a-b.

¹⁴⁶ Skjal nr. 2(165) a-b.

Þann 8. júní 1744 var Maríukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð. Þar segir m.a.:

Hun a epter maldógum Heimaland allt med gógnum og giædum,
[...]Sanddalstungu og Galltarhófda bygdann af Heimalande; Hun ä og
FrödaEinge, og 10 hndr. I Sniöfióllum.¹⁴⁷

Í vísitasíu að Sauðafelli frá 19. september 1750 segir m.a.:

Hun [a] effter Mäldógum, Hlydartun j Sóckölfs-Dal 16 hndr. Kross j
Haukadal 16 hndr. Hamra i Laxárdal 16 hndr. afrett i Sandal óllum¹⁴⁸

Í vísitasíu Reykholtskirkju frá 12. ágúst 1751 er getið um eignir kirkjunnar.
Þar segir m.a.:

kyrkiann ad Reykhollte [...] ä heimaland allt, [...], Peturs-Skög i Nordurárdal,
millum Sclackagils og Klofa, Selfór i Kiór med Sköge, og äreide, Afrett i
Hrutafiardarheide¹⁴⁹

Þann 17. ágúst 1751 var kirkjan að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð. Þar segir
m.a.:

Sanddalstungu 12 hndr. Galltarhófda byggdann af Heimalande, Hun ä og so
FrödaEinge, og 10 hndr. i Sniöfióllum.¹⁵⁰

Þann 6. júní 1753 var kirkjan að Sauðafelli vísiteruð. Þar segir m.a.:

Anno 1753. Midvikudagenn þann 6. Junii. Visiterade Sr Þorsteinn Þordarson
tilskickadur ad gióra allar Profastz Vices Innann Dalasyslum allt so leinge þar
kemur ecke vyrkelegur Profastur, Ægidii Kyrkiu ad Saudafelle. Hun a effter
Mäldógum, Hlydartun i Sockolfzdal 16 hndr. Kross i Haukadal 16 hndr.
Hamra i Laxardal 16 hndr. Afrett i Sanddal ollum, 5 hndr. i Saurbæarfioru.

[...]¹⁵¹

Þann 29. október 1755 var Maríukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð.
Þar segir m.a.:

1° behelldur kyrkiann óllum sijnum Eignum og Itókum, nefnelega
Heimalandenu óllu, med sijnum giædum [...] Sanddalstungu 12 hndr. [...] 10
hndr. i Sniöfióllum.¹⁵²

Í vísitasíu kirkjunnar að Sauðafelli frá 16. september 1758 segir m.a.:

Hun ä effter Mäldógum Hlydartun i SóckölfsDal 16 hndr. Kross i HaukaDal
16 hndr. Hamra I LaxärDal 16 hndr. AfRett i SandsDal [...].¹⁵³

¹⁴⁷ Skjal nr. 2(147) a-b.

¹⁴⁸ Skjöl nr. 2(81) a-b og 2(118) a-b.

¹⁴⁹ Skjal nr. 2(120) a-b.

¹⁵⁰ Skjal nr. 2(121) a-b.

¹⁵¹ Skjal nr. 2(166) a-b.

¹⁵² Skjal nr. 2(151) a-b.

¹⁵³ Skjal nr. 2(122) a-b.

Í vísitasíu Reykholtskirkju frá 7. september 1759 er getið um eignir kirkjunnar. Þar segir m.a.:

Hun a Heimaland allt. [...] Peturs Skog I Nordurárdal millum Slackagils og Klofa Selfor I Kior med Skoge, og áveide. Afriett i Hruta Fiardar Heide [...].¹⁵⁴

Þann 10. ágúst 1761 var kirkjan að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð en þar segir m.a. um eignir kirkjunnar:

Hun ä Heimaland allt med gögnum og giædum, 20 hndr. i Deseý – Höl 12 hndr., Hareksstade 16 hndr. Krok 16 hndr. Kleppstiu 8 hndr. Sanddalstungu 12 hndr., Galltarhöfda bygdann af Heimalande, Hun a og so Fröda Einge og 10 hndr. i Snöfióllum [...].¹⁵⁵

Í vísitasíu Reykholtskirkju frá 12. júní 1781 er getið um eignir kirkjunnar. Þar segir m.a.:

Anno 1781 d. 12 Junii visiterade Biskupenn Hannes Finnsson Kyrkiuna ad Reikhollte, hun á Heimaland allt, [...] Peturs Skóg i Nordurárdal millum Slackagils og Klofa, Selför i Kiör med Skógie og Áveide. Afrett i Hrutafiardar Heide [...].¹⁵⁶

Þann 17. ágúst 1782 var kirkjan að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð en þar kemur m.a. fram um eignir kirkjunnar:

Anno 1782, dag 17 Augusti, Visiterade Biskupenn Hannes Finnsson kyrkiuna ad Hvamme i Norurárdal, hún á Heimaland allt med gögnum og giædum, [...] Sanddalstungu 12 hndr., Galltarhöfda, bygdann úr Heimalandi, FródaEingi og 10 hndr. i Snæfiöllum.

[...].¹⁵⁷

Í vísitasíu fyrir Sauðafelli í Miðdalasveit frá 11. september 1782 segir m.a. um eignir kirkjunnar:

Hún á [...] Afrett i öllum Sandsdal, og 5 hndr. i Saurbæar Fiöru.¹⁵⁸

Þann 6. júní 1783 fór fram úttekt á stað og kirkju í Reykholti. Þar segir m.a.:

Stand og asigkomulag Kyrkiunnar ad Reykhollte med hennar ornamentis og Utensiliis eignum og Itokum

[...]

3. beheldur kyrkian ollu sinu Jardargodse eignum og itokum sem ritad finast i hennar maldogum nefnelega Jordunum, [...]

¹⁵⁴ Skjal nr. 2(125) a-b.

¹⁵⁵ Skjal nr. 2(124) a-b.

¹⁵⁶ Skjal nr. 2(126) a-b.

¹⁵⁷ Skjal nr. 2(127) a-b.

¹⁵⁸ Skjal nr. 2(128) a-b.

Petursskog i Nordurárdal millum Slackagils og Klofa, selfor i Kiör med Skoge og Arreide, Afrette i Hrutafiardaheyde [...].¹⁵⁹

Í úttekt prófasts á Hvammi í Norðurárdal þann 12. júní 1797 segir um Sanddalstungu:

N. 1 Kirkiann

Kirkiann beheldur ollum sinum Eignum og Itokum. sem vered hefur.

[...]

2 Kirkiu Jardernar neml. Krokur og Sanddalstunga eru nu i eydj, voru adur hver fyrer sig 60 al. leigd auk kugilda, skulu snart besigtast.

[...]

Eydi-jordinn Sanddalstunga hanger upp ad nockru leitj ad Húsum til, moldir eins vondar álag á þessa Jord ... 10 rdr.

[...].¹⁶⁰

Í vísitasíu kirkjunnar að Sauðafelli frá 9. október 1803, segir m.a. um eignir kirkjunnar:

Anno 1803 Þann 9da October heimsokti Prófasturinn i Dalasysslu Benedict Arnason kyrkiuna ad Saudafelli i Middölum. Hún á Hlidartún i Sökkólfsdal Kross i Haukadal og Hamra i Laxárdal, sierhveria af þessum Jördum 16 hndr.; Afrett i öllum Sanddal og 5 hndr. i Saurbæar Fiöru.

[...]¹⁶¹

Í Jarðamati Dalasýslu frá 1804 fyrir Sauðafell segir m.a.:

[...]

Udmarken er underkastet Skade af Elvebrud og Hiemmemarken af Fieldskreed – de i den gamle Jordebog anførte 3de öde Hialejer bruges som beiteland.¹⁶²

Í jarðamati Mýrasýslu frá 1804 fyrir Sanddalstungu segir:

Nr. 12. Sanddalstunga kirkejord til Hvam Dyrhed 12 hndr.

[...]

Den Öde hialeje Brandakot bruges som Beiteland.

Angaaende de her i nærheden beliggende kirken paa Hvamm tilhörende Öde Jorder: Ormastad og Ljosbacksstad, forklares: at de kunde kun være brugelige til afret, at man ikke engang viidste hvor den sidst nævnte har lagt, og at

¹⁵⁹ Skjal nr. 2(187) a-b.

¹⁶⁰ Skjal nr. 2(59) a-b.

¹⁶¹ Skjal nr. 2(167) a-b.

¹⁶² Skjal nr. 2(17).

Egene er aldeles ubeboelig, formedelst den der faldende mængde Sne om vinterne.¹⁶³

Í vísitasíu kirkjunnar að Sauðafelli frá 12. júní 1807, segir m.a. um eignir kirkjunnar:

Anno 1807 þann 12ta Junii var Profastur Dala Sýslu Benedict Arnason nalægur að Saudafelli í Middólum, og yfirleit kirkiuna samastadar, Hun á Hlídartun í Sockólfssdal, Kross í Haukadál og Hamra í Laxardal, serhvöria Þessara jarda 16 hndr., Afrett í öllum Sanddal, og 5 hndr. í Saurbæar fiöru.

[...]¹⁶⁴

Á manntalsþingi að Dýrastöðum, þann 22. júlí 1817, var upplesin lögfesta fyrir Hvammskirkjulandi í Norðurárdal, framlögð af séra Þórði Þorsteinssyni. Inntaks lögfestunnar er ekki getið.¹⁶⁵

Þann 1. október 1820 var kirkjan á Sauðafelli vísiteruð. Þar segir m.a. um eignir kirkjunnar:

Arid 1820 þann 1ta October visiteradi héraðs Profasturinn Jon Gislason kyrkiuna á Saudafelli, hun á Hlydartun í Sockolfssdal, Kross í Haukadál og Hamra í Laxárdal sérhvöria af þessum Jördum 16 hndr. Afrétt í öllum Sanddal og 5 hndr. í Saurbæarfiöru.¹⁶⁶

Í vísitasíu Reykholtskirkju frá 31. júlí 1827 er getið um eignir kirkjunnar. Þar segir m.a.:

Hún á Heimaland alt, [...] Petursskóg í Nordurárdal í millum Slakkagils og Klofa. Selför í Kjör, með Skógi og áveidi. Afrétt í Hrutafiardarheidi Torfskurð í Steindórsstada

[...].¹⁶⁷

Þann 3. ágúst 1827 var kirkjan að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð. Þar segir m.a.:

Hvammur í Nordurárdal

Anno 1827, þann 3ia Augusti, visiteradi biskupinn yfir Íslandi Steingrímur Jónsson kyrkiuna að Hvammi í Nordurárdal, Hún á Heimaland alt með gögnum og giædum, [...] Sanddalstungu 12 hndr. Galtarhöfða býgdann úr Heimalandi Fróðaeingi [Fróðaeingi, ofan línu] og 10 hndr í Snæfjöllum;

[...]

Eptir gömlum og nýum Lögfestum eru þessi Hvamms Heimalands Jarda, Galtarhöfða og Sanddalstungu Landamerki: 1° á millum Hvamms og

¹⁶³ Skjal nr. 2(17).

¹⁶⁴ Skjal nr. 2(168) a-b.

¹⁶⁵ Skjal nr. 2(160) a-b.

¹⁶⁶ Skjal nr. 2(169) a-b.

¹⁶⁷ Skjal nr. 2(130) a-b.

Dýrastada úr Teigaspordinum við Nordurá, framantil við Melkrukkustadi og þaðan Sjónhending uppá Skildíngafell, fyrir hédan Sátudal, síðan norður eptir Fjöllum, eptir því sem Vötnum hallar, alt að Bjarnardal, og svo Þadan í hrigg þann, sem liggur í mille austurárdals og Svínagils, Þadan, og eptir því sem Vötnum hallar á Sprengibrecku, Þadann og í Grástein sem stendur framarlega á Sanddalseyrum; Þadan og í Það Litla Fell fyrir vestan Snjófjöll, sem Sáta er kallað, Þadan og í Sniofallatind vestan til Þadan, og eptir því sem Vötnum hallar norður í það Glúfragil, sem rennur úr Sniófiöllum austanframm og í Holtavordu Vatn, og það svo eptir því sem Nordurá rennur, heim í Hvassá. Síðan Sjónhending ofarl: úr Hvalsá, og í Smidiugil, hvort að rennur í Sanddalsá; Þar eptir rædur Sanddalsá merkium ofaná Nordurá.¹⁶⁸

Í vísitasíu að Sauðafelli frá 4. ágúst 1827 kemur m.a. fram um eignir kirkjunnar:

Sauðafell í Dala Sýsslu

Anno 1827, þann 4da Augusti visiteraði biskupinn yfir Íslandi, Steingrímur Jónsson kyrkiuna að Sauðafelli í Middölum; hún á [...]. Afrétt í öllum Sandsdal, og 5 hndr. í Saurbæjar Fjöru

[...].¹⁶⁹

Þann 27. apríl 1837 voru lögfestar eignir og ítök Reykholtskirkju, m.a. Pétursskóg í Sanddal:

4. Petursskóg í Norðurardal í Sanddal, millum Slakkagils og Klofa, [...]¹⁷⁰ fyrir nedan úr steinum þeim, er heita Klofníngar; þeir standa við Sanddalsá, og þar uppá fjallsbrún [...]¹⁷¹

Þann 18. maí 1837 lögfesti Þorsteinn Helgason sóknarprestur að Reykholti staðinn Reykholt með eftirnefndum kirkjunnar „heimalöndum, kirkjujörðum, útlöndum, eignum, ítökum og landsnytjum.“ Þar lögfestir hann jarðir kirkjunnar í 8 tölulíðum og svo segir m.a.:

9. Loksins lögfesti eptirfylgiandi útlönd egnir og ítök kyrkjunnar í Reikholti. Tveggja mánaðabeit öllum peningi í faxadal er kyrkjan á í sínu [...] Þá Petursskóg j Sanddal [í Norður]árdal millum Slakkagils og Klofa; gengur mark fyrir nedan úr steinum þeim er heita Klofníngar; þeir standa við Sanddalsá, og það uppá fjallsbrún. afrétt á Hrutafjardarheidi. [afrétt á Hrutafjardarheidi ofan línu] þá torfskurd í Steinþórsstadalandi og sáldssæði nidur fært.

[...]

Lögfesti eg fyrrgreindan stað Reykholt með hérað framantöldum löndum, heimalöndum, kyrkjujörðum, útlöndum, eignum, ítökum og landsnytjum,

¹⁶⁸ Skjal nr. 2(131) a-b.

¹⁶⁹ Skjal nr. 2(132) a-b.

¹⁷⁰ Eyða vegna skemmdar í handriti.

¹⁷¹ Skjal nr. 2(91) a-b.

ásamt allri eigninni fylgjandi 6 kýr og 19 ásaudarkúgyldi, sem og allra þeirra jarda hús og haga, lönd og lódir, tödur og eingjar, hrís og skóga, vötn og veidistadi, reka og allan ágóða, hverju nafni sem heita kann, eptir því sem framtalid er að fylgi, fylgt hefur og með réttu fylgja ber, og byggi sérhvört ord og grein þessarar lögfestu minnar á eldgömlum máldögum kyrkjunnar, gömlum og nýum vitnisburdabréfum og lögfestum formanna minna í kallinu. Lögfesti eg að ordfullu og lögmáli réttu; fyrirbýd eg einum og sérhverjum að brúka eða sér að nota nokkud af þessu, nema þess hafi lof eða leyfi, er stad heldur í Reykholti; og einkum tilnefni eg hér fjall-land Reykhóltsstadar, Þóreyar- og Saudatúngur, og það land, sem þar er á fjalli uppi. Fyrirbýd eg nálægra sveita bændum og innbúum, að reka þágangad hross sin eða fé, nema mitt sé leyfi til, leggjandi við allar þær sektir, er lög framast leyfa, ef hér á móti er gjört, en tilbýd þeim lagaatgjördir í frammi að hafa á löglegum stad og tíma, er af þessari minni lögfestu þykist vanhaldinn sé sá nokku.¹⁷²

Lögfestan var upplestin í manntalsþingsrétti að Heggstöðum þann 19. maí 1837, að Lundi þann 20., Sturlureykjum 22. og að Hofstöðum 23. sama mánaðar.

Á manntalsþingi að Norðtúngu þann 5. júní 1845 var lesið forboð til Mýrasýslubúa að reka geldfé á Hrótfirðinga- og Miðfirðingafjalllönd og einnig lesið forboð um hrossarekstur á Hvammskirkjufjallland, þar segir:

Ár 1845 þann 5. Júní var manntalsrétturinn settur að Nordtúngu og haldinn af þeim rétta dómara [...]

4. Var lýst eptirfylgjandi privatskjölum:

a. Forboð frá kammeráði J. Johnsen til Mýrasýslubúa að reka geldfé á Hrótfirðinga og Midfirðinga fjalllönd dat. 20. Maí 1845.

[...]

g. Forboð æg prests J. Magnússonar um hrossarekstur á Hvammskirkjufjallland dat. 3. Júní 1845.

[...]¹⁷³

Í úttekt prófests á Hvammi í Norðurárdal þann 31. maí 1848 kemur fram að Sanddalstunga fylgi kirkjunni og að skriðufall hafi hlaupið yfir hluta Sanddalstungu og sé illfært að hreinsa jörðina.¹⁷⁴

Í jarðamati Dalasýslu 1849-50, segir um eignarhald Sauðafellskirkju á Sanddal:

Kirkjunni eignast Sauðfellíngamúli á Sanddal sydra.¹⁷⁵

¹⁷² Skjal nr. 2(288).

¹⁷³ Skjal nr. 2(159) a-b.

¹⁷⁴ Skjal nr. 2(60) a-b.

¹⁷⁵ Skjal nr. 2(66).

Um afréttarlönd í Miðdalapingum í Dalasýslu segir eftirfarandi í sóknalýsingu séra Vigfúsar Reykdal, frá árinu 1855:

Afrétt átti Sauðafellskirkja í allan Sandsdal og hafa flestir sóknarbærir haft þar upprekstur og goltið uppreksturstoll; þeir hafa fjárrétt á Fellsenda og rétta á föstudaginn í 21. viku sumars.¹⁷⁶

Í lögfestu fyrir Sauðafelli sem er frá 16. maí 1861 og var upplesin fyrir manntalsþingsrétti þann 17. maí sama ár segir:

Lögfesta

Vér undirskrifaðir lögfestum hér í dag lönd þau og ítök, er fylgt hafa að fornu og fylgja ber eignarjörðu okkar Sauðafelli í Miðdölum og Sauðafells-kirkju, til ýtrustu ummerkja, eptir gömlum máldögum og skjölum kirkjunnar og jarðarinnar, og eru þessi landamerki fyrir löndum Sauðafells, sem fylgir:

1° Að sunnanverðu í Erpstaðaberg utanvert, fyrir utan Sauðafells-steinbrú hina miklu, og það.. sjónhendíng í Miðá niður, og upp beint í Fellsbrúnina, þaðan uppá há Fells hrygginn sem ræður þángað til komið er, suðaustur gegnt Snagakletti á norðaustanverðri brún Fellsins, úr Snagakletti beint niður í stóran stein í Fellshlíðinni, úr steini þessum í vörðu á Melholti (Kr: s.ht.) niður í flóanum fram og yfir frá Brúðgumastöðum, úr vörðunni að Túnguá, sem sjónhendíng ræður í Grástein fyrir austan og ofan Kolstaði; ræður þá Túnguá niður með Fellinu og Sauðafellstúngu þar til er hún fellur í Miða; þá ræður Miða að vestan og suður með túngunni upp til merkja milli Sauðafells og Erpstaða.

2° Ennfremur lögfestum vér fjallandið Sauðfellíngamúla, sem er talinn 10 hndr. (tíu hundruð) úr jörðinni Sauðafelli, til ýtrustu ummerkja með þessum landamerkjum: ráði sjónhendíng af veiginum frá Reykjadal eptir há Merkjahrygg, beint í norður eptir Heidalsbrún, úr brúninni í tjörninn milli Villíngadals og Sauðfellíngamúla, úr tjörninni [strikað yfir: aptur] í hærstu hæðirnar bak við Bekradal, þaðan sjónhendíng eptir fjallgarðinum, svo sem vötnum hallar á tvær hendur (í tvær ættir), þá sjónhendíng í há Lambatúngnahrygg, sem ræður niður í Lambatúngnasporð, þá ræður Hvassá niður eptir á móts við Snjófjallakambshorn að sunnanverðu og þaðan þvert yfir fjallgarðinn í Grástein á Grásteinseyrum framarlega á Sanddal, þá beint úr Grásteini í há Sandbrún á Urðarmúla, á Sandbrún sjónhendíng í Urðarvatn, þá sem Urðarvatnsgil ræður að fyrrnefndum Merkjahrygg. Alt land innan þessara ummerkja er Sauðfellíngamúli kallað:

3° Lögfestum vér eptir gömlum máldögum og skjölum Sauðafellskirkju, upprekstur í öllum Sanddal, og

4° 5 hndr. (fimm hundruð) í fjöru í Saurbæ vestur. Þessi lönd öll og ítök sem liggja undir Sauðafell og Sauðafellskirkju, fyrirbjóðum vér undirskrifaðir

¹⁷⁶ Dalasýsla. Sýslu- og sóknalýsingar Hins íslenska bókmenntafélags 1839–1855, (2003), bls. 36.

eigendur Sauðafells og Sauðafells kirkju, öllum mönnum að yrkja eða brúka til neinna afnytja, hverju nafni sem heita, hvorki til lands né vatns án vors lofs og leyfis.

Sauðafelli 16. maí 1861.

Jón Sæmundsson og hérmeð eptir heimild Sigurðar Kristjánsson. Uppelsið fyrir manntalsþingsétti að Sauðafelli þann 17. maí 1861, og Staðarhóli 23. s.m. og s.á

BB Thorarensen¹⁷⁷

Í prófastsvísitasíu að Sauðafelli frá 6. nóvember 1865 er m.a. fjallað um eignir kirkjunnar. Þar segir:

Að vitni kirkjuhaldarans heldur kirkjan öllum eignum sínum og ítökum nema hvað honum þykir horfa til ágengni á kirkjunnar afrétt í öllum Sanddal, hvar um hann áformar að rita Stiptsyfirvöldum um.¹⁷⁸

Í prófastsvísitasíu að Sauðafelli frá 12. nóvember 1866 segir m.a. um eignir kirkjunnar:

Arid 1866 þann 12 Nov. mán. var heradsprofasturinn staddur að Saudafelli til að yfirskoda kirkjuna sama stadar og sömuleidis uppskrifa eignir hennar og áhöld samt gegna öðru því er fyrir kynni að koma og undir visitatiu heyrir.

Kirkjan á Hlidatún í Sokkólfsdal 16 hndr.[...] Afrétt í öllum Sanddal, og 5 hndr. í Saurbæjarfjöru.

[...]

Kirkjuhaldaren oskadi að það væri til greina tekid við Vísitatiuna að nú sem stædi væri hér af þeim sem lönd eiga í móti neitað um að Sauðafells kirkja ætti afrétt í öllum Sanddal og óskar profasturinn í því tilliti að hann gæti kirkjunnar eigna og rettinda að lögum.¹⁷⁹

Í prófastsvísitasíu að Sauðafelli frá 18. október 1867 segir m.a. um eignir kirkjunnar:

Arid 1867, þann 18. Oct. Var heradsprofasturinn í Dalaprófastsdæmi staddr að Saudafelli til að yfirskoda ásigkomulag og reikninga kirkiunnar sama stadar, samt gegna öðrum prófasts embættisverkum, ef fyrir kynnu að koma. Að vitni kirkjuhaldarans heldur kirkjan öllum eignum sínum skrúða og áholdum óskertum, nema hvað kirkjuhaldarinn enn að nýu kvartar yfir ágangi á ítak kirkjunnar [á að falla burt: (Upp)] „afrétt í öllum Sanddal“ og misskilningi á hvað ordatiltæki þetta hafi að þýða og óskar að fá Stiptsyfirvalda álit þarum; í þessu tilliti lofar prófasturinn að rita

¹⁷⁷ Skjal nr. 2(208) a-b.

¹⁷⁸ Skjöl nr. 2(83) a-b og 2(170) a-b.

¹⁷⁹ Skjöl nr. 2(82) a-b og 2(171) a-b.

stiptsyfirvöldunum um þetta mál eptir nákvæmara samkomulagi við kirkjuhaldaran.

[...]¹⁸⁰

Þann 10. apríl 1869 var Sauðafell selt. Í kaupsamningnum segir m.a.

[...] eg sjálfseignar bóndi~~inn~~ Jón Sæmundsson á Sauðafelli sel hjer með og afhendi frá mjer og mínum erfingjum, án nokkurs brygðarjettartilkalls, eign mina í jördinni Sauðafelli í Miðdölum innan Dalasýslu, að upphæð 45 hndr., fjörutyu og fim hundruð að fornu mati, til handa bóndanum Gisla Jónssyni á Saurum í Laxárdal og hans erfingjum. Sel eg nefnda fasteign með tilheyrandi jarðarhúsum, eins og þau fyrirfynnast í nærstkomandi fardögum, samt með öllum gögnum og gæðum til lands og vatns hvorju nafni sem nefnast, eins og jörðinni að fornu og nyju fylgt hefur og fylgja ber, allt að rjettri tiltölu móts við hinn eiganda jarðarinnar, fyrir umsamið kaupverð 900 rdl. (nyu hundruð ríkisdali) ríkismyntar. Kyrkjuna að Sauðafelli afhendi eg með kaupi þessu, og segi úr minni ábyrgð frá nærst komandi 6ta júní að telja, ásamt með öllum þeim eignum föstum og lausum, jörðum, kúgildum, ítökum, skruða, áhöldum eða hvorju öðru, sem kyrkjunni samkvæmt máldögum og eldri og yngri visitatíum fylgt hefur og fylgja ber. [...]¹⁸¹

Í prófastsvísitasíu að Sauðafelli frá 14. nóvember 1875 segir m.a. um merki fyrir Sanddal:

Árið 1875, 14. d. nóvemb. var prófasturinn í Dalaprófastsdæmi staddur að Sauðafelli í Miðdölum til að visítera kirkjuna þar og hennar reikninga og gegna öðrum prófastsstörfum, sem fyrir kæmi.

[...]

Kirkjueigandinn óskar hér innfærd landamerki fyrir Sanddal afréttarlandi kirkjunnar, sem eru þessi: Kirkjan á Saudafelli á eptir Vilkins maldaga „afrétt í Sanddal allan“ með þessum ummerkjum: Úr Gilþrengslum við Sanddalsá neðan við urdalsmúla beina sjónhending upp á há sand, svo nidur hásand til Sanddalsár rétt fyrir nedan túnid í Sanddalstungu, en austan Sanddalsár byrjar afréttarlandid fyrir norðan Smidjugil og liggja merkin úr Smiðjugilsbotni beina sjónhending til Hvassár norðanvið lítid gil fyrir nedan jötnagarda, svo rædur Hvanná norður að Saudafells löndum, þá sjónhending frá Hvanná vestur í Hádegisgil og úr Hádegisgili beint í ádurnefnd Gilþrengsli.¹⁸²

Þann 1. nóvember 1877 rituðu prestarnir á Sauðafelli og í Hvammi bréf til Stifitsyfirvalda vegna makaskipta á Sanddalstungu og Krossi. Í bréfinu segir:

Svo stendur á að Sauðafellskirkja í Miðdölum á eptir máldögum „afrétt í Sanddal allan“ það er mestur hluti lands þess, sem heyrir til jörðunni

¹⁸⁰ Skjal nr. 2(172) a-b.

¹⁸¹ Skjal nr. 2(92) a-b.

¹⁸² Skjal nr. 2(173) a-b.

Sanddalstungu, sem liggur neðan til í Sanddal norður af Norðurárdal, sem er kirkjújörð frá Hvammi í Norðurárdal að fornu mati 12 hundruð en að nýju mati 6,9 hundruð að dýrleika, og er nú á henni eins og í mjög langa undanfarna tíð þessi leigumáli: 2 ásauðarkúgildi; leigur þaraf 40 pund smjörs og í landskuld 2 ær að vorlagi loðnar og með lömbum.

Nú hafa Miðdælingar í Dalasýslu í nafni Sauðafellskirkju brúkað áður nefndan afrétt á Sanddal að undanfögnu, svo lengi sem menn til muna og allt fé af afrétti þessum verið smalað á hausti hverju til Fellsendaréttar í Miðdölum.

Þar sem nú að nokkur hluti engjanna frá Sanddalstungu liggja í miðjum afrétti þessum, þá hefur Sanddalstunga, eins og eðlilegt er, orðið fyrir skemmdum og átroðningi af afréttarfé Dalamanna, og þar sem nú ábúandi Sanddalstungu hefur verið neyddur til að reka afréttarpening bæði hross og fénað úr engjum sínum þá hefur hann um leið orðið að nokkru leyti neyddur til að verja afréttinn og hefur af þessu risið megn óánægja eigandans að Sauðafelli og Miðdælinga yfir höfuð, og ágerist sú óánægja alltaf meir og meir svo nú liggur við sjálfst að það komi til ofríkis aðferðar á báðar síður eptir því sem hver hefur krapt til; Verði nú eigandinn að Sauðafelli og Miðdælingar yfirsterkari ábúandanum í Sanddalstungu þá leiðir þaraf, að Sanddalstunga verður með öllu óbyggileg; en yrði ábúandinn í Sanddalstungu yfirsterkari, svo afréttarpeningur hefði engan frið í landi þessu, þá yrði þetta afréttar ítak Sauðafellskirkju bæði kirkjunni og Miðdælingum yfir höfuð notalaust - þar af hlyti þá að rísa ófriður og málaferli báðum í óhag.

Það væri því nauðsynlegt og æskilegt, að sameign þessari, sem valla getur átt sér stað, nema til skaða fyrir báða hlutaðeigendur, gæti orðið slitið á einhvern hagfeldan hátt.

Við undirskriafaðir, jeg Þorvaldur prestur Steffánsson umboðsmaður Hvammskirkju í Norðurárdal og eigna hennar og jeg Jakob Guðmundsson eigandi Sauðafells og Sauðafellskirkju í Miðdölum og allra hennar eigna og ítaka erum báðir á þeirri skoðun að haganlegast sé eins og hér á stendur að Sauðafellskirkja gæti fengið Sanddalstungu til eignar hjá Hvammskirkju í makaskiptum fyrir aðra jörð frá Sauðafellskirkju, sem gæfi af sér jafn miklar leigur og landskuld eins og Sanddalstunga, svo öllum ágreiningi útaf notkun afréttar ítaks Sauðafellskirkju í Sanddal og ábúðarnotkun Hvammskirkjujarðarinnar Sanddalstungu gæti orðið þar með lokið að fullu og öllu.

Jeg Jakob Guðmundsson eigandi Sauðafells og Sauðafellskirkju ásamt öllum hennar eignum og ítökum bíðst því hér með til að láta Hvammskirkju í Norðurárdal fá Sauðafellskirkjújörðina Kross í Haukadal 16 hundruð að fornu mati en 9,5 hundruð að nýju mati að dýrleika fyrir Hvammskirkjújörðina Sanddalstungu og er leigumálin á Krossi, leigur eptir 2 ásauðarkúgildi 40 pund smjörs og í landskuld 2 ær að vorlagi loðnar og með lömbum og 20 fiskar eptir meðalverði.

Og jeg Þorvaldur prestur Steffansson núverandi umboðsmaður Hvammskirkju í Norðurárdal og allra hennar eigna og ítaka finn fulla ástæðu til að óska að hinum Háu Stiftisyfirvöldum mætti þóknast að samþykkja þessi hér boðnu jarðaskipti þar jeg verð að álíta það sannan hag fyrir Hvammsprestakall að fá næstum þriðjungi dýrari jörð sem gefur af sér fimtungi meiri landskuld en Sanddalstunga einkum þar sem það er mjög tvísýnt að framvegis geti fengist sæmilegur ábúandi á Sanddalstungu og jafn mikið eptirgjald eins og að undanfögnu sérdeilis þar sem nú liggur við stríði útaf notkun afréttar ítaksins í Sanddal og ábúðar af notum jarðarinnar Sanddalstungu. Ef að nú sameign þessi skyldi haldast framvegis og út af henni rísa mál milli kirknanna þá er auðsætt að ef Sauðafellskirkju yrði tildæmdur „afréttur í Sanddal allan“ og hann yrði síðan notaður hlífðarlaust af Miðdælingum þá yrði kirkjújörðin Sanddalstunga með öllu óbyggileg.

Jeg leyfi mér jafnframt að biðja hlutaðeigandi prófast í Mýrasýslu prófastsdæmi að framsenda þetta bréf okkar til hinna Háu Stiftisyfirvalda ásamt sínum þóknanlegum meðmælum.

Við undirskrifaðir leyfum okkur sameiginlega að mælast til að hinum Háu Stiftisyfirvöldum mætti þóknast að flýta fyrir afgreiðslu þessa máls svo ágreiningur þessi geti ekki orðið að verulegum [... blek klesst yfir eitt til tvö orð ...] í framkvæmdinni.

Við látum þess getið að ef hin Háu Stiftisyfirvöld samþykkja þessi jarðaskipti, þá væri máské réttast að þau sendu okkur form fyrir afsalsbréfum nefndra jarða hver afsalsbréf ættu að inni halda greinileg landamerki jarðanna og síðan að þinglesast og innfærast í kirkjustól beggja kirknanna.

Hvammi í Norðurárdal 1. November 1877.

Jakob Guðmundsson á Sauðafelli Þorvaldur Stefánsson

Til Hinna Háu Stiftisyfirvalda yfir Íslandi¹⁸³

Þann 5. nóvember 1877 ritaði prófastur í Mýraprófastsdæmi bréf til stiftisyfirvalda vegna makaskipta á Sanddalstungu og Krossi og ágreinings um afrétt á Sanddal. Bréfið hljóðar svo:

Hjálagt bónarbréf frá prestunum s(é)ra Jakob Guðmundssyni á Sauðafelli og s(é)ra G. Þ. Stefánssyni í Hvammi til Stiftisyfirvaldanna, sem inniheldur sameiginlega bón þeirra um „makaskipti“ á jörðunum, „Sanddalstungu“ í Hvammssókn í Norðurárdal, sem er Hvammskyrkju eign, fyrir jörðina „Kross“ í Haukadal í Dalasýslu, sem er Sauðafells kyrkju eign, - hefi jeg þá ánægju, samkvæmt beiðni ofanefndra hlutaðeigenda að senda enum háu Stiftisyfirvöldum; - og vil jeg þá með tilliti til þessa bónarbréfs, géta þess: að einsog í því eru ítarlega teknar framm orsakir og ástæður fyrir beiðni þessari,

¹⁸³ Skjal nr. 2(175) a-b.

svo vyrðast mér þær vera mjög eðlilegar, eptir þaraðlútandi kríngumstæðum, - enda gæti jeg ekki betur séð, enn að skipti þessi séu nokkurnvegin jöfn og sanngjörn, og síður enn ekki mun Hvammskyrkju, eða prestakalli neinn óhagur gjörður með makaskiptunum; þareð Sauðafellskyrkjujörðin „Kross“ mun að öllu leiti og fyllilega samgilda Hvammskyrkjujörðinni „Sanddalstúngu“. Auk þess – og það sýnist mér jafnvel hvað mest mæla með þessum makaskiptum, að með þeim mundi komið í veg fyrir allann ágreining framvegis útaf notum jarðarinnar „Sanddalstúngu“ jafnframt afréttarlands Sauðafellskyrkju. Jeg gét því ekki annað, enn verið því meðmæltr að Stiftisyfirvöldin gefi leifi sitt, og samþykki til þessara umbeðnu makaskipta; þareð þau vyrðast vera jafnvel hvörum tveggju hlutaðeigendum í hag og mundu koma í veg fyrir langt þras og ef til vill – tvísýnann og óþarfann málarekstur í framtíðinni.

Stafholti 5ta November 1877.

Stephán Þorvaldsson

Til stiftisyfirvaldanna yfir Íslandi¹⁸⁴

Þann 5. febrúar 1878 rita stiftisyfirvöld bréf til landshöfðinga þar sem þau mæla með því við landshöfðinga að makaskipti á jörðunum Sanddalstungu og Krossi verði leyfð. Þar er auk þess gerð grein fyrir ágreiningi vegna afréttarins á Sanddal. Bréfið hljóðar svo:

Stiftisyfirvöldin yfir Íslandi.

Reykjavík 5. dag febrúarmánaðar 1878

Í hjálögðu bréfi, dags. 1. nóv. f. á., meðteknu með álitsskjali prófastsins í Mýrasýslu, sem einnig fylgir hjermeð, hefir presturinn til Hvamms í Norðurárdal, síra Þorvaldur Stefansson, og presturinn til Suður-Dalþinga, síra Jakob Guðmundsson, sem er eigandi jarðarinnar Sauðafells og kirkjunnar þar, farið þess á leit, að veitt verði leyfi til að makaskipta jörðunum Sanddalstungu í Norðurárdal, sem er eign Hvammskirkju, og Krossi í Haukadal, sem er eign Sauðafellskirkju.

Orsakirnar til beiðni þessarar eru skýrt teknar fram í bónarbréfinu, og er hin helsta ástæðan sú, að Sauðafellskirkja á afréttarland í Sanddal, saman við slægjuland jarðarinnar Sanddalstungu, og að ágreiningur hefir orðið milli hlutaðeiganda um afnot afréttar og slægjulands, svo að jafnvel horfir til málaferla útaf því, en þessi ágreiningur mundi eptir hlutarins eðli hverfa, ef sami yrði eigandinn að hinum umrædda afrétti og jörðunni Sanddalstungu. Jörðin Sanddalstunga er 6,9 hundruð að dýrleika eptir hinu nýja mati, 12 hundruð eptir fornu mati og afgangur hennar: landsskuld 2 ær að vorlagi loðnar

¹⁸⁴ Skjal nr. 2(176) a-b.

og með lömbum og leigur eptir tvö ásauðarkúgildi 40 pund smjörs. Kross er 9,5 hundruð að dýrleika að nýju mati og 16 hundruð að fornu mati, og er leigumáli þessarar jarðar: landskuld 2 ær að vorlagi, loðnar og með lömbum, og 20 fiskar eptir meðalverði og leigur eptir 2 ásauðarkúgildi 40 pund smjörs.

Eptir því sem ástatt er, verðum vjer að álíta, að mikið mæli fram með, að makaskipti þessi verði leyfð, þar sem þau í raun og veru virðast vera báðum málsþörtum hagfeld,.: Hvammsprestakalls fyrir þá sök, að það eða kirkjan eignast jörð með nokkuð meira afgangi og eptir því sem frá er skýrt byggilegri en Sanddalstungu, einkum þegar litið er á þann ágang sem sú jörð verður að líða af því fje, sem gengur á afrjettarlandi Sauðafellskirkju á sumrin; eiganda Sauðafellskirkju fyrir þá sök, að afnotin af afréttarlandi kirkjunnar í Sanddalstungu dal geta orðið miklu þægilegri og frjálslægri og að líkindum arðsamari en þegar nefnt afrjettarland og slægjuland jarðarinnar Sanddalstungu ætti að vera í sameign tveggja manna.

Vjer hikum oss þessvegna ekki við virðingarfyllst að mæla fram með því, að herra landshöfðingjanum mætti þóknast að útvega allra hæst leyfi til þess, að hin umbeðnu makaskipti mættu eiga sjer stað.

[undirskrift ...]

P. Pjetursson.

Til Landshöfðingjans yfir Íslandi.¹⁸⁵

Þann 8. júní 1878 er landshöfðingja yfir Íslandi tilkynnt, með bréfi ráðgjafans yfir Íslandi, að konungurinn hefur fallist á að Sauðafellskirkja fái Sanddalstungu. Í bréfi til landshöfðingjans segir:

- *Brjef* ráðgjafans fyrir Ísland *til landshöfðinga um* makaskipti á kirkjújörðum. – Eptir allraþegnsamlegustu tillögum ráðgjafans, að meðteknu þóknanlegu brjefi yðar, herra landshöfðingi, frá 15. febr. þ.á., hefir hans hátign konunginum 3. þ.m. þóknast allramildilegast að fallast á, að Sauðafellskirkja sje látin fá Hvamms-kirkjújörðina Sanddalstungu í Norðurárdal í Mýrasýslu í vesturumdæmi Íslands í makaskiptum fyrir jörðina Kross í Haukadal í Dalasýslu í sama umdæmi. - - - -

Hinn 8. júní 1878.¹⁸⁶

Þann 26. júlí 1878 voru gerð makaskipti á jörðunum Sanddalstungu og Krossi skv. konungsúrskurði 3. maí sama ár. Í makaskiptabréfinu segir:

Makaskiptabryef á kirkjújörðinni Sanddalstungu og Saudafellskirkjújörð Krossi í Haukadal

Samkvæmt allrahærstum konungsúrskurði af 3. maí þ.á gjörum við undirskrifadir svolátandi jarðaskipti á Hvammskirkjújörðinni Sanddalstungu liggjandi í Norðurárdalshreppi innan Mýrasýslu í Vesturamti Íslands og

¹⁸⁵ Skjal nr. 2(177) a-b.

¹⁸⁶ Skjal nr. 4(31).

Sauðafellskirkjújörðinni Krossi liggjandi í Haukadalshreppi innan Dalasýslu í sama amti:

Að jeg Gunnlaugur Þorvaldur prestur Stefánsson Beneficiarius í Hvammi í Norðurárdal og umboðsmaður Hvammskirkju afhendi með brjefi þessu ofanefnda Hvammskirkju jörð Sanddalstungu, sem áður hefur að nokkru leyti verið sameign Hvamms og Sauðafellskirkju, til fullkominnar eignar og umráða eiganda Sauðafellseignarinnar í Miðdölum, samt eiganda og umboðsmanns Sauðafellskirkju Jakobi presti Guðmundssyni í Sauðafelli ásamt tveimur ásauðarkúgildum og jarðarhúsum þeim, sem jörð þessari eiga að fylgja eptir síðustu löglegum úttektum, hver ásauðar kúgildi og jarðarhús eru í fullkominni ábyrgð núverandi ábúanda Sanddalstungu og svarist af honum í gildu standi eða með fullu álagi, í skiptum fyrir Sauðafellskirkjújörðina Kross í Haukadal. – Sanddalstunga er nú byggð með hinum nefndu tveimur ásauðarkúgildum, hvar af svarist ár hvert í leigur 40 [pund] – fjórutígu pund af velverkuðu smjöri og í landskuld eptir jörðina tvær ær loðnar og með lömbum í gildu standi ár hvert í fardögum.

Ummerki þessa afhenta lands frá Hvammskirkju til Sauðafellskirkju eru: að vestan verðu: Mjóadalsá frá upptökum hennar í Svínagili suðaustur í Sanddalsá, að suðaustanverðu: Sanddalsá til Smiðjugils, þá Smiðjugil, svo beina línu úr Smiðjugili í miðja Jötnagarða og svo þverbeint í Hvassá, að austan verðu: Hvassá til Sauðafells landa, að norðvestan og norðanverðu: Dalamannalönd einkum Sauðfellingalönd, hvar þótt hafa nokkuð óviss landamerki millum þeirra og Sanddalstungulands á Sanddal, hvar Sauðafellskirkja átti afrjettinn í.

Og jeg Jakob prestur Guðmundsson, eigandi Sauðafells í Miðdölum og eignar og umboðsmaður Sauðafellskirkju afhendi með brjefi þessu framan nefnda Sauðafellskirkju jörð Kross í Haukadal Gunnlaugi Þorvaldi presti Stefánssyni Beneficiarius í Hvammi í Norðurárdal og umboðsmanni Hvammskirkju í staðinn fyrir áðurnefnda Hvammskirkju jörð Sanddalstungu. Kross afhendist með tveimur ásauðar kúgildum og jarðarhúsum þeim, sem jörðinni bera að fylgja eptir síðustu löglegum úttektum, hver kúgildi og jarðarhús eru í fullkominni ábyrgð núverandi ábúanda á Krossi og svarist af honum í gildu standi og með fullu álagi.

[...]

Staddir að Hvammi í Norðurárdal 26. Júlí 1878

G. Þorv. Stefánsson Jakob Guðmundsson

Með því að vjer höfum ekkert að athuga við makaskiptabrjef þetta, samþykkist það hjer með.

Stiptysfirvöldum yfir Íslandi Reykjavík 4. marz 1879

Bergur Thorberg P. Pjetursson¹⁸⁷

Varðveitt er eftirrit af jarðaskiptabréfinu á jörðunum Sanddalstungu og Krossi frá 26. júlí 1878. Það er að miklu leyti samhljóða makaskiptabréfinu sem að framan var rakið, en þó ekki öllu leyti. Í eftirritinu segir:

Eptirit Af Jarðaskiptabréfi á Jordunum Sanddalstungu og Krossi.

Samkvæmt allra hæstum Konungsurskurði af 3. Maí þ.á gjörum við undirskrifadir svolátandi jarðaskipti á Hvammskirkjujörðinni Sanddalstungu liggjandi í Nordurárdalshreppi innan Mýrasýslu í Vesturamti Islands og Saudafellskirkjujörðinni Krossi liggjandi í Haukadalshreppi innan Dalasýslu í sama amti.

Að jeg Gunnlögur Þorvaldur prestur Steffansson Beneficiarius í Hvammi í Nordurárdal og umboðsmadur Hvammskirkju afhendi með bréfi þessu ofanefnda Hvammskirkjujörð Sanddalstungu, sem áður hefur að nokkru leyti verið sameign Hvamms og Saudafellskirkju til fullkominnar eignar og umráða eiganda Saudafellseignarinnar í Miðdölum samt eiganda og umboðsmanni Saudafellskirkju Jakobi presti Guðmundssyni á Saudafelli ásamt tveimur ásaudar kúgildum, og jardarhúsum þeim, sem jörð þessari eiga að fylgja eptir síðustu löglegum úttektum, hver ásaudarkúgildi og jardar hús eru í fullkominni ábyrgð núverandi ábúanda á Sanddalstungu og svarist af honum í gildu standi eða með fullu álagi, í skiptum fyrir Saudafellskirkju jörðina Kross í Haukadal. – Sanddalstunga er nú byggð með hinum nefndu tveimur ásauðarkúgildum, hvar af svarist ár hvert í leigu 40d (fjörutíu pund) af velverkudu smjöri og í landskuld eptir jörðina tvær ær lodnar með lömbum í gildu standi ár hvert í fardögum. Ummerki þessa afhendta land frá Hvammskirkju til Saudafellskirkju eru Að vestanverðu Mjoádalsá frá upptökum hennar í Svínagili suðaustur í Sanddalsá. Að suðaustanverðu Sanddalsá til Smiðjugils, þá Smiðjugil, svo beina línu úr Smiðjugili í miðja Jötnagarda, svo þverbeint í Hvassá (það er að skilja þar sem steinboginn eða hinir eiginlegu Jötnagardar liggja að brúninni niður í Hvassá) Að austanverðu Hvassá til Saudafells landa Að norðvestan og norðanverðu Dalamanna lönd (það er Breidabólstadarland eins og vötnum hallar á Svínagilshrigg Svínagilshnjuk Illagilshrigg og norður á hnjúkin vestur af Sprengibrekku, og Grafarland eins og vötnum hallar í drögunum milli Sprengibrekku og Reykjadals að sunnan [að sunnan, ofan línu] en einkum Saudfellingalönd (það er af nordanverðum Sandi austur til Hvassár) hvar þótt hafa nokkuð óviss landamerki millum þeirra og Sanddalstungulands á Sanddal, hvar Saudafellskirkja átti afréttinn í.

Og jeg Jakob prestur Guðmundsson eigandi Saudafells í Miðdölum og eignar og umboðsmadur Saudafells kirkju af hendi með brefi þessu framan nefnda Saudafells kirkjujörð Kross í Haukadal Gunnlögi Þorvaldi presti

¹⁸⁷ Skjal nr. 2(63) a-b.

Steffanssyni Beneficiarius í Hvammi í Norðurárdal og umboðsmanni Hvammskirkju, til þess að Kross sé hédan af fullkomin eign Hvamms kirkju í stadin fyrir áður nefnda Hvammskirkju jörð Sanddalstungu. Kross afhendist með tveimur ásaudarkúgildum, og jardar húsum þeim, sem jörðunni bera að fylgja, eptir síðustu löglegum úttektum, hver kúgildi og jardar hús eru í fullkominni ábyrgd núverandi ábúanda á Krossi og svarist af honum í gildu standi eða með fullu álagi. Jörðin Kross er nú byggð með hinum nefndu tveimur ásaudarkúgildum hvar af svarist árlega í leigu 40d (fjörutíu pund) af velverkuðu smjöri og í landskuld eptir jörðina tvær ær loðnar með lömbum í fardögum ár hvert og tíu alnir eptir verðlagsskrá í peningum eða gildum landaurum.

Ummerki jardarinnar Kross er Að norðanverðu Haukadalsá nedan frá Merkjalág og fram til Þorleifsstadagils. Ad austanverdu Þorleifsstadagil, sem fellur af fjalli ofan í Haukadalsá lítið nedan eru móts við Sléttardalsmynni. Að sunnanverðu háfjallið eins og vötnum hallar milli Haukadals og Villingadals. Að vestanverðu Merkjalág af fjalli ofan niður í Haukadalsá talsvert nedan en móti Fanngili að norðan.

Jarðaskiptabréf þetta sendist samkvæmt ráðstöfun hlutadeigandi Ráðgjafa Stiftisyfirvöldum Islands til yfirskoðunar undir væntanlega stadfestingu Landshöfðingjans yfir Islandi.

Staddir að Hvammi í Norðurárdal 26. Julim. 1878 G. Þorv. Steffánsson Jakob Gudmundsson Rétt eptirrit stadfestir G. Þorv. Stefansson

Eptirrit af vottordi Sýslumannsins í Mýrasýslu.

Samkvæmt beidni prestsins Sera Jakobs Gudmundssonar á Saudafelli votta jeg hér með: að takmörk þau sem í jarðaskiptabréfi [bréfi, ofan línu] milli fyrnefnds prests og prestsins Sera G.Þ. Stefanssonar í Hvammi dags. 26 juli 1878 á jörðunum Krossi og Sanddalstungu [strikað yfir: í Mýrasýslu eig] eru talin fyrir jörðunni Sanddalstungu í Mýra sýslu eigi komi í neinn bága við takmörk þau sem greindri jörðu voru eignud við áreid 28 júní 1870 milli jardanna Gestsstada (nábúajardar Sanddalstungu) og Sveinatungu.

Hjardarholt h. 27. júlí 1878.

E.Th. Jonaassen¹⁸⁸

Í prófastsvísitasíu Hvamms í Norðurárdal frá 21. ágúst 1878 segir um eignarhald Sanddalstungu:

Ár 1878, Miðvikudaginn þann 21. August var prófasturinn í Mýra prófastsdæmi staddur að Hvammi í Norðurárdal [ár, ofan línu] í því skyni að yfirlíta í embættisnafni þarverandi kirkju, fjárhag hennar og ásigkomulag samt fl. Sú breyting hefur orðið á eignum kirkjunnar að jörðin Kross í

¹⁸⁸ Skjal nr. 2(209) a-b.

Haukadal er með konunglegu leyfi gjörð að Hvammskirkju-jörð í stað jarðarinnar Sanddalstungu.¹⁸⁹

Í prófastsvísitasíu Sauðafellskirkju frá 26. september 1878 kemur m.a. fram að kirkjan hefur fengið Sanddalstungu í Norðurárdalshreppi. Þar segir:

Árid 1878 26. d. septemb. var prófasturinn í Dalaprófastsdæmi á vísitasíuferð að Sauðafelli

[...]

Kirkjan heldur eignum sínum og ítökum óskertum eins og þær eru taldar í vísitasíu biskups 1870, að undanteknu þeirri breitingu að með konungsráskurdi frá 3 maí 1878 hefur kirkjan fengið jörðina Sanddalstungu í Nordurdalshreppi í Mýrasýslu með þeim ummerkjum sem bréfid útvísar í makaskiptum fyrir jörðina Kross liggjandi í Haukadalshreppi í Dalasýslu.¹⁹⁰

Skjal sem ber yfirskriftina „Landamerkjaskrá fyrir jörðinni Sauðafelli í Miðdölum með tilheyrandi sellandi á Suðurárdal og upprekstri á Mjóadal og fyrir jörðinni Hlíðartúni í Sökkólfsdal“ er dagsett 23. maí 1883 og var þinglesið 15. maí 1884. Þar segir:

Milli Sauðafells og Erpsstaða ræður merkjum dýskurður lítinn spöl fyrir sunnan Erpsstaðaberg og beina sjónhending úr honum til Miðár beint í tröðina niður undan bænum í Bæ, stefna þessi liggur ofan beinaholtin sunnan til við lítið holt í í flóanum niður undan Brúarholtunum í stein niðrá Kroksbakka næstum móts við Bæjartröðina, síðan liggja merkin úr áðurnefndum dýskurði beint uppá fellsbrúnina og þaðan uppá háfellshrygginn, sem ræður þangað til suðaustur gegnt merkjavörðu á háfellinu beint uppundan Lepparúst og þaðan beint niður í gegnum Lepparúst til merkjakeldu og svo yfir Háafellsmóana til Tunguár beina sjónhending úr Lepparúst í Stekkjarsteininn stóra austur og upp undan Kolsstöðum, frá móasporðsmerkjvörðunni við Tunguá í línunni milli Lepparústar og Grásteins við Kolstaðastekkinn ræður Tunguá niður til Gilþrengsla ofan til við Sauðafellsstekkjar nesið, síðan liggja merkin úr Gilþrengslum beina sjónhending niður hólmana móts við Stekkjarnesið allt niður í krók þann, þar sem Tunguá fellur að Kirkjunesinu, þaðan af ræður Tunguá til Miðár, svo ræður Miðá að vestanverður upp til merkjanna milli Sauðafells og Erpsstaða, sem áður eru nefn Sauðafell á Suðurárdal allan fyrir framan Kringlugil, og ræður gil þetta merkjum milli Sauðafells og Hlíðartúns, neðan frá Miðá uppá hæstu fjalleggjar, síðan ráða fjallseggjar eptir sem vötnum hallar milli Suðurárdals og Hundadals fremri allt suður á Merkjahrygg, F1 síðan Suðurrádrög, sem koma úr tjörnunum við Merkjahrygg niður til Suðurrár og síðan Suðurrá og Miðá niður til Kringlugils. Sauðafell á upprekstur fyrir eigum þannig að 4/5 pörtum móts við Hlíðarhús frá Brandakotsgili austan Mjóadalsár og kringum Mjóadalinn eptir hæstu

¹⁸⁹ Skjal nr. 2(62) a-b.

¹⁹⁰ Skjal nr. 2(174) a-b.

fjallseggjum og niður til Svínagils að vestanverðu við Mjóadalsá og ræður Svínagil merkjum milli Galtarhöfða og Mjóadals, er fylgdi Sanddalstungu við makaskipti á Sanddalstungu og Krossi samkvæmt makaskiptabréfi frá 26. júlí 1878, sem byggt var á allrahæstum konungskrá 3. maí s.á., sem út var gefinn samkvæmt erklæringum hlutaðeigandi prófests, tillögum hinna íslensku stiptsyfirvalda og landshöfðingjans yfir Íslandi. Í Sauðafells heimalandi á Hlíðartún ítak syðst og neðst í Sauðafellstungu, sbr. landamerkjaskrá Hlíðartúns hér á eftir.

Sauðafellseigninni fylgir og Hlíðartún í Sökkólfsdal. Landamerki milli Hlíðarhúss og Skalhóls eru úr Miðá niður undan Stórhól í Steinbogann í fjallinu og þaðan þverbeint uppá efstu eggjar, síðan ráða hæstu fjallseggjar að ofan milli Hlíðartúns og Hundadals fremri fram á móts við Kringlugilsbotn, svo ræður Kringlugil til Miðár, svo ræður Miðá niður á móts við Stórhól. Miðá liggur frá Kringlugili niður með hliðinni Hlíðartúns megin að Brattamel í krókum góðan kipp fyrir framan Hlíðartúns túnið, síðan rennur áin til landnorðurs austur undir Brattamel Breiðabólstaðarmegin að Breiðaskarði og síðan niður með fjallshliðinni að austan þangað til götuslitrin í hliðinni liggja niður á Grafarflatlendið, þá beigist áin aptur í útvestur og ræður merkjum niður á móts við Merkjastein á Stórhól og merkjabogann í Hlíðartúnshlíðinni, sem áður er nefndur. Hlíðartún á ítak syðst og neðst í Sauðafellstungu til slæгна og hrossabeitar að tiltölu við Sauðafell, sjá parturinn ekki allur sleginn eptir samkomulagi við ábúanda Sauðafells eða metinn til ítölu í haga. Merki þessa ítaks eru:

Merkin milli Sauðafells og Erpsstaða neðan frá Miðá uppundir Brúarholt og þaðan sjónhending norður stefnu í Sauðafells heygarð lítið eitt norður fyrir Gissursstekk svo sem (~~tuttugu~~) 2 [2 skrifað ofan línu] 20 1 [1 skrifað ofan línu, hér er semsagt verið að breyta orðaröð þ.e. þessi kafli ætti að vera: ... svo sem 20 (~~tuttugu~~) ...] faðma, síðan sjónhending niður í Miðá, þar sem nefið fyrir sunnan Holgrafarnes gengur lengst fram að ánni. Ennfremur á Hlíðartún upprekstur fyrir eiginn pening á Mjóadal að 1/5 einum fimmta hlut móts við Sauðafell, sem á upprekstur í 4/5 hluta dalsins með þem ummerkjum, sem til eru tekin í landmerkjaskránni fyrir Sauðafelli.¹⁹¹

Landamerkjabréfið var undirritað af hálfu Sauðafells, Grafar, Hundadals fremri, Jörfa, Hamra í Haukadal, Villingadals, Erpsstaða, Skarðsár, Bæjar, Oddsstaða, Kvinnabrekku, Breiðabólstaðar, Fellsenda, Svalbarða, Háafells og Svínhóls.

Þann 18. nóvember 1886 ritaði Jakob Guðmundsson bréf til hreppsnefndaroddvita í Norðurárdal varðandi landamerki milli Sauðafellseignar og Norðurárdalslanda. Þar segir:

Samkvæmt makaskiptabréfi um skiptin á Hvammskirkju jordunni Sanddalstungu og Sauðafells kirkjujordinni Krossi í Haukadal dagsettu 26 júlí

¹⁹¹ Skjal nr. 2(11).

mánadar 1878 og sem byggt var á allra hæstum konungs úrskurdi 3 maí, s.á. eru nú [nú, ofan línu] landamerkin milli Saudafells eignarinnar og Nordurárdals landa þessi: Vestan fram á Mjóadal Svínagil frá hæstu eggjum nidur í Mjóadals á, síðan Mjóadalsá til Sandár, svo Sandá til Smidjugils, síðan Smidju gil, svo bein [strikað yfir: sjónhending] lína [lína, ofan línu] úr Smidju gili í midja Jötna garda, svo þverbeint í Hvassá (það er að skilja þar sem steinboginn eda hinir eiginlegu Jötnagardar liggja af brúninni nidur í Hvassá og svo að Austanverdu Hvassá.

Þar sem nú Sanddals tunga er að nokkru leyti byggd með tilliti til afnotanna að Saudafells afrétt, undanfelli jeg ekki að tilkynna hreppsnefndinni í Nordurárdal að jeg hér með segi Sandalstungu frá öllum afnotum af Nordurárdals afrétt og frá skyldum þeim sem af afréttar afnotum leida, því ábúandi Sanddalstungu hefur fulla heimild til upprekstra á Saudafells afrétt, eins og edlilegt er, þar sem Sanddalstunga er nú ordin Saudafellskirkju eign en Saudafells kirkja átti áður afrétt í Sanddal allann.

Saudafelli 18 November 1886

Jakob Gudmundsson eigandi Saudafellseignarinnar [eignarinnar, ofan línu]

til hreppsnefndar Oddvitans í Nordurárdal send með manni frá Brekku í Nordurárdal 19 nov. 1886 – send með sama manni eptirrit af bréfinu til Jons bonda í Sanddalstungu Bjarnasonar.¹⁹²

Á manntalsþingi þann 16. maí 1889 var jörðin Sanddalstunga boðin upp til ábúðar en ekkert boð kom. Í uppskrift úr dómabók sýslumanns segir:

Ár 1889, þann 16. maí, var venjulegt manntalsþing fyrir Nordurárdalshrepp sett á þingstaðnum Dýrastöðum og haldið af [...] Var þá tekið fyrir:

[...]

8. Var samkvæmt beiðni prestsins á Sauðafelli í ~~beiðni~~ bréfi 12. apríl þ. á. jörðin Sanddalstunga boðin upp til ábúðar um næsta fardagaár. Ekkert boð var gjört.¹⁹³

Þann 13. mars 1897 var haldinn hreppsnefndarfundur Miðdalahrepps þar sem rætt var um hreppurinn ætti að taka afrétt á leigu. Í fundargerðinni segir:

[...] til að ræða um hvort hreppurinn skyldi taka Sauðafellsafrétt á fastan leigusaming og varð sú niðurstaðan eptir allangtsamtal við B. Bjarnason sýslumann eiganda Sauðafells, að hreppsnefndin gekk að því að taka afréttina um aldur og æfi fyrir 135 kr. –eitthundrað þrjátíu og fimm krónu- í árlegt eptirgjald, og hér að auki tekur hreppsnefndin jörðina Sanddalstungu með tilheyrandi húsum og tveimur ásauðarkúgildum einnig fyrir árlegt eptirgjald um aldur og æfi 40 kr. – fjörutíu krónum eða hvorttveggja til samans 175 krónur og samkvæmt þessu var gjörður skriflegur samningur um málið.

¹⁹² Skjal nr. 2(210) a-b.

¹⁹³ Skjal nr. 2(98) a-b.

Fundi slitið¹⁹⁴

Samningur um leigu Miðdalahrepps á Sauðafellsafrétt og Sanddalstungu var gerður þann 13. mars 1897, þar segir:

Hreppsnefndin í Miðdalahreppi og Björn sýslumaður Bjarnason á Sauðafelli gjöra hjermeð svofeldan samning: Jeg Björn Bjarnason leigi hjermeð hreppsnefndinni í Miðdalahreppi fyrir hönd hreppsins afrjettarlandið svonefnd Sauðafellsafrjett eptir þinglýstum landamerkjum ept um aldur og æfi fyrir umsamda leigu 135 eitt hundruð þrjátíu og fimm krónur árlega og jörðina Sanddalstungu í Norðurárdalshreppi einnig um aldur og æfi fyrir árlegt afgjald 40 – fjörutíu krónur eða samtals 175 – eitt hundruð sjötíu og fimm krónur. Jörðinni fylgja 2 kúgildi og alt sem henni fylgja ber eptir þinglesnum landamerkjum

Hreppsnefndin skuldbindur aptur sveitarsjóð Miðdalahrepps til þess að greiða eiganda afrjettarlandsins árlega 135 – eitt hundruð þrjátíu og fimm krónur um aldur og æfi, hvort sem afrjettarlandið verður notað eða ekki eiganda Sanddalstungu í Norðurárdalshreppi árlega um aldur og æfi fjörutíu krónur í leigu fyrir jörð þessa hvort sem hún yrði í eyði eða ekki.

[...]¹⁹⁵

Þann 24. júní 1897 var haldinn héraðsfundur Dalaprófastsdæmis þar sem rætt var um að leyfa sölu á Sanddalstungu og Sauðafellsafrétti undan kirkjunni. Í útdrætti úr héraðsfundargjörð Dalaprófastsdæmis segir:

Útdráttur

úr hjeraðsfundargjörð Dalaprófastsdæmi 24. júní 1897.

Forseti lagði fram brjef frá sýslumanni B. Bjarnarson á Sauðafelli, þar sem hann biður um samþykki hjeraðsfundar til þess að mega selja undan Sauðafellskirkju hinn svo nefnda Sauðafellsafrjett og hjáleiguna Sanddalstungu fyrir 3900 kr. og verja andvirðinu til þess að byggja timburhús 13x13 áln. að stærð, tvíloptað, allt járnvarið, á Sauðafelli og komi það hús í stað hinna núverandi bæjarhúsa.

Fundurinn mælir eindregið með því að leyfi þetta verði veitt.

Rjettan útdrátt staðfestir undirskrifaður settur prófastur í Dalaprófastsdæmi

Hvammi 3. sept. 1897

Kjartan Helgason

¹⁹⁴ Skjal nr. 4(76).

¹⁹⁵ Skjal nr. 4(76).

Framanskriafaðri ályktun hjeraðsfundar er jeg sem prófastur samþykkur

Hvammi 3. sept. 1897

Kjartan Helgason¹⁹⁶

Þann 17. júlí 1897 var Sanddalstunga og Sauðafellsfrétt seld til Ólafs Finnssonar hreppsstjóra í Fellsenda. Í kaupsamningnum segir:

Jeg undirskrifaður Björn sýslumaður Bjarnason skuldbind mig til þess að selja Ólafi hreppstjóra Finnssyni á Fellsenda jörðina Sanddalstungu í Norðurárdalshreppi í Mýrasýslu með öllu því sem jörð þessari fylgir og fylgja ber, svo og aftrjettarlandið „Sauðafellsaftrjett“ fyrir 3900 – þrjú þúsund og níu hundruð – krónur, sem greiðist mjer eptir hentugleikum Ólafs og samkomulagi, en skyldur skal hann til að greiða mjer 4½ % - fjóra og hálfu procent í vöxtu [...] og er jeg skyldur til að gefa honum afsalsbrjef fyrir ofangreindum eignum, er hann hefur borgað mjer kaupverðið, en hins vegar er jeg skyldur til að veita því ~~mæt~~ viðtöku er hann óskar.

Þessum samningi er jeg Ólafur Finnsson samþykkur.

Sauðafelli 17. júlí 1897

Björn Bjarnason

Ólafur Finnsson

[...]

Sauðafellsaftrjettur er öll þau lönd sem Sauðafell á í Mjóadal, Sanddal og þar suður frá fyrir sunnan Fellsendaland, en náttúrulega ekki Sauðafellsland á Suðurárdal.

Sauðafelli 17. júlí 1897

Björn Bjarnason¹⁹⁷

Þann 20. ágúst 1897 mælti Jóhannes L.L. Jóhannsson sóknarprestur í Suðurdalapíngum með því að leyfa sölu á Sanddalstungu og Sauðafellsfrétti undan kirkjunni. Í bréfi hans segir:

Eg undirskrifaður sóknarprestur í Suðurdalapíngum lýsi hér með yfir því álitu mínu að Sauðafellseignin með þeim feykimiklu jarðabótum sem eigandi hennar Björn sýslumaður Bjarnarson hefir látið gjöra á túni heimajarðarinnar verði á engan hátt minna virði eða lakara veð fyrir kirkjunni þótt jörðin Sanddalstunga og Sauðafellsaftréttarland verði selt undan eigninni og fyrir söluverðið byggt timburhús á Sauðafelli með steinlímdu kjallara undir og tvíloftað að stærð 13x12 ½ al., allt járnvarið utan, heldur virðist mér að jörðin verði betri eign eptir en áður við slík umskipti.

Kvennabrekku 20. ágúst 1897.

Jóhannes LL Jóhannsson¹⁹⁸

¹⁹⁶ Skjal nr. 2(180) a-b.

¹⁹⁷ Skjal nr. 4(58).

Þann 21. ágúst 1897 mæltu tveir sóknarbændur í Sauðafellssókn með því að heimila sölu á Sanddalstungu og Sauðafellsafrétti undan kirkjunni. Meðmælin hljóða svo:

Við undirskrifaðir sóknarbændur í Sauðafellssókn, ég Guðmundur Guðmundsson forsöngvari á Kvennabrekku og eg Ólafur Jóhannesson safnaðarfulltrúi í Stóra-Skógi yfirlýsum því hérmeð að við álitum að Sauðafellseignin verði á engan hátt lakara veð eða minna virði, heldur miklu heldur betri eign þótt undan henni verði seld jörðin Sanddalstunga ásamt með fjalllandinu Sauðafellsafrétt en í þess stað byggt á Sauðafelli timburhús 13x12 ½ al. að stærð með kjallara undir og tvíhólfað sem þar að auki á að váttryggjast. Þess má og geta að eigandi jarðarinnar Björn sýslumaður Bjarnarson hefir gjört mjög miklar jarðarumbætur á túni heima jarðarinnar með því að slétta um 25 dagsláttum á 5 árum svo eignin hlýtur hér eptir að verða miklu eigulegri en áður þó hin fyrgreindu lönd gangi undan en íbúðarhús byggt fyrir söluverðið.

Kvennabrekku og Stóra-Skógi 21. ágúst 1897.

Guðmundur Guðmundsson

Ólafur Jóhannesson¹⁹⁹

Þann 3. september 1897 skrifaði prófastur í Dalaprófastsdæmi til Stiftisyfirvalda yfir Íslandi um það hvort leyfa eigi sölu á Sanddalstungu og Sauðafellsafrétti undan kirkjunni: Bréfið hljóðar svo:

Dalaprófastsdæmi

3. sept. 1897

Hjer með leyfi jeg mjer virðingarfullt að senda hinum háu stiptsyfirvöldum umsóknarbrjef frá sýslumanni Birni Bjarnarsyni á Sauðafelli til konungs um leyfi til þess að mega selja undan bændakirkjueigninni Sauðafelli: kotið Sanddalstungu og afrjettarlandið Sauðafellsafrjett fyrir 3900 kr. og að mega verja andvirðinu til þess að byggja á Sauðafelli íbúðarhús úr timbri, tvíloptað, 13x13 áln., er síðan fylgi jörðinni.

Með umsóknarbrjefi þessu fylgja þessi skjöl:

Meðmæli hjeradsfundar og prófasts.

Meðmæli sóknarprestisins í Suðurdalþingum

Meðmæli tveggja sóknarbænda í Sauðafellssókn.

Kjartan Helgason

¹⁹⁸ Skjal nr. 2(178) a-b.

¹⁹⁹ Skjal nr. 2(179) a-b.

settur

Til Stiptsyfirvaldanna yfir Íslandi²⁰⁰

Pann 24. september 1897 rituðu Stiptsyfirvöldin yfir Íslandi til Landshöfðingjans yfir Íslandi um hvort leyfa ætti sölu á kotinu Sanddalstungu og Sauðafellsaafrétti undan kirkjunni. Bréfið hljóðar svo:

Stiptsyfirvöldin yfir Íslandi

Reykjavík, 24. september 1897

Um leið og stiptsyfirvöldin hérmeð virðingarfullt senda yður, hávelborni herra landshöfðingi, til frekari þóknarlegrar ráðstöfunar, allraskynsamlegasta bænarskrá, dags. 15. júlí þ. á. frá eiganda bændakirkjueignarinnar Sauðafells í Dalasýslu, sýslumanni Birni Bjarnarsyni, með 3 fylgiskjölum, þar sem hann sækir um leyfi til að selja undan kirkjueigninni kotið Sanddalstungu í Norðurárdalshreppi í Mýrasýslu (nr. 45 í jarðabókinni), að dýrleika 12 hundruð að fornu mati en 6,9 hundruð að nýju mati, og afréttarlandið Sauðafellsafrétt fyrir samtals 3900 kr. og verja fé þessu til þess að byggja á Sauðafelli vandað íbúðarhús úr timbri tvíloptað, járnvarið utan, 13x13 álnir að stærð, í stað núverandi hrörlegrar torfbyggingar, og skuli hús þetta síðan fylgja jörðinni, – skulum vér leyfa oss að gjöra þessar athugasemdir við málefnið.

Bæði prófastur, héraðsfundur, sóknarprestur og 2 sóknarbændur (safnaðarfulltrúinn og annar maður) mæla eindregið með þessu máli. Eptir skýrslu beiðandans hefir hið árlega eptirgjald eptir kotið og afréttarlandið verið nálægt 130 kr., sem greiðist illa og með óskilum. Aptur eru 4% vextir af söluverðinu, 3900 kr., töluvert meira eða 156 kr. – En nú skal þessu fé varið til að gjöra nýtt íbúðarhús á kirkjustaðnum, og er sennilegt að hús af þeirri stærð og gerð, sem fyrirhugað er, muni kosta mjög nærri því sem fæst fyrir eign þá, sem selja á. Þótt nú svo væri litið á, sem eignin í húsinu væri jafngóð og fasteignin, þá virðist þó vanta til þess að fullt jafnvægi sé, andvirði hinna núverandi bæjarhúsa, sem niður eiga að falla, og virðist naumast mega gjöra það minna en ca 800 kr., eptir því sem slík hús venjulega eru metin til peningaverðs í gildu standi eða með fullu álagi. Í móti þessu mun sýslumaður vilja láta koma tillit til hinna stórmiklu jarðabóta, sem hann hefir gjört á Sauðafelli: túnasléttur, garðahleðslu, kálgarðabyggingu og skurðagröpt, og er varla efi á, að hann til jarðabótanna hafi varið töluvert meira fé en nefndu jafnverði bæjarhúsanna og sennilega jafnvel tvöfalt við það. Það verður og naumast talið efamál, að með nýju og vönduðu járnvörðu timburhúsi yrði Sauðafellseignin töluvert meira virði en án þess, þótt hæpið sé, að hún mundi

²⁰⁰ Skjal nr. 2(182) a-b.

seljast, ef til kæmi, þeim mun hærra verði sem byggingarkostnaðinum næmi.

–

Kirkjan á Sauðafelli er byggð 1875, úr timbri með járnþaki, og er hún máluð utan og innan og í dágóðu standi. Nýbyggð var hún í 1400 kr. skuld, en á nú nál. 600 kr. í sjóði, með því að árlegar netto-tekjur hennar eru, svo sem beiðandinn skýrir frá, um 125 kr. Má því líta svo á, að kirkjan beri sig sæmilega vel með tekjum sínum, ef engin óhöpp bera að höndum, og þurfi því í reyndinni ekki svo mjög að halda á þeirri tryggingu, sem hún hefir í fasteign sinni, sem er Sauðafell með afréttarlandi og Sanddalstunga (sbr. Konungsúrsk. 3. Maí 1878 og 21. Apríl 1885 (Stj. tíð. 1878, B. bls. 65 og 1885 B. bls. 66.)

Hins vegar er á það að líta, að fasteign í jörðu mun hljóta að teljast vissari eign en húseign, sem, þótt hún sé vátryggð gegn eldsvoða, getur verið áföllum undirorpin og að sjálfsgöðu hrörnun með tímanum, þótt viðhald sé í góðu lagi. –

En að síðustu kemur hér til greina, að með tilvitnun til kgsbrs. 30. Júní 1786 hefir ráðherra Íslandsmála í bréfi 11. Nóvember 1881 (Stj. tíð. B. bls. 151) neitað líkri málaleitun og hér er framborin, og virðist efasamt, að munurinn á málsástæðum þá og nú sé svo mikill, að það, sem nú er farið fram á, geti orðið veitt. –

Með þessum athugasemdum leyfa stiftsyfirvöldin sér virðingarfullt, án þess að koma fram með neinar ákveðnar tillögur, að leggja málefni þetta undir æðri úrskurð. –

J.Havstenn, Hallgr. Sveinsson

Til Landshöfðingjans yfir Íslandi.²⁰¹

Þann 11. maí 1898 ritaði Landshöfðinginn yfir Íslandi til stiftsyfirvalda yfir Íslandi þar sem beiðni um sölu á Sanddalstungu og Sauðafellsafreйти undan kirkjunni var hafnað. Bréfið hljóðar svo

Landshöfðinginn yfir Íslandi.

Reykjavík 11. maí 1898

Ráðgjafinn fyrir Ísland hefir með brjefi, dagsettu 24. f. m. skrifað mjer á þessa leið: „Með þóknanlegu brjefi, dagsettu 17. nóvbr. f. á., hafið þjer, herra landshöfðingi, sent hingað erindi nokkurt, er eigandi bændakirkjueignarinnar Sauðafells í Dalasýslu í því sækir um allra hæst leyfi til þess að selja eignir kirkjunnar, jörðina Sanddalstungu og svonefnda Sauðafellsafrejt, fyrir 3900 krónur, og verja upphæð þessari til þess að byggja á jörðinni Sauðafelli

²⁰¹ Skjal nr. 2(181) a-b.

Íbúðarhús úr timbri, járnklætt, er koma skuli í stað hinna núverandi íbúðarhúsa jarðar þessarar, og hafið þjer, herra landshöfðingi, lýst því, að þjer eigi gætuð mælt með því, að veitt verði allrahæst leyfi til hinnar umræddu sölu.

Útaf þessu skal yður hjer með þjenustusamlega tjáð til þóknanlegrar leiðbeiningar og birtingar fyrir hlutaðeiganda, að hið umbeðna eigi getur orðið veitt.“

Þetta er yður herra amtmaður, og yður herra biskup, hjer með þjenustusamlega til vitundar gefið til þóknanlegrar leiðbeiningar og birtingar fyrir eiganda Sauðafells Birni sýslumanni Bjarnarsyni.

Í fjarveru landshöfðingja

Sveinbjörnsson

Til Stiptsyfirvaldanna yfir Íslandi.²⁰²

Afsal fyrir hinu selda var gefið út 16. janúar 1898 og var það þinglesið 24. júní 1898. Í afsalinu segir m.a.:

[...] þar sem hann nú hefur, greitt mjer allt kaupverðið og vexti af því samkvæmt hinsvegar rituðum kaupsamningi, þá afsala jeg honum hjer með Sauðafellsafrijet og jörðina Sandalstungu í Norðurárdalshreppi í Mýrasýslu frá mjer og mínum erfingjum til hans og hans erfingja eptir þinglesnum landamerkjia [...]”²⁰³

Þann 13. maí 1898 rituðu stiftsyfirvöld bréf til pófastsins í Dalaprófastsdæmi þar sem fram komu leiðbeiningar til birtingar fyrir sýslumanni á Sauðafelli vegna sölu Sanddalstungu. Þar segir:

Stv. Ísl.

Rvk, 13. Amí 1898

Til próf. í Dala prófastsdæmi.

Eptir að Stv. höfðu borið upp fyrir Lh. til frekari ráðstöfunar allraþegnsamlegasta bænaskrá frá eiganda bændakirkjueignarinnar Sauðafells, Birni sýslumanni Bjarnasyni, um leyfi til að selja undan kirkjueigninni kotið Sanddalstungu, - en málefni þetta höfðuð þér, hr. próf., afgreitt til vor með bréfi 18. Ágúst f.á. – hefir Lh. 11. þ.m. skrifað oss svo látandi bréf: Stv. D.I. nr 124 – JB Lh. 35 – ‘98.

Þetta gefst yður hér með til vitundar, hr. próf., yður til þóknanlegrar leiðbeiningar og til birtingar fyrir Birni sýslumanni Bjarnasyni á Sauðafelli.²⁰⁴

²⁰² Skjal nr. 2(183) a-b.

²⁰³ Skjal nr. 4(58).

²⁰⁴ Skjal nr. 2(207) a-b.

Þann 23. maí 1908 fór fram úttekt á stað og kirkju í Reykholti. Þar segir m.a.:

Ár 1908, 23. maí, var prófasturinn í Borgarfjarðarprófastsdæmi, Jón Sveinsson, staddur að Reykholti til þess samkvæmt boði biskups með bréfum 9. október f.á og 8. þ.m., að taka út prestakallið úr hendi prófasts Guðmundar Helgasonar, sem fengið hefir lausn frá embætti, í hendur síra Einars Pálssonar, sem 2. þ.m. er veitt Reykholtsprestakall.

[...]

C. Ítök o.fl. og kirkjujarðir.

1. Eftir máldögum kirkjunnar og öðrum heimildarskjölum fylgja kirkjunni eða prestakallinu þessi ítök:

[...]

Pétursskógur í Sanddal; gjöreyddur.

Öll þessi ítök eru talin í máldögum kirkjunnar, en eigi öll viðurkend og þar á meðal [talin-meðal, ofan línu; strikað yfir: óatalin, nema] torfskurðurinn í Steindórsstaðajörð, sem eigi er viðurkendur af eiganda þeirrar jarðar. Ítökin eru flest ónotuð vegna fjarlægðar og gefa eigi af sér arð, nema þessi sem öðrum eru leigð þannig:

[...]

Landamerkjaskrár fyrir jörðunum eru einnig afhentar hlutaðeigandi hreppstjórum.²⁰⁵

Í fasteignamati fyrir Fellsenda í Miðdalahreppi Dalasýslu 1916 segir að upprekstrarland sé meir en nægilegt. Einnig segir:

Landamerkjaskrá jarðarinnar er nr. 145 og þinglesin 31. maí 1886. Á henni hefir orðið sú breyting, að nú liggja undir jörðina Fellsenda þessi 2 lönd:

1. Afgirtur slægjublettur úr Svarfhólslandi samkvæmt ákvæði eiganda beggja viðkomandi jarða.

2. Upprekstrarland – áður svo kölluð Sauðafellsafrétt – með þessum ummerkjum:

„Frá Tröllakirkju í Urðarvatnsgil og svo eftir því sem vötnum hallar norðan til við Sprengibrekku eftir Illagilseggjum að norðanverðu fyrir botn á Illagili og eftir því sem vötnum hallar í Svínagilsbotn, þaðan eftir Svínagili til Mjóadalsár, eftir henni til Brandagils, eftir Brandagili þvert yfir í Sanddalsá, svo eins og Sanddalsá ræður til Smiðjugils, eftir Smiðjugili sunnan til í Jötnagarða beint í Hvassá, svo eftir Hvassá til Haukadalsdraga, og þaðan eftir því sem vötnum hallar til Villingadalsdraga og þvert uppí Gamalhnúka. Úr Gamalhnúkum með Fellsendalandi [-landi, ofan línu] að austan í ofannefnda Tröllakirkju“.

²⁰⁵ Skjal nr. 2(144) a-b.

Ennfremur á Svarfhóll beit fyrir fénað sinn eftir þörfum í afréttarlandi Fellsenda.

[...].²⁰⁶

Í fasteignamati fyrir Sanddalstungu í Mýrasýslu 1916 segir:

12 Sanddalstunga, eigandi þeirrar jarðar er Ólafur bóndi Finnsson á Fellsenda í Dölum, en ábúandinn er Ólafur Tómasson, hús, mannvirki og nytjar eru:

[...]

Jarðnytjar: tún sem gefur 80 hestb., engjar um beitalandið gefa 250 h.b. beitalandið er allgott, einkanl. fyrir sauðfé, víðlent, og hefir ekki heldur annað afréttarland.

Önnur jarðargæði utan líkl. steypuefni – ekki til, vetraríki er ákafl. mikið.

Samgöngur líkar og á jörðinni næst á undan.

Enginn ágreiningur um landamerki: óþingl. [...]²⁰⁷

Í fasteignamati fyrir Sauðafelli í Dalasýslu 1916–1918 segir m.a.:

Árið 1917, hinn 9. júlí, var fasteignamatsnefnd Dalasýslu saman komin í Hvammi og var þá tekið fyrir að meta jörðina. Sauðafell í Miðdalahreppi, sem verður nr. 45 og er 30,9 hndr. að dýrleika. Hafði nefndin komið þar til skoðunar 19. júní síðastlið. Eigandi og ábúandi er Björn Bjarnason fyrir. sýslumaður.

[...]

Jarðnytjar eru þessar:

[...]

3. Beitaland gott fyrir stórgripi, en fjar beit létt, næðingasamt; hæg smalamenska.

4. Upprekstrarland nægilegt á Suðurárdal.

[...]

Ókostir eru þessir taldir helztir:

1. Ervið smalamenska í fjallandi.

[...]

Landamerkjaskrá jarðarinnar er nr. 118 og þinglesin 29. maí 1885. Á henni hefir orðið sú breyting, að selt hefir verið undan jörðinni upprekstur á Mjóadal, einnig jörðin Hlíðartún.

[...]²⁰⁸

²⁰⁶ Skjal nr. 2(18).

²⁰⁷ Skjal nr. 2(18).

²⁰⁸ Skjal nr. 2(18).

Landamerkjabréf Sanddalstungu er ódagsett en það var þinglesið 30. júní 1922:

Landamerkjabréf.

Fyrir jörðinni Sanddalstungu í Norðurárdalshreppi í Mýrasýslu 1920

Frá Mjóadalsá ræður Brandagil merkjum upp á hábrún svo beint á Viðagil á Sanddal, svo ræður Viðagil til Sanddalsár, síðan Sanddalsá ofan í Tungusporð hjá Sanddalstungu svo Mjóadalsá til Brandagils.

Að Sanddalstungulandi liggja þessi lönd:

Fellsenda afrjettarland

Gestsstaðaland og Galtarhöfðaland.

Eigandi afrjettarlandsins Ólafur Finnsson²⁰⁹

Landamerkjabréfið var undirritað fyrir hönd Gestsstaða og Sanddalstungu.

Með kaupsamningi, dagsettum 3. desember 1926, var samið um kaup Þórarins Erlendssonar, ábúanda á Sanddalstungu, á jörðinni af Ólafi Finnssyni, hreppstóra á Fellsenda. Í kaupsamningnum eru landamerkin ekki tiltekin en landamerkjabréfið fylgdi kaupsamningnum. Afsöl fyrir Sanddalstungu eru frá 2. og 8. júní 1928.²¹⁰

Þann 30. júní 1928 var almennur hreppsfundur Miðdalahrepps haldinn. Í fundargerð segir:

[...], samkv. áður umgengnu fundarboði til þess meðal annars að ræða um tilboð Guðrúnar Tómasdóttir á Fellsenda um leigu á afrjettinni. Vegna þess hve fáir voru mættir á fundinum þótti ekki tækilegt að taka fasta ákvörðun um leigu á afrjettinni. Leyfði Finnur Ólafsson á Fellsenda fyrir hönd Guðrúnar Tómasdóttir að nefnd tilboð skyldi standa óbreytt til næstu hausthreppskila, og skyldi þá fengin vissa fyrir því, hvort Sauðafell eigi nokkurt ítak til uppreksturs í tjeðu afrjettarlandi.

Fundi slitið [...] ²¹¹

Þann 16. október 1928 var almennur hreppsfundur Miðdalahrepps haldinn til þess að ræða um hvort hreppurinn skuli taka Sanddalsafrétt á leigu. Í fundargerðinni segir m.a.

Með því að enginn mætti á fundinn fyrir hönd eiganda afrjettarins Guðrúnar Tómasdóttir var ekki hægt að taka neina fasta ákvörðun í málinu.

Eftir nokkrar umræður fór fram atkvæðagreiðsla um það, hvort taka skyldi afrjettinn á leiguf hann fengist til næstu 3ja ára gegn kr. 200.00 – tvö hundruð – króna gjaldi árlega og var það samþykkt með 20 atkv. gegn 2 og

²⁰⁹ Skjal nr. 4(100).

²¹⁰ Skjal nr. 4(102).

²¹¹ Skjal nr. 4(67).

var hreppsnefndinni falið að semja við eiganda afrjettarins á þessum grundvelli ef samkomulag næðist.²¹²

Þann 20. október 1928 leigir Guðrún Tómasdóttir á Fellsenda Miðdalahreppi Sanddalsafrétt. Í leigusamningnum segir:

Samningur

Við undirrituð, jeg Guðrún Tómasdóttir húsfreyja á Fellsenda í Miðdalahreppi og hreppsnefnd Miðdalahrepps, gerum með okkur svofelldan

leigusamning:

1. Jeg Guðrún Tómasdóttir skuldbind mig hjer með til þess að leigja Miðdalahrepp eign mína Sandalsafrejt alla með þeim landamerkjum sem landamerkjabrjef segir til að því undanskildu að Fellsendi og Svarfhóll hafi þar frýjan upprekstur að því leyti sem Fellsendaland ekki nægir.
2. Leigutíminn er 3 ár frá næstkomandi nýjári að telja gegn kr. 200.00 – tvö hundruð – krónur eftirgjaldi árlega, sem borgist í peningum fyrir 15. ókt. ár hvert.
3. Að gefnu tilefni skal þa' tekið hjer fram að ábúendur Sauðafells eiga ekki tilkall til nokkurs upprekstrar í tjeðu afrjettarlandi, nema gegn fullu endurgjaldi.
4. Tvö samhljóða frumrit eru gerð af samningi þessum og heldur sinn málsaðili hvoru.

Til staðfestu nöfn málsaðilja undirrituð í viðurvist tveggja vitundarvotta.

Fellsenda 20. ókt. 1928

Guðrún Tómasdóttir

Fyrir hönd hreppsnefndar Miðdalahrepps:

Magnús Guðmundsson

Baldvin Sumarliðason²¹³

Þann 26. október 1931 var almennur hreppsfundur Miðdalahrepps. Samþykkt var að framlengja skyldi leigusamning þann sem gerður var þann 20. október 1928 um leigu á Sanddalsafrétt.²¹⁴ Gerður var samhljóða leigusamningur milli sömu aðila þann 14. desember 1931.²¹⁵

Á hreppsfundi Miðdalahrepps þann 21. júní 1932 var rætt um hvernig ná skyldi inn í hreppssjóðinn þeirri 200 kr. leigu sem hreppurinn greiddi fyrir leigu á Sanddalsafrétt árlega. Í fundagerð fundarins segir m.a.:

[...]

²¹² Skjal nr. 4(68).

²¹³ Skjal nr. 4(77).

²¹⁴ Skjal nr. 4(69).

²¹⁵ Skjöl nr. 4(78) og 4(82).

Eftir nokkrar umræður fór fram atkvæðagreiðsla um það og var samþykkt með 13 atkv. gegn 9 að gjald þetta skuli greitt úr hreppssjóði gegn því að allir hreppsþúar megi nota afrjettarlandið til upprekstrar fyrir sauðfje og hross (tryppi) án sjerstaks endurgjalds.

[...] ²¹⁶

Á almennum hreppsfundi Miðdalahrepps í vorhreppskilum árið 1938 var samþykkt með öllum greiddum atkvæðum að Sanddalsafréttur skyldi tekinn áfram á leigu til þriggja ára. ²¹⁷ Var gerður leigusamningur þess efnis milli Miðdalahrepps og Gruðrúnar Tómasdóttur á Fellsenda þann 27. febrúar 1939 ²¹⁸.

Þann 4. júní 1941 er gerður nýr leigusamningur vegna Sanddalsafréttar. Í leigusamningnum segir:

Samningur

Við undirritaðir ég Finnur Ólafsson og hreppsnefnd Miðdalahrepps gjörum með okkur svofeldan

leigusamning

1. Jeg Finnur Ólafsson skuldbind mig hér með til þess að leigja Miðdalahrepp eign mína Sanddalsafrétt alla eingöngu til upprekstrar með þeim landamerkjum sem landamerkjabréf segir til að því undanskyldu að Fellsendi og Svarfhóll hafi þar frýjan upprekstra að því leiti sem Fellsendaland ekki nægir.
2. Leigutíminn er 3 ár frá nýjári að telja 1941. gegn kr. 200.00 tvöhundrað krónur eftirgjaldi árlega sem borgist í peningum fyrir 15. okt. ár hvert.
3. Að gefnu tilefni skal það tekið hér fram að ábúendur Sauðafells eiga ekki tilkall til neins upprekstrar í téðu landi nema gegn fullu endurgjaldi.

[...] ²¹⁹

Þann 19. apríl 1944 var haldinn almennur hreppsfundur Miðdalahrepps. Fundarefnið var hvort hreppurinn skyldi taka Sanddalsafrétt á leigu eða ekki. Í fundargerðinni segir:

Fundarmál:

Sanddalsafréttur hvort skyldi taka hann á leigu eða ekki. Tilboð frá eiganda kr. 400- eftir nokkrar umræður var ákveðið að taka hann á leigu til eins árs gegn fyrir kr. 400- en til 3ja ára ef hann fengist fyrir kr. 300- leigan borgist af trippum sem rekist á afréttinn

[...] ²²⁰

²¹⁶ Skjal nr. 4(70).

²¹⁷ Skjal nr. 4(71).

²¹⁸ Skjal nr. 4(79).

²¹⁹ Skjal nr. 4(80).

²²⁰ Skjal nr. 4(72).

Þann 19. desember 1955 gera Miðdalahreppur og Finnur Ólafsson samhljóða samning og sá sem gerður var 4. júní 1941, um:

[...]Sanddalsafrétt alla, eingöngu til upprekstrar með þeim landamerkjum sem landamerkjabréf segir til [...]

Ábúendur Sauðafells eiga ekki tilkall til neins uppreksturs í téðulandi, nema gegn fullu endurgjaldi.²²¹

Á sveitarfundi Miðdalahrepps þann 18. febrúar 1956 var fundarefnið réttarbygging. Á fundinum kom einnig fram að:

[...] að Finnur Ólafsson væri ófáanlegur að selja afréttinn og fengist hann ekki leigður til lengri tíma en 3ja ára í senn.²²²

Á almennum hreppsfunði Miðdalahrepps þann 27. ágúst 1964 var rætt um girðingarstæði á Sanddal. Lagði hreppsnefndin einróma til að girt yrði meðfram Sandalsá að austanverðu og með Smiðjugili og síðan meðfram merkjum í girðinguna fyrir innan Hvassárdalsbrún.²²³

Á hreppsnefndarfunði Miðdalahrepps þann 7. maí 1965 var rætt um girðinguna á Sanddal. Þar segir m.a.:

[...]

Leggur hreppsnefndin áherslu á að girðingin komist upp svo tímanlega að hreppsþúar geti rekið á hana í vor, og hún verði færð eins og búíð er að ákveða, niður Hvassárdal ofan á merki og þaðan í Smiðjugil og inn með Sanddalsá í þvergirðinguna á Sanddal.²²⁴

Fjallað er um Miðdælingaafrétt ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, frá árinu 1993. Þar segir meðal annars:

Dalásýsla á afréttarland í fjallendinu á innanverðum Sanddal og umhverfis hann sunnan og austan sýslumarka Dalasýslu og Mýrasýslu. Hér er um tvö samliggjandi landsvæði að ræða. Annars vegar Sauðafellsafrétt, sem er austar og norðar, austan Sanddalsár, og hins vegar Fellsendaafrétt, sem er vestan Sanddalsár. Sauðafellsafréttur virðist hafa verið lengi í eigu Sauðafells í Döllum, en í afréttinum eru rústir, sem kallast Sauðafellssel, og Sauðfellingamúli er nyrst á þessu landsvæði.

Fellsendaafréttur mun hafa komist síðar í eigu Dalamanna. Ólafur Finnsson, bóndi á Fellsenda, mun hafa keypt Sanddalstungu og Sauðafellsafrétt af Birni Bjarnarsyni, sýslumanni á Sauðafelli, skömmu fyrir eða um síðustu aldamót. Ólafur virðist hafa gert meginhluta fjallendis Sanddalstungu að afrétti Fellsenda um 1920, en í landamerkjabréfi fyrir Sanddalstungu, dagsettu 30. júní 1922 er sagt: „Landamerkjabréf fyrir Sanddalstungu í Norðurárdalshreppi

²²¹ Skjal nr. 4(81).

²²² Skjal nr. 4(73).

²²³ Skjal nr. 4(74).

²²⁴ Skjal nr. 4(75).

1920⁴. Þar er lýst þeim landamerkjum milli afréttarins og Sanddalstungu, sem giltu, þegar hann seldi Þórarni Erlendssyni Sanddalstungu árið 1928. Í landamerkjabréfinu er fjallendið norðan merkjanna kallað Fellsendaafréttur. Finnur, sonur Ólafs á Fellsenda, gaf síðar Dalasýslu afréttinn ásamt Fellsenda. Nú er afréttarland þetta allt kallað Miðdælingaafréttur, og verður hér fjallað um það sem eina heild.

Merki fyrir Miðdælingaafrétti eru í grófum dráttum þessi: Að vestan ræður Mjóadalsá inn að Svínagili, sem kemur úr vestri í Mjóadalsá. Þá ræður Svínagil upp á sýslumörk. Sýslumörk ráða síðan fyrir afréttinum að vestan og norðan, en þau liggja í höfuðdráttum á hæstu brúnum fjallgarðsins eftir vatnaskilum. Nyrstu drög Hvassár og Hvassá ráða síðan merkjum afréttarins að austan frá sýslumörkum niður á móts við miðja Jötnagarða, þaðan liggja merkin, að sunnan, um Jötnagarða í Smiðjugil, síðan ræður það í Sanddalsá. Sanddalsá ræður síðan merkjum upp að Víðagili. Víðagil ræður síðan merkjum í efstu drög, þaðan eru merki yfir Sand í efstu drög Brandagils, og Brandagil ræður síðan í Mjóadalsá.

Sanddalurinn, sem hefur höfuðstefnu frá suðri til norðurs, liggur um það bil eftir afréttinum miðjum. Hlíðar hans eru sundurskornar af mörgum þvergiljum. Austan Sanddalsár verður Smiðjugil fyrst talið, en það er á merkjum á móti landi Gestsstaða. Nokkru innan við það er Ljósbleiksstaðagil, en milli giljanna er Smiðjumúli, en Gestsstaðabunga upp af Ljósbleiksstaðagili. Næsta gil innan við Ljósbleiksstaðagil er Ormarsstaðagil, og heitir Ormarsstaðamúli milli þeirra. Austur af Gestsstaðabungu eru tvö grashvolf, Hvolfin eða Efrahvolf og Neðrahvolf. Þetta land, Sanddalshlíðin, múlarnir og landið sunnan og austan Gestsstaðamúla er vel gróið. Mikið er þar um grösugar vallendisbrekkur en annars staðar hálfdeigjastararflákar. Innan við Ormarsstaðagil er Þrengslamúli. Vesturhlíð hans er brött og þrengist dalurinn þar, en þegar inn fyrir múlann kemur, víkkar hann aftur. [...]

Sauðfjárveikivarnargirðing var sett upp nálægt suðurmörkum Miðdælingaafréttar árið 1963. Fram að þeim tíma var allur afrétturinn smalaður af Dalamönnum niður að bæ í Sanddalstungu og safnið réttað þar og dregið sundur. Dalafé var þá rekið frá réttinni ýmist inn Sanddal eða Mjóadal til Fellsendaréttar. Venjulega var fyrsta leit skiput um 20 mönnum. Fyrst eftir að girðingin var sett upp, var smalað beint til Fellsendaréttar, en nú hin síðustu ár, eftir að girðingin var sett upp var smalað beint til Fellsendarétta, en nú hin síðustu ár, eftir að girðingin hætti að vera hindrun fyrir samgang fjár, hafa reglur um leitir og framkvæmd þeirra verið nokkuð á reiki. Nú er Mjóidalur venjulega allur smalaður til suðurs og fer safnið til Brekkuréttar, en landið austan Sands hefur verið smalað norður og til Fellsendarétta.²²⁵

²²⁵ *Byggðir Borgarfjarðar III, Mýrasýsla og Borgarnes*, bls. 375–377. Búnaðarsamband Borgarfjarðar, 1993.

5.5.1 Aðliggjandi og tengd svæði

Hér verður fjallað um jarðir sem tengjast ágreiningssvæðinu vegna legu sinnar eða réttinda. Um er að ræða Hvamm, Sanddalstungu, Gestsstaði, Sveinatungu og Hlíðarland, Fornahvamm, Jörfa, Villingadal, Fellsenda, Gröf og Breiðabólstað. Áhersla er lögð á að gera grein fyrir heimildum um réttindi þessara jarða og landamerki þeirra

5.5.1.1 Hvammur

Landamerkjabréf Hvamms í Norðurárdalshreppi var útbúið 7. maí 1890 og því var þinglýst 20. maí sama ár. Þar segir:

Milli Hóls og Hvamms eru merkin á Hólsey, úr grænugarðbroti sunnan á eyrni og í hnausa við Leirvíkið. Milli Dýrastaða og Hvamms eru merkin úr hnausnum á Teigunum og upp hjer um bil mitt mýrarsundið fyrir framan Melkorkustaði. (í sundinu eru settir upp hnausar) – Þaðan sjónhending í vestariendann á Sandkletti, þaðan sjónhending upp á Skildingafell, þaðan eftir háhryggnum hjerna megin við Sátudal, þaðan norður háfjall, eftir því sem vötnum hallar, alt norður á móts við Fanngil, þá ræður Fanngil milli Hvamms og Galtarhöfða ofan á Mjóadalsbrún; úr því ræður Mjóadalsbrúnnin, og eru merkin eftir að Mjóadal sleppir, eftir há múlanum og alt ofan á móts við Skógarhól, þaðan sjónhending í Skógarhól og í Sanddalsá. Þaðan ræður Sanddalsá í Norðurá, og Norðurá eftir því sem hún rennur, ofan að garðbrotinu sunnanvert á Hólsey, sem áður er nefnt. – Hvammur á engi á Dysey, svokallaðar Hvammsengjar. Eru þær framantil á eyrni að norðan. Ná þær ofan að engjaparti frá Laxfossi. Ræður þar gamalt garðlag (stuttu fyrir framan Fossfarsvað á Bjarnadalsá). frá Bjarnadalsá yfir mitt Hópið. Þá eru merkin eftir miðju Hópinu og í Krókskeldu. Úr Krókskeldu í neðsta Dysið, þá eftir Dysjunum, og úr fremsta Dysinu í Dyseyjarkvísl eftir því sem uppstungnir hnausar segja til. Þá ræður Dyseyjarkvísl alt á móts við syðri jaðarinn á túninu á Dysey, þaðan sjónhending í túnjaðarinn og eftir honum í Bjarnadalsá fyrir vestan túnið. Þaðanræður Bjarnadalsá ofan að engjapartinum frá Laxfossi.

Engar jarðir eiga nokkur ítök í Hvammslandi.²²⁶

Gísli Einarsson prestur í Hvammi, umráðamaður Hóls, Galtarhöfða, Króks Háreksstaða og Dyseyjar, skrifaði undir landamerkjabréfið. Er það einnig samþykkt vegna Laxfoss, Brekku, Stafholts, Sveinatungu og Hafþórsstaða.

Fjallað er um Galtarhöfða ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, frá árinu 1993. Þar segir meðal annars:

Galtarhöfði. Býlið var að fornu talið með eignum Hvammskirkju í Norðurárdal og sagt heimaland staðarins í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 1708. Jarðarinnar er fyrst getið, þegar hún var gefin

²²⁶ Skjal nr. 2(53).

Hvammskirkju 1522. Bærinn var á Sanddal, í mynni Mjóadals, vestan við Mjóadalsá. Býlinu fylgdi slægnaftak á Deseý, sem nefndist enn í dag Galtarhöfðapartur. Stutt bærjarleið var að Sanddalstungu, en yfir Mjóadalsá að fara. Galtarhöfði fór í eyði 1906. Síðustu ábúendur, Guðjón Jónsson og Guðbjörg Jónsdóttir, fluttu þá að Sanddalstungu. Galtarhöfði komst formlega í eigu Hvammsbónda 1925 og tilheyrir nú Hvammi.²²⁷

5.5.1.2 Sanddalstunga

Landamerkjabréf Sanddalstungu er ódagsett en það var þinglesið 30. júní 1922. Þar segir:

Landamerkjabréf.

Fyrir jörðinni Sanddalstungu í Norðurárdalshreppi í Mýrasýslu 1920

Frá Mjóadalsá ræður Brandagil merkjum upp á hábrún svo beint á Viðagil á Sanddal, svo ræður Viðagil til Sanddalsár, síðan Sanddalsá ofan í Tungusporð hjá Sanddalstungu svo Mjóadalsá til Brandagils.

Að Sanddalstungulandi liggja þessi lönd:

Fellsenda afrjettarland

Gestsstaðaland og Galtarhöfðaland.

Eigandi afrjettarlandsins Ólafur Finnsson²²⁸

Landamerkjabréfið var undirritað fyrir hönd Gestsstaða og Sanddalstungu.

5.5.1.3 Gestsstaðir

Landamerkjabréf Gestsstaða var útbúið 27. desember 1886 og því var þinglýst 18. maí 1887. Þar segir:

Frá Sanddalsá eins og Stekkjargil ræður upp í Slakktjörn og svo eftir uppsettum merkjum norður eftir múlanum vestanhalt við Vörðuhólasund. Svo sjónhending í vestustu vik Selveiðavatns; þaðan sjónhending í vörðu og Lambagilstjörn vestari enda, þaðan sjónhending í Smiðjugil og svo eins og það ræður ofan í Sanddalsá.²²⁹

Landamerkjabréfið var undirritað undir fyrir hönd eiganda Gestsstaða, Sanddalstungu, Sauðafellsafrettar og Sveinatungu.

5.5.1.4 Sveinatunga og Hlíðarland

Landamerkjabréf Sveinatungu var útbúið 28. desember 1886 og var því þinglýst 18. maí 1887. Þar segir:

Eins sem Sanddalsá ræður frá Norðurá að Stekkjargili; Stekkjargil ræður í Stakktjörn. Við Stakktjörn hefst bein merkjalína (samkæmt uppsettum

²²⁷ *Byggðir Borgarfjarðar III*, Mýrasýsla og Borgarnes, bls. 109. Búnaðarsamband Borgarfjarðar, 1993.

²²⁸ Skjal nr. 4(100).

²²⁹ Skjal nr. 2(68).

merkjum) er liggur vestan til við Selveituvatn í Lambagilstjörn og þaðan beint í vörðu, sem stendur norðvestan til við Lambagilsbotna. Þá byrjar önnur merkjalína hjerumbil hornrjett við hina fyrnefndu sem liggur norðantil við miðja Jötnagarða eða eftir beinni sjónhendu í Hvassá, svo ræður Hvassá merkjum að Norðurá en Norðurá þar til í hana fellur Sanddalsá. Jörðin Sveinatunga á frítt upprekstrarland á Stafholtstungnamanna afrjetti.²³⁰

Var landamerkjabréfið undirritað af hálfu Sauðafellsafréttar og Gestsstaða.

5.5.1.5 Fornihvammur

Landamerkjabréf Fornahvamms er dagsett 21. janúar 1889 og var því þinglýst þann 20. maí 1890. Þar segir:

Landamerkjaskrá fyrir Fornahvammi í Norðurárdalshreppi innan Mýrasýslu.

Frá Norðurá ræður Hvassá landamærum norður í vestara Kambshorn; úr vestara Kambshorni norður háfjallakamb í Sandkvísl. Svo ræður Sandkvísl ofan í Holtavörðuvatnsós. Þaðan Norðurá þangað til Hvassá fellur í hana.²³¹

Landamerkjabréfið er samþykkt vegna Hvammskirkju, Mela í Borgarhreppi í Strandasýlu, Sauðafells í Miðdölum í Dalasýslu, Sauðafellsafréttar, Sanddalstungu og Sveinatungu. Einnig rituðu undir bréfið oddvitar Norðurárdalshrepps og Þverárhlíðarhrepps vegna Þverárréttar afréttarlanda og oddvitar Hvítársíðuhrepps og Stafholtstungnahrepps vegna Þverárréttarupprekstrarlands.

Landamerkjabréf fyrir Fornahvammi í Norðurárdal var gert þann 12. júlí 1923 og þinglesið á manntalsþingi að Hvammi þann 2. júlí 1924. Þar segir:

Landamerki fyrir Fornahvammi í Norðurárdal eru að vestanverðu, milli Fornahvamms og Sveinatungu; ræður Hvassá frá Norðurá og upp Hvassárdal á Innraleyti, svo á milli Fornahvamms og Þverárrjettar upprekstur, sjónhending úr Hvassá hjá innraleyti í Fellskamb í Snjófjöllum og síðan sem snjófjöll ráða austur á austur Kambshorn og þaðan í efra Búrfell, eftir svokölluðu Stórholti suður í svo kallaðan Krók á Norðurá skamt fyrir neðan efri Búrfellsá og síðan sem Norðurá ræður ofan að Hvassá.

Samþykkir ofanskráðu erum við undirritaðir.

Fornahvammi 12. júlí 1923

fyrir Fornahvamm Guðmundur Gíslason ábúandi og eigandi

fyrir Sveinatungu Guðl. Hindriksson

fyrir Þverárrjettarafrið Davíð Þorsteinsson oddviti Þverárhlíðarhrepps.

Þinglesið á manntalsþingi að Hvammi 2/7 1924.²³²

²³⁰ Skjal nr. 2(67).

²³¹ Skjal nr. 2(211).

²³² Skjal nr. 2(86) a-b.

5.5.1.6 Jörfi

Landamerkjabréf Jörfa í Haukadalsdal var útbúið 12. maí 1884 og það var þinglesið 27. maí 1885:

Að framanverðu milli Jörfa og Hamra ræður landamerkjum gilið fyrir utan Hamratún eptir sínum gamla farveg frá fjalli beint í Haukadalsá, hvor á ræður til þess Stóragil fellur í hana úr Gljúfrun nokkuð útá við, til árinna. Gil þetta fellur næst Saurstöðum og ræður landamerkjum milli Jörfa og Saurstaða frá upptokum sínum í Þverfelli á fjalli uppi, svo eins og vötnum hallar til Hamragilsbotns. Ennfremur er landeign Jörfa Haukadals frá Þorleifsstaðagili að vestanverðu árinna eptir ummerkjum sem vötnum hallar af fjallsbrúninni suður til Sátu, þaðan eins og vötnum hallar af austurbrúninni yfir há Jörfamúla sem vötnum hallar í Sljettadalsdrögum að Sljettadalsá, sem ræður til Haukadalsár.

Sömuleiðis er Jörfa eign svokallaður Jörfaspotti Grafar megin á Reyjadal í Miðdölum, ummerki hans er að neðan gil, sem að skilur frá Kolstaðspotta að framan næsta gil.²³³

Landamerkjabréfið var samþykkt af hálfu Saurstaða, Villingadals, kirkjunnar á Stóra Vatnshorni, Leirskála og jarðarinnar Kross.

5.5.1.7 Villingadalur

Landamerkjabréf Villingadals í Haukadalsdal var útbúið 10. maí 1884 og var það þinglesið 27. maí 1885. Þar segir:

Milli Villingadals og Kross ræður landamerkjum svokölluð Landamerkjálág gagnvart Fornagili, frá Haukadalsá fyrir autan Kirkjufell, beint uppí múlahöfuðið, svo fram há fjallið, þar sem hallar til beggja dalanna og það suður fyrir Villingadalsdrag, þar til vötnum fyrst hallar til Bekradals, síðan vestur eptir eins og vötnum hallar vestur á Gamalhnúk; þaðan ræður svo sem vötnum hallar að Skálardal allt á fremri Bungu, svo norður eptir þeirri bungu eins og vötnum hallar að læk þeim, sem kemur í Nóngil til Villingadalsár, og kemur það í hana næst fyrir framan bæjarfossinn; síðan ræður Villingadalsá til Haukadalsár, svo Haukadalsá til fyrrnefndar Landamerkjálágar.²³⁴

Landamerkjabréfið er undirritað af hálfu Villingadals, Sauðafells, Geldingadals, Jörfa, Kross, hálf Snókshóls og Mjóabóls.

Í kaflanum um Villingadal í Haukadalsshreppi í fasteignamati Dalasýslu 1916 stendur að jörðin verði fyrir ágangi afréttarfjár og að landamerkjaskrá hennar sé nr. 105 og hafi verið þinglesin 27. maí 1885.²³⁵

²³³ Skjal nr. 2(10).

²³⁴ Skjal nr. 2(12).

5.5.1.8 Fellsendi

Landamerkjaskrá Fellsenda í Miðdalahreppi er ódagsett en var þinglesið 31. maí 1886. Þar segir:

Landamerkjaskrá

fyrir jörðinni Fellsenda í Miðdalahreppi.

Á háleytinu milli Þórólfsstaða og Fellsenda stendur steinn, er ræður merkjum; úr honum beint ofan í Miðá, úr sama steini í annan flatan stein, sem er honum gagnvart upp í fellinu, úr þeim steini skáhallt yfir fellið í Bjarnaborg, úr Bjarnaborg ofan í smáholt norðan til við Taglmýri, þaðan sjónhending upp í Hundskinnargilsfoss, þaðan uppá hábrún, síðan eptir háfjallgarðinum suðaustan í Gamalhnúka, það beint í Merkjahryggskollinn, þaðan eptir Merkjahrygg í Tröllakirkju, og síðan allan hálfan Reykjadal eptir því sem Reykjadalsá ræður ofan fyrir Grafarmúla, og svo þaðan eptir fornum farveg árinna norðan til við Langhólma allt til Miðár ofan gegnt fyrnefndu háleyti.

Að Fellsendalandi liggja þessi lönd: Þórólfsstaða, Svarfhóls, Háafells, Geldingadals og Sauðafells afrijettarlönd Grafar, Skallhóls og Hundadals fremri..²³⁶

Landamerkjaskráin var samþykkt af hálfu Fellsenda, Fremri Hundadals, Háafells, Skallhóls, Grafar, Geldingadals, Sauðafells og Svarfhóls.

5.5.1.9 Gröf

Landamerkjabréf Grafar í Miðdalahreppi er ódagsett en þinglesið 31. maí 1886 að Sauðafelli. Þar segir:

Við Miðá milli Langhólma og Stórhólma liggur forn árfarvegur fram með Grafarmúla til Reykjadalsár og svo allan hálfan Reykjadal eptir því sem áin ræður allt suður í Tröllakirkju, þaðan í Urðarvatnsgil, og svo eptir sem vötnum hallar vestur á Sprengibrekku, þaðan eptir há Reykjadalseggjum og svo eptir Reykjagilsdrögum ofan í Háahnúk, þaðan beina sjónhending ofan í svokallaðan Merkjaskurð, sem rennur til Miðár, og svo ræður Miðá vestanvert við Lambhólma og allt ofan að ofangreindum árfarveg milli Langhólma og Stórhólma.²³⁷

Landamerkjabréfið var samþykkt af hálfu Grafar, Breiðabólstaðar, Skallhóls, Fellsenda, Sauðafells og Hlíðartúns.

5.5.1.10 Breiðabólsstaður

Landamerkjabréf Breiðabólsstaðar í Sökkólfssdal var útbúið 30. janúar 1884 og þinglýst 20. maí sama ár:

²³⁶ Skjöl nr. 2(2) og 2(88) a-b.

²³⁷ Skjal nr. 2(7) a-b.

Milli Hlíðartúns og Breiðabólstaðar ræður Meðá frá merkjaskurði milli Grafar og Breiðabólstaðar alla leið fram að Austurá, síðan ræður Suðurá alla leið suður á Merkjahrygg, síðan liggja merkin austur frá Merkjahrygg eins og vötnum hallar austur á Brekkubrún móts við Svartagilsbotn í Baulusandi og þaðan eins og vötnum hallar í Svínagilsöxl, þaðan til norðurs eins og vötnum hallar eptir Svínagilshrygg og Illagilshrygg allt norður á Breiðukinnarsand, þaðan til vesturs eins og vötnum hallar vestur á Háahnúk, síðan af Háahnúk beina sjónhendingu í merkjaskurð milli Breiðabólstaðar og Grafar, þar sem hann fellur í Miðá.²³⁸

Landamerkjabréfið var samþykkt af hálfu Hlíðartúns, Hvammskirkju, Stafholtskirkju og Grafar.

5.6 Snjófjöll og Fornihvammur

Þann 5. ágúst 1675 var Mariúkkirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð. Þar segir að kirkjan eigi m.a.:

Sandalstungu 12 hndr. landskulld 12 aura, Item a kyrkian effter visitatiu bok Herra Biskupsins M. Brynjolffs SS: Frodaeingi Item 10 hndr. i Sniofiollum, [...] ²³⁹

Þann 5. júní 1681 lögfesti séra Jón Ólafsson Hvamm í Norðurárdal. Þar segir:

Løgfesta Sr Jöns Ólafssonar.

Eg Jön prestur Ólafsson lögfeste hier i dag þennann minn veityngar stad Hvamm i Nordurárdal ásamt med þessum tveimur kyrkiunnar jórduumm Galltarhófda, og Sanddaltzungu og þeirra lande, akra og taudur, eingiar og Sköga, hollt og haga, vótn og veidestade, og allar lands nytiar er þessu lande fylgt hafa ad fornu og Nýu og fylgia eiga med riettu, til ummerkia þeirra er adrer menn eiga hier i möte, ad tilteknum þessum landamerkium, first ä millum Hvams og Dýrastada, ur teigaspordenum vid Nordurä, framan til vid Melkrucku stade og það Siönhendýng uppa Skilldýnga fell fyrer hiedan Sätudal, sydan Nordur epter fiöllum epter því sem vötnum hallar, allt ad Biarnardal, og svo þaðan i hrigg þann, sem liggur i mille austurárdalz og Svýna gilz, þaðann og epter því sem vótnum hallar ä Spreingebrecku, þaðann og i grästein sem stendur framarlega ä Sanddals eyrum þaðann og i það litla fell fyrer vestan Sniofiöll sem Säta er kallad, þaðan og i Sniofiolla tind vestan til, þaðan og epter því sem vótnum hallar nordur i það gliufra gil, sem rennur ur Sniofiöllum austan framm, og i holltavórdu vatn, og það svo epter því sem Nordurä rennur heim i Hvassä sydan siönhendýng ofarlega ur Hvassä og i Smidiugil, hvórt ad rennur i Sanddalsä, þar epter rædur Sanddalsä ä Merkium ofan J Nordurä fyrerbýd eg hvórium manne þetta nu greint Hvammz kyrkiu land hiedan i frá ad yrkia, beita edur sier nýta nema mitt sie lof edur leife til,

²³⁸ Skjal nr. 2(6).

²³⁹ Skjal nr. 2(110) a-b.

ad vitne þýnu Hialmur Gudmundsson, og þýnu Jön Einarsson og allra þeirra er ord myn heyra.

Ad þesse lögfesta hafe upplezen vered af heidurlegum kiennemanne Sr. Jöne Ölafssyne i vidurvist kyrkiasafnadarens ad Hvamme I Nordurárdal Anno 1681 þann 5 Junii, vottum vier sem vor Nófn hier under skrifum, med eigenhóndum, ä ädurgreindum stad äre og deige.

Jon Einarsson m.e.h. Hialmur Gudmundsson m.e.h. Pietur Þorvalldsson m.e.h.²⁴⁰

Vísitasía Hvamms í Norðurárdal var framkvæmd af séra Páli Gunnarssyni eldra, sem var prófastur í Mýrasýslu 1689-1699. Í henni kemur fram að kirkjan eigi m.a. Sanddalstungu, 10 hndr. í Snjófjöllum og Galtarhöfða.

Sanddalstunga 12 hndr., landskuld 12 aurar. Item a kyrkiann epter visitatium froda einge, Item 10 hndr. i Sniöfiöllum og Galltarhöfda[...] ²⁴¹

Þann 9. júní 1695 var Mariúkirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð en þar kemur fram að kirkjan eigi m.a.:

Sanddalstunga 13 hndr. Ldsk. 12 aurar, Item ä kirkiann Effter Visitatiumum Frödaeynge, Item 10 hndr I Sniöfiöllum og galltarhöfda.²⁴²

Í vísitasíu Mariúkirkja að Hvammi í Norðurárdal, dagsett 19. ágúst 1699 kemur m.a. fram um eignir kirkjunnar:

Sanddalstungu 12 hndr. landskuld 12 aurar, frödär einge, Item 10 hndr i Sniöfiöllum, Galltarhöfda 12 hndr nu bigdur.[...] ²⁴³

Fjallað er um Fornahvamm í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá árinu 1708. Þar segir:

Forne Hvammur, forn eyðijörð. Liggur undir beneficium Hvamm í Norðurárdal. Hefur í auðn verið næstliðin 22 ár. Átján árum þar fyrir (eður um það skeið) var hjer á fornu eyðibóli lítilfjörllig bygð uppreist, en hvað mörg hundruð ár áður hafði það í auðn verið, veit enginn að segja. Þá stund, sem bygðin átti að heita viðhjeldist, lá þó kotið öðruhvorju í auðn, tvö ár í bili eður lengur.

Landskuld var lx árir. Galst í öllum aurum.

Kúgildi iii. Leigur guldust í smjöri heim til staðarins.

Kvöð engin.

Þar fóðraðist ii kýr, xxx ær, x lömb, i hestur.

Mótak til eldiviðar var af nægð og so forfrista og stúnga.

²⁴⁰ Skjöl nr. 2(26) a-b og 2(54) a-b.

²⁴¹ Skjal nr. 2(56) a-b.

²⁴² Skjal nr. 2(153) a-b.

²⁴³ Skjal nr. 2(57) a-b.

Sumarhagar yfirfljótanlegir, en átroðningur af afrjettarpeníngi mikill.

Vetrarríki mikið.

Þessar sakir telja menn til eyðileggíngarinnar:

Átroðning af verfólki mest.

Ágángur af fjallpeníngi.

Oflángur kirkjuvegur og vetrarríki.

Byggja má hjer aftur, ef nokkur þá tvo síðari ókostu þolir¹), en getur hinum af hrundið.²⁴⁴

Í sömu heimild segir í umfjöllun um kirkjustaðinn Hvamm:

Lambarekstur er oftliga hjeðan brúkaður á Hellirstúngur sem sagt er um Sveinatúngu, en geldfje gengur í fjallhögum staðarins eður staðarins jarða. Stundum eru lömb rekin undir Snjófjöll, í það staðarins land, sem Forná Hvammi fylgir.²⁴⁵

Þann 9. ágúst 1725 var Maríukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð en þar kemur fram að kirkjan eigi m.a.:

Sanddals Tungu, 12 hndr., Landskulld 50 äl., Galltarhófda, bigdann af Heimalande, landsk. 60 äl. Hun ä og so Frödäreinge, og 10 hndr. i Sniöfióllum, [...]²⁴⁶

Þann 12. október 1737 var Maríukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð en þar kemur fram að kirkjan eigi m.a.:

Hun a og So Frodareinge og 10 hndr. i Sniöfióllum,[...].²⁴⁷

Þann 8. júní 1744 var Maríukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð en þar kemur fram að kirkjan eigi m.a.:

Sanddalstungu og Galltarhófda bygdann af Heimalande; Hun ä og FrödaEinge, og 10 hndr. I Sniöfióllum.²⁴⁸

Þann 17. ágúst 1751 var Maríukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð en þar kemur fram að kirkjan eigi m.a.:

Hun ä og so FrödaEinge, og 10 hndr. i Sniöfióllum.[...]²⁴⁹

Þann 29. október 1755 var Maríukirkja að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð en þar kemur fram að kirkjan eigi m.a.:

Hun ä og so FrödaEinge, og 10 hndr. i Sniöfióllum.[...]²⁵⁰

²⁴⁴ Árni Magnússon og Páll Vídalín: *Jarðabók*, fjórða bindi. Hið íslenska fræðafjelag í Kaupmannahöfn, 1925 og 1927. Bls. 300.

²⁴⁵ Sama heimild, bls. 304.

²⁴⁶ Skjal nr. 2(114) a-b.

²⁴⁷ Skjal nr. 2(146) a-b.

²⁴⁸ Skjal nr. 2(147) a-b.

²⁴⁹ Skjal nr. 2(121) a-b.

Þann 10. ágúst 1761 var kirkjan að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð en þar kemur fram að kirkjan eigi m.a.:

Hun a og so Fröda Einge og 10 hndr. i Snöfiöllum, [...] ²⁵¹

Þann 17. ágúst 1782 var kirkjan að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð en þar kemur fram að kirkjan eigi m.a.:

FrödaEingi og 10 hndr. i Snæfiöllum.[...] ²⁵²

Í úttekt prófasts á Hvammi í Norðurárdal þann 12. júní 1797 er ekki fjallað sérstaklega um eignarhald kirkjunnar á hluta í Snjófjöllum. Einungis kemur fram að:

N. 1 Kirkiann

Kirkiann beheldur ollum sinum Eignum og Itokum. sem vered hefur.[...] ²⁵³

Á manntalsþingi að Dýrastöðum þann 22. júlí 1817 var upplesin lögfesta fyrir Hvammskirkjulandi í Norðurárdal, framlögð af séra Þórði Þorsteinssyni. Inntaks lögfestunnar er ekki getið. ²⁵⁴

Þann 3. ágúst 1827 var kirkjan að Hvammi í Norðurárdal vísiteruð. Þar eru taldar upp eignir kirkjunnar og merkjum lýst. Þar segir:

Hvammur í Nordurárdal

Anno 1827, þann 3ia Augusti, visiteradi biskupinn yfir Íslandi Steingrímur Jónsson kyrkiuna að Hvammi í Nordurárdal, Hún á Heimaland alt med gögnum og giædum,[...] Sanddalstungu 12 hndr. Galtarhöfda bygðann úr Heimalandi Fródaeingi [Fródaeingi, ofan línu] og 10 hndr í Snæfjöllum;

[...]

Eptir gömlum og nýum Lögfestum eru þessi Hvamms Heimalands Jarda, Galtarhöfda og Sanddalstúngu Landamerki: 1° á millum Hvamms og Dýrastada úr Teigasporðinum vid Nordurá, framantil vid Melkrukkustadi og það<an> Sjónhending uppá Skildíngafell, fyrir hédan Sátudal, sídan nordur eptir Fjöllum, eptir því sem Vötnum hallar, alt ad Bjarnardal, og svo Þadan í hrigg þann, sem liggur i mille austurárdals og Svínagils, Þadan, og eptir því sem Vötnum hallar á Spreingibrecku, Þadann og í Grástein sem stendur framarlega á Sanddalseyrum; Þadan og i Þad Litla Fell fyrir vestan Snjófjöll, sem Sáta er kallad, Þadan og i Sniofallatind vestan til Þadan, og eptir því sem Vötnum hallar nordur i það Glúfragil, sem rennur úr Sniofiöllum austanframm og i Holtavordu Vatn, og það svo epter því sem Nordurá rennur, heim í Hvassá. Sídan Sjónhending ofarl: úr Hvalsá, og í Smidiugil, hvort ad rennur í Sanddalsá; Þar eptir rædur Sanddalsá merkium ofaná Nordurá.

²⁵⁰ Skjal nr. 2(151) a-b.

²⁵¹ Skjal nr. 2(124) a-b.

²⁵² Skjal nr. 2(127) a-b.

²⁵³ Skjal nr. 2(59) a-b.

²⁵⁴ Skjal nr. 2(160) a-b.

[...] ²⁵⁵

Þann 20. Júlí 1842 skrifar Einar Jónsson amtmanni um að fá að byggja og rækta Langavatnsdal en ef það fáist ekki þá Fornahvamm. Bréfið hljóðar svo:

Hávelborinn Herra Amtmann

I Anledning af ydar góða bréfi þann 10 Agust fyrra Árs. Hefi eg látid vyrda og uppskrifa Fémuni mína sem hlupu eptir algeingum gángprís 450 RBd s.v. – Tekid vitnisburd hjá Sóknarprestum mínum og Erkleringu hjá Sýslumanni og farid ad öllu eins og mér fanst bréfid vísa mér og svo til Herra Amtmans yfir Nordur og Austur Amtinu med bón ad hann mælti fram med mér til ydar Hávelborinnheita um ad fá bigd i Lángavatnsdal. Enn hann vildi ekki gégnna máli mínu, það kjæmi ecki þessu Amti vid og vísadi mér til ydar Hávelborinnheita – og i þessu tilfelli hef jeg ecki önnur Rád Enn skrifa siálfur og allra undirgefñast bidja ydar Hávelborinnheit um leifi ad meiga biggja og rækta Lángavatnsdal Enn skildi svo fara ad jeg ecki feingi bigdt Fyrnefnan Dal þá er mín ynnileg bón til ydar Hávelborinnheita ad meiga biggja og rækta Fornahvamm hvör ed liggur Innanntil i Nordurardal undir Holtavörduheidi, Edur annad gott EydiLand, því mér finst og sínist ecki óhollara fyrir mig ad taka nílendu – einkanlega þá sem eg gjæti ordid Eigandi ad eptir Forordningunni um Nílendu biggjara, Heldur enn ad taka opægilegre jörd sem mjög mikilir Ókostir filgdu, því mikid gétur madur feingid af Trjávid til nílendunnar fyrir Skatt og allar Týundir ásamt Landskuld af þeirri ádurbigdu jördu sem þo máské lægi í Rúst - og bid eg svo allra undirgefñast ydar Hávelborinnheit ad snúa þessu á þá leid sem mér er Hagqvæmast.

Staddur á Ljósavatni þann 20 Júlý 1842 Einar Jónsson ²⁵⁶

Þann 1. nóvember 1842 ritaði presturinn á Hvammi og Norðtungu til Jóns Helgasonar hreppstjóra um eignarhald á Fornahvammi. Bréfið hljóðar svo:

Eptir ósk velnefnds Hreppstjóra Sgr Jóns Helgasonar á Háreksstöðum, í Anledning af Ydar Velborinnheita bréfi af 11 October þ.a. erklera eg undirskrifadr þanninn: Fornihvammr og það Land sem honum tilheirir er Hvamms Kyrkju Land, sem lögfest hefr verid undir kyrkjuna af Presti eptir Prest, sem hér hafa verid; Landid gjæti því ei ordid eign Nýbiggjarans, þótt hann þar fengi sér nidrkomid, sem Hvams kyrkju Presti væri einginn skadi, þar hann hvörki [strikað yfir: bruki] brúkar – Landid – né Kyrkjunni géldst af því – nema einstöku sinni til torfristu, þar það má heita ófáanlegt nær. –

Næstum allar Stafholtstúngur, Þverárhlið og hálfur Nordurárdalur á upprekstr á afrétt þar skamt frá, þeim yrði það mikill skadi ad þar yrði bigt, því fjallafé þeirra og stóð geingr í Landinu; þó gjalda þeir ei Lamba edr beitartoll. –

Enn ef þeir vildu kyrkjunni sannsynilega þóknast fyrir brúkun Landsins, er eg sem kyrkjunnar fjárhaldsmadr þar á móti ad Landid biggist; enn annars gefst

²⁵⁵ Skjal nr. 2(131) a-b.

²⁵⁶ Skjal nr. 2(202) a-b.

það á Vald hans Háæruverdugheita Herra biskupnum, sem ædsta Yferráðanda kyrkjunnar hér Lands, að skera úr þessu: hvört að Landid skuli biggjast, edr upprekstrarmenn skuli borga henni fyrir beit, edr að þeir brúki Landid eins og verid hefr kauplaust. –

Landid er stórt, hrjóstrugt, þó í góðum árum miklar fjallslægjur, enn opt og einatt mjög slægna lítid, beitoland er þar gott að sumrinu, enn vetrarhardt; rista allgód og yfirhöfud sínist landid ecki slægna og vetrarríkis vegna biggilegt. Þetta er það sem í fljótumáli verdr um landid sagt.

Hvammi þann 1ta November 1842.

J. Magnusson

pr. til Hvams og Nordtungu²⁵⁷

Á manntalsþingi að Norðtungu þann 5. júní 1845 var lesið forboð til Mýrasýslubúa að reka geldfé á Hrútfirðinga- og Miðfirðingafjallönd og einnig lesið forboð um hrossarekstur á Hvammskirkjufjallland, þar sem segir:

Ár 1845 þann 5. Júní var manntalsrétturinn settur að Nordtúngu og haldinn af þeim rétta dómara [...]

4. Var lýst eftirfylgjandi privatskjölum:

a. Forboð frá kammeráði J. Johnsen til Mýrasýslubúa að reka geldfé á Hrútfirðinga og Miðfirðinga fjallönd dat. 20. Maí 1845.

[...]

g. Forboð æg prests J. Magnússonar um hrossarekstur á Hvammskirkjufjallland dat. 3. Júní 1845.

[...] ²⁵⁸

Í *Nýrri Jarðabók fyrir Ísland*, sem samin var eftir tilskipun frá 27. maí 1848 og staðfest með tilskipun frá 1. apríl 1861, kemur fram að Fornihvammur sé metinn á 2,6 ný hundruð en 10 hundruð forn.²⁵⁹

Þann 5. október 1862 vísiteraði prófasturinn E.S. Einarsen kirkjuna að Hvammi í Norðurárdal. Kemur þar fram að stiftsyfirvöld hafi synjað sölu á 10 hundruðum í Snjófjöllum. Þar segir:

Ár 1862, sunnudaginn þann 5ta Oktober að lokinni messu var prófastr í Mýraprófastdæmi E.S. Einarsen staddr á Hvammi í Norðurárdal til þess í embættis nafni að yfirlíta þarverandi kirkju og fjárhag hennar. Hún heldr öllum sínum eignum og ítökum, samt áhöldum utan huss og innan óskértum og ekkert meir, þareð Stiftsyfirvöldunum þoknaðist með brjefi frá 17 Maí þ.a. að synja sölu á 10 hndr. í snjófjöllum, sem nú, í staðinn fyrir 10 hndr. að fornu mati, eru eptir nýa matinu 2 6/10 hndr. sem, hefði feingist leyfi til

²⁵⁷ Skjal nr. 2(184) a-b.

²⁵⁸ Skjal nr. 2(159) a-b.

²⁵⁹ Skjal nr. 4(11).

sölnnar, hefði verið prestakallinu til mikils hagnaðar, það prestssetrið Hvammur álitst að hafa heima, nóg og gott land fyrir þann pening, sem jörðin fóðrar, en ekki er huxandi, að nokkr prestur hér eptir heldr [heldr, ofan línu] en hingað til, það menn vita, muni nota tjeð land til selstöðu, vegna erfiðleika og vegaleingdar.[...] ²⁶⁰

Þann 1. ágúst 1885 var haldinn fundur að Steinum í Stafholtstungum með fulltrúum allra hreppa að hinu sameiginlega afréttarlandi: Hvítársíðu, Stafholtstungna, Þverárhliðar og Norðurárdals, til að ræða landamerki þess að áskorun sýslumanns. Í fundargerð fundarins segir:

Árið 1885 þann 1 august var fundur haldinn á Steinum í Stafholtstungum til þess eptir fyrirmælum í 18 gr. sveitarstjórnarlaganna, og eptir munnlegri leiðbeiningu [hringur dreginn um leiðbeiningu] áskorun [ofan línu] sýslumanns, til þess að ræða um landamerki [svo] á hinu sameiginlega afréttarlandi: Hvítársyðu Stafholtstungna Þverárhlyðar og Norðurárdals.

[...]

1. var framlagt: Landamerkjabréf fyrir Mela landi í Bæjarhreppi í Strandasýslu er eigandi Mela, hafði sent oddvitanum til undirskriftar, fundurinn vildi ekki skrifa undir bréfið sökum ónákvæmra orðatiltækja [ofan línu] merkja [innan hrings], sem fundarmenn vonast eptir að auðveldlega komi til lagfæringar.

2. var rætt um landstikki það sem liggur á milli Hrossagils og Sandkvíslar í Snjófjöllum, og var meining fundarmanna að landstikki þetta tilheyrði hinu sameiginlega afréttarlandi hreppanna.

[...] ²⁶¹

Úttekt prófestsins Magnúsar Andrjessonar á kirkjunni að Hvammi í Norðurárdal var gerð þann 28. maí 1888. Þar eru m.a. taldar upp eignir kirkjunnar. Þar segir:

Árið 1888, 28. maí, var prófasturinn í Mýrprófastsdæmi, Magnús Andrjesson, staddur að Hvammi í Norðurárdal til þess að úttaka kirkjuna og staðinn [...]

Kirkjan á samkvæmt Vilchins og Gísla- [og Gísla-, ofan línu] máldögum „heimaland allt með gögnum; hún á land að Hóli og Fródaengi“ (sem enginn veit hvar er). Fasteignir kirkjunnar, eða kirkjujarðir, sem nú fylgja prestakallinu, eru allar hinar sömu, sem taldar eru í vísitátíu 3. júní 1884. [...]Kirkjujarðinar eru þessar:

1. Fornihvammur, 2,6 hndr., ábúandi Davíð Bjarnason; kúgildi 1, landskuld 24 kr. í peningum.

²⁶⁰ Skjal nr. 2(61) a-b.

²⁶¹ Skjal nr. 4(86).

2. Galtahöfði, 5,2 hndr.; í eydi síðan eptir fardaga 1887; kúgildi 2, landsk. 1 ær, og 4 kr.[...]

Þess verður að geta, að engir landsetarnir, [strikað yfir: nema sá á Krossi], hafa byggingarbréf; ekki heldur eru landamerki jarðarinnar enn skrásett samkvæmt landamerkjälögum, og hefur prófastur skorað á hlutaðeigendur að bæta hið bráðasta úr þessu.²⁶²

Landamerkjabréf Fornahvamms er dagsett 21. janúar 1889 og var því þinglýst þann 20. maí 1890. Þar segir:

Landamerkjaskrá fyrir Fornahvammi í Norðurárdalshreppi innan Mýrasýslu.

Frá Norðurá ræður Hvassá landamærum norður í vestara Kambshorn; úr vestara Kambshorni norður háfjallakamb í Sandkvísl. Svo ræður Sandkvísl ofan í Holtavörðuvatnsós. Þaðan Norðurá þangað til Hvassá fellur í hana.²⁶³

Landamerkjabréfið er samþykkt af vegna Hvammskirkju, Mela í Borgarhreppi í Strandasýslu, Sauðafells í Miðdölum í Dalasýslu, Sauðafellsafréttar, Sanddalstungu og Sveinatungu. Einnig rituðu undir bréfið oddvitar Norðurárdalshrepps og Þverárhlíðarhrepps vegna Þverárréttar afréttarlanda og oddvitar Hvítársíðuhrepps og Stafholtstungnahrepps vegna Þverárréttarupprekstrarlands.

Á manntalsþingi fyrir Norðurárdalshrepp þann 21. maí 1910 er þinglýst afsalsbréf fyrir Fornahvammi, dags. 3. september 1909. Í dómabók Mýra- og Borgarfjarðarsýslu segir:

b. samskonar afsalsbréf, dags. 3. sept. s.á., fyrir Hvammskirkjújörðinni Fornahvammi til Davíðs Stefánssonar; kaupverð 900kr.²⁶⁴

Afsalsbréfið hefur ekki fundist við kerfisbundna gagnaöflun óbyggðanefndar og Þjóðskjalasafns Íslands vegna málsins, en m.a. var gerð leit að því hjá sýslumannsembættinu í Borgarnesi.

Þann 7. febrúar 1914 er fram hluti Fornahvamms seldur Þverárréttarupprekstrarfélagi. Í kaupsamningnum segir:

Kaupsamningur:

Við undirskrifaðir: jeg Davíð Stefánsson í Fornahvammi sem seljandi, og við Jóhann Eyjólfsson í Sveinatungu, Guðmundur Ólafsson á Lundum, og Davíð Þorsteinsson á Arnbjargarlæk sem kaupendur, fyrir hönd Þverárrjettarfélags, gjörum hjer með svofeldan kaupsamning:

1. Jeg Davíð Stefánsson í Fornahvammi, sel hjer með ofanefndu fjelagi framhlutan af Fornahvammslandi, með öllum þeimögnum og gæðum sem honum fylgir og fylgja ber til lands og vatns, eins og jeg eignaðist hann samkvæmt afsalsbrjefi frá Stjórnarráði Íslands dags.

²⁶² Skjöl nr. 2(64) a-b og 2(150) a-b.

²⁶³ Skjal nr. 2(211).

²⁶⁴ Skjal nr. 2(156).

Ábúandi Fornahvamms hefur þó jafnan rjett til að heyja í landi þesu alt að 100 – eitt hundrað hestum af þurabandi árlega. En ekki má hann verja það, eða á nokkrun hátt rækta það, án leyfis hlutaðeiganda.

Merki um land þetta eru samkvæmt því sem hjer segir:

Að sunnan ræður Norðurá, frá svo nefndnum Krók, skammt fyrir neðan efri Búrfellsá, til Holtavörðuvatns, þaðan eins og merki ráða nú milli Mela og Fornahvamms uppí Snjófjöll; að vestan ræður Snjófjallakambur í svonefnt austurkambshorn, þaðan í efra Búrfell eptir svokölluðu Stórholti suður í áður nefndan Krók.

[...]

5. Við frammanefndir kaupendur göngum að samningi þessum fyrir hönd Þverárrjettarupprekstrarfjelags, en vilji það ekki samþykkja samningin þá erum við hjer með sjálfir kaupendur landsins.

Gjört að Hvanneyri 7. Febrúar 1914

Davíð Stefánsson

Jóhann Eyjólfsson

Guðm. Ólafsson

Davíð Þorsteinsson

[...]

Með því að kaupandinn eftir framanskriðuðum samningi, upprekstrarfjelag Þverárrjettar hefur fullnægt samningnum að sínu leyti, þá segi jeg hann hjer með löglegan eiganda hinnar seldu eignar, er hann hjeðan í frá má hagníta sér eins og best getur.

p.t. Arnbjargarlæk 28. apríl 1918.

Davíð Stefánsson

frá Fornahvammi

[...] ²⁶⁵

Samningnum var þinglýst þann 19. júní 1918.

Á fundi hreppsnefnda Hvítársíðu- Þverárhliðar-, Norðurárdals- og Stafholtstungnahreppa þann 25. júní 1914 var samþykktur kaupsamningur, um framhluta Fornahvamms, dags. 7. febrúar 1914. Í fundargerð fundarins segir:

Árið 1914 þann 25. júní héldu hreppsnefndir Hvítársíðu- Þverárhliðar- Norðurárdals- og Stafholtstungnahreppa fund með sér að Norðtungu, til þess að ræða um:

1. Samning um leigu á Melaheiði og rjettir í Bæjarhreppi frá 1904, sem nú (1914) er útrunninn.

[...]

²⁶⁵ Skjöl nr. 4(37) og 4(106).

2. Kaupsamningur er þeir bændur Jóhann í Sveinatungu, Davíð á Arnbjargarlæk og Guðmundur á Lundum gjörðu við Davíð í Fornahvammi á Hvanneyri 7. febr. 1914 á fjallandi (framhluta Fornahvammslands) kaupverð 1000 krónur fyrir hönd Þverárréttarfélags.

Fundurinn samþykkti kaupsamning þennan mótmælalaust.

[...] ²⁶⁶

Landamerkjabréf fyrir Fornahvammi í Norðurárdal var gert þann 12. júlí 1923 og þinglesið þann 2. júlí 1924. Þar segir:

Landamerki fyrir Fornahvammi í Norðurárdal eru að vestanverðu, milli Fornahvamms og Sveinatungu; ræður Hvassá frá Norðurá og upp Hvassárdal á Innraleyti, svo á milli Fornahvamms og Þverárrjettar upprekstur, sjónhending úr Hvassá hjá innraleyti í Fellskamb í Snjófjöllum og síðan sem snjófjöll ráða austur á austur Kambshorn og þaðan í efra Búrfell, eftir svokölluðu Stórholti suður í svo kallaðan Krók á Norðurá skamt fyrir neðan efri Búrfellsá og síðan sem Norðurá ræður ofan að Hvassá.

Samþykkir ofanskráðu erum við undirritaðir.

Fornahvammi 12. júlí 1923

fyrir Fornahvamm Guðmundur Gíslason ábúandi og eigandi

fyrir Sveinatungu Guðl. Hindriksson

fyrir Þverárrjettarafrjett Davíð Þorsteinsson oddviti Þverárhlíðarhrepps. ²⁶⁷

Þann 11. júní 1926 var Fornihvammur seldur. Kaupsamningnum og afsalinu var þinglýst þann 29. júní 1927, en þar segir:

Afsal

1. Jeg Stefán Björnsson í Borgarnesi fyrir hönd Davíðs Stefánssonar bóndi á Ásláksstöðum á Vatnsleysuströnd og samkvæmt umboði hans geri með þessu brjefi kunnugt að jeg sel og afsala til vegamálastjóra í umboði Ríkissjóðs Íslands eignarrjetti yfir eignarjörð áður nefnds Davíðs, Fornahvammi í Norðurárdal í Mýrasýslu, með öllum húsum, girðingum og öllum gögnum og gæðum sem jörðinni fylgja fyrir umsmið kaupverð kr. 5750.00

– fimm þúsund sjö hundruð og fimmtíu krónur –

[...]

2. Eignin selst í því ástandi, sem hún nú er í og afhending miðast við síðastliðna fardaga (1926)

Afsal þetta er í tveim samhljóða frumritum, sitt handa hvorum aðilja.

Seljandi svarar til vanheimildar.

Til staðfestu eru nöfn samningsaðilja undirskrifuð í viðurvist tveggja votta.

Reykjavík 11. Júní 1926

²⁶⁶ Skjal nr. 4(36).

²⁶⁷ Skjal nr. 2(86) a-b.

Í ritinu *Göngur og réttir*, II. bindi, frá árinu 1984 er lýst tilhögun leita í Þverárréttarupprekstri. Þar segir m.a. eftirfarandi:

Til réttarinnar voru leituð Kjörin, Lambatungur og Norðurfjall til móts við Norðlendinga og Snjófjöll ofan að Hvassá ásamt Hellistungum. Til réttarinnar sótti Hvítársíða, sjaldan lengra en fram að Hallkellsstöðum, Stafholtstungur sunnan Norðurár, Þverárhliðin öll, Norðurárdalur sunnan Norðurár og Stafholtsey sunnan Hvítár.

[...]

Þverárréttarupprekstur sé nytjaður af eftirtöldum hreppum: Meiri hluta Hvítársíðu, allri Þverárhlið, Stafholtsey sunnan Hvítár, Stafholtstungum sunnan Norðurár, Norðurárdal sunnan sömu ár og þremur bæjum ofan Norðurár: Gestsstöðum, Sveinatungu og Fornahvammi. Er því fénaður rekinn til fjalls sem hér segir: Hvítársíðan á Kjarvardal svonefndan, Þverhliðingar á Þverárdal svokallaðan, Norðdælingar á Hellisdal, sem kallaður er, en Stafholtstungnamenn í þann stað er Hellistungur er nefndur.

Er skiptingu leita sé hagað þannig, að þrír flokkar leita uppreksturinn og jafna viðkomandi sveitarstjórnir fjallskilum niður á hausti hverju og velja foringja, hver fyrir sinn flokk. Þessir hreppar séu Hvítársíða, Þverárhlið og Stafholtstungur, en þeir Norðdælingar, sem njóti upprekstrar á áðurgreindu svæði, láta eftir þar um gerðum samningi vissa manntölu á hausti hverju, sem sumir leita með Þverhliðingum, en hinir með Stafholtstungnamönnum.

[...]

Skipting á heiðum til leita er þessi: Hvítársíðingar leita Kjarvardal, Starir, Vatnaflóa, Hryggi og nokkurn hluta Kvíafjalls, eins og annars staðar er getið hér. Leituðu þeir áður fyrir Lambatungur, en nú um skeið hafa þær verið smalaðar til Fljótstunguréttar. Þverhliðingar leita Þverárdal og Hryggi ásamt Hvítársíðingum, Lón, Gíslavatnstungu og Hellisdal. Fram um síðustu aldamót leituðu þeir Grákollugil, en þau þóttu betur liggja við smölun fyrir Stafholtstungnamenn, og hafa þeir leitað þau síðan ásamt tveimur mönnum, sem Þverhliðingar lögðu þeim til úr fyrstu leit. Hafa þeir til þess tíma verið 18 að tölu. Stafholtstungnamenn leita Holtavörðuheiði sunnan sýslumarka, Snjófjöll, Grákollugil, sem fyrir getur, og Hellistungur.

[...]

Vestast eru svo leitir Stafholtstungnamanna. Leita þeir Holtavörðuheiði og vestur um Snjófjöll móti Bæjarhreppsbandum í Strandasýslu og Haukdælingum í Dalasýslu. eru þessi leitar svæði allvíðáttumikil og gista leitarflokkar hver í sínum skála. Norðurárdalsbændur sunnan ár hafa ekki sérskilið leitar svæði, eru eins konar hjáholrar á fyrrnefndum leitar svæðum

²⁶⁸ Skjal nr. 4(99).

Þverhlíðinga og Stafholtstungnamanna. Hér má geta þess í leiðinni, að bændur norðan Norðurár hafa einungis heimalönd að smala á mörgum Dalasýslu. Er þar um enga langleitir að ræða.

[...]

Snjófjallamenn, sem gist hafa í Fornahvammí aðfaranótt mánudags, aka í bílum að morgni norður fyrir Miklagil. Þaðan er gengið upp á Svínadal, sem liggur norðan Tröllakirkju frá austri til vesturs. Þar er leit skipt. Fara 5 menn vestur fyrir Snjófjöll og smala norðan þeirra og niður á Lambatungur, niður Hvassárdal og niður í Fornahvamm. Hinir smala austan Snjófjalla. Efstu menn fara upp í Tröllakirkju og upp á Snjófjallakamb. Þeir, sem neðar eru, fara um Snjófjallahlíðina, kringum Holtavörðuvatn, um Hrossagilsheiði, Búrfellsdali og Norðurárdal. Hittast leitarmennirnir við vestra Kambshornið og smala niður fyrir Fornahvamm.

[...]

Þótt leitir til Þverárreittar í Þverárhlið séu ekki langar leitir, miðað við það sem víða gerist annars staðar, geta þær þó verið býsna erfiðar. Á það þó einkum við um Holtavörðuheidið og Snjófjöllin, sem Stafholtstungnamenn smala. Bæði er um nokkurt torleiði að fara, þar sem Snjófjöllin eru, en meir veldur, að þarna eru oft veðramót, þannig að oft er óvíst um veður.²⁶⁹

Fjallað er um Fornahvamm í ritinu Byggðir *Borgarfjarðar*, III. bindi, frá árinu 1993. Þar segir:

FORNIHVAMMUR. Elsta jörð í Norðurárdal. Í Jarðabók Á.M. og P.V. er hér talin forn eyðijörð, sem liggir undir kirkjustaðinn Hvamm í Norðurárdal. Þetta er víðlend fjallajörð, og eru mörk hennar um Norðurá fram að Sandkvísl, sem fellur í Norðurá við Holtavörðuvatn og er á sýslumörkum Mýra- og Strandasýslna. Jörðin lá að sýslumörkum Dalasýslu í Snjófjöllum og að Hvassá á Hvassárdal á mótí afréttinum á Sanddal og býlinu Hlíð, sem sameinað var Fornahvammí 1926. Landið er heiðarland, þar sem skiptast á mýrarslakkar og holt hið neðra en mosagrónar urðir og gróðurlausar auðnir hið efra. Með fram Norðurá eru grónar eyrar og grasgefnar, en upp með Hvassá eru grösugir hvammar milli holtanna. Þarna er góð sumarreit fyrir fé en ræktunarskilyrði ekki góð. Þó voru ræktaðir 26 ha af túni á þessari öld. Bærinn var syðst í landinu við Hvassá, í hvammi mótí suðaustri, skammt frá Norðurá, þar sem dalurinn sveigir til austurs fram með Hellistungum. Árið 1914 keypti upprekstrarfélag Þverárreittar fremsta hluta jarðarinnar (sjá afréttarlýsingu) af þáverandi bónda og eiganda jarðarinnar. Ríkissjóður keypti jörðina 1926 ásamt eyðibýlinu Hlíð, sem er vestan Hvassár. Hlíð var síðan nýttjuð með Fornahvammí og hefur í raun lagst undir jörðina. Fornihvammur er í þjóðbraut. Sæluhús var reist þar árið 1831 á vegum Fjallvegafélagsins. Jörðin var þá í eyði, en byggðist 1845. Í nærfellt 100 ár höfðu ábúendur

²⁶⁹ *Göngur og réttir*, I. bindi, bls. 374, 378, 379, 392, 400-401.

greiðasölu og gistingu fyrir ferðamenn á leið um Holtavörðuheidi. Stórt íbúðar- og gistihús var reist 1926 og síðan stækkað 1946. Töluverð umsvif voru í búskap á jörðinni eftir stríð þar til 1977. Reist voru fjárhús fyrir 400 fjár, hlaða, geymslur og svínahús. Eftir 1926 nutu ábúendur nokkurs framlags frá Vegagerð ríkisins vegna álags af þjónustu við veginn og vegfarendur. Búskapur lagðist af haustið 1977. Síðustu ábúendur voru Hafsteinn Ólafsson og Elín G. Haraldsdóttir. Hús hafa nú verið rifin nema svínahúsið, sem upprekstrarfélagið hefur breytt í leitarskála.²⁷⁰

Í *Árbók Ferðafélags Íslands*, frá árinu 1997, er að finna umfjöllun um staðhætti Snjófjalla. Í frásögn Guðrúnar Ásu Grímsdóttur í umræddu riti segir m.a.:

Snjófjöll eru fjallgarður vestan Holtavörðuheidar og suðvestan þeirra eru fjöllin á hálendinu umhverfis Baulu.²⁷¹ ... Vestan við alfaraveg milli Suðurlands og Norðurlands gnæfir brotinn fjallgarður þrídeildur ofan mýrarlægðar með heiðarvötnum. Þrítindað háfjallið er Tröllakirkja og halda Snjófjöll áfram þar fyrir sunnan. Nyrsti tindurinn (927 m) horfir austur-vestur eins og vani er um kirkjur kristinna manna. Milli hans og miðhnjúksins hæsta er djúp grjótskál sem fönn liggur í lengstaf [svo] á sumrum, en þegar grjóti sleppir er hér gott til grasa. Háfjallið er fagurt að sjá úr byggðum Hrutafjarðar.²⁷² Miðhnjúkur Tröllakirkju rís í 1001 m hæð og eru lögð á hann þriggja sýslna mörk: Mýrasýslu, Dalasýslu og Strandasýslu. Syðsti hnjúkurinn er sýnu [svo] lægstur og gengur skarð milli hans og miðhnjúksins hæsta. Uppi [svo] skarðið er auðgengið og uppúr [svo] því eftir hryggnum uppá [svo] háhnjúkinn. Af honum sér í albjörtu vítt yfir landið og miðin;²⁷³ ... Vesturaf [svo] háfjöllunum er samfelld atlíðandi [svo] Snjófjallahlíð sem liggur ofan að hálendinu milli Mýra og Dala þar sem eru misdjúp gil og dalir skera fjall frá fjalli.²⁷⁴

Í frásögn Árna Björnssonar í sömu *Árbók Ferðafélags Íslands* segir ennfremur:

Austan við Jörfamúla eru Snjófjöll og Tröllakirkja nyrst. Hér eru nærsveitungar ekki með öllu sammála um nöfn fjallanna og eru einkum þrjár skoðanir uppi. Í fyrsta lagi að Tröllakirkja sé sérstakt fjall með þrem tindum og Snjófjöll sunnan þeirra. Í öðru lagi að Tröllakirkja sé hluti Snjófjalla og hátindur þeirra (1001 m) sjálf kirkjan. Í þeim tindi mætast Dalasýsla, Mýrasýsla og Strandasýsla. Norðan við hátindinn rís mikil og formfögur en illkleif klettaborg með burstarlagi (927 m). Þriðja skoðunin er sú að þetta sé hin eiginlega Tröllakirkja en nafnið hafi færst yfir á allt fjallið sem þó sé hluti Snjófjalla. Þar sem hæst ber eru raunar tveir tindar, annar lítið eitt hærri en hinn. Milli þeirra verður eins og hásæti í brattlendinu og kalla sumir Tröllkonusæti. Neðar verður skálarmyndun inn í klettabríkina og situr oftast

²⁷⁰ *Byggðir Borgarfjarðar III*, Mýrasýsla og Borgarnes, bls. 92. Búnaðarsamband Borgarfjarðar, 1993.

²⁷¹ *Árbók Ferðafélags Íslands*, 1997, bls. 8.

²⁷² Sama heimild, bls. 28.

²⁷³ Sama heimild, bls. 29.

²⁷⁴ Sama heimild, bls. 30.

snjóskafli í skálinni sumarlangt. Í byggðum norðan Holtavörðuheidar mun fyrrum lítt eða ekki hafa verið talað um Snjófjöll en fjallshryggurinn sunnan Tröllakirkju nefndur Kirkjuhali.²⁷⁵

Í *Árbók* Ferðafélags Íslands, frá árinu 2004, er getið um leitir í Snjófjöllum í umfjöllun um Þverárrétt. Þar segir að til réttarinnar hafi á 20. öld verið smalað af öllu svæðinu frá Kjarardal og Lambatungum, Tvídæguru að hluta og vestur í Snjófjöll, upp og norður af Norðurárdal. Þar segir:

... gegnt Holtavörðuheidi, rísa *Snjófjöll* (rúmlega 800 m y. s.), eins og kista í laginu og kafna ekki undir nafni með fönnum flest ár um kring.²⁷⁶

Í sama riti er ennfremur fjallað um afréttarlönd á heiðunum norðan Hvítár. Þar segir:

Afréttarland *Hvít síðinga* liggur nánast milli Kjararár og Litlu-Þverár, en þá er að vísu stór sneið af heiðalandi Kvía á smölunarsvæðinu; afréttarland *Þverhlíðinga* liggur svo vestur að Hellisá, en afréttarland *Mið-Tungu* og *Ystu-Tungu* er um Hellistungur og Holtavörðuheidi og vestur um Snjófjöll. Hátt í þrjú tugir manna taka þátt í leitum Hvít síðinga og Þverhlíðinga, sem taka þrjú daga, og álíka margir í leitum Tungnamanna, sem taka tvo daga. Allir smala til *Þverárréttar*, [...].²⁷⁷

5.6.1 Aðliggjandi og tengd svæði

Hér verður fjallað um jarðir sem tengjast ágreiningssvæðinu vegna legu sinnar eða réttinda. Um er að ræða Mela, Skarð og Stóra Vatnshorn. Áhersla er lögð á að gera grein fyrir heimildum um réttindi þessara svæða og landamerki þeirra.

5.6.1.1 Melar

Landamerkjabréf Mela í Bæjarhreppi í Strandasýslu var útbúið þann 4. mars 1890 og þinglesið þann 19. júní sama ár. Þar segir:

Landamerkjaskrá

fyrir Melum í Bæjarhreppi í Strandasýslu

Að austanverðu ræður merkjum sjónhend úr vörðu sem stendur á móabardi í Langhólma suður í Hrútafjarðará. Þaðan ræður Hrútafjarðará alla leið þar til Skútagilskvísl rennur í hana.

Að sunnanverðu: sjónhending úr Skútagili vestur í Reipagilsborg og svo vestureptir hæðunum í Hæðastein. Þaðan yfir Norðurá til Sandgils (eða

²⁷⁵ Sama heimild, bls. 195.

²⁷⁶ *Árbók* Ferðafélags Íslands, 2004, bls. 243

²⁷⁷ *Árbók* Ferðafélags Íslands, 2004, bls. 284.

Sandkvíslar), sem fellur í Norðurá nálægt Holtavörðuvatni, svo ræður það gil undir fjöll og efst úr því í Snjófjallakamb hinn eystri og þaðan sömu sjónhending upp á hinn hæsta Snjófjallahrygg.

Að vestanverðu: norður eptir fyrnefndum hrygg norðuryfir Tröllakirkju og svo norður yfir milli Svínadalanna næst því sem vötnum hallar til þeirra beggja þaðan yfir Klambrafell þvert í Haukadals skarð, þar sem holt eru hæst milli Ormsár að austan en Rjettargils að vestanverðu, þaðan beint upp á hæst Geldingafell og svo ræður hæsti hryggur þess norður á Rjúpnafell, þaðan sjónhending á hæst Lambafell.

Að norðanverðu: af Lambafelli sjónhending í Selá, þar sem byrja melhryggir, sem að henni liggja fyrir norðan Seláreyrar, þaðan ræður Selá ofan á móts við Arnarstapa og þaðan sjónhending í fyrstnefnda vörðu.

Melum, 4. d. marzmán. 1890.²⁷⁸

Landamerkjabréfið er samþykkt af hálfu Fornahvamms, Mela, Þverárhliðarhrepps, Norðurárdalshrepps, Stafholtstungna, Hvítársíðuhrepps, Fjarðarhorns og Fögrubrekku.

5.6.1.2 Skarð

Landamerkjaskýrsla fyrir Skarði í Haukadals-hreppi var útbúið 1887 og þinglýst þann 25. maí sama ár. Þar segir:

1. Að austanverðu milli Mela og Skarðs:

Frá hinum norðvestari Grjóthól á há Geldingafelli, suður á litla Klettaborg upp á norðurbrún Haukadals skarðs, þaðan yfir Haukadals skarð, þar sem vötnum hallar milli Ormsár að austan og Rjettargils að vestanverðu; þá beint yfir Klambrafell og þangað sem vötnum hallar milli eystri og vestri Svínadala.

2. að sunnanverðu ræður Svínadalsá þar til hún fellur í Haukadalsá.

3. Að vestanverðu milli Skarðs og Kross ræður Haukadalsá frá Svínadals á, þar til Skarðsgilslækur fellur í hana.

4. að norðanverðu ræður lækur sá, sem fellur eptir Skarðsgili á fjall upp, svo langt sem hið djúpa gil nær og eru þá Skarðs landamerki á kollóttum skriðuhól í Skarðsgilsbotni austanvert við áðurnefndan Skarðsgilslæk og nefnist hóllinn Sandhóll og er lækjarfarvegur og grasbarð utan hann. Af þessum Sandhól ræður sjónhending á hinn fyrstnefnda Grjóthól á há-Geldingafelli.

-"

-"

-"

Þareð það virðist fullvíst, að landamerkjaskýrsla Giljalands eigi fari yfir merki þau, sem hjer eru greind undir tölulið 4, en á hinn bóginn þykir

²⁷⁸ Skjal nr. 2(90) a-b.

kunnugum mönnum vafasamt hvort Giljaland eptir henni á allt land að þessum merkjum þá virðist eigi brín þörf á undirskrift eiganda og umráðamanns Giljalands, þar hann vegna ókunugleika og af því að hjer er orðað öðru vísi um þessi merki en í skýrslu hans, - eigi hefur viljað ritað nafn sitt undir þau merki, sem hjer eru talin, þó skýrsla um þau hafi legið hjá honum nærri hálfu ár, og hún greini ljósara landamerki en Giljalands landamerkjaskýrsla.

Melum 20. 1887.²⁷⁹

Landamerkjabréfið er undirritað af hálfu Skarðs, Kross og kirkjunnar á Stóra Vatnshorni.

5.6.1.3 Stóra Vatnshorn

Landamerkjaskrá fyrir Stóra Vatnshorni og Skinnþúfu í Haukadalsá var gert þann 15. maí 1886 og lesið á manntalsþingi þann 28. maí sama ár. Þar segir:

[...]

Landamerki milli Stórvatnshornsmúla og Skarðs eru: Svínadalsá frá Haukadalsá eptir Svínadal á fjall upp og á fjalli sem vötnum hallar allt til upptaka Sljettadalsár, hver á ræður ofan Sljettadal milli nefnds múla og Jörfalands til Haukadalsár; hún ræður síðan að Svínadalsá.

Stórvatnshorni 15. maí 1886.

Jón B. Jónsson og Jónas Jónsson eigendur Stórvatnshorns

P. Ólafsson umráðamaður Litlavatnshorns

Jón B. Jónsson eigari Vatns

Tómas Árnason eigari Saurstaða

Jón Árnason eigari Skriðukots

Jón Jónsson eigari Mela²⁸⁰

²⁷⁹ Skjal nr. 2(189) a-b.

²⁸⁰ Skjal nr. 2(89) a-b.

6 NIÐURSTÖÐUR ÓBYGGÐANEFNDAR

6.1 Efnisskipan og sameiginleg atriði

Hér á eftir verður fyrst fjallað um *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vikið að fyrirbyggjandi dómafordæmum í þjóðlendumálum. Að því búnu verður gerð grein fyrir landnámi á því svæði sem mál þetta varðar og því næst koma niðurstöður óbyggðanefndar um eignarréttarlega stöðu einstakra landsvæða. Loks verður fjallað um ákvörðun málskostnaðar.

6.1.1 Almennar niðurstöður óbyggðanefndar

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 var í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–6. *Almennu niðurstöðurnar* fylgdu einnig í viðauka með úrskurðum í málum á svæði 7A, en þá hafði verið bætt við þær nokkrum köflum úr úrskurðum á svæðum 5–6. Í þeim köflum hafði verið tekin almenn afstaða til tiltekinnar staðreynda og lagaatriða sem þar reyndi á. Sú útgáfa *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar* sem fylgdi með úrskurðum á svæði 7B hafði með sama hætti verið uppfærð með hluta af kafla úr úrskurðum á svæði 7A, sem innihélt almenn atriði. Samhliða uppkvaðningu úrskurða á svæði 8A voru *Almennu niðurstöðurnar* enn á ný uppfærðar, þá með almennum köflum úr úrskurðum á svæði 7B. Loks hafa hinar *Almennu niðurstöður* nú verið uppfærðar með almennum köflum úr úrskurðum á svæði 8A og fylgja svo breyttar í viðauka með úrskurði þessum.

Umfjöllun og niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum, samanber kafla 6.3–6.6 hér á eftir, eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*, með framangreindum viðbótum, og vísa til þeirra.

6.1.2 Dómafordæmi í þjóðlendumálum

Nú liggja fyrir samtals 62 dómur Hæstaréttar í málum sem varða ágreining um eignarréttarlega stöðu lands samkvæmt þjóðlendulögum, nr. 58/1998, með síðari breytingum. Dómum þessum hafa verið gerð skil í eldri úrskurðum óbyggðanefndar, nánar tiltekið úrskurðum nefndarinnar á svæðum 5, 6, 7A, 7B og 8A. Tveir nýir Hæstaréttardómar á sviði þjóðlendumála hafa fallið frá því að úrskurðir óbyggðanefndar á svæði 8A voru kveðnir upp þann 19. desember 2014. Þar er annars vegar um að ræða dóm réttarins frá 22. október 2015 í máli nr. 743/2014 þar sem staðfest var niðurstaða óbyggðanefndar um að Nýjabæjarafréttur væri þjóðlenda. Hins vegar er um að ræða dóm réttarins frá 29. september 2016 í máli nr. 850/2015 þar sem

staðfest var niðurstaða nefndarinnar um að Hólaafréttur í Eyjafirði væri þjóðlenda. Umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum hefur, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

6.2 Landnám

Óbyggðanefnd hefur í fyrri úrlausnum sínum byggt á því að skýrar frásagnir *Landnámu* hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar en talið hæpið að af takmörkuðum lýsingum í *Landnámu* verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.²⁸¹ Má í þessu sambandi einnig vísa til dóms Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005, sem fjallaði um Hoffells-Lambatungur í Nesjum.

Í kafla 5.1 hér að framan er gerð grein fyrir þeim frásögnum *Landnámu* sem lúta að landsvæði því sem hér er til umfjöllunar. Af þeim verður ráðið að a.m.k. hluti af því svæði sem er til umfjöllunar í málinu hafi verið numinn. Á það sérstaklega við um Vesturárdal, Miðdal, Bjarnadal, Mjóadal og Sanddal. Að öðru leyti vísast til eftirfarandi kafla um einstök landsvæði.

6.3 Vesturhluti Ystutunguafréttar (Fjallendi Munaðarness)

6.3.1 Inngangur

Hér verður fjallað um þann hluta þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins sem spannar vesturhluta þess svæðis sem hefur verið nefnt Ystutunguafréttur. Eigandi jarðarinnar Munaðarness gerir kröfu til þessa landsvæðis sem eignarlands síns, og er það nefnt Fjallendi Munaðarness af hans hálfu. Um nánari afmörkun og lýsingu krafna vísast til kafla 3.1 og 3.2.

Landsvæði það er hér um ræðir liggur í yfir 200 m og rís land hæst í Sátu (741 m). Liggur djúpur og gróinn Vesturárdalur suðaustan til á svæðinu, með meginleguna norður suður og rennur Vesturá um hann til suðurs. Minnkar gróður eftir því sem ofar og vestar dregur á ágreiningssvæðinu.²⁸² Svæðið er aðskilið frá jörðinni Munaðarnesi af öðrum fasteignum en frá bæjarstæði Munaðarness að punkti nr. 13 í kröfulýsingu gagnaðila þar sem Einiberjagil og Vesturá mætast eru um 18,5 km, mælt í beinni loftlínu.

²⁸¹ Sbr. umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

²⁸² Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar á ágreiningssvæðum málsins er byggð á útgefnum kortum Landmælinga Íslands, loft- og gervitunglamyndum, örnefnaskráum frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, athugunum í vettvangsferð, samanber kafla 4.3, og almennum uppsláttarritum, svo sem árbókum Ferðafélags Íslands og Göngum og réttum.

6.3.2 Sjónarmið aðila

Á því er byggt af hálfu íslenska ríkisins, að landsvæði innan þjóðlendukrafna ríkisins séu svæði utan eignarlanda og teljist þannig vera þjóðlenda, enda taki þjóðlendukröfur ríkisins til svæða sem liggja utan landnáms og eingöngu verið nýtt sem afréttir, eða, hafi svæðin verið numin í öndverðu, að slíkt nám hafi ekki verið til eignar heldur hafi svæðin eingöngu verið numin til takmarkaðra afnota, svo sem afréttarnota. Svæðið hafi þannig aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti. Heimildir greini þannig að stór hluti þjóðlendukröfusvæðisins teljist vera afréttur og utan eignarlanda jarða. Ekki liggja fyrir neinar heimildir um landnám sem taki sérstaklega til þessa svæðis.

Hvað varðar þetta svæði sérstaklega hafi íslenska ríkið við afmörkun þess kröfusvæðis fyrst og fremst litið til afréttarlýsinga sem og landamerkjalyýsinga aðliggjandi jarða. Eldri lýsingar á svæðinu vísi aðeins til einstakra dala eða svæða en lýsi því ekki í heild sinni. Runólfshamrar hafi heyrt undir jörðina Munaðarnes en verið afréttarsvæði, aðskilið frá jörðinni Munaðarnesi. Þá bendi heimildir til að svæðið hafi aldrei verið nýtt til annars en hefðbundinna afréttarnota, og ekkert bendi til að þar hafi nokkurn tímann hafi verið föst búseta. Um afrétt Munaðarness í Runólfshömrum, segi í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*²⁸³, frá árinu 1709, að fleiri jarðir hafi átt upprekstur þangað. Þá sé í landamerkjabréfi jarðarinnar Munaðarness frá árinu 1890, vísað til Runólfshamra sem afréttarsvæðis. Svæðið hafi þannig frá fornu fari verið nýtt sem samnotasvæði til upprekstrar fyrir fé eða í öðrum sambærilegum tilgangi, þó jörðin Munaðarnes kunnari að hafa átt þar meiri rétt en aðrar jarðir. Þá er vísað til heildarlýsingar á afréttarsvæðinu í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar III* en þeirri lýsingu beri saman við landamerkjabréf aðliggjandi afréttarsvæða.

Af hálfu Guðrúnar Soffíu Karlsdóttur, eiganda jarðarinnar Munaðarness og gagnaðila íslenska ríkisins, er byggt á því að landsvæðið hafi verið numið á sínum tíma eins og önnur lönd í Mýrasýslu og hafi því allt frá landnámi verið undirorpið fullkomnum eignarrétti. Byggt er á því að venjuréttur og hefðarsjónarmið leiði til þess að Fjallendi Munaðarness teljist eignarland. Segja megi að sjónarmiðin um hefð séu til staðfestingar landnáminu og í raun fallin til þess að staðfesta eignarrétt landeiganda.

Byggt er á því að við setningu landamerkjalaga nr. 5/1882 og nr. 41/1919 hafi það verið ætlun löggjafans að framkvæmdavaldið hefði frumkvæði að því að gengið yrði frá landamerkjum jarða og afrétta og að leyst yrði úr ágreiningi væri hann til staðar. Landamerkjalyýsingar sem gerðar hafi verið í kjölfar setningar landamerkjalaganna hafi oft á tíðum verið byggðar á eldri heimildum, svo sem lögfestum og máldögum. Þessum heimildum hafi síðan verið gefið aukið vægi með þinglýsingu landamerkjabréfa og þar með orðið til haldbetri gögn um eignarrétt þinglýstra eigenda að tilteknu landi. Gagnaðili íslenska ríkisins telur því að þessi gögn

²⁸³ Hér eftir er vísað til þessarar heimildar sem *Jarðabókar* Árna og Páls, auk þess sem getið er þess ártals sem viðkomandi hluti *Jarðabókarinnar* var ritaður.

og fyrirkomulag verði að virða. Í landamerkjaskrá fyrir jörðina Munaðarnes frá 19. maí 1890 segi að jörðin brúki afrétt í Runólfshömrum og fjallinu þar fyrir vestan, en Runólfsshamar sé þekkt örnefni í Vesturárdal. Hið sama komi einnig fram í *Jarðabók* Árna og Páls frá 1709. Þetta sé það land sem kallað hafi verið fjalllendi jarðarinnar Munaðarness og eigandi jarðarinnar telji að sé fullkomið eignarland. Í gegnum tíðina hafi eigandi Munaðarness á hverjum tíma ráðið því hvernig fjalllendi jarðarinnar hafi verið nýtt og hverjir hafi nýtt það. Vegna staðsetningar landsins hafi það í langan tíma verið nýtt sem afréttur og afréttarnotin byggst á heimild eiganda Munaðarness. Jarðareigandi telji því að hann hafi réttmæta ástæðu til að ætla að fjallendi jarðarinnar, sem lýst er í landamerkjabréfi, sé fullkomin eign hans.

Gagnaðili íslenska ríkisins byggir á þeirri reglu að sá sem hafi þinglýsta eignarheimild (landamerkjabréf) eigi tilsvarendi rétt yfir viðkomandi eign þar til annað sannist. Telur hann að eignarréttur hans að Fjallendi Munaðarness hafi verið sannaður með þeim gögnum sem liggi fyrir óbyggðanefnd í máli þessu. Ekki sé vitað til þess að önnur gögn mæli gegn fullkomnum eignarrétti landeiganda. Íslenska ríkið hafi því sönnunarbyrðina fyrir því að Fjallendi Munaðarness sé ekki fullkomin eign þinglýsts eiganda jarðarinnar Munaðarness.

Vísar gagnaðili íslenska ríkisins jafnframt til fyrri úrskurða óbyggðanefndar og niðurstöðu dómstóla um að landsvæði sem hafi verið talið tilheyrja jörð samkvæmt elstu heimildum sé beinum eignarrétti háð jafnvel þó það hafi verið lagt til afréttar, sé í dag og hafi um langan tíma verið nýtt sem afréttur. Þá er jafnframt byggt á að landeigandi hafi lögmætar væntingar til þess að til að njóta eigna sinna sem hafa verið taldar njóta verndar eignarréttarákvæða ef væntingarnar eru byggðar á sanngjörnu og réttlætanagerlegu trausti á réttargerningi sem sé tengdur við eignarréttindi og áreiðanlegan lagagrundvöll.

Þá er vísað til jafnræðisreglu stjórnarsýslulaga og stjórnarskrár um að sambærileg málefni hljóti sömu niðurstöðu og að jafnræði ríki milli borgaranna. Einnig er vísað til meðalhófsreglu stjórnarsýslulaga. Íslenska ríkinu beri að velja vægasta úrræðið sem völ er á og gæta beri meðalhófs þegar lögð sé sönnunarbyrði á landeigendur um eignarrétt sinn að tilteknu landi. Þá byggir gagnaðili íslenska ríkisins á þeim sjónarmiðum sem mannréttindadómstóll Evrópu hafi lagt til grundvallar um lögmætar væntingar. Byggt er á að eignarréttur hans að Fjallendi Munaðarness sé verndaður af 72. gr. stjórnarskrárinnar og 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu.

Af hálfu Borgarbyggðar, sem gerir kröfu til þrautavara um að svæðið sé afréttur jarða í sveitarfélaginu, er um málavexti alla vísað til málavaxtalýsinga sem fylgdu kröfulýsingum aðila og þeirra gagna sem komið hafa fram í málinu um afréttarnot á svæðinu. Landsvæðið hafi verið nýtt sem upprekstrarland jarða í sveitarfélögum sem nú mynda Borgarbyggð um langan aldur. Er því um að ræða

landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé, sbr. 1. gr. laga nr. 58/1998.

6.3.3 Niðurstaða

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar vesturhluta Ystutunguafréttar er rakin í kafla 5 hér að framan, sjá einnig kafla 5.2 um afrétti og afréttarnot. Svo sem fyrr segir vísar gagnaðili íslenska ríkisins til þessa svæðis sem Fjalllendis Munaðarness. Jörðin Munaðarnes liggur utan við ágreiningssvæðið sem hér er til umfjöllunar, aðskilin frá því af öðrum jörðum.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum ágreiningssvæðisins er lýst í heimildum. Í því sambandi verða jafnframt kannaðar heimildir um merki aðliggjandi landsvæða. Markmið þessarar athugunar er að upplýsa um merki svæðisins, þar á meðal hvort samræmi sé á milli heimilda og afmörkunar málsaðila á því. Að fenginni niðurstöðu um merki verður fjallað um eignarréttarlega stöðu svæðisins.

Fyrir liggur landamerkjabréf fyrir Munaðarnes, dagsett 19. maí 1890 og þinglesið 21. sama mánaðar. Þar er merkjum jarðarinnar Munaðarness lýst en ekki fjallað sérstaklega um merki ágreiningssvæðisins. Á eftir merkjalýsingunni er þó að finna eftirfarandi tilvitnun í *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns frá 1709*:

Í Árna Magnússonar jarðabók stendur svohljóðandi málsgrein viðvíkjandi Munaðarnesi:

Munaðarnes

Afrjett brúkar þessi jörð fyrir lömb og gjeldfje í Runólfshamra, og á fjalled, þar fyrer vestan fyrer vissan toll eða góða forlíkun, sem að er oftast eitt lamb frá hverjum, sem láta reka XX sauði edur fleiri til Hvassafells-ábúenda.

Runólfshamrar eru í Vesturárdal og innan ágreiningssvæðisins. Að öðru leyti verður ekkert ráðið af landamerkjabréfinu um merki ágreiningssvæðisins og bendir landamerkjabréfið ekki til þess að svæðið hafi talist vera innan merkja Munaðarness. Þá er að finna í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, frá árinu 1993 eftirfarandi upplýsingar um mörk Ystutunguafréttar:

Mörk afréttarins nú eru gegnt Dalsmynni að sunnan um Mælifellsgil og Bjarnardalsá. Móti Hvassafelli að sunnan og suðvestan um Vesturá og Villingagil fram í drög þess og þaðan vestur yfir fjallið, sunnan við Sátu, sem er bungumyndað fjall með klettaborg efst og ber hæst á þessum slóðum, í Hærrifossa í Fossadalsá. Á móti afrétti Borghreppinga að vestan í Sátudal, um Sátudalsá og upp á Háheiði. Er þá komið á sýslumerki móti Dalasýslu. Þau liggja nánast á vatnaskilum gagnvart afréttinum, fyrst til norðausturs um Háheiði í Teigsfjall, svo til suðausturs um Merkjahrygg [...].

Ennfremur liggur fyrir skjal dagsett 21. desember 2009 sem ber yfirskriftina: „YFIRLÝSING UM LANDAMERKI MILLI FJALLENDIS MUNAÐARNESS Í

BORGARBYGGÐ OG ~~FJALLENDIS~~ SAUÐAFELLS Í DALABYGGÐ“, ásamt uppdrætti, en skjalinu var þinglýst 19. febrúar 2010. Skjalið er m.a. undirritað af eiganda Munaðarness vegna fjallendisins og sömuleiðis er það undirritað vegna þess svæðis sem þar er nefnt Sauðafell. Í skjalinu er að finna hnitsetningu á umræddum merkjum ásamt uppdrætti en aftur á móti ekki merkjalýsingu í formi texta.

Samkvæmt því sem hér var rakið er umrædd frásögn í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar* eina fyrirliggjandi heimildin þar sem merkjum ágreiningssvæðisins er lýst. Þar er þó ekki að finna lýsingu á austurmerkjum þess enda er merkjum Ystutunguafréttar þar lýst í heild sinni, þ.á m. þeim hluta hans sem liggur austan við ágreiningssvæðið og fjallað er um í kafla 6.4.

Sunnan við ágreiningssvæðið er svæði sem af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er nefnt „sameignarland Hvassafells I og II“. Í landamerkjabréfi Hvassafells, dagsettu 16. apríl 1885 og þinglýstu 22. maí sama ár, er merkjum lýst um „Vesturá að Villingagili; svo ræður Villingagil, og úr Villingagilsbotni sjónhending í hærri fossa í Fossdalsá.“ Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna ágreiningssvæðisins. Af hálfu beggja aðila máls þessa er suðurmerkjum ágreiningssvæðisins lýst um Vesturá upp í Villingagil, þaðan um Villingagil upp í Villingagilsbotn. Þaðan er dregin bein lína að Hærrifossunum í Fossárdal. Umrædd afmörkun málsaðilanna á ágreiningssvæðinu til suðurs er í samræmi við landamerkjabréf Hvassafells og einnig þá lýsingu á merkjum Ystutunguafréttar sem fram kemur í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*.

Vestan við ágreiningssvæðið er svonefnt Fjallendi Borgarhrepps, eða afréttarland Borgarhrepps, en það er til umfjöllunar í máli nr. 1/2014 hjá óbyggðanefnd. Í landamerkjabréfi fyrir afréttarland Borgarhrepps, dagsettu 2. nóvember 1920 og þinglýstu 25. júní 1923, er þessum hluta merkjanna lýst svo: „... eins og vötnum hallar frá háfjalli suður í hæðstu drög á Sátudal, þá ræður Sátugil merkjum niður í Fossdalsá, þá Fossdalsá niður í Skammá, ...“. Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna ágreiningssvæðisins. Af hálfu íslenska ríkisins er þessum hluta merkja ágreiningssvæðisins lýst frá „... hæstu drögum á Sátudal (1), eftir Sátugili og Fossadalsá að Hærri fossunum ...“. Þá er þeim lýst svo af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins: „... upp í hornpunkt við Hærrifossa í Fossdalsá (16), þaðan um Sátudal (17) en síðan eftir vatnaskilum ...“. Hærrifossar eru í Fossdalsá. Tilgreining málsaðila á vesturmörkum ágreiningssvæðisins er því í samræmi við lýsingu landamerkjabréfs Fjallendis Borgarhrepps á austurmörkum þess svæðis og einnig þá lýsingu á merkjum Ystutunguafréttar sem fram kemur í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*.

Norðanvert ágreiningssvæðið liggur að sýslumörkum og þar norðan við eru landsvæði í Dalasýslu; að vestanverðu svonefnt Fjallendi Fremri-Vífildals og þar austan við svonefnt Selland Sauðafells. Eignarréttarleg staða þessara svæða er til umfjöllunar í máli nr. 3/2016 á svæði 9A hjá óbyggðanefnd. Í ódagsettu

landamerkjabréfi Fremri-Vífilsdals, sem þinglesið var 29. maí 1886, er merkjum að sunnanverðu lýst „ ... suður Mjóatagl og Háhnúks til hæstu brúnar á heiðinni, eptir því, sem vötn deila, svo fyrir Arnkeldsals Vífilsdals botna sem vötnum hallar.“ Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna ágreiningssvæðisins. Landamerkjabréf Sauðafells í Miðdölum með tilheyrandi sellandi á Suðurrárdal og upprekstri á Mjóadal og fyrir Hlíðartúni í Sökkólfsdal var útbúið 23. maí 1883 og þinglesið 15. maí 1884. Þar er þessum hluta sellands Sauðafells lýst svo: „ ... ráða fjallseggjar eptir sem vötnum hallar milli Suðurrárdals og Hundadals fremri allt suður á Merkjahrygg, síðan Suðurrárdrog, sem koma úr tjörnunum við Merkjahrygg niður til Suðurár ... “. Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna ágreiningssvæðisins. Kröfur beggja málsaðila fylgja að þessu leyti norðurmörkum svæðis 8B hjá óbyggðanefnd en þau miðast við sveitarfélagamörk Borgarbyggðar gagnvart Dalabyggð. Í kröfugerð íslenska ríkisins er miðað við línu sem dregin er svo: „ ... að Banadalsbrún við sýslumörk Dalasýslu (afmörkun kröfusvæðis) (10). Að norðan er miðað við afmörkun kröfusvæðis frá síðastnefndum punkti að upphafspunkti [í hæstu drögum á Sátudal]“. Í kröfum gagnaðila íslenska ríkisins er þessum hluta merkjana lýst „ ... um Sátudal (17) en síðan eftir vatnaskilum upp í hornpunkt í Háborg (18). Þaðan um Merkjahrygg (11) ... “. Samkvæmt því sem hér var rakið virðist sem suðurmerki Fremri-Vífilsdals miðist samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar við vatnaskil fyrir sunnan botn Vífilsdals. Þá eru suðurmörk Sauðafells samkvæmt landamerkjabréfi þeirrar jarðar miðuð við „Suðurrárdrog, sem koma úr tjörnunum við Merkjahrygg“. Fær þetta að mati óbyggðanefndar samræmt afmörkun málsaðila á ágreiningssvæðinu til norðurs, sem miðast sem fyrr segir, m.a. við sveitarféлага- og sýslumörk auk þess sem örnefnið Merkjahryggur kemur þar við sögu. Sú afmörkun málsaðilanna er einnig í samræmi við þá lýsingu á merkjum Ystutunguafréttar sem fram kemur í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*

Austan við ágreiningssvæðið er svonefnt Selland Stafholtskirkju sem fjallað er um í kafla 6.4 í máli þessu. Eins og þar kemur fram er niðurstaða óbyggðanefndar sú að heimildir styðji að umrætt land Stafholtskirkju nái a.m.k. eins langt til vesturs eins og byggt er á af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins. Raunar benda sumar fyrirliggjandi heimildir til að Stafholtskirkju hafi tilheyrt réttindi lengra til vesturs. Á það einkum við um eftirrit frá árinu 1916 af landamerkjaskrá fyrir landi Stafholtskirkju á Bjarnardal frá árinu 1886, sem og allmarga máldaga, vísitasíur og lögfestur sem spanna tímabilið frá 12. til 19. aldar, eins og nánar er rakið í tilvitnuðum kafla. Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið er ágreiningssvæðið ekki innan merkja jarðarinnar Munaðarness. Afmörkun málsaðila á því er aftur á móti í samræmi við þá lýsingu á merkjum Ystutunguafréttar sem fram kemur í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi. Afmörkunin er einnig í samræmi við áðurnefnda yfirlýsingu um landamerki milli Fjallendis Munaðarness og Sauðafells í Dalabyggð, frá 21. desember 2009. Hún

ennfremur í samræmi við heimildir um merki aðliggjandi landsvæða að því frátöldu að margar af þeim heimildum sem liggja fyrir um hið svonefnda Selland Stafholtskirkju, þ.e. austurhluta Ystutunguafréttar, og raktar eru í kafla 6.4, benda til að það svæði sem kirkjan kallaði til réttinda yfir, nánar tiltekið afréttur hennar í Vesturárdal, hafi náð lengra til vesturs heldur en byggt er á af gagnaðila íslenska ríkisins í máli þessu, þ.e. bæði þess gagnaðila ríkisins sem kallar til réttinda yfir ágreiningssvæðinu sem hér er til umfjöllunar og þess aðila sem kallar til réttinda yfir því svæði sem fjallað er um í kafla 6.4. Þar sem gagnaðilar íslenska ríkisins hafa hagað kröfugerðum sínum með þessum hætti koma heimildir um Stafholtskirkju þó ekki til frekari skoðunar við úrlausn um þann hluta ágreiningssvæðisins sem hér er til umfjöllunar. Í 3. mgr. 13. gr. laga nr. 58/1998 er kveðið á um að ef fram komi við meðferð máls að aðili sem kunnir að telja til eignarréttinda hafi ekki lýst kröfum sínum skuli nefndin hafa frumkvæði að því að kanna hvort hann falli frá tilkalli, en ella gefa honum kost á að gerast aðili máls. Kirkjumálasjóður er aðili að máli þessu vegna þess svæðis sem fjallað er um í kafla 6.4 en hefur ekki gert kröfur vegna þess svæðis sem hér er til umfjöllunar. Að mati óbyggðanefndar eru því ekki uppi þær aðstæður sem getið er um í tilvitnuðu lagaákvæði, enda tekur aðild umrædds málsaðila af tvímæli um að honum er kunnugt um kröfur íslenska ríkisins í málinu.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða ágreiningssvæðisins. Í *Sturlubók Landnámu* segir að Rauða-Björn hafi numið Bjarnardal og þá dali er þar ganga af. Í *Þórðarbók Landnámu* segir að Björn hafi numið Norðurárdal fyrir norðan Norðurá og Bjarnardal allan og þá dali alla er þar ganga af. Talið er að afdalir þeir sem nefndir eru í þeim gerðum *Landnámu* sem hér er vitnað til séu Vesturárdalur og Miðdalur. Vesturárdalur er að hluta til innan ágreiningssvæðisins en Miðdalur er skammt austan marka þess. Engar afdráttarlausar ályktanir verða dregnar af þessum frásögnum um landnám ágreiningssvæðisins í heild sinni, en af þeim verður þó ráðið að það hafi verið numið a.m.k. að hluta. Staðhættir og fjarlægðir mæla þeirri ályktun heldur ekki í mót að mati óbyggðanefndar. Þó ber að gera þann fyrirvara að óvissa um aðferðir við landnám og umfang þess hverju sinni er of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um nákvæma stærð landnáma með afdráttarlausum hætti, samanber umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

Um almenna þýðingu hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi vísast til fyrirbyggjandi dóma Hæstaréttar og *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæða skiptir almennt mestu máli hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið jörð eða hluti af jörð samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum. Þá liggur fyrir að landsvæði hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Landamerkjabréf hafa þó bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Það á einnig við um aðrar tegundir heimilda

um merki landsvæða en auk landamerkjabréfa er t.a.m. algengt að merkjum landsvæða sé lýst í máldögum, vísitasíum og lögfestum. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Land utan jarða, þar á meðal afréttarland, hefur á hinn bóginn að meginreglu verið talið þjóðlenda. Notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur þó ekki úrslitabýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Jafnframt er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Af þeim takmörkuðu heimildum sem liggja fyrir um ágreiningssvæðið má ráða að við gildistöku þjóðlendulaga 1998 hafði það stöðu afréttar samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram til 1998. Hvort í því fólust bein eða óbein eignarréttindi, og þar af leiðandi hvort þar er eignarland eða þjóðlenda í skilningi þjóðlendulaga, er hins vegar sérstakt athugunarefni.

Eins og fram hefur komið nýtur afar fárra heimilda við um ágreiningssvæðið. Í frásögn *Jarðabókar* Árna og Páls frá árinu 1709 er þess getið að jörðin Munaðarnes brúki afrétt fyrir lömb og geldfje í Runólfshamra og á fjallið þar fyrir vestan, „fyrir vissan toll eða góða forlíkun“, sem sé oftast eitt lamb frá hverjum, sem láta reka tuttugu sauði eða fleiri, til ábúenda Hvassafells. Þær jarðir í Stafholtstungum, sem í *Jarðabókinni* eru sagðar brúka afrétt í Runólfshömrum, og á fjallið þar fyrir vestan, líkt og Munaðarnes, eru þessar eftirtaldar: Haugar, Litlu-Skógar, Stóruskógar, Stóra-Gröf, Litlaskarð, Laxfoss (Foss), Jafnaskarð, Múlakot og Grísatunga. Í sömu heimild er jafnframt að finna frásögn um jarðir í Norðurárdal frá árinu 1708. Þar segir m.a. í umfjöllun um jörðina Hvassafell: „Lambaupprekstur brúka menn hjeðan og alt suður að Gljúfraá á fjallið sem liggur fyrir ofan bygðina, og gelst þar enginn tollur af; þykjast þó Hvassafellsmenn hjer af átroðningi mæta frammar öðrum.“ Sem fyrr segir liggur land Hvassafells að sunnanverðu ágreiningssvæðinu. Þar sunnan við er svo land Hraunsnefs, þá land Brekku og því næst land Hreðavatns. Þar sunnan við eru svo þær jarðir sem að framan er getið um í sambandi við afrétt í Runólfshömrum. Í *Jarðabókinni* er umfjöllun um Hraunsnef næst á eftir umfjöllun um Hvassafell. Í henni segir m.a.: „Lambaupprekstur sem segir um Húsafell.“ Verður að telja að hér sé um misritun að ræða og í reynd sé átt við Hvassafell, enda er jörðin Húsafell fjarri Hraunsnefi og ekkert annað sem bendir til að Húsafelli og Hraunsnefi hafi nokkru sinni tilheyrt upprekstrarréttur á sama afréttinn. Í umfjöllun um Brekku segir síðan: „Lambaupprekstur sem segir um Hvassafell“ og í umfjöllun um Hreðavatn: „Lambaupprekstur á fjöllin fyrir ofan sem á Hvassafelli.“

Allar þær jarðir sem hér hafa verið nefndar í tengslum við tilgreiningu *Jarðabókarinnar* á upprekstrarrétti, ýmist í Runólfshamra eða fjallið ofan byggðarinnar, liggja í tungunni milli Norðurár og Gljúfurár. Þegar sú staðreynd er skoðuð með hliðsjón af framangreindri frásögn *Jarðabókarinnar* af því að menn brúki lambaupprekstur frá Hvassafelli og allt suður að Gljúfurá á fjallið sem liggja ofan við byggðina, verður að mati óbyggðanefndar að telja afar líklegt að í þeim frásögnum sé átt við ágreiningssvæðið. Bæði umrætt fjall ofan byggðarinnar og Runólfshamrar séu því innan þess og þar sé um að ræða eitt og sama afréttarlandið. Hefur ekki úrslitaþýðingu í því sambandi þótt mismunur sé á umfjöllun í *Jarðabókinni* um Munaðarnes og Hvassafell að því leyti að í umfjöllun um Munaðarnes er upprekstrarréttur í Runólfshamra sagður vera „fyrir vissan toll eða góða forlíkun“ til ábúanda Hvassafells en í umfjöllun um Hvassafell segir aftur á móti að enginn tollur gjaldist fyrir lambaupprekstur á „fjallið sem liggur fyrir ofan byggðina“.

Af frásögnum *Jarðabókarinnar* verður ekki ráðið að Munaðarnesi hafi tilheyrt meiri réttindi innan ágreiningssvæðisins heldur en öðrum þeim jörðum sem hér voru nefndar. Af umfjölluninni um Munaðarnes verður þvert á móti ráðið að tollur skyldi greiðast til ábúanda Hvassafells, sem kynni eftir atvikum að benda til að Hvassafelli hafi tilheyrt meiri réttur til svæðisins heldur en öðrum jörðum. Í því sambandi er þó til þess að líta að umfjöllun *Jarðabókarinnar* um Hvassafell bendir hvorki til að svo hafi verið, né heldur er getið um nein réttindi á ágreiningssvæðinu í landamerkjabréfi Hvassafells frá árinu 1885. Þá er og til þess að líta í þessu sambandi að land Hvassafells liggur að ágreiningssvæðinu og verður að telja líklegt að fé sem rekið var á ágreiningssvæðið hafi í einhverjum mæli leitað inn á land Hvassafells, samanber einnig það sem segir í *Jarðabókinni* um átroðning sem Hvassafellsmenn mæti framar öðrum vegna lambauppreksturs á svæðið. Vera kann að greiðsla sú til ábúanda Hvassafells, sem getið er um í *Jarðabókinni*, þar sem getið er um „vissan toll eða góða forlíkun“, hafi stafað af ágangi fjár af afréttinum inn á land Hvassafells fremur en því að afrétturinn hafi verið talinn tilheyra Hvassafelli sérstaklega. Þegar litið er til þessara atriða verður að mati óbyggðanefndar að líta svo á að heimildir bendi ekki til þess að Hvassafelli hafi tilheyrt meiri réttindi innan ágreiningssvæðisins en öðrum þeim jörðum sem áttu þar upprekstrarrétt. Í málinu hafa ekki verið gerðar kröfur vegna Hvassafells um bein eða óbein eignarréttindi á svæðinu. Með vísan til þeirra atriða sem hér hafa verið rakin verður að mati óbyggðanefndar að líta svo á að ekki séu uppi þær aðstæður sem getið er um í 3. mgr. 13. gr. laga nr. 58/1998, þar sem kveðið er á um að ef fram komi við meðferð máls að aðili sem kunnir að telja til eignarréttinda hafi ekki lýst kröfum sínum skuli nefndin hafa frumkvæði að því að kanna hvort hann falli frá tilkalli, en ella gefa honum kost á að gerast aðili máls.

Eins og áður hefur komið fram er eftirfarandi tilvitnun til *Jarðabókar* Árna og Páls að finna í landamerkjabréfi Munaðarness, sem dagsett er 19. maí 1890 og þinglesið 21. sama mánaðar:

Í Árna Magnússonar jarðabók stendur svohljóðandi málsgrein viðvíkjandi Munaðarnesi:

Munaðarnes

Afrjett brúkar þessi jörð fyrir lömb og gjeldfje í Runólfshamra, og á fjalled, þar fyrir vestan fyrir vissan toll eða góða forlíkun, sem að er oftast eitt lamb frá hverjum, sem láta reka XX sauði edur fleiri til Hvassafells-ábúenda.

Landamerkjabréfið varpar ekki frekara ljósi á inntak eða afmörkun réttinda Munaðarness í Runólfshömrum og af því verður heldur ekki dregin nein sjálfstæð ályktun um að Munaðarnesi hafi tilheyrt meiri réttindi á svæðinu heldur en öðrum jörðum sem áttu upprekstrarrétt á svæðið.

Loks kemur eftirfarandi fram í kafla um Munaðarnes í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, frá árinu 1993: „Afrétt á Munaðarnes á Vesturárdal, afdal af Bjarnardal.“ Að mati óbyggðanefndar getur sú heimild ekki ein og sér ráðið úrslitum um að ágreiningssvæðið teljist vera sérstakur afréttur Munaðarness, þegar ekki liggja fyrir önnur gögn sem styðji þá niðurstöðu. Í því sambandi skal þess getið að í sama riti er sem fyrir segir jafnframt að finna sérstaka umfjöllun um Ystutunguafrétt og ágreiningssvæðið talið vera innan marka hans án þess að þar sé getið um að afrétturinn tilheyri Munaðarnesi.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið liggja ekki fyrir neinar heimildir um að ágreiningssvæðið hafi nokkru sinni verið innan merkja jarðar. Ekki liggja heldur fyrir neinar heimildir sem leiða nægilegar líkur að því að Munaðarnesi hafi tilheyrt meiri réttur til svæðisins heldur en öðrum jörðum sem áttu þar upprekstrarrétt. Er því hvorki hægt að fallast á að svæðið sé háð beinum eignarrétti eiganda Munaðarness né heldur að það sé afréttur þeirrar jarðar sérstaklega. Það hvort svæðið teljist annað hvort að hluta til eða í heild sinni vera sameiginlegur afréttur jarða á svæðinu, og þá hvaða jarða, þarfnast aftur á móti nánari skoðunar.²⁸⁴

Í ritinu *Sýslu- og sóknarlýsingar* fyrir Mýra- og Borgarfjarðarsýslur er að finna lýsingu séra Jóns Magnússonar á Hvamms- og Norðtungusóknum frá árinu 1840. Þar kemur fram að tvö afréttarlönd séu í sóknunum. Annað sé kallað Hamrabotnar en það sé dalur í vesturátt út úr Bjarnardal. Þá sé rétt hjá Brekku í Norðurárdal sem tekin hafi verið upp og löggilt árið 1830. Sæki þessa rétt allir bændur úr dalnum að norðanverðu allt að Sanddalsá og einnig bændur úr ystu Stafholtstungunni. Hitt afréttarlandið í sóknunum sé Hellistungur.

Í fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu frá árinu 1879 kemur fram að Brekkurétt tilheyri öllum jörðum í Stafholtstungum fyrir vestan Norðurá og Sanddalsá „ásamt þeim fjalllöndum, sem þar að liggja gegnt löndum Dalamanna og að þeim.“ Hið sama kemur fram í fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu, nr. 88/1892, en þar er réttin nefnd Norðurárdalsrétt.

²⁸⁴ Sjá umfjöllun um afrétti einstakra jarða eða stofnana og samnotaafrétti í kafla 4.4 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum.

Með bréfi dagsettu þann 29. desember árið 1919, óskaði Stjórnarráð Íslands eftir skýrslu frá sýslumönnum um þau svæði sem talin væru til almenninga eða afrétta innan sýslna hvers og eins sýslumanns. Óskaði sýslumaðurinn í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu í framhaldi af því eftir upplýsingum þar að lútandi frá hreppstjórum í umdæmi hins. Í svörum Vigfúsar Bjarnasonar, hreppstjóra Norðurárdalshrepps, dagsettum 1. mars 1920, segir meðal annars: „...hjer er ekki um neitt fjallland að ræða – nema land það sem til heirt [svo] hefur Stafholtskirkju hjer á Bjarnardal og nú er leigt Stafholtstuna hreppi [svo] til upp regxturs. [svo] í landi þessu eru nokkrir smá fossar í giljum sem vanalega eru mjög vasslitlir [svo] ...“.

Í fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu frá 2. júní 1921 kemur fram að leitarsvæði Brekkuréttar sé: „Öll afrjettarlönd og heimalönd tilheyrandi Norðurárdal og Stafholtstungum fyrir vestan Sanddalsá og Norðurá alt að löndum Dalamanna og Borghreppinga að norðan og norðvestan.“ Hið sama kemur fram í fjallskilareglugerðum fyrir sömu sýslu nr. 175 frá 26. ágúst 1952 og nr. 377 frá 29. ágúst 1975, sem og í fjallskilasamþykkt fyrir Mýrasýslu nr. 360 frá 4. september 1992.

Í svörum sýslumannsins í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu, dags. 13. nóvember 1985, vegna fyrirspurnar dómsmálaráðuneytisins um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. er m.a. fjallað um leitarsvæði Brekkuréttar. Þar kemur fram að Norðurárdalshreppur eigi engin sérstök afréttarlönd, önnur en þá hlutdeild, sem hann eigi í afrétti Þverárréttar. Á leitarsvæði Brekkuréttar eigi Stafholtskirkja landsvæði milli Vesturdala og Bjarnardals, svokallaðan Múla (Staðarmúla og Brekkumúla). Síðan segir: „Beggja megin við þetta svæði, hið efra, munu leitarmörk vera óglögg og nálgast það, að verið geti um "einskis manns land" að ræða, bæði norðaustur og norðvestur af kirkjulandi Stafholtskirkju, því sem nefnt hefur verið, en sunnan sýslumarka móti Dalasýslu.“

Fyrir liggur enn fremur að með bréfum, dagsettum 20. febrúar 1989, sem send voru sveitarstjórnnum á Íslandi, spurðist félagsmálaráðuneytið fyrir um upprekstrarétt og afrétti sveitarfélaga. Í svari oddvita Norðurárdalshrepps, dagsettu 25. apríl 1989, kemur fram að hluti ábýla í Norðurárdalshreppi eigi upprekstur á afrétt en hin nýti heimalönd. Afréttirnir sem um ræði séu Hellistungur og Holtavörðuheiði. Er því ekki minnst á ágreiningssvæðið sem hér er til umfjöllunar í því sambandi.

Loks er fjallað um Ystutunguafrétt í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi. Merkjum svæðisins er, sem fyrr segir, lýst þar og fram kemur að landið sé smalað til Brekkuréttar. Þar kemur enn fremur fram að leitarsvæði Brekkuréttar sé öll afréttarlönd og heimalönd tilheyrandi Norðurárdal og Stafholtstungum fyrir vestan Sanddalsá og Norðurá, allt að löndum Dalamanna og Borghreppinga að norðan og norðvestan.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið liggja fyrir fjallskilareglugerðir fyrir Mýrasýslu allt aftur til ársins 1879 auk fjallskilasamþykktar frá árinu 1992 þar sem því er lýst að leitarsvæði Brekkuréttar eða Norðurárdalsréttar nái allt að löndum

Dalamanna og Borghreppinga. Það sem fram kemur í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, um Ystutunguafrétt er einnig í samræmi við það. Eins og áður er rakið liggja landsvæði í Dalasýslu norðan við ágreiningssvæðið og Fjallendi Borgarhrepps vestan þess. Þá verður að telja líklegt að það sem fram kemur í ritinu *Sýslu- og Sóknarlýsingar* fyrir Mýra- og Borgarfjarðarsýslur um afréttarland sem sé kallað Hamrabotnar og sé dalur í vesturátt út úr Bjarnardal, eigi a.m.k. við um hluta ágreiningssvæðisins. Þegar litið er til þess sem hér hefur verið rakið verður að telja nægilega í ljós leitt að ágreiningssvæðið hafi verið nýtt sem sameiginlegur afréttur jarða í Norðurárdal og Stafholtstungum fyrir vestan Sanddalsá og Norðurá. Að mati óbyggðanefndar skiptir ekki máli í því sambandi þótt fram komi í áður nefndum svörum sýslumannsins í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu, dags. 13. nóvember 1985, vegna fyrirspurnar dómsmálaráðuneytisins um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., að leitarmörk séu óglögg á svæðinu og verið geti um „einskis manns land“ að ræða, enda benda aðrar fyrirliggjandi heimildir til að afrétturinn hafi náð að austurmörkum Fjallendis Borgarhrepps og norður að sýslumörkum gagnvart Dalasýslu.

Í fyrirliggjandi heimildum er svæðisins sem hér er sérstaklega til umfjöllunar getið í tengslum við upprekstur og afréttarnot. Engar heimildir eru um að þar hafi verið byggð eða önnur not en sumarbeit og e.t.v. aðrar takmarkaðar nytjar. Í fyrirliggjandi dómum og úrskurðum hafa atriði af þessu tagi í mörgum tilvikum legið til grundvallar niðurstöðu um þjóðlendu og óbein eignarréttindi, nánar tiltekið afréttareign.

Eins og áður er getið verður sú ályktun dregin af fyrirliggjandi landnámslýsingum að teljast verður líklegt að landsvæðið hafi a.m.k. að hluta til verið numið. Jafnvel þó svo að einhver hluti þess hafi verið numinn í öndverðu þá liggur ekkert fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kynni að hafa verið stofnað til. Í því efni brestur því sönnun; samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Þannig kann beinn eignarréttur að hafa fallið niður og landsvæðið í kjölfarið tekið til takmarkaðra nota annarra.

Hvað varðar kröfu gagnaðila íslenska ríkisins um beinan eignarrétt á grundvelli hefðar þá vísast til dóma Hæstaréttar í þjóðlendumálum sem og *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar* (í viðauka), þar sem gerð er almenn grein fyrir hefð sem stofnunarhætti eignarréttinda. Svo sem þar er rakið var skýrum réttarreglum um hefð ekki fyrir að fara fyrir setningu hefðarlaga nr. 46/1905. Í „sólarlagsákvæði“ 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma, þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrr en í árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirkir en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.²⁸⁵

Hvað varðar þann hluta ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til umfjöllunar þá liggja engar heimildir fyrir sem sýna fram að þar hafi verið búið og

²⁸⁵ Sbr. kafli 3.2 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

ekkert liggur fyrir um að umráðum landsins hafi nokkru sinni eftir það verið háttað þannig að þau gætu talist hafa fullnægt kröfum 2. gr. hefðarlaga nr. 46/1905 um óslitið eignarhald á fasteign. Beinn eignarréttur að svæðinu getur því ekki hafa stofnast handa þeim sem höfðu afréttarnot af svæðinu, fyrir hefð eftir gildistöku hefðarlaga, hvorki samkvæmt almennu ákvæði 1. mgr. 2. gr. né sérreglu í 12. gr. þeirra. Þá skal sérstaklega áréttað að eldri lagareglur, svo sem ákvæði í 26. kap. landsleigubálks Jónsbókar, koma ekki til álita til stuðnings beinni eignarréttarkröfu gagnaðila, samanber dóm Hæstaréttar 7. október 2010 í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli).

Þá hefur verið áréttað í fjölda dóma Hæstaréttar að hefðbundin afréttarnot, þ.e.a.s. sumarheit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein og sér til þess að hefða beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkjara jarða. Að þessu öllu virtu verður ekki fallist á með gagnaðila íslenska ríkisins í máli þessu að forverar hennar eða hún sjálf hafi unnið beinan eignarrétt að þessum hluta ágreiningssvæðisins fyrir hefð.

Í málinu er ekki sýnt fram á annað en að réttur til umrædds landsvæðis hafi orðið til á þann veg að það hafi verið tekið til veiðar og sumarheitar fyrir búpening og, ef til vill, annarrar takmarkaðrar notkunar. Þá voru snemma settar opinberar reglur um afréttarnotkun og fjallskil sem sveitarstjórnnum var falið að annast framkvæmd á.

Samkvæmt 2. mgr. 11. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998, gildir við meðferð þjóðlendumála að ef um er að ræða sameiginlegt upprekstrarland skuli sveitarstjórn eða upprekstrarfélag sem stofnað hafi verið um þau mál hafa umboð til að ráðstafa málefnum vegna einstakra rétthafa sem þar eiga upprekstrarrétt. Borgarbyggð gerir sem fyrr segir kröfu til þrautavara um viðurkenningu á upprekstrarrétti jarðeigenda í sveitarfélaginu á svæðinu, en Norðurárdalshreppur og Stafholtstungnahreppur voru meðal þeirra sveitarfélaga sem sameinuðust undir merkjum Borgarbyggðar.

Að öllu framangreindu virtu telur óbyggðanefnd að ekki hafi verið í ljós leitt að svæðið sem hér er til umfjöllunar sé eignarland, hvorki fyrir nám hefð né aðra þá stofnunarhætti eignarréttinda sem grein hefur verið gerð fyrir í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (sjá viðauka). Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda.²⁸⁶ Af fyrirliggjandi gögnum verður hins vegar ráðið að landsvæðið sé afréttur jarða í Norðurárdal og Stafholtstungum fyrir vestan Sanddalsá og Norðurá, sem nú tilheyra Borgarbyggð.

Ljóst er að einstakir hlutar þess svæðis sem hér hefur verið sérstaklega fjallað um og talið þjóðlenda og afréttur eru misjafnlega fallnir til beitar. Beitarvæði taka þó breytingum, auk þess sem þau eru ekki endilega samfelld. Land það sem hér er til umfjöllunar verður því talið falla undir skilgreininguna „landsvæði [...] sem að staðaldri hefur verið notað til sumarheitar fyrir búfé“, sbr. 1. gr. laga nr. 58/1998.

²⁸⁶ Sbr. einnig lokakafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að vesturhluti Ystutunguafréttar, svo sem landsvæðið er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Upphafspunktur er þar sem Einiberjagil og Vesturá mætast. Þaðan ræður Vesturá upp í Villingagil og síðan það gil upp í Villingagilsbotn. Frá Villingagilsbotni er dregin bein lína upp í hornpunkt við Hærrifossa í Fossdalsá og þaðan er línun dregin um Sátudal en síðan eftir vatnaskilum upp í hornpunkt í Háborg. Þaðan um Merkjahrygg í Einiberjagil og eftir gílinu í upphafspunkt þar sem Einiberjagil og Vesturá mætast.

Sama landsvæði er afréttur jarða í Norðurárdal og Stafholtstungum fyrir vestan Sanddalsá og Norðurá, nú í sveitarfélaginu Borgarbyggð, sbr. 1. gr. og b-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Um rétt til upprekstrar á afréttinn og annarra hefðbundinna nota sem afréttareign fylgja fer eftir ákvæðum laga þar um, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þar ber sérstaklega að nefna 7. gr. laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 21/1986.

6.4 Austurhluti Ystutunguafréttar (Selland Stafholtskirkju)

6.4.1 Inngangur

Hér verður fjallað austanverðan þann hluta þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins sem hefur verið nefndur hefur verið Ystutunguafréttur. Þessi hluti ágreiningssvæðisins er jafnframt nefndur Selland Stafholtskirkju af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins. Kirkjumálasjóður, eigandi jarðarinnar Stafholts, gerir kröfu til þessa landsvæðis sem eignarlands síns. Til vara gerir hann kröfu um að umrætt svæði verði úrskurðað afréttareign hans, sbr. 5. gr. þjóðlendulaga nr. 59/1998. Um nánari afmörkun og lýsingu krafna vísast til kafla 3.1 og 3.2.

Landsvæði það er hér um ræðir liggur í yfir 100 m og rís land hæst í Liltu-Baulu (840 m). Að vestanverðu liggur gróinn Miðdalur með meginleguna norður-suður en vestur upp af honum rís brött fjallstunga sem nefnist Staðarmúli. Brekkumúli er fjallstunga sem liggur upp af Miðdal að austanverðu og afmarkast af Bjarnadal að austan. Bjarnadalur liggur eftir austanverðu ágreiningssvæðinu, en hann er vel gróinn. Bjarnadalsá rennur um Bjarnadal til suðvesturs. Suðaustan Bjarnadals er land hallamikið og rís til suðurs upp í Mælifell og Litlu-Baulu. Norðaustan Bjarnadals er Fossaskarðarbrún.²⁸⁷ Frá bæjarstæði Stafholts að ármótum Vesturár og Bjarnadalsár á suðurmörkum ágreiningssvæðisins eru um 21,8 km, mælt í beinni loftlínu.

²⁸⁷ Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar á ágreiningssvæðum málsins er byggð á útgefnum kortum Landmælinga Íslands, loft- og gervitunglamyndum, örnefnaskrá frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, athugunum í vettvangsferð, samanber kafla 4.3, og almennum uppláttarritum, svo sem árbókum Ferðafélags Íslands og Göngum og réttum.

6.4.2 Sjónarmið aðila

Á því er byggt af hálfu íslenska ríkisins, að landsvæði innan þjóðlendukrafna ríkisins séu svæði utan eignarlanda og teljist þannig vera þjóðlendur, enda taki þjóðlendukröfur ríkisins til svæða sem liggja utan landnáms og hafi eingöngu verið nýtt sem afréttir, eða, hafi svæðin verið numin í öndverðu, að slíkt nám hafi ekki verið til eignar heldur hafi svæðin eingöngu verið numin til takmarkaðra afnota, svo sem afréttarnota. Svæðin hafi þannig aldrei verið undirorpin beinum eignarrétti. Heimildir greini þannig að stór hluti þjóðlendukröfusvæðanna teljist vera afréttir og utan eignarlanda jarða. Ekki liggja fyrir neinar heimildir um landnám sem taki sérstaklega til þessa svæðis.

Hvað varði Ystutunguafrétt sérstaklega hafi íslenska ríkið við afmörkun þess kröfusvæðis fyrst og fremst litið til afréttarlýsinga sem og landamerkjalyýsinga aðliggjandi jarða. Eldri lýsingar á svæðinu vísi aðeins til einstakra dala eða svæða en lýsi því ekki í heild sinni. Vesturárdalur, Miðdalsmúli og Bjarnardalur hafi heyrt undir Stafholtskirkju og afréttarsvæðið hafi því verið aðskilið frá jörðinni Stafholti. Þá bendi heimildir ekki til annars en að svæðið hafi aldrei verið nýtt til annars en hefðbundinna afréttarnota og ekkert bendi til að þar hafi nokkurn tímann hafi verið föst búseta. Þótt heimildir séu um að haft hafi verið í seli á Bjarnardal, svokölluðu Stafholtsseli, verði að telja að það hafi aðeins verið í tengslum við afréttarnot svæðisins. Bjarnardalur, Vesturárdalur og Miðdalsmúli hafi heyrt undir Stafholtskirkju en þó hafi einhver hluti svæðisins verið almenningur, eins og fram komi í sóknalýsingu Ólafs Pálssonar í Stafholti 1853 og í fjallskilareglugerð Mýrasýslu frá 1975. Landamerkjabréf hafi verið gert fyrir Selland Stafholtskirkju á Bjarnardal þann 3. maí 1884 og sé þar fyrst að finna nokkuð heildstæða lýsingu á svæðinu en fram að því virðist aðeins hafa verið vísað til einstakra hluta þess. Þá sé vísað til heildarlýsingar á afréttarsvæðinu í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, en þeirri lýsingu beri saman við landamerkjabréf aðliggjandi afréttarsvæða.

Af hálfu eiganda jarðarinnar Stafholts, gagnaðila íslenska ríkisins, er byggt á því að ágreiningssvæðið hafi verið numið á sínum tíma eins og önnur lönd í Mýrasýslu og hafi því allt frá landnámi verið undirorpið fullkomnum eignarrétti. Byggt sé á því að venjuréttur og hefðarsjónarmið leiði til þess að Selland Stafholtskirkju teljist eignarland og segja megum að sjónarmið um hefð séu til staðfestingar landnáminu og í raun fallin til þess að staðfesta eignarrétt landeiganda.

Byggt er á því að við setningu landamerkjalaga nr. 5/1882 og nr. 41/1919 hafi það verið ætlun löggjafans að framkvæmdarvaldið hefði frumkvæði að því að gengið yrði frá landamerkjum jarða og afrétta og leyst yrði úr ágreiningi, væri hann til staðar. Landamerkjalyýsingar sem gerðar hafi verið í kjölfar setningar landamerkjagalaganna hafi oft á tíðum verið byggðar á eldri heimildum, svo sem lögfestum og máldögum. Þessum heimildum hafi síðan verið gefið aukið vægi með þinglýsingu landamerkjabréfa og þar með orðið til haldbetri gögn um eignarrétt þinglýstra eigenda

að tilteknu landi. Gagnaðili íslenska ríkisins telur því að þessi gögn og fyrirkomulag verði að virða.

Landamerkjaskrá fyrir eignarland Stafholtskirkju á Bjarnardal sé frá 3. maí 1884. Einnig sé getið um landið í landamerkjaskrá fyrir jörðina Stafholt frá maí 1890. Þetta sé það land sem kallað hafi verið Selland Stafholtskirkju og eigandi jarðarinnar Stafholts telji að sé fullkomið eignarland. Í gegnum tíðina hafi eigandi Stafholts á hverjum tíma ráðið því hvernig fjallendi jarðarinnar hafi verið nýtt og hverjir hafi nýtt það. Vegna staðsetningar landsins hafi það í langan tíma verið nýtt sem afréttur og afréttarnotin byggst á heimild eiganda Stafholts. Gagnaðili íslenska ríkisins telji því að hann hafi réttmæta ástæðu til að ætla að fjallendi jarðarinnar, sem lýst sé í landamerkjabréfum, sé fullkomin eign hans.

Gagnaðili íslenska ríkisins byggir á þeirri reglu að sá sem hafi þinglýsta eignarheimild (landamerkjabréf) eigi tilsvarendi rétt yfir viðkomandi eign þar til annað sannist. Telur hann að eignarréttur hans að Sellandi Stafholtskirkju hafi verið sannaður með þeim gögnum sem liggi fyrir óbyggðanefnd í máli þessu. Ekki sé vitað til þess að önnur gögn mæli gegn fullkomnum eignarrétti hans. Íslenska ríkið hafi því sönnunarbyrðina fyrir því að Selland Stafholtskirkju sé ekki fullkomin eign þinglýsts eiganda jarðarinnar Stafholts.

Gagnaðili íslenska ríkisins vísar jafnframt til fyrri úrskurða óbyggðanefndar og niðurstöðu dómstóla um að landsvæði sem hafi verið talið tilheyrja jörð samkvæmt elstu heimildum sé beinum eignarrétti háð jafnvel þótt það sé í dag og hafi um langan tíma verið lagt til afréttar eða nýtt sem afréttur. Þá er jafnframt byggt á að landeigandi hafi lögmætar væntingar til þess að til að njóta eigna sinna sem hafa verið taldar njóta verndar eignarréttarákvæða ef væntingarnar séu byggðar á sanngjörnu og réttlætianlegu trausti á réttargerningi sem sé tengdur við eignarréttindi og áreiðanlegan lagagrundvöll.

Þá er vísað til jafnræðisreglu stjórnarsýslulaga og stjórnarskrár um að sambærileg málefni hljóti sömu niðurstöðu og að jafnræði ríki milli borgaranna. Einnig er vísað til meðalhófsreglu stjórnarsýslulaga og að íslenska ríkinu beri að velja vægasta úrræðið sem völ er á. Gæta beri meðalhófs þegar lögð sé sönnunarbyrði á landeigendur um eignarrétt sinn að tilteknu landi. Þá byggir gagnaðili íslenska ríkisins á þeim sjónarmiðum sem mannréttindadómstóll Evrópu hefur lagt til grundvallar um lögmætar væntingar. Byggt er á að eignarréttur hans að Sellandi Stafholtskirkju sé verndaður af 72. gr. stjórnarskrárinnar og 1. gr. 1. viðauka mannréttindasáttmála Evrópu.

6.4.3 Niðurstaða

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar austurhluta Ystutunguafréttar er rakin í kafla 5.4 hér að framan, sjá einnig kafla 5.2 um afrétti og afréttarnot. Jörðin

Stafholt liggur utan við ágreiningssvæðið sem hér er til umfjöllunar, aðskilin frá svæðinu af öðrum jörðum.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum austurhluta Ystutunguafréttar, eða Sellands Stafholtskirkju, er lýst í heimildum. Markmið þessarar athugunar er að upplýsa um merki þess, þar á meðal hvort samræmi sé á milli heimilda og afmörkunar málsaðila á því landsvæði sem hér er til umfjöllunar en kröfulínum málsaðila er lýst í köflum 3.1. og 3.3. Við þessa athugun verða kannaðar heimildir um merki ágreiningssvæðisins og einnig heimildir um merki aðliggjandi landsvæða. Að fenginni niðurstöðu um merki verður fjallað um eignarréttarlega stöðu landsins.

Fyrir liggja þrjú landamerkjabréf sem varða merki ágreiningssvæðisins. Í *fyrsta lagi* landamerkjalyking, dagsett 3. maí 1884 og þinglesin 19. sama mánaðar. Skjalið ber yfirskriftina: „Landamerkjalyking á Sellandi Stafholtskirkju á Bjarnadal, eftir gömlum skýrslum og máldögum“. Þar er merkjum lýst svo:

Vesturárdalur allur að austanverðu, allt að Einirberjagili; - Staðarmúli allur, - sem Stafholtssel er í – og sem liggur milli Vesturárdals og Miðdals; Miðdalur allur og Brekkumúli (Bröttubrekkumúli) allur svolangt austur, sem vötnum hallar, - móts við Breiðabólstaðar land í Miðdölum. – Móts við tjeð merki ræður Bjarnadalsá allstaðar að sunnanverðu, fram á móts við Mælifellsgil. –

Landamerkjalykingin hefur ekki að geyma áritun vegna aðliggjandi landsvæða. Í *öðru lagi* liggur fyrir eftirrit,²⁸⁸ dagsett 18. júní 1916, af landamerkjaskrá fyrir landi Stafholtskirkju á Bjarnadal, dagsettri 19. maí 1886 og þinglýstri 16. maí 1889. Þar segir:

Kirkjan á land alt innan þeirra takmarka sem hér segir:

Vesturárdal austanverðan, og ræður Vesturá þar merkjum að vestan alla leið inní svonefnda Hamrabotna. Þaðan er haldin sjónhending í austur að norðanverðu, eftir svonefndum Merkjahrygg eins og vötnum hallar, allt inn í Bjarnadalsdrög; ennfremur á kirkjan allan Bjarnadal að austan að Mælifellsgili eftir því sem vötnum hallar á fjalli uppi.

Landamerkjaskráin var árituð um samþykki vegna Hlíðartúns, Breiðabólstaðar, Dalsmynniss, Hvamms og Hvassafells. Í *þriðja lagi* liggur fyrir landamerkjaskrá fyrir Stafholti í Mýrasýslu, frá því í maí 1890 og þinglýst 23. maí 1892. Þar er merkjum jarðarinnar Stafholts lýst og síðan segir:

Auk kirkjujarðanna á Stafholt þær aðrar eignir og ítök sem nú skal greina:

[...]

3. Bjarnadal allan fyrir ofan Mælifellsgil og Hvassafellsland samkvæmt sjerstakri þinglesinni landamerkjaskrá.

²⁸⁸ Landamerkjaskráin sjálf hefur ekki komið fram við kerfisbundna gagnaleit vegna málsins, heldur einugis eftirritið.

Landamerkjaskráin hefur ekki að geyma áritanir vegna þeirra landsvæða sem liggja að ágreiningssvæðinu. Auk landamerkjabréfanna liggja fyrir fjölmargar eldri heimildir sem varpa að einhverju leyti ljósi á merki ágreiningssvæðisins, þótt ekki sé um heildstæðar merkjalýsingar að ræða. Verða þær nú raktar að því leyti sem þær veita vísbendingar um merkin. Auk þess verður gerð grein fyrir þeirri merkjalýsingu sem fram kemur í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, frá árinu 1993. Að því búnu verða einstakir hlutar merkjanna skoðaðir sérstaklega, m.a. með hliðsjón af landamerkjabréfum aðliggjandi landsvæða, og bornir saman við kröfulýsingar málsaðila.

Í máldaga Stafholtskirkju, sem Steini prestur Þorvarðarson setti um 1140, segir m.a. eftirfarandi um eignir kirkjunnar: „[afrett j] vestr ardal enum eystra megin. ok middals mule allr. Biarnar dalr allr fyrir ofan mæli fells gil.“ Þá segir í máldaga Nikuláskirkju í Stafholti er Gyrðir biskup Ívarsson setti árið 1354 að kirkjan eigi „afreit j vestardal. biarnardal allann. fyrir ofann melifellzgill. ... “. Hið sama kemur fram í Vilchinsmáldaga frá árinu 1397. Í máldaga Stafholtskirkju frá því um 1480 segir að kirkjan eigi „... afriett j Vesturárdal. middalsmula. biarnardal allann firir framan mælefellsgil,“ og í máldaga sömu kirkju sem talinn er frá árabílinu 1491–1518 „... hun a Biarnardal allann fyrer ofann mælifellsgil.“ Í máldaga Gísla biskups Jónssonar fyrir Stafholtskirkju, frá því um 1570, segir að hún eigi „... affriett i Vesturárdal. Biarnardal allann fyrer offann Mælefellzgill.“ Þá segir í vísitasíu fyrir Stafholti í Stafholtstungum frá 22. september 1639 að kirkjan eigi „Affriett i vesturárdal, Middals mula allan fyrer offan Mælefellsgil. ... “. Í lögfestu Sigurðar Oddssonar, sem lesin var á manntalsþingi að Hjarðarholti 19. maí 1663 segir að kirkjan í Stafholti eigi „... Afriett i Vesturárdal, Middals Mula allann, Biarnardal allann, fyrir framann MæleFellsGil, ... “.

Í lögfestu séra Páls Gunnarssonar frá 16. apríl 1678, þar sem hann lögfesti eignir Stafholtskirkju segir: „Eg Sra Paall Gunnarz son, lógfeste hier i dag, Eignarland Stafholtz kyrkju er liggur fyrir vestann fiall það hiä Nordurárdal, er Baula er kallad, Nefnelega allann Biarnadal fyrir ofann Mælefellzgill, äsamt med öllum Middalsmula, og Afriett i Vesturárdal Eystra megin, ... “. Í vísitasíu fyrir Stafholti í Stafholtstungum frá 4. september 1681 segir: „... Afriett i Vestur Árdal Middalsmula allann fyrer ofann Mælifellzgill, ... “. Í prófastsvísitasíu að Stafholti frá 26. ágúst 1694 segir: „... afriett i Vesturardal, Middals (Mula) [(Mula), ... “. Í lögfestu séra Jóns Jónssonar fyrir Stafholti frá 24. júlí 1707 segir: „... Afriett i Vesturárdal, MiddalsMula allann, Biarnadal allann fyrer framann Mælefells gil; ... “. Séra Jón Jónsson lögfesti Stafholt aftur þann 31. júlí 1707. Í þeirri lögfestu segir: „... Afriett i Vesturárdal, Middalsmula allann, Biarnadal allan fyrer framann Mælefellsgil, ... “.

Í umfjöllun um Stafholt í *Jarðabók* Árna og Páls, frá árinu 1709, segir: „Aðra selstöðu á staðurinn á Bjarnardal í Miðdalsmúla með tilliggjandi löndum, allan Bjarnardal [svo] fram frá Mælifellsgili með hálfum Vesturárdal.“ Séra Jón Jónsson

lögfesti Stafholt enn á ný með lögfestu sem lesin var upp á manntalsþingi þann 14. maí 1714. Þar segir: „ ... Afriett í Vesturárdal, Middalsmúla allann, Biarnadal allann fyrer framann Mælefellsgil, ... “. Sama lögfesta var einnig lesin upp á manntalsþingum 7. maí 1736, 24. apríl 1738 og 27. maí 1739. Þann 7. júní 1724 var upplesin lögfesta séra Jóns Jónssonar fyrir Bjarnardal, þar segir: „ ... Middals múla, edur Afriett Stafholttskyrkiu í Vesturárdal, ... “. Lögfestan var einnig lesin upp á manntalsþingi 23. júlí sama ár. Í vísitasíu fyrir Stafholti í Stafholtstungum frá 13. júní 1725 segir: „ ... Afrett í Vesturárdal, Middalsmúla allann fyrer ofann Mælifells gil, ... “. Í prófastsvísitasíu að Stafholti frá 10. júní 1744 segir: „Afriett ä Vesturárdal, Middalsmúla allann fyrer ofann Mælefellsgil, ... “. Í prófastsvísitasíu að Stafholti þann 18. júní 1749 segir: „Afrett ä Vesturaardal, Middalsmúla allan fyrer ofan (Mæli)fells gil, ... “. Í prófastsvísitasíu að Stafholti þann 20. ágúst 1751 segir: „ ... afrett í Vesturárdal Middals Múla allann fyrer ofann Mælefellsgil, ... “.

Í lögfestu fyrir Stafholtskirkju frá 13. júní 1754 er lögfest meðal eigna kirkjunnar: „ ... afrett J Vesturárdal, middalsmúla allann, Biarnadal allann fyrer framann mælefellsgil, ... “. Í vísitasíu fyrir Stafholti í Stafholtstungum frá 16. júní 1759 segir: „ ... Afrett í Vesturárdal Middalsmúla allan fyrer ofan Mælefellsgil, ... “. Í lögfestu fyrir Stafholtskirkju frá 2. apríl 1766 er lögfest meðal eigna kirkjunnar: „ ... afrett í Vesturárdal, middalsmúla allan, Biarnadal allann fyrer framann mælefellsgil, ... “. Á manntalsþingi að Hjarðarholti þann 7. júní 1768 var upplesin lögfesta séra Christian Johanssonar í Stafholti. Þar segir: „ ... allann Biarnadal fyrer ofan og framan Mælifells gil, ásamt með öllum Middals Múla og afrett í Vesturárdal.“

Þann 3. ágúst 1773 gerði Christian Johansson prestur í Stafholtstungu samkomulag um upprekstur á Bjarnardal. Þar segir: „Efterskrifud Eyendoms Lönd Stafholts kyrkiu, nefnelega allann Biarnadal, fyrer framan og ofan Mælefellsgil, allann Middalsmúla og afriett í Westurárdal, ... “. Í vísitasíu fyrir Stafholt í Stafholtstungum frá 19. ágúst 1783 segir: „ ... Afrett í Vesturárdal, Middalsmúla allann fyrer ofann Mælefellsgil, ... “. Í lögfestu fyrir Stafholtskirkju frá 5. maí 1831 er lögfest meðal eigna kirkjunnar: „ ... afrett í Vesturardal, Middalsmúla allan, Bjarnadal allan framan Mælifellsgil, ... “. Í vísitasíu fyrir Stafholt í Stafholtstungum frá 24. júlí 1831 segir: „ ... Afrétt í Vesturárdal, Middals múla allan fyrir ofan Mælifellsgil, ... “. Í sóknalýsingu séra Jón Magnússonar í Hvammi, frá árinu 1840 segir um afréttarlönd í Hvamms- og Norðtungusóknum: „Tvö eru *afréttarlönd* í sóknunum, það eina er kallað Hamrabotnar, er það dalur í vesturátt út úr Bjarnadal; ... “. Í umfjöllun um Stafholt í Jarðatali Johnsens frá 1847 segir: Fjalllönd á kirkjan mikil og sæmilega góð, á Bjarnardal og Grímsdal, ... “. Í skráningu um Hreðavatn í jarðamati Mýrasýslu frá 1849–50 segir að Staðarmúli sé „landspartur á Bjarnadal, Stafholtskirkjuland ... “. Í sóknalýsingu séra Ólafs Pálssonar í Stafholti, frá árinu 1853 um afréttarlönd í Stafholts- og Hjarðarholtssóknum segir: „ ... í *Bjarnadal*, sem mestur er Stafholtskirkju land, en lítið eitt almenningur.“

Loks er merkjum Ystutunguafréttar lýst svo í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, en þar er mörkum afréttarins lýst í heild sinni, þ.m.t. þeim hluta hans sem er til umfjöllunar í kafla 6.3 hér að framan:

Mörk afréttarins nú eru gegnt Dalsmynni að sunnan um Mælifellsgil og Bjarnardalsá. Móti Hvassafelli að sunnan og suðvestan um Vesturá og Villingagil fram í drög þess og þaðan vestur yfir fjallið, sunnan við Sátu, sem er bungumyndað fjall með klettaborg efst og ber hæst á þessum slóðum, í Hærrifossa í Fossdalsá. Á móti afrétti Borghreppinga að vestan í Sátudal, um Sátudalsá og upp á Háheiði. Er þá komið á sýslumerki móti Dalasýslu. Þau liggja nánast á vatnaskilum gagnvart afréttinum, fyrst til norðausturs um Háheiði í Teigsfjall, svo til suðausturs um Merkjahrygg og austur yfir Þjóðveginn og upp á Brekkumúla innst og norðaustur eftir Banadalsbrún og upp í Fossaskarðabrún. Þaðan gagnvart landi Hvamms suðaustur um Fossaskörð, suður í Hrutaborg og upp í Litlu-Baulu, sem nefnd er Baulukálfur í héraðinu sunnan Hvítár, og þaðan suðvestur eftir Baulusandi að Mælifellsgili.

Í þeim máldögum, vísitásiúm og lögfestum Stafholtskirkju sem að framan voru raktar er ekki að finna heildstæðar merkjalýsingar fyrir ágreiningssvæðið. Þar er aftur á móti að finna tilgreiningu á einstökum kennileitum, sem varpar ljósi á legu þess. Af umræddum heimildum má ótvírætt ráða að Bjarnardalur hafi verið talinn meðal fasteigna kirkjunnar, allt að Mælifellsgili, sem og Miðdalsmúli allur, og kirkjan hafi átt afrétt í austanverðum Vesturárdal. Fyrir liggur hvar örnefnin Bjarnardalur, Mælifellsgil og Vesturárdalur eru staðsett. Miðdalsmúla er aftur á móti ekki getið í örnefnaskrár fyrir Ystutunguafrétt og hann er heldur ekki merktur á fyrirliggjandi kort. Staðsetning hans þarfnast því nánari skoðunar. Á milli Vesturárdals og Bjarnardals eru tveir múlar sem koma til álita í því sambandi, þ.e. annars vegar Staðarmúli, sem liggur milli Einiberjagils og Miðdalsgils og hins vegar Brekkumúli, sem liggur milli Miðdalsgils og Bjarnardals. Þjóðvegurinn um Bröttubrekku liggur á milli þessara tveggja múla.

Elsta heimildin þar sem Miðdalsmúla er getið er máldaginn fyrir Stafholtskirkju sem Steini prestur Þorvarðarson setti um 1140. Hans er einnig getið í máldaga kirkjunnar frá því um 1480, vísitásiunni fyrir Stafholti frá árinu 1639 og lögfestunum fyrir kirkjuna frá árunum 1663 og 1678, vísitásiunni fyrir Stafholt frá 1681, prófastsvísitásiunni að Stafholti frá 1694, báðum lögfestunum fyrir Stafholt frá 1707, *Jarðabók* Árna og Páls frá árinu 1709, lögfestunum fyrir Stafholtskirkju frá 1714 og 1724, vísitásiunni fyrir Stafholt frá 1725, prófastsvísitásiunum fyrir Stafholt frá 1744, 1749 og 1751, lögfestunni fyrir Stafholtskirkju frá 1754, vísitásiunni fyrir Stafholt frá 1759, lögfestunum fyrir Stafholtskirkju frá 1766 og 1768, samkomulaginu um upprekstur á Bjarnardal frá 1773, vísitásiunni fyrir Stafholt frá 1783, lögfestunni fyrir Stafholtskirkju frá 1831 og loks í vísitásiunni fyrir Stafholt frá sama ári.

Í tilvitnaðri frásögn *Jarðabókar* Árna og Páls kemur fram að Stafholt eigi selstöðu „á Bjarnadal í Miðdalsmúla með tilliggjandi löndum, allan Bjarnardal [svo] fram frá Mælifellsgili með hálfum Vesturárdal.“ Í ornefnaskrá frá árinu 1967, sem Ari Gíslason skráði eftir Einari Vigfússyni frá Hraunsnefi og Jóni Snorrasyni á Laxfossi, kemur fram að Stafholtssel sé í Staðarmúla. Þar hafi verið búið „einu sinni örstutt“ og þá nefnt Múlasel. Þetta bendir til að Miðdalsmúli sé sá múli sem nú er nefndur Staðarmúli.

Miðdalsmúla er ekki getið í yngri heimildum en þeim sem hér voru nefndar ef frá er talið að í dómi Héraðsdóms Vesturlands í máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar 25. september 1997 í máli nr. 183/1997 kemur fram að vitnið Hjörtur Einarsson hafi borið um það fyrir dómnum að Miðdalsmúli sé sama kennileiti og nú er nefnt Staðarmúli. Þann 31. maí 1998 birtist svo grein eftir Hjört í Morgunblaðinu, undir yfirskriftinni „Hæstiréttur og Hundadalsheiði“, þar sem jafnframt er staðhæft að Staðarmúli hafi áður verið kallaður Miðdalsmúli.

Vegna þess álítaefnis sem hér er uppi kallaði óbyggðanefnd eftir afstöðu gagnaðila íslenska ríkisins til staðsetningar Miðdalsmúla. Í svörum lögmanns hans eru leiddar að því líkur að þar sé um að ræða þann múla sem liggur vestan við þjóðveginn um Bröttubrekku. Lögmönnum íslenska ríkisins var í kjölfarið gefinn kostur á gera athugasemdir við þá afstöðu og koma að sjónarmiðum varðandi staðsetningu Miðdalsmúla. Í kjölfarið kom fram af hálfu lögmanns íslenska ríkisins að á því væri byggt að það sé Staðarmúli sem áður hafi verið nefndur Miðdalsmúli.

Þegar litið er til þess sem hér hefur verið rakið eru að mati óbyggðanefndar líkur á að Miðdalsmúli sé sá múli sem liggur vestan við þjóðveginn um Bröttubrekku og nú er nefndur Staðarmúli fremur en að um sé að ræða múlann sem nú nefnist Brekkumúli og liggur austan við þjóðveginn. Verður því lagt til grundvallar við úrlausn málsins að svo sé.

Verða nú einstakir hlutar merkjanna kannaðir sérstaklega og fyrst tekin til skoðunar merki ágreiningssvæðisins að suðvestanverðu. Aðilar máls þessa miða suðvesturmerki þess við línu sem dregin er frá mótum Vesturár og Bjarnadalsár um Vesturá að Einiberjagili. Sú afmörkun er í samræmi við landamerkjabréf Sellands Stafholtskirkju frá árinu 1884, þar sem fram kemur að kirkjan eigi Vesturárdal allan að austanverðu, allt að Einiberjagili. Í landamerkjaskránni fyrir landi Stafholtskirkju á Bjarnardal frá árinu 1886 kemur fram að Vesturá ráði merkjum að vestan „alla leið inni svonefnda Hamrabotna“. Í máldaga Stafholtskirkju frá árinu 1140 kemur fram að kirkjan eigi „[afrett j] vestr ardal enum eystra megin.“ Í lögfestu séra Páls Gunnarssonar frá árinu 1678 kemur einnig fram að Stafholtskirkja eigi afrétt í Vesturárdal „Eýstra megin“. Þá kemur fram í umfjöllun um Stafholt í *Jarðabók* Árna og Páls, frá árinu 1709, að hálfur Vesturárdalur sé meðal þess sem fylgi selstöðu jarðarinnar á Bjarnardal. Í sóknalýsingu séra Jón Magnússonar í Hvammi, frá árinu 1840, kemur fram að annað af tveimur afréttarlöndum í Hvamms- og

Norðtungusóknum séu Hamrabotnar, en þeir séu dalur í vesturátt úr Bjarnardal. Loks kemur fram í fjölmörgum af þeim heimildum sem hér hafa verið raktar að Stafholtskirkja eigi afrétt í Vesturárdal án þess þó að merkjum hans sé lýst. Loks er þessum hluta merkja Ystutunguafréttar lýst á þann veg í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, að þau liggi að sunnan og suðvestan um Vesturá.

Suðvestan við þennan hluta merkja ágreiningssvæðisins er svæði sem af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er nefnt „sameignarland Hvassafells I og II“. Í landamerkjabréfi Hvassafells, dagsettu 16. apríl 1885 og þinglýstu 22. maí 1896, kemur fram að Vesturá ráði þessum hluta merkja Hvassafells. Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna Sellands Stafholtskirkju.

Sem fyrr segir er afmörkun málsaðila á þessum hluta merkjanna í samræmi við landamerkjabréf Sellands Stafholtskirkju frá árinu 1884. Að mati óbyggðanefndar styðja aðrar fyrirliggjandi heimildir jafnframt að suðvesturmerki ágreiningssvæðisins séu með þeim hætti sem byggt er á af hálfu málsaðila, þ.e. að þau liggi um Vesturá.

Næst verður litið til merkja ágreiningssvæðisins að vestanverðu. Af hálfu íslenska ríkisins er lýst í einu lagi kröfulínunum vegna ágreiningssvæðisins og vesturhluta Ystutunguafréttar, sem fjallað er um í kafla 6.3. Vesturmörkum ágreiningssvæðisins er því ekki lýst sérstaklega af hálfu ríkisins. Gagnaðili íslenska ríkisins miðar kröfur sínar að þessu leyti við línu sem dregin er frá Vesturá um Einiberjagil og þaðan um Merkjahrygg til norðurs að sýslumörkum gagnvart Dalasýslu. Þessum hluta merkjanna er ekki lýst í landamerkjalýsingu fyrir Selland Stafholtskirkju frá árinu 1884 að öðru leyti en því að þar kemur fram að svæðinu tilheyri „Vesturárdalur allur að austanverðu, allt að Einiberjagili“. Í eftirritinu frá árinu 1916 af landamerkjaskránni frá 1886 segir um vesturmerkin: „... ræður Vesturá þar merkjum að vestan alla leið inní svonefnda Hamrabotna. Þaðan er haldin sjónhending í austur að norðanverðu, eftir svonefndum Merkjahrygg eins og vötnum hallar, ...“. Í máldaga Steina prests Þorvarðarsonar fyrir Stafholtskirkju frá því um 1140, segir m.a. að kirkjunni tilheyri „[afrett j] vestr ardal enum eystra megin. ok middals mule allr. ...“. Þá er „Afriett í Vesturárdal Eýstra megin“ meðal þess sem lögfest er með lögfestu séra Páls Gunnarssonar frá 16. apríl 1678, þar sem hann lögfesti eignir Stafholtskirkju. Ennfremur segir í *Jarðabók Árna og Páls*, frá árinu 1709, að Stafholtskirkja eigi „selstöðu [...] með hálfum Vesturárdal.“ Í sóknalýsingu séra Jóns Magnússonar í Hvammi, frá árinu 1840, kemur sem fyrr segir fram að annað af tveimur afréttarlöndum í Hvamms- og Norðtungusóknum séu Hamrabotnar, en þeir séu dalur í vesturátt úr Bjarnardal. Þá liggja fyrir allmargir máldagar, vísitásiur og lögfestur fyrir Stafholtskirkju til viðbótar, allt frá 14. öld og fram á þá 19. þar sem fram kemur að kirkjan eigi afrétt í Vesturárdal án þess að mörkum hans sé lýst. Vestan við ágreiningssvæðið er vesturhluti Ystutunguafréttar, sem fjallað er um í kafla 6.3 hér að framan. Eins og þar kemur fram liggja ekki fyrir heimildir sem lýsa austurmerkjum þess svæðis.

Þær heimildir sem hér voru raktar hafa ekki að geyma heildstæðar lýsingar á vesturmerkjum ágreiningssvæðisins, nema eftirritið frá 1916 af landamerkjaskrá fyrir landi Stafholtskirkju á Bjarnadal frá árinu 1886, þar sem merkjunum er lýst um Hamrabotna og þaðan sjónhendingu í austur eftir Merkjahrygg. Bendir sú merkjalýsing til þess að ágreiningssvæðið hafi náð a.m.k. eins langt til vesturs og gagnaðili íslenska ríkisins byggir á í málinu. Að mati óbyggðanefndar mæla aðrar heimildir því ekki í mót að svo hafi verið. Benda sumar þeirra raunar til þess að það svæði sem Stafholtskirkja kallaði til réttinda yfir kunni að hafa náð enn lengra til vesturs. Á það við um eftirritið frá árinu 1916 af landamerkjaskránni frá 1886, þar sem fram kemur að Vesturá ráði merkjum að vestan alla leið inn í Hamrabotna og þaðan sé haldin sjónhending í austur að norðanverðu, eftir svonefndum Merkjahrygg. Þær heimildir þar sem fram kemur að kirkjan eigi afrétt í Vesturárdal, eða austanverðum Vesturárdal, kunna eftir atvikum að benda til hins sama því Vesturárdalur nær talsvert lengra til vesturs en að Einiberjagili og vesturmörkum ágreiningssvæðisins. Fær þetta enn frekari stoð í því að í fjölmörgum af þeim eldri heimildum sem hafa verið raktar kemur fram að Stafholtskirkja eigi Bjarnardal allan að Mælifellsgili og *Miðdalsmúla allan* auk afréttarins á Vesturárdal. Eins og að framan er rakið er Miðdalsmúli, eftir því sem næst verður komist, sá múli sem nú er nefndur Staðarmúli og liggur nærri vesturmörkum ágreiningssvæðisins. Þar sem umræddur múli afmarkast að sunnanverðu af Vesturá og að vestanverðu af Einiberjagili má eftir atvikum ætla að í þeim heimildum þar sem bæði er getið um Miðdalsmúla og afrétt í Vesturárdal í tengslum við réttindi Stafholtskirkju, sé með síðarnefnda svæðinu átt við þann hluta austanverðs Vesturárdals sem liggur vestan við Einiberjagil og þar með vestan við ágreiningssvæðið. Þar sem kröfur Stafholtskirkju takmarkast að vestanverðu af Einiberjagili og línu sem dregin er þaðan um Merkjahrygg til norðurs að sýslumörkum og heimildir styðja að svæðið sem kirkjan kallaði til réttinda yfir hafi náð a.m.k. svo langt til vesturs hefur frekari skoðun á þessu atriði ekki þýðingu við úrlausn málsins enda verður sú ályktun dregin af dómum Hæstaréttar 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006 (Rangárvallaafréttur) og 6. september 2005 í máli nr. 367/2005 (Skaftafell I og III) að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerðum aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, þó innan þeirra takmarka sem kröfugerð íslenska ríkisins setur hverju sinni, og verði að leysa úr málum á þeim grundvelli.

Næst verður litið til merkja ágreiningssvæðisins að norðanverðu. Af hálfu íslenska ríkisins er línán dregin frá Fossaskarðabrún (9) að Banadalsbrún við sýslumörk Dalasýslu (10). Þaðan er norðurmörkum svæðis 8B hjá óbyggðanefnd, sem jafnframt eru sýslumörk, fylgt til vesturs. Gagnaðili íslenska ríkisins miðar þennan hluta merkja ágreiningssvæðisins við línu sem dregin er „... í Svínagilsöxl (5) og um Fossaskarðabrúnir (6), Banadalsdrög (7) og í Brekkumúla (8). Þaðan um tjörn við Merkjahrygg (9) og Merkjahrygg (10) og í hornpunkt á Merkjahrygg (11) ...“. Þó svo

að tilgreining málsaðila á kennileitum sé mismunandi draga þeir báðir þennan hluta kröfulína sinna með sama hætti og ekki verður annað séð en að fullt samræmi sé þar á milli. Fer afmörkun málsaðila á ágreiningssvæðinu til norðurs einnig saman við það hvernig sveitarfélaga- og sýslumörk eru dregin á kort af svæðinu en norðurmörk svæðis 8B hjá óbyggðanefnd miðast einnig við þau. Í landamerkjalyðingunni fyrir Selland Stafholtskirkju á Bjarnadal frá árinu 1884 er merkjum lýst svo: „Vesturárdalur allur að austanverðu, allt að Einirberjagili; - Staðarmúli allur, - sem Stafholtssel er í – og sem liggur milli Vesturárdals og Miðdals; Miðdalur allur og Brekkumúli (Bröttubrekkumúli) allur svolangt austur, sem vötnum hallar, - móts við Breiðabólstaðar land í Miðdölum.“ Þá segir um þennan hluta merkjanna í eftirritinu frá 1916 af landamerkjaskránni frá 1886 að frá Hamrabotnum sé „haldin sjónhending í austur að norðanverðu, eftir svonefndum Merkjahrygg eins og vötnum hallar, allt inn í Bjarnadalsdrög; ... “. Loks er þessum hluta merkjanna lýst svo í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi: „ ... til suðausturs um Merkjahrygg og austur yfir þjóðveginn og upp á Brekkumúla innst og norðaustur eftir Banadalsbrún og upp í Fossaskarðabrún.“ Aðrar fyrirliggjandi heimildir um ágreiningssvæðið fjalla ekki um þennan hluta merkja þess.

Norðan við ágreiningssvæðið eru landsvæði í Dalasýslu, nánar tiltekið að vestanverðu svonefnt Selland Sauðafells og að austanverðu land Breiðabólstaðar. Eignarréttarleg staða Sellands Sauðafells er til umfjöllunar á svæði 9A hjá óbyggðanefnd. Í landamerkjabréfi Sauðafells í Miðdölum með tilheyrandi sellandi á Suðurárdal og upprekstri á Mjóadal og fyrir Hlíðartún í Sökkólfsdal, dagsettu 23. maí 1883 og þinglýstu 15. maí 1884, er merkjum lýst svo: „ ... frá Miðá uppá hæstu fjallseggjar, síðan ráða fjallseggjar eptir sem vötnum hallar milli Suðurárdals og Hundadals fremri allt suður á Merkjahrygg, síðan Suðurárdrög, sem koma úr tjörnunum við Merkjahrygg niður til Suðurrá ... “. Landamerkjabréfið var ekki áritað vegna Sellands Stafholtskirkju. Í landamerkjabréfi Breiðabólstaðar í Sökkólfsdal, dagsettu 30. janúar 1884 og þinglýstu 20. maí sama ár er merkjum lýst um Suðurrá „alla leið suður á Merkjahrygg, síðan liggja merkin austur frá Merkjahrygg eins og vötnum hallar austur á Brekkubrún móts við Svartagilsbotn í Baulusandi og þaðan eins og vötnum hallar í Svínagilsöxl, ... “. Landamerkjabréfið var áritað um samþykki vegna Stafholtskirkju.

Fyrirliggjandi heimildir styðja að mati óbyggðanefndar að norðurmerki ágreiningssvæðisins séu með þeim hætti sem lýst er í kröfulýsingum málsaðila.

Næst verða austur- og suðausturmerki ágreiningssvæðisins tekin til skoðunar. Af hálfu íslenska ríkisins er þessi hluti merkjanna miðaður við línu sem dregin er svo: „ ... Vesturá þar til hún mætir Bjarnadalsá (5), þá er Bjarnadalsá fylgt að Bjarnarfossi (6) og þaðan Mælifellsgili norðaustur eftir Baulusandi í Litlu-Baulu (7), þaðan norður í Hrutaborg (8), norðvestur um Fossaskörð og um Fossaskarðabrún (9) ... “. Gagnaðili íslenska ríkisins miðar þennan hluta merkjanna við línu sem dregin frá

vatnaskilum austan Mælifellsgils (3) í Fossaskörð (4) og þaðan upp í Svínagilsöxl (5). Þó svo að tilgreining málsaðila á kennileitum sé mismunandi draga þeir báðir þennan hluta kröfufína sinna með sama hætti og ekki verður annað séð en að fullt samræmi sé þar á milli.

Í landamerkjalyðingunni fyrir Selland Stafholtskirkju á Bjarnadal frá árinu 1884 er því lýst að til svæðisins teljist „ ... Brekkumúli (Bröttubrekkumúli) allur svolangt austur, sem vötnum hallar, - móts við Breiðabólstaðar land í Miðdölum.“ Í landamerkjaskránni fyrir land Stafholtskirkju á Bjarnadal frá árinu 1886 er merkjum lýst „ ... allt inn í Bjarnadalsdrög“, og síðan tekið fram að ennfremur eigi kirkjan „allan Bjarnadal að austan að Mælifellsgili eftir því sem vötnum hallar á fjalli uppi.“ Þá segir í landamerkjaskránni fyrir Stafholti í Mýrasýslu, frá árinu 1890, að Stafholt eigi „Bjarnadal allan fyrir ofan Mælifellsgil og Hvassafellsland samkvæmt sjerstakri þinglesinni landamerkjaskrá.“ Ennfremur kemur fram í fjölmörgum af þeim eldri heimildum sem hér hafa verið raktar, og ná allt aftur til ársins 1140, að Stafholtskirkja eigi allan Bjarnadal fyrir ofan Mælifellsgil. Loks er þessum hluta merkja Ystutunguaafréttar lýst svo í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi: „Mörk afréttarins nú eru gegnt Dalsmynni að sunnan um Mælifellsgil og Bjarnadalsá. [...] í Fossaskarðabrún. Þaðan gagnvart landi Hvamms suðaustur um Fossaskörð, suður í Hrutaborg og upp í Litlu-Baulu, sem nefnd er Baulukálfur í héraðinu sunnan Hvítár, og þaðan suðvestur eftir Baulusandi að Mælifellsgili.“

Austan við ágreiningssvæðið er land jarðarinnar Hvamms. Í landamerkjabréfi Hvamms, dagsettu 7. maí 1890 og þinglýstu 20. sama mánaðar, er merkjum lýst „ ... eftir háhryggnum hjerna megin við Sátudal, þaðan norður háfjall, eftir því sem vötnum hallar, alt norður á móts við Fanngil, ... “. Landamerkjabréfið var áritað um samþykki vegna Stafholts. Vestan við Hvamm og aðliggjandi suðausturmerkjum ágreiningssvæðisins er land Dýrastaða. Í landamerkjabréfi Dýrastaða, dagsettu 20. janúar 1922 og þinglýstu 30. júní sama ár, er merkjum lýst „ ... yfir hæsta Litlu-Baulu og svo sem vötnum hallar vestur fyrir hæsta Stóru-Baulu.“ Landamerkjabréfið var ekki áritað vegna ágreiningssvæðisins. Land Dalsmynnis liggur einnig að suðaustanverðu ágreiningssvæðinu. Í landamerkjabréfi Dalsmynnis, dagsettu 14. maí 1890 og þinglýstu 20. sama mánaðar, er umræddum hluta merkjanna lýst „ ... af Urðarhól ofantil í Mælifellsgil svo eins og Mælifellsgil ræður alt ofan í Bjarnadalsá, þaðan ræður Bjarnadalsá alla leið ofan að gömlum farveg er liggur úr Bjarnadalsá og suður í Norðurá ... “. Landamerkjabréfið var áritað um samþykki vegna Stafholts.

Í mörgum af þeim heimildum sem hér hafa verið raktar kemur fram að suðausturmörk ágreiningssvæðisins hafi legið um Mælifellsgil eins og málsaðilar byggja á. Tilgreining landamerkjabréfsins frá 1884 á merkjum „ ... allt inn í Bjarnadalsdrög“ og frásögn landamerkjabréfsins frá 1890 af því að Stafholt eigi „Bjarnadal allan fyrir ofan Mælifellsgil og Hvassafellsland samkvæmt sjerstakri þinglesinni landamerkjaskrá“, veita því jafnframt stoð að svæðið nái allt að

vatnaskilum ofan við Bjarnadal, eins og málsaðilar byggja á. Þá er afmörkun málsaðila á umræddum hluta merkja ágreiningssvæðisins í samræmi við þá merkjalýsingu sem fram kemur í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi. Afmörkun málsaðila á ágreiningssvæðinu að austan- og suðaustanverðu er enn fremur að mati óbyggðanefndar í samræmi við landamerkjabréf aðliggjandi jarða.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið veita fyrirbyggjandi heimildir því stöð að mati óbyggðanefndar að Stafholtskirkja hafi átt réttindi á öllu því svæði sem kröfur gagnaðila íslenska ríkisins ná til. Það hvert sé inntak réttinda á svæðinu og hvort einstakir hlutar þess hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu verður skoðað nánar hér á eftir.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða lands innan framangreindra merkja. Í *Sturlubók Landnámu* segir að Rauða-Björn hafi numið Bjarnardal og þá dali er þar ganga af. Í *Pórðarbók Landnámu* segir að Björn hafi numið Norðurárdal fyrir norðan Norðurá og Bjarnardal allan og þá dali alla er þar ganga af. Talið er að afdalir þeir sem nefndir eru í þeim gerðum *Landnámu* sem hér er vitnað til séu Vesturárdalur og Miðdalur. Miðdalur er innan ágreiningssvæðisins og Bjarnardalur og Vesturárdalur eru að hluta til innan þess. Af þessum frásögnum um landnám ágreiningssvæðisins verður dregin sú ályktun að það hafi verið numið, a.m.k. að verulegu leyti. Staðhættir og fjarlægðir mæla þeirri ályktun heldur ekki í mót að mati óbyggðanefndar. Þó ber að gera þann fyrirvara að óvissa um aðferðir við landnám og umfang þess hverju sinni er of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um nákvæma stærð landnáma með afdráttarlausum hætti, samanber umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

Um almenna þýðingu landamerkjabréfa og hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi vísast til fyrirbyggjandi dóma Hæstaréttar og *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæða skiptir almennt mestu máli hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið jörð eða hluti af jörð samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum. Þá liggur fyrir að landsvæði hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Landamerkjabréf hafa þó bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Það á einnig við um aðrar tegundir heimilda um merki landsvæða en auk landamerkjabréfa er t.a.m. algengt að merkjum landsvæða sé lýst í máldögum, vísitasíum og lögfestum. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Frá þessari meginreglu eru tiltekna undantekningar, enda hefur sú áhersla dómstóla á landamerkjabréf jarða sem að framan var lýst frá upphafi verið með skýrum fyrirvörum, sjá t.d. dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004. Þar kemur fram að meta verði sérstaklega gildi

hvers landamerkjabréfs og að með því að gera landamerkjabréf hafi menn ekki getað aukið einhliða við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Um þetta segir einnig svo: „Er þá einkum til þess að líta hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins.“

Land utan jarða, þar á meðal afréttarland, hefur á hinn bóginn að meginreglu verið talið þjóðlenda. Notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur þó ekki úrslitaþýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Jafnframt er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar. Í máli þessu liggja, sem fyrr segir, fyrir þrjú landamerkjabréf sem taka til ágreiningssvæðisins en jafnframt fjöldi máldaga, vísitasía og lögfesta frá 12. til 19. aldar sem geta um réttindi Stafholtskirkju á umræddu svæði. Óbyggðanefnd og dómstólar hafa almennt lagt minna upp úr máldögum, vísitasíum og lögfestum heldur en landamerkjabréfum jarða, sem sönnunargögnum um tilvist beins eignarréttar. Ávallt er þó um að ræða heildstætt mat á sönnunargildi fyrirbyggjandi heimilda og þar kunna atriði á borð við staðhætti, gróðurfar, fjarlægð frá byggð og nýtingu viðkomandi landsvæðis einnig að hafa áhrif.

Af þeim heimildum sem liggja fyrir um ágreiningssvæðið má ráða að við gildistöku þjóðlendulaga árið 1998 hafði það stöðu afréttar samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram til þess tíma. Hvort í því fólust bein eða óbein eignarréttindi, og þar af leiðandi hvort þar er eignarland eða þjóðlenda í skilningi þjóðlendulaga, er hins vegar sérstakt athugunarefni.

Eins og rakið er í kafla 5.4 nýtur allmargra heimilda við um ágreiningssvæðið. Margar þeirra eru einnig raktar í umfjöllun um merki þess hér að framan. Sú elsta er máldagi Steina prests Þorvarðssonar fyrir Stafholtskirkju frá því um 1140. Þar eru taldar upp þær eignir sem lagðar voru til kirkjunnar, þar á meðal: „[afrett j] vestr ardal enum eystra megin. ok middals mule allr. Biarnar dalr allr fyrir ofan mæli fells gil.“ Tilgreining máldagans á einstökum hlutum ágreiningssvæðisins er ólík að því leyti að annars vegar er getið um *afrétt í Vesturárdal* og hins vegar *Miðdalsmúla allan* og *Bjarnardal allan* fyrir ofan Mælifellsgil. Hið sama á einnig við um fjölda annarra máldaga, vísitasía og lögfesta sem liggja fyrir og ná fram til 19. aldar. Máldagi Gyrðis biskups Ívarssonar fyrir Nikulásarkirkju í Stafholti, frá árinu 1354, er í aðalatriðum sama efnis og máldaginn frá því um 1140 að þessu leyti, að því frátöldu að þar er ekki minnst á Miðdalsmúla. Auk þess liggja fyrir, eins og þegar hefur verið rakið, máldagar fyrir Stafholtskirkju frá árunum 1397, 1480, frá árabílinu 1491–1518 og frá því um 1570. Í máldaganum frá árinu 1397, máldaganum sem talinn er frá árabílinu 1491–1518 og máldaganum sem talinn er vera frá því um 1570 er getið um afrétt í Vesturárdal, og Bjarnardal allan fyrir framan Mælifellsgil, líkt og í máldaganum frá

1354. Í máldaganum frá því um 1480 koma sömu upplýsingar fram, auk þess sem Miðdalsmúla er getið.

Ennfremur liggja fyrir vísitásiur fyrir Stafholtskirkju frá árunum 1681, 1694, 1702, 1725, 1744, 1749 1751, 1759, 1783 og 1831, sem og lögfestur frá árunum 1663, 1678, 1707, 1714, 1724, 1754, 1766, 1768, 1773 og 1831, sem taka til ágreiningssvæðisins. Þessar heimildir eiga það allar sammerkt að þar er annars vegar getið um Miðdalsmúla og hins vegar afrétt á Vesturárdal í umfjöllun um eignir kirkjunnar. Í mörgum þeirra kemur ennfremur fram að kirkjan eigi Bjarnadal allan fyrir framan og/eða ofan Mælifellsgil. Sú staðreynd að í framangreindum heimildum Stafholtskirkju er getið um *afrétt* í Vesturárdal en aftur á móti jafnan getið um *Miðdalsmúla allan* og *Bjarnadal allan* fyrir ofan Mælifellsgil kann að mati óbyggðanefndar mögulega að benda til þess að munur hafi verið á eignarréttarlegri stöðu annars vegar Vesturárdals og hins vegar Bjarnadals og Miðdalsmúla. Þetta atriði þarfnast þó nánari skoðunar.

Svo sem áður hefur verið greint frá kemur fram í umfjöllun um Stafholt í *Jarðabók* Árna og Páls, frá árinu 1709, að staðurinn eigi selstöðu „á Bjarnadal í Miðdalsmúla með tilliggjandi löndum, allan Bjarnadal [svo] fram frá Mælifellsgili með hálfum Vesturárdal.“ Þá segir: „Þessi selstaða hefur brúkast jafnlega frá staðnum en nú ekki í nokkur ár.“ Eini afrétturinn sem getið er um í umfjöllun *Jarðabókarinnar* um Stafholt er Hellistungur en þar segir: „Afrjett á Hellirstungur ut supra.“ Í umfjöllun *Jarðabókarinnar* um Dalsmynni, frá árinu 1708, er getið um Stafholtssel. Fram kemur að Stafholtssel sé af sumum kallað Múlasel og sé selstaða frá Stafholti. Hún hafi „aldrei bygt verið fyrr nje síðar nema ein 2 ár fyrir meir en 30 árum.“ Þá segir: „Örvænt er að hjer verði aftur bygt fyrir heyskaparleysi, fjarlægð við menn og vetrarríki. Vantar hjer flesta bújarðarkostu nema sumarhaga, þeir eru hjer nægir so sem í góðum selstöðum.“

Í fyrrgreindri lögfestu, dagsettri 23. júlí 1724, kemur fram að Jón prestur Jónsson lögfesti „Eignarland Stafholtskyrkiu, sem liggur fyrir vestann Fiall það hiá Nordurárdal er, og Baula er kallad, Nefnelega allann Biarnadal, fyrir ofann og framann Mælefellsgil, ásamt med Middalsmúla óllum, og afriett I Vesturárdal, ... “. Lögfesti hann „Hollt og Haga, Vótn og Veidestade, og allar Landsnytiar, sem þessum fyrrgreindumm Fialllóndum, fylgt hafa, og fylgia eiga med riettu, til ydstu ummmerkia möts vid adrar LandEigner, ... “. Fyrirbauð hann hverjum manni „... ad yrkja, brúka edur bejta, tiedann Biarnadal, Middals múla, edur Afriett Stafholtskyrkiu I Vesturárdal“, nema með hans leyfi. Þá liggur fyrir bann Christians Jóhannssonar, prests í Stafholtstungu, dagsett 3. ágúst 1773, við upprekstri á „Efterskrifud Eyendoms Lönd Stafholts kyrkiu, nefnelega allann Biarnadal, fyrir framan og ofan Mælefellsgil, allann Middalsmúla og afriett i Westurárdal, ... “. Fyrirbauð hann hverjum manni, án hans leyfis, „ad beita edur brúka, uppá nockurn máta“ umrædd

landsvæði. Í bréfi O. Pálssonar, prests í Stafholti, til prófasts, dagsettu 7. júní 1851, er þess getið að kirkjan eigi selstöðu í Bjarnadal.

Í úttekt Guðmundar Vigfússonar, setts prófasts í Mýrasýslu, á stað og kirkju í Stafholti frá 2. júní 1855 segir: „Eign kirkjunnar á Bjarnadal er leigð sveitarfjelaginu í Stafholtstúngum með vættar eptirgjaldi ... “. Einnig liggur fyrir úttekt Stafholtskirkju sem Th. E. Hjálmarsson, fyrrverandi prófastur, gerði þann 17. júní 1867. Þar segir: „Eign kyrkjunnar á Bjarnardal er bigd sveitarfélaginu í Stafholtstúngum með 1 vættar eptirgjaldi árlega ... “.

Þá liggja, sem fyrr segir, fyrir sóknalýsingar frá árunum 1840 og 1847 sem birtust í ritinu *Sýslu- og sóknarlýsingar* og taka til hluta svæðisins. Annars vegar sóknalýsing séra Jón Magnússonar í Hvammi, frá árinu 1840, þar sem getið er um Hamrabotna sem afréttarland og tekið fram að það sé dalur í vesturátt úr Bjarnadal. Þá segir í sóknalýsingu séra Ólafs Pálssonar í Stafholti, frá árinu 1853, að Bjarnadalur sé „mestur [...] Stafholtskirkjuland, en lítið eitt almenningur.“ Í umfjöllun um Stafholt í Jarðatali Johnsens frá 1847 kemur fram að kirkjan eigi fjalllönd á Bjarnadal og Grímsdal. Ennfremur segir í umfjöllun um Hreðavatn í jarðamati Mýrasýslu frá árunum 1849–1850 að Staðarmúli sé „landspartur á Bjarnadal, Stafholtskirkjuland ... “.

Fyrir liggja allmargar heimildir þar sem ágreiningssvæðisins er getið í tengslum við upprekstur og afréttarnot, til viðbótar við þær sem þegar hafa verið raktar. Á meðal þeirra er fasteignamat Mýrasýslu 1916–1918 þar sem fram kemur að Fjallland Stafholtskirkju sé Staðarmúli, Brekkumúli og nokkuð af Bjarnadal sem liggja inn af löndum jarðanna Dalsmýnnis og Hvassafells. Leigjendur séu ábúendur í Ystutungu Stafholtstungnahrepps. Þá er tekið fram að land þetta sé í meðallagi grasgefið og notfært sem afréttur.

Árið 1919 sótti hreppsnefnd Norðurárdals um kaup á Staðar- og Brekkumúlum. Í bréfi, dagsettu 5. nóvember 1919, sem Stjórnarráð Íslands sendi til hreppsstjóra Norðurárhrepps af því tilefni er talað um svæðið sem „fjalllendi Staðar- og Brekkumúla í Bjarnardal“ og tekið fram að Stafholtstunguhreppur muni hafa haft landið á leigu. Í svarbréfi hreppsstjórans, Vigfúsar Bjarnasonar í Dalsmýnni, dagsettu 11. sama mánaðar, kemur fram að hann geti ekki svarað því nákvæmlega hvenær umrætt svæði hafi verið „selt á leigu“ en „partur af Stafholtstunahreppi [svo]“ hafi í langan tíma notað landið til upprekstrar. Landið muni hafa verið leigt með munnlegum skilmálum. Við þá kerfisbundnu leit sem fram fór á vegum óbyggðanefndar vegna málsins fannst ekkert í skjölum Stjórnarráðsins um að af sölu landsins hefði orðið. Jafnframt liggur fyrir að með bréfi, dagsettu 17. nóvember 1919, óskaði Jóhannes Þorsteinsson eftir því við Stjórnarráð Íslands að fá að festa kaup „á landi því á Bjarnadal, er tilheyrir Stafholtsprestakalli eða kirkju“. Jafnframt kemur fram í bréfinu að „Bjarnadalsland“ hafi verið „leigt til afréttar hreppsnefndinni í Stafholtstungnahreppi“.

Með bréfi, dagsettu þann 29. desember árið 1919, óskaði Stjórnarráð Íslands eftir skýrslu frá sýslumönnum um þau svæði sem talin væru til almenninga eða afrétta innan sýslna hvers og eins sýslumanns. Óskaði sýslumaðurinn í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu í framhaldi af því eftir upplýsingum þar að lútandi frá hreppstjórum í umdæminu. Í svörum Vigfúsar Bjarnasonar, hreppstjóra Norðurárdalshrepps, dagsettum 1. mars 1920, segir meðal annars: „...hjer er ekki um neitt fjallland að ræða – nema land það sem til heirt [svo] hefur Stafholtskirkju hjer á Bjarnardal og nú er leigt Stafholtstuna hreppi [svo] til upp regxturs. [svo] í landi þessu eru nokkrir smá fossar í giljum sem vanalega eru mjög vasslitlir [svo] ...“.

Í afréttarskrá sem fylgdi með svörum sýslumannsins í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu, dagsettum 13. nóvember 1985, vegna fyrirspurnar dómsmálaráðuneytisins um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., er m.a. fjallað um leitarsvæði Brekkuréttar. Þar kemur fram að Norðurárdalshreppur eigi engin sérstök afréttarlönd, önnur en þá hlutdeild, sem hann eigi í afrétti Þverárréttar. Á leitarsvæði Brekkuréttar eigi Stafholtskirkja landsvæði milli Vesturdala og Bjarnardals, svokallaðan Múla (Staðarmúla og Brekkumúla). Síðan segir: „Beggja megin við þetta svæði, hið efra, munu leitarmörk vera óglögg og nálgast það, að verið geti um "einskis manns land" að ræða, bæði norðaustur og norðvestur af kirkjulandi Stafholtskirkju, því sem nefnt hefur verið, en sunnan sýslumarka móti Dalasýslu.“

Fyrir liggur ennfremur að með bréfum, dagsettum 20. febrúar 1989, sem send voru sveitarstjórnnum á Íslandi, spurðist félagsmálaráðuneytið fyrir um upprekstrarétt og afrétti sveitarfélaga. Í svari oddvita Norðurárdalshrepps, dagsettu 25. apríl 1989, kemur fram að hluti ábýla í Norðurárdalshreppi eigi upprekstur á afrétt en hin nýti heimalönd. Afréttirnir sem um ræði séu Hellistungur og Holtavörðuheiði. Er því ekki minnst á ágreiningssvæðið sem hér er til umfjöllunar í því sambandi.

Loks skal þess getið að fjallað er um Ystutunguafrétt í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi. Merkjum svæðisins er, sem fyrr segir, lýst þar og fram kemur að landið sé smalað til Brekkuréttar. Þar kemur ennfremur fram að leitarsvæði Brekkuréttar sé öll afréttarlönd og heimalönd tilheyrandi Norðurárdal og Stafholtstungum fyrir vestan Sanddalsá og Norðurá, allt að löndum Dalamanna og Borghreppinga að norðan og norðvestan.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er rakið að á grundvelli nýlegra rannsókna hafi þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Í þeim rannsóknum hafi verið dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.²⁸⁹ Samkvæmt Jónsbók var óheimilt að gera sel í afréttum en jarðir gátu átt sel í almenningum. Heimildir um

²⁸⁹Sbr. umfjöllun um hugtakið jörð í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

seljabúskap, samanber kafla 5.4, leiða þannig ekki til afdráttarlausrar niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu lands.

Svo sem rakið hefur verið hér að framan er landsvæðis þess sem hér er til umfjöllunar getið í fjölda heimilda í tengslum við upprekstur og afréttarnot, líkt og á við um marga afrétti einstakra jarða eða stofnana. Heimildir um afnot landsvæðisins fjalla fyrst og fremst um beit eða önnur þrengri og sambærileg not, svo sem selstöðu, og engar heimildir liggja fyrir um að þar hafi nokkru sinni verið byggð, að frátaldrí frásögn *Jarðabókar* Árna og Páls um skammvinna byggð í Stafholtsseli. Þá er landsvæðið landfræðilega aðskilið frá jörðinni Stafholti af öðrum jörðum. Í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hafa atriði af þessu tagi í mörgum tilvikum legið til grundvallar niðurstöðu um þjóðlendu og óbein eignarréttindi, nánar tiltekið afréttareign. Þá getur sú staðreynd að í fjölmörgum heimildum um Stafholtskirkju er þess getið að hún eigi Miðdalsmúla *allan* og Bjarnardal *allan* ekki ein og sér ráðið úrslitum við mat á því hvert hafi verið inntak réttinda kirkjunnar á Miðdalsmúla og í Bjarnardal, enda kann eftir atvikum að vera að slík tilgreining í heimildum feli fremur í sér tilvísun til landfræðilegrar afmörkunar þeirra réttinda sem um ræðir fremur en efnislegs inntaks þeirra. Í því sambandi vísast m.a. til dóms Hæstaréttar frá 21. febrúar 2013 í máli nr. 433/2011 (Steinvarartunga). Í því máli var niðurstaða Hæstaréttar sú að um þjóðlendu væri að ræða þrátt fyrir að fyrir lægju heimildir um að Hofskirkja í Vopnafirði hefði átt Steinvarartungu *alla*. Var talið að inntak réttinda kirkjunnar hefði verið bundið við þau óbeinu eignarréttindi sem felast í rétti til upprekstrar búfjár til sumarbeitar og annarra hefðbundinna afréttarnota, þ.e. afréttareign. Með vísan til sama dóms skal jafnframt tekið fram að þótt til séu eldri heimildir þar sem vísað er til svæðis sem „eignarlands“ ræður það ekki endilega úrslitum um að það teljist vera eignarland í skilningi laga nr. 58/1998.

Við mat á því hvert inntak réttinda Stafholtskirkju á ágreiningssvæðinu var frá öndverðu er þó til þess að líta að heimildir benda til þess að a.m.k. verulegur hluti svæðisins hafi verið undirorpinn beinum eignarrétti í kjölfar landnáms og staðhættir og fjarlægðir mæla þeirri ályktun heldur ekki í mót að mati óbyggðanefndar. Þá benda elstu heimildir um Stafholtskirkju til að kirkjan hafi snemma kallað til réttinda á ágreiningssvæðinu. Birtist það m.a. í því að í fjölmörgum heimildum um kirkjuna, sem ná allt aftur til 12. aldar, einkum máldögum, vísitásium og lögfestum, er jafnan getið um að kirkjan eigi *Miðdalsmúla allan* og *Bjarnadal allan* að Mælifellsgili auk þess sem þess er getið að hún eigi *afrétt* á Vesturárdal. Í þessum eldri heimildum er Miðdalsmúla og Bjarnadals aftur á móti hvergi getið sem afréttar. Að mati óbyggðanefndar bendir þessi tilgreining fremur til þess að réttindi kirkjunnar á Miðdalsmúla og Bjarnadal hafi falist í beinum eignarrétti heldur en óbeinum, en að umræddur hluti Vesturárdals hafi aftur á móti verið í afréttareign kirkjunnar. Er í því sambandi m.a. höfð hliðsjón af framangreindri ályktun um landnám svæðisins. Fær þessi niðurstaða jafnframt frekari stoð í því að getið er um svæðið sem „eignarland

Stafholtskyrkiu“ í lögfestu Jóns prests Jónssonar, dagsettri 23. júlí 1724, en þar er jafnframt getið um „afriett I Vesturárdal“. Þá er getið um „eign“ kirkjunnar á Bjarnadal í úttektum Stafholtskirkju, dagsettum 2. júní 1855 og 17. júní 1867, sem bendir til hins sama. Ályktun um mismunandi eignarréttarlega stöðu einstakra hluta þess svæðis sem Stafholtskirkja kallaði til eignarréttar yfir á sér einnig stoð í sóknarlýsingu séra Ólafs Pálssonar í Stafholti, frá árinu 1853, þar sem fram kemur að Bjarnadalur sé „mestur [...] Stafholtskirkjuland, en lítið eitt almenningur.“ Ennfremur er það sem fram kemur í Jarðatali Johnsens frá 1847, um að Stafholtskirkja eigi „fjallönd“ á Bjarnadal og Grímsdal, fremur til þess fallið að styrkja niðurstöðu um eignarland á Bjarnadal. Loks er til þess að líta í þessu sambandi að tilgreining þeirra þriggja landamerkjabréfa Stafholtskirkju sem liggja fyrir og taka til ágreiningssvæðisins er að mati óbyggðanefndar með þeim hætti að hún bendir til þess að þar sé fremur verið að lýsa merkjum svæðis sem háð sé beinum eignarrétti en afréttareign. Getið er um svæðið sem „Selland Stafholtskirkju“ í landamerkjabréfinu sem dagsett er 3. maí 1884 og þinglýst 19. sama mánaðar. Þá er getið um svæðið sem „[l]and Stafholtskirkju á Bjarnadal“ í fyrirliggjandi eftirriti af landamerkjabréfinu sem mun hafa verið dagsett 19. maí 1886 og þar kemur fram að kirkjan eigi „allt land“ innan þeirra takmarka sem þar er lýst. Þá er þess getið í umfjöllun um „eignir og ítök“ Stafholts í ódagsetta landamerkjabréfinu fyrir Stafholt frá maí 1890 sem var þinglýst 23. maí 1892, en þar kemur fram að Stafholt eigi „Bjarnadal allan fyrir ofan Mælifellsgil“. Þegar litið er til alls þess sem hér var rakið eru líkur á því að mati óbyggðanefndar að Miðdalsmúli og Bjarnadalur hafi verið hluti af jörð eða jörðum frá öndverðu en komist í eigu Stafholtskirkju ekki seinna en á 12. öld, fremur en að um hafi verið að ræða afrétt kirkjunnar.

Hvað varðar þá eignarréttarlegu tvískiptingu milli annars vegar afréttar Stafholtskirkju á Vesturárdal og hins vegar Miðdalsmúla og Bjarnardals er þó til þess að líta að ekki liggja fyrir heimildir um afmörkun afréttarins á Vesturárdal að öðru leyti en að hann hafi verið í austanverðum dalnum. Innst hefur Vesturárdalur leguna norður – suður og Vesturá rennur þar um dalinn til suðurs. Sá hluti dalsins er vestar en vesturmörk þess hluta ágreiningssvæðisins sem hér er til umfjöllunar. Þegar sunnar dregur í dalinn sveigir hann til suðausturs og hefur leguna norðvestur – suðaustur framhá Einiberjagili, sem liggur á vesturmörkum ágreiningssvæðisins, og áfram í sömu stefnu til suðausturs þar til komið er að ármótum Vesturár og Bjarnadalsár. Með því sem fram kemur í áður nefndum heimildum um að afrétturinn sé á austanverðum Vesturárdal kann eftir atvikum að vera átt við þann hluta dalsins sem liggur austan við Vesturá í norðurhluta hans og er utan við þann hluta ágreiningssvæðisins sem hér er til umfjöllunar. Þar kann einnig mögulega að vera átt við svæði sem liggur austar í dalnum, þ.m.t. í sunnanverðum Staðarmúla, sem áður mun hafa verið nefndur Miðdalsmúli, og er innan ágreiningssvæðisins. Sé hið síðarnefnda raunin liggur þó ekkert fyrir um hver hafi verið mörk milli annars vegar afréttarins á Vesturárdal og

hins vegar Miðdalsmúla, sem getið er um í hinum eldri heimildum, enda væri umrætt afréttarland þá í reynd staðsett á syðsta og láglandasta hluta múlans eða í hlíðum hans. Þegar á allt er litið þykir rétt að gagnaðili íslenska ríkisins njóti þess vafa sem uppi er um hvort afréttur Stafholtskirkju á Vesturárdal hafi legið innan eða utan þess hluta ágreiningssvæðisins sem hér er til umfjöllunar.

Í þessu sambandi skiptir einnig máli að ekki verður séð af þeim landamerkjabréfum sem liggja fyrir um ágreiningssvæðið að um sé að ræða eignarréttarlega tvískiptingu á því svæði sem þar er lýst. Vísast í því sambandi til þess sem að framan greinir um almenna þýðingu landamerkjabréfa og annarra heimilda við mat á sönnun um eignarhald á landi.

Að því virtu sem að framan er rakið telur óbyggðanefnd að hvorki staðhættir, gróðurfar né heimildir um réttindi eða nýtingu mæli gegn því að austurhluti Ystutunguafréttar hafi verið undirorpinn beinum eignarrétti Stafholtskirkju allt frá öndverðu. Hefur ekki úrslitapýðingu í því sambandi þótt svæðið sé aðskilið frá landi Stafholts. Vísast í því sambandi m.a. til dóms Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 448/2006 (Stórhöfði). Nægjanlega er því í ljós leitt að Stafholtskirkja, sem Kirkjumálasjóður leiðir rétt sinn frá, hafi átt þar bein eignarréttindi fremur en óbeinan eignarrétt. Síðari tíma heimildir um afrétt vísa því fremur til notkunar viðkomandi landsvæðis en þess að beinn eignarréttur hafi annað hvort ekki stofnast eða fallið niður.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan marka austurhluta Ystutunguafréttar, eins og þau eru skilgreind hér að framan, sé þjóðlenda, í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.²⁹⁰ Með vísan til sama ákvæðis ber jafnframt að taka skýrt fram að í umfjöllun óbyggðanefndar felst ekki afstaða til merkja á milli eignarlanda.

²⁹⁰ Sbr. einnig lokakafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

6.5 Miðdælingaafréttur (Fellsendaafréttur og Sauðafellsafréttur)

6.5.1 Inngangur

Hér verður fjallað um þann hluta þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins sem hefur verið nefndur Miðdælingaafréttur eða Miðdælaafréttur. Svæðið er í meginatriðum tvískipt. Að norðanverðu er svæði sem nefnt hefur verið Sauðafellsafréttur en Sauðafellskirkja í Miðdölum kallaði fyrir á tímum til réttinda á þessum hluta svæðisins. Í sumum heimildum frá 20. öld er heitið Sauðafellsafréttur þó notað um allt ágreiningssvæðið. Svæðið er aðskilið frá jörðinni Sauðafelli af öðrum landsvæðum. Að sunnanverðu er svæði sem í seinni tíð hefur verið nefnt Fellsendaafréttur en jafnframt er vísað til sem Sanddalstungulands af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins, eiganda jarðarinnar Fellsenda í Dalabyggð. Í heimildum er greint frá tengslum þessa hluta ágreiningssvæðisins við jörðina Sanddalstungu í Norðurárdal en í því sambandi skal þess getið að sunnan við suðurhluta ágreiningssvæðisins er óumdeilt eignarland Sanddalstungu. Árið 1897 keypti eigandi Fellsenda í Miðdalahreppi Sanddalstungu og Sauðafellsafrétt og virðist heitið Fellsendaafréttur, sem notað er um suðurhluta ágreiningssvæðisins, vera til komið einhvern tímann eftir þau kaup. Í sumum heimildum frá 20. öld er enn fremur vísað til svæðisins sem Sanddalsafréttar og virðist þá vera átt við svæðið í heild sinni, án þess þó að það sé fyllilega ljóst. Í niðurstöðum óbyggðanefndar, í kafla 6.5.3, er heitið Sauðafellsafréttur almennt notað um norðurhluta svæðisins, heitið Fellsendaafréttur um suðurhluta þess og heitið Miðdælingaafréttur um svæðið í heild. Jafnframt er oft einfaldlega vísað til *norðurhluta* eða *suðurhluta* ágreiningssvæðisins í umfjölluninni.

Landsvæði það er hér um ræðir er fjalllent og liggur í yfir 200 m hæð yfir sjávarmáli upp af Norðurárdal að norðvestanverðu. Land rís hæst á Svínagilshrygg, í um 680 m hæð, vestast á svæðinu. Um vesturhluta svæðisins liggur Mjóidalur með leguna norður-suður. Sandur (617 m) er þar upp af til austurs en Svínagilshryggur til vesturs. Austan Sands er Sanddalur og rennur Sanddalsá eftir svæðinu til suðurs. Innan við Grásteinseyrar klofnar Sanddalur í tvo gróna dali: Bekradal er gengur norðvestur af honum og Sátudal til norðausturs. Sátutagl (623 m) er milli dalanna. Vestan Bekradals er Sauðfellingamúli / Sauðafellsmúli (607 m) en Sata (622 m) austan Sátudals. Sata er klettafjall með stapa efst uppi. Frá Sátu gengur fjallshryggur til suðurs og út frá honum múlar og bungur. Meginfjallið kallast Hádegisfjall (600 m). Norðaustast á svæðinu er Lambatunga, sem afmarkast af Lambagili að vestan og Hvassá að austan, en Hvassá afmarkar ágreiningssvæðið að austanverðu. Landið er gróið í dölunum en gróðurinn minnkar eftir því sem ofar dregur.²⁹¹ Frá bæjarstæði Sauðafells í Miðdölum að Urðarvatni, sem er punktur nr. 7 á kröfulínu gagnaðila

²⁹¹ Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar á ágreiningssvæðum málsins er byggð á útgefnum kortum Landmælinga Íslands, loft- og gervitunglamyndum, örnefnaskrá frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, athugunum í vettvangsferð, samanber kafla 4.3, og almennum uppláttarritum, svo sem árbókum Ferðafélags Íslands og Göngum og réttum.

íslenska ríkisins, eru um 16 km, mælt í beinni loftlínu. Frá bæjarstæði Sanddalstungu að ármótum Mjóadalsár og Brandagils, sem er punktur nr. 4 á kröfulínu íslenska ríkisins, eru um 3 km, mælt í beinni loftlínu

6.5.2 Sjónarmið aðila

Á því er byggt af hálfu íslenska ríkisins að landsvæði innan þjóðlendukrafna ríkisins sé svæði utan eignarlanda og teljist þannig vera þjóðlenda. Heimildir um landnám á svæðinu séu litlar og telur íslenska ríkið að heimildir um notkun svæðisins, staðhættir og landfræðileg lega bendi ekki til annars en að hafi svæðið verið numið í öndverðu, hafi það eingöngu verið til takmarkaðra afnota, svo sem afréttarnota. Heimildir greini að stór hluti þjóðlendukröfusvæðisins teljist vera afréttur og utan eignarlanda jarða. Svæðið hafi þannig aldrei verið undirorpið beinum eignarrétti.

Við afmörkun þessa kröfusvæðis hafi íslenska ríkið fyrst og fremst litið til afréttarlýsinga sem og landamerkjalyýsinga aðliggjandi jarða. Í þeim tilvikum þar sem þessar lýsingar fari ekki saman hafi verið gerðar ítrustu kröfur. Að öðru leyti hafi verið miðað við landamerki jarða samkvæmt landamerkjabréfum.

Viðurkennt er af hálfu íslenska ríkisins að jörðin Sanddalstunga sé eignarland en gerð er þjóðlendukröfa til þess afréttarsvæðis sem heimildir bendi til að hafi verið í Sanddal um aldir. Ekkert liggi fyrir um afmörkun jarðarinnar Sanddalstungu til norðurs fyrir en í landamerkjabréfi frá árinu 1922 og ekki liggi heldur fyrir nánari afmörkun á afrétti á „Sanddal öllum“ sem Sauðafellskirkja hafi talið sig eiga. Það sé a.m.k. kosti ekki ljóst hvernig þetta fari saman við lýsingar í kröfum landeigenda um að Sanddalur hafi allur áður verið hluti af Sanddalstungulandi. Þetta þarfnist frekari skoðunar og sé því gerð ítrasta krafa til þessa svæðis. Skarist kröfur að þessu leyti á við kröfur landeigenda hvað varðar afmörkun jarðarinnar Sanddalstungu.

Hvað varðar þann hluta kröfulínu íslenska ríkisins sem liggur milli punkta 1 og 7 (sjá kafla 3.1) er miðað við lýsingu á landamerkjum upprekstrarlands Fellsenda, Sauðafellsafréttar, í Fasteignamati Dalasýslu frá 1916 (um Fellsenda). Þessi lýsing falli ekki alveg að landamerkjabréfi jarðarinnar Sanddalstungu frá árinu 1922 sem lýsi línunni úr Brandagili upp á hábrún og svo beint í Víðagil hjá Sanddal. Þar sem ekki liggi fyrir skýringar á þessu ósamræmi séu gerðar ítrustu kröfur til suðurs. Hvað varðar þann hluta kröfulínunnar sem liggur frá punkti 7 og að upphafspunkti sé að mestu byggt á lýsingum á merkjum Fornahvamms, auk lýsingar í fasteignamati Dalasýslu á upprekstrarlandi jarðarinnar Fellsenda.

Á því er byggt að á þessu svæði beri lýsingum ekki saman um afmörkun jarða annars vegar og afréttarsvæða hins vegar. Þannig beri ekki saman lýsingum í lögfestu fyrir Hvamm, frá árinu 1681, og svo lýsingu á afréttarsvæðum Sauðafells og Fellsenda í Dalasýslu. Ljóst sé að vafi leiki á um eignarréttarlega stöðu hluta svæðisins vegna þessa. Séu því gerðar ítrustu kröfur að þessu leyti.

Af hálfu Minningarsjóðs Ólafs Finnssonar, gagnaðila íslenska ríkisins, er byggt á því að gögn sýni að Sanddalstunguland (Fellsendafréttur) og land Sauðafellskirkju (Sauðafellsafréttur), eins og þessi lönd séu afmörkuð í kröfulýsingu hans, hafi verið undirorpin fullkomnum eignarrétti og séu nú í eigu gagnaðilans, sem eiganda jarðarinnar Fellsenda. Eignarréttur hans að Sanddal og Sauðafellsafrétti sé verndaður af 72. gr. stjórnarskrá Lýðveldisins Íslands nr. 33/1944, sbr. 10. gr. stjórnskipunarлага nr. 97/1955 og 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við mannréttindasáttmála Evrópu sem lögfestur hafi verið með lögum nr. 62/1994. Gagnaðilinn telji því að kröfugerð íslenska ríkisins fyrir óbyggðanefnd sé alvarleg aðför að eignarrétti hans sem njóti verndar, samanber tilvitnuð lagaákvæði.

Hafa verði sérstaklega í huga skilgreiningu á hugtakinu eign en það hafi sjálfstæða merkingu. Við mat á því hvað teljist eign verði að líta til allra atvika máls í heild sinni, þ.e. bæði staðreynda og lagalegra atriða. Þar skipti m.a. máli hvernig hafi verið farið með umrædda eign í framkvæmd, sérstaklega í lögskiptum aðila, og hvaða traust menn hafi borið til þeirrar framkvæmdar. Þá skipti framkoma handhafa ríkisvaldsins einnig máli. Þar sem komið hafi verið fram við einstaklinga eða lögaðila sem réttmæta eigendur ákveðinnar eignar hafi slík framkoma verið talin vekja ákveðnar væntingar hjá þeim aðila um löglegt eignarhald sitt á viðkomandi eign. Þannig geti afskipti eða afskiptaleysi ríkisvaldsins skipt máli við sönnun á því hvort eign verði talin undirorpin fullkomnum eignarrétti. Í þessu sambandi er einnig vísað til þess sem kallað hafi verið lögmetar væntingar, þ.e. að væntingar einstaklinga eða lögaðila til að njóta eigna sinna hafi verið taldar njóta verndar eignarréttarákvæða ef væntingarnar séu byggðar á sanngjörnu og réttlætlanlegu trausti á réttargerningi (legal act) sem sé tengdur við eignarréttindi og áreiðanlegan lagagrundvöll.

Í gegnum tíðina hafi eigandi Sanddals og Sauðafellsafréttar á hverjum tíma ráðið því hvernig þetta land hafi verið nýtt og hverjir hafi nýtt það. Vegna staðsetningar landsins hafi það í langan tíma verið nýtt sem afréttur og afréttarnotin byggst á heimild eiganda jarðarinnar Fellsenda en land þetta tilheyri þeirri jörð. Jarðareigandi telji því að hann hafi réttmæta ástæðu til að ætla að fjallendi jarðarinnar, sem lýst sé í landamerkjabréfi, sé fullkomin eign hans.

Mikilvægt sé að gera greinarmun á afréttum sveitarfélaga og eignarafréttum sem tilheyri sérstakri jörð. Löggjafinn hafi tekið þá afstöðu að munur sé á þessum afréttum og komi hún m.a. fram í greinargerð með frumvarpi til laga um þjóðlendur.

Heimildir um landnám í Borgarfirði séu nokkuð greinargóðar. Þannig styðji þær það að Sanddalur og Sauðafellsafréttur hafi verið numdir eins og annað land í Mýrasýslu. Þar sé aðallega stuðst við frásagnir *Landnámu* en í öðrum þjóðlendumálum hafi verið byggt á því að skýrar frásagnir hennar hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar.

Vangaveltur um að ákveðin landsvæði hafi aðeins verið numin til takmarkaðra nota svo sem afréttarnota eigi sér enga stoð. Ekki sé vitað til þess að land hafi verið

numið til takmarkaðra nota og óbyggðanefnd hafi talið að ekki verði annað ráðið af heimildum en að landnámsmenn hafi ávallt numið land til fullrar eignar. Ályktanir í aðra veru eigi sér enga stoð í raunveruleikanum. Því beri að hafna öllum fullyrðingum um að umrætt landsvæði hafi aldrei verið undirorpið fullkomnum eignarrétti.

Gagnaðili íslenska ríkisins telur að landfræðilegir staðhættir og lega skipti litlu máli varðandi mat á því hvort land sé þjóðlenda eða ekki. Enda hefur margsinnis verið úrskurðað og dæmt að land inni á öræfum, hálendi og jafnvel jöklar sé eignarland jafnvel þótt landið hafi aldrei verið nýtt til nokkurs hlutar. Ljóst sé í þessu tilfelli að Sanddalur og Sauðafellsafréttur liggi nærri byggð og það sé og hafi verið auðvelt að nýta þessi landsvæði m.a. til beitar og veiða. Landið liggi m.a. að heimalandi jarða og lega þess bjóði í raun upp á allvíðtæk not.

Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er vísað til fyrri úrskurða óbyggðanefndar og niðurstöðu dómstóla um að landsvæði sem hefur verið talið tilheyra jörð samkvæmt elstu heimildum sé beinum eignarrétti háð jafnvel þó það hafi verið lagt til afréttar. Sanddalstunguland (Fellsendafréttur) hafi áður verið hluti af jörðinni Sanddalstungu (áður Norðurárdalshreppi) og land Sauðafellskirkju (Sauðafellsafréttur) hafi verið hluti af jörðinni Sauðafelli. Bæði þessi landsvæði hafi orðið eign eiganda jarðarinnar Fellsenda og hann í raun sameinað þau í afréttarland fyrir Miðdælinga. Jarðirnar Sanddalstunga og Sauðafell hafa frá landnámi verið undirorpnar fullkomnum eignarrétti og þessi afréttarlönd séu nú í eigu gagnaðila íslenska ríkisins. Kröfulínur byggi á fyrirbyggjandi gögnum um afmörkun þessara landa.

Landsvæðið Sauðafellsafréttur hafi fengið nafn sitt af þeirri staðreynd að það hafi um aldir tilheyrt kirkjújörðinni Sauðafelli í Dalasýslu og það svæði sem nefnt sé Sanddalur hafi áður tilheyrt jörðinni Sanddalstungu í Mýrasýslu, en þessi hluti jarðarinnar hafi síðan verið lagður til afréttar Dalamanna af manni sem þá hafi átt jarðirnar Sanddalstungu og Fellsenda. Nú sé um eitt samfellt landsvæði (afrétt) að ræða.

Ljóst sé að þessi landsvæði, þó afréttarlönd séu nú í dag, hafi á fyrri tímum tilheyrt ákveðnum jörðum en vegna staðsetningar verið nýtt sem afréttur um árabíl. Í landi Sauðafellskirkju (Sauðafellsafrétti) hafi verið byggð á öldum áður og jörðin Sanddalstunga verið í byggð til 1974. Sanddalstunguland (Fellsendafréttur) hafi verið tekið undan jörðinni í upphafi 20. aldar. Þetta styðji það m.a. að þessi lönd sem nú séu afréttarlönd hafi verið og séu háð beinum eignarrétti.

Við setningu landamerkjaganna nr. 5/1882 og nr. 41/1919 hafi það verið ætlun löggjafans að framkvæmdavaldið hefði frumkvæði að því að gengið yrði frá landamerkjum jarða og afrétta og leyst úr ágreiningi, væri hann til staðar. Embættismenn hafi því átt að fylgjast með því, hver í sínu umdæmi, hvort landamerkjum hefði verið þinglýst, sbr. 6. gr. laga nr. 41/1919.

Í landamerkjälögum hafi ekkert verið kveðið á um hvaða land eða landgæði skyldu fylgja jörðum eða afréttum enda virðist sú skoðun á þeim tíma hafa verið óumdeild að landeigandi ætti fullkominn eignarrétt innan t.d. landamerkja eignarfrétta. Þannig liggi fyrir að allt frá tímum Grágásar og fram á þennan dag hafi landeigandi átt beit og annan jarðargróður á afrétti sínum. Þá hafi hann sjálfur stjórnað hvers kyns nýtingu á sínum afrétti, þ.m.t. hvenær og hvaða fjölda búfjár væri þar beitt. Jarðareigandi hafi að meginstefnu til einnig átt einkarétt til veiði fugla, fiska og annarra nytjadyra á eignarlandi sínu. Þá fylgi vatnsréttindi eignarlandi.

Landamerkjälýsingar sem gerðar hafi verið í kjölfar setningar landamerkjälaganna hafi oft á tíðum verið byggðar á eldri heimildum, svo sem lögfestum og máldögum. Þessum heimildum hafi síðan verið gefið aukið vægi með þinglýsingu landamerkjábréfa. Þar með hafi orðið til haldbetri gögn um eignarrétt þinglýstra eigenda að tilteknu landi. Gagnaðili íslenska ríkisins telur því að þessi gögn og fyrirkomulag verði að virða. Af þeim sökum sé þess krafist að land sem tilheyrt hafi ákveðnum jörðum um aldir teljist eignarland.

Gagnaðili íslenska ríkisins byggir á þeirri reglu að sá sem hafi þinglýsta eignarheimild eigi tilsvarendi rétt yfir viðkomandi eign þar til annað sannist. Land sem hafi sannanlega tilheyrt ákveðnum jörðum þar sem enginn ágreiningur hafi verið um merki sé háð beinum eignarrétti. Telur gagnaðilinn að eignarréttur hans að Sanddal og Sauðafellsafrétti hafi verið sannaður með þeim gögnum sem liggi fyrir óbyggðanefnd í máli þessu. Ekki sé vitað til þess að önnur gögn mæli gegn fullkomnum eignarrétti hans. Íslenska ríkið hafi því sönnunarbyrðina fyrir því að Sanddalur og Sauðafellsafréttur séu ekki fullkomin eign þinglýsts eiganda jarðarinnar Fellsenda í Dalabyggð.

Gagnaðili íslenska ríkisins byggir einnig eignarrétt sinn á hefð og venju. Eigandinn hafi farið með öll hefðbundin not á landi þessu og hafi getað bannað öðrum að nýta landið. Hefð megi rekja allt til Rómarréttar og megi segja að hún hafi tekið við þegar eiginlegu landnámi taldist lokið. Hefð hafi fyrst og fremst gildi sem eignarheimild eftir gildistöku laga nr. 46/1905 um hefð. Samkvæmt lögum sé ótvírætt að jafnvel opinber eign verði hefðuð og því sé augljóst að einnig sé hægt að hefða land sem ekki hafi verið háð eignarrétti. Eignarhefð geti þannig einnig unnist á landi sem sé í afréttareign. Því sé þó ekki haldið fram að Sanddalur og Sauðafellsafréttur hafi verið eigendalaus svæði á einhverjum tíma heldur bendi allt til þess að svæðin hafi verið numin á sínum tíma eins og önnur lönd í Mýrasýslu. Því megi segja að sjónarmiðin um hefð séu til staðfestingar landnáminu og í raun fallin til þess að staðfesta eignarrétt landeiganda.

Gagnaðili íslenska ríkisins vísar sérstaklega til jafnræðisreglu stjórnarskrár og stjórnsýslulaga um að sambærileg mál hljóti sömu niðurstöðu og að jafnræði skuli ríkja á milli borgaranna. Önnur og þyngri sönnunarbyrði verði því ekki lögð á hann í þessu máli en á aðra landeigendur sem hafi sambærileg eignarskjöl í höndum. Þannig

að hafi mál landeiganda, sem hafi lagt fram svipuð eignarskjöl, fallið þeim í vil þ.e. eignarréttur verið dæmdur eða viðurkenndur af íslenska ríkinu, verði að fallast á aðalkröfu gagnaðilans í þessu máli.

Þá verði við úrlausn málsins einnig að hafa í huga meðalhófsreglu stjórnarsýslulaga, sbr. 12. gr. laga nr. 37/1993. Þannig beri íslenska ríkinu að velja vægasta úrræðið sem vöð er á við úrlausn máls. Tilgangur þjóðlendulaganna nr. 58/1998 hafi ekki verið sá að íslenska ríkið sölsaði undir sig land heldur einvörðungu að skera úr um mörk eignarlanda og þjóðlendna. Þannig beri að gæta meðalhófs þegar lögð sé sönnunarbyrði á landeigendur um eignarrétt þeirra að tilteknu landi. Þannig sé það óhófleg sönnunarbyrði að gera kröfu til þess að lögð séu fram eignarskjöl allt frá landnámi eða sýnt fram á óslitna framsalsröð aftur til landnámsaldar. Slíkar kröfur leiði óhjákvæmilega til eignaupptöku sem standist hvorki eignarréttarákvæði stjórnarskrár né mannréttindasáttmála. Eignarréttur í meira en hundrað ár samkvæmt landamerkjabréfi eða öðrum sambærilegum heimildum eigi að standa óhaggaður nema íslenska ríkið hnekki honum með afar þýðingarmiklum gögnum sem rými þá út rétti samkvæmt veigaminni gögnum.

Hvað varakröfu gagnaðila íslenska ríkisins varðar er vísað til þess að það land sem hér er fjallað um hafi verið notað sem afréttarland áratugum eða öldum saman og talið tilheyra jörðunum Sauðafelli og Sanddalstungu. Þannig að verði ekki fallist á að landsvæðið sé háð beinum eignarrétti sé ljóst að um afréttareign hans sé að ræða. Það þýði að honum sé heimil öll þau hefðbundnu not sem hann hafi haft af svæðinu í gegnum tíðina svo sem beit og veiði hvers konar. Varakrafan styðjist því í meginatriðum við sömu sjónarmið og aðalkrafan.

6.5.3 Niðurstaða

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar Miðdælingaafréttar (Fellsendaafréttar og Sauðafellsafréttar) er rakin í kafla 5.5 hér að framan, sjá einnig kafla 5.2 um afrétti og afréttarnot. Eins og þar kemur fram, og verður einnig fjallað um hér á eftir, liggja fyrir heimildir um söguleg tengsl suðurhluta ágreiningssvæðisins, þ.e. Fellsendaafréttar, við Hvammskirkju og jörðina Sanddalstungu í Norðurárdal. Þá liggja jafnframt fyrir heimildir um tengsl norðurhluta svæðisins, þ.e. Sauðafellsafréttar, við Sauðafellskirkju í Miðdölum í Dalasýslu. Jarðirnar Hvammur og Sanddalstunga liggja að sunnanverðu ágreiningssvæðinu. Jörðin Sauðafell er aftur á móti aðskilin frá ágreiningssvæðinu af öðrum fasteignum.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum ágreiningssvæðisins er lýst í heimildum. Markmið þessarar athugunar er að upplýsa um merki þess, þar á meðal hvort samræmi sé á milli heimilda og afmörkunar málsaðila á því landsvæði sem hér er til umfjöllunar. Við þessa athugun verða kannaðar heimildir um merki ágreiningssvæðisins og einnig heimildir um merki aðliggjandi landsvæða. Að fenginni niðurstöðu um merki verður fjallað um eignarréttarlega stöðu landsins.

Hvað varðar merki suðurhluta svæðisins, þ.e. Fellsendaafréttar, þá liggur fyrir lögfesta séra Jóns Ólafssonar fyrir staðinn Hvamm í Norðurárdal ásamt jörðunum Galtarhöfða og Sanddalstungu, dagsett 5. júní 1681, þar sem merkjum umræddra jarða er lýst í einni og sömu merkjalýsingunni og án aðgreiningar, en innan merkjalýsingarinnar fellur m.a. allur suðurhluti ágreiningssvæðisins.²⁹² Einnig liggur fyrir vísitasía frá 3. ágúst 1827 fyrir Hvammskirkju í Norðurárdal,²⁹³ þar sem lýst er merkjum „Hvams Heimalands Jarda, Galtarhöfða og Sanddalstungu [...] Eptir gömlum og nýum Lögfestum“, en sú merkjalýsing sem fram kemur í vísitasíunni er efnislega samhljóða þeirri sem fram kemur í áðurnefndri lögfestu. Þá liggur fyrir prófastsvísitasía fyrir Sauðafell, frá 14. nóvember 1875, þar sem lýst er merkjum fyrir „afréttarlandi kirkjunnar“ á Sanddal.²⁹⁴ Jafnframt liggur fyrir makaskiptabréf, dagsett 26. júlí 1878, vegna skipta á jörðunum Sanddalstungu og Krossi, samkvæmt konungsúrskurði frá 3. maí sama ár, þar sem merkjum suðurhluta ágreiningssvæðisins er lýst í einu lagi ásamt merkjum Sanddalstungu.²⁹⁵ Auk þess liggur fyrir eftirrit af umræddu makaskiptabréfi, dagsett 27. sama mánaðar, þar sem er að finna frekari skýringar á einstökum hlutum merkjanna, umfram það sem greinir í makaskiptabréfinu sjálfu. Ennfremur tekur landamerkjabréf Sauðafells í Miðdölum dagsett 23. maí 1883 og þinglesið 15. maí 1884,²⁹⁶ til vestanverðs suðurhluta svæðisins. Í landamerkjabréfinu er lýst merkjum jarðarinnar Sauðafells og einnig merkjum fleiri svæða sem tilheyri jörðinni, þ.e. Hlíðartúns í Sökkólfsdal, sellands á Suðurárdal og upprekstrarsvæðis á Mjóadal en umrætt upprekstrarsvæði er á vestanverðum suðurhluta ágreiningssvæðisins. Landamerkjabréfið var útbúið fimm árum eftir að Sauðafellskirkja hafði eignast Sanddalstungu með makaskiptunum sem fóru fram árið 1878. Þá liggur fyrir bréf Jakobs Guðmundssonar, dagsett 18. nóvember 1886, til oddvita hreppsnefndar Norðurárdals, varðandi landamerki milli „Sauðafellseignar og Norðurárdalslanda“²⁹⁷, þar sem suðurmerkjum ágreiningssvæðisins er lýst.

Hvað varðar merki norðurhluta svæðisins, þ.e. Sauðafellsafréttar, þá liggur fyrir máldagi fyrir Sauðafellskirkju í Dölum frá því um 1500 sem varpar að nokkru leyti ljósi á merki þess. Hið sama má segja um jarðamat Dalasýslu frá 1849–1850. Ennfremur er að finna í fasteignamati fyrir Fellsenda í Dalasýslu frá árinu 1916 merkjalýsingu þar sem merkjum beggja hluta ágreiningssvæðisins er lýst heildstætt og án aðgreiningar þar á milli. Loks er merkjum ágreiningssvæðisins lýst í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi.

²⁹² Hér eftir: Lögfesta fyrir Hvammskirkju frá árinu 1681.

²⁹³ Hér eftir: Vísitasía fyrir Hvammskirkju frá árinu 1827.

²⁹⁴ Hér eftir: Prófastsvísitasía Sauðafellskirkju frá árinu 1875.

²⁹⁵ Hér eftir: Makaskiptabréf frá árinu 1878.

²⁹⁶ Hér eftir: Landamerkjabréf Sauðafells frá árinu 1883.

²⁹⁷ Hér eftir: Bréf Jakobs Guðmundssonar frá árinu 1886.

Auk framangreinds liggja fyrir allmargar heimildir frá árinu 1639 og síðar þar sem fram kemur að Sauðafellskirkja eigi afrétt í *Sanddal öllum* án þess að merkjum sé nánar lýst.

Verða nú suðurmerki ágreiningssvæðisins tekin til skoðunar, fyrst vestasti hluti þeirra, sem liggur að landi jarðarinnar Hvamms í Norðurárdal. Af hálfu íslenska ríkisins er umræddur hluti merkjanna miðaður við línu sem dregin er svo: „Upphafspunktur er í Fossaskarðsbrún við sýslumörk eða við mörk kröfusvæðis (1), þaðan í Svínagilsbotn (2), eftir Svínagili og í Mjóadalsá (3), eftir Mjóadalsá að Brandagili (4).“ Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er þessi hluti kröfulínunnar dreginn svo: „Úr upphafspunkti á mótum Mjóadalsár og Brandagils (1) upp í Svínagil (2), þaðan í Svínagilsöxl (3) ...“.

Í lögfestunni fyrir Hvammskirkju frá árinu 1681 er lýst sameiginlega merkjum Hvamms í Norðurárdal ásamt jörðunum Galtarhöfða (sem nú mun vera hluti jarðarinnar Hvamms) og Sanddalstungu án aðgreiningar þar á milli. Þar er því ekki að finna lýsingu á merkjum ágreiningssvæðisins gagnvart landi Hvamms. Hið sama er að segja um vísitásiu Hvammskirkju frá árinu 1827. Í makaskiptabréfinu frá árinu 1878 segir um merki þess lands sem afhent var frá Hvammskirkju til Sauðafellskirkju: „Ummerki þessa afhenta lands frá Hvammskirkju til Sauðafellskirkju eru: að vestan verðu: Mjóadalsá frá upptökum hennar í Svínagili suðaustur í Sanddalsá, ...“.

Í landamerkjabréfi Sauðafells frá árinu 1883 segir eftirfarandi:

Sauðafell á upprekstur fyrir eigum þannig að 4/5 pörtum móts við Hlíðarhús frá Brandakotsgili austan Mjóadalsár og kringum Mjóadalinn eptir hæstu fjallseggjum og niður til Svínagils að vestanverðu við Mjóadalsá og ræður Svínagil merkjum milli Galtarhöfða og Mjóadals, er fylgdi Sanddalstungu við makaskipti á Sanddalstungu og Krossi samkvæmt makaskiptabréfi frá 26. júlí 1878, [...].

Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna Hvammskirkju.

Í bréfi Jakobs Guðmundssonar frá árinu 1886 er umræddum hluta merkjanna lýst svo: „... Vestan fram á Mjóadal Svínagil frá hæstu eggjum nidur í Mjóadals á, síðan Mjóadalsá til Sandár ...“.

Ennfremur er þessum hluta merkja upprekstarlands Fellsenda lýst svo í fasteignamati þeirrar jarðar frá árinu 1916: „... í Svínagilsbotn, þaðan eftir Svínagili til Mjóadalsár, eftir henni til Brandagils, ...“. Loks er þessum hluta merkjanna lýst svo í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi: „Að vestan ræður Mjóadalsá inn að Svínagili, sem kemur úr vestri í Mjóadalsá. Þá ræður Svínagil upp á sýslumörk.“

Sem fyrr segir liggur land Hvamms að vestasta hluta suðurmerkja ágreiningssvæðisins. Í landamerkjabréfi Hvamms, dagsettu 7. maí 1890 og þinglýstu 20. sama mánaðar, er þeim hluta merkja Hvamms sem liggur næst þeim hluta merkja ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til skoðunar lýst svo: „... eftir háhryggnum hjerna megin við Sátudal, þaðan norður háfjall, eftir því sem vötnum

hallar, alt norður á móts við Fanngil, þá ræður Fanngil milli Hvamms og Galtarhöfða ofan á Mjóadalsbrún; úr því ræður Mjóadalsbrúnnin, og eru merkin eftir að Mjóadal sleppir, eftir há múlanum ... “. Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritanir vegna ágreiningssvæðisins.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið ber málsaðilum saman um að sá hluti merkja ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til skoðunar liggi frá mótum Mjóadalsár og Brandagils um Mjóadalsá í Svínagil og um Svínagil í Svínagilsöxl á sýslumörkum. Það er í samræmi við framangreinda lýsingu í landamerkjabréfi Sauðafells frá árinu 1883, enda virðist ljóst af fyrirliggjandi örnefnaskrám Örnefnastofnunar fyrir Miðdælingaafrétt, að Brandakotsgil sé sama gil og Brandagil. Þá verður sú ályktun dregin af landamerkjabréfi Hvamms frá árinu 1890 að land Hvamms hafi a.m.k. ekki náð lengra til norðurs en að Svínagili og Mjóadalsá. Hvað aðliggjandi landsvæði varðar er þess annars að geta að bæði landamerkjabréf Hvamms, frá árinu 1890, og landamerkjabréf Sauðafells, frá árinu 1893, benda til þess að land Galtarhöfða hafi á þeim tíma legið að þessum hluta suðurmerkja ágreiningssvæðisins. Ekki liggja fyrir heimildir um merki Galtarhöfða í heild sinni, enda hefur ekki fundist landamerkjabréf fyrir Galtarhöfða. Að því er fram kemur í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, fór Galtarhöfði í eyði árið 1906 en tilheyrir nú landi Hvamms.

Að teknu tilliti til þess sem hér hefur verið rakið er niðurstaða óbyggðanefndar sú að afmörkun málsaðila á vestasta hluta suðurmerkja ágreiningssvæðisins sé í samræmi við fyrirliggjandi heimildir um merki þess og heimildir um merki aðliggjandi landsvæða mæla þeirri afmörkun ekki í mót.

Næst verður litið til þess hluta suðurmerkja ágreiningssvæðisins sem liggur frá mótum Mjóadalsár og Brandagils að mótum Sanddalsár og Smiðjugils. Af hálfu íslenska ríkisins er umræddur hluti kröfulínunnar dreginn svo: „ ... eftir Mjóadalsá að Brandagili (4). Eftir Brandagili upp í hornpunkt á hábrún á vatnaskilum vestan Víðagils (5) og þaðan í Víðagil og eftir Víðagili í Sanddalsá að Smiðjugili (6), ... “. Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er umræddum hluta merkjana lýst svo: „ ... í Smiðjugil (14) og eftir gilinu í hornpunkt við Sanddalsá (15). Sanddalsá ræður síðan merkjum upp í Víðagil (16) og úr gilinu upp í hornpunkt á vatnaskilum (17) og þaðan í Brandagil (18) sem ræður merkjum að upphafspunkti við Mjóadalsá (1).“ Þótt kröfulýsingar málsaðila séu orðaðar með mismunandi hætti ber þeim saman um legu kröfulína að þessu leyti.

Landamerkjabréf Sauðafells frá árinu 1883 tekur til hluta af þeim merkjum sem hér eru sérstaklega til skoðunar en þar er sem fyrr segir merkjum þess svæðis sem Sauðafell eigi upprekstur á, að 4/5 hlutum á móti Hlíðartúni, lýst svo: „ ... frá Brandakotsgili austan Mjóadalsár og kringum Mjóadalinn eptir hæstu fjallseggjum ... “. Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna Sanddalstungu. Makaskiptabréfið frá árinu 1878 hefur ekki að geyma lýsingu á þessum hluta

merkjanna, enda er þar lýst í einu lagi merkjum suðurhluta ágreiningssvæðisins og lands Sanddalstungu. Hið sama er að segja um bréf Jakobs Guðmundssonar frá árinu 1886. Í prófastsvísitasíu Sauðafellskirkju er þeim hluta merkjanna sem hér skiptir máli lýst svo: „Úr Gilþrengslum við Sanddalsá neðan við urdalsmúla beina sjónhending upp á há sand, svo nidur hásand til Sanddalsár rétt fyrir neðan túnid í Sanddalstungu, en austan Sanddalsár byrjar afréttarlandid fyrir norðan Smiðjugil ... “. Í fasteignamatinu fyrir Fellsenda frá árinu 1916 er þessum hluta merkja upprekstrarlandsins lýst svo: „... til Brandagils, eftir Brandagili þvert yfir í Sanddalsá, svo eins og Sanddalsá ræður til Smiðjugils, ... “. Í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, frá árinu 1993, er þessum hluta merkjanna lýst svo: „... í Smiðjugil, síðan ræður það í Sanddalsá. Sanddalsá ræður síðan merkjum upp að Víðagili. Víðagil ræður síðan merkjum í efstu drög, þaðan eru merki yfir Sand í efstu drög Brandagils, og Brandagil ræður síðan í Mjóadalsá.“

Sunnan þess hluta merkjanna sem hér um ræðir er óumdeilt eignarland jarðarinnar Sanddalstungu. Í landamerkjabréfi Sanddalstungu, sem er ódagsett en árssett árið 1920 og þinglýst 30. júní 1922, er þessum hluta merkja Sanddalstungu lýst svo: „Frá Mjóadalsá ræður Brandagil merkjum upp á hábrún svo beint í Víðagil á Sanddal, svo ræður Víðagil til Sanddalsár, síðan Sanddalsá ofan í Tungusporð ... “. Landamerkjabréfið er áritað um samþykki af eiganda Fellsenda vegna afréttarlandsins.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið er afmörkun málsaðila á þeim hluta merkja ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til skoðunar í samræmi við landamerkjabréf Sauðafells, frá árinu 1883, að því leyti sem landamerkjabréfið tekur til þessara merkja, sem og frásögnina í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, frá árinu 1993, og landamerkjabréf Sanddalstungu, frá árinu 1920. Merki afréttarins eru aftur á móti að hluta til dregin sunnar í fasteignamatinu fyrir Fellsenda frá árinu 1916, þar sem þeim er lýst „eftir Brandagili þvert yfir í Sanddalsá“ í stað þess að þau séu dregin upp í efstu drög Brandagils, þaðan um Víðagil og í Sanddalsá. Upphaflega miðaðist kröfulína íslenska ríkisins í máli þessu við umrædda línu sem lýst er í fasteignamati Fellsenda frá árinu 1916. Við 7. fyrirtöku málsins dró íslenska ríkið úr kröfum sínum að þessu leyti, þannig að kröfulínan var færð til samsamræmis við legu kröfulínu gagnaðila þess að þessu leyti. Var sú breyting m.a. rökstudd með því að ekki væri talið líklegt að það ósamræmi sem hér er milli heimilda ætti eftir að skýrast frekar við meðferð málsins, sem og þess að ekki væri uppi ágreiningur milli eiganda jarðarinnar Sanddalstungu og gagnaðila íslenska ríkisins um þessi merki. Sú afmörkun sem fram kemur í prófastsvísitasíu Sauðafellskirkju frá árinu 1875 er að nokkru leyti miðuð við kennileiti sem ekki er ljóst hvar hafi verið staðsett, samanber „túnið í Sanddalstungu“. Það að merkjum er þar lýst um „há sand“ fær þó að mati óbyggðanefndar samræmst kröfugerð beggja málsaðila, sem miða merkin að þessu leyti við „vatnaskil vestan Víðagils“ og „hornpunkt á vatnaskilum“.

Að teknu tilliti til þess sem hér hefur verið rakið er niðurstaða óbyggðanefndar sú að heimildir styðji það með fullnægjandi hætti að umræddum hluta suðurmerkja ágreiningssvæðisins sé rétt lýst af hálfu aðila málsins.

Af hálfu íslenska ríkisins er austanverðum suðurmerkjum ágreiningssvæðisins, þ.e. þeim hluta merkjanna sem liggur að landi Gestsstaða og Hlíðarlands, lýst svo: „ ... að Smiðjugili (6), eftir Smiðjugili og svo um Jötnagarða í Hvassá (7).“ Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er þessum hluta merkjanna lýst svo: „ ... Hvassá í Jötnagarða (11), þaðan í vörðu við Lambagilsbotna (12) og þaðan í Lambagilstjörn (13). Þaðan eftir lækjarfarvegi í Smiðjugil (14) og eftir gilinu í hornpunkt við Sanddalsá (15).“ Kröfulýsing gagnaðila íslenska ríkisins er þannig nákvæmari að þessu leyti en samræmi er þó milli þess hvernig málsaðilar staðsetja umræddan hluta kröfulínanna á kort.

Í lögfestunni fyrir Hvammskirkju frá árinu 1681 er þessum hluta merkjanna lýst svo: „ ... epter því sem Nordurá rennur heim í Hvassá sydan siönhending ofarlega ur Hvassá og í Smidiugil, hvórt ad rennur í Sanddalsá, þar epter rædur Sanddalsá ä Merkium ofan J Nordurá ... “. Í vísitásiunni fyrir Hvammskirkju frá árinu 1827 segir: „Eptir gömlum og nýum Lögfestum eru þessi Hvamms Heimalands Jarda, Galtarhöfda og Sanddalstúngu Landamerki: [...] epter því sem Nordurá rennur, heim í Hvassá. Sídan Sjónhending ofarl: úr Hvalsá, og í Smidiugil, hvort ad rennur í Sanddalsá; Þar eptir rædur Sanddalsá merkium ofaná Nordurá.“ Í prófastsvísitásiu Sauðafellskirkju frá 1875 er þessum hluta merkjanna lýst svo: „ ... en austan Sanddalsár byrjar afréttarlandid fyrir norðan Smidjugil og liggja merkin úr Smiðjugilsbotni beina sjónhending til Hvassár norðanvið lítid gil fyrir nedan jötnagarda, ... “. Í makaskiptabréfinu frá árinu 1878 er þessum hluta merkjanna lýst svo: „ ... að suðaustanverðu: Sanddalsá til Smiðjugils, þá Smiðjugil, svo beina línu úr Smiðjugili í miðja Jötnagarða og svo þverbeint í Hvassá, ... “. Merkjunum er lýst með sama hætti í eftirritinu af makaskiptabréfinu, einnig frá 1878, auk þess sem þar er eftirfarandi skýring varðandi staðsetningu Jötnagarða: „ ... úr Smiðjugili í miðja Jötnagarda, svo þverbeint í Hvassá (það er ad skilja þar sem steinboginn eda hinir eiginlegu Jötnagardar liggja ad brúninni niður í Hvassá) ... “. Í prófastsvísitásiu Sauðafellskirkju segir um þennan hluta merkjanna: „ ... en austan Sanddalsár byrjar afréttarlandid fyrir norðan Smidjugil og liggja merkjar úr Smiðjugilsbotni beina sjónhending til Hvassár ... “. Í bréfi Jakobs Guðmundssonar, frá árinu 1886, segir um þennan hluta merkjanna: „ ... svo Sandá til Smidjugils, sídan Smidju gil, svo bein [strikað yfir: sjónhending] lína [lína, ofan línu] úr Smidju gili í midja Jötna garda, svo þverbeint í Hvassá (þad er ad skilja þar sem steinboginn eda hinir eiginlegu Jötnagardar liggja af brúninni nidur í Hvassá og svo ad Austanverdu Hvassá.“

Í fasteignamatinu fyrir Fellsenda frá árinu 1916 er merkjunum lýst svo: „ ... eins og Sanddalsá ræður til Smiðjugils, eftir Smið<j>ugili sunnan til í Jötnagarða beint í Hvassá, ... “. Í *Byggðum Borgarfjarðar* er merkjunum loks lýst svo: „Nyrstu

drög Hvassár og Hvassá ráða síðan merkjum afréttarins að austan frá sýslumörkum niður á móts við miðja Jötnagarða, þaðan liggja merkin, að sunnan, um Jötnagarða í Smiðjugil, síðan ræður það í Sanddalsá.“

Land Gestsstaða liggur að vestanverðum þeim hluta merkjanna sem hér er sérstaklega til skoðunar og land Hlíðarlands þar austan við, en Hlíðarlandi var skipt út úr jörðinni Sveinatungu. Í landamerkjabréfi Gestsstaða, dagsettu 27. desember 1886 og þinglýstu 18. maí 1887, er merkjum lýst svo: „... sjónhending í Smiðjugil og svo eins og það ræður ofan í Sanddalsá.“ Landamerkjabréfið var áritað um samþykki af eiganda „Sanddalstungu og Sauðafellsafréttar“. Í landamerkjabréfi Sveinatungu, dagsettu 28. desember 1886 og þinglýstu 18. maí 1887, er merkjum lýst svo: „Við Stakkatjörn hefst bein merkjalína (samkæmt uppsettum merkjum) er liggur vestan til við Selveituvatn í Lambagilstjörn og þaðan beint í vörðu, sem stendur norðvestan til við Lambagilsbotna. Þá byrjar önnur merkjalína hjerumbil hornrjett við hina fyrnefndu sem liggur norðantil við miðja Jötnagarða eða eftir beinni sjónhendu í Hvassá, ... “. Jakob Guðmundsson skrifaði undir landamerkjabréfið sem „eigandi Sauðafellsafréttar“.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið hafa lögfesta Hvammskirkju frá 1681 og vísitasía kirkjunnar frá 1827 ekki að geyma nákvæmar lýsingar á þessum hluta merkjanna, enda liggur ekki fyrir hvaða punkt átt er við þegar tekin er *sjónhending ofarlega úr Hvassá*, eins og gert er í umræddum heimildum. Þá eru sú merkjalýsing sem fram kemur í prófastsvísitasíunni fyrir Sauðafellskirkju frá 1875 á þann veg að tekin er bein sjónhending í Hvassá norðan við „lítið gil“ fyrir neðan Jötnagarða, en með því virðist merkjunum mögulega verið lýst sunnar að þessu leyti en byggt er á í kröfulýsingum málsaðila. Í makaskiptabréfinu frá 1878, fasteignamati Fellsenda, frá 1916, og ritinu *Byggðir Borgarfjarðar* eru merkjalýsingarnar aftur á móti nákvæmari að þessu leyti og afmörkun málsaðila á þessum hluta merkjanna er að mati óbyggðanefndar í samræmi við þær. Sú afmörkun er einnig í fullu samræmi við landamerkjabréf Gestsstaða og virðist ennfremur geta samræmst landamerkjabréfi Sveinatungu. Er því niðurstaða óbyggðanefndar sú að Miðdælingaafréttur nái a.m.k. eins langt til suðurs að þessu leyti og byggt er á af hálfu málsaðila.

Næst verða austurmerki ágreiningssvæðisins tekin til skoðunar. Af hálfu íslenska ríkisins er kröfulínan dregin svo: „... um Jötnagarða í Hvassá (7). Eftir Hvassá og að Innraleiti (8), ... “. Norðan við Innraleiti taka kröfur ríkisins auk ágreiningssvæðisins til svæðisins þar austan við (Snjófjalla), en fjallað er um það svæði í kafla 6.6. Að því leytinu til er ágreiningssvæðið sem hér er til umfjöllunar því ekki afmarkað sérstaklega af hálfu íslenska ríkisins. Sem fyrr segir er ágreiningssvæðið tvískipt og kröfum til þess lýst í tvennu lagi af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins. Austurmerkjum þess svæðis sem nefnt er Sanddalstunguland af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins, þ.e. sunnanverðum austurmerkjum ágreiningssvæðisins, er lýst svo af hálfu gagnaðilans: „... í hornpunkt við Innra-Leiti við Hvassá (10), síðan

Hvassá í Jötnagarða (11), ... “. Þá er austurmerkjum þess svæðis sem nefnt er land Sauðafellskirkju af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins, þ.e. norðanverðum austurmerkjum ágreiningssvæðisins, lýst svo af hálfu gagnaðilans: „ ... eftir vatnaskilum á sýslumörkum í hornpunkt við Hvassá (25). Hvassá ræður síðan að Innra-Leiti (10) ... “. Hvassá ræður því austurmerkjum alls ágreiningssvæðisins samkvæmt kröfugerð gagnaðila íslenska ríkisins.

Lögfestan fyrir Hvammskirkju frá árinu 1681 fjallar mögulega um hluta af þessum merkjum og sömuleiðis vísitasía sömu kirkju frá árinu 1827. Í merkjalýsingu lögfestunnar er eftirfarandi texti: „ ... epter því sem Nordurá rennur heim i Hvassá sydan sjónhendýng ofarlega ur Hvassá og i Smidiugil, ... “. Þá segir í vísitasíunni: „ ... epter því sem Nordurá rennur, heim í Hvassá. Sídan Sjónhending ofarl: úr Hvalsá, og í Smidiugil, ... “. Ekki liggur fyrir hvaða staður það er *ofarlega í Hvassá* sem þarna er átt við og er því ekki ljóst hvort þessar lýsingar taka til merkja ágreiningssvæðisins. Í þessu sambandi skal þess jafnframt getið að bæði lögfestan frá 1681 og vísitasían frá 1827 taka jafnframt til svæða austan ágreiningssvæðisins, þ.e. óumdeilds eignarlands Fornahvamms og hluta af ágreiningssvæðinu vegna Snjófjalla, sem fjallað er um í kafla 6.6. Í prófastsvísitasíu Sauðafellskirkju frá 1875 er merkjum að hluta til lýst um Hvassá en þar segir: „ ... sjónhending til Hvannár norðanvið lítid gil fyrir nedan jötnagarda, svo ræður Hvassá norður að Saudafells löndum, þá sjónhending frá Hvassá vestur í Hádegisgil ... “. Samkvæmt tilvitnaðri heimild takmarkast „afréttarlandið“ á Sanddal, sem þar er fjallað um að norðanverðu af Hádegisgili. Í makaskiptabréfinu frá 1878 er austurmerkjum Sanddalstungulands lýst svo: „ ... að austan verðu: Hvassá til Sauðafells landa, ... “. Ekki kemur fram í makaskiptabréfinu hvar það sé sem Sauðafellslönd taki við af Sanddalstungulandi, enda er tekið fram þar að landamerki þar á milli hafi þótt „nokkuð óviss“. Í bréfi Jakobs Guðmundssonar frá árinu 1886 segir um austurmerkin: „ ... niður í Hvassá og svo að Austanverdu Hvassá.“ Í fasteignamatinu fyrir Fellsenda frá árinu 1916 er austurmerkjum upprekstrarlandsins lýst svo: „ ... í Jötnagarða beint í Hvassá, svo eftir Hvassá til Haukadalsdraga, ... “. Í *Byggðum Borgarfjarðar* er austurmerkjunum Miðdælingaafréttar loks lýst svo: „Nyrstu drög Hvassár og Hvassá ráða síðan merkjum afréttarins að austan frá sýslumörkum niður á móts við miðja Jötnagarða, ... “.

Austan við ágreiningssvæðið, og austan Hvassár, er að sunnanverðu óumdeilt eignarland Fornahvamms, norður að Innraleiti, en að norðanverðu ágreiningssvæði vegna Snjófjalla, sem fjallað er um í kafla 6.6. Í landamerkjabréfi Fornahvamms, dagsettu 21. janúar 1889 og þinglýstu 20. maí 1890, er merkjum að austanverðu lýst svo: „Frá Norðurá ræður Hvassá landamærum norður í vestara Kambshorn; ... “. Í yngra landamerkjabréfi Fornahvamms, dagsettu 12. júlí 1923 og þinglýstu 2. júlí 1924, er umræddum hluta merkjanna lýst svo: „ ... Hvassá frá Norðurá og upp Hvassárdal á Innraleiti, svo á milli Fornahvamms og Þverárrjettar upprekstur,

sjónhending úr Hvassá hjá Innraleyti í Fellskamb í Snjófjöllum ... “. Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna ágreiningssvæðisins.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið hafa fæstar af þeim heimildum sem liggja fyrir að geyma heildstæðar lýsingar á austurmerkjum ágreiningssvæðisins. Raunar á það eingöngu við um fasteignamatið fyrir Fellsenda, frá árinu 1916, og ritið *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi. Af þessum heimildum má ráða að Hvassá ráði merkjunum allt norður að vatnaskilum og sýslumörkum, eins og gagnaðili íslenska ríkisins byggir á. Aðrar fyrirbyggjandi heimildir, sem hafa að geyma lýsingar á hluta austurmerkjana, benda einnig til að Hvassá ráði þeim. Það er ennfremur í samræmi við landamerkjabréf Fornahvamms, sem liggur að suðurhluta austanverðs ágreiningssvæðisins. Að teknu tilliti til þessa er niðurstaða óbyggðanefndar sú að austurmerkjum ágreiningssvæðisins sé rétt lýst af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins.

Verða nú norðurmerki ágreiningssvæðisins tekin til skoðunar. Af hálfu íslenska ríkisins fylgir kröfulínan að þessu leyti mörkum svæðis 8B hjá óbyggðanefnd, sem í meginatriðum fylgja sveitarfélagamörkum á svæðinu, eins og lýst er í kafla 2.2 og verður jafnframt nánar vikið að hér á eftir. Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er þessum hluta merkjana lýst svo: „ ... í Heydalsbrún (22) og þaðan í Merkjahrygg (23), þaðan í tjörn norðan við Sauðfellingamúla (24) og síðan eftir vatnaskilum á sýslumörkum í hornpunkt við Hvassá (25).“ Á fyrirbyggjandi kröfulínukort eru sveitarfélagamörk, sem jafnframt eru sýslumörk á svæðinu, dregin, á grundvelli stafrænna gagna frá Landmælingum Íslands, að nokkru leyti með öðrum hætti heldur en kröfulína gagnaðila íslenska ríkisins, sem fylgir vatnaskilum. Sá mismunur er óverulegur en er á einum stað á þann veg að sveitarfélaga- og sýslumarkalínan er dregin norðar en sú lína sem fylgir vatnaskilunum. Að öðru leyti er ýmist samræmi milli þessara lína eða mismunurinn á þann veg að sveitarfélaga- og sýslumarkalínan er dregin sunnar. Við meðferð málsins ákvað óbyggðanefnd, að höfðu samráði við málsaðila, að breyta mörkum svæðis 8B á þann veg að á þeim stað þar sem þau mörk náðu lengra til norðurs heldur en kröfur gagnaðila íslenska ríkisins voru mörk svæðisins færð til samræmis við kröfulínu gagnaðilans. Nánar tiltekið er hér um að ræða svæði við norðvesturhorn ágreiningssvæðisins, við punkt nr. 24 á kröfulínu gagnaðila íslenska ríkisins og norðvestur af honum. Í kjölfarið gerði íslenska ríkið breytingu á sinni kröfulínu til samræmis við breytta afmörkun svæðisins. Eftir þessa breytingu á norðurmörkum svæðis 8B ná kröfur beggja málsaðilanna að öllu leyti allt norður að þeim mörkum. Auk þess sem hér hefur verið lýst eru norðurmerkin af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins dregin lengra til vesturs heldur en sem nemur staðsetningu sveitarfélaga- og sýslumarkanna á kortum, þ.e. allt að punkti nr. 23 á Merkjahrygg.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið er sá munur sem er á legu kröfulína málsaðila á norðurmörkum ágreiningssvæðisins á þann veg að gagnaðili íslenska ríkisins kallar til eignarréttar á stærra svæði en kröfur íslenska ríkisins ná til. Kröfur

gagnaðilans taka því allt að einu til alls þess hluta þjóðlendu­kröf­us­væðis íslenska ríkisins sem hér er til umfjöllunar. Að því leyti sem þær ná lengra til norðurs koma þær til úrlausnar á svæði 9A hjá óbyggðanefnd.

Í máldaganum fyrir Sauðafellskirkju í Dölum frá því um 1500 kemur fram að kirkjan eigi „... saudfelljngga mula. bekradal. kirkiufellsmýrar. (ur) býdu biargs [svo] gile þui sem rennur j reykiadalzbotnne.“ Í jarðamati Dalasýslu 1849–1850 segir eftirfarandi í umfjöllun um Sauðafell: „Kirkjunni eignast Sauðfellíngamúli á Sanddal sydra.“ Í fasteignamatinu fyrir Fellsenda frá árinu 1916 er merkjum upprekstrarlandsins að norðanverðu lýst svo: „... eftir Hvassá til Haukadalsdraga, og þaðan eftir því sem vötnum hallar til Villingadalsdraga og þvert uppí Gamalhnúka.“ Í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, frá árinu 1993, segir um norðurmerki Miðdælingaafréttar: „... ræður Svínagil upp á sýslumörk. Sýslumörk ráða síðan fyrir afréttinum að vestan og norðan, en þau liggja í höfuðdráttum á hæstu brúnum fjallgarðsins eftir vatnaskilum. Nyrstu drög Hvassár og Hvassá ráða síðan merkjum ...“

Norðan við ágreiningssvæðið eru landsvæði í Dalasýslu, tilheyrandi svæði 9A hjá óbyggðanefnd. Af hálfu íslenska ríkisins eru komnar fram þjóðlendu­kröfur til þessara svæða og byggt á því að um tvö svæði sé að ræða, þ.e. Jörfaafrétt að austanverðu og svonefnt landsvæði sunnan og vestan Villingadalsdraga að vestanverðu. Þar norðan við mun vera land Villingadals. Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins á svæði 9A er á því byggt að svæðið sem nefnt er Jörfaafréttur af hálfu íslenska ríkisins tilheyri jörðinni Jörfa en ekki hafa komið fram kröfur annarra en íslenska ríkisins til landsvæðisins sunnan og vestan Villingadalsdraga, að frátöldum þeim hluta krafna gagnaðila íslenska ríkisins í máli þessu sem samkvæmt framansögðu ná lengra til norðurs heldur en norðurmörk svæðis 8B. Í landamerkjabréfi jarðarinnar Jörfa í Haukadal, dagsettu 12. maí 1884 og þinglýstu 27. maí 1885, segir eftirfarandi: „... Ennfremur er landeign Jörfa Haukadalur frá Þorleifsstaðagili að vestanverðu árinna eptir ummerkjum sem vötnum hallar af fjallsbrúninni suður til Sátu, þaðan eins og vötnum hallar af austurbrúninni yfir há Jörfamúla sem vötnum hallar í Sljettadalsdrögum að Sljettadalsá ...“ Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna ágreiningssvæðisins. Landamerkjabréf Jörfa mælir að mati óbyggðanefndar því ekki í mót að land Sauðafellsafréttar nái norður að norðurmörkum svæðis 8B. Í landamerkjabréfi Villingadals, dagsettu 10. maí 1884 og þinglýstu 27. maí 1885, er merkjum lýst svo: „... suður fyrir Villingadalsdrag, þar til vötnum fyrst hallar til Bekradals, ...“ Landamerkjabréfið var áritað um samþykki vegna Sauðafells.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið hafa hvorki máldagi Sauðafellskirkju, frá því um 1500, né jarðamatið, frá 1849 til 1850, að geyma nákvæma lýsingu á norðurmerkjum svæðisins, heldur eru þar nefnd tiltekin örnefni á landi sem tilheyri Sauðafelli. Í báðum tilvikum er getið um Sauðfellingamúla, en hann

er við norðvesturmörk ágreiningssvæðisins. Bekradalur, sem getið er um í máldaganum, er einnig innan ágreiningssvæðisins en drög hans liggja að norðurmörkum þess. Örnefnið Kirkjufellsmýrar er á hinn bóginn ekki að finna í fyrirbyggjandi örnefnaskrá eða á kortum. Kirkjufellshlíð er aftur á móti vestan við ágreiningssvæðið, í landi Fellsenda í Dalabyggð, að því er fram kemur í örnefnaskrá Örnefnastofnunar fyrir þá jörð, og Reykjadalbotn er vestan við vesturmörk ágreiningssvæðisins. Þá er ekki ljóst hvaða stað átt er við með „býdu biargs [svo] gile“ í máldaganum. Bifurgrjótsgil heitir gil sem er vestan ágreiningssvæðisins, einnig í landi Fellsenda, að því er fram kemur í áðurnefndri örnefnaskrá. Vera kann að þar sé um að ræða sama gil og getið er um í máldaganum.

Áðurnefndar merkjalýsingar í fasteignamati Fellsenda, frá árinu 1916, og í *Byggðum Borgarfjarðar* eru mun gleggri hvað norðurmerkin varðar. Í þeirri lýsingu sem fram kemur í fasteignamatinu er miðað við vatnaskil en í *Byggðum Borgarfjarðar* er miðað við sýslumörk og tekið fram að þau liggi „í höfuðdráttum á hæstu brúnum fjallgarðsins eftir vatnaskilum“.

Sem fyrr segir ná kröfur beggja málsaðila allt norður að norðurmörkum svæðis 8B hjá óbyggðanefnd, að teknu tilliti til þeirrar breytingar sem gerð var á mörkum þess svæðis við meðferð málsins og fjallað er um hér að framan. Með vísan til þess sem hér hefur verið rakið er niðurstaða óbyggðanefndar sú að það svæði sem nefnt hefur verið Sauðafellsafréttur nái að minnsta kosti norður að norðurmörkum svæðis 8B hjá óbyggðanefnd. Frekari skoðun á því hvort norðurmerki Sauðafellsafréttar kunní að einhverju leyti að ná enn lengra til norðurs en sem nemur norðurmörkum svæðis 8B hefur ekki þýðingu við úrlausn málsins.

Næst verður fjallað um vesturmerki ágreiningssvæðisins. Kröfulína íslenska ríkisins fylgir að þessu leyti vesturmerkjum svæðis 8B hjá óbyggðanefnd, sem í meginatriðum fylgja sveitarfélagamörkum á svæðinu, miðað við legu þeirra á fyrirbyggjandi kortum, eins og lýst er í kafla 2.2 og 2.4 og verður jafnframt nánar vikið að hér síðar. Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er suðurhluta vesturmerkjanna lýst svo: „... í Svínagilsöxl (3) og í Kaplagilshnúk (4), þaðan í Illagilsöxl (5) og í Breiðukinnarsand (6). Síðan eftir vatnaskilum í Urðarvatn (7) ...“. Þá er norðurhluta vesturmerkjanna lýst svo af hálfu gagnaðilans: „Úr Urðarvatni (7) um Urðarvatnsgil (19) og þaðan í Tröllakirkju (20), síðan um Kirkjufellshlíð (21) í Heydalsbrún (22) og þaðan í Merkjahrygg (23), þaðan í tjörn norðan við Sauðfellingamúla (24) ...“. Á fyrirbyggjandi kröfulínukort eru sveitarfélagamörk, sem jafnframt eru sýslumörk á svæðinu, dregin, á grundvelli stafrænna gagna frá Landmælingum Íslands, að nokkru leyti með öðrum hætti heldur en kröfulína gagnaðila íslenska ríkisins. Sá mismunur er á einum stað á þann veg að sveitarféлага- og sýslumarkalínan er dregin vestar en kröfulína gagnaðilans. Að öðru leyti er ýmist samræmi milli þessara lína eða mismunurinn á þann veg að sveitarféлага- og sýslumarkalínan er dregin austar. Við meðferð málsins ákvað óbyggðanefnd, að höfðu samráði við málsaðila, að breyta

mörkum svæðis 8B á þann veg að á þeim stað þar sem þau mörk náðu lengra til vesturs heldur en kröfur gagnaðila íslenska ríkisins voru mörk svæðisins færð til samræmis við kröfulínu gagnaðilans. Nánar tiltekið er hér um að ræða svæði við Urðarvatn (punkt nr. 7 á kröfulínu gagnaðila íslenska ríkisins) og vestur af því. Í kjölfarið gerði íslenska ríkið breytingu á sinni kröfulínu til samræmis við breytta afmörkun svæðisins. Eftir þessa breytingu á vesturmörkum svæðis 8B ná kröfur beggja málsaðilanna að öllu leyti allt vestur að þeim mörkum.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið er sá munur sem er á legu kröfulína málsaðila á vesturmörkum ágreiningssvæðisins á þann veg að gagnaðili íslenska ríkisins kallar til eignarréttar á svæði lengra til vesturs en sem nemur vesturmörkum svæðis 8B hjá óbyggðanefnd og um leið stærra svæði en kröfur íslenska ríkisins ná til. Kröfur gagnaðilans taka því allt að einu til alls þess hluta þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins sem hér er til umfjöllunar.

Í umfjöllun um norðurmerki ágreiningssvæðisins, hér að framan, er gerð grein fyrir þeim örnefnum á ágreiningssvæðinu og vestan þess sem getið er um í máldaganum fyrir Sauðafellskirkju, frá því um 1500, og í umfjöllun um Sauðafell í jarðamati Dalasýslu 1849–1850. Þar kom fram að Sauðfellingamúli, sem getið er um í umræddum heimildum, er við norðvesturmörk ágreiningssvæðisins. Þá er Reykjadalbotn vestan við vesturmörk ágreiningssvæðisins og líkur standa til þess að fleiri örnefni sem þar er getið um séu vestan ágreiningssvæðisins. Af þessu má ráða að Sauðafellskirkja hafi á þeim tíma sem máldaginn var gerður kallað til réttinda á norðvestanverðu ágreiningssvæðinu og jafnframt á svæði vestan þess.

Lögfestan fyrir Hvammskirkju frá árinu 1681 tekur til sunnanverðra vesturmerkja ágreiningssvæðisins. Þar er þeim hluta merkjanna lýst svo: „ ... epter því sem vötnum hallar, allt ad Biarnardal, og svo þadan i hrigg þann, sem liggur i mille austurárdalz og Svýna gilz, þadann og epter því sem vötnum hallar ä Spreingebrecku, þadann og i grástein sem stendur framarlega ä Sanddals eyrum ... “. Þá er merkjunum lýst svo í vísitasíunni fyrir Hvammskirkju frá árinu 1827: „ ... eptir því sem Vötnum hallar, alt ad Bjarnardal, og svo Þadan í hrigg þann, sem liggur i mille austurárdals og Svínagils, Þadan, og eptir því sem Vötnum hallar á Spreingibrecku, þadann og i Grástein sem stendur framarlega á Sanddalseyrum; ... “. Lögfestan og vísitasían eru því efnislega samhljóða hvað þennan hluta merkjanna varðar.

Í makaskiptabréfinu frá 1878 er þessum hluta merkjanna ekki lýst að öðru leyti en að þar segir: „ ... að norðvestan og norðanverðu: Dalamannalönd einkum Sauðfellingalönd, ... “. Í landamerkjabréfi Sauðafells, frá árinu 1883, er þessum hluta merkjanna lýst svo: „ ... kringum Mjóadalinn eptir hæstu fjallseggjum og niður til Svínagils að vestanverðu við Mjóadalsá ... “. Í fasteignamatinu, frá 1916, er vesturmerkjum upprekstrarlands Fellsenda lýst svo: „ ... Frá Tröllakirkju í Urðarvatnsgil og svo eftir því sem vötnum hallar norðan til við Sprengibrekku eftir

Illagilseggjum að norðanverðu fyrir botn á Illagili og eftir því sem vötnum hallar í Svínagilsbotn, [...] til Villingadalsdraga og þvert uppí Gamalhnúka. Úr Gamalhnúkum með Fellsendalandi [-landi, ofan línu] að austan í ofanefnda Tröllakirkju“. Loks er vesturmerkjum Miðdælingaafréttar lýst svo í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi: „... ræður Svínagil upp á sýslumörk. Sýslumörk ráða síðan fyrir afréttinum að vestan og norðan, en þau liggja í höfuðdráttum á hæstu brúnum fjallgarðsins eftir vatnaskilum.“

Vestan vesturmarka ágreiningssvæðisins eru landsvæði í Dalabyggð, auk þeirra svæða sem gagnaðili íslenska ríkisins kallar til eignarréttar yfir og liggja vestan við vesturmörk svæðis 8B hjá óbyggðanefnd. Þau landamerkjabréf jarða í Dalabyggð sem helst koma til skoðunar við mat á legu vesturmerkja ágreiningssvæðisins eru landamerkjabréf Villingadals, Fellsenda, Grafar og Breiðabólstaðar. Í landamerkjabréfi Villingadals, dagsettu 10. maí 1884 og þinglýstu 27. maí 1885, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... suður fyrir Villingadalsdrag, þar til vötnum fyrst hallar til Bekradals, síðan vestur eptir eins og vötnum hallar vestur á Gamalhnúk; ... “. Landamerkjabréfið var áritað um samþykki vegna Sauðafells. Í ódagsettu landamerkjabréfi Fellsenda, sem var þinglesið 31. maí 1886, er þeim hluta merkja Fellsenda sem liggur næst vesturmörkum ágreiningssvæðisins lýst svo: „... uppá hábrún, síðan eptir háfjallgarðinum suðaustan í Gamalhnúka, það beint í Merkjahryggskollinn, þaðan eptir Merkjahrygg í Tröllakirkju, og síðan allan hálfan Reykjadal ... “. Landamerkjabréfið var áritað um samþykki vegna Sauðafells. Í ódagsettu landamerkjabréfi Grafar, sem einnig var þinglesið 31. maí 1886, er þeim hluta merkjanna sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... allan hálfan Reykjadal eptir því sem áin ræður allt suður í Tröllakirkju, þaðan í Urðarvatnsgil, og svo eptir sem vötnum hallar vestur á Sprengibrekku, þaðan eptir há Reykjadalseggjum og svo eptir Reykjagilsdrögum ofan í Háahnúk, ... “. Landamerkjabréfið var áritað um samþykki vegna Sauðafells. Í landamerkjabréfi Breiðabólstaðar í Sökkólfssdal, dagsettu 30. janúar 1884 og þinglýstu 20. maí sama ár, er þeim hluta merkja jarðarinnar sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „... eins og vötnum hallar í Svínagilsöxl, þaðan til norðurs eins og vötnum hallar eptir Svínagilshrygg og Illagilshrygg allt norður á Breiðukinnarsand, þaðan til vesturs ... “. Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna ágreiningssvæðisins.

Verða nú einstakir hlutar vesturmerkja ágreiningssvæðisins skoðaðir nánar og byrjað nyrst. Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið bendir elsta fyrirliggjandi heimild um Sauðafellsafrétt, þ.e. máldaginn frá því um 1500, til þess að það svæði sem Sauðafellskirkja kallaði þá til réttinda yfir hafi náð vestur að nyrsta hluta vesturmarka ágreiningssvæðisins og raunar lengra til vesturs. Að öðru leyti liggja ekki fyrir neinar heimildir um þann hluta merkjanna sem eru eldri en fasteignamatið fyrir Fellsenda frá árinu 1916, þar sem merkjum er að þessu leyti lýst lengra til vesturs en sem nemur vesturmörkum ágreiningssvæðisins, þ.e. allt vestur í Gamalhnjúka. Þá er

Þessum hluta merkjanna ekki lýst að öðru leyti í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar* en því að þar kemur fram að sýslumörk ráði. Af þessu verður að mati óbyggðanefndar ráðið að Sauðafellsafréttur nái a.m.k. vestur að þeim hluta vesturmarka svæðis 8B sem liggur norðan við Tröllakirkju (punktur 20 í kröfugerð gagnaðila íslenska ríkisins). Landamerkjabréf aðliggjandi jarða að vestanverðu, þ.e. Villingadals, Fellsenda og Grafar, mæla því heldur ekki í mót að svo sé.

Fasteignamatið fyrir Fellsenda frá árinu 1916 er eina fyrirliggjandi heimildin þar sem er að finna merkjalýsingu fyrir þann hluta vesturmarka ágreiningssvæðisins sem liggur frá Urðarvatni um Urðarvatnsgil og þaðan í Tröllakirkju (punktar 7, 19 og 20 í kröfugerð gagnaðila íslenska ríkisins). Þar er merkjunum lýst svo: „ ... Frá Tröllakirkju í Urðarvatnsgil og svo eftir því sem vötnum hallar norðan til við Sprengibrekku ... “. Þessi hluti merkjalýsingarinnar er frábrugðinn kröfugerð gagnaðila íslenska ríkisins að því leyti að ekki kemur fram að línan sé dregin um Urðarvatn frá Urðarvatnsgili, eins og gert er af hálfu gagnaðilans, heldur er merkjum lýst frá Urðarvatnsgili eftir því sem vötnum hallar norðan til við Sprengibrekku. Hvað það varðar er til þess að líta að samkvæmt fyrirliggjandi kortum nær Urðargil upp að Urðarvatni og lína sem dregin er eftir gilinu í vatnið og þaðan eftir vatnaskilum norðan til við Sprengibrekku getur samræmst staðsetningu kröfulínu gagnaðilans. Fær þetta einnig samræmst landamerkjabréfi Grafar, sem þinglesið var árið 1886, þar sem merkjum er þar lýst svo: „ ... í Urðarvatnsgil, og svo eptir sem vötnum hallar vestur á Sprengibrekku, ... “. Að teknu tilliti til þessa er niðurstaða óbyggðanefndar sú að afmörkun málsaðila umræddum hluta vesturmarka ágreiningssvæðisins, milli punkta nr. 7, 19 og 20 á kröfulínu gagnaðila íslenska ríkisins, sé í samræmi við fyrirliggjandi heimildir.

Þegar komið er suður fyrir Urðarvatn er komið að suðurhluta ágreiningssvæðisins, þ.e. þeim hluta þess sem nefndur er Fellsendafréttur. Lögfestan fyrir Hvammskirkju frá árinu 1681 tekur til vesturmerkja hans. Þar er þeim hluta merkjanna sem fyrr segir lýst svo: „ ... eptir því sem vötnum hallar, allt að Biarnardal, og svo þaðan í hrigg þann, sem liggur í mille austurárdal og Svýna gilz, þaðan og eptir því sem vötnum hallar á Sprengibrecku, þaðan og í grástein sem stendur framarlega á Sanddals eyrum ... “. Þá er merkjunum lýst svo í vísitasíunni fyrir Hvammskirkju frá árinu 1827: „ ... eptir því sem Vötnum hallar, allt að Bjarnardal, og svo þaðan í hrigg þann, sem liggur í mille austurárdals og Svínagils, þaðan, og eptir því sem Vötnum hallar á Sprengibrecku, þaðan og í Grástein sem stendur framarlega á Sanddalseyrum; ... “. Lögfestan og vísitasían eru því efnislega samhljóða hvað þennan hluta merkjanna varðar og styðja að mati óbyggðanefndar að það svæði sem þar er lýst hafi náð a.m.k. vestur að þessum hluta vesturmarka svæðis 8B hjá óbyggðanefnd. Að mati nefndarinnar á það jafnframt við um framangreindar merkjalýsingar sem fram koma í landamerkjabréfi Sauðafells, frá árinu 1883, og fasteignamatinu fyrir Fellsenda frá árinu 1916. Fær það einnig samræmst

framangreindum merkjalýsingum í landamerkjabréfum Grafar, þinglesnu árið 1886, og Breiðabólstaðar, frá árinu 1884.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið er niðurstaða óbyggðanefndar sú að heimildir styðji að allt það svæði sem ágreiningur málsaðila stendur um og hér er til umfjöllunar tilheyri Miðdælingaafrétti. Sem fyrr segir skiptist Miðdælingaafréttur í annars vegar Fellsendaafrétt og hins vegar Sauðafellsafrétt. Þar sem heimildir um þessa tvo hluta svæðisins kunna að vera mismunandi í eignarréttarlegu tilliti skiptir máli við úrlausn málsins að ljóst sé, eftir því sem við verður komið, hver mörkin milli þeirra séu.

Sami gagnaðili íslenska ríkisins gerir kröfur bæði til norður- og suðurhluta ágreiningssvæðisins en hefur þó í kröfugerð sinni dregið markalínu þar á milli. Af hálfu hans er norðurmerkjum þess svæðis sem hann vísar til sem Sanddalstungulands lýst svo: „... í Urðarvatn (7) en þaðan um Urðarmúla (hásandbrún) (8) í Grástein (9) og úr honum bein lína í hornpunkt við Innra-Leiti við Hvassá (10), ...“. Suðurmerkjum norðurhluta svæðisins, þ.e. þess hluta ágreiningssvæðisins sem hann vísar til sem lands Sauðafellskirkju, er lýst um sömu kennileiti af hans hálfu og línan dregin með sama hætti á kröfulínukort.

Sem fyrr segir er Sauðfellingamúli, sem getið er um í máldaga Sauðafellskirkju, frá því um 1500, við norðvesturmörk ágreiningssvæðisins. Suðaustan við Sauðfellingamúla, sem einnig er nefndur Sauðafellsmúli, rennur Sanddalsá. Þá er Bekradalur austan við múlann, en getið er um hann í sama máldaga í tengslum við Sauðafellskirkju. Af þessu má ráða að á þeim tíma sem máldaginn var gerður hafi það svæði sem Sauðafellskirkja kallaði til réttinda yfir a.m.k. náð eins langt til suðurs og Sauðfellingamúli og Bekradalur ná. Jarðamat Dalasýslu frá árunum 1849–1850 bendir jafnframt til þess að Sauðfellingamúli hafi verið innan þess svæðis sem Sauðafellskirkja kallaði til réttinda yfir.

Í lögfestunni fyrir Hvammskirkju frá árinu 1681, þar sem lýst er í einu lagi merkjum Hvamms ásamt Galtarhöfða og Sanddalstungu, er þeim hluta norðurmerkjanna sem hér skiptir máli lýst svo: „... eptir því sem vötnum hallar á Spreingibrecku, þaðann og í grástein sem stendur framarlega á Sanddals eyrum þaðann og í það litla fell fyrir vestan Sniöfióll sem Sata er kallad, þaðan og í Sniöfiolla tind vestan til, ...“. Þá er merkjalýsing vísitásiunnar fyrir Hvammskirkju, frá árinu 1827, efnislega samhljóða að þessu leyti en þar segir um þennan hluta merkjanna: „... eptir því sem Vötnum hallar á Spreingibreku, þaðann og í Grástein sem stendur framarlega á Sanddalseyrum; Þadan og í Þad Litla Fell fyrir vestan Snjófjöll, sem Sata er kallad, Þadan og í Sniofallatind vestan til ...“. Af þessu má ráða að merki Hvamms ásamt Galtarhöfða og Sanddalstungu hafi á þessum tíma legið um vatnaskil norðan Sprengibreku, Grásteins, Sátu og línu sem dregin er frá Sátu í vestanverðan Snjófjallatind. Í makaskiptabréfinu frá 1878 er þessum hluta merkja Sanddalstungu ekki lýst að öðru leyti en því að þar segir: „... að norðvestan og

norðanverðu: Dalamannalönd einkum Sauðfellingalönd, hvar þótt hafa nokkuð óviss landamerki millum þeirra og Sanddalstungulands á Sanddal, hvar Sauðafellskirkja átti aftréttinn í.“

Samkvæmt því sem hér var rakið eru það einkum lögfesta Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitasía sömu kirkju, frá árinu 1827, sem hafa að geyma lýsingar á merkjum milli suður- og norðurhluta ágreiningssvæðisins. Að norðan- og vestanverðu eru ekki til merkjalýsingar sem lýsa suðurmerkjum norðurhluta svæðisins. Máldagi Sauðafellskirkju frá því um 1500 og jarðamatið fyrir Dalasýslu, frá 1849–1850, veita þó vísbendingu þar að lútandi, nánar tiltekið þá að Sauðfellingamúli og Bekradalur hafi tilheyrt Sauðafellskirkju, með þeirri landfræðilegu afmörkun sem múlinn og dalurinn lúta. Ljóst er að í lögfestunni fyrir Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitasíu kirkjunnar, frá árinu 1827, er norðurmerkjum þess svæðis sem umræddar heimildir varða ekki lýst allt norður að Sauðfellingamúla og Bekradal. Af þessu, einu og sér, mætti eftir atvikum ráða að á milli norður- og suðurhluta ágreiningssvæðisins væri svæði sem hvorki hafi tilheyrt Sauðafellskirkju né Hvammskirkju. Í þessu sambandi er þó sérstaklega til þess að líta að í makaskiptabréfinu frá 1878 kemur fram að ummerki hins afhenta lands frá Hvammskirkju til Sauðafellskirkju séu að norðvestan- og norðanverðu „Dalamannalönd einkum Sauðfellingalönd“, og sérstaklega er tekið fram að landamerki milli þeirra og Sanddalstungulands hafi þótt „nokkuð óviss“. Bendir þetta fremur til þess að það svæði sem Sauðafellskirkja kallaði til réttinda yfir fyrir makaskiptin hafi verið talið liggja að Sanddalstungulandi. Í eftirritinu af makaskiptabréfinu, sem dagsett er degi síðar, þ.e. 27. júlí 1878, er því lýst hvaða landsvæði „Dalamanna“ það séu sem séu aðliggjandi að norðvestan- og norðanverðu, en í eftirritinu segir:

Að norðvestan og norðanverðu Dalamanna lönd (það er Breidabólstadarland eins og vötnum hallar á Svínagilshrigg Svínagilshnjuk Illagilshrigg og norður á hnjúkin vestur af Sprengibrekku, og Grafarland eins og vötnum hallar í drögunum milli Sprengibrekku og Reykjadals að sunnan [að sunnan, ofan línu] en einkum Saudfellingalönd (það er af nordanverðum Sandi austur til Hvassár) hvar þótt hafa nokkuð óviss landamerki millum þeirra og Sanddalstungulands á Sanddal, hvar Saudafellskirkja átti aftréttinn í.

Í þessu sambandi er jafnframt til þess að líta að í þeim heimildum sem liggja fyrir frá því eftir að norður- og suðurhluti ágreiningssvæðisins komust báðir á sömu hendi, einkum fasteignamatinu fyrir Fellsenda frá árinu 1916, er merkjum svæðisins lýst heildstætt og án þess að greint sé á milli norður- og suðurhluta þess.

Þá skal þess ennfremur getið að í allmörgum heimildum um Sauðafellskirkju, frá árinu 1639 og síðar, kemur fram að kirkjan eigi aftrétt í Sanddal eða *Sanddal öllum*. Á það við um vísitasíu Brynjólfs biskups Sveinssonar fyrir Sauðafell, frá 19. september það ár, vísitasíu Jóns biskups Vídalíns fyrir Sauðafellskirkju, dagsettri 2. ágúst 1699, prófastsvísitasíu fyrir Sauðafell í Miðdalasveit, frá 24. júní 1721, sem og

vísitásiur Sauðafellskirkju, dagsettar 18. september 1725, 11. júní 1732, 14. maí 1742, 6. júní 1753, 17. september 1758, 11. september 1782, 9. október 1803, 12. júní 1807, 1. október 1820 og 4. ágúst 1827, og enn fremur prófastsvísitásiur Sauðafells, dagsettar 6. nóvember 1865, 18. október 1867 og 12. nóvember 1866, auk margnefndrar prófastsvísitásíu Sauðafellskirkju, frá 1875, sem er eina fyrirliggjandi heimildin þar sem lýst er merkjum umrædds afréttar kirkjunnar á Sanddal. Þá kemur fram í sóknarlýsingu Vigfúsar Reykdal, frá árinu 1855, um afréttarlönd í Miðdalapíngum í Dalasýslu, sem birtist í ritinu *Sýslu- og sóknarlýsingar*, að Sauðafellskirkja hafi átt afrétt „í allan Sanddal“. Sanddalur liggur frá norðri til suðurs, þvert í gegnum ágreiningssvæðið, bæði norður- og suðurhluta þess. Því er líklegt að með tilgreiningu á réttindum Sauðafellskirkju á *Sanddal öllum* sé m.a. átt við hluta af suðurhluta ágreiningssvæðisins, þó svo að í máldaganum fyrir Sauðafellskirkju, frá árinu 1500, komi ekki fram að kirkjan kalli til réttinda á þeim hluta svæðisins. Raunar bendir merkjalýsing prófastsvísitásíunnar frá 1875 til þess að það svæði sem vísað var til sem afréttar Sauðafellskirkju á Sanddal hafi á þeim tíma a.m.k. að verulegu leyti verið á suðurhluta ágreiningssvæðisins. Við mat á þýðingu þessa við úrlausn um merki milli norður- og suðurhluta svæðisins er til þess að líta að í áður nefndu makaskiptabréfi, frá árinu 1878, er vísað til „Sanddalstungulands á Sanddal, hvar Sauðafellskirkja átti afréttinn í.“ Bendir þetta til þess að auk þeirra réttinda sem Sauðafellskirkja kallaði til á norðurhluta svæðisins hafi hún jafnframt átt afrétt (þ.e. upprekstrarétt) innan þess hluta Sanddals sem tilheyrði Sanddalstungu. Fær sú ályktun enn frekari stuðning af eftirfarandi texta, sem er að finna í bréfi prestanna á Sauðafelli og í Hvammi til Stiftsýfirvalda, dagsettu 1. nóvember 1877, þar sem segir:

Svo stendur á að Sauðafellskirkja í Miðdölum á eptir máldögum „afrétt í Sanddal allan“ það er mestur hluti lands þess, sem heyrir til jörðunni Sanddalstungu, sem liggur neðan til í Sanddal norður af Norðurárdal,

[...]

Þar sem nú að nokkur hluti engjanna frá Sanddalstungu liggja í miðjum afrétti þessum, þá hefur Sanddalstunga, eins og eðlilegt er, orðið fyrir skemmdum og átroðningi af afréttarfé Dalamanna,

Bendir þetta til þess að umráðamenn Sauðafellskirkju hafi á þessum tíma álitnið að sá „afréttur“ sem kirkjan ætti á Sanddal væri í reynd innan marka Sanddalstungu.

Að mati óbyggðanefndar hafa því umræddar heimildir um afrétt Sauðafellskirkju á *Sanddal öllum* ekki sjálfstæða þýðingu við mat á því hvar merkin milli norður- og suðurhluta ágreiningssvæðisins, þ.e. Sauðafellsafréttar og Fellsendaafréttar, liggi.

Að teknu tilliti til þess sem hér hefur verið rakið, og sérstaklega þess að lögfestan fyrir Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitásián fyrir sömu kirkju, frá árinu 1827, eru einu heimildirnar sem hafa að geyma heildstæðar lýsingar á merkjum suður- og norðurhluta ágreiningssvæðisins, og aðrar fyrirliggjandi heimildir mæla þeim

merkjalýsinum ekki í mót, er niðurstaða óbyggðanefndar sú að merki ágreiningssvæðisins, þ.e. Fellsendafréttar og Sauðafellsafréttar, séu með þeim hætti sem þar er lýst. Liggja þessi merki um línu sem dregin er frá vatnskílum norðan Sprengibrekku í Grástein, þaðan í Sátu og þaðan í vestanverðan Snjófjallatind. Fjallað er ítarlega um staðsetningu Snjófjallatinds í kafla 6.6 hér á eftir og komist að þeirri niðurstöðu að um sé að ræða miðhnjúk Tröllakirkju. Þessi mörk milli norður- og suðurhluta ágreiningssvæðisins fá a.m.k. að mestu leyti samræmst kröfulínu gagnaðila íslenska ríkisins að því leyti sem hún er dregin um Urðavatn, Urðarmúla og í Grástein. Þau liggja aftur á móti norðar en kröfulína gagnaðilans þegar komið er austur fyrir Grástein. Eftirfarandi umfjöllun um eignarréttarlega stöðu ágreiningssvæðisins tekur mið af þessari tvískiptingu þess.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða ágreiningssvæðisins. Í *Landnámu* segir að Örn hinn gamli hafi numið Sanddal og Mjóvadal og svo Norðurárdal ofan frá Króki til Arnarbælis og búið á Háreksstöðum. Þá segir um Sauðafellslönd í Dölum að Auður Djúpúðga hafi gefið Erpi syni Meldúns jarls frelsi og Sauðafellslönd. Af þessum frásögnum um landnám ágreiningssvæðisins verður dregin sú ályktun að ágreiningssvæðið hafi verið numið a.m.k. að hluta. Þá mæla staðhættir og fjarlægð frá byggð því ekki í mót að mati óbyggðanefndar að svo hafi verið. Þó ber að gera þann fyrirvara að óvissa um aðferðir við landnám og umfang þess hverju sinni er það mikil að ekki verður fullyrt með afdráttarlausum hætti um nákvæma stærð þeirra, samanber umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

Um almenna þýðingu hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi vísast til fyrirbyggjandi dóma Hæstaréttar og *Almennra niðurstöðna óbyggðanefndar*, sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæða skiptir almennt mestu máli hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið jörð eða hluti af jörð samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum. Þá liggur fyrir að landsvæði hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Landamerkjabréf hafa þó bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Það á einnig við um aðrar tegundir heimilda um merki landsvæða en auk landamerkjabréfa er t.a.m. algengt að merkjum landsvæða sé lýst í máldögum, vísitasíum og lögfestum. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarétt og í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Land utan jarða, þar á meðal afréttarland, hefur á hinn bóginn að meginreglu verið talið þjóðlenda. Notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur þó ekki úrslitabýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á

stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Jafnframt er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Af þeim heimildum sem liggja fyrir um ágreiningssvæðið má ótvírætt ráða að við gildistöku Þjóðlendulaga árið 1998 hafði það stöðu afréttar samkvæmt þeirri eignarréttarlegu flokkun lands sem almennt var miðað við fram til þess tíma. Hvort í því fólust bein eða óbein eignarréttindi, og þar af leiðandi hvort þar er eignarland eða þjóðlenda í skilningi Þjóðlendulaga, er hins vegar sérstakt athugunarefni. Í því sambandi skiptir meginmáli hvort svæðið var hluti af jörð eða jörðum frá öndverðu eða afréttur í þeim skilningi að eigendur viðkomandi jarða hafi einungis átt þar óbein eignarréttindi í formi upprekstraréttar.

Að teknu tilliti til þeirrar tvískiptingar svæðisins sem gerð hefur verið grein fyrir hér að framan þykir rétt að fjalla um það í tvennu lagi í þeirri umfjöllun sem hér fer á eftir. Fyrst verður fjallað um sunnanvert ágreiningssvæðið, þ.e. þann hluta þess sem í seinni tíð hefur verið nefndur Fellsendafréttur, nánar tiltekið þann hluta ágreiningssvæðisins sem er sunnan línunnar sem dregin er frá vatnaskilum norðan Sprengibrekku í Grástein, þaðan í Sátu og þaðan í vestanverðan Snjófjallatind. Að því búnu verður fjallað um norðanvert ágreiningssvæðið, þ.e. Sauðafellsafrétt, sem er norðan sömu línu.

Elsta heimild sem ótvírætt tekur til suðurhluta ágreiningssvæðisins er lögfestan fyrir Hvammskirkju frá árinu 1681. Þar segir:

Eg Jön prestur Ölafsson lógfeste hier i dag þennann minn veityngar stad Hvamm i Nordurárdal ásamt med þessum tveimur kyrkiunnar jórdumm Galltarhöfða, og Sanddaltungu og þeirra lande, akra og taudur, eingiar og Sköga, hollt og haga, vótn og veidestade, og allar lands nytiar er þessu lande fylgt hafa ad fornu og Nýu og fylgia eiga med riettu, til ummerkia þeirra er adrer menn eiga hier i möte, ad tilteknum þessum landamerkiu, [...].

Merkjum þess svæðis sem lögfestan tekur til, þ.e. lands Hvamms ásamt Galtarhöfða og Sanddaltungu, er síðan lýst heildstætt og án aðgreiningar milli einstakra hluta þess og tekur sú merkjalýsing, sem fyrr segir, til alls suðurhluta ágreiningssvæðisins. Af orðalagi lögfestunnar verður ekki annað ráðið en að þar sé einungis verið að lýsa merkjum jarða en ekki afrétta, nánar tiltekið jarðanna Hvamms, Galtarhöfða og Sanddaltungu sameiginlega. Elsta heimild þar sem Sanddaltungu er getið er þó vísitása Brynjólfs biskups Sveinssonar fyrir Hvamm í Norðurárdal frá 30. júlí 1639. Þar er Sanddaltungu getið meðal eigna Hvammskirkju og tekið fram að hún sé 12 hundruð. Hið sama kemur fram í óársettri vísitású Hvamms í Norðurárdal gerðri af séra Páli Gunnarssyni eldri, sem var prófastur í Mýrasýslu 1689–1699. Sanddaltungu er ennfremur getið í vísitású Maríukirkju í Hvammi, dagsettri, 9. júní 1695, en þar er Sanddaltunga sögð vera 13 hundruð. Sanddaltunga er aftur á móti

sögð vera 12 hundruð í vísitasíu Hvammskirkju frá 19. ágúst 1699. Þar er Galtarhöfði jafnframt sagður vera 12 hundruð og vera í byggð. Í *Jarðabók* Árna og Páls, frá árinu 1708, kemur fram að „benefícium Hvammur“ sé eigandi Sanddalstungu og tekið er fram að lömb og geldfé gangi oftast í heimahögum. Sanddalstungu er getið meðal eigna Hvammskirkju í vísitasíu, dagsettri 9. ágúst 1725, en þar er hún sögð vera 12 hundruð. Hið sama er að segja um vísitasíu Hvammskirkju, dagsetta 12. október 1737. Sanddalstunga er enn talin upp meðal eigna Hvammskirkju í vísitasíu, dagsettri 8. júní 1744, sem og Galtarhöfði sem sagður er byggður af heimalandi. Jarðirnar Sanddalstunga og Galtarhöfði eru enn taldar upp meðal eigna Hvammskirkju í vísitasíu, dagsettri 17. ágúst 1751, og Sanddalstunga sögð vera 12 hundruð. Sanddalstunga er sömuleiðis nefnd sem eign Hvammskirkju í vísitasíu, dagsettri 29. október 1755, og sögð vera 12 hundruð. Þá er getið um bæði Sanddalstungu og Galtarhöfða meðal eigna Hvammskirkju í vísitasíu, dagsettri 10. ágúst 1761, og Sanddalstunga sögð vera 12 hundruð. Hið sama er að segja um vísitasíu Hvammskirkju, dagsetta 17. ágúst 1782.

Í úttekt prófasts á Hvammi í Norðurárdal, frá 12. júní 1797, er Sanddalstungu getið sem jarðar sem tilheyri kirkjunni. Fram kemur að jörðin sé í eyði en tekið er fram að hún „... hanger upp ad nockru leitj ad Húsum til, ...“. Þá er Sanddalstungu getið sem kirkjujarðar Hvamms í jarðamati Mýrasýslu, frá 1804. Jafnframt liggur fyrir úttekt prófasts á Hvammi, frá 31. maí 1848, en þar kemur fram að Sanddalstunga fylgi kirkjunni.

Vísitasíu Hvammskirkju, dagsettri 3. ágúst 1827, hafa þegar verið gerð skil í umfjöllun um merki ágreiningssvæðisins. Þar er Sanddalstungu og Galtarhöfða getið meðal eigna kirkjunnar og tekið fram að Sanddalstunga sé 12 hundruð. Þá segir: „Eptir gömlum og nýum Lögfestum eru þessi Hvamms Heimalands Jarða, Galtarhöfða og Sanddalstungu Landamerki, ...“. Síðan er merkjum Hvamms ásamt umræddum jörðum lýst í einu lagi og án aðgreiningar, á þann hátt sem að framan greinir og tekur sú merkjalýsing þar með talið til alls suðurhluta ágreiningssvæðisins. Líkt og á við um lögfestuna, frá árinu 1681, verður ekki annað séð en að eingöngu sé verið að merkjum jarða en ekki afrétta, þ.e. jarðanna Hvamms, Galtarhöfða og Sanddalstungu.

Í áðurnefndri prófastsvísitasíu Sauðafellskirkju frá 1875 er lýst merkjum svæðis sem þar er vísað til sem „afréttarlands kirkjunnar“ á Sanddal, m.a. með vísan til þess sem fram komi í Vilkinsmáldaga um að kirkjan eigi „afrétt í Sanddal allan“. Tekur umrædd merkjalýsing a.m.k. að mestu leyti til svæðis sem er innan suðurhluta ágreiningssvæðisins. Við mat á þýðingu umræddrar heimildar um „afrétt“ Sauðafellskirkju á þessum hluta ágreiningssvæðisins, og jafnframt annarra heimilda um afrétt kirkjunnar á Sanddal, sem eftir atvikum kunna að eiga við um þann hluta ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til umfjöllunar, er þó óhjákvæmilegt að líta til þess að jafnframt liggja fyrir heimildir sem benda til þess að umræddur

„afréttur“ hafi verið innan marka jarðarinnar Sanddalstungu. Í því sambandi ber sérstaklega að nefna bréf prestanna á Sauðafelli og Hvammi til stiftsyfirvalda, dagsett 1. nóvember 1877, þar sem fram kemur sú afstaða þeirra að umræddur „afréttur“ sé innan marka jarðarinnar Sanddalstungu. Þar er jafnframt getið um þessi réttindi Sauðafellskirkju sem „afréttar ítak“ kirkjunnar. Þá kemur fram í bréfinu að það væri „nauðsynlegt og æskilegt, að sameign þessari [...] gæti orðið slitið á einhvern hagfelldan hátt.“ Að teknu tilliti til þessara atriða verða fyrirbyggjandi heimildir um afrétt Sauðafellskirkju á Sanddal að mati óbyggðanefndar ekki hafðar til marks um að suðurhluti ágreiningssvæðisins, sem hér er sérstaklega til skoðunar, sé einungis háður óbeinum eignarréttindum.

Með bréfi, dagsettu 8. júní 1878, tilkynnti ráðgjafinn yfir Íslandi landshöfðingja að konungur hefði fallist á að Sauðafellskirkja fengi Hvammskirkjujörðina Sanddalstungu í makaskiptum fyrir jörðina Kross í Haukadal. Með áðurnefndu makaskiptabréfi, dagsettu 26. júlí 1878, fóru umrædd skipti síðan fram. Sem fyrr segir kemur fram í makaskiptabréfinu að land Sanddalstungu nái allt norður og norðvestur að Dalamannalöndum og Sauðafellslöndum, án þess þó að fram komi hvar merkin þar á milli liggi. Þá er vesturmerkjunum lýst allt vestur að upptökum Mjóadalsár í Svínagili og austurmerkjunum allt austur í Hvassá og um „Hvassá til Sauðafells landa“. Með því að merkjum Sanddalstungu er í makaskiptabréfinu lýst allt vestur til upptaka Mjóadalsár og fram kemur að Hvassá ráði austurmerkjum til Sauðafellslanda er ljóst að þar er gert ráð fyrir að land jarðarinnar Sanddalstungu taki til mun stærra svæðis en sem nemur því svæði sem óumdeilt er í málinu að sé eignarland Sanddalstungu, sunnan ágreiningssvæðisins. Það hvort allur suðurhluti ágreiningssvæðisins, þ.e. það svæði sem nú nefnist Fellsendaafréttur, hafi á þessum tíma talist vera hluti af jörðinni Sanddalstungu verður þó ekki ráðið af makaskiptabréfinu einu og sér.

Í landamerkjabréfi sem ber yfirskriftina „Landamerkjaskrá fyrir jörðinni Sauðafelli í Miðdölum með tilheyrandi sellandi á Suðurárdal og upprekstri á Mjóadal og fyrir jörðinni Hlíðartúni í Sökkólfsdal“, frá árinu 1883, er merkjum viðkomandi landsvæða lýst. Hvað varðar umræddan upprekstur á Mjóadal kemur fram að Sauðafell eigi þar upprekstur að 4/5 pörtum móts við Hlíðartún. Merkjum upprekstrarsvæðisins er síðan lýst á þann veg sem að framan greinir, en sú merkjalýsing tekur einkum til innsta hluta Mjóadals, á vestanverðum suðurhluta ágreiningssvæðisins. Þá kemur fram í landamerkjabréfinu að Mjóidalur hafi fylgt Sanddalstungu við makaskiptin árið 1878. Þegar makaskiptabréfið, frá 1878, og landamerkjabréf Sauðafells, frá árinu 1883, eru skoðuð í heild og með hliðsjón af hvoru öðru verður því sú ályktun dregin að umrætt upprekstrarsvæði hafi a.m.k. að hluta en mögulega að öllu leyti talist til jarðarinnar Sanddalstungu þegar eigendur Sauðafells eignuðust Sanddalstungu með umræddum makaskiptum og að þeir hafi í framhaldinu lagt umræddan hluta af landi Sanddalstungu til afréttar.

Með samningi, dagsettum 13. mars 1897, tók Miðdalshreppur Sauðafellsafrétt og Sanddalstungu á leigu af Birni sýslumanni Bjarnasyni á Sauðafelli. Í samningnum kemur fram að hann eigi annars vegar við um „afrjettarlandið svonefnd Sauðafellsafrjett“ og hins vegar „jörðina Sanddalstungu“. Samkvæmt því virðist sem leigusamningurinn hafi bæði tekið til ágreiningssvæðisins og hins óumdeilda eignarlands Sanddalstungu. Greint er á milli annars vegar „jarðarinnar“ Sanddalstungu og hins vegar „afrjettarlandsins“ Sauðafellsafréttar þrátt fyrir að hvort tveggja hafi á þessum tíma verið á sömu hendi, án þess þó að fram komi hvar mörkin milli jarðarinnar og afréttarins liggi. Umsamin leiga var 135 kr. árlega. Síðar sama ár seldi Björn Sanddalstungu og Sauðafellsafrétt til Ólafs Finnssonar, hreppstjóra á Fellsenda. Í kaupsamningnum, sem dagsettur er, 17. júlí 1897, er getið um annars vegar „jörðina Sanddalstungu“ og hins vegar „afrjettarlandið „Sauðafellsafrjett““, en þar er heldur ekki greint frá því hvar mörkin milli þessara tveggja svæða liggi að öðru leyti en því að aftan við meginmál sammingsins og undirritanir sammingsaðila og votta er svohljóðandi texti: „Sauðafellsafrjettur er öll þau lönd sem Sauðafell á í Mjóadal, Sanddal og þar suður frá fyrir sunnan Fellsendaland, en náttúrulega ekki Sauðafellsland á Suðurárdal.“ Með því að fram kemur að landsvæði á Mjóadal tilheyrir Sauðafellsafrétti má ótvírætt draga þá ályktun að á þessum tíma hefur heitið Sauðafellsafréttur ekki einungis verið notað um norðanvert ágreiningssvæðið heldur jafnframt a.m.k. hluta af því sunnanverðu. Notkun örnefnisins Sauðafellsafréttur hefur því ekki alltaf einskorðast við norðurhluta ágreiningssvæðisins þó vísað sé til umrædds hluta svæðisins með þeim hætti í málinu. Aftan við umræddan texta er svo sama dagsetning, þ.e. 17. júlí 1897, og undirritun Björns Bjarnasonar. Kaupverðið var 3.900 kr. Afsal vegna sölunnar er dagsett 16. janúar 1898. Líkt og í kaupsamningnum er þar greint á milli annars vegar Sauðafellsafréttar og hins vegar jarðarinnar Sanddalstungu.

Í fasteignamatinu fyrir Fellsenda í Miðdalahreppi í Dalasýslu, frá árinu 1916, er vísað til alls ágreiningssvæðisins sem Sauðafellsafréttar og merkjunum lýst heildstætt, án aðgreiningar milli norður- og suðurhluta þess. Sú merkjalýsing tekur sem fyrr segir jafnframt til nyrsta hluta hins óumdeilda eignarlands Sanddalstungu, sunnan ágreiningssvæðisins. Í umfjöllun um Sanddalstungu í fasteignamati fyrir Mýrasýslu, einnig frá árinu 1916, kemur fram að eigandi jarðarinnar sé Ólafur bóndi Finnsson á Fellsenda í Dölum en ábúandinn sé Ólafur Tómasson. Þá er getið um jarðnytjar og um beitolandið segir: „beitolandið er allgott, einkanl. fyrir sauðfé, víðlent, og hefir ekki heldur annað afréttarland.“ Ennfremur segir: „Enginn ágreiningur um landamerki: óþingl.“ Af því sem fram kemur í jarðamatinu, frá árinu 1916, verður því sú ályktun dregin að á þeim tíma hafi allt ágreiningssvæðið verið talið tilheyrja Sauðafellsafrétti en ekki að neinu leyti jörðinni Sanddalstungu.

Landamerkjabréf fyrir Sanddalstungu er ódagsett en árssett árið 1920 og þinglýst 30. júní 1922, en það tekur sem fyrr segir til hins óumdeilda eignarlands

Sanddalstungu sunnan við ágreiningssvæðið. Í landamerkjabréfinu er þess getið að „Fellsenda afrjettarland“ liggi að Sanddalstungulandi.

Ljóst er að í fasteignamatinu fyrir Fellsenda í Miðdalahreppi, frá árinu 1916, er lýst merkjum upprekstrarlands, sem þar er nefnt Sauðafellsafréttur, á þann veg að allt ágreiningssvæðið fellur innan landamerkjálýsingarinnar en það svæði sem er innan lýstra merkja Sanddalstungu samkvæmt landamerkjabréfinu frá 1920 er aftur á móti utan þeirrar merkjalýsingar. Þá staðfestir það sem fram kemur í umfjöllun um Sanddalstungu í fasteignamatinu frá 1916 að hún hafi þá verið jörð í ábúð. Þannig er ótvírætt skilið á milli annars vegar Sanddalstungu og hins vegar suðurhluta ágreiningssvæðisins í fasteignamatinu 1916. Þessu er þannig farið þrátt fyrir að ótvírætt sé að hið óumdeilda eignarland Sanddalstungu, sem lýst er í landamerkjabréfinu, sé ásamt a.m.k. hluta af sunnanverðu ágreiningssvæðinu innan marka Sanddalstungu samkvæmt makaskiptabréfinu, frá árinu 1878, án aðgreiningar þar á milli. Styður þetta að mati óbyggðanefndar framangreinda ályktun um að einhvern tímann eftir að umrædd kaup samkvæmt makaskiptabréfinu, frá 1878, höfðu farið fram hafi suðurhluti ágreiningssvæðisins verið skilinn frá landi Sanddalstungu og lagður til afréttarins. Merkjum þess lands Sanddalstungu sem eftir stóð sé síðan lýst með landamerkjabréfinu frá 1920. Landamerkjabréfið er undirritað m.a. af Ólafi Finnssyni, eiganda afréttarlandsins, og Guðmundi Einarssyni í Sanddalstungu.

Í heimildum frá 20. öld kemur fram að ágreiningssvæðið hafi verið nýtt sem sameiginlegur afréttur fyrir eigendur jarða í Miðdalahreppi, sem nú er hluti af Dalabyggð. Með leigusamningi, dagsettum 20. október 1928, tók Miðdalahreppur á leigu af Guðrúnu Tómasdóttur, húsfreyju á Fellsenda: „Sandalsafrjett alla með þeim landamerkjum sem landamerkjabrájef segir til að því undanskildu að Fellsendi og Svarfhóll hafi þar frýjan upprekstur að því leyti sem Fellsendaland ekki nægir.“ Landamerkjabréfið sem þarna er vísað til liggur ekki fyrir og því er hvorki hægt að ráða með vissu af leigusamningnum hvort hið leigða sé ágreiningssvæðið í heild eða ekki, né heldur hvort hið óumdeilda eignarland Sanddalstungu sé þar meðtalið. Leigutíminn var ákveðinn þrjú ár frá næstkomandi nýári að telja og leiguverðið 200 kr. Þá liggur fyrir að á almennum hreppsfundi Miðdalahrepps, sem haldinn var 26. október 1931, var samþykkt að framlengja leigusamninginn. Samhljóða leigusamningur var síðan gerður milli sömu aðila 14. desember 1931. Ennfremur liggur fyrir að á hreppsfundi Miðdalahrepps 21. júní 1932 var samþykkt að greiða leigugjaldið fyrir „Sandalsafrétt“ gegn því að allir hreppsþúar mættu nota afréttarlandið til upprekstrar fyrir sauðfje og hross (tryppi) án sérstaks endurgjalds. Á almennum hreppsfundi Miðdalahrepps árið 1938 var samþykkt að taka Sanddalsafrétt áfram á leigu til þriggja ára. Leigusamningur þess efnis var síðan gerður þann 27. febrúar 1939.

Nýr samningur um leigu Miðdalahrepps á Sanddalsafrétti var gerður 4. júní 1941. Hann var enn til þriggja ára og leiguverð vegna afréttarins 200 kr. Á almennum

hreppsfundi Miðdalahrepps, þann 19. apríl 1944, var enn samþykkt að taka „Sanddalsafrijet“ á leigu. Ákveðið var að taka hann á leigu til eins árs gegn 400 kr. gjaldi en til þriggja ára ef hann fengist fyrir 300 kr. Þá liggur fyrir að þann 19. desember 1955 gerðu Miðdalahreppur og Finnur Ólafsson samning samhljóða þeim sem var gerður 4. júní 1941 um leigu á „Sanddalsafrijet“. Í þeim skjölum sem hér hafa verið rakin um leigu Miðdalahrepps á „Sanddalsafrijet“ kemur hvergi fram hvernig umrætt svæði afmarkist. Í sumum af umræddum skjölum er þó vísað til landamerkja samkvæmt landamerkjabréfi en það landamerkjabréf hefur ekki fundist við þá kerfisbundnu gagnaleit sem hefur farið fram á vegum óbyggðanefndar vegna meðferðar málsins, sbr. 5. mgr. 10. gr. laga nr. 58/1998.

Hvað varðar heimildir um að svæðið hafi verið nýtt sem afréttur fyrir jarðir í Miðdalahreppi er þess loks að geta að í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, kemur fram að Dalasýsla eigi afréttarland á svæðinu, en Finnur, sonur Ólafs á Fellsenda, hafi gefið sýslunni afréttinn ásamt Fellsenda. Fram til þess tíma þegar sauðfjárveikivarnargirðing hafi verið sett upp nálægt suðurmörkum Miðdælingaafrijetar, árið 1963, hafi allur afrétturinn verið smalaður af Dalamönnum niður að bæ í Sanddalstungu og safnið réttað þar og dregið í sundur. Dalafé hafi þá verið rekið frá réttinni ýmist inn á Sanddal eða Mjóadal til Fellsendaréttar. Venjulega hafi fyrsta leit verið skipuð um 20 mönnum. Fyrst eftir að girðingin hafi verið sett upp hafi verið smalað beint til Fellsendaréttar en nú hin síðari ár, eftir að girðingin hætti að vera hindrun fyrir samgang fjár, hafi reglur um leitir og framkvæmd þeirra verið nokkuð á reiki. Nú sé Mjóidalur venjulega allur smalaður til suðurs og fari safnið til Brekkuréttar, en landið austan Sands hafi verið smalað norður til Fellsendaréttar.

Auk þess sem hér hefur verið rakið um tengsl þess hluta ágreiningssvæðisins sem hér er til umfjöllunar við Sanddalstungu, Sauðafell, Fellsenda og Miðdælahrepp liggja fyrir heimildir um að Reykholtskirkja hafi átt skóg innan þess. Í elsta hluta máldaga Reykholtskirkju, sem hefur verið talinn vera frá því um 1185, segir m.a. um eignir og réttindi kirkjunnar: „Scogr i sandale niþr fra selakkagile umb“. Þá segir í máldaga sömu kirkju frá árinu 1224: „Skogr j sand dale niðr fra skalsca gile vm skala toft gengr mark fyrir neðan vr steinum þeim er heita klofningar. þeir standa við sand dals a oc þar vpp a fialls brun.“ Þá er í máldaga Gyrðis biskups Ívarssonar fyrir Reykholtskirkju frá árinu 1358 getið um „peturz skog j nordárdal millum stackagils oc klofasteina“, og í Vilchinsmáldaga frá árinu 1397 er getið um „Pietursskog j Nordurardal millum Slakkagils oc Klofa.“ Í máldaga kirkjunnar í Reykjaholti (Reykholti), er Magnús biskup Eyjólfsson setti henni árið 1478, kemur fram að kirkjan eigi „peturs skog j nordrardal j millum slackagilz oc klofa.“ Í máldaga Gísla biskups Jónssonar fyrir Reykholtskirkju, frá því um 1570, kemur fram að kirkjan eigi „Pieturzskög i⁶⁾ Nordurárdal. millum Slackagils⁷⁾ og Klofa.“ Í vísitásiu Reykholtskirkju frá 30. júlí 1643 kemur fram að kirkjan eigi „... effter neffndum Mældógum [...]Pietursskög i Norduraardal millum Slackagilz og Kloffa.“

Í umfjöllun um Reykholt í *Jarðabók* Árna og Páls frá árinu 1708 segir um skóginn á Sanddal: „Enn eigna máldagar staðnum skóg í Sanddal til vissra ummerkja.“ Í lögfestu Hannesar Halldórssonar fyrir Reykholt frá 3. maí 1709 er m.a. getið um „Peturs skög i Nordur ár dal i Sanddale, midlum Slakkagils og Klofa Steina er Standa vid Sanddalsá.“ Í prófastsvísitasíu fyrir Reykholtskirkju frá árinu 1720 er m.a. getið um „Pietursskög i Sanddal“. Í vísitasíu Reykholtskirkju frá 22. júní 1725 er m.a. getið um „Petursskög i Nordurárdal, millum Sklachagils og Klofa“. Í úttekt á stað og kirkju í Reykholti frá 9. júní 1732 kemur fram að kirkjan eigi „effter mældógumm, [...]Petursskög i Norduraárdal, millumm Sklachagils og Klofa, ... “. Þann 20. maí 1739 lögfesti Finnur Jónsson staðinn Reykholt með eftirskrifuðum Reykholtskirkju „heimalóndúm, utlondúm, eýgnum og ítökum“. Í lögfestunni er m.a. minnst á „Petursskög i Sanddal mille Slackagils og klofa.“ Í vísitasíu Reykholtskirkju frá 12. ágúst 1751 er getið um eignir kirkjunnar. Þar er m.a. getið um „Peturs-Skög i Nordurárdal, millum Slackagils og Klofa“. Í vísitasíu Reykholtskirkju frá 7. september 1759 er getið um eignir kirkjunnar. Þar er m.a. getið um „Peturs Skog I Nordurárdal millum Slackagils og Klofa“. Í vísitasíu Reykholtskirkju frá 12. júní 1781 er getið um eignir kirkjunnar. Þar er m.a. getið um „Peturs Skóg i Nordurárdal millum Slackagils og Klofa“.

Í úttekt á stað og kirku í Reykholti frá 6. júní 1783 er m.a. getið um að kirkjan eigi „Petursskog i Nordurárdal millum Slackagils og Klofa“. Í umfjöllun um Reykholtskirkju í vísitasíubók Hannesar biskups Finnssonar og Geirs Vídalín um Vestfirðinga- og Sunnlendingafjórðung 1790–1800 og Steingríms biskups Jónssonar 1826–1827 er m.a. getið um „Petursskóg i Nordurardal i millum Slackagils og Klofa.“ Þá er getið um Pétursskóg í Norðurárdal í lögfestu Þorsteins Helgasonar, sóknarprests í Reykholti, frá 27. apríl 1837. Þá liggur fyrir önnur lögfesta Þorsteins Helgasonar fyrir Reykholt frá 18. maí sama ár. Þar segir um skóginn í Sanddal: „Þá Petursskóg j Sanddal [í Nordur]árdal millum Slackagils og Klofa; gengur mark fyrir nedan úr steinum þeim er heita Klofningar; þeir standa vid Sanddalsá, og það uppá fjallsbrún.“

Í sóknalýsingu séra Jónasar Jónssonar í Reykholti, frá árinu 1842 er m.a. fjallað um eignir og ítök Reykholtskirkju. Í því sambandi er getið um „Pétursskóg í Sanddali í Norðurárdal milli Slackagils og Klofa“. Í Jarðatali Johnsens frá 1847 eru talin upp hlunnindi Reykholt og m.a. getið um „Pétursskóg í Sanddal“. Í úttekt á stað og kirkju í Reykholti frá 23. maí 1908 eru eignir og ítök Reykholtskirkju tilgreind. Þar á meðal en Pétursskógur í Sanddal, en tekið er fram að hann sé gjöreyddur.

Af þeim fjölmörgu heimildum sem hér hafa verið raktar um tilkall Reykholtskirkju til skógar í Sanddal, allt frá 12. og fram á 20. öld, verður ráðið að umræddur skógur hafi verið milli Slakkagils og Klofa en hafi verið orðinn gjöreyddur árið 1908. Í fyrirliggjandi örnefnaskrá Örnefnastofnunar fyrir Miðdælafrétt, sem Guðmundur Skúlason á Hafþórsstöðum skráði í maí 1989, kemur fram að Klofi sé

kletthólmi í Hvassá, dálítið innar en Jötnagarðar og áður en Hvassá fer að renna í gljúfrinu. Staðsetningu Klofa er sömuleiðis lýst með sambærilegum hætti í ódagsettri örnefnaskrá sem Ari Gíslason skráði. Í athugasemdum um örnefni sem koma fyrir í Reykholtsmáldaga og varða Miðdælaafrétt, sem Guðmundur Skúlason á Hafþórsstöðum skráði árið 1990 og varðveittar eru á Örnefnastofnun, kemur fram að Slakkagil sé líklega það gil sem nefnt er Neðra-Hádegisgil. Af þessu verður ráðið að umræddur skógur sem Reykholtskirkja kallaði til eignarréttar á hafi verið innan þess hluta ágreiningssvæðisins sem hér er til umfjöllunar. Tekið skal fram að ekki hafa komið fram kröfur af hálfu Reykholtskirkju til ágreiningssvæðisins.

Samkvæmt framansögðu er fjallað um það svæði sem nú er nefnt Fellsendaafréttur í tengslum við beit og afréttarnot í allmörgum heimildum. Einkum á það þó við um heimildir frá 20. öld og síðustu áratugum 19. aldar. Þá liggur ekki fyrir að innan svæðisins hafi verið byggð. Í fyrirbyggjandi dómum og úrskurðum hafa atriði af þessu tagi í mörgum tilvikum legið ásamt öðru til grundvallar niðurstöðu um þjóðlendu og óbein eignarréttindi, nánar tiltekið afréttareign eða samnotaafrétt.²⁹⁸ Á hinn bóginn er til þess að líta að í elstu heimild sem liggur fyrir um merki Hvamms ásamt jörðunum Sanddalstungu og Galtarhöfða, þ.e. lögfestunni fyrir Hvammskirkju frá árinu 1681, er sá hluti ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til umfjöllunar talinn innan hinna sameiginlegu merkja umræddra jarða án þess að séð verði að þar sé gert ráð fyrir eignarréttarlegri aðgreiningu milli einstakra hluta þess svæðis sem þar er lýst. Ekki verður annað ráðið af lögfestunni en að þar sé verið að lýsa merkjum jarða, fremur en afrétta. Hið sama á jafnframt við um vísitasíuna fyrir Hvammskirkju frá árinu 1827, þar sem merkjum umræddra jarða Hvammskirkju er lýst sameiginlega. Þær heimildir þar sem rætt er um þennan hluta ágreiningssvæðisins sem afrétt eru einkum frá því eftir að Sauðafellskirkja eignaðist svæðið með makaskiptunum árið 1878 en eins og áður segir virðist sem hluti af landi jarðarinnar Sanddalstungu hafi verið lagður til afréttar í framhaldi af makaskiptunum. Sem fyrr segir skiptir almennt mestu máli við mat á eignarréttarlegri stöðu lands hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið hluti af jörð samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum. Eignarréttarleg staða lands sem hefur verið jörð eða hluti af jörð og síðan lagt til afréttar ræðst almennt af upprunalegri stöðu landsins sem jarðar. Um þetta vísast einnig til umfjöllunar um hugtökin jörð og afréttur í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*, sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum.

Ekki liggja fyrir heimildir um nákvæma afmörkun jarðarinnar Sanddalstungu áður en makaskiptin fóru fram árið 1878 og hluti jarðarinnar var í kjölfarið lagður til afréttar, heldur liggja einungis fyrir sameiginlegar merkjalýsingar fyrir jarðirnar Hvamm, Sanddalstungu og Galtarhöfða frá því fyrir þann tíma, þ.e. merkjalýsingar lögfestunnar frá árinu 1681 og vísitasíunnar frá 1827. Þá veita makaskiptabréfið frá

²⁹⁸ Sjá umfjöllun um annars vegar afrétti einstakra jarða eða stofnana og hins vegar samnotaafrétti í kafla 4.4 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*, sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum.

árinu 1878 og heimildir frá því eftir þann tíma aðeins takmarkaðar vísbendingar þar að lútandi og hafa auk þess aðeins takmarkaða þýðingu að þessu leyti þar sem hluti af Sanddalstungu hafði þá verið lagður til afrettar. Ótvírætt má þó ráða af makaskiptabréfinu að við makaskiptin hefur verið litið svo á að land Sanddalstungu tæki a.m.k. til hluta af sunnanverðu ágreiningssvæðinu og bréfið mælir því ekki í mót að það hafi átt við um allt sunnanvert ágreiningssvæðið. Að teknu tilliti til þessa er að mati óbyggðanefndar rétt að miða við það að allur suðurhluti ágreiningssvæðisins hafi áður verið hluti af jörðinni Sanddalstungu. Ráða merkjalýsingar lögfestunnar frá 1681 og vísitasíunnar frá 1827 mestu um þá niðurstöðu þar sem þær eru einu heimildirnar um afmörkun jarðarinnar frá því fyrir þann tíma þegar hluti hennar var lagður til afrettar. Landamerkjabréf Sanddalstungu frá árinu 1920 hefur ekki sjálfstæða þýðingu hvað þetta varðar þar sem það var útbúið eftir að hluti jarðarinnar var lagður til afrettarins.

Í þessu sambandi skal jafnframt minnt á það sem fyrr greinir um frásagnir *Landnámu* af landnámi á svæðinu en af þeim má draga þá ályktun að líklegt sé að svæðið hafi verið numið a.m.k. að hluta. Staðhættir á svæðinu og fjarlægð frá byggð mæla þeirri ályktun heldur ekki í mót.

Að öllu framangreindu virtu benda fyrirbyggjandi heimildir að mati óbyggðanefndar til þess að suðurhluti ágreiningssvæðisins, sem hér er sérstaklega til skoðunar, þ.e. Fellsendaafréttur, hafi áður verið hluti af jörðinni Sanddalstungu og þar með undirorpinn beinum eignarrétti fremur en óbeinum. Framangreindar heimildir um að Reykholtskirkja hafi átt skóg innan ágreiningssvæðisins breyta engu um þessa niðurstöðu því þar kann eftir atvikum að hafa verið átt við skógarítak í eignarlandi tilheyrandi Sanddalstungu, enda er þess ekki getið í umræddum heimildum að Reykholtskirkju tilheyri frekari réttindin innan svæðisins.

Af heimildum um afnot eigenda Sanddalstungu af svæðinu má ráða að landsvæði þetta hefur ekki staðið öðrum til afnota án leyfis. Er í því sambandi litið til þess að ekki verður séð að fram hafi komið athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem máli skiptir, heldur virðist meðferð svæðisins a.m.k. að mestu hafa verið ágreiningsslaus. Að því virtu sem að framan er rakið telur óbyggðanefnd að Fellsendaafréttur hafi verið hluti af jörð eða jörðum allt frá öndverðu. Vísast í þessu sambandi einnig til þess sem segir í kafla 4.4 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka) um eignarréttarlega stöðu landsvæða sem tilheyrta hafa jörð en hafa síðar verið lögð til afrettar. Nægjanlega er því í ljós leitt að eigendur Sanddalstungu, sem gagnaðili íslenska ríkisins leiðir rétt sinn frá, hafi átt þar bein eignarréttindi fremur en óbeinan eignarrétt. Heimildir um afrétt vísa því fremur til notkunar viðkomandi landsvæðis en þess að beinn eignarréttur hafi annað hvort ekki stofnast eða fallið niður.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan marka Fellsendaafrettar, eins og þau eru skilgreind hér að framan, sé þjóðlenda, í skilningi 1.

gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.²⁹⁹ Með vísan til sama ákvæðis ber jafnframt að taka skýrt fram að í umfjöllun óbyggðanefndar felst ekki afstaða til merkja á milli eignarlanda.

Verður nú eignarréttarleg staða norðurhluta ágreiningssvæðisins, þ.e. Sauðafellsafréttar, tekin sérstaklega til skoðunar. Samkvæmt framansögðu er þar um að ræða þann hluta ágreiningssvæðisins sem liggur norðan línu sem dregin er frá Urðarvatni um Urðarmúla í Grástein, þaðan í Sátu og þaðan í átt að Snjófjallatind. Við staðsetningu umræddrar línu er nánar tiltekið við það miðað að með örnefninu Snjófjallatind sé átt við miðhnjúk Tröllakirkju. Um það vísast nánar til þess sem segir um það atriði í kafla 6.6 hér á eftir.

Elsta heimild sem ótvírætt tekur til umrædds hluta ágreiningssvæðisins er máldagi Sauðafellskirkju frá því um 1500 þar sem segir: „Egidijus kirkia a saudafelle a kross j haukadal. hlijdartun allt. saudfelliynnga mula. beckradal. kirkiufellsmýrar. (ur) býdu biargs [svo] gile þui sem rennur j reykiadalzbotnne.“ Þá segir í vísitasíu Brynjólfs biskups Sveinssonar fyrir Sauðafelli í Miðdalasveit frá 19. september 1639, að kirkjan eigi „Affrjett I Sanddal öllum.“ Jafnframt er getið um afrétt kirkjunnar ýmist í Sanddal eða Sanddal *öllum* í vísitasíu Jóns biskups Vídalíns fyrir kirkjunni að Sauðafelli í Miðdalasveit frá 2. ágúst 1699, vísitasíu kirkjunnar að Sauðafelli frá 18. september 1725, vísitasíu að Sauðafelli frá 19. september 1750, vísitasíu kirkjunnar að Sauðafelli frá 16. september 1758, vísitasíu fyrir Sauðafelli í Miðdalasveit frá 11. september 1782, vísitasíu að Sauðafelli frá 4. ágúst 1827, prófastsvísitasíu að Sauðafelli frá 6. nóvember 1865 og prófastsvísitasíu að Sauðafelli frá 12. nóvember 1866.

Í umfjöllun um Sauðafellskirkju í jarðamati Dalasýslu 1849–50 segir: „Kirkjunni eignast Sauðfellíngamúli á Sanddal sydra.“ Þá segir í sóknarlýsingu Vigfúsar Reykdal, frá árinu 1855, sem birtist í ritinu *Sýslu- og sóknalýsingar* fyrir Dalasýslu, að Sauðafellskirkja hafi átt afrétt í allan Sanddal og hafi flestir sóknarbærir haft þar upprekstur og gildið upprekstartoll. Ekki er getið um Sauðafellsafrétt í landamerkjabréfi Sauðafells frá árinu 1883.

Með samningi dagsettum 13. mars 1897 tók Miðdalahreppur Sauðafellsafrétt og Sanddalstungu á leigu. Í samningnum er getið um „afrjettarlandið“ Sauðafellsafrétt og „jörðina“ Sanddalstungu. Sanddalstunga og Sauðafellsafréttur voru síðan seld til Ólafs Finnssonar, hreppsstjóra á Fellsenda, með kaupsamningi dagsettum 17. júlí 1897. Í samningnum er með sama hætti greint með skýrum hætti á milli annars vegar jarðarinnar Sanddalstungu og hins vegar afréttarlandsins Sauðafellsafréttar. Neðan við meginmál samningsins og undirritanir samningsaðila er svo texti þar sem fram kemur

²⁹⁹ Sbr. einnig lokakafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

að Sauðafellsafréttur sé öll þau lönd sem Sauðafell eigi „ ... í Mjóadal, Sanddal og þar suður frá fyrir sunnan Fellsendaland, ... “. Afsal fyrir hinu selda var gefið út 16. janúar 1898.

Í fasteignamatinu fyrir Fellsenda í Miðdalahreppi frá árinu 1916 er, sem fyrr segir, lýst merkjum ágreiningssvæðisins í heild sinni og vísað til þess þannig að það sé „Upprekstrarland – áður svo kölluð Sauðafellsafrétt ...“, sem liggja nú undir Fellsenda.

Í umfjöllun um Fellsendafrétt hér að framan hafa þegar verið raktar þær heimildir sem liggja fyrir, frá árunum 1928 til 1955 um leigu Miðdalahrepps á svæði því sem í viðkomandi gögnum er vísað til sem Sanddalsafréttar, en þar virðist vera átt við ágreiningssvæðið í heild sinni, þó það verði ekki ráðið með vissu af umræddum heimildum. Af umræddum gögnum verður ótvírætt ráðið að tilgangur hreppsins með því að leigja afréttinn var sá að hreppsþúar gætu nýtt hann til upprekstrar. Ennfremur er getið um svæðið sem afréttarland í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III bindi, og loks kom fram við skýrslutökur vegna meðferðar málsins hjá óbyggðanefnd að svæðið er nýtt sem afréttur.

Í fyrirliggjandi heimildum er svæðisins sem hér er sérstaklega til umfjöllunar getið í tengslum við upprekstur og afréttarnot. Engar heimildir eru um að þar hafi verið byggð eða önnur not en sumarbeit og e.t.v. aðrar takmarkaðar nytjar. Þá er svæðið aðskilið frá landi Sauðafells af öðrum jörðum. Í fyrirliggjandi dómum og úrskurðum hafa atriði af þessu tagi í mörgum tilvikum legið til grundvallar niðurstöðu um þjóðlendu og óbein eignarréttindi, nánar tiltekið afréttareign.

Í elstu fyrirliggjandi heimild um þennan hluta ágreiningssvæðisins, þ.e. framangreindum máldaga Sauðafellskirkju frá því um 1500, er þess getið að kirkjan eigi það svæði sem þar er lýst. Svæðisins er ekki getið þar sem afréttar og efni máldagans er heldur ekki að öðru leyti þannig að sú ályktun verði dregin af honum, einum og sér, að þar sé aðeins lýst óbeinum eignarréttindum fremur en beinum eignarrétti á svæðinu. Það sem fram kemur í umfjöllun um Sauðafellskirkju í jarðamati Dalasýslu frá 1849–1850, þ.e. að „Kirkjunni eignast Sauðfellíngamúli á Sanddal sydra“, kynni jafnframt eftir atvikum að benda til þess að Sauðfellingamúli hefði verið hluti af eignarlandi kirkjunnar, ef ekki væru fyrir hendi aðrar heimildir sem benda til hins gagnstæða.

Við mat því hvert inntak réttinda kirkjunnar þar hafi verið er þó á hinn bóginn til þess að líta að fyrir liggja allmargar aðrar heimildir sem benda til þess að Sauðafellskirkja hafi einungis átt óbein eignarréttindi á svæðinu, þ.e. afréttareign. Á það við um vísitasíurnar fyrir Sauðafellskirkju frá árunum 1639, 1699, 1725, 1750, 1758, 1782, 1827, 1865 og 1866 en í öllum þessum vísitasíum er þess getið að kirkjan eigi afrétt í Sanddal án þess að minnst sé á frekari réttindi kirkjunnar á svæðinu. Af áðurnefndri frásögn Vigfúsar Reykdal í *Sýslu- og Sóknarlýsingum* fyrir Dalasýslu verður einnig ráðið að réttindi kirkjunnar á svæðinu hafi falist í afréttareign og

jafnframt að kirkjan hafi fengið greiddan upprekstartoll frá flestum bæjum í sókninni fyrir afnot af afréttinum. Þá er Sauðafellsafréttar ekki getið í landamerkjabréfi Sauðafells, frá árinu 1883, sem bendir að mati óbyggðanefndar til þess að ekki hafi verið litið á svæðið sem hluta af jörðinni Sauðafelli á þeim tíma. Þá liggja ekki fyrir aðrar heimildir í málinu sem bendi til þess að Sauðafellsafréttur hafi verið hluti af jörð eða jörðum. Að öllu þessu virtu er niðurstaða óbyggðanefndar sú að Sauðafellskirkja hafi ekki átt beinan eignarrétt á Sauðafellsafrétti heldur óbeinan, nánar tiltekið afréttareign, en gagnaðili íslenska ríkisins í málinu leiðir rétt sinn frá kirkjunni.

Eins og áður er getið verður sú ályktun dregin af fyrirliggjandi landnámslýsingum að teljast verður líklegt að landsvæðið hafi verið numið, a.m.k. að hluta. Á það m.a. við um norðurhluta ágreiningssvæðisins, sem hér er sérstaklega til skoðunar. Jafnvel þótt einhver hluti þess kunnir að hafa verið numinn í öndverðu þá liggur ekkert fyrir um afmörkun eða yfirfærslu þeirra beinu eignarréttinda sem þar kynni að hafa verið stofnað til. Í því efni brestur því sönnun; samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Þannig kann beinn eignarréttur að hafa fallið niður og að landsvæðið hafi í kjölfarið verið tekið til takmarkaðra nota annarra.

Hvað varðar kröfu gagnaðila íslenska ríkisins um beinan eignarrétt á grundvelli hefðar þá vísast til dóma Hæstaréttar í þjóðlendumálum sem og *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, þar sem gerð er almenn grein fyrir hefð sem stofnunarhætti eignarréttinda. Svo sem þar er rakið var skýrum réttarreglum um hefð ekki fyrir að fara fyrir setningu hefðarlaga nr. 46/1905. Í „sólarlagsákvæði“ 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma, þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrr en í árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirk en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.³⁰⁰

Hvað varðar þann hluta ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til umfjöllunar þá liggja engar heimildir fyrir sem sýna fram að þar hafi verið búið og ekkert liggur fyrir um að umráðum landsins hafi nokkru sinni eftir það verið hátað þannig að þau gætu talist hafa fullnægt kröfum 2. gr. hefðarlaga nr. 46/1905 um óslitið eignarhald á fasteign. Beinn eignarréttur að svæðinu getur því ekki hafa stofnast handa gagnaðila íslenska ríkisins eða þeim aðilum sem hann leiðir rétt sinn frá, fyrir hefð eftir gildistöku hefðarlaga, hvorki samkvæmt almennu ákvæði 1. mgr. 2. gr. né sérreglu í 12. gr. þeirra. Þá skal sérstaklega áréttað að eldri lagareglur, svo sem ákvæði í 26. kap. landsleigubálks Jónsbókar, koma ekki til álita til stuðnings eignarréttarkröfu gagnaðila, samanber dóm Hæstaréttar 7. október 2010 í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli).

Þá hefur verið áréttað í fjölda dóma Hæstaréttar að hefðbundin afréttarnot, þ.e.a.s. sumarbeit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein og sér til þess að hefða beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkja

³⁰⁰ Sbr. kafli 3.2 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

jarða þar sem háttar til eins og í tilviki þess lands sem hér um ræðir. Jafnframt er ljóst að ráðstafanir að lögum, svo sem sala tiltekinna réttinda, hafa ekki þýðingu við slíkt mat nema fleira komi til. Að þessu öllu virtu verður ekki fallist á með gagnaðila íslenska ríkisins í máli þessu að forverar hans eða hann sjálfur hafi unnið beinan eignarrétt að þessum hluta ágreiningssvæðisins fyrir hefð.

Að öllu framangreindu virtu telur óbyggðanefnd að ekki hafi verið í ljós leitt að innan marka Sauðafellsafréttar, svo sem þau eru skilgreind hér að framan, hafi stofnast til eignarlands með námi, hefð eða öðrum þeim stofnunarháttum eignarréttinda sem grein hefur verið gerð fyrir í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (sjá viðauka). Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda.³⁰¹ Af fyrirbyggjandi gögnum verður hins vegar ráðið að landsvæðið sé í afréttareign gagnaðila íslenska ríkisins.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að norðurhluti Miðdælingafréttar (Sauðafellsafréttur), svo sem landsvæðið er afmarkað hér á eftir, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Upphafspunktur er í Urðarvatni. Þaðan er línán dregin um Urðarmúla í Grástein. Þaðan er dregin bein lína í topp Sátu. Frá Sátu er dregin bein lína í átt að miðhnjúk Tröllakirkju (Snjófjallatindi) og þeirri línu fylgt þar til komið er að Hvassá. Þaðan er Hvassá fylgt til upptaka á vatnaskilum. Þaðan er vatnaskilum og sýslumörkum fylgt til vesturs í tjörn norðan við Sauðfellingamúla. Þaðan er sýslumörkunum fylgt að Tröllakirkju. Þaðan er línán dregin um Urðarvatnsgil að upphafspunkti í Urðarvatni.

Sama landsvæði er í afréttareign Minningarsjóðs Ólafs Finnssonar, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga, sem nýtur veiðiréttar í stöðuvötnum og straumvötnum á svæðinu skv. 5. gr. laga nr. 58/1998, sbr. II. kafla laga um lax- og silungsveiði nr. 61/2006.

6.6 Snjófjöll

6.6.1 Inngangur

Hér verður fjallað um þann hluta þjóðlendukröfusvæðis íslenska ríkisins sem hefur verið nefndur Snjófjöll. Kirkjumálasjóður f.h. Hvammskirkju gerir kröfu til þessa landsvæðis sem eignarlands síns. Um nánari afmörkun og lýsingu krafna vísast til kafla 3.1 og 3.2.

Landsvæði það er hér um ræðir liggur til norðvesturs upp af norðanverðum Norðurárdal. Svæðið er að miklu leyti í yfir 700 m hæð yfir sjávarmáli og er gróðursnautt að ofanverðu. Það rís land hæst í Tröllakirkju (1001 m) nyrst. Að

³⁰¹ Sbr. einnig lokakafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

vestanverðu afmarkast ágreiningssvæðið af Hvassá.³⁰² Austan hennar rís land skarpt úr um 400 m í um 700 m hæð yfir sjávarmáli, og í hlíðinni austan Hvassár er svæðið að einhverju leyti gróið. Frá bæjarstæði Fornahvamms eru um 8 km, mælt í beinni loftlínu, að Vestara-Kambshorni, sem er punktur nr. 9 á kröfulínu íslenska ríkisins og punktur nr. 10 á kröfulínu gagnaðila þess. Frá bæjarstæði Hvamms að sama punkti eru um 16 km í beinni loftlínu og aðrar fasteignir aðskilja land Hvamms frá ágreiningssvæðinu.

6.6.2 Sjónarmið aðila

Á því er byggt af hálfu íslenska ríkisins, að landsvæði innan þjóðlendukrafna ríkisins séu svæði utan eignarlanda og teljist þannig vera þjóðlendur, enda taki þjóðlendukröfur ríkisins til svæða sem liggja utan landnáms og hafi eingöngu verið nýtt sem afréttir, eða, hafi svæðin verið numin í öndverðu, að slíkt nám hafi ekki verið til eignar heldur hafi svæðin eingöngu verið numin til takmarkaðra afnota, svo sem afréttarnota. Heimildir greini að stór hluti þjóðlendukröfusvæðisins teljist vera afréttur og utan eignarlanda jarða. Þá liggja ekki fyrir neinar heimildir um landnám sem taki sérstaklega til þessa svæðis.

Við afmörkun þessa kröfusvæðis hafi íslenska ríkið fyrst og fremst litið til afréttarlýsinga sem og landamerkjalyýsinga aðliggjandi jarða. Í þeim tilvikum þar sem þessar lýsingar fari ekki saman hafi verið gerðar ítrustu kröfur. Að öðru leyti hafi verið miðað við landamerki jarða samkvæmt landamerkjabréfum.

Viðurkennt sé af hálfu íslenska ríkisins að jörðin Fornihvammur sé eignarland. Er þá vísað til þess að jörðin hafi verið byggð um langa hríð og landamerkjabréf hennar liggja fyrir. Hvað varðar hins vegar þann hluta kröfusvæðisins sem liggur að Forna-Hvammi, og gerð sé krafa í af hálfu Hvammskirkju vegna Snjófjalla, er vísað til þess í fyrsta lagi að í áðurnefndri lögfestu Hvamms frá árinu 1681 nái lýsing landamerkja yfir það svæði sem síðar hafi verið nefnt Fornihvammur, með eftirfarandi lýsingu sem nái til Snjófjalla: „... þadan og i Grástein, sem stendur framarlega á Sanddals eyrum, þadan og i það litla fell fyrir vestan Sniófiöll, sem Síta er kallad, þadan og i holltavörduvatn, og það svo eptir því sem Norðurá rennur heim i hvassá ...“. Það sama eigi við um tilvísaðar vísitásiur þar sem vísað sé til þess að Hvammskirkju fylgi „10 hundruð í Snjófjöllum“ og ekki liggja annað fyrir en að þar sé verið að vísa til lands Forna-Hvamms.

Jarðabók Árna og Páls greini einnig frá því að Hvammur reki stundum lömb í land Forna-Hvamms „undir Snjófjöll“. Í landamerkjabréfi Forna-Hvamms frá árinu 1890 segi svo: „Frá Norðurá ræður Hvassá landamærum norður í vestara Kambshorn;

³⁰² Umfjöllun um staðhætti og gróðurfar á ágreiningssvæðum málsins er byggð á útgefnum kortum Landmælinga Íslands, loft- og gervitunglamyndum, örnefnaskrá frá nafnfræðisviði Stofnunar Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, athugunum í vettvangsferð, samanber kafla 4.3, og almennum uppláttarritum, svo sem árbókum Ferðafélags Íslands og Göngum og réttum.

úr vestara Kambshorni norður háfjallakamb í Sandkvísl. Svo ræður Sandkvísl ofan í Holtavörðuvatnsós. Þaðan Norðurá þangað til Hvassá fellur í hana.“ Að lokum komi fram í kaupsamningi um hluta Forna-Hvamms frá árinu 1914 varðandi landamerki hins selda: „ ... til Holtavörðuvatns, þaðan eins og merki ráða nú milli Mels og Fornahvamms uppí Snjófjöll; að vestan ræður Snjófjallakambur í svonefnt austurkambshorn, þaðan í efra Búrfell eptir svokölluðu Stórholti suður í áðurnefndan Krók.“

Kröfulína íslenska ríkisins sé miðuð við framangreindar lýsingar á jörðinni Forna-Hvammi. Í kröfulýsingu landeiganda sé ekki vísað til neins rökstuðnings fyrir því að draga kröfulínuna alla leið með Hvassá upp að vatnaskilum og í Tröllakirkju. Þarfnist sú krafa landeiganda því frekari skýringa við.

Hvammskirkja, gagnaðili íslenska ríkisins, byggir aðalkröfu sína aðallega á því að eignarréttur hennar að landi þessu í Snjófjöllum sé verndaður af 72. gr. Stjórnarskrár Lýðveldisins Íslands nr. 33/1944, sbr. 10. gr. stjórnskipunarlaganna nr. 97/1955 og 1. gr. samningsviðauka nr. 1 við mannréttindasáttmála Evrópu sem lögfestur hafi verið með lögum nr. 62/1994. Hvammskirkja telji því að kröfugerð íslenska ríkisins fyrir óbyggðanefnd hvað umrætt land varðar sé alvarleg aðför að eignarrétti hennar sem njóti verndar, samanber tilvitnuð lagaákvæði.

Hafa verði sérstaklega í huga skilgreiningu á hugtakinu eign en það hafi sjálfstæða merkingu. Við mat á því hvað teljist eign verði að líta til allra atvika máls í heild sinni, þ.e. bæði staðreynda og lagalegra atriða. Þar skipti m.a. máli hvernig hafi verið farið með umrædda eign í framkvæmd og þá sérstaklega í lögskiptum aðila og hvaða traust menn hafi borið til þeirrar framkvæmdar. Þá skipti framkoma handhafa ríkisvaldsins einnig máli. Þar sem komið hafi verið fram við einstaklinga/lögaðila sem réttmæta eigendur ákveðinnar eignar hafi slík framkoma verið talin vekja ákveðnar væntingar hjá þeim aðila um löglegt eignarhald sitt á viðkomandi eign. Þannig geti afskipti eða afskiptaleysi ríkisvaldsins skipt máli við sönnun á því hvort eign verði talin undirorpin fullkomnum eignarrétti. Í þessu sambandi skuli einnig vísað til þess sem kallað hafi verið lögmætar væntingar, þ.e. að væntingar einstaklinga eða lögaðila til að njóta eigna sinna hafi verið taldar njóta verndar eignarréttarákvæða ef væntingarnar séu byggðar á sanngjörnu og réttlætlanlegu trausti á réttargerningi (legal act) sem sé tengdur við eignarréttindi og áreiðanlegan lagagrundvöll.

Vegna staðsetningar landsins sem um ræðir í þessu máli hafi það í langan tíma verið nýtt sem afréttur og afréttarnotin byggst á heimild Hvammskirkju. Kirkjan telji því að hún hafi réttmæta ástæðu til þess að ætla að umrætt land sé fullkomin eign hennar.

Um sé að ræða hluta Snjófjalla, þ.e. land í framhaldi af landi jarðarinnar Fornahvamms, austan Hvassár og upp í Snjófjöll. Allt í kringum landið séu afréttarlönd mismunandi afrétta og land jarðarinnar Fornahvamms sem einnig er nýtt

sem afréttur. Þetta land hafi því um langan tíma einnig verið nýtt sem afréttur og ráðist það aðallega af staðsetningu þess.

Íslenska ríkið viðurkenni að landið austan og sunnan þessa lands sé eignarland en það land sé einnig hluti Snjófjalla en hafi áður verið hluti jarðarinnar Fornahvamms. Umrædd 10 hundruð Hvammskirkju í Snjófjöllum geti því ekki verið annað land en það sem um ræði í máli þessu. Telja verði að engin rök séu fyrir því að gera hluta Snjófjalla að þjóðlendu en hluti þeirra sé eignarland.

Gagnaðili íslenska ríkisins byggir einnig á því að venjuréttur og hefðarsjónarmið leiði til þess að land þetta í Snjófjöllum teljist eignarland. Hefð megi rekja allt til Rómarréttar og megi segja að hún hafi tekið við þegar eiginlegu landnámi taldist lokið. Hefð hafi fyrst og fremst gildi sem eignarheimild eftir gildistöku laga nr. 46/1905 um hefð. Samkvæmt lögnum sé ótvírætt að jafnvel opinber eign verði hefðuð og því sé augljóst að einnig sé hægt að hefða land sem ekki hafi verið háð eignarrétti. Eignarhefð geti þannig einnig unnist á landi sem sé afréttareign. Því sé þó ekki haldið fram að umræddur hluti Snjófjalla hafi verið eigendalaus á einhverjum tíma heldur bendi allt til þess að hann hafi verið numinn á sínum tíma eins og önnur lönd í Mýrasýslu. Því megi segja að sjónarmiðin um hefð séu til staðfestingar landnáminu og í raun fallin til þess að staðfesta eignarrétt landeiganda.

Gagnaðilinn byggi á þeirri reglu að sá sem hafi ótvíræð gögn um eignarhald á landi eigi tilsvarendi rétt yfir viðkomandi eign þar til annað sannist. Eignarréttur hans að hluta Snjófjalla hafi verið sannaður með þeim gögnum sem liggja fyrir óbyggðanefnd í málinu. Ekki sé vitað til þess að önnur gögn mæli gegn fullkomnum eignarrétti hans. Íslenska ríkið hafi því sönnunarbyrðina fyrir því að þessi hluti Snjófjalla sé ekki fullkomin eign Hvammskirkju.

Af hálfu gagnaðilans er vísað sérstaklega til jafnræðisreglu stjórnarskrár og stjórnarsýslulaga um að sambærileg mál hljóti sömu niðurstöðu og að jafnræði skuli ríkja á milli borgaranna. Önnur og meiri sönnunarbyrði verði því ekki lögð á landeiganda í þessu máli en á aðra landeigendur sem hafi sambærileg eignarskjöl í höndum. Þannig að hafi mál landeigenda, sem hafi lagt fram svipuð eignarskjöl, fallið þeim í vil, þ.e. eignarréttur verið dæmdur eða viðurkenndur af íslenska ríkinu, verði að fallast á aðalkröfu landeiganda í þessu máli.

Þá verði við úrlausn málsins einnig að hafa í huga meðalhófsreglu stjórnarsýslulaga, sbr. 12. gr. laga nr. 37/1993. Þannig beri íslenska ríkinu að velja vægasta úrræðið sem völ sé á við úrlausn máls. Tilgangur þjóðlendulaganna nr. 58/1998 hafi ekki verið sá að íslenska ríkið sölsaði undir sig land heldur einvörðungu að skera úr um mörk eignarlanda og þjóðlendna. Þannig beri að gæta meðalhófs þegar lögð sé sönnunarbyrði á landeigendur um eignarrétt sinn að tilteknu landi. Þannig sé það óhófleg sönnunarbyrði að gera kröfu til þess að lögð séu fram eignarskjöl allt frá landnámi eða sýnt sé fram á óslitna framsalsröð aftur til landnámsaldar. Slíkar kröfur leiði óhjákvæmilega til eignaupptöku sem standist ekki eignarréttarákvæði

stjórnarskrár eða mannréttindasáttmála. Eignarréttur í meira en hundrað ár samkvæmt landamerkjabréfi eða öðrum sambærilegum heimildum eigi að standa óhaggaður nema íslenska ríkið hnekki honum með afar þýðingarmiklum gögnum sem rými þá út rétti samkvæmt veigaminni gögnum.

Hvammskirkja styðji eignarrétt sinn við þau gögn sem nú þegar hafi verið lögð fram hjá óbyggðanefnd og hún telji að sýni að umrætt landsvæði hafi allt frá landnámi verið undirorpið fullkomnum eignarrétti og nú tilheyri þetta land Hvammskirkju.

Hvað varakröfuna varðar sé vísað til þess að það land sem hér sé fjallað um hafi verið notað sem afréttarland áratugum eða öldum saman og verið talið tilheyra Hvammskirkju. Þannig að verði ekki fallist á að þetta landsvæði sé háð beinum eignarrétti sé ljóst að um afréttareign kirkjunnar sé að ræða. Það þýði að henni séu heimil öll þau hefðbundnu not sem hún hafi haft af þessu landsvæði í gegnum tíðina, svo sem beit og veiði hvers konar. Varakrafa landeiganda styðjist því í meginatriðum við sömu sjónarmið og aðalkrafan.

Af hálfu Borgarbyggðar, sem gerir kröfu til þrautavara um að svæðið sé afréttur jarða í sveitarfélaginu, er um málavexti alla vísað til málavaxtalýsinga sem fylgdu kröfulýsingum aðila og þeirra gagna sem komið hafa fram í málinu um afréttarnot á svæðinu. Landsvæðið hafi verið nýtt sem upprekstrarland jarða í sveitarfélögum sem nú mynda Borgarbyggð um langan aldur. Er því um að ræða landsvæði utan byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarþeirrar fyrir búfé, sbr. 1. gr. laga nr. 58/1998.

6.6.3 Niðurstaða

Saga afmörkunar, ráðstafana að eignarrétti og nýtingar ágreiningssvæðisins er rakin í kafla 5.6 hér að framan, að því leyti sem heimildir þar að lútandi hafa fundist og geta haft eignarréttarlega þýðingu. Þar eru raktar nokkrar heimildir um Snjófjöll sem ná aftur til 17. aldar. Í umræddum kafla eru m.a. raktar heimildir um Fornahvamm vegna sögulegra tengsla þeirrar jarðar við ágreiningssvæðið. Við úrlausn málsins kemur m.a. til skoðunar hvort ágreiningssvæðið hafi verið hluti af landi Hvamms eða eftir atvikum Fornahvamms. Eins og nánar er rakið hér á eftir er Fornahvamms fyrst getið í Jarðabók Árna og Páls, frá árinu 1708, og þá sem „fornrar eyðijarðar“. Þá liggja fyrir heimildir um byggð í Fornahvammi á 19. öld, sem gerð er grein fyrir í umfjölluninni sem hér fer á eftir. Ennfremur er í kafla 5.6 að finna heimildir um merki aðliggjandi landsvæða. Þeim heimildum sem varða ágreiningssvæðið og aðliggjandi landsvæði verða gerð frekari skil hér á eftir, að því leyti sem þær kunna að hafa þýðingu við úrlausn málsins.

Kemur þá til skoðunar hvernig merkjum ágreiningssvæðisins er lýst í heimildum. Markmið þessarar athugunar er að upplýsa um merki þess, þar á meðal hvort samræmi sé á milli heimilda og afmörkunar málsaðila á því landsvæði sem hér er til umfjöllunar. Við þessa athugun verða kannaðar heimildir um merki

ágreiningssvæðisins og einnig heimildir um merki aðliggjandi landsvæða. Að fenginni niðurstöðu um merki verður fjallað um eignarréttarlega stöðu landsins.

Fyrir liggur landamerkjabréf fyrir Fornahvamm, dagsett 21. janúar 1889 og þinglýst 20. maí 1890.³⁰³ Þá liggur fyrir lögfesta séra Jóns Ólafssonar fyrir Hvammskirkju í Norðurárdal frá 5. júní 1681³⁰⁴ og vísitasía fyrir Hvammskirkju frá 3. ágúst 1827. Í báðum heimildunum er lýst sameiginlega merkjum jarðanna Hvamms, Galtarhöfða og Sanddalstungu og án aðgreiningar en allar þessar jarðir tilheyrðu Hvammskirkju á þeim tíma þegar lögfestan og vísitasían voru gerðar. Lögfestan og vísitasían taka meðal annars til ágreiningssvæðisins. Ennfremur liggur fyrir kaupsamningur, dagsettur 7. febrúar 1914, sem tekur til hluta ágreiningssvæðisins en með samningnum seldi eigandi Fornahvamms „framhlutan af Fornahvammslandi“ til „Þverárrjettarfélag“.³⁰⁵ Að öðru leyti eru það einungis heimildir um merki aðliggjandi landsvæða sem veita vísbendingar um merki þess. Þar á meðal er landamerkjabréf fyrir Fornahvamm, dagsett 12. júlí 1923 og þinglýst 2. júlí 1924.³⁰⁶ Þetta landamerkjabréf varðar einungis óumdeilt eignarland Fornahvamms, sem liggur að ágreiningssvæðinu, enda var það útbúið eftir að áðurnefnd kaup á hluta jarðarinnar höfðu farið fram árið 1914.

Hið óumdeilda eignarland Fornahvamms, sem hér var nefnt, liggur að vestanverðum suðurmerkjum ágreiningssvæðisins en að suðausturmerkjum ágreiningssvæðisins liggur óumdeilt eignarland í Snjófjöllum og suðaustur af þeim. Vestan við ágreiningssvæðið, handan Hvassár, er ágreiningssvæði vegna Miðdælingaafreftar sem fjallað er um í kafla 6.5 hér að framan. Að norðvestan- og norðaustanverðu afmarkast ágreiningssvæðið af mörkum svæðis 8B hjá óbyggðanefnd. Handan þeirra er að norðvestanverðu ágreiningssvæði vegna Stóra-Vatnshornsmúla en ágreiningur vegna þess svæðis er til úrlausnar á svæði 9A hjá óbyggðanefnd, þ.e. Dalasýslu. Norðaustan við ágreiningssvæðið er loks landsvæði á Holtavörðuheiði sem áður mun hafa talist til jarðarinnar Mela í Bæjarhreppi í Strandasýslu.

Verða nú fyrst merki ágreiningssvæðisins að norðanverðu tekin til skoðunar. Af hálfu íslenska ríkisins fylgir kröfulínan að norðanverðu að öllu leyti sveitarfélaga- og sýslumörkum, frá upptökum Sandfellskvíslar, við austurhorn ágreiningssvæðisins, og þaðan til vesturs þar til komið er vestur fyrir það. Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er lýst sameiginlega merkjum ágreiningssvæðisins og hins óumdeilda eignarlands í Snjófjöllum og suðaustur af þeim. Merkjunum að norðanverðu er lýst svo í kröfulýsingu gagnaðilans: „... eftir Hvassá í hornpunkt á vatnaskilum (2), þaðan bein lína í hornpunkt í Tröllakirkju (3), þaðan í Sandkvísl (4) sem ræður í Norðurá (5) ...“.

³⁰³ Hér eftir: Landamerkjabréf fyrir Fornahvamm, frá árinu 1889.

³⁰⁴ Hér eftir: Lögfesta fyrir Hvammskirkju, frá árinu 1681.

³⁰⁵ Hér eftir: Kaupsamningur fyrir hluta Fornahvamms, frá árinu 1914.

³⁰⁶ Hér eftir: Landamerkjabréf fyrir Fornahvamm, frá árinu 1923.

Í landamerkjabréfi Fornahvamms, frá árinu 1889, er norðurmerkjunum lýst svo: „ ... ræður Hvassá landamærum norður í vestara Kambshorn; úr vestara Kambshorni norður háfjallakamb í Sandkvísl. Svo ræður Sandkvísl ... “. Landamerkjabréfið var áritað um samþykki af eiganda jarðarinnar Mela í Bæjarhreppi í Strandasýslu en hefur aftur á móti hvorki að geyma áritun vegna Stóra-Vatnshorns né annarra landsvæða í Dalasýslu.

Í lögfestunni, frá árinu 1681, er þeim hluta merkjanna sem hér skiptir máli lýst svo: „ ... i það litla fell fyrir vestan Sniöfiöll sem Sata er kallað, þaðan og i Sniöfiolla tind vestan til, þaðan og epter því sem vótum hallar nordur i það gliufra gil, sem rennur ur Sniöfiöllum austan framm, og i holltavórdu vatn, ... “. Merkjalýsing vísitasíunnar, frá árinu 1827, er efnislega samhljóða að þessu leyti en þar er umræddum hluta merkjanna lýst svo: „ ... i Það Litla Fell fyrir vestan Snjófjöll, sem Sata er kallað, Þadan og i Sniofallatind vestan til Þadan, og eptir því sem Vötum hallar nordur i það Glúfragil, sem rennur úr Sniöfiöllum austanframm og i Holtavordu Vatn, ... “. Loks er þess að geta í þessu sambandi að í kaupsamningi, dagsettum 7. febrúar 1914, sem varðaði kaup Þverárrettarfélags á hluta Fornahvamms,³⁰⁷ er norðurmerkjum hins selda lýst svo: „ ... til Holtavörðuvatns, þaðan eins og merki ráða nú milli Mela og Fornahvamms uppí Snjófjöll; að vestan ræður Snjófjallakambur í svonefnt austurkambshorn, þaðan í efra Búrfell ... “.

Staðsetning sumra af þeim kennileitum sem nefnd eru í þeim heimildum sem hér voru raktar þarfnast nánari skoðunar. Báðum málsaðilum, þ.e. íslenska ríkinu og gagnaðila þess, ber saman um staðsetningu Vestara-Kambshorns, sem getið er um í landamerkjabréfi Fornahvamms, frá árinu 1889, en þar er um að ræða punkt nr. 9 í kröfulýsingu íslenska ríkisins og punkt nr. 10 í kröfulýsingu gagnaðila þess. Sá punktur er á suðurmörkum ágreiningssvæðisins, um 2,5 km suðaustan við norðvesturmörk þess, mælt í beinni loftlínu. Staðsetning „háfjallakambs“, sem jafnframt er getið um í landamerkjabréfi Fornahvamms, er ekki fyllilega ljós en verður helst ráðin af samanburði landamerkjabréfsins við aðrar fyrirbyggjandi heimildir um merkin. Nánar verður fjallað um það atriði hér á eftir. Upptök Sandkvíslar eru við austurhorn ágreiningssvæðisins, en þaðan rennur hún til suðausturs, austurs og svo til norðausturs í Holtavörðuvatn.

Fjallið Sata, sem getið er um í lögfestu Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitasíu sömu kirkju, frá árinu 1827, er vestan við ágreiningssvæðið, inni á ágreiningssvæði vegna Miðdælingaafréttar, sem fjallað er um í kafla 6.5 hér að framan. Báðum þeim heimildum sem hér voru raktar, þar sem lýst er sameiginlega merkjum jarðanna Hvamms, Sanddalstungu og Galtarhöfða, þ.e. lögfestunni frá 1681 og vísitasíunni frá 1827, ber saman um að merkin liggi um línu sem dregin er frá Sátu í Snjófjallatind, vestan til.

³⁰⁷ Hér eftir: Kaupsamningur vegna hluta Fornahvamms frá 1914.

Staðsetning Snjófjallatinds þarfnast nánari skoðunar því það örnefni er ekki að finna í fyrirbyggjandi örnefnaskráum fyrir svæðið og er heldur ekki merkt á fyrirbyggjandi kort. Á norðurmörkum ágreiningssvæðisins er aftur á móti fjallið Tröllakirkja merkt á kort en það rís hæst í 1001 m hæð yfir sjávarmáli, að því er fram kemur á kortunum. Þar sunnan við eru Snjófjöll merkt á kortin. Í *Árbók Ferðafélags Íslands*, frá árinu 1997, er að finna umfjöllun um staðhætti á svæðinu. Í frásögn Guðrúnar Ásu Grímsdóttur í umræddu riti segir meðal annars:

Snjófjöll eru fjallgarður vestan Holtavörðuheidar og suðvestan þeirra eru fjöllin á hálendinu umhverfis Baulu.³⁰⁸ ... Vestan við alfaraveg milli Suðurlands og Norðurlands gnæfir brotinn fjallgarður þrífildur ofan mýrarlægðar með heiðarvötnum. Þrítindað háfjallið er Tröllakirkja og halda Snjófjöll áfram þar fyrir sunnan. Nyrsti tindurinn (927 m) horfir austur-vestur eins og vani er um kirkjur kristinna manna. Milli hans og miðhnjúksins hæsta er djúp grjótskál sem fönn liggur í lengstaf [svo] á sumrum, en þegar grjóti sleppir er hér gott til grasa. Háfjallið er fagurt að sjá úr byggðum Hrutafjarðar.³⁰⁹ Miðhnjúkur Tröllakirkju rís í 1001 m hæð og eru lögð á hann þriggja sýslna mörk: Mýrasýslna, Dalasýslna og Strandasýslna. Syðsti hnjúkurinn er sýnu [svo] lægstur og gengur skarð milli hans og miðhnjúksins hæsta. Uppí [svo] skarðið er auðgengið og uppúr [svo] því eftir hryggnum uppá [svo] háhnjúkinn. Af honum sér í albjörtu vítt yfir landið og miðin;³¹⁰ ... Vesturaf [svo] háfjöllunum er samfelld atlíðandi [svo] Snjófjallahlíð sem liggur ofan að hálendinu milli Mýra og Dala þar sem eru misdjúp gil og dalir skera fjall frá fjalli.³¹¹

Nyrsti tindurinn sem vísað er til í þessari lýsingu (927 m) er norðan við mörk ágreiningssvæðisins en miðhnjúkurinn (1001 m) er á norðurmörkum þess. Loks er syðsti hnjúkurinn innan ágreiningssvæðisins. Þá er umræddur miðhnjúkur Tröllakirkju annars staðar í sama riti nefndur „hátindur Snjófjalla (1001 m)“.

Í frásögn Árna Björnssonar í sömu *Árbók* segir enn fremur:

Austan við Jörfamúla eru Snjófjöll og Tröllakirkja nyrst. Hér eru nærsveitungar ekki með öllu sammála um nöfn fjallanna og eru einkum þrjár skoðanir uppi. Í fyrsta lagi að Tröllakirkja sé sérstakt fjall með þrem tindum og Snjófjöll sunnan þeirra. Í öðru lagi að Tröllakirkja sé hluti Snjófjalla og hátindur þeirra (1001 m) sjálf kirkjan. Í þeim tindi mætast Dalasýsla, Mýrasýsla og Strandasýsla. Norðan við hátindinn rís mikil og formfögur en illkleif klettaborg með burstarlagi (927 m). Þriðja skoðunin er sú að þetta sé hin eiginlega Tröllakirkja en nafnið hafi færst yfir á allt fjallið sem þó sé hluti Snjófjalla. Þar sem hæst ber eru raunar tveir tindar, annar lítið eitt hærri en hinn. Milli þeirra verður eins og hásæti í brattlendinu og kalla sumir

³⁰⁸ *Árbók Ferðafélags Íslands*, 1997, bls. 8.

³⁰⁹ Sama heimild, bls. 28.

³¹⁰ Sama heimild, bls. 29.

³¹¹ Sama heimild, bls. 30.

Tröllkonusæti. Neðar verður skálarmyndun inn í klettabríkina og situr oftast snjóskafli í skálinni sumarlangt. Í byggðum norðan Holtavörðuheidar mun fyrrum lítt eða ekki hafa verið talað um Snjófjöll en fjallshryggurinn sunnan Tröllakirkju nefndur Kirkjuhali.³¹²

Af því sem fram kemur í tilvitnaðri *Árbók* Ferðafélags Íslands má ráða að deildar meiningar séu um hvort Tröllakirkja teljist vera hluti af Snjófjöllum eða ekki. Sé gengið út frá því að svo sé er að mati óbyggðanefndar rétt að miða við að þegar getið er um Snjófjallatind í lögfestunni, frá 1681, og vísitasíunni, frá 1827, sé átt við hæsta tind Tröllakirkju, þ.e. miðhnjúkinn. Sé aftur á móti gengið út frá því að Tröllakirkja teljist ekki til Snjófjalla, heldur séu Snjófjöll sunnan hennar, þarfnast nánari skoðunar hvaða kennileiti í Snjófjöllum ætti að miða við sem „Snjófjallatind“. Að mati óbyggðanefndar er til þess að líta í þessu sambandi að þegar komið er suður fyrir Tröllakirkju er um að ræða aflíðandi fjallshlíð í Snjófjöllum, og svo nokkuð bratta hlíð í framhaldi af því, en ekki fjallstinda. Þess vegna verður að telja líklegt að með örnefninu *Snjófjallatindur* í umræddum heimildum sé átt við tind Tröllakirkju. Verður því gengið út frá því við úrlausn málsins að svo sé og nánar tiltekið miðað við að þar sé um að ræða hæsta tind Tröllakirkju, þ.e. miðhnjúkinn sem er 1001 m á hæð. Sýslu- og sveitarfélagamörk á svæðinu eru einnig dregin um þann hnjúk, og þá jafnframt mörk svæðis 8B hjá óbyggðanefnd.

Norðvestan við ágreiningssvæðið er sem fyrr segir ágreiningssvæði vegna Stóra-Vatnshornsmúla en ágreiningur um það svæði er til úrlausnar á svæði 9A hjá óbyggðanefnd. Í landamerkjaskrá fyrir Stóra-Vatnshorn og Skinnþúfu í Haukadal, dagsettri 15. maí 1886 og þinglýstri 28. sama mánaðar, er þeim hluta merkjanna sem liggur næst ágreiningssvæðinu lýst svo: „Landamerki milli Stórvatnshornsmúla og Skarðs eru: Svínadalsá frá Haukadalsá eptir Svínadal á fjall upp og á fjalli sem vötnum hallar allt til upptaka Sljettadalsár, hver á ræður ofan Sljettadal milli nefnds múla og Jörfalands til Haukadalsár; ...“. Landamerkjabréfið hefur ekki að geyma áritun vegna ágreiningssvæðisins. Umrædd landamerkjalyking fyrir Stóra-Vatnshorn mælir því ekki í mót að merki ágreiningssvæðisins séu með þeim hætti sem lýst er í kröfugerð málsaðilanna.

Að fenginni þeirri niðurstöðu að þar sem getið er um Snjófjallatind í lögfestunni, frá 1681, og vísitasíunni, frá 1827, sé átt við miðhnjúk Tröllakirkju er ljóst að sú lína sem þar er dregin frá Sátu í vestanverðan Snjófjallatind liggur nærri norðvesturmerkjum ágreiningssvæðisins. Nánar tiltekið er lega umræddrar línu með þeim hætti að vestast liggur hún nokkur hundruð metrum sunnan við mörk svæðisins, þ.e. sveitarféлага- og sýslumörkin eins og þau eru dregin á kort, en bilið milli línanna minnkar eftir því sem austar dregur þar til þær loks skerast þegar komið er norðaustur í miðhnjúk Tröllakirkju (Snjófjallatind) á norðurmörkum svæðisins. Frá Sátu í miðhnjúk Tröllakirkju eru um 5 km í beinni loftlínu en um 3 km frá nyrsta punkti

³¹² Sama heimild, bls. 195.

vesturmarka ágreiningssvæðisins í miðhnjúk Tröllakirkju. Lögfesta Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitasía sömu kirkju, frá árinu 1827, veita því samkvæmt þessu stoð að land umræddra jarða hafi náð a.m.k. nærri því eins langt til norðvesturs og byggt er á af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins og þegar komið er austur í Tröllakirkju er kröfugerð þeirra í fullu samræmi við umræddar heimildir. Merkjum Fornahvamms er aftur á móti lýst skemur til norðvesturs í landamerkjabréfinu, frá árinu 1889, þar sem merkjum er þar lýst um Hvassá í Vestara-Kambshorn og þaðan „norður háfjallakamb í Sandkvísl“. Hið sama er að segja um þá merkjalýsingu sem fram kemur í kaupsamningnum fyrir hluta Fornahvamms, frá árinu 1914, en þar eru norðausturmerkin miðuð við merki Fornahvamms og Mela en hvað norðvesturmerkin varðar kemur fram að „Snjófjallakambur“ ráði „í svonefnt austurkambshorn“ og þaðan sé línán dregin „í efra Búrfell“.

Sem fyrr segir liggur að norðaustanverðu ágreiningssvæðinu landsvæði sem áður mun hafa tilheyrt jörðinni Melum í fyrrum Bæjarhreppi í Strandasýslu, nú í Húnaþingi vestra. Í landamerkjabréfi Mela, dagsettu 4. mars 1890 og þinglýstu 19. júní sama ár er þeim hluta merkjanna sem hér skiptir máli lýst svo: „... til Sandgils (eða Sandkvíslar), sem fellur í Norðurá nálægt Holtavörðuvatni, svo ræður það gil undir fjöll og efst úr því í Snjófjallakamb hinn eystri og þaðan sömu sjónhending upp á hinn hæsta Snjófjallahrygg.“ Landamerkjabréfið var áritað um samþykki vegna Fornahvamms.

Sandkvísl rennur um gil í austanverðum Snjófjöllum og þaðan í Holtavörðuvatn en austasti punktur norðausturmerkja ágreiningssvæðisins er staðsettur við upptök hennar. Telja verður afar líklegt að átt sé við Sandkvísl þegar getið er um „... gliufra gil, sem rennur úr Sniöfiöllum austan framm, og í holltavórdu vatn, ...“ í lögfestu Hvammskirkju, frá árinu 1681, og „... Glúfragil, sem rennur úr Sniöfiöllum austanframm og í Holtavördu Vatn, ...“ í vísitasíu sömu kirkju, frá árinu 1827. Umræddar merkjalýsingar eru því að því leytinu til í samræmi við landamerkjabréf Mela. Þá er línán sem fyrr segir dregin í lögfestunni, frá 1681, frá Snjófjallatind „... epter því sem vótum hallar ...“ norður í umrætt gil og í vísitasíunni frá árinu 1827 „... eptir því sem Vötum hallar ...“ í þetta sama gil. Virðist með því orðalagi vera átt við vatnaskil á svæðinu. Staðsetning „Snjófjallakambs hins eystri“ og „hæsta Snjófjallahryggjar“, sem jafnframt er getið um í tilvitnaðri merkjalýsingu landamerkjabréfs Mela, þarfnast aftur á móti nánari skoðunar.

Í svörum Haraldar Brynjólfssonar, dagsettum 10. apríl 1986, vegna spurninga Örnefnastofnunar um tiltekin örnefni tengd Fornahvammi kemur fram að örnefnin Vestara- og Austara-Kambshorn séu kennd við Snjófjallakamb en Snjófjallakambur sé „fjallsbrúnin, klettarið, sem mætir eða tekur við, er land hækkar, unz það nær fullri hæð miðað við umhverfi.“ Í kröfugerðum beggja málssaðila er miðað við að Vestara-Kambshorn sé á suðurmörkum ágreiningssvæðisins (punktur 9 í kröfugerð íslenska

ríkisins og punktur 10 í kröfugerð gagnaðila þess). Málsaðilum ber aftur á móti ekki saman um staðsetningu Eystra-Kambshorns. Af hálfu íslenska ríkisins er miðað við að Eystra-Kambshorn sé jafnframt á suðurmörkum ágreiningssvæðisins (punktur 10) en af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er miðað við að Eystra-Kambshorn sé sunnan við þau mörk, innan óumdeilds eignarlands, (punktur 9 í kröfugerð gagnaðila íslenska ríkisins).

Örnefnið „Snjófjallahrygg“ er ekki að finna í fyrirliggjandi örnefnaskrá, kortum né öðrum gögnum málsins. Að mati óbyggðanefndar er líklegt að með því að getið er um „hæsta Snjófjallahrygg“ í landamerkjabréfi Mela sé átt við hæsta tind Snjófjalla, enda liggja hvorki fyrir gögn sem benda til annarrar niðurstöðu né eru fyrir hendi önnur kennileiti í landslagi sem fremur svara til þess að mati nefndarinnar að vera nefnd „hæsti Snjófjallahryggur“.

Ljóst er að ef gengið væri út frá því að það kennileiti sem nefnt er „Snjófjallakambur hinn eystri“ í landamerkjabréfi Mela, frá árinu 1890, væri staðsett með sama hætti og „Eystra-Kambshorn“ er staðsett af hálfu íslenska ríkisins eða gagnaðila þess í málinu væri óhjákvæmilegt að líta svo á að umrædd merkjalýsing landamerkjabréfs Mela næði ekki einungis til lands norðaustan við ágreiningssvæðið heldur jafnframt hluta af ágreiningssvæðinu, allt suður að suðurmörkum þess ef miðað er við það hvernig íslenska ríkið staðsetur Eystra-Kambshorn, og ennfremur lands sunnan við það ef miðað væri við staðsetningu gagnaðila íslenska ríkisins á umræddu kennileiti. Hér er á hinn bóginn til þess að líta að framangreindar upplýsingar í svörum Haraldr Brynjólfssonar til Örnefnastofnunar, sem og staðhættir á svæðinu, benda til þess að með örnefninu „Snjófjallakambur“ sé átt við fjallskambinn umhverfis Snjófjöll í heild sinni fremur en einhvern einn tiltekinn stað í fjöllumunum. Hér er jafnframt til þess að líta að í umræddu landamerkjabréfi kemur fram að línán sé dregin efst úr gilinu sem Sandkvísl rennur um í Snjófjallakamb hinn eystri og þaðan „sömu sjónhending“ upp á hinn hæsta Snjófjallahrygg. Bendir þetta að mati óbyggðanefndar til þess að línán sé dregin frá botni gilsins sem Sandkvísl rennur um í Snjófjallakamb og svo áfram í sömu stefnu í hæsta Snjófjallahrygg. Fær þessi merkjalýsing vart staðist nema litið sé svo á að með „Snjófjallakambi hinum eystri“ sé átt við stað á norðausturmörkum ágreiningssvæðisins og að með „hæsta Snjófjallahrygg“ sé átt við miðhnjúk Tröllakirkju (Snjófjallatind), sem er nyrsti punktur ágreiningssvæðisins. Sé merkjalýsing landamerkjabréfs Mela túlkuð með þeim hætti fær hún jafnframt að mati óbyggðanefndar samræmst lögfestu Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitasíu sömu kirkju, frá árinu 1827, þar sem línán er dregin eftir því sem vötnum hallar frá Snjófjallatindi í umrætt gil.

Sem fyrr segir er norðurmerkjum Fornahvamms lýst „úr Vestara-Kambshorni norður háfjallakamb í Sandkvísl“ í landamerkjabréfi Fornahvamms, frá árinu 1889, og verður staðsetning „háfjallakambs“, sem þar er getið, helst ráðin af samanburði landamerkjabréfsins við aðrar fyrirliggjandi heimildir. Að mati óbyggðanefndar er

líklegt að þar sé átt við vatnaskil og/eða sveitarfélagamörk. Sé miðað við að þar sé átt við vatnaskilin er landamerkjabréfið jafnframt í samræmi við lögfestu Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitasíu sömu kirkju, frá árinu 1827, að þessu leyti en sé miðað við legu sveitarfélagamarkanna, eins og þau eru teiknuð á fyrirbyggjandi kort, er landamerkjabréf Fornahvamms að þessu leyti í samræmi við framangreinda túlkun á landamerkjabréfi Mela. Eins og áður segir miða báðir málsaðilar kröfulínur að þessu leyti við sveitarféлага- og sýslumörk á svæðinu, sem jafnframt eru mörk svæðis 8B hjá óbyggðanefnd. Ekki liggja fyrir nákvæmar upplýsingar um legu vatnaskila á þessu svæði en þó er ljóst að þau liggja nærri legu þeirra sveitarféлага- og sýslumarka sem fram koma á fyrirbyggjandi kröfulínukortum. Þá er ljóst að í landamerkjabréfum bæði Fornahvamms og Mela er gert ráð fyrir að lönd þessara jarða liggi saman, eins og gagnkvæmar áritanir á landamerkjabréfin staðfesta og er einnig í samræmi við framangreinda túlkun á merkjalýsingum þeirra. Að teknu tilliti til framangreinds verður því fundin viðhlítandi stoð í fyrirbyggjandi heimildum að land jarða Hvammskirkju og síðar Fornahvamms hafi náð eins langt til norðausturs og byggt er á af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins. Eftir atvikum kann þó hugsanlega að vera að einhver hluti af norðaustasta hluta ágreiningssvæðisins hafi áður fremur talist vera innan marka Mela heldur en Fornahvamms. Þar sem umrætt svæði er þó allt að einu innan marka jarða hefur frekari skoðun á þessu atriði ekki þýðingu við úrlausn málsins, enda hafa ekki komið fram kröfur í málinu af hálfu þess aðila sem nú kallar til réttinda á því svæði norðaustan ágreiningssvæðisins sem áður tilheyrði Melum.

Að teknu tilliti til þess sem hér hefur verið rakið er niðurstaða óbyggðanefndar sú að afmörkun málsaðila á norðaustanverðu ágreiningssvæðinu sé í samræmi við fyrirbyggjandi heimildir. Að norðvestanverðu er afmörkun gagnaðila íslenska ríkisins því sem næst í samræmi við lögfestu Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitasíu sömu kirkju, frá árinu 1827, en aftur á móti hvorki í samræmi við landamerkjabréf Fornahvamms, frá árinu 1889, né kaupsamning vegna hluta Fornahvamms, frá árinu 1914, en í báðum þessum heimildum er merkjum að þessu leyti lýst skemur til norðvesturs.

Næst verða suðurmerki ágreiningssvæðisins tekin til skoðunar, þ.e. allt frá austasta punkti norðausturmerkjanna, sem voru til skoðunar hér að framan, og vestur að Hvassá, sem afmarkar ágreiningssvæðið að vestanverðu. Af hálfu íslenska ríkisins er kröfum að þessu leyti lýst svo: „... Hvassá og að Innraleiti (8), þaðan í Vestra-Kambshorn (9), með vesturbrúnum Snjófjalla (10), suðaustur í Eystra-Kambshorn og þaðan beina línu norðaustur í drög Sandfellskvíslar eða að sýslumörkum við (afmörkun kröfusvæðis).“ Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er eystri hluta suðurmerkjanna ekki lýst sérstaklega því hann kallar jafnframt til réttinda á svæðinu suðaustan ágreiningssvæðisins og hefur lýst merkjum beggja svæðanna sem einni heild án aðgreiningar. Vestasta hluta suðurmerkja ágreiningssvæðisins, þ.e. gagnvart hinu óumdeilda eignarlandi Fornahvamms, er aftur á móti lýst svo af hans hálfu: „...“

um ... Eystra-Kambshorn (9) í hornpunkt við Vestra-Kambshorn (10) og þaðan bein lína í upphafspunkt við Innra-Leiti við Hvassá (1).“

Landamerkjabréf Fornahvamms, frá árinu 1889, tekur auk ágreiningssvæðisins til landsvæðisins þar sunnan og suðaustan við, þ.e. óumdeilds eignarlands í Snjófjöllum og hins óumdeilda eignarlands Fornahvamms. Hið sama er jafnframt að segja um lögfestuna fyrir Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitasíu sömu kirkju, frá árinu 1827. Umræddar heimildir hafa því ekki að geyma lýsingar á suðausturmerkjum ágreiningssvæðisins. Aftur á móti var landamerkjabréf fyrir Fornahvamm, frá árinu 1923, gert níu árum eftir að hluti Fornahvamms var seldur upprekstrarfélagi Þverárrettar. Það tekur því aðeins til þess hluta Fornahvamms sem eftir stóð, eftir söluna, þ.e. nánar tiltekið hins óumdeilda eignarlands Fornahvamms, sem liggur að vestanverðum suðurmerkjum ágreiningssvæðisins. Í umræddu landamerkjabréfi er merkjum að því leyti sem hér skiptir máli lýst svo: „... ræður Hvassá frá Norðurá og upp Hvassárdal á Innraleiti, svo á milli Fornahvamms og Þverárrettar upprekstur, sjónhending úr Hvassá hjá Innraleiti í Fellskamb í Snjófjöllum og síðan sem snjófjöll ráða austur á austur Kambshorn og þaðan í efra Búrfell, ...“. Sem fyrr segir miða báðir málsaðilar merkin að þessu leyti við línu sem dregin er um Innraleiti, Vestara-Kambshorn og Eystra-Kambshorn. Kennileitin Innraleiti og Eystra-Kambshorn (austur Kambshorn) koma jafnframt fyrir í merkjalýsingu umrædds landamerkjabréfs Fornahvamms, frá árinu 1923. Þar er aftur á móti ekki minnst á Vestara-Kambshorn en á hinn bóginn er getið um „Fellskamb í Snjófjöllum“ í umræddri merkjalýsingu. Ekki kemur fram við hvaða punkt í fellskambinum sé átt en umrædd tilvísun til fellskambsins getur m.a. átt við Vestara-Kambshorn. Kröfulínur málsaðila verða því að þessu leyti taldar vera í samræmi við lýst norðurmerki hins óumdeilda eignarlands Fornahvamms í umræddu landamerkjabréfi, frá árinu 1923. Í kaupsamningnum, frá 1914, vegna sölu á hluta Fornahvamms til Þverárrettarfélags er þessum hluta merkjanna ekki lýst sérstaklega því auk hluta ágreiningssvæðisins tekur merkjalýsing kaupsamningsins til hins óumdeilda eignarlands í Snjófjöllum, suðaustan við ágreiningssvæðið. Ekki eru til sérstakar merkjalýsingar fyrir hið óumdeilda eignarland í Snjófjöllum, sem liggur að austanverðum suðurmerkjum ágreiningssvæðisins.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið er afmörkun málsaðila á vestanverðum suðurmerkjum ágreiningssvæðisins í samræmi við lýst norðurmerki Fornahvamms samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar, frá árinu 1923, en ekki liggja fyrir aðrar heimildir sem varða suðurmerki svæðisins.

Loks verða vesturmerki ágreiningssvæðisins tekin til skoðunar. Þessum hluta merkjanna er ekki lýst af hálfu íslenska ríkisins því kröfugerð þess tekur sameiginlega til ágreiningssvæðisins og svæðisins þar vestan við, þ.e. Miðdælingaafréttar, sem fjallað er um í kafla 6.5 hér að framan. Af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins er aftur á móti byggt á því að Hvassá ráði vesturmerkjum svæðisins að öllu leyti, þ.e. frá Innra-Leiti (punktur 1) að vatnaskilum (punktur 2) og fer sú afmörkun jafnframt saman við

afmörkun þess gagnaðila íslenska ríkisins sem kallar til réttinda á Miðdælingaafrétti á austurmörkum þess svæðis. Eins og fram kemur í kafla 6.5 um Miðdælingaafrétt er niðurstaða óbyggðanefndar sú að Hvassá ráði austurmerkjum þess svæðis gagnvart ágreiningssvæðinu. Hvað varðar nánari rökstuðning fyrir þeirri niðurstöðu vísast til þess kafla.

Í landamerkjabréfi Fornahvamms, frá árinu 1889, er vesturmerkjunum lýst svo: „Frá Norðurá ræður Hvassá landamærum norður í vestara Kambshorn; úr vestara Kambshorni norður í háfjallakamb ... “. Vesturmerkjum ágreiningssvæðisins er hvorki lýst í lögfestu Hvammskirkju, frá árinu 1681, né í vísitasíu sömu kirkju, frá árinu 1827, því merkjalýsingar beggja umræddra heimilda taka auk ágreiningssvæðisins að mestu leyti jafnframt til svæðisins þar vestan við, þ.e. Miðdælingaafréttar, sem fjallað er um í kafla 6.5, án aðgreiningar. Eins og fram kemur í umfjöllun um norðurmerkin hér að framan er norðanverðum merkjum þess svæðis sem umræddar heimildir taka til þó lýst um línu sem dregin er um Sátu í Snjófjallatind, en eins og að framan er lýst hefur óbyggðanefnd komist að þeirri niðurstöðu að með því örnefni sé átt við miðhnjúk Tröllakirkju. Sú lína liggur mjög nærri norðurmörkum ágreiningssvæðisins. Nær allt ágreiningssvæðið, allt vestur að Hvassá, er því innan merkja umræddrar lögfestu, frá árinu 1681, og vísitasíunnar, frá árinu 1827. Í kaupsamningnum vegna sölu á hluta Fornahvamms, frá árinu 1914, er vesturmerkjum lýst svo: „ ... að vestan ræður Snjófjallakambur í svonefnt austurkambshorn, þaðan í efra Búrfell eptir svokölluðu Stórholti suður í áður nefndan Krók.“

Í þeim heimildum sem liggja fyrir og taka til vesturmerkja ágreiningssvæðisins, þ.e. landamerkjabréfi Fornahvamms, frá árinu 1889, og kaupsamningnum vegna hluta Fornahvamms, frá árinu 1914, er merkjum lýst skemur til vesturs heldur en gert er í kröfugerð gagnaðila íslenska ríkisins í málinu. Í kröfugerðinni er miðað við að Hvassá ráði merkjum að vestanverðu en í landamerkjabréfinu virðist vera gert ráð fyrir að línan sé dregin frá Hvassá í Vestara-Kambshorn og þaðan í Tröllakirkju (háfjallakamb). Staðsetning Vestara-Kambshorns, sem getið er um í landamerkjabréfinu, er sem fyrr segir óumdeild milli aðila málsins. Ekki kemur þó fram í landamerkjabréfinu hvar það sé sem Hvassá hætti að ráða vesturmerkjunum og línan sé dregin úr henni í Vestara-Kambshorn. Vísbendingu þar að lútandi er þó að finna í landamerkjabréfi Fornahvamms, frá árinu 1923, þar sem vesturmerkjum er lýst um Hvassá að Innraleiti. Það að línan sé dregin frá Innraleiti í Vestara-Kambshorn er í samræmi við kröfugerð íslenska ríkisins í málinu og einnig í samræmi við það hvernig hið óumdeilda eignarland Fornahvamms er afmarkað af hálfu gagnaðila íslenska ríkisins.

Að teknu tilliti til þess sem hér var rakið er niðurstaða óbyggðanefndar sú að landamerkjabréf Fornahvamms, frá árinu 1889, mæli því í mót að land jarðarinnar hafi náð lengra til vesturs en að línu sem dregin er frá Innraleiti í Vestara-Kambshorn

og þaðan í miðhnjúk Tröllakirkju (sem vísað er til sem háfjallakambs í landamerkjabréfinu en Snjófjallatinds í lögfestu Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitasíu sömu kirkju, frá árinu 1827). Hið sama má segja um kaupsamninginn vegna hluta Fornahvamms, frá árinu 1914, og landamerkjabréf Fornahvamms, frá árinu 1923, þar sem umræddar heimildir benda til þess að svæðið vestan umræddrar línu hafi hvorki verið á meðal þess sem selt var árið 1914 né talist til þess landsvæðis sem eigendur Fornahvamms héldu eftir við söluna. Á hinn bóginn er svæðið vestan umræddrar línu, a.m.k. að langmestu leyti, þ.e. allt norður að línu sem dregin er milli Sátu og miðhnjúks Tröllakirkju, innan merkja þeirra jarða sem lýst er sameiginlega í lögfestu Hvammskirkju, frá árinu 1681, og lögfestu sömu kirkju, frá árinu 1827. Að teknu tilliti til þess að landamerkjabréf Fornahvamms, frá árunum 1889 og 1923, sem og kaupsamningurinn frá árinu 1914, benda til hins gagnstæða, þ.e. mæla því í mót að umræddur hluti ágreiningssvæðisins hafi verið innan merkja jarða, verða lögfestan og vísitasían þó ekki taldar veita því viðhlítandi stoð að merki Fornahvamms, eða eftir atvikum annarra jarða í eigu Hvammskirkju, hafi náð allt vestur að Hvassá á vesturmörkum ágreiningssvæðisins. Breytir engu um þá niðurstöðu þótt fram komi í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi, að jörðin Fornihvammur hafi legið að sýslumörkum Dalasýslu í Snjófjöllum. Er í þessu sambandi m.a. litið til þess að landamerkjabréf Fornahvamms, frá árinu 1889, er undirritað af þeim aðila sem var til þess bær að ráðstafa landi jarðarinnar. Ef hann hefði á þeim tíma kallað til réttinda allt vestur að vesturmörkum ágreiningssvæðisins við Hvassá og norðvestur að sveitarfélaga- og sýslumörkum gagnvart Dalasýslu hefði verið full ástæða fyrir hann að lýsa merkjunum á þann veg í landamerkjabréfinu til að halda réttindum sínum til haga.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið verður því fundin stoð í fyrirbyggjandi heimildum að austurhluti ágreiningssvæðisins hafi verið innan merkja Fornahvamms eða eftir atvikum annarra jarða sem áður voru í eigu Hvammskirkju. Aftur á móti veita fyrirbyggjandi heimildir því ekki viðhlítandi stoð að mati óbyggðanefndar að það eigi við um vesturhluta svæðisins. Nánar tiltekið er þar um að ræða þann hluta svæðisins sem afmarkast að vestanverðu af Hvassá, að suðaustan og austanverðu af línu sem dregin er frá Innraleiti í Vestara-Kambshorn og þaðan í miðhnjúk Tröllakirkju og að norðanverðu af sveitarfélaga- og sýslumörkum, sem jafnframt eru mörk svæðis 8B hjá óbyggðanefnd. Um eignarréttarlega þýðingu þessa mismunar verður fjallað hér á eftir en eftirfarandi umfjöllun um eignarréttarlega stöðu svæðisins tekur mið af þessari tvískiptingu þess.

Kemur þá til skoðunar hver sé eignarréttarleg staða ágreiningssvæðisins. Í *Landnámu* segir að Geirmundur, sonur Gunnbjarnar gands, hafi numið tunguna milli Norðurár og Sandár og búið í Tungu. Af þessari frásögn verður ekki ráðið hversu hátt til fjalla landnám á þessu svæði hafi náð. Verða því engar afdráttarlausar ályktanir

dregnar um landnám ágreiningssvæðisins af þessari frásögn. Að mati óbyggðanefndar mæla staðhættir og fjarlægðir því þó ekki í mót að ágreiningssvæðið hafi a.m.k. að hluta til verið numið. Þó ber að gera þann fyrirvara að óvissa um aðferðir við landnám og umfang þess hverju sinni er það mikil að ekki verður fullyrt með afdráttarlausum hætti um nákvæma stærð þeirra, samanber umfjöllun um landnám í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*.

Um almenna þýðingu landamerkjabréfa og hugtakanna jörð og afrétt(ur) við mat á sönnun um eignarhald á landi vísast til fyrirliggjandi dóma Hæstaréttar og *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, sem birtar eru í viðauka með úrskurði þessum. Við mat á eignarréttarlegri stöðu landsvæða skiptir almennt mestu máli hvort viðkomandi svæði sé eða hafi verið jörð eða hluti af jörð samkvæmt fyrirliggjandi heimildum. Þá liggur fyrir að landsvæði hverrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Landamerkjabréf hafa þó bæði verið gerð fyrir jarðir og annars konar réttindasvæði, svo sem ítök og afrétti(r). Það á einnig við um aðrar tegundir heimilda um merki landsvæða en auk landamerkjabréfa er t.a.m. algengt að merkjum landsvæða sé lýst í máldögum, vísitasíum og lögfestum. Landamerkjabréf jarða hafa almennt haft ríkara vægi en aðrar heimildir sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og í fyrirliggjandi dómum og úrskurðum hefur að meginreglu verið komist að þeirri niðurstöðu að þau afmarki eignarlönd. Land utan jarða, þar á meðal afréttarland, hefur á hinn bóginn að meginreglu verið talið þjóðlenda. Notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur þó ekki úrslitáþýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Jafnframt er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Að teknu tilliti til þeirrar tvískiptingar svæðisins sem gerð hefur verið grein fyrir hér að framan þykir rétt að fjalla um það í tvennu lagi í þeirri umfjöllun sem hér fer á eftir. Fyrst verður fjallað um austanvert ágreiningssvæðið, þ.e. þann hluta þess sem er austan línu þeirrar sem dregin er frá Vestara-Kambshorni í miðhnjúk Tröllakirkju. Að því búnu verður fjallað um þann hluta ágreiningssvæðisins sem er vestan sömu línu.

Elsta heimild um eignarréttindi í Snjófjöllum er lögfesta Hvammskirkju, frá 5. ágúst 1675. Þar kemur fram að kirkjan eigi 10 hundruð í Snjófjöllum. Sem fyrr segir er hluti Snjófjalla óumdeilt eignarland, utan ágreiningssvæðis málsins. Þar sem ekkert kemur fram í umræddri lögfestu um afmörkun þeirra réttinda Hvammskirkju í Snjófjöllum sem þar eru nefnd verður ekki ráðið af lögfestunni hvort hún taki til ágreiningssvæðisins eða einungis hins óumdeilda eignarlands í Snjófjöllum. Af sömu ástæðum verður ekkert ráðið af lögfestunni hvort hún taki til austurhluta

ágreiningssvæðisins, sem hér er sérstaklega til skoðunar. Elsta heimild sem ótvírætt tekur til austurhluta ágreiningssvæðisins er margnefnd lögfesta fyrir Hvammskirkju frá árinu 1681. Þar segir:

Eg Jön prestur Ölafsson lögfeste hier i dag þennann minn veityngar stad Hvamm i Nordurárdal ásamt med þessum tveimur kyrkiunnar jórðumm Galltarhöfða, og Sanddaltungu og þeirra lande, akra og taudur, eingiar og Sköga, hollt og haga, vótn og veidestade, og allar lands nytiar er þessu lande fylgt hafa ad fornu og Nýu og fylgia eiga med riettu, til ummerkia þeirra er adrer menn eiga hier i möte, ad tilteknum þessum landamerkiom, [...].

Merkjum þess svæðis sem lögfestan tekur til, þ.e. lands Hvamms ásamt Galtarhöfða og Sanddaltungu, er síðan lýst heildstætt og án aðgreiningar milli einstakra hluta þess og tekur sú merkjalýsing, sem fyrr segir, til alls austurhluta ágreiningssvæðisins. Af orðalagi lögfestunnar verður ekki annað ráðið en að þar sé einungis verið að lýsa merkjum jarða en ekki afrétta, nánar tiltekið jarðanna Hvamms, Galtarhöfða og Sanddaltungu sameiginlega.

Í fjölmörgum vísitasíum Hvammskirkju, frá 17., 18. og 19. öld, er, líkt og í áðurnefndri lögfestu fyrir Hvammskirkju, frá 5. ágúst 1675, getið um að Hvammskirkja eigi 10 hundruð í Snjófjöllum án þess þó að fram komi hvernig þau eignarréttindi afmarkist. Á það við um óársetta vísitasíu Hvamms í Norðurárdal, sem var framkvæmd af séra Páli Gunnarssyni eldra, sem var prófastur í Mýrasýslu frá 1689 til 1699, og vísitasíur Hvammskirkju, frá 9. júní 1695, 19. ágúst 1699, 9. ágúst 1725, 12. október 1737, 8. júní 1744, 17. ágúst 1751, 29. október 1755, 10. ágúst 1761, 17. ágúst 1782 og loks frá 5. október 1862.

Í *Jarðabók* Árna og Páls, frá árinu 1708, er fjallað um Fornahvamm. Þar kemur fram að jörðin hafi verið í eyði í 22 ár en þess er ekki getið hvort ágreiningssvæðið teljist vera hluti af henni. Ekki liggur fyrir hvenær Fornihvammur byggðist fyrst eða hver merki jarðarinnar voru á þeim tíma. Samkvæmt því sem fram kemur í *Jarðabókinni* mun Fornihvammur hafa farið í eyði um sex árum eftir að lögfestan fyrir Hvammskirkju, frá 1681, var gerð. Fornahvamms er ekki getið í lögfestunni, þó svo að merki hennar taki m.a. til landsvæðis sem síðar var afmarkað innan merkja Fornahvamms í landamerkjabréfum jarðarinnar frá 1889 og 1923.

Vísitasíu Hvammskirkju, dagsettri 3. ágúst 1827, hafa þegar verið gerð skil í umfjöllun um merki ágreiningssvæðisins. Þar er tekið fram að kirkjan eigi 10 hundruð í Snjófjöllum. Þá segir: „Eptir gömlum og nýum Lögfestum eru þessi Hvamms Heimalands Jarða, Galtarhöfða og Sanddaltungu Landamerki, ... “. Síðan er merkjum Hvamms ásamt umræddum jörðum lýst í einu lagi og án aðgreiningar, á þann hátt sem að framan greinir og tekur sú merkjalýsing þar með talið til alls austurhluta ágreiningssvæðisins, sem hér er sérstaklega til skoðunar. Líkt og á við um lögfestunna, frá árinu 1681, verður ekki annað séð en að eingöngu sé verið að lýsa merkjum jarða en ekki afrétta, þ.e. jarðanna Hvamms, Galtarhöfða og Sanddaltungu.

Í *Nýrri Jarðabók fyrir Ísland*, sem samin var eftir tilskipun frá 27. maí 1848 og staðfest með tilskipun frá 1. apríl 1861, kemur fram að Fornihvammur sé metinn á 2,6 ný hundruð en 10 hundruð forn.

Í áðurnefndri vísitasíu fyrir Hvammskirkju, dagsettri 5. október 1862, kemur fram að stiptyfirvöld hafi synjað um sölu á umræddum 10 hundruðum í Snjófjöllum, sem séu eftir nýju jarðamati $2\frac{6}{10}$ hundruð. Þá segir í vísitasíunni að „vegna erfiðleika og vegaleingdar“ sé óhugsandi að nokkur prestur „... hér eptir heldr [heldr, ofan línu] en hingað til, það menn vita, ...“, muni nota umrætt land til selstöðu.

Fyrir liggur fundargerð frá fundi sem fram fór 1. ágúst 1885 með fulltrúum allra hreppa sem áttu aðild að sameiginlegu afréttarlandi Hvítársíðu, Stafholtstungna, Þverárhlíðar og Norðurárdals. Þar var m.a. rætt um landstykki sem liggja á milli Hrossagils og Sandkvíslar og var meining fundarmanna sú að umrætt svæði tilheyrði hinu sameiginlega afréttarlandi hreppanna. Upptök Sandkvíslar eru, sem fyrr segir, austasti punktur ágreiningssvæðisins og þaðan rennur Sandkvísl til suðausturs, austurs og síðan norðausturs í Holtavörðuvatn. Hrossagil er nokkrum kílómetrum sunnar. Botn þess er innan hins óumdeilda eignarlands í Snjófjöllum, suðaustan við ágreiningssvæðið. Þaðan rennur á um gilið til suðausturs í Norðurá. Því ná hvorki Sandkvísl né Hrossagil inn á ágreiningssvæðið, né heldur landsvæðið á milli þeirra. Af fundargerðinni verður því ekki ráðið hvort fundarmenn töldu að ágreiningssvæðið væri, að hluta eða heild, innan hins sameiginlega afréttarlands. Af landamerkjabréfi Fornahvamms, sem dagsett er tæplega þremur og hálfu ári síðar, þ.e. 21. janúar 1889, verður aftur á móti ótvírætt ráðið að þá hafi oddvitar þessara sömu hreppa hvorki litið svo á að umrætt landsvæði milli Sandkvíslar og Hrossagils né austurhluti ágreiningssvæðisins, sem hér er sérstaklega til skoðunar, teldist til afréttarlandsins. Verður þetta ráðið af því að þessi svæði eru innan lýstra merkja Fornahvamms samkvæmt landamerkjabréfinu og það hefur að geyma áritanir um samþykki af hálfu oddvita allra umræddra hreppa fyrir þeirra hönd.

Í úttekt prófestsins Magnúsar Andrjessonar á Hvammskirkju, frá 28. maí 1888, er Fornihvammur talinn upp meðal eigna kirkjunnar. Fram kemur að ábúandinn sé Davíð Bjarnason og jörðin sé 2,6 hundruð. Það eru sömu verðmæti og eign Hvammskirkju í Snjófjöllum var metin á samkvæmt *Nýju jarðabókinni*, frá 1861, en eins og áður segir kemur jafnframt fram þar að Fornihvammur sé 10 hundruð samkvæmt fornu mati. Þetta bendir sterklega til þess að þau 10 hundruð sem Hvammskirkja átti í Snjófjöllum samkvæmt vísitasíum frá 17. til 19. aldar hafi verið sama landsvæði og er í öðrum heimildum talið til Fornahvamms.

Landamerkjabréfi Fornahvamms, frá árinu 1889, hafa þegar verið gerð skil en eins og áður segir er allur austurhluti ágreiningssvæðisins, sem hér er sérstaklega til skoðunar, innan marka þess, ásamt hinum óumdeildu eignarlöndum suðaustan ágreiningssvæðisins, þ.e. annars vegar óumdeilds eignarlands Fornahvamms og hins

vegar óumdeilds eignarlands í Snjófjöllum. Bréfið er undirritað af Gísla Einarssyni, umboðsmanni Hvammskirkju.

Þann 7. febrúar 1914 var hluti af landi Fornahvamms seldur upprekstrarfélagi Þverárréttar. Eins og að framan greinir er merkjum hins selda lýst í samningnum, á þann veg að merki milli Mela og Fornahvamms ráði frá Holtavörðuvatni en Snjófjallakambur ráði að vestanverðu. Af þessari merkjalýsingu verður ekki ráðið með vissu hvort hún taki að einhverju leyti til ágreiningssvæðisins, enda kemur hvorki fram þar hversu langt til vesturs merki milli Fornahvamms og Mela ráði að norðanverðu né heldur hvort átt sé við Snjófjallakamb í suðusturhlíðum eða suðvesturhlíðum Snjófjalla. Í málinu eru sem fyrr segir gerðar kröfur af hálfu Hvammskirkju en aftur á móti ekki af hálfu upprekstrarfélags Þverárréttar. Bendir það til þess að það sé ágreiningslaust milli Hvammskirkju og upprekstrarfélags Þverárréttar að umrætt svæði tilheyri kirkjunni fremur en upprekstrarfélaginu. Að teknu tilliti til þessara atriða, sérstaklega þess að því verður a.m.k. ekki slegið föstu að merkjalýsingin taki að einhverju leyti til ágreiningssvæðisins, hefur að mati óbyggðanefndar ekki þótt tilefni til að kanna sérstaklega afstöðu upprekstrarfélags Þverárréttar til þjóðlendu­krafna íslenska ríkisins í málinu, sbr. 3. mgr. 13. gr. laga nr. 58/1998, en í ákvæðinu er kveðið á um að komi það fram við meðferð máls að aðili, sem kann að telja til eignarréttinda, hafi ekki lýst kröfum sínum skuli nefndin hafa frumkvæði að því að kanna hvort hann falli frá tilkalli, en ella gefa honum kost á að gerast aðili máls. Í því sambandi er jafnframt litið til þess að sveitarfélagið Borgarbyggð er aðili að málum á svæði 8B hjá óbyggðanefnd, m.a. fyrir hönd umrædds upprekstrarfélags, og má því vera kunnugt um þjóðlendu­kröfur íslenska ríkisins í málinu. Ennfremur skal áréttað í þessu sambandi að eignarréttarleg staða lands breytist ekki við það að land jarðar sé lagt til afréttar heldur ræðst hún eftir sem áður af upprunalegri stöðu þess sem jarðar.

Samkvæmt því sem hér hefur verið rakið má ætla að Fornihvammur hafi verið jörð sem hafi verið byggð í landi sem tilheyrði Hvammskirkju. Þá verður því samkvæmt framansögðu fundin stoð í fyrirliggjandi heimildum að allur austurhluti ágreiningssvæðisins, sem hér er sérstaklega til skoðunar, hafi tilheyrt jörðinni. Er í því sambandi einkum litið til landamerkjabréfs Fornahvamms, frá árinu 1889, en aðrar fyrirliggjandi heimildir mæla að mati óbyggðanefndar ekki því í mót að land Fornahvamms hafi náð til alls þess svæðis sem þar er lýst. Þá er ekki fyrir að fara sérstökum landfræðilegum skilum milli annars vegar ágreiningssvæðisins og hins vegar hins óumdeilds eignarlands í Snjófjöllum og Fornahvamms. Mun Fornihvammur stundum hafa verið í byggð í gegnum tíðina, þ.á m. mestalla 20. öld, en búskapur þar lagst af árið 1977, að því er fram kemur í ritinu *Byggðir Borgarfjarðar*, III. bindi.

Af heimildum um afnot af þeim hluta ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til skoðunar, þ.e. austurhluta þess, má ráða að það hafi ekki staðið öðrum

til afnota án leyfis. Er í því sambandi litið til þess að ekki verður séð að fram hafi komið athugasemdir yfirvalda eða ágreiningur við nágranna sem máli skiptir, heldur virðist meðferð svæðisins a.m.k. að mestu hafa verið ágreiningslaus. Enda þótt nýting ágreiningssvæðisins hafi eðli málsins samkvæmt verið takmarkaðri en þess lands Fornahvamms sem liggur nær bæjarstæðinu, og annars lands Hvammskirkju sem er nær byggð, leiðir það eitt og sér ekki til eignarréttarlegrar aðgreiningar. Ekki verður annað ráðið af fyrirliggjandi heimildum en að nýting lands Fornahvamms hafi verið eftir búskaparháttum og aðstæðum á hverjum tíma. Að því virtu sem að framan er rakið telur óbyggðanefnd að sá hluti ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til umfjöllunar hafi verið hluti af jörð eða jörðum allt frá öndverðu. Nægjanlega er því í ljós leitt að Hvammskirkja, gagnaðili íslenska ríkisins, hafi átt þar bein eignarréttindi fremur en óbeinan eignarrétt.

Af hálfu íslenska ríkisins hefur ekki verið sýnt fram á að land innan marka austurhluta ágreiningssvæðisins, eins og þau eru skilgreind hér að framan, sé þjóðlenda, í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr., laga nr. 58/1998. Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé eignarland, án þess þó að tekin sé afstaða til þess hver fari með þau eignarréttindi, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998.³¹³ Með vísan til sama ákvæðis ber jafnframt að taka skýrt fram að í umfjöllun óbyggðanefndar felst ekki afstaða til merkja á milli eignarlanda.

Nú verður fjallað um eignarréttarlega stöðu vesturhluta ágreiningssvæðisins, nánar tiltekið þess hluta þess sem afmarkast að vestanverðu af Hvassá, að suðaustan og austanverðu af línu sem dregin er frá Innraleiti í Vestara-Kambshorn og þaðan í miðhnjúk Tröllakirkju og að norðanverðu af sveitarfélaga- og sýslumörkum, sem jafnframt eru mörk svæðis 8B hjá óbyggðanefnd. Eins og áður segir er þessi hluti ágreiningssvæðisins að stærstum hluta innan merkja þess svæðis sem lýst er í lögfestu Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitasíu sömu kirkju, frá árinu 1827, en aftur á móti utan við þau merki sem lýst er í landamerkjabréfi Fornahvamms, frá árinu 1889.

Elsta heimild sem ótvírætt tekur til þessa hluta ágreiningssvæðisins er umrædd lögfesta Hvammskirkju, frá árinu 1681, þar sem merkjum þess landsvæðis sem hún tekur til, þ.e. Hvamms ásamt Galtarhöfða og Sanddalstungu, er lýst heildstætt og án aðgreiningar milli einstakra hluta þess. Tekur sú merkjalýsing, sem fyrr segir, til alls vesturhluta ágreiningssvæðisins, að því frátöldu að við norðvesturjaðar ágreiningssvæðisins er mjó spilda sem er utan við merkjalýsinguna. Hið sama á við um margnefnda vísitasíu Hvammskirkju, frá árinu 1827, en þar er lýst merkjum sömu jarða og í lögfestunni, frá 1681, og með sama hætti.

Lögfesta Hvammskirkju, frá árinu 1681, og vísitasía sömu kirkju, frá árinu 1827, benda til þess að kirkjan hafi á þeim tíma kallað til eignarréttinda á a.m.k. stærstum hluta vestanverðs ágreiningssvæðisins, sem hér er sérstaklega til skoðunar.

³¹³ Sbr. einnig lokakafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

Þegar hinar fjölmörgu vísitasíur Hvammskirkju, frá 17., 18. og 19. öld, þar sem þess er getið að Hvammskirkja eigi 10 hundruð í Snjófjöllum, eru skoðaðar með hliðsjón af þeim merkjalýsingum sem fram koma í lögfestunni, frá 1681, og vísitasíunni, frá 1827, verður sú ályktun helst dregin að þau eignarréttindi sem Hvammskirkja kallaði til í Snjófjöllum hafi m.a. falist í eignarhaldi á a.m.k. mestöllu vestanverðu ágreiningssvæðinu, þ.e. a.m.k. þeim hluta þess sem er innan merkja samkvæmt lögfestunni, frá 1681, og vísitasíunni, frá 1827. Því til frekari stuðnings má árétt að umrædd vísitasía, frá árinu 1827, er ein þeirra heimilda þar sem þess er getið að Hvammskirkja eigi 10 hundruð í Snjófjöllum, auk þess sem merkjum er þar lýst á þann hátt sem áður er rakið. Þá bendir matsverð Fornahvamms sem fram kemur í *Nýrri Jarðabók fyrir Ísland*, frá árinu 1861, til þess að land jarðarinnar Fornahvamms hafi spannað allt það svæði sem Hvammskirkja átti í Snjófjöllum, enda kemur þar fram að Fornihvammur sé 10 hundruð samkvæmt hinu forna jarðamati. Allt bendir þetta til þess að vestanvert ágreiningssvæðið, sem hér er sérstaklega til skoðunar hafi, a.m.k. að mestu leyti, talist til lands Fornahvamms á þeim tíma þegar umræddar heimildir voru gerðar.

Á hinn bóginn verður ekki framhjá því litið í þessu sambandi að merkjunum er lýst skemur til norðvesturs í landamerkjabréfi Fornahvamms, frá árinu 1889, og að því er best verður séð var landamerkjabréfið gert af aðila sem var bær til að standa að slíkum löggerningi af hálfu Hvammskirkju. Við mat á þýðingu landamerkjabréfsins er jafnframt vert að árétt þá afstöðu sem fram hefur komið í fjölda Hæstaréttardóma, sbr. t.d. dóma frá 11. október 2012 í máli nr. 457/2011 (landamerki Krýsuvíkur, Hrauns og jarða á Vatnsleysuströnd) og frá 15. október 2015 í máli nr. 127/2015 (Dyrhólaey), að landamerkjabréf sé í eðli sínu, eða geti verið, samningur og á grundvelli þess verði eignarréttindum að landi ráðstafað án þess að fleira þurfi að koma til. Þá liggja ekki fyrir heimildir um að Hvammskirkja hafi á tímabilinu frá því að vísitasía kirkjunnar, frá árinu 1827, var gerð en fyrir gerð landamerkjabréfsins, frá 1889, afsalað eða ráðstafað með öðrum hætti þeim hluta ágreiningssvæðisins sem hér er um ræðir til þriðja aðila. Ennfremur liggur ekki fyrir að eftir þann tíma þegar landamerkjabréf Fornahvamms, frá árinu 1889, var gert hafi kirkjan gert nokkurn reka að því að halda til haga hugsanlegum réttindum sínum á þessum hluta ágreiningssvæðisins fyrr en við meðferð þessa máls. Hefði þó verið fullt tilefni til þess ef kirkjan kallaði á annað borð til réttinda þar, sérstaklega í ljósi þess að umræddur hluti ágreiningssvæðisins er ekki innan hinna lýstu landamerkja Fornahvamms samkvæmt umræddu landamerkjabréfi. Loks skal áréttað í þessu sambandi að landamerkjabréf jarða hafa almennt ríkara vægi heldur en aðrar heimildir, svo sem lögfestur og vísitasíur, sem sönnunargögn um beinan eignarrétt á landi. Að öllu þessu virtu veita þær heimildir sem hér hafa verið raktar því ekki viðhlítandi stoð að gagnaðili íslenska ríkisins eigi beinan eignarrétt á þeim hluta ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til skoðunar.

Hvað varðar kröfu gagnaðila íslenska ríkisins um beinan eignarrétt á grundvelli hefðar þá vísast til dóma Hæstaréttar í þjóðlendumálum sem og *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*, þar sem gerð er almenn grein fyrir hefð sem stofnunarhætti eignarréttinda. Svo sem þar er rakið var skýrum réttarreglum um hefð ekki fyrir að fara fyrir setningu hefðarlaga nr. 46/1905. Í „sólarlagsákvæði“ 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma, þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrir en í árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirkir en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.³¹⁴

Hvað varðar þann hluta ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til umfjöllunar þá liggja engar heimildir fyrir sem sýna fram að þar hafi verið búið og ekkert liggur fyrir um að umráðum landsins hafi nokkru sinni eftir það verið háttað þannig að þau gætu talist hafa fullnægt kröfum 2. gr. hefðarlaga nr. 46/1905 um óslitið eignarhald á fasteign. Beinn eignarréttur að svæðinu getur því ekki hafa stofnast handa Hvammskirkju fyrir hefð eftir gildistöku hefðarlaga, hvorki samkvæmt almennu ákvæði 1. mgr. 2. gr. né sérreglu í 12. gr. þeirra. Þá skal sérstaklega áréttað að eldri lagareglur, svo sem ákvæði í 26. kap. landsleigubálks Jónsbókar, koma ekki til álita til stuðnings eignarréttarkröfu gagnaðila, samanber dóm Hæstaréttar 7. október 2010 í máli nr. 379/2009 (Heiðarmúli).

Þá hefur verið áréttað í fjölda dóma Hæstaréttar að hefðbundin afréttarnot, þ.e.a.s. sumarreit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein og sér til þess að hefða beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkja jarða þar sem háttar til eins og í tilviki þess lands sem hér um ræðir. Jafnframt er ljóst að ráðstafanir að lögum, svo sem sala tiltekinna réttinda, hafa ekki þýðingu við slíkt mat nema fleira komi til. Að þessu öllu virtu verður ekki fallist á með gagnaðila íslenska ríkisins í máli þessu að hann hafi unnið beinan eignarrétt að þessum hluta ágreiningssvæðisins fyrir hefð.

Kemur þá til skoðunar hvort sá hluti ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til umfjöllunar sé háður óbeinum eignarréttindum. Eins og rakið er í kafla 5.6 hér að framan er tilhögun leita í Þverárrettarupprekstri lýst í ritinu *Göngur og réttir*, II. bindi, frá árinu 1984. Þar segir m.a. eftirfarandi:

Til réttarinnar voru leituð Kjörin, Lambatungur og Norðurfjall til móts við Norðlendinga og Snjófjöll ofan að Hvassá ásamt Hellistungum. Til réttarinnar sótti Hvítársíða, sjaldan lengra en fram að Hallkellsstöðum, Stafholtstungur sunnan Norðurár, Þverárlíðin öll, Norðurárdalur sunnan Norðurár og Stafholtsey sunnan Hvítár.

[...]

³¹⁴ Sbr. kafli 3.2 í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

Þverárréttarupprekstur sé nytjaður af eftirtöldum hreppum: Meiri hluta Hvítársíðu, allri Þverárhlíð, Stafholtsey sunnan Hvítár, Stafholtstungum sunnan Norðurár, Norðurárdal sunnan sömu ár og þremur bæjum ofan Norðurár: Gestsstöðum, Sveinatungu og Fornahvammi. Er því fénaður rekinn til fjalls sem hér segir: Hvítársíðan á Kjarvardal svonefndan, Þverhlíðingar á Þverárdal svokallaðan, Norðdælingar á Hellisdal, sem kallaður er, en Stafholtstungnamenn í þann stað er Hellistungur er nefndur.

Er skiptingu leita sé hagað þannig, að þrír flokkar leita uppreksturinn og jafna viðkomandi sveitarstjórnir fjallskilum niður á hausti hverju og velja foringja, hver fyrir sinn flokk. Þessir hreppar séu Hvítársíða, Þverárhlíð og Stafholtstungur, en þeir Norðdælingar, sem njóti upprekstrar á áðurgreindu svæði, láta eftir þar um gerðum samningi vissa manntölu á hausti hverju, sem sumir leita með Þverhlíðingum, en hinir með Stafholtstungnamönnum.

Þá er skiptingu leita lýst og fram kemur að Stafholtstungnamenn leiti Holtavörðuheiði sunnan sýslumarka, Snjófjöll, Grákollugil og Hellistungur. Leiti þeir Holtavörðuheiði og vestur um Snjófjöll móti Bæjarhreppsbandum í Strandasýslu og Haukdælingum, í Dalasýslu. Þá er þess getið að bændur norðan Norðurár hafi einungis heimalönd að smala á mörk Dalasýslu. Sé þar „um engar langleitir að ræða.“ Leit sé skipt á Svínadal, sem liggja norðan Tröllakirkju frá austri til vesturs. Fari fimm menn vestur fyrir Snjófjöll og smali norðan þeirra og niður á Lambatungur, niður Hvassárdal og niður í Fornahvamm. Hinir smali austan Snjófjalla. Efstu menn fari upp í Tröllakirkju og upp á Snjófjallakamb. Þeir sem neðar séu fari um Snjófjallahlíðina, kringum Holtavörðuvatn, um Hrossgilsheiði, Búrfellsdali og Norðurárdal. Hittist leitarmennirnir við vestara Kambshornið og smali niður fyrir Fornahvamm. Þá segir:

Þótt leitir til Þverárréttar í Þverárhlíð séu ekki langar leitir, miðað við það sem víða gerist annars staðar, geta þær þó verið býsna erfiðar. Á það þó einkum við um Holtavörðuheiðina og Snjófjöllin, sem Stafholtstungnamenn smala. Bæði er um nokkurt torleiði að fara, þar sem Snjófjöllin eru, en meir veldur, að þarna eru oft veðramót, þannig að oft er óvíst um veður.

Í *Árbók* Ferðafélags Íslands, frá árinu 2004, er getið um leitir í Snjófjöllum í umfjöllun um Þverárrétt. Þar segir að til réttarinnar hafi á 20. öld verið smalað af öllu svæðinu frá Kjarardal og Lambatungum, Tvídægri að hluta og vestur í Snjófjöll, upp og norður af Norðurárdal. Í sömu heimild segir: „... gegnt Holtavörðuheiði, rísa *Snjófjöll* (rúmlega 800 m y. s.), eins og kista í laginu og kafna ekki undir nafni með fönnum flest ár um kring.“ Í sama riti er ennfremur fjallað um afréttarlönd á heiðunum norðan Hvítár. Þar segir:

Afréttarland *Hvítasíðinga* liggur nánast milli Kjararár og Litlu-Þverár, en þá er að vísu stór sneið af heiðalandi Kvía á smölunarsvæðinu; afréttarland *Þverhlíðinga* liggur svo vestur að Hellisá, en afréttarland *Mið-Tungu* og *Ystu-Tungu* er um Hellistungur og Holtavörðuheiði og vestur um Snjófjöll. Hátt í þrjú tugir manna taka þátt í leitum Hvítasíðinga og Þverhlíðinga, sem taka þrjá

daga, og álíka margir í leitum Tungnamanna, sem taka tvo daga. Allir smala til *Þverárréttar*, [...].

Þá skal áréttað í þessu sambandi að í landamerkjabréfi Fornahvamms, dagsettu 12. júlí 1923 og þinglýstu 2. júlí 1924, kemur fram að sjónhending úr hjá Innraleysi í Fellskamb í Snjófjöllum ráði merkjum „ ... milli Fornahvamms og Þverárréttar upprekstur, ... “. Bendir þetta til þess að litið hafi verið svo á að upprekstrarsvæði lægi að þessum hluta merkja Fornahvamms. Ennfremur kom fram við skýrslutökur í máli þessu að „Stafholtstungnabændur“ annist leitir á ágreiningssvæðinu í Snjófjöllum.

Af þeim heimildum sem hér voru raktar verður ráðið að Snjófjöll hafi verið innan leitarsvæðis og nýtt sem afréttur af jarðeigendum sem leituðu til Þverárréttar nánar tiltekið í Stafholtstungahreppi, Norðurárdalshreppi, Hvítársíðuhreppi og Þverárhlíðarhreppi. Þá verður hvorki ráðið af heimildunum að greinarmunur sé gerður að þessu leyti á annars vegar ágreiningssvæðinu og hinu óumdeilda eignarlandi né heldur á annars vegar austanverðu og hins vegar vestanverðu ágreiningssvæðinu. Af þessu verður ráðið að sá hluti ágreiningssvæðisins sem hér er sérstaklega til skoðunar hafi verið hluti af leitarsvæðinu og nýttur sem afréttur. Verður þó ekki séð að sá réttur hafi tilheyrt Hvammskirkju sérstaklega heldur virðist svæðið fremur hafa verið nýtt sameiginlega af eigendum jarða í framangreindum hreppum, sem nú tilheyra allir Borgarbyggð.

Samkvæmt 2. mgr. 11. gr. Þjóðlendlaga, nr. 58/1998, gildir við meðferð þjóðlendumála að ef um er að ræða sameiginlegt upprekstrarland skuli sveitarstjórn eða upprekstrarfélag sem stofnað hafi verið um þau mál hafa umboð til að ráðstafa málefninu vegna einstakra rétthafa sem þar eiga upprekstrarrétt. Borgarbyggð gerir, sem fyrr segir, kröfu til þrautavara um að viðurkennt verði að svæðið sé afréttur jarða í sveitarfélaginu, en Norðurárdalshreppur, Stafholtstungnahreppur, Hvítársíðuhreppur og Þverárhlíðarhreppur voru meðal þeirra sveitarfélaga sem sameinuðust undir merkjum Borgarbyggðar.

Að öllu framangreindu virtu telur óbyggðanefnd að ekki hafi verið í ljós leitt að á þeim hluta ágreiningssvæðisins sem liggur norðaustan við merki Fornahvamms samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar, frá 1889, svo sem þau eru skilgreind hér að framan, hafi stofnast til eignarlands með námi, hefð eða öðrum þeim stofnunarháttum eignarréttinda sem grein hefur verið gerð fyrir í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (sjá viðauka). Rannsókn óbyggðanefndar leiðir einnig til þeirrar niðurstöðu að þar sé þjóðlenda.³¹⁵ Af fyrirbyggjandi gögnum verður hins vegar ráðið að landsvæðið sé afréttur jarða í fyrrum Norðurárdals-, Stafholtstungna, Hvítársíðu- og Þverárhlíðarhreppum, nú Borgarbyggð.

Ljóst er að einstakir hlutar þess svæðis sem hér hefur verið sérstaklega fjallað um og talið þjóðlenda og afréttur eru misjafnlega fallnir til beitar. Beitarsvæði taka þó

³¹⁵ Sbr. einnig lokakafla í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* (í viðauka).

breytingum, auk þess sem þau eru ekki endilega samfelld. Land það sem hér er til umfjöllunar verður því talið falla undir skilgreininguna „landsvæði [...] sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé“, sbr. 1. gr. laga nr. 58/1998.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að landsvæði í vestanverðum Snjófjöllum, svo sem svæðið er afmarkað hér á eftir, sé þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Upphafspunktur er við Innraleiti við Hvassá. Þaðan er dregin bein lína í Vestara-Kambshorn og þaðan bein lína í miðhnjúk Tröllakirkju (Snjófjallatind). Þaðan er sveitarfélaga- og sýslumörkum fylgt til suðvesturs þar til komið er að upptökum Hvassár. Þaðan er Hvassá fylgt í upphafspunkt í Innraleiti.

Sama landsvæði er afréttur jarða í fyrrum Norðurárdals-, Stafholtstungna-, Hvítársíðu- og Þverárhliðarhreppum, nú Borgarbyggð, sbr. 1. gr. og b-lið 7. gr. laga nr. 58/1998. Um rétt til upprekstrar á afréttinn og annarra hefðbundinna nota sem afréttareign fylgja fer eftir ákvæðum laga þar um, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Þar ber sérstaklega að nefna 7. gr. laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 21/1986.

6.7 Um málskostnað

Í samræmi við 2. mgr. 17. gr. laga nr. 58/1998 hefur óbyggðanefnd lagt mat á það hvað telja megi nauðsynlegan kostnað vegna hagsmunagæslu fyrir nefndinni í máli þessu. Við það mat hefur nefndin m.a. litið til þess hvort aðilar, sem svipaðra hagsmuna eigi að gæta, hafi sameinast um aðstoð lögmanns og annarra sérfræðinga, enda rekist hagsmunir ekki á. Við mat á fjárhæð kostnaðar hefur nefndin ennfremur litið til þess hvað telja megi sanngjarnt og eðlilegt endurgjald fyrir hagsmunagæslu í máli þessu og er málskostnaður úrskurðaður til einstakra málsaðila að því marki sem aðild og sundurliðun málskostnaðarreikninga gefur tilefni til.

Eftir að kröfur íslenska ríkisins um þjóðlendur á svæði 8B komu fram tilkynnti Borgarbyggð óbyggðanefnd um að sveitarfélagið hefði haft forgöngu um samstarf landeigenda vegna hagsmunagæslu. Auk þess að leita til lögmanna hefði sveitarfélagið í samstarfi við landeigendur ráðið Óðin Sigbórsson til starfa. Var óskað eftir því af hálfu Borgarbyggðar að óbyggðanefnd greiddi launakostnað Óðins vegna þessa. Var beiðnin m.a. sett fram með vísan til þess að vinna hans kæmi til með að auðvelda vinnu lögmanna vegna hagsmunagæslunar og draga úr kostnaði við hana. Eftir að hafa aflað frekari upplýsinga um vinnu Óðins, auk þess sem lögmönnum málsaðila var gefið færi á að veita umsagnir um erindi Borgarbyggðar, féllst óbyggðanefnd á að taka þátt í greiðslu kostnaðar vegna hennar. Við ákvörðun málskostnaðar vegna vinnu lögmanns gagnaðila íslenska ríkisins í málinu var m.a. litið til þessa.

Þess skal getið að hluti af úrskurðuðum málskostnaði gagnaðila íslenska ríkisins í máli þessu hefur þegar verið greiddur og koma þær greiðslur til frádráttar við uppgjör málskostnaðarins, svo sem nánar greinir í úrskurðarorði.

7 ÚRSKURÐARORÐ³¹⁶

Landsvæði það sem afmarkað er hér á eftir, þ.e. vesturhluti Ystutunguafréttar, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Upphafspunktur er þar sem Einiberjagil og Vesturá mætast. Þaðan ræður Vesturá upp í Villingagil og síðan það gil upp í Villingagilsbotn. Frá Villingagilsbotni er dregin bein lína upp í hornpunkt við Hærrifossa í Fossdalsá og þaðan er línan dregin um Sátudal en síðan eftir vatnaskilum upp í hornpunkt í Háborg. Þaðan um Merkjahrygg í Einiberjagil og eftir gílinu í upphafspunkt þar sem Einiberjagil og Vesturá mætast.

Sama landsvæði er afréttur jarða í Norðurárdal og Stafholtstungum fyrir vestan Sanddalsá og Norðurá, nú í sveitarfélaginu Borgarbyggð, sbr. 1. gr. og b-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Landsvæði það sem afmarkað er hér á eftir, þ.e. norðurhluti Miðdælingafréttar (Sauðafellsafréttur), er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Upphafspunktur er í Urðarvatni. Þaðan er línan dregin um Urðarmúla í Grástein. Þaðan er dregin bein lína í topp Sátu. Frá Sátu er dregin bein lína í átt að miðhnjúk Tröllakirkju (Snjófjallatindi) og þeirri línu fylgt þar til komið er að Hvassá. Þaðan er Hvassá fylgt til upptaka á vatnaskilum. Þaðan er vatnaskilum og sýslumörkum fylgt til vesturs í tjörn norðan við Sauðfellingamúla. Þaðan er sýslumörkunum fylgt að Tröllakirkju. Þaðan er línan dregin um Urðarvatnsgil að upphafspunkti í Urðarvatni.

Sama landsvæði er í afréttareign Minningarsjóðs Ólafs Finnssonar, sbr. 2. mgr. 5. gr. og c-lið 7. gr. sömu laga.

³¹⁶ Sjá til skýringar fylgiskjal nr. I (Kort). Við afmörkun þjóðlendu í hverju máli fyrir sig er miðað við orðalag í fyrirbyggjandi heimildum um það landsvæði sem til meðferðar er. Blæbrigðamanur kann því að vera á lýsingum á sömu línu á milli einstakra landsvæða.

Landsvæði það sem afmarkað er hér á eftir, þ.e. landsvæði í vestanverðum Snjófjöllum, er þjóðlenda í skilningi 1. gr., sbr. einnig a-lið 7. gr. laga nr. 58/1998:

Upphafspunktur er við Innraleiti við Hvassá. Þaðan er dregin bein lína í Vestara-Kambshorn og þaðan bein lína í miðhnjúk Tröllakirkju (Snjófjallatind). Þaðan er sveitarfélaga- og sýslumörkum fylgt til suðvesturs þar til komið er að upptökum Hvassár. Þaðan er Hvassá fylgt í upphafspunkt í Innraleiti.

Sama landsvæði er afréttur jarða í fyrrum Norðurárdals-, Stafholtstunga-, Hvítársíðu- og Þverárhlíðarhreppum, nú Borgarbyggð, sbr. 1. gr. og b-lið 7. gr. laga nr. 58/1998.

Gerður er almennur fyrirvari um hnitasetningu þjóðlendulína að liðnum málsskotsfrestum eða að fenginni dómsniðurstöðu.

Málkostnaður gagnaðila íslenska ríkisins vegna þóknunar málflytjenda þeirra greiðist úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998, og ákvarðast svo:

Vegna Inga Tryggvasonar hrl.: Guðrún Soffía Karlsdóttir vegna vesturhluta Ystutunguafréttar: 700.000 kr. Þar af hafa 150.000 kr. þegar verið greiddar. Kirkjumálasjóður vegna austurhluta Ystutunguafréttar og Snjófjalla: 1.300.000 kr. Þar af hafa 600.000 kr. þegar verið greiddar. Minningarsjóður Ólafs Finnssonar vegna Miðdælingafréttar: 1.500.000 kr. Þar af hafa 750.000 kr. þegar verið greiddar. Trausti Hvannberg Ólafsson, Einar G. Friðgeirsson, Brynhildur Barðadóttir, Birna Friðgeirsdóttir og Þuríður Hjartardóttir vegna Sanddalstungu: 150.000 kr. Þar af hafa 100.000 kr. þegar verið greiddar. Borgarbyggð vegna vesturhluta Ystutunguafréttar og hluta Snjófjalla: 75.000 kr.

Útlagður kostnaður málsaðila, annarra en fjármála- og efnahagsráðherra vegna íslenska ríkisins, utan þóknunar lögmanna, hefur þegar verið endurgreiddur úr ríkissjóði, sbr. 17. gr. laga nr. 58/1998.

Karl Axelsson

Ása Ólafsdóttir

Hulda Árnadóttir

ALMENNAR NIÐURSTÖÐUR
ÓBYGGÐANEFNDAR
með viðaukum

Svæði 1–8A

Sérprentun 11. október 2016

EFNISYFIRLIT

FORMÁLI	2
1. INNGANGUR	3
2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR	3
3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA	4
3.1. Landnám	4
3.2. Hefð	7
3.3. Lög	12
4. FLOKKUN LANDS	13
4.1. Almenn	13
4.2. Jörð	14
4.3. Almenningar	20
4.4. Afréttir	23
4.5. Jörð eða afréttur?	30
4.6. Jöklar	31
4.7. Fjallskil	37
4.8. Ítök	40
4.9. Fjörur og rekæign	44
5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD	49
5.1. Almenn	49
5.2. Jarðamót og jarðabækur	49
5.3. Máldagar og vísitasíur	52
5.4. Lögfestur	54
5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf	55
5.6. Afsals- og veðmálabækur	59
5.7. Aðrar heimildir	61
6. NIÐURSTAÐA	62
7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5	67
7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum	67
7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða.....	67
7.1.2. Heiðarbýli á Norðausturlandi	70
8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6	71
8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum.....	71
8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana	72
9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A	75
9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum.....	75
10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B	76
10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum.....	76
10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar	77
10.3. Heimildir um legu jarða til forna	79

FORMÁLI

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er í kaflanum *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* gerð grein fyrir athugunum og niðurstöðum um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Í úrskurðum í málum á svæði 2 var aukið við þessa umfjöllun og nokkrum nýjum atriðum bætt við. Kaflar þessir voru felldir saman, með lítilsháttar breytingum, og birtir þannig sem viðauki við úrskurði í málum á svæðum 3–8A. Fer sá texti hér á eftir, í köflum 1–6.

Í úrskurðum á svæðum 3–8A hefur jafnan verið gerð grein fyrir nýgengnum dómum í þjóðlendumálum og öðrum atriðum sem almenna þýðingu geta haft við úrlausn þjóðlendumála. Lagt hefur verið á það mat hvort breyta þyrfti eða bæta enn við fyrirbyggjandi *Almennar niðurstöður*. Tilfni til umfjöllunar eða viðauka af þessu tagi gafst einkum á svæðum 5, 6, 7A, 7B og 8A og fer sá texti lítilega stytur hér á eftir, í köflum 7–11.

Niðurstöður óbyggðanefndar um eignarland eða þjóðlendu á einstökum landsvæðum eru í beinu samhengi og samræmi við *Almennar niðurstöður* með viðaukum, og vísa til þeirra.

1. INNGANGUR

Hér verður gerð grein fyrir almennum athugunum og niðurstöðum óbyggðanefndar um nokkrar staðreyndir og lagaatriði sem þýðingu geta haft við úrlausn þeirra mála sem undir nefndina heyra.

Í upphafi verður gefið yfirlit um gróðurfur á Íslandi við landnám og þeim breytingum sem á því hafa orðið síðan. Þá verður fjallað um landnám, hefð og lög sem stofnunarhætti eignarréttinda.

Því næst verður gerð grein fyrir flokkun lands í *jarðir, almenninga og afrétti* og eignarréttarlegri þýðingu þessara hugtaka. Hugað verður sérstaklega að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka ásamt eignarhaldi á landi undir jökulum og mörk við jökul eða á. Þá verður fjallað um hvort og þá hvaða vísbendingar um eignarréttarlega stöðu lands má draga af fyrirkomulagi fjallskila og tilvist ítaka til lands eða sjávar, hvaða réttur felist í fjörueign og hver séu merki sjávarjarða til hafsin.

Loks verður fjallað um efni og gildi þeirra heimilda sem einna helst fjalla um eignarréttindi fyrir á tímum. Gerð verður sérstök grein fyrir jarðamötum og jarðabókum, máldögum og vísitasíum, lögfestum, jarðabréfum og landamerkjabréfum, afsals- og veðmalabókum.

2. GRÓÐURFAR VIÐ LANDNÁM OG SÍÐARI BREYTINGAR

Íslandi má skipta í þrjú hæðar- eða gróðurbelti, þ.e. *láglandisbelti, hlíðabelti og hálendis- eða fjallbelti*.¹ Þessi skipting byggist á því að lífsskilyrði fyrir plöntur og aðrar lífverur, þ. á m. búsetuskilyrði fyrir fólk, fara stigversnandi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli og lækkandi meðalhita. Höfuðeinkenni gróðurfars breytast því frá láglandisbelti og upp til efstu gróðurmarka á hálendi, tegundum plantna fækkar mjög, harðgerar tegundir verða ríkjandi, uppskerumagn minnkar og gróðurþekjan verður gisnari.

Gróðurbeltin eru í mismunandi hæð í hinum ýmsu landshlutum, eftir því hvort um er að ræða innhéruð eða útnes, eftir snjóalögum o.s.frv. Milli gróðurbeltanna eru að sjálfsögðu ekki skörp skil heldur breytist gróðurfur stig af stigi með vaxandi hæð yfir sjávarmáli. Í grófum dráttum nær láglandisbelti landsins upp í 100–150 m hæð og sums staðar nokkru hærra sunnanlands. Hlíðabeltið tekur við og nær upp í 300–400 m hæð, en þar ofan við er hálendisbeltið. Ætla má að um landnám hafi mörkin legið nokkru ofar.

¹ Steindór Steindórsson, 1964: *Gróður á Íslandi*. Reykjavík. S. 28.

Talið er að við landnám hafi gróður þakið um $\frac{2}{3}$ hluta af yfirborði landsins.² Mikill hluti láglandis- og hlíðabelta, svo og hálendisbeltis upp að 600–700 m hæð á miðhálandinu, hefur verið þakinn nokkuð samfelldum gróðri og jarðvegi. Ofar hefur gróðurinn orðið stöðugt gisnari, uns hann hefur horfið að mestu í 800–1000 m hæð. Í fjalllendi útnesja og í bröttum fjallahlíðum hafa efri mörk samfellds gróðurs legið neðar.

Við landnám hefur birkiskógur og kjarr sett mestan svip á gróðurfar í láglandis- og hlíðabeltum og jafnvel teygt sig upp í hálendisbelti við bestu aðstæður. Áætlað er að skóglendi og kjarr hafi þakið um $\frac{1}{4}$ hluta landsins. Það var langverðmætasta gróðurlendi landsins vegna mikillar grósku, fjölþættra nota og jarðvegsverndar. Ofan skógarmarka hafa smárunnar, ýmsar lyngtegundir og harðgerar jurtir verið ríkjandi tegundir. Þar sem jarðvatnsstaða var há, á láglandi og hálendi, var gróskumikill votlendisgróður. Rýr mosagróður tók við þegar nálgaðist efri mörk gróðurs, og loks voru plöntur á stangli á því landi sem í daglegu tali er nefnt ógróið.

Nú þekur gróður aðeins um $\frac{1}{4}$ hluta landsins í heild og um $\frac{10}{100}$ hluta ísfrírra svæða miðhálandisins, í stað nær helmingis um landnám. Aðeins um $\frac{1}{100}$ hluti landsins er skógi eða kjarri vaxinn. Gróðurþekja landsins hefur þannig bæði dregist saman og gæði hennar rýrnað.

Langmest hefur rýrnun landgæða orðið í hálendisbeltinu, einkum á miðhálandinu. Afleiðingar þessa eru m.a. þær að verulegur hluti miðhálandisins, sem um landnám og fram eftir öldum var vel fallið til sumarbeitar, er nú gróðursnauðar auðnir.

3. STOFNUN EIGNARRÉTTINDA

Þeir stofnunarhættir eignarréttinda sem huga þarf sérstaklega að í þessu sambandi eru landnám, hefð og lög.

3.1. Landnám

Hér á landi var fyrst stofnað til eignarréttar yfir landi með námi. Telja verður líklegt að eigi síðar en með gildistöku ákvæða Jónsbókar um afrétti og almenninga hafi nám verið útilokað. Vafalaust er þó að eftir lögtöku nýbýlatilskipunar 1776 er nám úr sögunni sem stofnunarháttur eignarréttar hér á landi.³

² Ingvi Þorsteinsson og Sigurður Blöndal, 1986: *Gróðureyðing og endurheimt landgæða*. Reykjavík. S. 13.

³ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“, óbirt fjölrit, bls. 10–11. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur II* (fjöl.). Reykjavík. S. 133–134. Þorgeir Örlygsson, 1994: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit. Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 565.

Landnámabók hefur löngum verið talin mikilvægasta heimildin um upphaf byggðar á Íslandi. Þar eru nefndir um 430 karlar og konur sem námu land eða eignuðust það úr landnámi annarra. Þá eru þar nöfn um 600 bæja sem risið eiga að hafa á landnámsöld, þ.e. á árunum 874–930. Efni Landnámu er spunnið úr þremur meginþáttum: landnámafrásögnum, greinargerð fyrir landnámsmönnum, ætt þeirra og niðjum og fróðleik af ýmsum toga sem lýsir m.a. viðskiptum manna, stjórnarhari, trú og siðum, skipakosti, húsakynnum, búpeningseign og landsháttum.

Landnáma er varðveitt í fimm gerðum, misjafnlega heillegum. Þrjár þeirra eru að stofni til frá miðöldum en tvær voru ritaðar á 17. öld. Melabók mun vera elst þeirra og standa næst frumgerð Landnámabókar, sem talin er rituð á fyrri hluta 12. aldar en er nú glötuð. Ljóst er því að tvö hundruð ár hið minnsta hafa liðið þar til frásagnir um landnám voru skráðar. Allmikill efnislegur munur er á varðveittum gerðum Landnámabókar en þó eru landnámalýsingar yfirleitt nokkuð samhljóða.

Ýmsar sagnir er að finna í Landnámu um það hvernig menn fóru að því að nema land. Í Hauksbókargerð Landnámu er greint frá því að Íslendingar hafi leitað til Haralds konungs hárfagra um aðstoð við að setja reglur um stærð landnáma. Þá voru sett ákvæði um að enginn skyldi víðara nema en hann mætti eldi yfir fara á einum degi með skipverjum sínum.⁴ Um konur virðist hins vegar hafa gilt sú regla að þær skyldu ekki nema víðara land en leiða mætti kvígu tvævetra vorlangan dag sólsetra á milli, vel fóðraða.⁵ Fleiri aðferðir eru tilfærðar. Helgi magri, sem nam allan Eyjafjörð, er t.d. sagður hafa gert eld mikinn við hvern vatnsós og helgað sér svo allt hérað, væntanlega allt vatnasvæði árinna. Stundum virðist kvikféð sjálft hafa ráðið ferðinni. Í upphafi þess hluta Landnámu sem fjallar um Sunnlendingafjórðung segir m.a. á þessa leið: „Sumir þeir, er fyrstir kómu út, byggðu næstir fjöllum ok merkðu at því landskostina, at kvikféit fýstisk frá sjónum til fjallanna.“⁶

Á síðustu áratugum hafa ýmsir fræðimenn á sviði sagnfræði og bókmennta sett fram kenningar um sannfræði Landnámu. Annars vegar hefur því verið haldið fram að treysta megi frásögnum Landnámu í meginatriðum. Hér má nefna kenningar eins og þær að markmiðið með ritun Landnámu hafi verið að skapa grundvöll fyrir innleiðingu óðalsréttar hér á landi, undirbúa skiptingu landsins í kirkjusóknir eða varðveita ættartölur, með tilliti til erfða, hjúskapar o.fl., auk áhuga á sögu forfeðranna.⁷ Hins vegar hefur því verið haldið fram að frásagnir Landnámu eigi lítið

⁴ *Landnámabók*, 1986. Jakob Benediktsson gaf út. (Íslensk fornrit. 1. b.) Reykjavík. S. 337.

⁵ *Landnámabók* 1986, s. 321.

⁶ *Landnámabók* 1986, s. 337.

⁷ Sbr. Barði Guðmundsson, 1938: „Uppruni Landnámabókar.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 6–7, 20. Jón Jóhannesson, 1954–58: „Sannfræði og uppruni Landnámu.“ *Saga. Tímarit Sögufélags*. S. 225–226. Einar Gunnar Pétursson, 1986: „Efling kirkjuvalds og ritun Landnámu.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags*. S. 193–222.

skylt við sögulegan veruleika. Í því sambandi ber að nefna þá kenningu að markmiðið hafi verið að renna stoðum undir eignarheimildir höfðingjaættanna fyrir þeim jörðum, einkum aðalbólum, sem þær töldu sig eiga á ritunartíma Landnámu.⁸ Ennfremur hefur því verið haldið fram að sum nöfn landnámsmanna séu dregin af kennileitum, náttúru- fari eða búskaparháttum.⁹ Heimildargildi Landnámu er því umdeilt meðal fræðimanna.

Í úrlausnum dómstóla hafa skýrar lýsingar Landnámu á umfangi landnáms verið taldar hafa sönnunargildi við mat á því hvort stofnast hafi til eignarréttar yfir tilteknu landsvæði. Þessi afstaða kemur fram í H 1994 2227 (Geitland). Þar er frásögn Landnámu um nám Geitlands talin sanna að í kjölfar landnáms hafi landsvæðið verið eignarland. Jafnframt ber að nefna H 1960 726 (Skeljabrekka) þar sem talið var auðsætt af frásögn Landnámu að landspilda hefði í öndverðu verið hluti af landi jarðarinnar Skeljabrekku. Takmarkaðar lýsingar í Landnámu hafa hins vegar fremur verið taldar mæla gegn því að land hafi verið numið og þannig orðið undirorpið beinum eignarrétti, sbr. H 1997 1162 (Auðkúluheiði), H 1997 1183 (Eyvindarstaða- heiði), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), H 1999 111 (Gilsá) og H 1999 2006 (Sandfellshagi). Þá hafa dómstólar litið til gróðurfars og staðhátta við mat á því hvort líkur séu á að landsvæði hafi verið numið, sbr. einkum H 1997 2420 (Neðri-Hunda- dalur) og H 1999 111 (Gilsá).

Það er álit óbyggðanefndar að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða. Þá er ljóst að landnámalýsingar hennar hafa verið vel kunnar landsmönnum og sannleiksgildi þeirra óumdeilt fram á síðustu áratugi. Þetta endurspeglast í úrlausnum dómstóla. Nefndin telur því að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Jafnframt benda frásagnir Landnámu almennt séð til þess að landnám hafi í einhverjum tilvikum náð lengra inn til landsins en lýst landamerki jarða á síðari tímum. Rannsóknir á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði styðja þetta.¹⁰ Svo sem fram kemur í kafla 2. hefur gróðurfar inn til landsins verið þannig að landnámsmenn kunna að hafa séð sér hag í að nema land ofar en byggð hefur náð á síðari tímum. Hins vegar hljóta staðhættir, þar á meðal hæð yfir sjávarmáli og

⁸ Sveinbjörn Rafnsson, 1974: *Studier i Landnámabók. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia.* Lundi. S. 203–217. Sveinbjörn Rafnsson, 1976: „Aðferðir og viðhorf í Landnámu- rannsóknum.“ *Skírnir. Tímarit Hins íslenska bókmenntafélags.* S. 222–225, 231–233.

⁹ Sbr. Þórhallur Vilmundarson, 1982: „- stad. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder.* 16. b. Kaupmannahöfn. D. 578–584. Sjá ennfr. greinar Þórhalls Vilmundarsonar í *Grímní. Riti um nafnfræði.* 1–3. b. (1980–1996).

¹⁰ Sbr. Kristján Eldjárn, 1974: „Fornþjóð og minjar.“ *Saga Íslands.* 1. b. Reykjavík. S. 115. Jakob Benediktsson, 1974: „Landnám og upphaf allsherjarríkis.“ *Saga Íslands.* 1. b. Reykjavík. S. 165.

fjarlægð frá byggð, að hafa takmarkað möguleika á nýtingu. Afar takmarkaðar ályktanir verða því dregnar af gróðurfari.

Í Landnámu er hins vegar sjaldan lýst nákvæmlega umfangi landnáms eða landamerkjum. Þetta á ekki hvað síst við inn til landsins. Óbyggðanefnd telur hæpið að af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verði afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Þá er ýmislegt óljóst um aðferðir við landnámið og hverju landnámsmenn sóttust eftir, þ.e.a.s. hvort þeir hafi einvörðungu miðað við gróðurfar og staðhætti eða hvort önnur atriði skiptu einnig máli, svo sem heppileg kennileiti, samgönguleiðir, völd og áhrif o.s.frv. Óvissa um aðferðir við landnám er of mikil til þess að hægt sé að fullyrða um stærð landnáma á þeim grundvelli.

3.2. Hefð

Hugtakið hefð er hvorki að finna í Grágás né Jónsbók. Í Jónsbók má þó sjá þess merki að afnot manna af tilteknum fasteignatengdum hlunnindum hafi þótt benda til ákveðinna réttinda. Í 26. kapitula landsleigubálks stendur m.a.: „Nú hefir maður skóg, eng eða haga, reka eða aðrar landsnytjar .xx. [þ.e. 20] vetr eða lengr ,átqlulaust, þá á sá er haft hefir, nema hinn hafi lögleg vitni til, at hann á, ef hann skal úræntr vera.“¹¹

Enda þótt hugtakið komi ekki fyrir í lögbókunum virðist sem mönnum hafi snemma verið það kunnugt. Undir lok 12. aldar deildu leikmenn og Þorlákur biskup Þórhallsson um yfirráð kirkjueigna (staðamál fyrri). Bændur kröfðust forræðis yfir kirkjueignum í krafti „landsskapar ok fornrar hefðar“ en biskupinn kvað forna hefð ekki vega þyngra en lög kirkjunnar¹². Þessi frásögn getur ekki ein og óstudd talist heimild um hefð í lagalegum skilningi. Allt eins er líklegt að orðið sé hér notað um eitthvað sem haldist hafi órofa um ótiltekinn tíma (sbr. orðasambandið „í hefð og haldi“).

Sumir fræðimenn hafa getið sér þess til að *hefð* sé komin inn í norræn lög úr kanónískum rétti. Í því sambandi er bent á að orðasamböndin „...sem að fornu hefir verið“ og „frá arilds tíð“ gætu verið þýðingar á latneska hugtakinu „praescriptio immemorialis“.¹³

Kaldangursrecess (Koldinghúsrecess) frá 13. desember 1558 var lögleiddur með konungsbréfi 20. mars 1563. Í konungsbréfi þessu segir að recessinn „skuli

¹¹ *Jónsbók*. Kong Magnus Hakonssons lovbog for Island vedtaget paa Altinget 1281 og réttarboetr de for Island givne retterbøder af 1294, 1305 og 1314. Kaupmannahöfn 1904. S. 156.

¹² Sbr. *Biskupa sögur*. 1. b. Kaupmannahöfn 1858. S. 281 (Oddaverja þáttur, ritaður í byrjun 13. aldar).

¹³ Wallén, Per-Edwin, 1981: „Hævd. Sverige.“ *Kulturhistorisk lexikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn (2. útg.). D. 285. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hævd. Island.“ Sama rit, d. 287–288.

einnig ganga fyrir lög um þau efni, „sem íslensk lög þar um ekki áhræra né forklára“.“
Í recessnum, 50. kapitula, segir m.a. um 20 vetra hefð:

Item huada godz og eigner nauckur madur hefur med haund haft og halldit xx wetur oklagad og okiært. þui ma hann kuijdulaust hallda og skal það ecki wndan honum ganga nema suo finnist og bijuijsist það sie j panta sett edur lient.¹⁴

Jón Þorkelsson þjóðskjalavörður athugaði á sínum tíma hvar vitnað væri til Kaldangursrecess í dómum og skjölum. Nefndi hann að í alþingisdómi 30. júní 1581, um Bjarneyjartolla, og í dómi Erlends sýslumanns Magnússonar 9. apríl 1594, um Kleifarblá, sé vitnað í 50. kapitula í recessinum.¹⁵ Af rannsókn Jóns verður ekki séð að recess þessi hafi haft þýðingu utan þessa.

Rétt er að taka fram að Kaldangursrecess er að engu getið í þeim umræðum sem fram fóru um miðja 19. öld um setningu hefðarlaga.

Af athugun á dómum í Íslensku fornbréfasafni og Alþingisbókum Íslendinga verður ekki dregin önnur og víðtækari ályktun en sú, að sá sem hafði haft umráð eignar um árabíl væri líklegur eigandi hennar nema annað kæmi fram í dómum eða skjölum, svo sem oft er gerður fyrirvari um. Er sá fyrirvari einnig í samræmi við fyrrnefnt ákvæði Jónsbókar.

Í Dönsku lögum Kristjáns V. frá 1683 voru ákvæði um hefð og fleira. Samsvarandi ákvæði voru í Norsku lögum frá 1687 og segir þar m.a. svo í 5. bók, 5. kapitula, 3. gr:

Hvis andet Gods og Ejendom nogen haver haft i Haand og Hævd i tyve Aar ulast og ukært til Tinge, det beholder hand uden anden Adkomst at fremvise, angerløst og uafvundet, med mindre det bevisis, at hand hafde det, enten til Pant, eller i Forlæning, eller i Forsvar.

Ákvæði þessi voru aldrei birt hér á landi en mörg dæmi eru þess að Yfirréttur og Landsyfirréttur beittu þessum lögum, sbr. t.d. dóm frá 5. maí 1830 þar sem vitnað er án nokkurs fyrirvara til Norsku laga 5-5-3.¹⁶

Þá var í erindisbréfi fyrir biskupana á Íslandi frá 1. júlí 1746 ákvæði í 16. gr. þar sem gert var ráð fyrir því að á 100 árum mætti hefða eignir og réttindi, sem verið hefðu kirkjueign.¹⁷

¹⁴ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13. b. Reykjavík 1933–1939. S. 355. Sbr. *Alþingisbækur Íslands*. 1. b. Reykjavík 1912–1914. S. 425–426. *Alþingisbækur Íslands*. 3. b. Reykjavík 1917–1918. S. 33–35.

¹⁵ *Íslenskt fornbréfasafn*. 13., s. 351.

¹⁶ *Landsyfjrrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenzkum málum 1802–1873*. 3. b. Reykjavík 1925–1931. S. 360–374.

¹⁷ *Lovsamling for Island*. 2. b. Kaupmannahöfn 1853. S. 653.

Vorið 1836 lagði Bjarni Thorsteinson amtmaður til við kansellíð í Kaupmannahöfn að 26. kapituli landsleigubálks Jónsbókar yrði numinn úr gildi og tekin upp ákvæði Dönsku laga um hefð. Fram kom að óljóst þætti hvort reglan í Jónsbók tæki einungis til hlunninda eða einnig til fasteigna. Kansellíð bar málið undir Landsyferrétt og síðan embættismannanefndina sem skipuð var 22. ágúst 1838. Við athugun lögfróðra manna kom í ljós að íslenskir dómstólar á 17. og 18. öld og fram á þá 19. höfðu í langflestum tilvikum tekið mið af Dönsku og Norsku lögum í þeim málum sem snertu hefð. Flestir nefndarmanna voru þeirrar skoðunar að rétt væri að innleiða hér dönsk hefðarlög.¹⁸

Árið 1845 var lagt fyrir ráðgjafafingið frumvarp kansellisins til tilskipunar um hefð og fyrningu. Var þar gert ráð fyrir að ákvæði Dönsku laga um hefð og fyrningu yrðu lögleidd hér á landi.

Í umræðum á ráðgjafafinginu kom fram að algengt var að farið væri að ákvæðum Dönsku og Norsku laga um hefð enda þótt þau ákvæði hefðu ekki verið lögleidd hér. Skiptar skoðanir voru um þetta frumvarp. Þeir sem voru því fylgjandi töldu að hefðarlög gætu verndað eignarréttinn og leyst úr þeirri réttaróvissu sem ríkt hefði. Þeir sem andvígir voru tilgreindu ýmis rök gegn frumvarpinu. Í fyrsta lagi væru eignir og ítök oft langt hvert frá öðru og frá eigendum og þess vegna væri erfitt fyrir þá að verja rétt sinn gagnvart þeim sem vildu sölsa undir sig eignir þeirra í skjóli hefðarlaga. Að auki vísaði frumvarpið almennt til danskra lagareglna um hefð án þess að ljóst væri hver ákvæði lögleiða ætti hér. Ef hin danska hefð fengi lagagildi hér á landi gegn vilja þjóðarinnar þá væri það band á komið sem ekki yrði seinna leyst. Einnig var bent á að ákvæði Jónsbókar hefði ekki valdið neinum ágreiningi eða misskilningi fyrr en á síðustu tímum þegar íslenskir lögfræðingar hefðu farið að meta íslensk lög minna en hin dönsku. Loks tóku þeir fram að búast mætti við málaferlum sem ekki yrði séð fyrir endann á og myndu valda ærnum kostnaði ef frumvarpið yrði samþykkt. Lyktir málsins urðu þær að frumvarpið var fellt með 16 atkvæðum gegn 8 og engin tilskipun sett.¹⁹

Þrátt fyrir að Landsyferréttur hefði um árabil dæmt eftir Dönsku og Norsku lögum fór að bera á efasemdum um gildi þeirra er leið á 19. öld. Loks var kveðið á um það í dómi 19. desember 1887 að enda þótt „eignar-hald á fasteign (possessio)“ hafi varað óátalið í 30–40 ár, veitti það eigi eignarheimild eftir íslenskum lögum.²⁰ Í dómi Landsyferréttar frá 12. október 1896 var upprekstrarfélagi fjögurra hreppa í Mýrasýslu

¹⁸ *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga. Fyrsta þing 1. júlí til 5. ágúst 1845.* Reykjavík 1845. S. 2–12.

¹⁹ *Tíðindi frá Alþingi...1845*, s. 466.

²⁰ *Landsyfjerréttardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum.* 3. b. (1886–1889) Reykjavík 1890. S. 236–241.

hins vegar dæmdur beinn eignarréttur að landsvæðinu Hellistungum á grundvelli uppreksturs „um ómuna tíð“ og með skírskotan til Jónsbókar, 26. kap. IIb. i.f.²¹

Samkvæmt framansögðu voru réttarreglur um hefð yfir fasteignum óljósar og lagaframkvæmd misvísandi allt til loka 19. aldar. Með setningu hefðarlaga, nr. 46/1905, fengust loks skýrar reglur á þessu sviði. Felld voru úr gildi þau ákvæði hér að lútandi sem löggjafinn taldi gildandi rétt, þ.e. ákvæði 26. kapitula landsleigubálks Jónsbókar sem og 16. gr. í erindisbréfi til biskupa frá 1. júlí 1746. Fleiri atriði tengd lögtöku hefðarlaga skipta og verulegu máli í þessu sambandi. Í greinargerð með frumvarpi til hefðarlaga segir svo:

Þar sem nú hefur fundizt ástæða til að leggja fyrir alþingi frumvarp til laga um hefð, þá byggist þetta ekki að eins á því, að eins og hefð er til í lögum allra siðaðra þjóða og hefur verið álitin nauðsynleg til að tryggja viðskiptalífíð, eins muni vera þörf á þessu rjettartæki hjer á landi, heldur miklu fremur á því, að svo að segja árlega eykst þörfin á því fyrir landbúnaðinn að hafa greið og góð lántökuskilyrði, en eitt aðalskilyrði fyrir því er, að eigendur jarðanna hafi formlega eignarheimild fyrir jörðum sínum. Nú er það vitanlegt, að hjer á landi hafa menn verið mjög skeytingarlausir með að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. Hefur löggjafinn fundið það vel, að þetta var óheppilegt fyrir viðskiptalífíð, og sjest það meðal annars af því, að með lögum 15. febr. 1895 var fasteignarsölugjaldið afnumið, til þess að fá menn því heldur til að láta þinglýsa eignarheimildum sínum. ...

Auk framangreindra ástæðna fyrir því að lögleiða hefð hjer á landi, skal það einnig tekið fram, að með því að nú mun víðast vera búið að þinglýsa landamerkjum fyrir jörðum samkv. landamerkjälögum 17. marz 1882, þá er þar viss grundvöllur á að byggja um eignarhaldið milli jarðanna innbyrðis, og virðast því að miklu leyti burtfallnar ástæður þær, er menn höfðu á móti hefðinni 1845...²²

Af þessu má ráða að setning laga um hefð 1905 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok 19. aldar og byrjun þeirrar 20. að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 5.2. og 5.5. Þess er jafnframt að geta að eitt meginhlutverk hefðar er að styðja við og auka réttarvernd eignarréttinda sem eru lögmæt einnig af öðrum ástæðum.²³

Samkvæmt 1. gr. hefðarlaga má vinna hefð á hverjum hlut, jafnt fasteign sem lausafé, er getur verið eign einstakra manna, án tillits til þess, hvort hann var áður einstaks manns eign eða opinber eign. Niðurlag ákvæðisins verður ekki skilið svo að

²¹ *Landsyfirrjettardómar og hæstarjettardómar í íslenskum málum*. 5. b. (1895–1898) Reykjavík 1901. S. 327–330.

²² *Alþingistíðindi* 1905, A. Þingskjöl. Reykjavík 1905. S. 148, sbr. s. 426–428.

²³ *Alþingistíðindi* 1905, A, s. 140. Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignarréttur* II, s. 156, 159.

hefð verði ekki unnin á verðmætum sem ekki eru beinum eignarrétti háð. Þvert á móti verður að líta svo á að þar sem hægt er að hefða eign einstaklings eða hins opinbera sé því fremur hægt að hefða fasteignarréttindi sem ekki eru beinum eignarrétti háð.²⁴ Meginskilyrðið fyrir hefð á fasteign er 20 ára óslitið eignarhald sem fullnægir tilteknum huglægum og hlutlægum skilyrðum, sbr. 2. gr. laganna.

Ótvírætt er að virk yfirráð og bein hagnýting án löggernings eru veigamiklir þættir við mat á eignarhaldi samkvæmt hefðarlögum. Jafnframt hafa ráðstafanir að lögum, t.d. afsal eignar, veðsetning, stofnun ítaks og veiting leyfa til hagnýtingar eignar, verið taldar veigamikil vísbending um eignarhald. Þá getur viðhorf hefðanda og annarra aðila haft þýðingu í þessu sambandi, auk annarra atriða sem minna máli skipta.

Í Hæstarétti hafa gengið nokkrir dómar þar sem reynt hefur á hvort aðilar hafi hefðað beinan eignarrétt að afréttum eða öðrum svæðum utan landamerkja jarða. Ber hér að nefna H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði). Í öllum tilvikum var eignarhefð talin ósönnuð en ekki örlar á ráðagerð um að eigendalaus svæði verði ekki hefðuð. Af þessum dómum er ljóst að hefðbundin afréttarnot, þ.e.a.s. sumarbeit og e.t.v. önnur takmörkuð notkun, eru ekki nægjanleg ein sér. Jafnframt virðast ráðstafanir að lögum, svo sem sala tiltekinna réttinda, ekki hafa þýðingu við þetta mat. Samt sem áður verður af þessum dómum ráðið að ekki sé útilokað að hefða eignarrétt að slíku landsvæði. Skilyrði til þess eru hins vegar þröng.

Þá kemur til skoðunar hverjar séu kröfur dómstóla til eignarhefðar þegar um er að ræða land sem liggur innan merkja jarðar. Í H 1997 2792 (Laugavellir) var eignarhefð viðurkennd, enda þótt not hefðanda, sem jafnframt studdi rétt sinn við kaupsamning, hefðu verið sambærileg afréttarnotum, þ.e. beit og eftir atvikum önnur þrengri nýting. Í H 1939 28 (Einarsnes) taldist eignarhefð einnig fullnuð, enda þótt eignarheimild væri sögð glötuð og ekki annar grundvöllur fyrir hendi en takmörkuð not.

Þá er og ljóst að nýttar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar, sbr. H 1991 1444 (Skógar og Brúsholt) og H 1995 2120 (Nefsholt og Gata).

Það er áður rakið að skýrum réttarreglum um hefð var ekki til að dreifa fyrir setningu hefðarlaga nr. 46/1905. Í 12. gr. laganna kom fram að telja mætti eignarhald hefðanda fyrir gildistöku laganna til hefðartíma, þó þannig að engin hefð teldist fullnuð fyrr en í árslok 1910. Ljóst er að með þessu var ákveðið að hefðarlög giltu afturvirkkt en ákvæðið tók þó aðeins til hefðarhalds sem fyrir hendi var við gildistöku laganna.

²⁴ Sbr. Gaukur Jörundsson: „Um afrétti og almenninga“ (óbirt fjölrit), s. 14–15.

Um þýðingu venjuréttar er það að segja að afnot lands sem ekki uppfylla skilyrði hefðarlaga til hefðarhalds, geta ekki stofnað til eignarréttinda yfir landinu. Hins vegar kann viðurkennd beiting tiltekinna eignarráða, sem styðjast við aðrar eignarheimildir, að hafa áhrif á mat á því hvers eðlis eignarráðin eru, t.d. um sönnunarbyrði fyrir gildi eða efni eignarheimildar. Þýðing venju er því sönnunarlegs eðlis fremur en að þar geti verið um að ræða sjálfstæða eignarheimild.

3.3. Lög

Þá verður hugað að stofnun eignarréttinda með lögum. Átjándi öldin hefur löngum verið talin eitt mesta harðindatímabil í sögu þjóðarinnar og fjöldi jarða lagðist í eyði. Viðbrögð stjórnvalda voru þau að senda til landsins þriggja manna nefnd (landsnefndina fyrri) til að kynna sér landshagi og leggja fram tillögur um úrbætur. Það var við þessar aðstæður sem nýbýlatilskipunin um landnám og byggingu eyðjarða var gefin út, 15. apríl 1776. Í henni fólst heimild til að byggja jarðir á óbyggðum svæðum, jafnvel innan eignarlanda. Tilgangurinn var að hamla gegn fólksfækkun og eyðingu jarða með því að hvetja ungt fólk til að stofna heimili og byggja upp hin eyddu býli.

Samkvæmt ákvæðum tilskipunarinnar var skylt að taka í notkun „útlendi“ jarða sem lá notalaust og átti jarðeigandinn að hafa forgangsrétt til að byggja þar upp nýbýli. Ef hann gerði það ekki var öðrum látið það eftir. Á öðrum óbyggðum landsvæðum, þ. á m. „afréttaralmenningum“, höfðu allir jafnan rétt til að stofna nýbýli samkvæmt tilteknum reglum. Þetta gildi einnig um lönd og jarðir sem forðum voru í byggð en höfðu um langan aldur legið í eyði. Var þá litið svo á að enginn gæti lengur talist eigandi eða erfingi slíkra jarða.

Nýbýlatilskipunin var í gildi í rúm hundrað ár en ekki verður séð að hún hafi borið þann árangur sem til var ætlast. Þó er talið að um þrjátíu jarðir og hjáleigur hafi verið byggðar fyrstu tíu árin sem tilskipunin var í gildi, flestar að frumkvæði þeirra sem töldust eigendur þessara eyðjarða. Sjaldgæft er því að stofnað hafi verið til eignarréttinda á grundvelli nýbýlatilskipunar.²⁵

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni var kveðið á um að nýbýli mætti stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn gæti sannað sína eign. Í 2. gr. laganna var kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skyldi láta vita um fyrirætlun sína ef hann vildi stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu. Skilyrði til stofnunar nýbýla voru þannig þrengd

²⁵ Þorkell Jóhannesson, 1950: *Saga Íslendinga*. 7. b. Reykjavík. S. 254–255.

verulega og munu þess engin þekkt dæmi að nýbýli hafi verið reist á grundvelli þessara nýbýlalaga.²⁶

4. FLOKKUN LANDS

4.1. Almenn

Flokkun lands á grundvelli eignarhalds hefur verið með ýmsu móti í íslenskum rétti og hugtakanotkun ekki alltaf samræmd. Lengst af var að meginstefnu til greint á milli *jarða* og *afrétta*, auk *almenninga*. Þessi skipting kemur þegar fram í Grágás og má glögglega sjá í eftirfarandi ákvæði Jónsbókar:

Svá skulu almenningar vera sem at fornu hafa verit, bæði hit efra ok hit ytra; en ef menn skilr á, kallar annarr sér, annar afrétt eða almenning, þá festi sá lög fyrir er sér kallar ok stefni þing er menn eigu því máli at skipta, ok hafi haft upp þingboð fyrir fimt.²⁷

Hér má að auki nefna tilskipun um veiði á Íslandi 1849 og frumvarp til landbúnaðarlaga 1878.²⁸ Í nýbýlatilskipun 1776 og landamerkjälögum, bæði 1882 og 1919, er gengið út frá flokkun lands í jarðir og afrétti en hugtakið almenningur er ekki notað. Þess í stað er í nýbýlatilskipun talað um „afréttaralmenninga“ og í landamerkjälögum um „aðrar óbyggðar lendur“.²⁹ Á síðari tímum hefur þessi flokkun riðlast, ný hugtök komið fram og hin eldri verið notuð í fleiri en einni merkingu.

Með þjóðlendulögunum er komið á þeirri nýskipan að land er flokkað í tvennt, *eignarland* og *þjóðlendu*, sjá 1. gr. laga nr. 58/1998. Eignarland er skilgreint sem „landsvæði sem er háð einkaeignarrétti þannig að eigandi landsins fer með öll venjuleg eignarráð þess innan þeirra marka sem lög segja til um á hverjum tíma.“ Þjóðlenda er skilgreind sem „landsvæði utan eignarlanda þó að einstaklingar eða lög-aðilar kunni að eiga þar takmörkuð eignarréttindi.“ Hugtakið afréttur er ekki lengur notað sem lýsing á ákveðnu eignarformi lands og er skilgreint sem „landsvæði utan

²⁶ Þorkell Jóhannesson, 1948: *Alþingi og atvinnumálin. Landbúnaður og útvegsmál. Höfuðþættir.* (Saga Alþingis IV.) Reykjavík. S. 70.

²⁷ *Jónsbók* 1904, s. 185 (52. k. llb). Sbr. einnig *Grágás. Lagasafn íslenska þjóðveldisins.* Gunnar Karlsson, Kristján Sveinsson, Mördur Árnason sáu um útgáfuna. Reykjavík 1992. S. 342, 369 (46. k., 74. k. llb.).

²⁸ Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit meirihlutans), Reykjavík 1877. Frumvarp til landbúnaðarlaga fyrir Ísland (álit minnihlutans). Reykjavík 1878. Sjá einnig 1.–2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849 (*Lovsamling for Island.* 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 316).

²⁹ Í nýbýlatilskipuninni er greint á milli víðátta í byggðum sveitum, eignarlanda, afréttaralmenninga og loks eyðilanda og eyðijarða í byggð (*Lovsamling for Island.* 4. b. Kaupmannahöfn 1854. S. 251–257). Sjá 1. gr. landamerkjälaga nr. 5/1882 og 41/1919.

byggðar sem að staðaldri hefur verið notað til sumarbeitar fyrir búfé.“ Afréttur getur þannig verið hvort heldur er í eignarlandi eða þjóðlendu.

Hugtökin jörð, afréttur og almenningur samkvæmt hinni eldri flokkun hafa þýðingu við úrlausn mála á grundvelli þjóðlendulaga. Ræðst hún nánar af því hvernig þau falla að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*. Verður nú hugað að *jörðum*, *afréttum* og *almenninum* í þessu sambandi og einkanlega litið til stofnunar, nýtingar, afmörkunar og inntaks réttinda og skyldna. Óbyggðanefnd leggur þó áherslu á að sú flokkun er ekki fortakslaus og að dæmi finnist um landsvæði sem ekki verða felld í neinn framangreindra flokka, sbr. einnig umfjöllun í kafla 4.5.

4.2. Jörð

Komið hefur fram að helstu stofnunarhættir beins eignarréttar hér á landi eru nám, hefð og lög. Samkvæmt því sem í Landnámu greinir voru sum landnám í öndverðu mjög stór en var smám saman skipt niður í smærri einingar, jarðir. Um þetta eru ýmis dæmi, sbr. t.d. eftirfarandi frásögn af Skalla-Grími Kveldúlfssyni:

Skalla-Grímr var þar um vetrinn, sem hann kom af hafi, ok kannaði þá allt herað. Hann nam land útan frá Selalóni ok et efra til Borgarhrauns ok suðr allt til Hafnarfjalla, herað allt svá vítt sem vatnföll deila til sjóvar. ...Síðan skipaði hann heraðit sínum félagum, ok þar námu margir menn síðan land með hans ráði. Skalla-Grímr gaf land Grími enum háleyska fyrir sunnan fjörð á milli Andakílsár ok Grímsár; hann bjó á Hvanneyri. Úlfr hét son hans, faðir Hrólfs í Geitlandi.³⁰

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög gert ráð fyrir að landsvæði jarðar væri afmarkað með landamerkjum.³¹ Þannig er mælt fyrir um það í Jónsbók að við sölu lands skyldu aðilar „kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gæða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í önnur lönd, eða aðrir menn eigi þanneg 'tøk“. Jafnframt var seljanda jarðar skylt að ganga á merki innan tólf mánaða, með þeirri undantekningu m.a. að eigi var „skylt at ganga á merki þar er fjöll þau eru, er vatnföll deilaz millum heraða, ok eigi er skylt at ganga ór búfjargangi á fjöll upp, kveða skal þar á merki“³². Væri uppi ágreiningur um eignarhald á tilteknu landsvæði og „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ skyldi leysa úr því máli eftir ákveðnum reglum. Í því fólst m.a. að sá „er sér kallar þá jörð“ þurfti að leiða fram vitni máli sínu til stuðnings. Svardagi

³⁰ *Landnámabók* 1986, s. 71, sbr. einnig s. 139–146, 230–232.

³¹ *Grágás* 1992, s. 342 (46. k. lþ.).

³² *Jónsbók* 1904, s. 124 (6. k. lbb). Samkvæmt ákvæðum Jónsbókar voru menn einnig í vissum tilvikum skyldir til að gera svokallaðan „löggarð“ um töðuvöll sinn, engjar og einnig bæja á milli, sbr. bls. 159–163 (31.–32. k. llb.).

vitnis skyldi vera á þessa leið: „þat hefir ek heyrt, at þar skilr mark á meðal eignar bónda ok almennings eða afréttar...“³³

Með landamerkjalogum, nr. 5/1882, var þó fyrst kveðið á um almenna skyldu landeiganda eða umráðamanns jarðar til að setja glögg landamerki fyrir jörð sinni, þar sem þau voru ekki fyrir, halda þeim við og skrásetja, sbr. 1.–3. gr. Samsvarandi ákvæði eru í 1.–3. gr. núgildandi landamerkjalaga, nr. 41/1919.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur jarðeiganda innan merkja jarðar sinnar. Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, veiði, vatns, reka og jarðefna. Síðar verður vikið að hliðstæðum atriðum varðandi afrétti.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur landeigandi átt beit og annan jarðargróður á jörð sinni, sjá nánar í kafla 4.7. Hann hefur sjálfur stjórnað því hvenær, hversu lengi og hvaða fjölda fjár þar væri beitt.

Á sama tíma hefur að meginreglu verið kveðið á um einkarétt jarðeiganda til veiði fugla, fiska og annarra nytjadyra á jörð sinni.³⁴ Í sumum tilvikum hefur beinlínis verið tekið fram að rétt landamerki jarðar hvorrar skyldu ráða veiði á landi.³⁵

Hér má að auki nefna þá meginreglu vatnalaga, nr. 15/1923, að vatnsréttindi fylgi landareign hverri, sbr. ákvæði 2. gr.³⁶ Regla þessi á rætur að rekja til ákvæða Grágásar og Jónsbókar.³⁷ Um vatnsréttindi voru þó að sönnu fábrotin fyrirmæli lengst af í íslenskri löggjöf og lutu þá fyrst og fremst að notum vatns til neyslu og áveitu. Stóð um það nokkur fræðilegur ágreiningur í hvaða mæli vatnsréttindi tilheyrðu viðkomandi fasteign og endurspeglast sá ágreiningur m.a. í viðhorfum innan Fossanefndarinnar svokölluðu sem lagði drögin að gildandi löggjöf um vatnsréttindi, vatnalögum nr. 15/1923.³⁸ Með þeim var sú tilhögun þó óumdeilanlega staðfest að allir

³³ *Jónsbók* 1904, s. 186 (52. k. llb.).

³⁴ Sjá t.d. *Jónsbók* 1904, s. 188–192 (56.–57. k. llb.); 1. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 121. gr. vatnalaga, nr. 15/1923; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957; 1. mgr. 2. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 2. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970, og 2. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

³⁵ Sjá t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954 og 1. mgr. 4. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966.

³⁶ Sjá nú einnig 2.–3. gr. laga nr. 57/1998 um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu.

³⁷ Sjá t.d. *Grágás* 1992, s. 324–325, 350–351 (34., 35. og 52. k. lb.). *Jónsbók* 1904, s. 188–190 (56. k. llb.).

³⁸ Ólafur Lárusson sýnist þó hafa verið þeirrar skoðunar að vatnsréttindi, þ.m.t. réttur til grunnvatns, hafi jafnan fylgt landareign og studdi þá skoðuna sína m.a. túlkun ákvæða Grágásar og Jónsbókar þ.a.l., sbr. Ólafur Lárusson, *Skrifaðir kaflar úr hlutarétti, Vatnsrjettur*, Reykjavík 1929. Í H 1963 173 segir

helstu þættir vatnsréttinda og vatnsnota tilheyrðu þeirri fasteign sem land ætti undir vatninu, þ.m.t. orkunýtingarrétturinn, sbr. 49. gr. laganna. Hefur það enn frekar verið staðfest með síðari niðurstöðum Hæstaréttar, sbr. t.d. H 1955 431 og H 1963 173. Með lögtöku laga nr. 57/1998 var jafnframt staðfest að eigandi fasteignar færi með eignarráð þess grunnvatns sem undir fasteign hans myndist.

Á sama hátt hefur sú meginregla gilt að hver maður ætti reka fyrir sínu landi.³⁹ Rekabálkur Jónsbókar er að stærstum hluta enn í gildi, sjá nánar í kafla 4.9.

Af ákvæðum Grágásar um rétt leiglendings til mótaks í leigulandi og Jónsbókar um sams konar rétt til torfskurðar verður jafnframt ályktað að jarðeigandi hafi átt einkarétt til jarðefna á jörð sinni.⁴⁰ Sama meginregla virðist koma óslitið fram í síðari tíma löggjöf.⁴¹ Framangreind lagaákvæði miðast við og endurspegla tilganginn með stofnun hveirrar jarðar, að stunda þar búskap og nýta þannig landið til viðurværis.

Þá hafa eigendur og ábúendur jarða átt sérstökum lögákvæðnum skyldum að gegna. Nefna má að samkvæmt ákvæðum Grágásar og Jónsbókar skyldu þeir bera boð um þinghald milli bæja.⁴² Höfuðskyldan hefur þó fyrir og síðar falist í skattgreiðslum.

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97.⁴³ Tíund var í reynd 1% eignarskattur sem lagður var á jarðnæði bænda og flestar aðrar eigur landsmanna. Með jarðabókum á 17. öld og síðar leituðust stjórnvöld við að fá sem gleggsta hugmynd um skattskyldar jarðeignir í landinu og verðmæti þeirra og eru dæmi um að reynt hafi verið að meta jarðir að nýju til að komast sem næst raunvirði þeirra. Sjá nánar í kafla 5.2.

Notkun hugtaksins *jörð* í löggjöf hefur verið breytileg og á stundum óljós. Þannig bregður fyrir hugtakinu *aðalbóli* í Grágás og *höfuðbóli* í Jónsbók þegar rætt er um þær jarðir sem síst skyldi farga undan ættargóssi. Hugtakið *staður* er einnig víða notað í heimildum um sérstakan flokk kirkjujarða. Það táknaði fyrst og fremst full eignarráð kirkjustofnunar yfir heimalandi sínu.⁴⁴

síðan beinlínis að það sé forn regla í íslenskum rétti að hver maður eigi vatn og veiði fyrir sinni jörð, sbr. 56. kap. IIb. Jónsbókar.

³⁹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 194–196 (6. og 60. k. IIb.).

⁴⁰ Sjá *Grágás* 1992, s. 345 (48. k. Ibb.). *Jónsbók* 1904, s. 135–136 (6. og 7. k. IIb.).

⁴¹ Sjá 3. k., 8.–10. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi (*Lovsamling for Island*. 5. b. Kaupmannahöfn 1855. S. 454–455), 1. mgr. 3. gr. og 13. gr. námulaga, nr. 61/1907, 1. gr. námulaga, nr. 24/1973 og 3. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998.

⁴² *Grágás* 1992, s. 182 (42. k. um fjárleigur). *Jónsbók* 1904, s. 106–108, 110–112 (29. og 32. k. ffb.).

⁴³ Sjá einnig t.d. lög um fasteignamat, nr. 22/1915, 3/1938, 70/1945, 28/1963, 94/1976, 6/2001.

⁴⁴ Sbr. Magnús Stefánsson 2000: *Staðir og staðamál. Studier i islandske egenkirkelige og beneficialrettslige forhold i middelalderen*. I. Bergen. S. 35.

Í Grágás og Jónsbók er ekki minnst á hjáleigur enda var leiguliða óheimilt að leigja út frá sér nema með leyfi landeiganda.⁴⁵ Ekkert virðist þó hafa verið því til fyrirstöðu að sjálfseignarbóndi leigði öðrum skika af landi sínu. Sjálft hugtakið *hjáleiga* kemur ekki fyrir í heimildum fyrr en í byrjun 15. aldar.⁴⁶ Fram að þeim tíma voru önnur hugtök notuð eins og *heimalönd*, *smálönd* og *hjábyli*.⁴⁷ Hjáleigubýggð mun fyrst hafa myndast á 13. öld en vaxið mjög á 14. öld.⁴⁸

Sumar hjáleigur urðu til í sellöndum þegar reynt var að breyta selstæði í varanlegan bústað.⁴⁹ Á grundvelli nýlegra rannsókna hefur þeirri kenningu verið haldið fram að seljabúskapur hafi mjög snemma orðið mikilvægur þáttur í íslenskum landbúnaði. Þar er jafnframt dregin sú ályktun að selstæði hafi í fyrstu verið í heimalöndum en snemma færst yfir á svæði sem öllum var heimilt að nýta. Þessi sameiginlegu sellönd hafi síðan komist í einkaeigu eða ábúendur einstakra jarða gert tilkall til þeirra.⁵⁰ Um þetta verður þó varla fullyrt nema hvert tilvik sé skoðað sérstaklega.

Hvernig sem til hjáleigubúskapar var stofnað í öndverðu var lengi ekki gert ráð fyrir að hjáleigur væru tíundaðar sérstaklega í jarðabókum. Það er ekki fyrr en í tilskipun um nýtt jarðamat frá 1. september 1848 að kveðið er á um að hjáleigur skuli metnar sem sérstakar jarðir ef þær hafi sín sérstöku landmerki og virðist þeirri reglu hafa verið fylgt í löggjöf eftir þann tíma.

Lögbyli var annað hugtak yfir jörð og þá gjarnan notað til að greina á milli *heimajarðar* og hjáleigu. Elstu dæmi þess í Orðabók Háskólans eru frá 16. öld. Í Grágás kemur þó fyrir hugtakið *lögþú* þegar rætt er um þá menn sem rétt sé að kveðja til búakviðar, en merkingin er að öðru leyti óljós. Í Jarðabók Árna og Páls má einnig sjá þess merki að lögþúli hafi verið skilgreint sem jörð er ætti skyldurekstur á afrétt.⁵¹ Þau

⁴⁵ Grágás 1992, s. 344 (48. k. lþ.).

⁴⁶ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 660 (árið 1401). Ólafur Lárusson (1944) telur elstu öruggu heimildina þar sem *hjáleiga* kemur fyrir vera frá 1431 (*Byggð og saga*. Reykjavík. S. 55).

⁴⁷ Árni Daníel Júlíusson, 1996: *Bønder i pestens tid. Landbrug, godsdrift og social konflikt i senmiddelalderens islandske bondesamfund*. Kaupmannahöfn. S. 94.

⁴⁸ Helgi Þorláksson, 1991: *Vaðmál og verðlag*. Reykjavík. S. 462–463.

⁴⁹ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 398. *Jarðabók Árna og Páls* 5 (Kph. 1931–1933), s. 98. *Jarðabók Árna og Páls* 6 (Kph. 1938), s. 231. *Jarðabók Árna og Páls* 7 (Kph. 1940), s. 232. *Jarðabók Árna og Páls* 8 (Kph. 1926), s. 382, 398, 431. *Jarðabók Árna og Páls* 9 (Kph. 1930), s. 335. *Jarðabók Árna og Páls* 10 (Kph. 1943), s. 4, 298. *Jarðabók Árna og Páls* 11 (Kph. 1943), s. 13, 66, 96, 98, 111, 123, 148, 153, 225, 252, 257, 272, 280, 333, 347, 368.

⁵⁰ Hitzler, Egon 1979: *Sel – Untersuchungen zur Geschichte des isländischen Sennwesens seit der Landnahmezeit*. Ósló. S. 213–215, 226.

⁵¹ *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 13. b. *Fylgiskjöl*. Reykjavík. S. 24.

hugtök sem hér hefur verið gerð grein fyrir lýsa mismunandi tegundum jarða en veita ekki frekari vitneskju um eignarréttarlega þýðingu hugtaksins jörð í samanburði við hugtökin afréttur og almenningur.

Þá kemur til athugunar hvort land innan jarðar geti haft mismunandi eignarréttarlega stöðu.

Hugtakið *heimaland* kemur víða fyrir í heimildum, ekki síst máldögum. Í Jónsbók birtist það fyrst í fyirsögn 53. kafla landsleigubálks: „Um afréttarfé ef það gengur í heimaland.“ Einnig er minnst á það í réttarbót Hákonar Magnússonar konungs árið 1305:

Þat er góðr vilji várr um geldfé at þat sé sektalaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa ok gefa enga sök á því.⁵²

Hér sýnist *heimaland* merkja jörð aðskilda frá því landsvæði þar sem geldfé gengur að jafnaði, þ.e. afrétti.

Í máldögum er heimaland haft um þá jörð sem kirkja stóð á, stundum til aðgreiningar frá öðrum jörðum sem eignaðar voru kirkjunni. Í yngri heimildum eru þó dæmi um að heimaland hafi verið sérstök bújörð, aðskilin frá þeirri jörð sem hún heyrði undir. Í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns segir t.d. um jörðina Íshól í Ljósavatnshreppi að hún sé eign staðarins í Laufási og kallist „heimaland þess staðar“, þó að þaðan liggja næstum hálf önnur þingmannaleið, eða 50 km, til Íshóls.⁵³

Einnig hefur verið bent á að í heimildum frá 18. öld virðist *heimaland* stundum vera haft um „einskonar millistig á milli lögbýlis og hjáleigu, þó skyldara hjáleigu“. Býli sem á þennan hátt nefnist heimalönd í fyrrgreindum heimildum séu einatt mjög forn hjálönd eða hjáleigur sem byggst hafi áður en kom til hinnar eiginlegu hjáleigubýggðar. Venjuleg merking orðsins heimaland sé önnur, þ.e. afmörkuð landareign ákveðinnar, einstakrar jarðar heima fyrir, gagnstætt afrétti.⁵⁴

Hugtök þau sem hér hefur verið fjallað um koma víða fyrir í fjallskilareglugerðum án þess að þau séu skilgreind nánar. Þó er að finna undantekningar eins og fjallskilareglugerð fyrir Mýrasýslu, nr. 88/1892, en þar segir meðal annars svo í 4. gr.:

Heimalönd. Heimaland jarðar liggur umhverfis bæ hennar og út frá túni, og er hvergi sundur skorið af annarri landareign. Sumra jarða heimalandi utanhúss má aftur skipta í tvennt:

⁵² Jónsbók 1904, s. 292.

⁵³ Jarðabók Árna og Páls 11, s. 143.

⁵⁴ Björn Teitsson, 1973: *Eignarhald og ábúð á jörðum í Suður-Þingeyjarsýslu 1703–1930*. Reykjavík. S. 78–79.

a. *Búfjárhagar* er sá hluti af landareign jarðar, er búpeningur hennar gengur jafnaðarlega í árið um kring. Hér með teljast og engjar í heimalöndum. Flestra jarða heimaland heyrir allt undir þennan staflið.

b. *Útlenda* kallast hér sá hluti af heimalandi jarðar, er liggur út frá búfjárhögum hennar á eina hlið eða fleiri, og verður sökum fjarlægðar eða afstöðu eigi varinn almennings fé, eða notaður stórum meir til sumarbeitar af ábúanda þeirrar jarðar en mörgum öðrum. Þetta á aðeins við um landmiklar jarðir, er liggja við afrétt.⁵⁵

Í tilvitnaðri fjallskilareglugerð er gert ráð fyrir að útlenda sé hluti heimalands. Sami eða svipaður skilningur kemur reyndar fram í nýbýlatilskipuninni 15. apríl 1776 þegar fjallað er um „útlendi“ eignarlanda en þar skyldi jarðeigandinn hafa forgangsrétt til að byggja upp nýbýli. Einnig er rétt að benda á það sem Þorvaldur Thoroddsen segir í riti sínu *Lýsing Íslands* að útlendur „[heiti] þeir hlutir af heimalandi, er liggja út frá búfjárhögum“.⁵⁶

Í löggjöf tuttugustu aldar gætir þess í sívaxandi mæli að þær fasteignir eða fasteignaréttindi sem áður höfðu án sundurgreiningar verið felld undir jarðarhugtakið séu flokkaðar og skipt upp með nýjum hætti. Í fjölda laga er vikið að hugtökunum jörð, lögbýli, landareign lögbýla, eyðijarðir og heimaland jarða. Settar eru fram ýmsar skilgreiningar, sem oft vísa til annarra laga að einhverju leyti.⁵⁷

Niðurstaða óbyggðanefndar er sú að almennt megi gera ráð fyrir því að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur ráðist af búskaparháttum og umfangi bús á hverjum tíma. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi farið með umráð og hagnýtingu, ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland almennt.

Landsvæði hvernar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Heimaland jarðar sýnist að jafnaði hafa tekið til alls lands henni tilheyrandi, gagnstætt hins vegar afréttum. Ekki virðist almennt hafa verið gert ráð fyrir skiptingu jarðar í heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og annað land, úthaga eða afréttarland, í takmarkaðri notum. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar undir einstakar jarðir lá

⁵⁵ *Stjórnartíðindi fyrir Ísland árið 1892*. B-deild. Reykjavík 1892. S. 140.

⁵⁶ Þorvaldur Thoroddsen, 1919: *Lýsing Íslands*. 3. b. Kaupmannahöfn. S. 189.

⁵⁷ Sjá t.d. vatnalög, lög um lax- og silungsveiði, jarðalög, ábúðarlög og lög um fasteignamat.

eða liggur sjálfstætt afréttur, sjá einnig kafla 4.4. og 4.5. Í slíkum tilvikum er þó oft fyrir að fara glöggum og óumdeildum merkjum milli heimajarðar og afréttar, sbr. t.d. afréttina Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði. Af slíkum einstökum dæmum verða hins vegar engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar. Sýnist þvert á móti mega leggja þá meginreglu til grundvallar að heimaland jarðar nái til alls lands henni tilheyrandi, nema sérstök frávik leiði til annars.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er eða hefur verið jörð eða hluti hennar sé beinum eignarrétti háð.

Þó svo að hugtakanotkun hafi ekki fyrir og síðar verið samræmd milli einstakra laga á þessu sviði, er ekki þar með sagt að hún stangist á. Mestu máli skiptir í þessu sambandi að við það mat sem fram fer fyrir óbyggðanefnd sýnist eftir sem áður mega líta til hinnar fornu og almennu skiptingar í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*, þar sem *jörð* hefur þá réttarstöðu og réttarsögulegu stöðu, sem hér hefur verið gerð grein fyrir.

4.3. Almenningar

Hugtakið almenningur hefur haft margræða merkingu í löggjöf fyrir og síðar. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að almenningar séu á landi, hafi og í vötnum en hugtakið hefur allt eins verið notað um ítaksrétt, t.d. rétt til nytja af skógi eða fjöru.⁵⁸ Eftirfarandi umfjöllun miðast fyrst og fremst við landalmenninga, þ.e. afmarkað landsvæði. Um slík landsvæði giltu tilteknar reglur sem einkum vörðuðu rétt til beitar, veiði og reka.

Fræðimenn hefur greint á um hvernig háttað sé eignarrétti að almenningum og hvort þá sé fyrst og fremst að finna inn til lands eða út við haf.⁵⁹ Sett hefur verið fram sú kenning að land sé annað hvort eignarland eða almenningur. Almenningar séu svæði inn til lands sem fjórðungsmenn hafi átt saman á grundvelli Grágásar og síðar Jónsbókar. Þar væri um að ræða sektarfé til fjórðungsmanna, land sem varð eftir þegar farið var að setja merki á milli býla, eða ónumið land.⁶⁰ Eignarrétturinn hefði flust yfir til ríkisins ekki síðar en við gildistöku nýbýlatilskipunarinnar 1776. Hugtakið afréttur fæli einvörðungu í sér ítaksrétt í almenningssvæði, þ.e. ríkisland, að þeim tilvikum

⁵⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 2. b. Kaupmannahöfn 1893. S. 305, 310, 620, 708, 866, 868–869. *Íslenskt fornbréfasafn*. 4. b. Kaupmannahöfn 1897. S. 141. *Íslenskt fornbréfasafn*. 9. b. Reykjavík 1909–1913. S. 642.

⁵⁹ Sbr. Þorvaldur Thoroddsen 1919, s. 187–189.

⁶⁰ Bjarni Jónsson frá Vogu, 1917–1919: *Almenningar og afrjettir*. Nefndarálit meiri hluta Fossanefndar (B). S. 20–22, 24. Sjá hins vegar Eggert Briem, 1917: „Um afrjettir og almenninga.“ *Lögrjetta* 11. apríl 1917. S. 61–62.

undanskildum þegar um beitiland tilheyrandi einstökum jörðum væri að ræða.⁶¹ Ítaksrétturinn fæli fyrst og fremst í sér rétt til beitar og veiði. Þessum sömu sjónarmiðum var haldið fram af hálfu ríkisins í H 1981 1584 (Landmannaafreittardómur síðari) en var hafnað.

Einnig hafa komið fram gerólíkar kenningar um almenninga. Almenningar hafi legið við sjó og verið veiðistöðvar en ekki grasnytjar eða upprekstrarlönd til fjalla. Þeir hafi orðið til löngu eftir að landið var numið, með samkomulagi við landeiganda. Alþýða manna í fjórðungnum hafi þá öðlast þar þau réttindi sem lög gerðu ráð fyrir í almenningum, yfirleitt gegn greiðslu tolls.⁶²

Helsta ákvæði Grágásar um almenninga hljóðar svo:

Það er mælt að almenningar eru á landi hér. Það er almenning er fjórðungsmenn eiga allir saman. Þar eiga menn að fiskja og fygla svo að koma þangað er mánaður lifir vetrar og vera þar sjö mánaði. Þá skal almenning liggja fimm mánaði svo að sá einn skal þá beita er næstur býr. Þar eiga menn að höggva við og telgja og færa til skips eða búða, og er þá heilagur viðurinn.⁶³

Helsta ákvæði Jónsbókar um almenninga hljóðar svo:

Þat eru almenningar er at fornu hafa verit. Sætr má hverr þeira gera er þann almenning eigu er vill at sitja í sumarsetri, ef þat er ór búfjargangi. En ef tveir menn ganga báðir í eina sláttu senn, hafi báðir þat er þeir slá. En ef þá skilir á, hvár þeira fyrri orti á, hafi sá sitt mál er sannar með einseiði, nema hinn hafi fleiri vátta í móti. Fiskivotn ǫll i almenningi eru ǫllum jafnheimil; þar megu menn fiskja ok fygla. Engi skal beita almenning frá krossmessu á vár ok til Bótólfsvöku; þar eigu menn at telgja við ok færa til skips eða búða, ok er þá heilagur viðrinn. Nú koma menn þar ǫðru skipi ok fá eigi þar farm, en aðrir hafa meirr en farm sínu skipi, hvárt er þat er viðr eða hvalr, þá er rétt at þeir taki farm sínu skipi, ok bæti hinum fyrir starf sitt. Nú kemr hvalr, þá er menn eru í almenningi, þá skal boð upp skera sá er næstr býr ok láta fara alla vega sem dagr deiliz; sekr er hann sex aorum við konung, ef hann skerr eigi boð upp, en eyri hverr er fellir, nema nauðsyn banni...⁶⁴

Samkvæmt Jónsbók var gerður sá meginmunur á almenningum og afréttum að í þeim fyrrnefndu mátti slá og gera sel en í þeim síðarnefndu ekki.⁶⁵

Því hefur verið haldið fram að ýmis ákvæði Jónsbókar um almenninga upp til fjalla miðist við aðstæður í Noregi en ekki á Íslandi.⁶⁶ Í því sambandi hefur verið bent

⁶¹ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 27–30.

⁶² Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶³ Grágás 1992, s. 369 (74. k. lbp.).

⁶⁴ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.).

⁶⁵ Jónsbók 1904, s. 176, 193 (46. og 59. k. llb.).

á beina samsvörun tveggja helstu ákvæða Jónsbókar um þetta efni, í 52. og 59. k. llb., við norsk lög.⁶⁷ Óvíst er því að hve miklu leyti þau hafa haft raunverulega þýðingu hér á landi, a.m.k. er ljóst að afréttarsvæði er að finna víða um land en almenninga „hið efra“ sér lítinn stað. Að löggjöf frátalinni eru heimildir um þá ekki aðrar en örnefni á stöku stað. Heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru hins vegar allnokkrar. Þá sjaldan vísað er í fyrnefnt ákvæði Jónsbókar virðist hafa verið um slíka almenninga að ræða.⁶⁸ Hins vegar verður ekki séð að almenningur hafi almennt verið notað um óbyggð svæði sem enginn hafði nýtt af. Um slík svæði virðist fremur hafa verið notað orðið óbyggðir, stundum e.t.v. einnig öræfi.⁶⁹

Þess eru samt sem áður ýmis dæmi í síðari tíma löggjöf að fjallað sé um almenninga.⁷⁰ Hugtakið er þá oft notað í mun víðtækari merkingu en áður. Þannig er gert ráð fyrir að almenningar séu landsvæði sem enginn aðili geti talið til einstaklings-eignarréttinda yfir.⁷¹ Ekki er þá gerður greinarmunur á annars vegar almenningum skv. hinum eldri skilningi hugtaksins, og hins vegar öræfasvæðum, sem engar hefðbundnar nýttar eru af.⁷²

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítill eða enginn er tímar liðu fram.⁷³ Heimildir skortir hins vegar um hvernig það kann að hafa gerst. Í

⁶⁶ Eggert Briem 1917, s. 61–62.

⁶⁷ Sjá eldri Frostapingslög (k. XIV, 7 og 8) og landslög Magnúsar Hákonarsonar (llb., 61. k.) í *Norges gamle love indtil 1387*. 1. b. Christiania 1846. S. 250–251. *Norges gamle love indtil 1387*. 2. b. Christiania 1848. S. 144–145.

⁶⁸ Sjá t.d. *Íslenskt fornbréfasafn*. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 485. Að vísu kemur hugtakið almenningur fyrir sem afmarkað beitiand í svonefndum Þjósártungudómi, en um sanngildi hans leikur vafi. Sbr. Aðalgeir Kristjánsson og Stefán Karlsson, 1979: „Fimm hundruð ára dómur eða fals?“ *Gripla* III. S. 104–114.

⁶⁹ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 43.

⁷⁰ Sjá t.d. 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1879 ásamt fylgiskjölum þeirra laga, 4. gr laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 4. gr. laga um afréttarmálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.

⁷¹ Gaukur Jörundsson, 1982–1983: *Eignarréttur* II, s. 133. Þorgeir Örlygsson: „Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 576. Sjá einnig 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954; 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966; 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; 8.–1. gr. tilskipunar frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi. Sjá einnig 1. gr. námulaga, nr. 50/1909.

⁷² Sbr. t.d. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 5/1882, 1. mgr. 1. gr. landamerkjálaga, nr. 41/1919.

⁷³ Ólafur Lárusson, 1950: *Eignarréttur*. Reykjavík. S. 83.

Því sambandi má benda á að í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns eru jöfnum höndum notuð orðin afréttur og almenningur eða almenningsafrétt, þegar um er að ræða afrétt sem margir nota sameiginlega.⁷⁴ Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunn-eignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Ekki er þó útilokað að slík landsvæði finnist og eins getur hugtakið haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum.

4.4. Afréttir

Uppruni hugtaksins *afréttur* er óljós en sett hefur verið fram sú kenning að afréttur hafi í upphafi merkt þá athöfn að reka geldfé úr heimahögum til fjarlægara beitilands. Síðar hafi það að auki farið að merkja réttinn til að reka fé í þetta beitiland. Loks hafi þriðja merkingin komið við hlið hinna, þ.e. svæðið sem rekið var á.⁷⁵

Afréttur hefur oft verið skilgreindur sem afmarkað landsvæði, að jafnaði utan byggðar, sem að fornu og/eða nýju hefur verið nýtt sem sumarbeitiland.⁷⁶ Þessi skýring virðist komast einna næst því sem sagt er um afrétti í Grágás og Jónsbók.⁷⁷

Allt frá tíma Grágásar hafa íslensk lög fyrst og fremst gert ráð fyrir að afréttur væri afmarkaður frá aðliggjandi jörðum, fremur en að þess gerðist þörf að hann væri skýrt afmarkaður í heild sinni. Í kafla 4.2. var gerð grein fyrir ákvæðum Jónsbókar um úrlausn ágreinings er „kallar annarr sér, annarr afrétt eða almenning“ og merkjalýsingu (eða merkjagöngu) við sölu lands. Sá er næstur þjó afrétt gat stefnt þeim við sig til garðlags er afréttinn áttu, að tilteknum skilyrðum uppfylltum.⁷⁸ Ákvæði Grágásar voru mjög keimlík því sem hér hefur verið lýst en ekki eins ítarleg. Í landamerkjalogum, nr. 5/1882, er einungis kveðið á um að landamerkjum afrétta og annarra óbyggðra lendna skuli haldið við „að því leyti því verður við komið“. Skylda jarðeigenda til merkjasetningar, viðhalds merkja og skrásetningar þeirra er hins vegar afdráttarlaus. Landamerkjalog, nr. 41/1919, sem enn gilda, verður að skilja svo að landamerki afrétta skuli skrásett. Hins vegar kemur skýrt fram að einungis skuli setja merki og halda við merkjum ef sá krefst þess sem land á að afrétti. Enn sem fyrr

⁷⁴ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. Atriðisorðaskrá. Reykjavík 1990. S. 7 (almenningsafrétt, almenningur).

⁷⁵ Bjarni Jónsson frá Vogu 1917–1919, s. 43.

⁷⁶ Efnislega svo í lögum um afréttarmálefni, fjallskil o.fl. Sjá jafnframt 1. gr. þjóðlendulaga, nr. 58/1998.

⁷⁷ *Jónsbók* 1904, s. 176–177, 187 (46. og 54. k. llb.). Sbr. einnig Grágás 1992, s. 330–331, 340, 342 (38., 44. og 46. k. lbp.).

⁷⁸ *Jónsbók* 1904, s. 187 (54. k. llb.).

miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Síður er talin þörf á að afmarka afrétti í heild sinni með skýru móti. Sjá nánar í kafla 5.5.

Ætla má að sum afréttarlönd hafi legið innan upphaflegra landnáma. Önnur hafa legið utan þeirra. Sú kenning hefur verið sett fram að réttur til afrétta hafi í upphafi orðið til með afnotanámi á landi sem hvorki var háð eignarrétti einstaklinga né ríkis.⁷⁹ Af heimildum verður hins vegar ekki ráðið að landnámsmenn hafi numið land til annars en fullrar eignar. Afréttir virðast þannig hafa orðið til á þrennan hátt. Í fyrsta lagi er mögulegt að landsvæði hafi verið numið, gengið kaupum og solum og fyrr eða síðar verið lagt til afréttar. Í öðru lagi getur verið um það að ræða að land hafi verið numið en beinn eignarréttur ekki yfirfærst og fallið niður. Í aldanna rás hafi menn óátalið farið að nýta svæðið sem afrétt. Í þriðja lagi kann ónumið landsvæði að hafa verið tekið til afnota sem afréttur, enda þótt með óformlegum hætti væri.

Með tilliti til uppruna afrétta má flokka þá í þrennt. Í fyrsta lagi er um þá afrétti að ræða sem kalla má *samnotaafrétti*. Þar er um að ræða afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Sýnast afréttir þeir sem lögbækurnar tóku til einkum falla í þennan flokk. Óhætt sýnist að álykta sem svo að hluti þeirra landsvæða, a.m.k., sem viðkomandi afréttir taka og/eða tóku til hafi legið utan þeirra svæða sem numin voru en eignarheimildir snemma fallið niður, hafi svo verið. Rétturinn til þeirra hafi orðið til með því að íbúar byggðarlagsins hafi tekið viðkomandi landsvæði, sem legið hefur utan þáverandi byggðarmarka, til sumarþeirra fyrir búþening og eftir atvikum annarra takmarkaðra nota.

Í öðru lagi er um að ræða *afrétti einstakra jarða og stofnana*, en þar er um þá afrétti að ræða sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Rekstur annarra aðila var þá heimill skv. venjum og samningum, en gegn greiðslu afréttartolls. Umræddir afréttir eru að meginstefnu til skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða í sumum tilvikum af öðrum fasteignum. Tilurð þessara afrétta er ekki með öllu ljós en þeim skýringum hefur m.a. verið hreyft að umræddir afréttir hafi verið hluti af landnámi einstakra landnámsjarða, en vegna legu sinnar, landkosta og búskaparháttanna verið nýttir til upprekstrar.

Í þriðja lagi er svo um það að ræða að land eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lagt til afréttar.

Eignarréttarleg þýðing hugtaksins í löggjöf hefur verið á reiki. Hefðbundin greining gerir ráð fyrir að afréttir verið flokkaðir í þrennt. Í fyrsta lagi er um að ræða afrétti sem eru fullkomið eignarland, t.d. þegar lönd jarðar hafa verið lögð til afréttar. Í öðru lagi geta afréttir verið í afréttareign, og hún eingöngu talin fela í sér þrengri eignarráð, fyrst og fremst beitarrétt og veiði. Í þriðja og síðasta lagi er um að ræða

⁷⁹ Þórður Eyjólfsson: „Um afrétti og réttindi, sem afréttareign fylgja.“ September 1970 (ópr. fjölr.). S.1.

afréttarítök sem felast þá í rétti jarðar eða jarða til uppreksturs á afrétt tilheyrandi annarri jörð eða stofnun, oftast gegn gjaldi. Sá afréttur getur verið hvort heldur er háður beinum eignarrétti eða einungis afréttareign, sbr. fyrri flokkana tvo. Hugtakið afréttareign getur svo haft víðtækari skírskotun, þ.e. framangreint afbrigði takmarkaðra eignarréttinda að landi.

Þá kemur til skoðunar hver hafi verið réttur manna til landsnytja innan afrétta (og almenninga). Þar verður einna helst litið til þeirra landsnytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. beitar, reka, veiði, vatns og jarðefna, sbr. kafla 4.2.

Frá tíma Grágásar og fram á þennan dag hefur verið kveðið á um það í löggjöf hverjir mættu reka á afrétt, hvenær, hversu lengi mætti beita þar og hverjar skorður yrðu settar við fjölda fjár. Ákvæði Grágásar og Jónsbókar miðuðust við afrétt er menn „eigu tveir eða fleiri saman.“ Samkvæmt lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969 áttu „allir búfjáreigendur, sem landsafnot hafa í hreppi eða á félagssvæði...“ upprekstrarrétt á afrétt hrepps eða annars upprekstrarfélags. Um upprekstrarrétt á afréttarland, sem lá undir einstaka jörð eða stofnun, fór hins vegar eftir fornri venju eða samningum. Sömu reglur er að finna í núgildandi lögum um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 6/1986.⁸⁰ Sjá nánar í kafla 4.7.

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru rýmri en varðandi afréttina. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur, sjá nánar í kafla 4.9.⁸¹

Í Grágás er kveðið á um rétt manna til að veiða í almenningum.⁸² Sams konar ákvæði voru í gildi samkvæmt Jónsbók.⁸³ Ekki er minnst á afrétti sérstaklega í þessu sambandi. Árið 1849 er gefin út tilskipun um veiði á Íslandi og réttur til veiði á afréttum, sem fleiri eigi saman, bundinn við þá menn sem afrétt heyri til en í almenningum er veiði öllum mönnum jafnheimil.⁸⁴ Með lögum nr. 63/1954 eru reglur um fuglaveiðar rýmkaðar mjög og öllum íslenskum ríkisborgurum heimilaðar fuglaveiðar í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra. Heimild til dýraveiða í almenningum og afréttum utan landareigna lögbýla, enda geti enginn sannað eignarrétt sinn til þeirra, er veitt íslensk-

⁸⁰ *Jónsbók* 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 330–331 (38. k. lbp.). Lög um afréttamálefni, fjallskil o.fl., nr. 42/1969, 7.–8. gr., og nr. 6/1986, 7.–8. gr.

⁸¹ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). *Grágás* 1992, s. 369 (74. k. lbp.).

⁸² *Grágás* 1992, s. 349, 369 (50. og 74. k. lbp.).

⁸³ *Jónsbók* 1904, s. 193–194 (59. k. llb.).

⁸⁴ Sjá 2. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

um ríkisborgurum og erlendum ríkisborgurum með lögheimili hér á landi með lögum nr. 64/1994.⁸⁵

Engin sérákvæði hafa verið í íslenskri löggjöf um vatnsréttindi á afréttum og almenningum. Miklar deilur urðu um það í byrjun síðustu aldar hvernig eignarrétti að vatni væri háttað, í tilefni af auknum möguleikum til nýtingar vatnsorku. Lyktir urðu þær að í vatnalögum, nr. 15/1923, er sett sú almenna regla að vatnsréttindi fylgi eignarrétti að landi. Þess skal þó getið að við undirbúning vatnalaganna var Fossanefndin svokallaða sammála um að ríkið ætti öll vatnsréttindi utan landareigna einstakra manna.⁸⁶

Með vatnalögum, nr. 15/1923, var heimild til veiða í vötnum á afréttum og almenningum, sem héruð ættu eða notuðu með löglegri heimild og væru ekki einstaks manns eign, bundin við héraðsmenn. Öllum var hins vegar heimil veiði í vötnum á afréttum og almenningum og öðrum lendum utan landareigna lögbýla, enda gæti enginn sannað einstaklingsréttar heimild til þeirra. Umrædd regla þótti ekki fyllilega skýr og var það fyrst með dómi Hæstaréttar í Landmannaafréttarmálinu, H 1955 108 og með gildistöku 5. gr. lax- og silungsveiðilaga nr. 53/1957 sem tekið var af skarið um það, og án tillits til þess hvort að fyrir lægi sönnun um eignarrétt að viðkomandi landsvæði, að veiði í vötnum á afrétti tilheyrði búendum sem upprekstrarrétt ættu á afréttinn til búsparfa á sama hátt sem verið hefði enda væri veiðiréttur í þeim vötnum ekki í einkaeign, sbr. nú 5. gr. laga nr. 76/1970 um lax- og silungsveiði.

Allt að einu þykir verða að skýra 5. gr. lax- og silungsveiðilaga til samræmis við eignarhald viðkomandi afréttar/landsvæðis og að hún samkvæmt hljóðan sinni taki fyrst og fremst til samnotaafréttar. Lúti viðkomandi landsvæði, þ.e. afréttur beinum eignarrétti er veiðirétturinn að sama skapi á hendi þess sama aðila og fer með hinar beinu eignarréttarheimildir, skv. meginreglu 1. mgr. 2. gr. laga nr. 76/1970, einstaklinga, sveitarfélaga eða annarra. Sé afréttarland ekki undirorpið beinum eignarrétti, en allt að einu í afréttareign ákveðinna aðila, sbr. flokkunin í afrétti kirkna og stofnana hér að framan og afréttareignin eftir atvikum verið framseld sem slík, þá er ástæða til þess að ætla að veiðiréttur sé á hendi þess aðila sem er handhafi afréttar-eignarinnar. Á öðrum þeim landsvæðum sem hvorki falla í flokk afréttar né sýnt verði

⁸⁵ Sjá 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 63/1954, 2. mgr. 5. gr. laga um fuglaveiðar og fuglafriðun, nr. 33/1966 og 1. mgr. 8. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994.

⁸⁶ Nefndarálit minnihluta Fossanefndar, bls. IV og 32 og Nefndarálit meirihluta Fossanefndar, sbr. 16. og 17. gr. þess frumvarps og athugasemdir við þær greinar.

fram á tilvist einstaklingseignarréttarheimilda til veiði þá tilheyrir veiðiréttur, að óbreyttu, íslenska ríkinu, sbr. 1. mgr. 2. gr. laga nr. 58/1998.⁸⁷

Í Grágás og Jónsbók er ekki fjallað um rétt til jarðefna utan eignarlanda. Með tilskipun frá árinu 1878 er mælt fyrir um heimild hvers og eins til hagnýtingar tilgreindra jarðefna á fjöllum, þjóðvegum og öðrum stöðum, sem einskis eign væru. Árið 1907 er kveðið á um það í lögum að landssjóður teljist námueigandi í „afrjettum, almenningum og öræfum, sem ekki eru metin til dýrleika“.⁸⁸

Skyldur þeirra er hagsmuna hafa átt að gæta á afréttum hafa fyrst og síðast falist í að fylgja lagareglum, samþykktum eða samningum um tilhögun nýtingarinnar. Heimildir benda ekki til þess að afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts fyrir en á 20. öld. Sjá nánar í kafla 5.2.

Frá tíma nýbýlatilskipunarinnar 1776 má, a.m.k. framan af, merkja þann mun á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana að löggjafinn hefur talið sig hafa rýmri heimildir til að skipa málum á hinum fyrrnefndu.⁸⁹ Í nýbýlatilskipuninni er einn flokkur óbyggðra landsvæða nefndur *afréttaralmenningur*, sbr. kafla 4.3. Það hugtak á sér eldri sögu og kemur m.a. fyrir í Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns í svipaðri merkingu og *samnotaafréttur*. Í nýbýlatilskipuninni virðist ekki gert ráð fyrir að afréttaralmenningar séu háðir beinum eignarrétti en viðurkennt að eigendur og ábúendur nærliggjandi jarða kunni að eiga þar einhvern nýtingarrétt.

Í 1. gr. nýbýlalaga, nr. 15/1897, sem við tóku af nýbýlatilskipuninni segir svo: Nýbýli má stofna á eyðijörðum og í öðrum óbyggðum löndum, er enginn getur sannað sína eign. Svo má og stofna nýbýli í afrjettum, er sveitarfélög eiga, og almenningum, ef sveitarstjórnir þeirra sveitarfélaga er afrjettina eiga eða eiga

⁸⁷ Sjá 123. gr. vatnalaga, nr. 15/1923, lög um lax- og silungsveiði, nr. 61/1932; lög um lax- og silungsveiði, nr. 112/1941; 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 53/1957 og 5. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

⁸⁸ Sbr. tilskipun frá 13. júní 1787 um verslunar og siglingamálefni á Íslandi, 8.–10. gr.; 13. gr. námulaga, nr. 61/1907; og 1. gr. námulaga, nr. 50/1909. Í síðari löggjöf um þetta efni er ekki fjallað sérstaklega um afrétti og almenninga.

⁸⁹ Skýr dæmi um þetta má sjá í 1. og 4. gr. nýbýlalaga frá 1897, hugsanlega 2. gr. veiðitilskipunar frá 20. júní 1849, 1. og 13. gr. námulaga nr. 61/1907, 1. mgr. 12. gr. laga um fasteignamat og fasteignaskráningu nr. 28/1963, 7. og 8. gr. laga um afréttamálefni, fjallskil o.fl. nr. 6/1986, sbr. greinargerð með upphaflegu frumvarpi til þeirra laga. Auk þess má benda á þau gögn sem lágu til grundvallar þingsályktunartillögum frá 1917 og 1919 og svo sjálfum vatnalögunum frá 1923. Það veldur þó vafa að í viðkomandi lögum eru ekki alltaf gerðir fyrirvara vegna þeirra landsvæða eða afrétta sem sveitarfélög hafa eignast á síðari tímum og eiga hugsanlega fullkomnar eignarheimildir fyrir.

hagsmuna að gæta í almenningnum, leyfa það, og sýslunefndin veitir til þess samþykki sitt.

Í 2. gr. laganna er kveðið sérstaklega á um það að nýbýlingur skuli láta vita um fyrirætlun sína ef hann vilji stofna nýbýli á eyðijörð eða í óbyggðu landi og var þá gefinn sex mánaða frestur ef einhver vildi gefa sig fram með heimildarskírteini fyrir landinu.

Í upphaflegu frumvarpi til nýbýlalaga var ekki miðað við afrétti sveitarfélaga heldur afrétti ótilgreint. Stjórnarráðið taldi það hins vegar ekki ætlun þingsins að lögin tækju til afrétta sem væru eign einstakra aðila, jarða eða kirkna og því var orðalagi ákvæðisins breytt til þessa horfs.

Á sama tíma sýnast afréttir einstakra jarða og stofnana hafa verið aðgreindir frá samnotaafréttum og þá yfirleitt ekki neinir fyrirvarar gerðir varðandi grunn-eignarrétt jarðeigandans. Sama afstaða endurspeglast og í þeim söllum ríkisjarða sem áttu sér stað á fyrstu áratugum aldarinnar en þá voru afréttir einstakra jarða og stofnana seldir, að því er virðist sem bein og fyrirvaralaus eignarlönd.⁹⁰ Breytingar má þó merkja í síðari tíma löggjöf þar sem ekki virðist gerður neinn grundvallarmunur á samnotaafréttum og afréttum einstakra jarða og stofnana.⁹¹

Dómstólar hafa frá árinu 1955 fjallað um eignarréttartilkall einstaklinga, sveitarfélaga og ríkis til einstakra afrétta.⁹² Í H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri) og H 1981 1584 (Landmannaafréttardómur síðari) var tekist á um eignarréttartilkall að Landmannaafrétti. Í fyrra málinu var beinu eignarréttartilkalli afréttarhafa hafnað, enda voru þeir ekki taldir hafa sýnt fram á tilvist slíks réttar, hvorki fyrir nám, löggerninga, hefð né með öðrum hætti. Afnot sem falist hefðu í sumarheit fyrir sauðfé, veiði og öðrum takmörkuðum notum styddu ekki eignarréttartilkall í beinni merkingu. Í H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur), H 1971 1137 (Reyðarvatn) um afrétt Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði) var eignarréttartilkalli afréttarhafa í öllum tilvikum hafnað.

Auk þeirra atriða sem réðu tilhögun sönnunarbyrði í Landmannaafréttardóminum fyrri sýnast lega, staðsetning og landshættir hafa áhrif, sem og upplýsingar sem raktar verða til Landnámu og þá eru gerðar kröfur um heimildir varðandi órofa framsal réttinda yfir viðkomandi afréttum. Afsöl og/eða aðrar eignarheimildir sýnast þá ekki heldur duga einar og sér heldur eru þær kröfur gerðar að meintur réttihafi sýni fram á að sá sem afsalaði hafi í raun verið réttilega komin að umræddum réttindum. Í

⁹⁰ Sjá H 1994 2227 (Geitland) og H 1997 1162 (Auðkúluheiði).

⁹¹ Í dæmaskyni má benda á að samkvæmt ákvæði 2. mgr. 5. gr. laga nr. 33/1966 um fuglaveiði og fuglafriðun og 2. gr. nánulaga nr. 24/1973, sbr. athugasemdir með þeirri grein, sýnist sönnunarbyrðin um beinan eignarrétt að afrétti í öllum tilvikum hvíla á þeim aðila, sem heldur slíkum rétti fram.

⁹² Sjá jafnframt Lyfrd. eldri VII-223 og Lyfrd. yngri V-327.

H 1971 1137 (Reyðarvatn) var eignarréttur Andakílsahrepps að afrétti sínum staðfestur en til afréttarins hafði sérstaklega verið lögð Gullberastaðatunga, úr landi jarðarinnar Gullberastaða. Til athugunar í því sambandi er einnig niðurstaðan í H 1975 55, landamerkjamáli á Arnarvatnsheiði, þar sem engir fyrirvarar voru a.m.k. gerðir um eignarrétt Hálsa- og Reykholtshreppa að afrétti sínum, landsvæði sem fyrrum hafði verið skipt út úr jörðinni Kalmanstungu.

Séu framangreindir dómur skoðaðir með hliðsjón af því sem áður greindi um flokkun afrétta með tilliti til uppruna virðist óhætt að fella Landmannaafrétt undir *samnotaafrétt*, sbr. H 1955 108 og H 1981 1584. Þá sýnast afréttir Lundarreykjadalshrepps austan Reyðarvatns, Auðkúluheiði og Eyvindarstaðaheiði verða felldir undir flokkinn *afréttir einstakra jarða og stofnana*, sbr. H 1971 1137, H 1997 1162, H 1997 1183 og að auki H 1969 510 (Nýjabæjarafréttur). Loks virðast Gullberastaðatunga við Reyðarvatn og Kalmanstunguland á Arnarvatnsheiði dæmi um það að *lönd eða hluti lands einstakra jarða hafi verið lögð til afréttar*, sbr. H 1971 1137 og H 1975 55.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðbyggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlend.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpin beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem lagt hefur verið til afréttar vísast til kafla 4.2. um hugtakið *jörð*, sbr. einnig H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).

4.5. Jörð eða afréttur?

Hér hefur að framan verið gerð grein fyrir þeirri flokkun lands sem byggt var á fram að gildistöku Þjóðlendulaga og fól í sér skiptingu í jarðir, afrétti og almenninga. Í kafla 4.2. kemur fram að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámmum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Um hugtakið jörð segir einnig að þó svo hvorki verði ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt sé gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu, annars vegar heimaland, undirorpið sérstakri og meiriháttar nýtingu, og hins vegar annað land, úthagi eða afréttarland í takmarkaðri notum, þá finnst allt að einu einstök dæmi um slíka skiptingu. Af slíkum dæmum verði þó engar almennar ályktanir dregnar um mismunandi eignarréttarlega stöðu lands innan jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. Í fyrsta lagi samnotaafrétti, þ.e. þá afrétti sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi afrétti einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Umræddir afréttir eru að meginstefnu skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærilegar sönnunarkröfur og um eignarhald að landi jarða yfirleitt.

Til viðbótar og fyllingar þessum meginforsendum er óhjákvæmilegt að huga nokkru nánar að ákveðnum tilvikum sem virðast á mörkum framangreindra flokka. Innan merkja jarða kunna að finnast svæði sem kölluð eru afréttur en hafa þó ekki sjálfstæða afmörkun. Jafnvel er sá möguleiki fyrir hendi að þau séu á einhvern hátt afmörkuð. Hér má einnig nefna svæði sem kölluð eru afréttarland, fjallhagi, beitoland, upprekstrarland eða eru auðkennd með sambærilegum hætti. Í þessu þarf ekki að felast mismunandi eignarréttarleg staða lands innan jarðarinnar. Hugsanlegt er að vísað sé til gamalgróinnar notkunar á viðkomandi jarðarhluta sem beitarlandi. Þýðing hugtaksins afréttur hefur lengi verið á reiki og ekki ósennilegt að notkun þess í tímans rás sé með einhverjum afbrigðum, e.t.v. tengdum staðháttum. Í sveitarfélögum þar sem ekki finnast afréttir samkvæmt þeirri flokkun sem óbyggðanefnd hefur lagt til grundvallar kann það jafnvel að vera notað um fjalllendi jarða á svæðinu almennt. Það er mat óbyggðanefndar að slík aðstaða ein og sér, og þá einkum ef svæði er kallað afréttur án sjálfstæðrar afmörkunar, raski ekki þeim eignarréttarlegu forsendum, þ.m.t. sönnunarstöðu, sem óbyggðanefnd hefur byggt á viðvíkjandi réttarstöðu jarða. Gera þarf hins vegar skýran greinarmun á tilvikum af þessu tagi og afréttum einstakra jarða eða stofnana sem eru skildir frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða öðrum fasteignum.

Í þessu samhengi skal það rifjað upp að land jarða kann að vera nýtt sem beitoland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé

alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Eins og fram kemur í almenntri umfjöllun óbyggðanefndar um fjallskil, sbr. kafla 4.7., gefur slík tilhögun ein og sér hins vegar enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi. Í sögulegu ljósi getur það þó haft þýðingu við sönnunarmat um tilvist eignarréttar ef einstök landsvæði, sem gert er tilkall til sem hluta jarðar, hafa verið nýtt sem upprekstrarland af einhverju tagi af eigendum og ábúendum annarra jarða. Einstök tilvik af þessum toga verður að meta sérstaklega.

4.6. Jöklar

Í Landnámu er þess hvergi getið að menn hafi numið jökla til eignar, og kann því að hafa verið trúað að þar byggju hálftröll eða goðumlíkar persónur (sbr. frásagnirnar um Bárð Snæfellsás og Hallmund í Balljökli). Enda þótt jöklar séu ekki nefndir sérstaklega í lögbókunum fornu verður sú ályktun dregin að lögsaga þjóðveldisins hafi einnig náð til þeirra; sakamenn voru a.m.k. ekki óhultir á „fjöllum“ og í „óbyggðum“.⁹³ Ef marka má frásögn Grettis sögu hafa grið milli manna tekið jafnt yfir fjöll og jökla sem byggðar lendum.⁹⁴

Því hefur verið haldið fram að einhverjir hinna norsku landnámsmanna hafi þekkt jökla af eigin raun úr heimkynnum sínum. Hins vegar er erfitt að segja til um hversu nákvæm og víðtæk þekking þeirra á jöklum var.⁹⁵ Elsta lýsing á jöklum á Íslandi er í riti Saxo Grammaticus (Saxa hins málsþaka), *Gesta Danorum*, sem samið var um 1200. Þar er í fyrsta skipti lýst hreyfingu skriðjökla, nánar tiltekið hverfi-hreyfingu, þegar neðri hluti jökulsins hverfist upp á yfirborðið.⁹⁶ Saxi lýsir þessu sem furðufregn, og er alls ekki víst að frumbyggjar Íslands hafi í öndverðu verið betur að sér en hann um þann eiginleika skriðjökla að færast úr stað.⁹⁷ Hér er einnig ástæða til að benda á það sem stendur í formála Guðmundar sögu Arasonar eftir Arngrím ábóta Brandsson (rituð um 1350):

⁹³ Sbr. Grágás 1992, s. 472. Jónsbók 1904, s. 43, 272–273.

⁹⁴ *Íslendinga sögur*. 6. b. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 233 (72. k.): „Nú skulum vér vera sáttir ok sammála hverr við annan í huga góðum, hvárt sem vér finnumst á fjalli eða fjöru, skipi eða skíði, jörðu eða jökli, í hafi eða á hestbaki...“

⁹⁵ Sigurður Þórarinnsson, 1960: „Glaciological Knowledge in Iceland before 1800. A Historical Outline.“ *Jökull. Ársrit Jöklarannsóknafélags Íslands*. S. 1–2, 15.

⁹⁶ Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 14–15.

⁹⁷ Sbr. Saxo Grammaticus, 1985: *Danmarks Krønike*. Kaupmannahöfn. S. XXII–XXIII.

Á sjánum liggja þeir hafísar, at með sínum ofvægilegum vexti taka þeir at fylla norðrhöfin, en yfir háfjöll landsins svo *óbræðiligir jöklar* með yfirvættis hæð og vídd, at þeim mun ótrúligt þykkja, sem fjarri eru fæddir.⁹⁸

Landsmenn áttu eftir að komast að því, þótt síðar yrði, að stærð jökla var ekki föst og óbreytanleg heldur gátu þeir hlaupið fram í náttúruhamförum eins og gerðist við eldgosið í Knappafellsjökli 1362. En hægfara breytingar gátu einnig átt sér stað, og má nefna sem dæmi að um 1700 var landnámsbærinn Fell (Fjall) við Breiðá kominn undir jökul.⁹⁹ Um svipað leyti (1695) lauk Þórður Þorkelsson Vídalín Skálholtsrektor við ritgerð sína um jökulfjöll á Íslandi þar sem hann, sennilega fyrstur manna, setti fram frostþenslukeninguna svonefndu til skýringar á jöklaskriði.¹⁰⁰ Þá er þess að geta að jökulhlaup voru eitt af því sem Árni Magnússon og Páll Vídalín áttu að gefa sérstakan gaum að þegar þeir voru sendir í rannsóknarleiðangur um landið í byrjun 18. aldar.¹⁰¹

Jökull hefur verið skilgreindur sem massi af ís og snjó sem orðinn er þjáll og hreyfanlegur og hnígur og skríður undan eigin fargi.¹⁰² Í aðdraganda að setningu vatnalaga í byrjun 20. aldar var ágreiningur um eignarrétt að vatni og eignarhæfi þess. Niðurstaðan varð sú að í vatnalögum, nr. 15/1923, er ekki kveðið á um eignarrétt landeiganda að vatni á landi sínu heldur felst í þeim að landeigandi á aðeins þann rétt sem lögin heimila honum sérstaklega. Þar var raunar um að ræða allar helstu hagnýtingarheimildir vatns.¹⁰³ Vatnalögin gera mun á mismunandi afbrigðum vatns en um jökla er ekki fjallað sérstaklega.

Eignarréttarleg staða jökulsvæða hefur ekki verið til sérstakrar umfjöllunar í íslenskri lögfræði. Jöklar hafa einna helst verið nefndir sem dæmi um óbyggð svæði sem enginn hafi nýtt af, eða landalmenninga samkvæmt síðari tíma flokkun. Með því hefur þó alls ekki verið útilokað að jökull geti fallið innan eignarlands og jafnvel gerður skýr fyrirvari um að sá möguleiki væri fyrir hendi.¹⁰⁴

⁹⁸ *Byskupa sögur*. 3. b. Hólabyskupar. Guðni Jónsson bjó til prentunar. [Reykjavík] 1953. S. 150. (Skáletur óbn.)

⁹⁹ *Landnámabók* 1986, s. 233 (1. nmgr.).

¹⁰⁰ *Dissertationcula de montibus Islandiæ chrySTALLINIS* (Smárit um jökulfjöll Íslands) (sbr. Sigurður Þórarinnsson 1960, s. 16–17).

¹⁰¹ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 38.

¹⁰² Minnisblað Odds Sigurðssonar, jöklafræðings, til óbyggðanefndar, dags. 13.1.2003.

¹⁰³ Um aðdragandann að setningu vatnalaganna, sjá t.d. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur I*. Reykjavík. S. 43.

¹⁰⁴ Sbr. þessi orð Sigurðar Línals: „Auk afrétta og almenninga kunna að vera til lönd inni á hálendinu, til dæmis öræfa- og jökulsvæði, sem enginn einstaklingur getur leitt heimildir að eða skírskotað til sérréttinda yfir né heldur neinn almennaréttur er bundinn við“ („Eignaréttur á landi og orkulindum.“ *Sérprentun úr skýrslu aðalfundar Sambands íslenskra rafveitna* 1983. S. 18). – Sbr. einnig Þorgeir Örlygsson: „Landalmenningur er landsvæði, sem enginn aðili telur til einstaklingseignaréttinda yfir. Nú á tímum er erfitt að benda á staði, sem ótvírætt verða taldir til landalmenninga, þótt e.t.v. sé það

Í almennum athugasemdum við frumvarp til þjóðlendulaga kemur fram að byggt sé á nokkrum meginatriðum, m.a. þessum:

Tekið verði upp nýtt hugtak fyrir landsvæði utan eignarlanda, þjóðlenda. Þetta hugtak taki til þeirra landsvæða sem nú eru ýmist nefnd afréttur, almenningur, óbyggðir eða hálendi utan eignarlanda. Jöklar, sem ekki teljast innan eignarlanda, falli undir flokk þjóðlendna.¹⁰⁵

Um jökla er ekki fjallað að öðru leyti í greinargerðinni og þeir eru ekki nefndir í ákvæðum laganna.

Um ákvörðun eignarmarkna/landamerkja að eða á jökli hefur ekki verið tekið af skarið í íslenskri réttarframkvæmd. Jaðrar jökla taka breytingum, ýmist ganga fram eða hopa. Meginálitaefnið er hvernig með skuli fara þegar landamerki virðast miðuð við jökuljaðar og merkjum jarðar að jökli því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi.

Í úrskurðum óbyggðanefndar í málum á svæði 1 er vikið að mörkum afréttar innan þjóðlendu við jökul og talið að með hliðsjón af því að um einhliða ákvörðun afréttarmarkna sé að ræða en ekki mörk tveggja afrétta eða afréttar og eignarlands sé fullnægjandi að miða við jaðar jökulsins eins og hann var við gildistöku laga nr. 58/1998, sbr. 3. mgr. 1. gr. laganna, enda eingöngu um beitarréttindi að ræða sem ráðist af gróðurfari og hafi ekki þýðingu í öðru sambandi. Engin afstaða er tekin til þessa álitamáls að því er eignarland varðar, enda ekki gefið að sömu reglur eigi að gilda.¹⁰⁶ Verður nú hugað nánar að því atriði.

Í grein sinni „Landamerki fasteigna“ reifar Tryggvi Gunnarsson þrjár leiðir sem til álita komi um mörk eignarlanda við jökul. Í fyrsta lagi mætti hugsa sér að merkin væru breytileg og miðuðust við jökulbrún á hverjum tíma. Í öðru lagi gætu þau náð að elstu þekktu jökulbrún, sbr. reglu vatnalaga um „fornan miðjan farveg“ í ám. Loks væri í þriðja lagi hægt að taka mið af jökulbrún á þeim tíma þegar landamerkin voru skráð eða þau ákveðin með öðrum hætti.¹⁰⁷ Taka ber fram að grein þessi er rituð fyrir gildistöku þjóðlendulaganna 1998. Niðurstaða Tryggva er sú að réttast sé að landamerkin séu breytileg og miðist við jökulbrúnina eins og hún er á hverjum tíma. Telur Tryggvi að þeir sem völdu jökul sem landamerkjaviðmiðun hafi

ekki útilokað. Miðað við landnýtingu og búskaparhætti síðustu áratugi má ætla, að erfitt sé að finna landsvæði utan fullkominna eignarlanda og sérstakra friðlanda, sem ekki hafa að einhverju marki verið nýtt til sauðfjárbeitar eða sauðfé farið þar um á sumrin og verið smalað að hausti. Ekki er þó hægt að útiloka, að slík svæði finnist inni á hálendinu. Jöklar landsins, að því marki sem þeir falla ekki innan fullkominna eignarlanda, teljast að öllum líkindum almenningar“ („Um eignarhald á landi og náttúruauðlindum.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík 1994. S. 592).

¹⁰⁵ Þskj. 598. Alþíð. 1997–1998, 122. lögþ. A: 2598.

¹⁰⁶ Sjá t.d. kafla 12.10. í máli nr. 5/2000 hjá óbyggðanefnd.

¹⁰⁷ Tryggvi Gunnarsson, 1994: „Landamerki fasteigna.“ *Afmælisrit: Gaukur Jörundsson sextugur 24. september 1994*. Reykjavík. S. 510–512.

gert sér grein fyrir því að jökulbrúnn færðist til. Með vísan til reglna íslensks réttar varðandi breytingu á fjöru og landauka sem þar myndast sé ástæða til að ætla að dómstólar beiti hliðstæðri reglu varðandi breytingar á landamerkjum þar sem jökulbrún færist til og landamerki í samræmi við breytingar á jökulbrúnni. Sérstök sjónarmið kunni síðan að koma upp, ef jökull hverfi með öllu þar sem hann hafi áður skilið að fasteignir.

Ástæða er til að huga hér nánar að reglum um merki sjávarjarða til hafsins, sjá einnig kafla 4.9. Þau hafa ýmist verið miðuð við neðri mörk fjöru eða netlög.¹⁰⁸ Fjaran er svæðið á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls. Netlög eru í ýmsum lögum skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist landauka til sjávar.¹⁰⁹ Fjara jarðarinnar og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki hennar þar með. Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotnsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett.

Samkvæmt ákvæði 1. gr. laga um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998, er eignarhaldi á landi skipt í tvo flokka, eignarlönd og landsvæði utan eignarlanda, þ.e. þjóðlendur. Um leið eru þjóðlendur lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 2. gr. Í greinargerð með frumvarpi til þjóðlendulaganna kemur skýrt fram að jökull getur hvort heldur er verið í eignarlandi eða þjóðlendu, sbr. þá athugasemd sem að framan greindi. Þetta bendir ótvírætt til þess að löggjafinn hafi ekki álitnið að jökulrönd væri í eðli sínu afmörkun á eignarlandi og þjóðlendu. Breytingar á stöðu jökuls ættu því ekki að hafa í för með sér að eignarland breyttist í þjóðlendu og öfugt. Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer þannig eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Gildistaka þjóðlendulaganna hafði í för með sér endanlega skiptingu lands í annars vegar eignarland og hins vegar þjóðlendur. Hér skilur á milli laga um eignarrétt íslenska ríkisins að auðlindum hafsbotnsins og þjóðlendulaga. Í fyrra tilvikinu er gert ráð fyrir að nýtt land, þ.e. landauki, eigi eftir að verða til og merki eða eignamörk því ekki fastsett. Í síðara tilvikinu er hins vegar fjallað um allt land sem við gildistöku laganna var ofan sjávar, þ.m.t. landsvæði undir jökli, og merki endanlega fastsett. Land sem kemur undan jökli er þannig ýmist

¹⁰⁸ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁰⁹ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I. Reykjavík. S. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II. Reykjavík. S. 136.

eignarland eða þjóðlenda, um það fer ekki eftir reglunni um merki sjávarjarða til hafsins.

Vatnsréttindi á jökulsvæðum í eignarlandi og túlkun vatnalaga í því sambandi er ekki til úrlausnar fyrir óbyggðanefnd. Tilkall annarra en íslenska ríkisins til vatnsréttinda á jökulsvæðum í þjóðlendum verður að meta í hverju tilviki fyrir sig.

Kemur þá til skoðunar hvort taka skuli mið af elsta þekktu jökuljaðri, legu jökuls þegar landamerki voru skráð, við gildistöku þjóðlendulaganna eða einhverju öðru, í þeim tilvikum að landamerki virðast miðuð við jökuljaðar.

Vísindamenn hafa slegið því föstu að jöklar landsins séu stærri nú en á landnámstíma.¹¹⁰ Hafi landnám náð að jökli hefur það land sem horfið hefur undir jökul tilheyrt aðliggjandi jörðum. Þar getur jafnvel verið um að ræða heilar jarðir sem lítið eða ekkert er vitað um í dag. Lega jökuls á landnámstíma verður ekki ákvörðuð með nokkurri vissu. Töluvert er hins vegar vitað um stöðu jökuls við lok nítjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu, þegar sett höfðu verið landamerkjalog og ætla má að flest landamerkjabréf hafi verið gerð. Jöklar voru þá stærstir á sögulegum tíma en síðan hafa þeir almennt hopað, þó ekki alla leið aftur til stöðu sinnar um landnám. Innan þess jökuljaðars sem miðað kann að hafa verið við í kringum 1900 er í sumum tilvikum jökullaust land nú. Við gildistöku þjóðlendulaga 1998 lá jökuljaðarinn þannig á milli upphaflegra landnámsmarka og stöðu við gerð flestra landamerkjabréfa um aldamótin 1900, almennt séð þó nær hinni síðarnefndu. Óhætt er þannig að slá fastri þeirri meginreglu að land sem komið hefur undan jökli á tímabilinu frá því landamerkjalog eru sett 1882 og þar til þjóðlendulög taka gildi 1998 var jökullaust við landnám.

Óljóst er hvort landnámsmenn hafa gert sér grein fyrir því að jökuljaðar væri breytingum undirorpinn en ekki fer á milli mála að um aldamótin 1900 var löngu orðið ljóst að svo væri. Jaðar jökulsins hefur að sjálfsögðu afmarkað það landsvæði sem nýtanlegt hefur verið og með honum eru dregin glögg skil frá náttúrunnar hendi. Eðli máls samkvæmt er hins vegar erfitt að finna þar fastan viðmiðunarpunkt. Mun þetta ástæða þess að merkjum er oft lýst „í jökul“ ótilgreint eða kennileiti skammt undan jökli. Sums staðar á landinu hagar þannig til að ein og sama jörðin liggur milli sjávar og jökuls. Jafnglögg merki af völdum náttúrunnar kunna að hafa verið talin svo sjálfsögð viðmiðun að ekki þyrfti umfjöllunar við í landamerkjalykingu. Gagnvart

¹¹⁰ Sjá eftirfarandi greinar Odds Sigurðssonar jarðfræðings: „Útbreiðsla jökla á Íslandi á sögulegum tíma.“ Greinargerð, júlí 2001. „Minnispunktar um breytingar jökla frá landnámi Íslands“, dags. 7.6.2002. „Variations of termini of glaciers in Iceland in recent centuries and their connection with climate.“ Óbirt handrit, ódags. Minnisblað Odds Sigurðssonar, jarðfræðings, um hugtakið jökul o.fl., dags. 13.1.2003. – Helgi Björnsson, 1979: „Glaciers in Iceland.“ *Tímaritið Jökull. Jöklarannsóknafélag Íslands*. 29. árg. – Sigurður Þórarinnsson, 1974: „Ofgnótt jökla.“ *Saga Íslands*. 1. b. Reykjavík. S. 43–48.

jöklinum sjálfum er þá engri landamerkjalinu lýst. Ekki verður talið að viðkomandi jarðeigandi hafi þar með lýst því yfir að hann gæfi eftir eignarrétt eða afsalaði sér tilkalli til þess lands sem í tímans rás hefur horfið undir jökul. Líkur eru hins vegar á að í flestum tilvikum sé útilokað að afmarka það. Óbyggðanefnd ber að draga mörk á milli eignarlanda og þjóðlendna, sbr. 7. gr. laga nr. 58/1998, og niðurstaðan hverju sinni hlýtur að ráðast af tiltækum heimildum og almennum sönnunarreglum. Staðhættir og sönnunarstaða geta því leitt til sambærilegrar niðurstöðu og ef eignarréttur hefði verið gefinn eftir.

Ef líkindi eru fyrir því að land hafi verið numið inn til jökla styður það þá niðurstöðu að land sem jökullinn hefur skilað frá gerð landmerkjabréfanna falli til aðliggjandi jarða. Ekki verður talið að jökull hafi hoptað svo hratt undanfarna rúma öld að komið sé í ljós að ráði land jarða sem ofar kunna að hafa legið, enda staða jökuls 1998 nær því sem var um 1900 en um landnám. Tilkall til lands sem komið hefur undan jökli kann jafnframt að byggjast á hefðarreglum. Til skoðunar koma þá almenn atriði eins og tímalengd, yfirráð, hagnýting, ráðstafanir að lögum, viðhorf hefðanda og annarra aðila o.fl. Staðhættir kunna að vera með þeim hætti að um eðlilegt framhald tiltekinnar jarðar sé að ræða, líkt og landauki til hafs, og nýting annarra útilokuð. Frávik frá þessum almennu ályktunum eru þó að sjálfsögðu möguleg og verður að skoða hvert tilvik fyrir sig. Jafnframt hlýtur réttur þessi að takmarkast við land sem komið var undan jökli við gildistöku þjóðlendulaga 1998, þegar löggjafinn kvað á um eignarhald ríkis á öllu því landi sem ekki væri sannanlega undirorpið beinum eignarrétti. Mögulegar væntingar jarðeigenda um rétt til þess lands sem kemur undan jökli eftir þann tíma njóta ekki réttarverndar sem eignarréttindi í skilningi 72. gr. stjórnarskrár. Þá ber þess að geta að frá gildistöku þjóðlendulaganna er ekki unnt að öðlast eignarréttindi innan þjóðlendna fyrir nám eða hefð, sbr. 8. mgr. 3. gr.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að gildistaka þjóðlendulaga hafi undir þessum kringumstæðum haft það í för með sér að merki jarða gagnvart jökli væru fastsett, án tillits til síðari breytinga á jökuljaðrinum. Sú niðurstaða er jafnframt í eðlilegu samræmi við markmið og tilgang löggjafarinnar. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins 1. júlí 1998, sbr. 22. gr. þjóðll., enda sé jökullinn í þjóðlendu. Lega jökuljaðarsins kann þó að virðast óljós þar sem smájökklar eða fannir liggja aðskilið frá meginjöklinum. Í þeim tilvikum þar sem eignarland liggur að jökli í þjóðlendu verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem þannig kann að vera fyrir hendi. Óbyggðanefnd telur því eðlilegt að í slíkum tilvikum miðist þjóðlendulína við jaðar meginjökuls, eins og hann er skilgreindur af sérfræðingum á því sviði. Smájökklar og fannir verða þá innan eignarlands á sama hátt og jökulsker eða annað land umlukið jökli verður innan þjóðlendu.

Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar þau almennu sjónarmið um túlkun landamerkja sem óbyggðanefnd hefur áður gert grein fyrir. Ljóst er að enda þótt lega jökuljarðarsins verði ákvörðuð með landfræðilegum gögnum er hann óhentug viðmiðun vegna lögunar sinnar og breytileika. Önnur og e.t.v. heppilegri útfærsla er hins vegar ekki á valdsviði óbyggðanefndar, en sá möguleiki fyrir hendi að ríkisvaldið og einstakir jarðeigendur nái um slíkt samkomulagi, eftir atvikum með nauðsynlegri aðkomu löggjafarvalds, sbr. ákvæði 40. gr. stjórnarskrár og II. kafla þjóðll.

4.7. Fjallskil

Af dómsúrlausnum má ráða að fyrirkomulag og tilhögun fjallskila og smölunar og nýting því tengd kunni að hafa áhrif við mat á eðli og inntaki eignarréttar að viðkomandi landi og þá þannig að litið sé til þess hvort með land hefur verið farið sem eignarland varðandi fjallskil eða ekki.

Lagafyrirmæli um smölun og fjallskil hafa haldist í hendur við byggð og búskap í landinu. Í þjóðveldislögunum, Grágás, voru allmörg ákvæði um afrétti, almenninga og ágang búfjár og munu þau flest hafa verið tekin upp í Jónsbók. Þá voru ennfremur tekin upp ákvæði í þessa veru í Réttarbót Eiríks konungs frá 1294. Þessi ákvæði giltu, a.m.k. að formi til, allt til þess að sett voru lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl.

Í Jónsbók kemur skýrt fram að landeigandi eða leiguliði hans átti einn beit á jörð sinni og skyldi greiða honum bætur, áverkabót og landnám, ef þessi réttur var brotinn.¹¹¹ Í réttarbót Hákonar konungs frá 1305 er þó mælt til þess að geldfé sé sektarlaust í heimalöndum ef hreppstjórar og grannar lofa og gefa enga sök á því.¹¹² Jarðeigandi átti einnig gróður á jörð sinni að því undanskildu að sá sem átti engi á annars manns landi mátti eiga þar rifhrís.¹¹³

Í Grágás og Jónsbók giltu mjög svipaðar reglur um hvenær mætti fara með búfé í sel, almenninga og afrétti og hvaða leiðir skyldu farnar. Markmiðið var hvort tveggja að vernda nærliggjandi bújarðir fyrir ágangi upprekstrarfjár og tryggja hagsmuni allra þeirra sem hlut áttu í afréttinum. Meginreglan var sú að allir þeir sem afrétt áttu skyldu reka fé sitt í miðjan afrétt er átta vikur voru af sumri en úr afrétti er fjórar vikur lifðu sumars. Tekið var sérstaklega fram að menn skyldu ekki reka málnytu sína í afrétt nema ítala væri. Samkvæmt Grágás máttu þeir menn er næstir bjuggu afrétti beita þangað búfé sínu yfir vetrarmánuðina en í Jónsbók var þetta bundið því skilyrði að þeir ættu hlut í afréttinum. Afréttareiganda var vetrararbeit því

¹¹¹ Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 134–136, 144–145 (6. og 18. k. llb.).

¹¹² *Jónsbók* 1904, s. 292.

¹¹³ *Jónsbók* 1904, s. 152–154 (24. k. llb.).

aðeins heimil að hann þyrfti ekki að reka fé sitt yfir land annarra. Þó skyldi ævinlega hvíla afrétt í tvær vikur, frá því er sex vikur voru af sumri til áttundu viku.¹¹⁴

Fleiri ákvæði voru sett til að vernda hina sameiginlegu beit afréttareigenda; t.d. mátti ekki gera sel og slá í afrétti.

Um lögréttir á haust og fjallgöngur sagði svo m.a. í 49. kapítula landsleigu-bálks Jónsbókar:

Eigi skulu réttir fyrr vera en .iiii.[þ.e. fjórar] vikur lifa sumars. Hverr maðr er sauði á skal ganga eitt sinn á fjall, ok um landeign sína hvert sinn er lögrétt skal vera, skipa svá öðrum göngum sem þeir ráða. Sekr er sá hálfri mörk við konung er eigi gengr um landeign sína, ok ábyrgiz sauði við þá er eigu, alla þá er í hans landi váru sénir þá er hann átti gönguna.

Síðan er kveðið á um það hvað gert skuli við óskilafé. Í tilvitnaðri grein er gert ráð fyrir að hver maður smali sitt eigið land jafnframt því sem hann gangi á fjall að hausti ásamt öðrum afréttareigendum. Ef afréttarfé gekk í land bónda var honum heimilt að reka það í miðjan afrétt. Hann gat einnig haft það áfram í sínu eigin landi eða rekið það heim til þess manns sem féð átti. Í Jónsbók er ekki fjallað um aðra afrétti en þá sem voru í sameign tveggja manna eða fleiri. Í heimildum frá miðöldum má þó finna dæmi um beitarlönd sem kölluð voru afréttir og töldust í einkaeign. Var þá greint á milli „eignar sérlegrar“, sem var í einkanotum, og „afréttar“, sem tilteknir bændur höfðu heimild til að nýta gegn ítölu.¹¹⁵

Ákvæði lögbókanna um beit í almenningi voru að því leyti frábrugðin því sem hér hefur verið greint frá að nýtingartími þeirra var annar. Samkvæmt Grágás var heimilt að beita almenning frá því er mánuður lifði vetrar og næstu sjö mánuði en með lögtöku Jónsbókar virðist beit hafa verið leyfð í almenningi allan ársins hring nema frá krossmessu á vor (3. maí) til Bótólfsvöku (17. júní). Í Grágás var þeim sem næstur bjó almenningi heimilað að beita almenning þá fimm mánuði sem hann annars átti að liggja ónýttur en um slíkt er ekki getið í Jónsbók. Enn fremur var tekið fram að hver sem vildi mætti gera sel í almenningi, en það var bannað í afréttum, og öllum var heimilt að nýta sér reka í almenningi, hvort heldur var viður eða hvalur, svo framarlega sem hann hafði ekki áður verið öðrum merktur.¹¹⁶

Í tilskipun um sveitarstjórn 4. maí 1872, 39. gr., var svo fyrir mælt að sýslunefnd skyldi semja reglugerðir um notkun afrétta, fjallskil, fjárheimtur o.fl. Fóru sýslunefndir eftir það að semja fjallskilareglugerðir. Voru í fjallskilareglugerðunum sett ítarleg ákvæði um þessi efni er byggðu að mestu á ákvæðum Jónsbókar. Í mörgum tilvikum voru ákvæði þessara reglugerða misvísandi og í öðrum tilvikum stönguðust

¹¹⁴ Jónsbók 1904, s. 176–177 (46. k. llb.). Grágás 1992, s. 330–331 (38. k. lþp.).

¹¹⁵ Íslenskt fornbréfasafn. 8. b. Reykjavík 1906–1913. S. 149.

¹¹⁶ Jónsbók 1904, s. 193–194 (59. k. llb.). Grágás 1992, s. 369 (74. k. lþp.).

þau beinlínis á við gildandi rétt. Af fjallskilareglugerðum verða ekki dregnar almennar ályktanir um það efni sem hér er til úrlausnar, en einstaka reglugerð, sett með stoð í tilskipuninni frá 1872 eða síðari löggjöf, getur vissulega skipt máli að því er tekur til mats einstakra svæða.

Um afréttamálefni og fjallskil voru fyrst sett heildarlög hér á landi árið 1969, lög nr. 42/1969, um afréttamálefni, fjallskil o.fl. Voru þau lög síðar endurútfengin með áorðnum breytingum sem núgildandi lög nr. 6/1986. Það var þannig fyrst með löggjöf þessari sem hin dreifðu ákvæði í landsleigubálki Jónsbókar og réttarbót Eiríks konungs frá 1294 voru leyst af hólmi. Ákvæði gildandi laga taka í ýmsu mið af reglum eldri löggjafar.

Ef litið er til helstu fyrirmæla gildandi laga er ljóst þegar af 3. og 4. gr. laganna að fyrirmæli þeirra taka að meira eða minna leyti til afrétta, annarra sameiginlegra sumarbitilanda og heimalanda. Skulu nánari fyrirmæli sett í fjallskilasamþykktir fyrir einstök svæði, sbr. 3. gr. Í 4. gr. er skilgreint það land sem fjallskil taka til og það greint í annars vegar afrétti og hins vegar heimalönd. Samkvæmt lögunum er stjórn afréttamálefna og fjallskila í höndum héraðsnefndar. Í II. kafla laganna er fjallað um afrétti og notkun þeirra og þá greint á milli sameiginlegra afrétta hreppa eða upprekstrarfélaga, sbr. 7. gr., afréttarlanda, sem liggur undir einstaka jörð eða stofnun, sbr. 8. gr., og loks beitolanda einstakra jarða sem notað sé sameiginlega til beitar með líkum hætti og afréttir, sbr. 12. gr., og skuli reglum laganna um afrétti beitt um þau svæði eftir því sem við geti átt. Í V. kafla laganna eru síðan fyrirmæli um göngur og réttir, í VI. kafla er fjallað um smölun heimalanda eftir réttir og í VII. kafla er fjallað um eftirleitir og öræfaleitir.

Í meginatriðum má greina lagareglur þessar á þann veg að þar er í fyrsta lagi fjallað um notkun afrétta og rétt til þeirra nota. Í annan stað er síðan fjallað um smölun afréttanna og fyrirkomulag smölunar sem og skiptingu þess sameiginlega kostnaðar sem af hlýst og falla í þann flokk lönd þeirra einstöku jarða sem fjallað er um í 12. gr. laganna. Allt að einu er í lögunum, sbr. einkum ákvæði V. og VI. kafla, fjölþætt ákvæði sem taka til heimalanda einstakra jarða og kveða m.a. á um skyldu til vor-smölunar, sbr. 36. gr., skyldu jarðeiganda til smölunar heimlands samhliða leitum á afrétti, sbr. 39. gr., skyldu til smölunar heimalanda eftir réttir, sbr. 52. gr. o.s.frv. Um smölun eyðijarða er svo ákvæði í 41. gr. laganna. Að meginstefnu til er hins vegar gert ráð fyrir því að smölun heimlands annist jarðeigandinn sjálfur og beri af henni allan kostnað. Sinni eigandi ekki þeirri skyldu skal honum gert að greiða kostnað eftir mati. Í 2. mgr. 40. gr. laganna er svo sérstök regla þess efnis að heimilt sé að ákveða í fjallskilasamþykkt að haustsmölun heimalanda verði metin til aðalfjallskila, að meira eða minna leyti, eftir því sem til hagar á hverjum stað.

Þá mun nokkuð víða háttá þannig til að bændur sammælist um smölun heimalanda sinna og standa sameiginlega að smölun í landi tveggja eða fleiri jarða. Slík

samvinna um smölun fellur þó alla jafna algjörlega utan þeirra lögbundnu fjallskila sem um er fjallað í lögum og fjallskilasamþykkt.

Af öllu þessu má sjá að löggjafinn hefur um langan aldur mælt fyrir um skyldur landeigenda til að smala jarðir sínar, sbr. upphaflega fyrirmæli 49. kapítula landsleigubálks Jónsbókar. Þá sýnist líka beinlínis hafa verið gengið út frá því að land einstakra jarða sé nýtt sem beitiland með svipuðum hætti og afréttir, jafnvel þannig að viðkomandi landsvæði sé alfarið tekið undir fjallskilaframkvæmd. Í slíkum tilvikum gefa fjallskil þannig alls enga vísbendingu um eðli eignarhalds að því landi.

Í dómum Hæstaréttar Íslands hefur svo sem fyrr segir verið litið til þess í nokkrum tilvikum hvernig fjallskilum hefur verið háttað á landsvæði því sem þá er til eignarréttarlegrar meðferðar. Í þessum dómum hefur ekki verið talið sannað að um beinan eignarrétt væri að ræða að viðkomandi landsvæði og sú niðurstaða þá m.a. rökstudd með vísan til þess að ekki hafi verið sýnt fram á eða í ljós leitt að með viðkomandi land hafi verið farið sem eignarland varðandi fjallskil. Verður ekki annað ráðið af dómum þessum en að fjallskil geti út af fyrir sig haft þýðingu um úrlausn máls en verði þó ekki ráðandi um niðurstöðu. Í dómum eru vísbendingar fremur í þá átt að framkvæmd fjallskila gæti hugsanlega stutt eignartilkall en að eignarréttur sem talin verður sannaður á grundvelli annarra gagna verði vefengdur á grundvelli þess hvernig framkvæmd fjallskila hefur verið háttað.

Í ljósi alls þessa er það mat óbyggðanefndar að ekki verði dregnar víðtækar ályktanir um eignarrétt að landi af upplýsingum um framkvæmd fjallskila að fornu og nýju. Skiptir þar auðvitað mestu máli sú staðreynd að lengst af hefur smölun heimlanda, þ.e. lands einstakra jarða, ekki einungis verið háð lögbundnum skyldum og kvöðum um skyldur til smölunar, heldur hefur því jafnframt verið þannig háttað að lönd einstakra jarða hafa verið nýtt með sambærilegum hætti og afréttir og þá fallið í einu og öllu undir viðkomandi fjallskilaframkvæmd. Eftir sem áður hafa slík landsvæði ekki verið talin falla í flokk afrétta, þau óumdeilt legið innan landamerkja viðkomandi jarðar og eftir atvikum enginn ágreiningur verið uppi um eignarrétt að þeim. Þannig getur bæði háttað svo til að með öllu skorti á upplýsingar um fjallskilaframkvæmd og/eða smölun á viðkomandi landsvæði eða að forsendur séu með einhverju því sérstaka móti sem nú hefur verið gerð grein fyrir. Hvað sem þessu líður verður þó ekki útilokað fyrirfram að upplýsingar í þessa veru geti haft eitthvert vægi við eignarréttarlegt mat. Það þarfnast þá sérstakrar skoðunar í hverju einstöku tilviki þar sem glöggar upplýsingar um tilhögun og forsendur fjallskila liggja á annað borð fyrir.

4.8. Ítök

Í íslenskum rétti hafa ítök eða ítaksréttindi verið skilgreind sem réttindi er veiti réttihafa tiltekin þröng umráð og takmörkuð not fasteignar sem er í eigu og umráðum

annars eða annarra aðila.¹¹⁷ Réttindi af þessum toga eiga sér langa sögu hér á landi og verður fyrst vikið að því hvað ráða megi af eldri rétti um ítök og inntak ítaksréttinda.

Í lögbókunum Grágás og Jónsbók er hugtakið *ítak* ekki skilgreint sérstaklega, en af einstökum ákvæðum má ráða í merkingu þess. Í landabrigðisþætti Grágásar er fjallað um þær réttarathafnir sem fram áttu að fara þegar maður vildi brigða öðrum land. Þar segir m.a. að brigðandi skyldi kveðja sér kviðar (væntanlega búakviðar) til að ganga úr skugga um hvort unnt væri að selja leiguból „eða ítök í annarra manna löndum“ áður en til þess kæmi að aðalbólið væri selt.¹¹⁸

Kaflinn um landamerki og lagakaup í Jónsbók (6. k. landsbrigðabálks) hefst á þessa leið:

Nú vill maðr selja land sitt við verði, þá skulu þeir kveða á um merki með sér, um land ok skóga ok engjar ok reka, veiðar ok afréttu ef eru, ok allra gæða skulu þeir geta þeira, er því landi eigu at fylgja, þó at þat sé í önnur lönd, eða aðrir menn eigi þanneg ítök; síðan skulu þeir takaz í hendr ok kaupa með vátum tveim eða fleirum.¹¹⁹

Annars staðar í lögbókinni er nánar rætt um sams konar réttindi án þess þó að tekið sé fram að um ítök sé að ræða. Þannig er fjallað um skóg, beituteig, fjöru, veiði og engi í annars jörðu en síður eða jafnvel ekki notuð orðin skógar-, beitar-, fjöru-, veiði- og engjaitak.¹²⁰ Ákvæði lögbókanna leiðir því til þeirrar niðurstöðu að ítak sé „réttur til ákveðinna nytja á landi annars“,¹²¹ og fær það vel samrýmst hinni lögfræðilegu skilgreiningu hugtaksins nú á dögum.

Til ítaka var stofnað með ýmsum hætti. Ítakaeign mun t.d. hafa orðið til við tímabundin lán hlunninda, kaup og ítakaskipti.¹²² Elsta skjallega heimildin um ítaka-eign mun vera máldagi Stafholtskirkju sem talinn hefur verið frá miðri 12. öld.¹²³ Þar er greint frá því að prestur nokkur, Steini Þorvarðsson, hafi gefið kirkjunni m.a. þrjá hluti laxveiðar í Þverá, kerveiði í Norðurá undir fossi, Engines á Ströndum norður „ok

¹¹⁷ Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I. Reykjavík. S. 28 (hdr.). Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* I, s. 6. Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 13.

¹¹⁸ Sbr. Grágás 1992, s. 288.

¹¹⁹ Jónsbók 1904, s. 124. Sambærilegur kafli er í Grágás (1992, s. 290) án þess að orðið *ítak* sé þar notað.

¹²⁰ Sbr. Grágás 1992, s. 296, 321, 329. Jónsbók 1904, s. 147–148, 150.

¹²¹ Grágás 1992, s. 537. Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Jordejendom. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. b. Kaupmannahöfn. D. 671.

¹²² Páll Sigurðsson, 1992: „Kirknaítök. Saga þeirra og réttarþróun.“ *Svipmyndir úr réttarsögu. Þættir um land og sögu í ljósi laga og réttarframkvæmdar*. Reykjavík. S. 277.

¹²³ *Íslenskt fornbréfasafn*. 1. b. Kaupmannahöfn 1857–76. S. 178–180. Sbr. Páll Sigurðsson 1992, s. 279.

reki með“ og selför í Þverárdal upp frá Kvíum. Í máldaganum er lýst einum algengasta stofnunarhætti kirknaítaka sem var gjöf í sáluhjálparskyni. Þannig hefur frá fyrstu tíð byggðar hér á landi verið stofnað til ítaka með beinni yfirfærslu eða afhendingu tiltekinna réttinda.

Frá 13. öld hafa varðveist nokkrar skrár um ítök, einkum reka, m.a. elsta reka-skrá Skálholtskirkju frá um 1270. Bendir það til þess að á þeim tíma hafi ítök verið orðin eftirsótt gæði sem ekki síst kirkjulegar stofnanir sóttust eftir.¹²⁴ Ítökum fjölgaði síðan jafnt og þétt, og í byrjun 18. aldar, þegar Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns var tekin saman, hafði myndast þéttriðið net ítaka um land allt.¹²⁵

Ljóst er að ítakaeign skipti í margar aldir verulegu máli fyrir afkomu landsmanna og mun að einhverju leyti hafa stuðlað að jafnari dreifingu landgæða. Á sumum stöðum á landinu hagaði þannig til að jörð sem ekki átti mikilvæg hlunnindi eins og upprekstrarland, skóg eða fjörunytjar eða gat ekki nýtt þau í eigin landi vegna staðháttu fékk þau sem ítök í öðru landi. Nefna má sem dæmi að í Þórisdal í Lóni áttu nokkrar jarðir skógarítak. Ein þeirra var Efri-Fjörður í Lóni. Hún átti skógarítak í Skálahvömmum í Þórisdal eða Laxárdal, en í staðinn var heimilað útræði frá Klifunum (Þorgeirsstaðaklif).¹²⁶ Slík ítakaskipti munu víðar hafa tíðkast, ekki síst á þeim svæðum þar sem útræði var gott. Hraunskarð undir Jökli átti t.d. „frí kolatak í Hríssaskóg og raptvidahögg í jörðunne til upheldis“ í staðinn fyrir uppsátur og „ítaksbúðir“ í Hraunskarðsjörð.¹²⁷ Annars staðar þar sem ekki var um ítök eða ítakaskipti að ræða var venjulega greitt ákveðið gjald fyrir útræðið, svonefndur vertollur.¹²⁸

Mörg ítök gengu smám saman úr sér ýmist af völdum eyðingaraflla náttúrunnar, ofnýtingar eða vegna breyttra búskaparháttu og urðu því ekki annað en inntakslaus réttur sem setti ákveðnar hömlur á eignarrétt fasteigna.¹²⁹ Um miðbik nýliðinnar aldar var því svo komið að fjölmörg þeirra ítaka sem á jörðum hvíldu komu ítakshafanum að litlu sem engu gagni auk þess sem ýmis þeirra virtist augljóslega

¹²⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 67–76. Tímasetning rekaskrárinnar er ekki örugg. Sbr. einnig sama rit, s. 4, 246–248 (ítakaskrá Viðeyjarklausturs [1284]), 248–251 (reka- og landamerkjaskrá Þingeyraklausturs [1285]).

¹²⁵ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 12. b. (Atriðisorðaskrá), undir *afrétt, beit/beitarítak, melaslægja/meltak, lax/laxveiði, fugl/fuglatekja, eggjatak/eggjatekja/eggver, skógur/skógarítak, hrís/hrísrif/hrístak, torf, mósкурður/mótak, engjatak/engjaitak, reki/rekaítak*.

¹²⁶ Þetta kom fram í vitnisburði Vilhjálms Geirs Þórhallssonar, eiganda Efra-Fjarðar, við skýrslutöku 9.9. 2002 í máli nr. 5/2001 hjá óbyggðanefnd. Sbr. einnig vitnisburð Þorsteins Geirssonar á Reyðará við sömu skýrslutöku.

¹²⁷ *Íslenskt fornbréfasafn*. 3. b. Kaupmannahöfn 1896. S. 141. Fleiri dæmi eru um slík ítakaskipti í þessari heimild sem talin er frá um 1360.

¹²⁸ Sbr. *Jarðabók Árna og Páls* 12, undir *naust, uppsátur, útræði, verbúð, vertollur*.

¹²⁹ Sbr. hugtakið *servitut* í merkingunni *ítak eða ískylda*.

hagkvæmara að nýta samhliða nýtingu á viðkomandi jörð. Lagasetning frá þeim tíma ber skýran vott um þá stefnu löggjafans að tryggja það, að eðlileg gæði fasteigna fylgi þeim sjálfum og séu nytjuð í sambandi við notkun þeirra.¹³⁰ Það var einkum gert með því að banna að tiltekin hlunnindi, sem fasteign fylgdu, væru frá henni skilin auk þess sem eigendum fasteigna sem ítök hvíldu á var gert kleift að leysa þau af eignum sínum gegn fjárgreiðslu. Þannig var t.d. lausn veiðitaka í ám og vötnum heimiluð með lögum nr. 40/1942, sbr. nú lög nr. 76/1970 og lausn skógarítaka af jörðum með lögum nr. 100/1940, sbr. nú lög nr. 3/1955, sbr. lög nr. 76/1984. Þá fjalla lög nr. 13/1956 um sölu kirkjuítaka. Veigamesti þátturinn í þessari viðleitni löggjafans var þó setning laga nr. 113/1952 um lausn ítaka af jörðum en þau taka til allra ítaka í jarðir annarra en lax- og silungsveiðitaka í ám og vötnum og skógarítaka, sbr. 2. og 3. gr. laganna.¹³¹ Með þeim var sú skylda lögð á þá sem töldu sig eiga slík ítök að lýsa þeim í samræmi við efni laganna. Væri það ekki gert féll ítakið úr gildi. Lögin hafa enn fremur að geyma reglur um það hvernig eigandi jarðar, sem ítak er í, eldra en 25 ára, getur leyst það af jörð sinni. Þrátt fyrir þessa viðleitni löggjafans er þó ljóst að enn kunna að finnast gild ítök hér á landi.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíma verið eignarland.¹³² Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti.

Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna óyggjandi fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Sem dæmi um slíkt má nefna ákvæði í máldögum um takmörkuð réttindi kirknanna í Biskupstungum á Biskupstungnaafretti. Þannig segir í máldaga kirkjunnar á Torfastöðum frá 1331 að hún eigi „skógarteig í Sandvatnshlíð“.¹³³ Hið sama kemur fram í Vilkinsmáldaga frá 1397¹³⁴ og Gíslamáldaga frá 1570.¹³⁵ Þá segir í

¹³⁰ Þegar um miðja 19. öld tók að gæta þeirrar tilhneigingar löggjafans að sporna við frekari stofnun ítaka, sbr. 4. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

¹³¹ Í 1. gr. laga nr. 113/1952 segir að ítak merki í lögnum hvers konar afnot fasteignar, sem eigi séu samfara vörslum hennar eða þess hluta hennar, sem afnotin taki til, enda sé réttur til afnotanna byggður á heimild einkaréttareðlis. Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að umræddum lögum segir í athugasemdum að fylgt sé hinni venjulegu fræðilegu skýringu á því hvað ítak sé.

¹³² Í greinargerð með frumvarpi því sem varð að lögum nr. 113/1952 er í athugasemdum tekið fram að lögin taki ekki til ítaka í kaupstaðarlóðir eða í afretti, sem sveitarfélög eiga. Í lögnum er þannig gert ráð fyrir því að unnt sé eða hafi verið að stofna til ítaka í afrettarlöndum. Með hliðsjón af hinni almennu lögfræðilegu skilgreiningu á hugtakinu ítak verður þó að ætla að með því sé átt við afrettarlönd sem undirorpin eru beinum eignarrétti eða hafi verið það á þeim tíma þegar til ítaksins var stofnað.

¹³³ *Íslenskt fornbréfasafn* 2, s. 669.

¹³⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 4, s. 49.

Gíslamáldaga um kirkjuna í Bræðratungu að hún eigi „Skógartungu undir Bláfelli“.¹³⁶ Í máli nr. 4/2000, Biskupstungnaafréttur og efstu lönd í Biskupstungnahreppi, komst óbyggðanefnd að þeirri niðurstöðu að Framafréttur Biskupstungna, það landsvæði sem framangreind réttindi kirknanna náðu til, væri þjóðlenda. Nefndin útilokaði þó ekki að umrætt landsvæði hefði einhvern tíma verið undirorpið beinum eignarrétti en taldi umrædda máldaga eina og sér ekki veita næga sönnun í þeim efnum. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu lögfræðilegu merkingu hugtaksins.

4.9. Fjörur og rekaeign

Eignarréttur að fasteign sem liggur að sjó nær einnig til fjörunnar fram af henni, þ.e. svæðisins á milli stórstraumsflóðmáls og stórstraumsfjörumáls.¹³⁷ Undir yfirborði sjávar taka við svokölluð netlög, sem í ýmsum lögum eru skilgreind sem sjávarbotn 115 metra út frá stórstraumsfjörumáli landareignar, sjá nánar síðar í þessum kafla.¹³⁸ Óumdeilt er að netlög fylgi sjávarjörðum en um hitt hefur fremur verið ágreiningur hvort eignarráð fasteignareiganda feli í sér beinan eignarrétt eða séu bundin við þau réttindi sem sérstaklega er mælt fyrir um í einstökum lögum.¹³⁹

Kemur þá til skoðunar hver hafi verið réttur landeigandans í fjöru og netlögum jarðar sinnar. Þar verður helst litið til þeirra fjörunytja sem lengst hafa verið til umfjöllunar í löggjöf hér á landi, þ.e. reka og veiði.

Rekinn hefur verið helsta verðmæti fjörunnar. Elstu ákvæði laga um reka eru í Grágás. Þau voru síðan tekin upp lítið breytt í rekabálk Jónsbókar, og er sá bálkur enn í gildi ásamt viðbótum um skotinn hval og skotmannshlut sem gefnar voru út í konungsbréfum 1778 og 1779.¹⁴⁰ Meginreglan var sú að jarðeigandi átti reka fyrir landi sínu. Í Jónsbók er reki nánar skilgreindur með svofelldum hætti: „Hverr maðr á reka allan fyrir sínu landi viðar ok hvala, sela ok fiska, fugla og þara, nema lögum sé frá komit.“¹⁴¹ Eignarréttur jarðeiganda á viðar- eða hvalreka var þó því aðeins hafinn

¹³⁵ Íslenskt fornbréfasafn 15, s. 647.

¹³⁶ Íslenskt fornbréfasafn 15, s. 648.

¹³⁷ Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45. Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* I, s. 37. Þorgeir Örlygsson, 1998: *Kaflar úr eignarétti* I, s. 57.

¹³⁸ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994; og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹³⁹ Í H 1996 2518 og 2525 er talinn vafi um beinan eignarrétt fasteignareiganda í netlögum.

¹⁴⁰ Sbr. opið bréf um rekatilkall á Íslandi frá 4. maí 1778, 5. gr., og konungsbréf (til stiftamtmanns) um landshlut af flutningshvölum á Íslandi frá 23. júní 1779, 1.–2. gr.

¹⁴¹ *Jónsbók* 1904, s. 194.

yfir vafa að hann merkti sér rekann eða kæmi böndum á hann.¹⁴² Allan reka utan *reka-marka* var hverjum manni heimilt að flytja að landi, marka sér og slá eign sinni á, en landeigandi skyldi eiga alla aðra flutninga hvals og viðar.¹⁴³

Sú skýring hefur verið gefin á rekamarki að það sé „sá hluti fjöru og hafs sem bóndi eða rekamaður má nýta á allan reka“.¹⁴⁴ Lúðvík Kristjánsson taldi hins vegar rekamark vera sömu merkingar og fjörumark og tákna merki milli deildra reka.¹⁴⁵ Í Staðarhólsbók Grágásar er rekamark við það miðað „að sjá mundi mega þaðan fisk á borði ef eigi bæri land fyrir“.¹⁴⁶ Lýsing Konungsbókar á rekamarki er nokkru ítarlegri, og er hún sambærileg við skilgreiningu Jónsbókar á *fiskhelgi*:

Maður á að flytja við þann er hann finnur á floti fyrir utan það er fisk sér af borði, óflattan, fyrir annars manns landi. Það skal þorskur vera, sá skal svo mikill vera að hann sé álnar í öxarþærum flattur [álnarbreiður milli þunnildisnefja]. Sá fiskur heitir gildingur. Á því borði skal sjá þann fisk er til lands veit, þaðan úr fjöru er fyrir [fellur út] utast.¹⁴⁷

Fiskhelgi í þessu samhengi táknar svæðið út að rekamörkum sem að sínu leyti miðast við að óflattur þorskur sé í sjónmáli frá ströndinni.¹⁴⁸

Síðar, sennilega snemma á 14. öld, var kveðinn upp svofelldur alþingisdómur um rekamark til lands:

Rekamarck til landz sem leingst ut fiarar. og flod geingur leingst i logne. þa hvorke æser brim nie vindur.

Það var logtekid um rekamark a Auxararþijnge af badum lögmdönnunum og allri logriettunne a dogum Hákonar kongz. sem væri i almennelegu flædarmäle þa siör rædur sier. Enn hvad hann æser brim edur vindur. edur kastar yfer Mälarkamp. edur eírantanga. so sem i logbok utvijsar. edur a land

¹⁴² Grágás 1992, s. 351–352. Sbr. Jónsbók 1904, s. 194–195.

¹⁴³ Grágás 1992, s. 353–354. Jónsbók 1904, s. 196–197. Á öðrum stað í Jónsbók (s. 203) segir þó að þess hvals sem fluttur sé, eigi flytjendur þriðjung en landeigandi tvo hluti nema skot finnist í, þá eigi skotmaður þriðjung. Þetta ákvæði virðist eiga sér nokkra samsvörun í 71. k. landabrigðisþáttar Grágásar (Grágás 1992, s. 365).

¹⁴⁴ Grágás 1992, s. 552. Í Jónsbók virðist einnig gert ráð fyrir að rekamark geti tekið til hafsvæðis út fyrir netlög, sbr. þetta orðalag: „Ef maðr veiðir hval í rekamarki, þar er fisk sér á borði ok fyrir utan netlög, þá á sá allan er veiðir“ (Jónsbók 1904, s. 206 sbr. einnig s. 197).

¹⁴⁵ Lúðvík Kristjánsson, 1980: *Íslenzkir sjávarhættir*. 1. b. Reykjavík. S. 219.

¹⁴⁶ Grágás 1992, s. 353 (Staðarhólsbók). Skilgreining Konungsbókar er ítarlegri (sbr. Grágás 1992, s. 353–354). Samkvæmt Jónsbók 1904 (s. 206) var rekamark „þar er fisk sér á borði“.

¹⁴⁷ Grágás 1992, s. 353–354. Sbr. Jónsbók 1904, s. 203 og 206 (6. og 8. k. rekabálks).

¹⁴⁸ Sbr. Magnús Már Lárusson, 1981: „Hvalfangst“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 7. Kaupmannahöfn. D. 169.

upp. þar sem so vid vijkur. þa eignast það landeigande hvort það er trie edur hvalur.¹⁴⁹

Hér virðist lögrétta skilgreina það sem í síðari löggjöf er nefnt stórstraumsflóðmál.

Algengt var á miðöldum og síðar að fjara innan merkja tiltekinnar jarðar væri nýtt frá annarri jörð. Eigandi hinnar síðarnefndu nefndist þá *rekamaður* eða *fjörumaður*, en rétturinn var þó bundinn jörð hans en ekki persónu. Landeigandi og fjörumaður skiptu með sér fjörugögnum eftir ákveðnum reglum. Um þetta segir í Jónsbók:

Ef maðr kaupir reka af landi manns at loqmáli réttu, ok skilja þeir þat eigi gjørr en svá, þá á landeigandi af fjöru þeiri álnarlöng kefli öll ok smæri, en rekamaðr á þar við allan annan útelgdan er þar rekr upp, ok svá hvali alla er þar hlaupa kvikir á land, nema menn valdi, og svá á hann þá hvali er þar rekr. Sá maðr er land á, hann á þara allan ok fugla alla, sela alla ok rostunga, ok svá ef maðr drepr sel; hann á þar at hafa hnísur ok háskerðinga, ok fiska alla, nema þar reki fleiri senn á land en .v. [5], þá á rekamaðr.¹⁵⁰

Rekamaður átti einnig allan ómerktan við og hval sem menn fluttu úr almenningi¹⁵¹, ef þeir fylgdu ekki festum eins og skylt var, og að auki allt það sem flaut í netlögum. Landeigandi átti hins vegar veiði alla í netlögum, flutninga hvals og viðar og allt það sem flaut utan netlaga og að rekamörkum og aðrir höfðu ekki áður eignað sér.¹⁵² Enn fremur skyldi landeigandi en ekki fjörumaður (rekamaður) varðveita vogrek, þar til eigandi kæmi fram en eignast ella, og skotmannshlut og fá ágóða af og hafa þriðjung af öllum þeim hvölum „er fyrir mönnum hlaupa á land“.¹⁵³ Í heimildum frá miðöldum eru einnig mörg dæmi um að rekinn væri ekki miðaður við ákveðið svæði heldur tiltekið magn af viði sem ýmist var kallað afdráttur eða afreiðsla.¹⁵⁴

Af því sem hér hefur verið rakið má álykta að fjörueign í landi annarrar jarðar hafi fyrst og síðast verið ítak en ekki falið í sér eignarrétt á landinu sjálfu.¹⁵⁵ Í því sambandi má benda á þau orð Hans Kuhn að fjörüitök séu í elstu máldögum og skráum

¹⁴⁹ *Íslenskt fornbréfasafn* 11, s. 1–2.

¹⁵⁰ *Jónsbók* 1904, s. 196–197.

¹⁵¹ Í *Jónsbók* er landeiganda eignaður allur flutningur (*Jónsbók* 1904, s. 197).

¹⁵² *Grágás* 1992, s. 354–355, 365. *Jónsbók* 1904, s. 196–197. Sambærilegt ákvæði um rétt rekamanns til flutninga úr almenningi er ekki í *Jónsbók*.

¹⁵³ *Grágás* 1992, s. 354. *Jónsbók* 1904, s. 197, 201–203, 208–209.

¹⁵⁴ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 220. Sjá einnig *Íslenskt fornbréfasafn* 3, s. 56–57.

¹⁵⁵ Sbr. einnig hugtakið *ítaksreki* um þann reka jarða eða hluta hans sem gengið hafði undan jörðinni (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 204).

aðeins kölluð fjörur eða rekafjörur.¹⁵⁶ Hér verður þó að hafa á þann fyrirvara að rekamanni tilheyrði ekki einvörðungu fjaran í merkingunni fjöruítak heldur einnig *reka-grunnurinn*, enda missti hann ekki rétt sinn til rekans þótt orpinn væri sandi eða grjóti.¹⁵⁷ Þegar þess er gætt að fjörur (reki) voru í mörgum tilvikum ítak í landi annarra en þeirra sem áttu rekann, þarf ekki að koma á óvart að fjörumörk og landamerki jarða til sjávar fóru ekki alltaf saman eins og t.d. landamerkjabréf jarða í Örafum vitna um. Samkvæmt lögum um lausn ítaka af jörðum, nr. 113/1952, féllu önnur ítök en skógarítök og lax- og silungsveiðiítök úr gildi væri ítaksrétti ekki lýst með tilteknum hætti, sjá nánar í kafla 4.8.

Í lögbókunum er einnig gert ráð fyrir að fjörur geti verið almenningur og heimildir um almenninga við sjávarsíðuna eru allnokkrar.¹⁵⁸ Þar skyldu fjórðungsmenn eiga reka allan nema þann sem skot var í. Þá skyldu þeir menn varðveita „er lönd eigu næst“.¹⁵⁹ Samkvæmt þessu virðist ekki gert ráð fyrir því að almenningafjara sé ítak í eignarlandi, en dæmi um slíkt kunna þó að finnast.¹⁶⁰

Netlögum má líkja við „fiskveiðilögsögu“ sjávarjarða. Þau eru skilgreind á þessa leið í fornlögum:

Þar eru netlög utast í sæ er selnet stendur grunn, tuttugu möskva djúpt, af landi eða af skeri og komi flár [þ.e. flotholt] upp úr sjánum að fjöru þá er þinur [þ.e. teinn á neti] stendur grunn. En fyrir það utan á hver að veiða að ósekju er vill.¹⁶¹

Landeigandinn átti einn alla veiði í netlögum og í fjörunni, og gildi einu þó að annar hefði eignast aðrar nytjar í fjöru og netlögum.¹⁶² Eins og áður hefur komið fram virðist fiskhelgi samkvæmt Jónsbók hafa verið miðuð við rekamörk og verður því ekki í öllum tilvikum lögð að jöfnu við netlög.

¹⁵⁶ Kuhn, Hans, 1943–1948: „Hátúningamelur og Gnúpverjahreppur.“ *Árbók Hins íslenska fornleifafélags*. S. 73. Austfirðingar nota orðið *sandur* um það sem Sunnlendingar kalla fjöru (Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 218).

¹⁵⁷ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁵⁸ Sjá nánar í almennum niðurstöðum óbyggðanefndar um hugtakið almenningar.

¹⁵⁹ *Grágás* 1992, s. 369. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 193–194.

¹⁶⁰ Af þessu yfirliti má sjá að samkvæmt lögbókunum, *Grágás* og *Jónsbók*, áttu nokkrir aðilar lögverndaðan rétt til hvals eftir ákveðnum reglum: Í fyrsta lagi var það landeigandinn, í öðru lagi rekamaður, ef rekinn hafði verið seldur undan jörð, í þriðja lagi skotmaður, sem átti hálfan hval sem hann náði ekki að festa í fjöru og loks fjórðungsmenn ef um almenningafjöru var að ræða. Fleiri áttu einnig sinn rétt til rekahvals að uppfylltum ákveðnum skilyrðum eins og leiglendingur og sá sem fyrstur kom að hval er fluttur hafði verið úr almenningi (sbr. „fynnandaspik“). Sbr. *Grágás* 1992, s. 356, 365. *Jónsbók* 1904, s. 135.

¹⁶¹ *Grágás* 1992, s. 354. Sbr. *Jónsbók* 1904, s. 196.

¹⁶² *Jónsbók* 1904, s. 197.

Ekki er ljóst af lögbókunum hversu langt til sjávar netlög náðu enda mun það að nokkru hafa farið eftir aðstæðum eins og grunnsævi við sjávarstrendur. Lúðvík Kristjánsson getur sér þess til að netlög hafi verið miðuð við 6 þumlunga selmöskvalegg, og hefur því mesta dýpt netlaga um fjöru verið 120 þumlungar eða 6 álnir.¹⁶³ Alin jafngilti um 47,7 sm svo að netlög hafa náð út að 2,9 m dýpi.

Í skipan goðorðsmannsins Sæmundar Ormssonar um almenninga í Hornafirði, sem talin er frá um 1245, er því lýst yfir að land og fjöru skyldi helga 30 faðma þaðan frá sem efst féll í meðalflæðum. Rekald þar fyrir utan skyldi vera *almeningur*.¹⁶⁴ Talið hefur verið að Sæmundur hafi í skipan sinni verið að lýsa netlögum.¹⁶⁵ Í löggjöf frá miðbiki 19. aldar var miðað við 60 faðma (u.þ.b. 112 metra) frá stórstraumsfjörumáli.¹⁶⁶ Í 20. aldar löggjöf hefur fyrst og fremst verið við það miðað að netlög séu 115 metrar á haf út miðað við stórstraumsfjörumál.¹⁶⁷ Sýnist nú óhætt að miða þau mörk sem meginreglu, þó svo önnur viðmið gildi vissulega skv. þeim eldri lögum sem enn eru í gildi.

Merki sjávarjarða til hafsins miðast annað hvort við ytri mörk fjöru eða netlaga. Um þetta álitafni er ekki þörf ítarlegrar umfjöllunar hér, enda fjalla þjóðlendlögin einungis um land ofan sjávar. Ljóst er að strandlengja landsins tekur breytingum, á einum stað kann að verða landrof en á öðrum landauki. Dómstólar hafa lagt til grundvallar að eigandi sjávarjarðar eignist þann landauka sem til verður í fjöru og netlögum fyrir landi hans.¹⁶⁸ Það á a.m.k. við um þann landauka sem til verður af náttúrulegum ástæðum eða fyrir tilverknað þriðja manns.¹⁶⁹

Með lögum nr. 73/1990 voru auðlindir hafsbotnsins utan netlaga og svo langt til hafs sem fullveldisréttur Íslands nær lýstar eign íslenska ríkisins, sbr. 1. gr. Netlög eru þar skilgreind með sama hætti og áður, sbr. 3. mgr. 2. gr., og ekki verður talið að ætlunin hafi verið að afnema til frambúðar áðurgreindan rétt sjávarjarða til landauka og fastsetja þar með í eitt skipti fyrir öll mörk sjávarjarða til hafsins. Vilji löggjafans

¹⁶³ Lúðvík Kristjánsson 1980, s. 203.

¹⁶⁴ *Íslenskt fornbréfasafn* 1, s. 536.

¹⁶⁵ Sbr. Þorgeir Örlygsson, 1993: „Er Hornafjörður almenningur?“ *Tímarit Háskóla Íslands*. 6. árg. nr. 6. Reykjavík. S.33.

¹⁶⁶ Sbr. t.d. 3. gr. tilskipunar um veiði á Íslandi frá 20. júní 1849.

¹⁶⁷ Sjá t.d. 3. mgr. 2. gr. laga um rannsóknir og nýtingu á auðlindum í jörðu, nr. 57/1998; 1. gr. laga um vernd, friðun og veiðar á villtum fuglum og villtum spendýrum, nr. 64/1994, og 1. gr. laga um lax- og silungsveiði, nr. 76/1970.

¹⁶⁸ Sbr. H 1946 345. Sjá einnig Ólafur Lárusson, 1950: *Eignaréttur* I, s. 45 og Gaukur Jörundsson, 1982–83: *Eignaréttur* II, s. 136.

¹⁶⁹ Ekki verður ráðið af fyrirbyggjandi réttarheimildum og fræðiskrifum að greinarmunur sé í þessu sambandi gerður á landauka sem til verður fyrir tilstilli fasteignareigandans sjálfs. Á það er þó bent að réttur fasteignareiganda í þessa veru geti ekki, í ljósi tækniframfara og nýrra viðhorfa, verið án takmarkana. Þær takmarkanir helgast þá af hagsmunum íslenska ríkisins, fullveldisrétti þess og eignarétti, sbr. t.d. lög nr. 73/1990.

til slíkrar breytingar hefði þurft að koma skýrt fram. Gildistaka laga nr. 73/1990 hafði þannig ekki í för með sér að merki sjávarjarða til hafsins væru endanlega fastsett. Fjara og netlög færast út og inn í samræmi við landauka eða landtap, þ.e. breytt stórstraumsfjörumál, og landamerki þar með.

5. HEIMILDIR UM EIGNARHALD

5.1. Almenn

Í köflunum „Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð voru“ undir „Gögn og gagnaöflun“ í hverjum úrskurði fyrir sig kemur fram hvaða flokkar frumheimilda, útgefinna og óútgefinna, voru yfirfarnir á vegum óbyggðanefndar í þeim tilgangi að fullnægja rannsóknarskyldu nefndarinnar, sbr. einnig sérstakan kafla í hverjum úrskurði um það efni. Hér verður gerð nánari grein fyrir nokkrum mikilvægum heimildum og þýðingu þeirra fyrir úrlausnarefni óbyggðanefndar.

5.2. Jarðamöt og jarðabækur

Elsta dæmi um jarðamat á Íslandi er að finna í tíundarlögunum 1096/97. Jarðir voru metnar til hundraða en eitt hundrað á landsvísu jafngilti 120 álnum vöruvaðmáls eða einu kýrverði. Í tilefni af sölu konungsjarða á 17. öld var ákveðið að hvert jarðarhundrað skyldi jafngilda tveimur hundruðum á landsvísu (kúgildum).¹⁷⁰

Lítið er vitað um matsreglur eða viðmiðanir þegar jarðamatið fór upphaflega fram. Þegar elsta varðveitta jarðabókin var gerð 1639, um jarðeignir konungs, var við það miðað að dýrleiki skyldi vera tuttuguföld landskuld. Sama var gert í jarðabókinni 1686 en hún er elsta varðveitta jarðabókin sem hefur að geyma jarðir í einkaeign. Í jarðabókinni 1695 var aftur snúið til hins gamla mats enda jafnan við það stuðst í fasteignaviðskiptum.¹⁷¹ Þó ber að taka fram að í þessari jarðabók var eignarhlutur kirkju í heimalandi yfirleitt ekki reiknaður með í jarðamatinu og þess vegna var dýrleiki sumra kirkjujarða ekki í fullu samræmi við raunvirði þeirra.¹⁷²

Á árunum 1702–1712 var gerð hér á landi ný og mjög nákvæm jarðabók. Jarðabók þessi er jafnan kennd við þá tvo menn sem unnu mest að henni, Árna Magnússon og Pál Vídalín. Jarðabókin þykir mjög traust heimild og skýrist það einkum af því hvernig að verki var staðið. Þeir Árni og Páll eða umboðsmenn þeirra ferðuðust um nær land allt að boði konungs og reyndu að kynna sér aðstæður á hverjum stað en jafnframt höfðu þeir þann háttinn á að boða bændur í héraði til fundar

¹⁷⁰ Sbr. *Lovsamling for Island*. 1. b. Kaupmannahöfn. S. 356.

¹⁷¹ Sbr. Björn Lárusson, 1967: *The Old Icelandic Land Registers*. Lundi. S. 18. Björn Lárusson, 1982: *Íslands jordebok under förindustriell tid*. Lundi. S. 18.

¹⁷² Björn Lárusson 1967, s. 63.

og láta hvern ábúanda gera vandlega grein fyrir jörð sinni. Þetta var jafnharðan skráð niður og í lokin staðfest af áreiðanlegum mönnum í sveitinni. Þrátt fyrir það voru brögð að því að vitnisburður manna um jarðir sínar væri ekki nákvæmur, t.d. að meira væri gert úr landsþjóllum en efni stóðu til eða að ekki væri samræmi á milli þess sem landeigendur sögðu og leiguliðar þeirra. En þá var stundum hægt að leiðrétta misræmið með samiburði við jarðabréf sem þeir Árni og Páll söfnuðu einnig á ferðum sínum. Í tengslum við jarðabókarverkið voru samdar tillögur að nýju jarðamati. Í tillögunum var gert ráð fyrir að grundvöllur matsins væri fóðurgildi jarðar, þ.e. hversu mörg kúgildi hún gæti borið í meðalári. Afréttur, útigangur, sellönd og ýmis hlunnindi skyldu metin til hundraða eftir ákveðnum reglum og greiða af þessu bæði tíund og landskyld. Frá því var horfið að ráðast í nýtt jarðamat hér á landi. Í stað þess lögðu þeir Árni og Páll hið forna jarðamat til grundvallar og höfðu hliðsjón af „almúgans tilsögn og undirrjettingu“ í votta viðurvist. Þó má sjá þess merki að reynt hafi verið í einhverjum mæli að leggja nýtt mat á jarðirnar, einkum þegar getið er sérstaklega um heyfóður og nýtingu úthaga, afrétta og hlunninda.

Tillögur þær sem hér hefur verið vikið að eru að verulegu leyti í samræmi við svonefnda „Bergþórsstatútu“ sem sögð var frá fyrri hluta 12. aldar. Í statútunni var þó reiknað með að ákveðið hlutfall væri á milli fóðurgildis jarðar og stærðar hennar; eins kýreldis tún væri 140 norskir faðmar að stærð. Afrétti og heiðalönd skyldi meta til helmings á við beit í heimalandi og virðast því tún hafa verið sex sinnum verðmætari miðað við hverja einingu lands en afréttir.¹⁷³ Þess skal getið að samkvæmt Jónsbók var meðalkýr lögð að jöfnu við sex ær „og fæði lömb sín, órotnar, loðnar og lembdar.“¹⁷⁴

Flestum fræðimönnum ber saman um að Bergþórsstatúta sé fölsuð. Hún getur því ekki talist heimild um annað en það hvernig menn töldu á sínum tíma eðlilegt að meta jarðir og hlunnindi þeirra. Engu að síður má ætla að fóðurgildið, bæði af heyfeng og hagbeit, hafi upphaflega verið lagt til grundvallar jarðamatinu og þá ef til vill reiknað sem ákveðið hlutfall af smjörfjórðungum.¹⁷⁵ Þessu til stuðnings má nefna að skerðing á engi jarðar gat lækkað dýrleika hennar verulega og einnig eru dæmi um að selland hafi verið metið sérstaklega til tíundar.¹⁷⁶ Á sama hátt er svo að sjá sem afréttur einstakra jarða hafi, að minnsta kosti í sumum tilvikum, verið reiknaður með í jarðamatinu, einkum ef þær höfðu tekjur af upprekstrartollum.

¹⁷³ Halldór Einarsson, 1833: *Om Værdie-Beregning paa Landsviis og Tiende-Ydelsen i Island*. Kaupmannahöfn. S. 165–175.

¹⁷⁴ *Jónsbók* 1904, s. 215 (6. k. kb.).

¹⁷⁵ Björn Lárusson 1982, s. 17.

¹⁷⁶ Sbr. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 10. b. Kaupmannahöfn 1943. S. 177. *Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns*. 4. b. Kaupmannahöfn 1925 og 1927. S. 317.

Dýrleikinn var mikilvægt auðkenni jarða og grundvöllur skattlagningar og erfðaskipta en ýmsar heimildir, einkum kaupbréf, benda til að dýrleikinn hafi ekki ævinlega sýnt raunvirði jarða. Úr því var reynt að bæta í byrjun 19. aldar þegar fram fór jarðamat um land allt á árunum 1800–1806. Viðmiðunarreglur voru þó hinar sömu og áður, þ.e. hversu mörg kúgildi hver jörð gat borið, en jafnframt skyldu ýmis hlunnindi og útigangur metin sérstaklega til dýrleika.¹⁷⁷ Árið 1848 kom út jarðatal kennt við J. Johnsen en þar var nær einvörðungu farið eftir gömlu jarðamati. Sama ár, 27. maí, gaf konungur út tilskipun um nýtt jarðamat á Íslandi og skyldi hver jörð metin til peningaverðs „að því sem slíkar jarðir verða sanngjarnlega seldar eptir gæðum sínum“.¹⁷⁸ Hjáleigur voru ekki metnar sérstaklega til dýrleika fyrr en 1848 og því ekki getið um dýrleika þeirra í jarðamötum fyrr en eftir þann tíma. Jarðamat þetta var gefið út 1861 undir heitinu *Ný jarðabók fyrir Ísland*. Hinni fornu verðeiningu, hundraði, er haldið, en að baki henni stóð ekki lengur kúgildi heldur slegin mynt og seðlar.

Með lögum um fasteignamat nr. 22/1915, var kveðið svo á í 1. gr., að allar jarðeignir, lóðir og hús á landinu skyldi meta til peningaverðs tíunda hvert ár. Hér var um að ræða mikla breytingu frá því óreglulega fasteignamati sem tíðkast hafði, oft með löngu millibili.

Heimildir segja ekki ótvírætt til um það hvort afréttir hafi verið tíundaðir sérstaklega til skatts þó að sjá megi viðleitni í þá veru í þeim tillögum um nýjar jarðamatsreglur frá byrjun 18. aldar sem Árni Magnússon og Páll Vídalín virðast hafa ætlað að fara eftir og áður er getið. Þær tillögur tóku þó aldrei gildi. Í reglugerð rentukammers um nýtt jarðamat 1. sept. 1848 er gert ráð fyrir að tún og engjar, hagi og útbeit séu metin og einnig hlunnindi jarða en ekki er þar minnst á afrétti. Það mun ekki hafa verið fyrr en með fasteignalögunum nr. 22/1915 sem kveðið var skýrt á um að afréttir skyldu teknir til greina við jarðamat. Í 7. gr. laganna segir á þessa leið:

Afrjettarlönd þau, sem eru eign sveita og einungis notuð til uppreksturs, skal eigi meta sjerstaklega, en aftur á móti ber að taka upprekstrarrjettinn til greina við mat jarða þeirra, er hann eiga.

Prætulönd milli jarða skulu metin sjer í lagi.

Óbyggðanefnd telur að jarðamöt sýni tilvist sjálfstæðrar jarðar á þeim tíma sem um ræðir. Dýrleiki jarðar sé hins vegar fyrst og fremst heimild um landgæði fyrr á tímum, einkum grasfeng og útigang, en miklu síður um stærð jarða eða víðáttu. Jarðabækur og jarðamöt geta þannig gefið vísbendingar um eignarréttindi, landnýtingu og í einstaka tilvikum jafnvel um landamerki.

¹⁷⁷ *Lovsamling for Island*. 6. b. Kaupmannahöfn 1856. S. 475–481.

¹⁷⁸ *Lovsamling for Island*. 14. b. Kaupmannahöfn 1868. S. 175.

5.3. Máldagar og vísitasúr

Hugtakið *máldagi* var í fornu máli haft um hvers kyns samninga, munnlega og skriflega, en í þrengri merkingu var máldagi samningur sem gerður var við stofnun kirkju. Máldaginn kvað á um réttindi og skyldur allra þeirra sem hagsmuna áttu að gæta, en hann var jafnframt skrá yfir eignir viðkomandi kirkju. Í kristinna laga þætti Grágásar segir svo:

Þar er maður leggur fé til kirkju, hvort sem það er í löndum eða lausum aurum, í búfé eða tíundum af þeim bólstöðum er héraðsmenn skulu þangað inna, og skal sá maður er kirkju varðveitir láta gera þann máldaga á skrá allan, hvað hann hefir fjár gefið þangað, eða aðrir héraðsmenn til þeirrar kirkju. Þann máldaga er honum rétt að lýsa að Lögbergi eða í lögréttu eða á vorþingi því er hann heyr, hvað þar liggur fjár til þeirrar kirkju. Hann skal láta ráða [lesa] skrá og lýsa þann máldaga heima að kirkju um sinn [einu sinni] á tólf mánuðum hverjum, þá er menn hafa þangað tíðasókn flestir.¹⁷⁹

Ákvæði þetta er talið vera frá biskupsárum Gissurar Ísleifssonar (1082–1118) og að líkindum sett í kjölfar tíundarlaganna 1096/1097.¹⁸⁰ Eins og fram kemur í tilvitnuðu ákvæði öðlaðist máldagi gildi um leið og honum hafði verið þinglýst á alþingi eða vorþingi.

Máldagi var í reynd samningur milli þriggja aðila: kirkjubónda, biskups og safnaðar. Bóndinn lagði kirkjunni til ákveðið stofnfé í samráði við biskup og nefndist það *heimanfylgja* hennar. Ávöxtur stofnfjár, svonefnd *afvinna*, ásamt tíund átti að duga fyrir rekstri kirkju en að auki bættust smám saman við gjafir af ýmsum toga, bæði í föstu og lausu, sem kirkjubóndinn eða einhver annar, er biskup skipaði til þess, hafði umsjón með. Sóknarfólkið greiddi tíund en fékk í staðinn kirkjulega þjónustu, sálusorgun og sakramenti í kirkju sinni. Hlutverk biskups var fyrst og síðast fólgið í því að gæta þess að kirkjan væri ekki hlunfarin. Það gerði hann einkum í árlegum vísitasíuferðum sínum.¹⁸¹

Eins og flest opinber skjalagögn frá miðöldum fylgdi efnisskipan máldaga ákveðinni reglu sem var þáttur í trúverðugleika skjalsins. Venja var að greina fyrst frá stofnfé kirkjunnar. Engin eign var kirkju mikilvægari en grunnurinn sem hún stóð á og þess vegna var yfirleitt byrjað á því að tilgreina hversu stóran hlut kirkjan átti í heimalandi, þ.e. þeirri jörð sem hún stóð á. Hvorki aðrar fasteignir, eins og útjarðir (þ.e. jarðir utan heimajarðar kirkjunnar), né heldur afréttir gátu myndað þann grundvöll sem kirkja þurfti til að geta talist myndug og sjálfstæð, m.ö.o. *staður* að

¹⁷⁹ Grágás 1992, s. 12.

¹⁸⁰ Magnús Stefánsson, 1999: „Die isländischen Stiftungsurkunden – Kirkjumáldagar.“ *Karl von Amira zum Gedächtnis*. Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften. S. 134–135.

¹⁸¹ Hólabiskup átti að fara um allt umdæmi sitt á einu ári en Skálholtsbiskup á þremur árum.

skilningi kirkjulaga. Þetta kom skýrt fram í svokölluðum *staðamálum* á síðari hluta 13. aldar.¹⁸² Jafnframt gildi sú regla að kirkjueign mátti aldrei láta af hendi hvorki að hluta til né í heild sinni, nema önnur jafngóð kæmi í staðinn.¹⁸³

Því næst voru aðrar eignir kirkjunnar taldar upp, fasteignir, fríður peningur og hlunnindi, síðan kirkjugripir, messuskrúði og bækur sem notaðar voru við helgihaldið. Að lokum var lýst kvöðum sem hvíldu á kirkjueigninni, ef nokkrar voru, og greint frá tíundarumdæmi eða upphæð tíundar um tiltekinn tíma. Þessi niðurröðun gat raskast af ýmsum ástæðum. Það gerðist t.d. þegar ný eign var færð inn í máldaga neðan við þann texta sem fyrir var í stað þess að skrifa hann allan upp að nýju. Í máldögum má því stundum sjá fasteignir nefndar á fleiri en einum stað ef þær voru lagðar til kirkju á mismunandi tímum.

Í kristinna laga þætti Grágásar var tekið fram að máldaginn skyldi lesinn upp við kirkju á þeim degi þegar tíðasókn þangað var mest. Trúlega hefur það verið á vígsludegi kirkjunnar eða einhverjum öðrum hátíðisdegi. Á þann hátt var reynt að tryggja hagsmuni kirkju og sóknarbarna í viðurvist vitna jafnframt því sem réttargildi heimildarinnar var endurnýjað. Ákvæði þetta hélst að mestu óbreytt í nýjum kristinrétti sem samþykktur var fyrir Skálholtsbiskupsdæmi 1275 og síðar (1354) einnig fyrir Hólabiskupsdæmi.¹⁸⁴ Þar var hins vegar ekki lengur tekið fram að máldaga skyldi lýst á alþingi (Lögbergi, lögréttu) eða vorþingi. Líklega hefur staðfesting biskups í viðurvist votta þá verið talin nægja til löggildingar máldaga. Um líkt leyti hafa biskupar eða skrifarar þeirra farið að skrá máldaga í sérstakar máldagabækur sem geymdar voru á biskupsstólunum. Á vísitasíuferðum hefur biskup síðan borið saman máldaga einstakra kirkna við það sem áður hafði verið skráð í máldagabók embættisins og var máldagabókin talin að öllu jöfnu hafa meira réttargildi. Elsta varðveitta máldagasafnið er frá 1318, kennt við Auðun rauða Þorbergsson biskup á Hólum.¹⁸⁵

Máldagar eru flestir varðveittir í afskriftum frá 17. öld og eru þeir birtir í Íslensku fornbréfasafni. Sú útgáfa er með þeim annmörkum að þar hefur máldagasöfnum verið sundrað og einstakir máldagar tímasettir af mismikilli nákvæmni. Engu að síður hafa máldagar verið taldir með mikilvægustu heimildum okkar frá fyrri tíð. Til marks um það má geta þess að í íslensku lagasafni er enn að finna konungsbréf frá 5. apríl 1749 þar sem kveðið er á um að máldagi Gísla biskups Jónssonar (frá um 1575) sé auk máldagabókar Vilkins biskups (frá 1397) „áreiðanlegt og authentískt“

¹⁸² Sjá t.d. Magnús Stefánsson, 1978: „Frá goðakirkju til biskupskirkju.“ *Saga Íslands*. 3. b. Reykjavík. S. 123–126, 223–226.

¹⁸³ Sjá *Álitsgerð kirkjueignanefndar*. Fyrri hluti. 1984. S. 40–49.

¹⁸⁴ *Norges gamle love indtil 1387*. 5. b. Christiania, 1895. S. 35.

¹⁸⁵ Magnús Már Lársson, 1981: „Máldagi.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 11. b. Kaupmannahöfn. D. 265.

kirkjuregistur.¹⁸⁶ Eftir siðaskipti tóku vísitasúbækur við af máldagabókum og voru þær lögboðnar með konungsbréfi 1. júlí 1746.¹⁸⁷

Sagnfræðingar hafa yfirleitt ekki séð ástæðu til að efast um heimildargildi máldaga þó að sjálfsagt þyki að kynna sér varðveislusögu þeirra, aldur og samsetningu. Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildargildi máldaga og vísitasía um tilvist eignarréttinda er metið með mikilli varfærni en að þessar heimildir geti þó, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.4. Lögfestur

Í íslenskum réttarheimildum kemur hugtakið *lögfesta* fyrst fyrir í Jónsbók (1281) en mun þangað komið úr landslögum Magnúsar lagabætis. Lögfesta var að fornu notuð um lögformlega athöfn sem átti að tryggja tiltekin réttindi í fasteign. Leiguliði gat lögfest ábúðarrétt sinn gagnvart landeiganda (llb. 4), heimilt var að lögfesta landamerki milli jarða, beitarrétt og önnur ítök o.s.frv. (llb. 16, 26). Í öllum þessum tilvikum beindist lögfestan gegn ákveðnum einstaklingum (llb. 26). Einnig var unnt að lögfesta réttindi í þeim tilgangi að hún gildi almennt, en þá skyldi henni lýst við kirkju eða á þingi. Slík lögfesta gildi aðeins í 12 mánuði (llb. 17).¹⁸⁸

Í Jónsbók er ætlast til að lögfestu sé fylgt eftir með dómsmáli, að öðrum kosti falli hún úr gildi (llb. 52). Í 26. kafla landsleigubálks segir í upphafi:

Alt þat er menn skilr á um áverka á akri eða eng, holti eða haga, skóga, eða reka, þá skal lögfesta fyrir. Sá leggi fimtarstefnu er heldr þykkiz þurfa; hann skal svá mæla: Ek lögfesti eign þessa er N. heitir eða þar liggr, bú ok lóð, og alt þat er þar má til gagns af hafa, þar til er dómr fellur á, at lög máli réttu...

Að vísu er ekki alls staðar tekið fram þar sem fjallað er um lögfestur að þeim skuli fylgt eftir með málsókn en gera verður ráð fyrir að til þess hafi verið ætlast. Páll Vídalín lögmaður skýrir þetta svo að lögfesta sé „að festa lög, lofa lögum“, þ.e. fylgja máli eftir til laga.¹⁸⁹ Fleiri dæmi má nefna um að löglærðir menn hafi lagt þennan sama skilning í ákvæði Jónsbókar um lögfestur. Ólafur Árnason á Höfðaströnd í Jökulfjörðum greinir t.d. frá því í bréfi 10. apríl 1704 að hann hafi 12. apríl 1686 lögfest 6 hundruð í Neðrabakka. Lögmaðurinn hafi hins vegar sagt sér í lögréttu (á Alþingi) að hafa lagasókn á eigninni eftir landabrigðum. Ólafur hafði enn ekki komið lagasókninni í verk með heimstefnu, þegar hann ritaði fyrrnefnt bréf, „sökum

¹⁸⁶ *Lagasafn. Íslensk lög 1. október 1995*. S. 513–514.

¹⁸⁷ Björn K. Þórólfsson, 1956: *Biskupsskjalasafn*. Skrár Þjóðskjalasafns 3. Reykjavík. S. 47–48.

¹⁸⁸ Sbr. Sigurður Lindal, 1982: „Foreløpige rettsmidler. Island.“ *Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder*. 21. b. Kaupmannahöfn. D. 175–176.

¹⁸⁹ Páll Vídalín, 1854: *Skýringar yfir Fornyrði Lögbókar þeirrar, er Jónsbók kallast...* Reykjavík. S. 165.

harðinda, fjúka og óveðráttu“. Hann varð því að sjá af þessum 6 hundruðum í Neðrabakka.¹⁹⁰ Annað dæmi er fimmtarstefna og dómsúrskurður sem fylgdi í kjölfar lögfestu Sigurðar Sigurðssonar landþingsskrifara fyrir jörðinni Háeyri.¹⁹¹

Hér má einnig geta þess að á Alþingi 1751 var langvarandi hefð eigenda Holts í Flóa á engjaplássinu Ljósateigi dæmd áreiðanlegri eignarheimild en einhliða lögfesta ráðsmannsins í Skálholti.¹⁹² Þrátt fyrir fleiri dæmi af sama toga¹⁹³ virðist sú skoðun hafa verið almenn að lögfesta hafi nægt sem eignarheimild ef enginn hreyfði við andmælum.

Dómstólar hafa lagt lítið upp úr lögfestum sem sönnunargögnum um tilvist eignarréttinda en ekki er þó útilokað að þær geti, ásamt öðru, haft nokkra þýðingu.

5.5. Jarðabréf og landamerkjabréf

Fyrir gildistöku landamerkjalaga, nr. 5/1882, voru í gildi ákvæði Jónsbókar um að gera skyldi skriflegan samning við jarðakaup.¹⁹⁴ Fjöldi jarðabréfa hefur varðveist frá fyrri tíð en jafnljóst er að mikið hefur glatast auk þess sem ekki er víst að slíkir samningar hafi ævinlega verið gerðir við jarðakaup þrátt fyrir ákvæði laganna. Jarðabréfin eru einnig með þeim annmörkum að í þeim er sjaldan lýst umfangi jarða eða landamerkjum. Á vegum óbyggðanefndar fór fram athugun á rúmlega 1500 útgefnum jarðabréfum frá ýmsum tímum, einkum 17. og 18. öld. Niðurstaðan var sú að í 72 þeirra (um 5%) er landamerkjum lýst, stundum ítrekað um sömu jörð. Tekið skal fram að hér er ekki einungis um kaupbréf að ræða, heldur jarðabréf af hvers kyns toga, svo sem testamentisbréf, eignayfirlýsingar og vísitasíur. Jarðir voru gjarnan seldar „með öllum þeim gögnum og gæðum, landsnytjum og ítökum sem fylgt hefur og fylgja ber að fornu og nýju í ystu landamerki“ eða álíka orðalagi. Gera verður ráð fyrir að samningsaðilum hafi verið kunnugt um landamerkin, hvort sem þau voru til skráð eða einvörðungu varðveitt í munnlegri geymd.

Frá 1847 og til setningar landamerkjalaga 1882 komu ítrekað fram á Alþingi mál er vörðuðu nauðsyn þess að landamerki jarða hér á landi yrðu skýrð og skráð.¹⁹⁵ Af umfjöllun þingsins má ráða það almenna álit þingmanna að landamerki víða um

¹⁹⁰ *Jarðabók Árna og Páls* 13, s. 303. Sbr. *Jarðaskjöl frá 16. og 17. öld. Útdráttir*. Reykjavík 1993. S. 162.

¹⁹¹ *Alþingisbækur*. 15. b. Reykjavík 1982. S. 519–521.

¹⁹² Sjá *Alþingisbækur*. 14. b. Reykjavík 1977. S. 17, 28. Sbr. einnig *Alþingisbækur* 15, s. 300.

¹⁹³ Sjá t.d. *Alþingisbækur*. 10. b. Reykjavík 1967. S. 179.

¹⁹⁴ Sjá *Jónsbók* 1904, s. 222 (12. k. kb.).

¹⁹⁵ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1847, s. 67–68; 1849, s. 26, 261–263. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 515–516; 1879 (fyrri partur), s. 24–28; 1881 (síðari partur), s. 118.

land væru í ólestri.¹⁹⁶ Þingmenn virtust sammála um að eignarrétturinn væri að sama skapi óviss og brýn þörf úrbóta. Gera þyrfti mönnum mögulegt að vernda eignarréttindi sín til fasteigna landsins. Koma þyrfti fastri og áreiðanlegri skipan á landamerki og fyrirbyggja óvissu eftirleiðis.¹⁹⁷ Skyldu landeigenda til að gera landamerkjalyásingar var líkt við að skipa mönnum að merkja fé sitt, svo sem lögskipað hefði verið frá ómunatíð.¹⁹⁸ Þá var nefnt að slík skrásetning skapaði hentugan grundvöll fyrir nýtt fasteignamat.¹⁹⁹ Af þessu má ráða að setning landamerkjalaga 1882 hafi verið þáttur í viðleitni löggjafans í lok nítjándu aldar og byrjun þeirrar tuttugustu að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna, sjá einnig í köflum 3.3. og 5.2.

Í lögum um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenskri löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Skyldi einnig getið ítaka eða hlunninda annarra í viðkomandi jörð svo og meðfylgjandi henni í annarra manna lönd. Eigendur aðliggjandi lands sem og aðilar ítaka skyldu rita samþykki sitt á bréfið, enda væru þeir sammála efni þess. Auk þinglesturs á næsta manntalsþingi var varðveisla landamerkjaskráa nú tryggð með færslu í landamerkjabók sýslumanns. Skrásetningu landamerkja, merkjasetningu og þinglýsingu landamerkjaskráa skyldi lokið innan fimm ára frá gildistöku laganna, að viðlögðum sektum. Kveðið var á um eftirlit sýslumanns með því að menn uppfylltu skyldur sínar í þessu efni. Ágreining skyldi útkljá fyrir merkjadómi.

Skylda til að halda við glöggum landamerkjum gildi því aðeins um afrétti og aðrar óbyggðar lendur „að því leyti því verður við komið“, sbr. 1. gr., í stað afdráttarlausrar skyldu jarðeigenda. Í ákvæði 2. gr. um skyldu til merkjasetningar virðist miðað við mörk milli tveggja jarða og skylda til skrásetningar landamerkja hvíldi á eiganda eða umráðamanni „hverrar jarðar“, sbr. 3. gr. Ekkert er minnst á afrétti eða aðrar óbyggðar lendur í því sambandi. Lögunum virtist þannig fyrst og fremst ætlað að fjalla um landamerki milli jarða.

Landamerkjalögin frá 1882 þóttu ekki ná tilgangi sínum til hlítar. Landamerkjaskrár voru ekki gerðar fyrir allar jarðir á landinu og margar einungis að

¹⁹⁶ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 28–29, 31, 337 *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (fyrri partur), s. 197, 485; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766; 1881 (fyrri partur), s. 553; 1881 (síðari partur), s. 408, 422.

¹⁹⁷ Sjá *Tíðindi frá Alþingi Íslendinga* 1849, s. 29, 31, 261, 274–275, 281, 513. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 517; 1879 (síðari partur), s. 763–764, 766, 783; 1879 (fyrri partur), s. 485. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919 A I, s. 172.

¹⁹⁸ Sjá *Alþingistíðindi* 1879 (síðari partur), s. 766.

¹⁹⁹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1877 (fyrri partur), s. 516–518; 1879 (síðari partur), s. 783. Sjá ennfr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

nafninu til, án samþykkis allra hlutaðeigandi. Af þessum ástæðum þótti nauðsynlegt að endurskoða lögina og lauk þeirri vinnu með setningu núgildandi laga um landamerki o.fl., nr. 41/1919.²⁰⁰ Í 1. gr. þeirra laga er kveðið á um skyldu eigenda eða fyrirsvarsmanna jarða til merkjasetningar. Jafnframt segir svo í ákvæðinu: „Sama er um merki milli jarða og afrjetta eða annara óbygðra lendna, ef sá krefst þess, er land á að afrjetti eða lendu.“ Í ákvæði laganna um viðhald merkja segir að eiganda eða fyrirsvarsmanni „lands“ sé skylt að halda við löglega settum merkjum að sömu tiltölu sem í 1. gr. segi um merkjagerð, sbr. 3. gr. Þá virðist ákvæði laganna um skyldu til skrásetningar landamerkja rýmra en ákvæði eldri laga að því leyti að þar er nú fjallað um „land“ í stað „jarðar“ og „fyrirsvarsmann“ í stað „umráðamanns“, sbr. 2. gr. laga nr. 41/1919 og 3. gr. laga nr. 5/1882. Eðlilegt virðist að túlka ákvæðið þannig að afréttir falli þar undir eins og önnur landsvæði. Sú skylda kemur þó ekki skýrt fram. Samkvæmt þessu skyldi skrásetja fyrirliggjandi landamerki afrétta en einungis setja merki og halda við merkjum ef sá krafðist þess sem land átti að afrétti. Enn sem fyrr miðast því ákvæði landamerkjalaga fyrst og fremst við að afmarka lönd jarða. Þessi ákvæði eru enn í gildi.

Þá er kveðið á um það í 6. gr. að jafnskjótt sem lögina komi til framkvæmda skyldu valdsmenn, hver í sínu umdæmi, rannsaka það hvort merkjaskrá þar hafi verið þinglýst. Komi í ljós að merkjaskrá hafi ekki verið þinglýst eða að samþykki sumra aðilja vanti á þinglýsta merkjaskrá, skyldi valdsmaður gefa til þess ákveðinn frest, að viðlögðum sektum, sbr. 7. gr. Jafnframt var kveðið á um að valdsmaður skyldi af sjálfsdáðum kveðja aðila fyrir dóm þegar hann fengi vitneskju um ágreining eða vafa þeirra á meðal um landamerki eða merkjaskrá væri eigi afhent til þinglýsingar, sbr. 8. gr.

Ljóst er að landamerkjalögina mæla fyrir um formsatriði, svo sem hvernig landamerki skuli úr garði gerð og hvað skuli koma fram í landamerkjaskrá.²⁰¹ Orðin landamerkjalyking og -bréf hafa einnig verið notuð um þessa löggæringa. Lögina kveða hins vegar ekki á um efnisleg atriði, þ.e. hvar mörk skuli dregin eða hvaða réttindi fylgja í lönd annarra. Í samræmi við þetta felur landamerkjabréf ekki í sér sönnun um beinan eignarrétt yfir því landsvæði sem afmarkað er.

Gildi landamerkjabréfs er komið undir ýmsum atriðum. Þannig dregur augljóslega úr vægi þess ef eigendur eða fyrirsvarsmenn aðliggjandi lands hafa ekki áritað um samþykki sitt. Samanburður við landamerkjabréf þeirra, séu þau fyrir hendi, ætti þó að geta leitt í ljós hvort þar var um ágreining að ræða. Þá gat verið vandkvæðum bundið að afla tilskilinna áritana ef menn áttu mörk til óbyggða. Eignarhald á slíku svæði eða fyrirsvar vegna þess var e.t.v. óljóst eða ekki á neins manns hendi. Væri um afrétt að ræða verður að telja hreppsnefnd í fyrirsvari, en samkvæmt

²⁰⁰ Sjá *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 172.

²⁰¹ Sbr. *Alþingistíðindi* 1919, A I, s. 174.

17. gr. tilskipunar um sveitastjórn á Íslandi frá 4. maí 1872 skyldi hreppsnefnd sjá um „notkun afrjetta, fjallskil, fjárheimtur og ráðstafanir til að eyða refum,...“ Þess eru enda ýmis dæmi í kjölfar landamerkjaganna að fyrirvarsmenn hreppa áriti landamerkjabréf jarða sem liggja að afrétti og að gerð séu sérstök landamerkjabréf fyrir afrétti.

Auk þess að uppfylla formskilyrði þarf viðkomandi bréf að vera lögmætt að efni til. Þannig er ljóst að með gerð landamerkjabréfs máttu menn ekki einhliða auka við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Því dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Á sama hátt eykur það gildi landamerkjabréfs ef því má finna stuðning í eldri heimildum.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjaganna 1882 og 1919 skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldu sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinnar jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Í þessu sambandi ber þess að geta að könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa um langa hríð haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar rétt lýst.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Þegar um hefur verið að ræða svæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða en verið keypt af hreppsfélögum og lögð til afrétta hefur landamerkjabréf verið talið ákvarða mörk eignarlands, sbr. H 1971 1137 (Reyðarvatn) og H 1975 55 (Arnarvatnsheiði).²⁰²

Hafi svæði hins vegar ekki legið innan landamerkja jarðar hefur landamerkja-bréf haft aðra þýðingu. Litið hefur verið til margra atriða, svo sem Landnámu, staðháttu, gróðurfars og nýtingar, og komist að þeirri niðurstöðu að beinn eignarréttur væri ekki fyrir hendi. Tilvist landamerkjabréfs hefur ekki breytt þeirri niðurstöðu en bréfið talið ákvarða mörk afréttareignar, sbr. H 1955 108 (Landmannaafréttardómur fyrri), H 1997 1162 (Auðkúluheiði) og H 1997 1183 (Eyvindarstaðaheiði).

Hæstiréttur hefur hins vegar í þremur refsimálum sýknað menn af ákæru um ólöglegar fuglaveiðar á eignarlandi, þrátt fyrir að veiðarnar færu örugglega fram innan landamerkja jarðar samkvæmt landamerkjabréfi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi), H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur), og H 1994 2227 (Geitland).²⁰³ Í öllum tilvikum var um að ræða jarðir með mörk til óbyggða. Taldi Hæstiréttur að vafi léki á um beinan

²⁰² Ennfremur til athugunar í þessu sambandi er H 1997 2792.

²⁰³ Þess ber þó að geta að Geitland hefur ekki verið nýtt sem jörð um langan aldur.

eignarrétt yfir viðkomandi landsvæði. Í tveimur þessara mála var um það að ræða að eldri heimildir en landamerkjabréf jarðarinnar voru ekki fyrir hendi, sbr. H 1999 2006 (Sandfellshagi) og H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur). Staðhættir, gróðurfar og nýting þóttu hins vegar ekki benda til að stofnast hefði til beins eignarréttar yfir landsvæðinu. Sömu sjónarmið voru uppi í H 1999 111 (Gilsá), auk þess sem vafi var um hvar ákærði var við veiðarnar og hvar hann náði bráð sinni. Í H 1994 2227 (Geitland) var hins vegar um það að ræða að eldri heimildir voru taldar valda vafa um hvort landið væri eignarland. Niðurstöður Hæstaréttar í þessum málum ber að skoða í ljósi þeirrar meginreglu refsiréttar að vafa beri að meta ákærða í hag. Tekið er sérstaklega fram í H 1997 2420 (Neðri-Hundadalur) og H 1999 111 (Gilsá) að vafi sé um að stofnast hafi að lögum til beins eignarréttar „þrátt fyrir“ umrætt landamerkjabréf.

Í málum þessum var til úrlausnar hvort brotið hefði verið gegn einkarétti landeiganda til fuglaveiða og vafi um beinan eignarrétt nægði til sýknu. Með hliðsjón af því að dómstólar hafa ekki tekið óbyggjandi afstöðu til þess að einkarétti hvernig jarðir skuli afmarkaðar gagnvart öðrum landsvæðum, fyrst og fremst óbyggðum, er skiljanlegt að í refsimálum hafi verið talinn vafi á ferðum. Það er hins vegar verkefni óbyggðanefndar að úrskurða að einkarétti um slík mörk þar sem vafi er á ferðum. Óbyggðanefnd telur því að almennar eða bindandi ályktanir um eignarréttarlega þýðingu landamerkjabréfa verði ekki dregnar af umræddum fjórum refsidómum.

5.6. Afsals- og veðmálabækur

Samkvæmt Grágás þurfti ekki að lýsa landakaupum á þingi en ýmsum kvöðum (lög-málum), svo sem forkaupsrétti og veði, skyldi lýsa að Lögbergi.²⁰⁴ Samkvæmt 11. og 12. kapítula kaupabálks Jónsbókar var skylt að gera kaupbréf þegar menn keyptu jarðir. Ekki þurfti að lýsa gerningunum en áfram skyldi lesa lög mála á Alþingi, sbr. 8.–9. kapítula landsbrigðapáttar í Jónsbók.²⁰⁵

Í 28. gr. 3. kapítula 5. bókar Dönsku laga, um kaup og sölu og makaskipti, sagði m.a. að afsöl á húsum og jörðum skyldu fram fara á þingi þar sem jörðin væri og skyldi lesa og árita öll afsalsbréf á fyrsta eða öðru þingi. Réttarfarsákvæði Norsku laga Kristjáns V. voru lögleidd hér með opnu bréfi 2. maí 1732. Í 1. bók, 10. gr. 3. kafla, voru ákvæði um störf manntalsþinga en á þeim skyldu fara fram þinglýsingar. Landsmenn hirtu ekki nægilega um skyldu þessa og var hún áréttuð með úrskurðum kansellisins 3. nóvember 1766 og 22. apríl 1790. Var stiftamtmani falið að áminna menn um að láta lesa, áskrifa og bóka öll eignarskjöl og veðbréf en við það var miðað að þinglýsingar færu fram við lögþingsrétt. Áminning þessi kom fram með auglýsingu í lögþingsbókinni 1793. Ekki voru nánari reglur um hvernig skyldi standa að

²⁰⁴ Grágás 1992, s. 300 (14. k. lbp.).

²⁰⁵ Jónsbók 1904, s. 127–128 (8.–9. k. lbb.), 221–222 (11.–12. k. kb.).

þinglýsingu jarðakaupa-, gjafa- og veðbréfa og var um það mikil óvissa hvar skyldi þinglýsa heimildarbréfum. Með tilskipun frá 24. apríl 1833, um afsalsbréf og pantsetningar á Íslandi, voru settar ítarlegri reglur um þetta efni. Var þar kveðið svo á að efni heimildarbréfs um fasteign skyldi lesast á því þingi sem eigindómurinn heyrði til. Eftir gildistöku laga nr. 30/1928, um þinglýsing skjala og aflýsing, fóru þinglýsingar fram á manntalsþingi, en í Reykjavík bæjarþingi. Hætt var lestri sérhvers skjals en þess í stað voru ákvæði um lestur skrár yfir skjöl sem borist höfðu til þinglýsingar. Lög þessi tóku nær eingöngu til framkvæmdar þinglýsinga en snertu ekki efnisatriði nema í litlum mæli. Þau lög giltu fram að setningu núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978.

Þinglýsingareglur fjölluðu fyrir gildistöku núgildandi þinglýsingalaga ekki um þýðingu þinglýsingar. Engu að síður var litið svo á að registur samkvæmt tilskipuninni frá 1833 ættu að veita hverjum sem hafa vildi „áreiðanlega skírslu um heimild að fasteignum, ískyldur þær (ítök, veðsetningar o.s.frv.) er þeim fylgja, og hvört nokkuð það sé á þingi birt sem verið geti umráðum eigandans til tálmunar ...“²⁰⁶ Þá var talið að í gildistíð laga nr. 30/1928 mætti binda nokkurt traust við þær upplýsingar sem fá mátti í afsals- og veðmálabókum ásamt tilheyrandi skráum þeirra.²⁰⁷ Nær engin ákvæði fjölluðu þó um réttaráhrif þinglýsingar og var það m.a. yfirlýst hlutverk með frumvarpi því, sem varð að þinglýsingalögum nr. 39/1978, að bæta úr brýnni þörf að því leyti.²⁰⁸

Eins og áður segir virðist hafa verið brotalöm í framkvæmd þinglýsinga fram undir lok 18. aldar og að þá hafi verið um það óvissa hvort lesa ætti heimildarbréf að fasteignum á manntalsþingum eða lögþingsréttinum (á Alþingi, síðar Landsyfirréttinum). Eftir gildistöku tilskipunarinnar frá 1833 voru skjöl einungis lesin við undirrétt (manntalsþing) og hefur þá verið miðað við að það teldist til dómstarfa. Sama gegndi um þinglýsingar í gildistíð laga nr. 30/1928 og síðan núgildandi þinglýsingalaga nr. 39/1978 þangað til lög nr. 92/1989, um aðskilnað dómsvalds og umboðsvalds í héraði, öðluðust gildi 1. júlí 1992. Þá var kveðið svo á að störf við þinglýsingar teldust til stjórnýslu. Enda þótt þinglýsing teldist til dómstarfa til ársins 1992, var viðurkennt að þau væru frábrugðin venjulegum dómstörfum þar sem um væri að ræða skráningu í bækur, samningu á skráum og framlagningu þeirra.²⁰⁹ Það girti ekki fyrir dómsmeðferð ágreinings um efnisatriði skjala, þótt þeim hefði áður verið þinglýst og hafði þinglýsingin þannig ekki gildi sem dómur um það sem í skjalinu fjallaði. Einskorðaðist starf við þinglýsingu við formkönnun skjala.

²⁰⁶ Jón Johnsen, 1840: *Hugvekja um þinglýsingar, jarðakaup, veðsetningar og peningabrákun á Íslandi*. Kaupmannahöfn. S. 57.

²⁰⁷ Þorgeir Örlygsson, 1993: *Þinglýsingar. Mistök í þinglýsingum. Réttarreglur*. Reykjavík. S. 29.

²⁰⁸ *Alþingistíðindi A 1977–1978*, s. 1382.

²⁰⁹ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 46.

Lestur skjala á þingi og skrásetning skjala í registur og síðar þinglýsingabækur hefur verið gerð í þeim tilgangi að skrá réttindi manna yfir viðkomandi eign. Skrár þessar hafa því verið réttindaskrár en þeim hefur aldrei verið ætlað það hlutverk að lýsa eiginleikum eignar eða ástandi á hverjum tíma.²¹⁰ Vissum skjölum hefur þó verið ætlað sérstakt hlutverk, svo sem jarðabréfum og landamerkjabréfum, en um þau hefur áður verið rætt. Þinglýsing slíkra skjala hefur þá haft svipað gildi og yfirlýsing gagnvart aðliggjandi jörðum eða svæðum, í því skyni að draga fram hugsanlegan ágreining um landamerki, en í þinglýsingunni fólst ekki staðfesting á efni skjalanna um stærð, legu eða annan eiginleika jarðanna.

5.7. Aðrar heimildir

Upplýsingar um eignarréttindi getur einnig verið að finna í ýmsum öðrum heimildum en þeim sem að framan greinir. Má þar fyrst nefna eldri dóma. Í því sambandi ber að líta til þess að vafi getur leikið á því hvort um frumrit sé að ræða, seinni tíma uppskrift eða jafnvel fölsun. Auk þess kann að vera vafi um upprunalegt gildi dómsins skv. þá-gildandi lögum. Þá er viðfangsefnið oft greiðsla afréttartolla, skylda til upprekstrar o.þ.h. Af úrlausnum verður sjaldan ráðið hvort til grundvallar er lagður beinn eða óbeinn eignarréttur að viðkomandi landsvæði, enda ekki ljóst í hvaða mæli hugtök eignarréttar voru notuð í sambærilegri merkingu og í dag. Almennt gildi eldri dóma verður því að teljast takmarkað en einstakir dómur hljóta að koma til athugunar á þeim svæðum sem þeir fjalla um. Hlýtur aldur dóms að skipta nokkru máli og óhjákvæmilegt annað en að gildir dómur sem gengið hafa í gildistíð samtíma réttarskipunar okkar verði eftir því sem við á lagðir til grundvallar efnislegru niðurstöðu um einstök álitaefni.

Heimildir um stjórnslu veraldlegra yfirvalda er að finna í bréfa- og gerðabókum sýslumanna og hreppstjóra og enn fremur í skjalasöfnum æðstu embættismanna þjóðarinnar. Um hendur þeirra fóru m.a. flest erindi sem snertu sölu kirkju-egna.

Heimildir um eignaumsýslu kirkjunnar eru umtalsverðar. Áður var gerð grein fyrir máldögum og vísitasíum en fleiri má nefna. Bréfabækur biskupa eru einhliða heimildir en styðjast þó oft við eldri gögn að því leyti sem lýst er eignum og ítökum kirkna. Þá voru við flestar kirkjur sérstakar bækur sem nefndust kirkjustóll. Í þær voru skráðar eignir kirknanna og annað efni eftir skoðunargerð biskups eða prófasts. Skjalaflokkurinn klausturumboð veitir einnig mikilsverðar upplýsingar um eignir þeirra jarða sem á miðöldum heyrðu undir klaustrin en konungur lagði hald á eftir siðbreytingu.

²¹⁰ Þorgeir Örlygsson 1993, s. 19.

Hér hefur verið fjallað um þær heimildir sem óbyggðanefnd telur almennt ástæðu til að kanna í hverju máli. Auk þeirra getur að sjálfsögðu verið sérstök ástæða til að kanna önnur prentuð eða óprentuð frumgögn. Jafnframt geta eftirheimildir á borð við almenn upplýttarrit og ítarefni um svæðið, svo sem byggðar- og héraðs-lýsingar, t.d. sýslu- og sóknarlýsingar frá 19. öld og landfræðisaga Þorvaldar Thoroddsens, árbækur, o.s.frv. haft nokkra þýðingu. Loks geta fornleifarannsóknir varpað ljósi á búsetusögu viðkomandi svæðis.

Af úrlausnum dómstóla má ráða að heimildir af því tagi sem hér hefur verið gefið ágrip af, geti ásamt öðru haft nokkra þýðingu við mat á tilvist eignarréttinda.

6. NIÐURSTAÐA

Af úrlausnum dómstóla fyrir gildistöku Þjóðlendulaga 1998 var ljóst að tiltekin landsvæði á hálendi Íslands væru ekki í eigu sveitarfélaga eða ríkis. Jafnframt mátti ætla að svipað ætti við um fleiri landsvæði en þau sem komið höfðu til umfjöllunar dómstóla. Réttarstaða þessara landsvæða var því að miklu leyti óljós. Þörfin á skýrum reglum um eignarráð og forræði jókst hins vegar með aukinni og fjölbreyttari nýtingu.

Þjóðlendulögin voru sett til að leysa úr þessum vanda. Með þeim er íslenska ríkið lýst eigandi slíkra svæða, þau kölluð þjóðlendir og óbyggðanefnd falið að greina á milli þeirra og eignarlanda. Jafnframt er gert ráð fyrir að innan þjóðlendu geti einstaklingar eða lögaðilar átt takmörkuð eignarréttindi og óbyggðanefnd falið að úrskurða um þau.

Hlutverk óbyggðanefndar er skilgreint í 7. gr. laga um þjóðlendir og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998. Samkvæmt því skal óbyggðanefnd:

- a. Kanna og skera úr um hvaða land telst til þjóðlendna og hver séu mörk þeirra og eignarlanda.
- b. Skera úr um mörk þess hluta þjóðlendu sem nýttur er sem afréttur.
- c. Úrskurða um eignarréttindi innan þjóðlendna.

Verkefni óbyggðanefndar er þannig lögbundið og felst í að upplýsa um mörk eignarlanda og þjóðlendna og skilgreina óbein eignarréttindi innan þjóðlendu. Við úrlausn verkefnis síns hlýtur óbyggðanefnd að byggja annars vegar á heimildum um eignarréttindi og hins vegar almennum sönnunarreglum. Það er ekki á valdsviði óbyggðanefndar að ákvarða frá grunni mörk, eftir atvikum ný mörk, svo sem á grundvelli hæðarlínu eða annarra almennra viðmiðana af því tagi, sbr. 5. gr. laga nr. 58/1998. Óbyggðanefnd hefur ekki heimild til að svipta menn eignarlöndum sínum eða skerða eignarréttindi þeirra á annan hátt. Í vafa- og takmarkatilvikum er þó óhjákvæmilegt annað en að ætla nefndinni nokkurt svigrúm við mat á mörkum eignarlanda og þjóðlendna, í samræmi við þær sönnunarreglur íslensks réttar sem nefndin er bundin af og grein er gerð fyrir í forsendum þessum. Þá telur nefndin að heimildir

hennar til afmörkunar og ákvörðunar marka afrétta innan þjóðlendu séu eðli málsins samkvæmt rýmri en þegar um fyrrgreind mörk eignarlanda og þjóðlendna er að ræða.

Frumstofnun eignarréttar hér á landi hefur farið fram með landnámi, hefð og lögum, sbr. löggjöf um nýbýli og þjóðlendur.

Landnáma er grundvallarheimildin um landnám Íslands en heimildargildi hennar er umdeilt meðal fræðimanna. Óbyggðanefnd telur að Landnáma lýsi a.m.k. þeirri skiptingu lands sem menn töldu rétta eða voru ásáttir um á ritunartíma einstakra gerða hennar. Af frásögnum þar og rannsóknum á sviði sagnfræði, fornleifafræði og náttúrufræði virðist jafnframt óhætt að draga þá almennu ályktun að landnám hafi víða náð lengra inn til landsins en byggð á síðari tímum. Óbyggðanefnd telur jafnframt að skýrar frásagnir Landnámu hafi sönnunargildi um tilvist eignarréttar. Af takmörkuðum lýsingum í Landnámu verða hins vegar engar afdráttarlausar ályktanir dregnar um það hvort í öndverðu hafi verið stofnað til eignarréttar yfir landsvæði með námi.

Hefð er annar frumstofnunarháttur eignarréttar. Dómstólar hafa hafnað því að eignarhefð verði unnin á grundvelli hefðbundinna afréttarnota af landi utan landamerkja jarða. Eignarhefð hefur hins vegar verið viðurkennd á grundvelli sambærilegra nota innan landamerkja jarðar. Jafnframt er ljóst að nytjar af þessu tagi hafa ekki nægt til að vinna eignarhefð með útrýmandi hætti innan marka jarðar svo sem þau hafa verið afmörkuð í landamerkjabréfi hennar. Óbyggðanefnd telur að við mat á því hvort tekist hafi að fullna eignarhefð yfir landsvæði skipti máli hvort það er innan eða utan landamerkja jarðar. Skilyrði fyrir því að eignarhefð verði unnin á landsvæði utan landamerkja jarðar eru þröng, þó að ekki sé slíkt útilokað.

Þá telur óbyggðanefnd það ekki á færi sínu, þrátt fyrir lögbundna rannsóknarskyldu nefndarinnar, að ákvarða einstökum aðilum réttindi á grundvelli réttarskapandi úrræðis sem hefðar, án þess að til komi beint og ótvírætt tilkall viðkomandi aðila um ákveðin og afmörkuð eignarréttindi og að hann eftir atvikum beri fyrir sig og byggi rétt á hefð.

Lög eru þriðji frumstofnunarháttur eignarréttar. Stofnun nýbýla á grundvelli nýbýlatilskipunar frá 15. apríl 1776 eða laga um nýbýli frá 6. nóvember 1897 virðist þó ekki hafa mikla almenna þýðingu í þessu sambandi enda fátíð, þó ekki sé hún dæmalaus.

Fram að gildistöku þjóðlendulaga var land að meginstefnu flokkað á grundvelli eignarhalds í *jarðir*, *afrétti* og *almenninga*. Þýðing þeirrar flokkunar nú ræðst af því hvernig hún fellur að hugtökunum *eignarland* og *þjóðlenda*.

Óbyggðanefnd telur að almennt megi gera ráð fyrir að jörð sé landsvæði sem upprunalega hefur verið ráðstafað úr einstökum landnámu, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Tilgangurinn með stofnun hvernar jarðar hefur verið að stunda þar búskap árið um kring. Samt sem áður getur að sjálfsögðu verið land innan jarðar sem ekki verður nýtt til landbúnaðar, enda getur setning merkja hæglega hafa tekið

mið af öðrum atriðum. Nýting landsins hefur verið í samræmi við búskaparhætti og umfang bús á hverjum tíma. Land hveffrar jarðar hefur frá öndverðu borið að afmarka með landamerkjum. Innan merkja jarðar sinnar hefur eigandi almennt séð farið með umráð og hagnýtingu, gert ráðstafanir með löggerningum, veðsett jörðina og látið hana ganga að erfðum, á sama hátt og gildir um eignarland yfirleitt. Óbyggðanefnd telur hvorki verða ráðið af eldri né yngri löggjöf að almennt séð hafi verið gert ráð fyrir því að land innan jarðar hafi mismunandi eignarréttarlega stöðu. Staðhættir, gróðurfar og nýtingarmöguleikar verða ekki taldir hafa úrslitaáhrif í því sambandi. Einstök dæmi um slíka skiptingu finnast þó og eins kann það í öðrum tilvikum að valda nokkrum vafa þegar afréttur liggur eða lá sjálfstætt undir einstakar jarðir. Þá kunna að finnast svæði innan merkja jarða sem kölluð eru afréttur, e.t.v. með vísan til þess að sá hluti hennar hafi helst verið nýttur til beitar, án þess þó að eignarréttarleg staða þess landsvæðis hljóti að vera önnur. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum er eða hefur verið jörð sé beinum eignarrétti háð. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Óbyggðanefnd telur að tilvist ítaks í fasteign bendi fremur til þess að svæði það sem ítakið er á sé eða hafi einhvern tíman verið eignarland. Þannig hafi réttur yfir viðkomandi landsvæði verið nauðsynlegur grundvöllur undir stofnun ítaks á því og ítakshafinn öðlast rétt sinn innan marka þess réttar sem handhafi hinna beinu eignarréttinda átti. Þrátt fyrir þetta kunna að finnast ítök í landsvæðum sem ekki eru undirorpin beinum eignarrétti nú og ekki unnt að sýna fram á að hafi nokkurn tíman verið það. Í slíkum tilvikum kann þó að vera um annars konar réttindi að ræða en ítök í hinni hefðbundnu merkingu hugtaksins.

Óbyggðanefnd telur að heimildir bendi ekki til að hér á landi hafi verið að finna afmörkuð landsvæði inn til landsins sem lotið hafi reglum um almenninga svo óyggjandi sé. Hafi einhvern tíma svo verið, hefur munur á þeim og afréttum orðið lítil eða enginn er tímar liðu fram. Þá er ljóst að stærstur hluti lands utan einstakra jarða hefur fyrr og síðar verið í afréttarnotum. Samkvæmt þessu verður ekki talið að hugtakið almenningur hafi mikið sjálfstætt gildi við mat á grunneignarrétti á landi sem verið hefur í slíkum notum. Það getur hins vegar haft þýðingu við mat á takmörkuðum eignarréttindum og eins verður ekki útilokað að slík landsvæði finnast.

Óbyggðanefnd telur ekki hægt að útiloka að landsvæði sem samkvæmt fyrirliggjandi heimildum eru samnotaafréttir hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti. Samhengi eignarréttar og sögu liggur hins vegar ekki fyrir. Nýting landsins hefur fyrr og síðar fyrst og fremst falist í sumarheit fyrir búfénað. Reglur um afmörkun á afréttum hafa verið mun rýmri en varðandi jarðir og fyrst og fremst miðast við hagsmuni eigenda aðliggjandi jarða. Þá er ljóst að löggjafinn hefur ráðstafað eignarréttindum á afréttum til annarra en afréttarhafa og ekki lagt á þá sömu skyldur og eigendur jarða. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða,

hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðrar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum er samnotaafréttur sé þjóðlenda. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem öðru heldur fram.

Að því er varðar afrétti einstakra jarða og stofnana, virðist munurinn sá að réttindi einstakra jarða til landsvæðisins og tilheyrsla þess í því sambandi eru meiri en varðandi samnotaafréttina. Jafnframt hefur löggjafinn ekki ráðstafað eignarréttindum á slíkum svæðum á sama hátt og á samnotaafréttum. Hvort tiltekinn afréttur einstakrar jarðar eða stofnunar er undirorpinn beinum eða óbeinum eignarrétti heimajarðar er hins vegar ekki einhlítt og verður að meta í hverju tilviki fyrir sig. Kröfur dómstóla til sönnunar að því er varðar annars vegar afrétti einstakra jarða og stofnana og hins vegar samnotaafrétti virðast þó sambærilegar.

Um lönd eða hluta lands einstakra jarða sem hefur verið lagt til afréttar vísast til umfjöllunar um hugtakið *jörð*.

Landfræðileg afmörkun fasteigna var ekki skráð á samræmdan máta fyrr en í lok 19. aldar. Fram er komið að fyrir þann tíma eru heimildir um mörk jarða fágætar. Þá liggur fyrir að heimildargildi Landnámu er umdeilt og lýsingar hennar oft ónákvæmar. Úrskurður um eignarland eða þjóðlendu verður ekki byggður á þeim einum.

Með setningu laga um landamerki, nr. 5/1882, var í fyrsta skipti í íslenski löggjöf kveðið á um almenna skyldu eigenda og umráðamanna jarða til að skrásetja nákvæma lýsingu á landamerkjum jarða sinna. Tilgangur löggjafans með setningu laga um landamerki 1882 og laga um hefð 1905 var sá að koma fastri skipan á afmörkun fasteigna og heimildir til þeirra. Hér má einnig nefna lög um fasteignamat 1915 þar sem kveðið var á um reglubundið mat fasteigna á tíu ára fresti. Með þessu móti leitaðist löggjafinn við að skapa traustan grundvöll undir sölu, veðsetningu og skattlagningu jarða og annarra fasteigna.

Samkvæmt ákvæðum landamerkjalaganna skyldi sýslumaður hafa eftirlit með því að menn uppfylltu skyldur sínar til skrásetningar merkja. Hafi bréf verið þinglesið, fært í landamerkjabók og á því byggt síðan um merki tiltekinna jarðar, án athugasemda yfirvalda eða ágreinings við nágranna eða sveitarfélag, virðist það benda til þess að lýsing merkja hafi verið í samræmi við það sem almennt var talið gilda. Séu bréf aðliggjandi jarða samhljóða hlýtur það að benda til hins sama. Könnun óbyggðanefndar á dómum Landsyfirréttar á tímabilinu 1886–1920 bendir ekki til þess að í kjölfarið á setningu landamerkjalaganna hafi komið upp umtalsverður ágreiningur milli sveitarfélaga og eigenda efstu jarða um mörk jarða og afrétta. Jafnframt er ljóst að þinglýstir eigendur hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að merkjum sé þar

rétt lýst. Ennfremur hlýtur gildistaka hefðarlaga árið 1905 að styrkja eignartilkall slíkra aðila.

Ljóst virðist af úrlausnum dómstóla að við mat á gildi landamerkjabréfs, skiptir máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Hafi gögn máls þótt bera með sér að afréttarlandsvæði væri einungis óbeinum eignarréttindum háð hefur tilvist landamerkjabréfs ekki breytt þeirri niðurstöðu. Í slíkum tilvikum hafa landamerkjabréf einungis verið talin ákvarða mörk afréttareignar. Hins vegar hafa dómstólar í einkamálum talið landamerkjabréf ákvarða mörk eignarlands í tilvikum þar sem um var að ræða landsvæði sem áður höfðu legið innan landamerkja jarða.

Með vísan til tilgangs landamerkjalaga 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telur óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Útilokað er að fullyrða um rétta afmörkun og órofa yfirfærslu eignarréttinda allt frá landnámi og til dagsins í dag. Í þeim tilvikum þar sem einstaklingar eða lögaðilar hafa samkvæmt elstu heimildum farið með þau réttindi og skyldur sem í beinum eignarrétti felast, verður að telja eðlilegt að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera. Einstaklingar og lögaðilar hafa haft réttmætar ástæður til að vænta þess að beinn eignarréttur væri fyrir hendi og getað leitað til handhafa opinbers valds honum til verndar. Hins vegar er þó ljóst að meta verður sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dregur úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Á hinn bóginn telur óbyggðanefnd að líkur séu á því að land sem samkvæmt fyrirbyggjandi heimildum hefur ekki með einum eða öðrum hætti tilheyrt jörð, hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Ekki er hægt að útiloka að þessi landsvæði hafi verið numin eða á annan hátt orðið undirorpin beinum eignarrétti en samhengi eignarréttar og sögu liggur ekki fyrir. Í stað þeirra almennu heimilda til umráða, hagnýtingar, ráðstöfunar o.s.frv. sem eigandi jarðar hefur um aldir verið talinn fara með hefur einungis verið um að ræða heimildir til takmarkaðar nýtingar sem snemma urðu lögbundnar. Með vísan til úrlausna dómstóla er ljóst að beinn eignarréttur verður ekki byggður á slíkum notum. Sönnunarbyrðin hvílir því á þeim sem slíku heldur fram.

Um eignarréttarlega stöðu þess lands sem hulið er jökli fer eftir sömu reglum og um önnur landsvæði. Þegar merki jarðar eru miðuð við jaðar jökuls og þeim því ekki lýst nema að takmörkuðu leyti í landamerkjabréfi ber þannig að miða við stöðu jökuljaðarsins við gildistöku þjóðlendulaga, 1. júlí 1998, enda sé jökullinn í þjóðlendu. Sé jökulsvæði innan merkja jarðar gilda hins vegar almenn sjónarmið um túlkun landamerkja. Merki sjávarjarða til hafsins fylgja breytingum á stórstraumsfjörumáli og landamerki færast inn og út í samræmi við landauka eða landtap.

7. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 5

7.1. Almenn atriði og dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹¹

[...]

Á þeim tíma sem liðinn er frá því *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og viðauki við þær [sbr. kafla 1–6 hér að framan] birtist hefur Hæstiréttur kveðið upp nokkurn fjölda dóma sem fela í sér afstöðu réttarins til atriða sem almenna þýðingu hafa við efnislega úrlausn þjóðlendumála. Skal þar fyrst getið um dóm Hæstaréttar frá 6. september 2005 í máli nr. 367/2005, sem fjallað var um í inngangi að niðurstöðum óbyggðanefndar í málum á svæði 4 [mál nr. 1–6/2004]. Svo sem þar segir verður sú ályktun af honum dregin, sbr. nú einnig dóm Hæstaréttar frá 16. maí 2007 í máli nr. 571/2006, að óbyggðanefnd sé bundin af kröfugerð aðila, hvort heldur er íslenska ríkisins eða annarra, og verði að leysa úr máli á þeim grundvelli. Í tilvikum ríkisjarða hefur því þó verið lýst yfir af hálfu íslenska ríkisins að í þjóðlendukröfu felist ekki afsal á eignarlandi og því eigi niðurstaða óbyggðanefndar, að því leyti sem hún tekur til ríkisjarða, að ráðast af sömu atriðum og lögð séu til grundvallar um annað eignarland. Aðrir dómur varða fremur heimildamat og sönnunarkröfur, nánar tiltekið tveir dómur Hæstaréttar frá 21. október 2004 (mál nr. 47 og 48/2004); þrír dómur frá 11. maí 2006 (mál nr. 496/2005, 454/2005 og 345/2005); tveir dómur frá 28. september 2006 (mál nr. 497/2005 og 498/2005); tveir dómur frá 5. október 2006 (mál nr. 67/2006 og 133/2006) og nú síðast þrír dómur frá 16. maí 2007 (mál nr. 448/2006, 536/2006 og 24/2007).

[...]

Hér á eftir verður fyrst lagt mat á hvort dómur gefi tilefni til að herða sönnunarkröfur til landamerkjabréfa jarða og að því loknu fjallað almennt um stofnun heiðarbyggðar á Norðausturlandi. [...]

7.1.1. Gildi landamerkjabréfa jarða²¹²

Í forsendum dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004, sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796, tók rétturinn almenna afstöðu til mats á gildi landamerkjabréfa, annars vegar jarða og hins vegar annarra landsvæða, og inntaks eignarréttar á svæði, sem lýst er í landamerkjabréfi jarðar, sbr. einnig tilvísanir í síðari dómum í þjóðlendumálum, t.d. máli nr. 345/2005. Orðrétt segir svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni

²¹¹ Kafli 6.1. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

²¹² Kafli 6.1.1. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Einnig kemur fram það álit réttarins að áritun um samþykki eigenda aðliggjandi jarða, þinglýsing og innfærsla í landamerkjabók auki sönnunargildi landamerkjabréfs. Sama máli gegnir ef ekki hefur verið ágreiningur um merki viðkomandi jarðar. Hins vegar verði ekki litið fram hjá þeirri staðreynd að fyrir gildistöku laga nr. 58/1998 hafi engum verið til að dreifa sem gat sem handhafi beins eignarréttar gert samninga um mörk þess lands sem nú nefnist Þjóðlenda. Þá verði þess að gæta að með því að gera landamerkjabréf gátu menn ekki einhliða aukið við land sitt eða annan rétt umfram það sem verið hafði. Verði til þess að líta hvort til séu eldri heimildir sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfi, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu lands.

Segja má einnig að í nýjustu dómum, sbr. mál nr. 536/2006 og 24/2007, hafi enn verið hnekk á þýðingu þess að landsvæði teljist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu er óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, sbr. umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé.

Umfjöllun dómstóla um landamerkjabréf jarðanna Úthlíðar, Stafafells (hluta), Skaftafells og Hóla gefur þó tilefni til að huga sérstaklega að því hvort óbyggðanefnd beri að herða kröfur til sönnunar eignarlands innan landamerkjabréfa jarða, frá því sem lagt er til grundvallar í *Almennum niðurstöðum*. Viðkomandi landsvæði voru öll talin eignarlönd en í forsendum dóma samt sem áður lýst efasemdum um að svo væri að öllu leyti.

Í tilvikum Úthlíðar og þess hluta Stafafellslands sem liggur sunnan og vestan Jökulsár, sbr. mál nr. 48/2004 og 498/2005, lágu fyrir bæði landamerkjabréf og eldri heimildir um merki. Lýsingar þessar fengu vel samrýmst en beinn eignarréttur á hluta þeirra landsvæða sem afmörkuð voru þrátt fyrir það talinn vafa undirorpinn. Fram kemur að staðhættir og fyrirliggjandi heimildir um gróðurfar styðji ekki að þar hafi verið stofnað til beins eignarréttar með námi. Ekki voru þó talin skilyrði til að skilja þessi landsvæði undan eignarlandi jarðanna, einkum þar sem ekkert hefði komið fram af hálfu íslenska ríkisins sem leggja mætti til grundvallar við nánari afmörkun að þessu leyti. Varðandi umræddan hluta Úthlíðar var einnig tekið fram að ekki hefði verið sýnt fram á að landsvæðið hefði verið nýtt sem samnotaafréttur.

Í tilvikum Skaftafells og Hóla, sbr. mál nr. 496/2005 og 48/2004, voru landamerkjabréf fyrir hendi en engar eldri heimildir. Um landamerkjabréf Skaftafells, sem er ódagsett en var þinglesið á árinu 1890, segir svo í dómi Hæstaréttar:

Þótt landamerkjabréfið geti haft sönnunargildi um mörk eignarlands Skaftafells með því að það var áritað um samþykki af eigendum aðliggjandi jarða, þinglesið og fært í landamerkjabók, verður að líta til þess að ekki var á valdi eigenda jarðarinnar að auka með landamerkjabréfinu við land sitt eða

annan rétt umfram það, sem áður hafði verið. Getur landamerkjabréf þetta því ekki eitt og sér nægt gegn andmælum áfrýjanda til að sanna beinan eignarrétt eigenda Skaftafells II að landinu á Skeiðarársandi, sem deilt er um í málinu, heldur verða önnur atriði jafnframt að koma til, sem stutt geta sömu niðurstöðu, sbr. dóm Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 [sem fjallar m.a. um Hóla], sem birtur er í dómasafni þess árs á bls. 3796.

Hér skal einnig getið dóms í máli nr. 345/2004, varðandi jörðina Fell í Suðursveit. Þar lá fyrir skýr eldri heimild, nánar tiltekið lögfesta frá árinu 1851, þar sem merki inn til landsins voru m.a. miðuð við aðliggjandi jökul. Landamerkjabréf jarðarinnar frá árinu 1922 var mun óskýrara, náði skemur inn til landsins, þ.e. í átt að jökli, og gat ekki sérstaklega um merki gagnvart jöklinum. Fjallendið næst jökli var dæmt þjóðlenda og þannig fremur miðað við hina yngri heimild, þ.e. landamerkjabréfið, sem náði skemur en hin eldri. Þar höfðu þó önnur atriði einnig vægi.

Óbyggðanefnd hefur nú þegar kveðið upp úrskurði sem fjalla um fjölda jarða á sunnanverðu landinu, þ.e. svæðum 1–4, og heimilda um afmörkun og eignarréttindi á ágreiningssvæðum verið skipulega leitað, m.a. á Þjóðskjalasafni og hjá sýslumannsembættum. Séu þær skoðaðar heildstætt kemur í ljós að landamerkjabréf hátt í tvö hundruð jarða hafa verið könnuð sérstaklega. Í upp undir helmingi tilvika hefur það verið elsta lýsing á merkjum jarðar og beinn samanburður við eldri heimildir þannig ekki mögulegur. Því fer einnig fjarri að eldri heimildir séu almennt heildstæðar merkjalýsingar. Þvert á móti geta þær verið brotkenndar og jafnvel fremur falið í sér vísbendingar en ótvíræðar lýsingar. Loks eru tíu tilvik þar sem ekkert landamerkjabréf, í skilningi landamerkjalaga, er fyrir hendi og verður ekki séð að það hafi nokkurn tíma verið gert. Að því er varðar mikinn meirihluta jarða á svæðum 1–4, var niðurstaðan sú að aðrar heimildir um merki, væru þær til, ýmist styddu lýsingu bréfs eða mæltu henni ekki í mót. Merkjum væri því rétt lýst í landamerkjabréfi, svo sem óbyggðanefnd skýrði það. Tekið skal fram að sú skýring var í ákveðnum tilvikum önnur en málsaðila.

Svo sem að framan greinir virðast dómstólar þannig gera strangar kröfur til landamerkjabréfa jarða, þ. á m. að þau hafi stuðning af öðru og þá einkum eldri heimildum. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar niðurstöðu hverju sinni, þar á meðal mismunandi vægi eða trúverðugleiki einstakra heimilda, nýting, gróðurfar og staðhættir. Með hliðsjón af því og með tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd að fara beri varlega í að draga víðtækar ályktanir af þessari umfjöllun. Líta ber til þess að eftir að gengið hafði verið frá landamerkjabréfi, með tilheyrandi opinberri skráningu, hafði jarðeigandi síður ástæðu til að varðveita skjöl sem þar kann að hafa verið byggt á. Eðlilegt verður að telja að íslenska ríkið beri hallann af þeim vafa sem fyrir hendi kann að vera í slíkum tilvikum.

Niðurstaða óbyggðanefndar er því sú að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hefur verið lagt til grundvallar og samrýmist vel þeirri almennu afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa sem áður var lýst. Eftir sem áður er ljóst að dómstólar gera nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, sbr. einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telur til eignarréttar yfir landi verður að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu. Jafnframt liggur fyrir að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, sbr. t.d. dóm Hæstaréttar 28. september 2006 í máli nr. 497/2005, þar sem segir svo:

...nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

7.1.2. Heiðarbýli á Norðausturlandi²¹³

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* er gerð almenn grein fyrir þeirri stofnun eignarréttar sem heimilaður var í nýbýlilatilskipun frá 15. apríl 1776, um landnám og byggingu eyðijarða, og síðar nýbýlalögum, nr. 15/1897.²¹⁴ Að því er varðar Norðausturland sérstaklega í þessu sambandi benda heimildir til að í kjölfar nýbýlilatilskipunar og fram yfir miðja 19. öld hafi þar verið stofnað til heiðarbyggðar í meiri mæli en á þeim landshlutum sem áður hafa komið til umfjöllunar hjá óbyggðanefnd. Byggð þessi stóð að jafnaði stutt, oft slitrótt, og þegar komið var fram á miðja 20. öld var henni nær alveg lokið. Í kjölfar gildistöku landamerkjalaga voru ýmist gerð sérstök landmerkjabréf fyrir slík heiðarbýli eða þau felld innan landamerkjalýsingar tiltekinnar jarðar.

Samkvæmt ákvæðum nýbýlilatilskipunar gat slík býlisstofnun hvort heldur er verið í landi jarðar eða utan þess. Kveðið var á um útmælingu viðkomandi landsvæðis undir stjórn sýslumanns og útgáfu amtmanns á byggingarbréfi til handa nýbýlingi, enda hefði skilyrðum verið fullnægt.

Í þeim tilvikum að stofnað var til nýbýlis í landi jarðar með lögformlegum hætti, sbr. einkum 2. gr. nýbýlilatilskipunar, er ljóst að með því hefur ekki orðið breyting á eignarréttarlegri stöðu landsvæðisins. Hér gegnir sama máli og ef þar var stofnað til byggðar með öðrum hætti, svo sem leigu eða sölu hluta jarðar.²¹⁵ Um slík

²¹³ Kaffli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5).

²¹⁴ Sbr. kafla 3.3. [...].

²¹⁵ Sbr. kafla 4.2. [...].

landsvæði hlýtur því að fara eftir sömu sjónarmiðum og jarðir almennt, hvernig sem formlegum frágangi hefur verið háttað. Um jarðir almennt vísast nánar til *Almennra niðurstaðna óbyggðanefndar*.

Hafi hins vegar tekist byggð utan jarðar, sbr. einkum 4. gr. nýbýlatilskipunar, verður að kanna hvort þar hafi verið stofnað til lögformlegs nýbýlis. Hafi svo verið, er ljóst að viðkomandi landsvæði er eignarland, þá þegar af þeirri ástæðu. Ella verður að líta svo á að ekki hafi verið stofnað til beins eignarréttar á grundvelli þeirrar löggjafar. Eignarréttarleg staða viðkomandi landsvæðis breyttist því ekki, hvernig sem henni var farið. Annað mál er að í kjölfarið kann að hafa stofnast þar eignarland á öðrum grundvelli, sbr. lög nr. 46/1905 um hefð.

Heiðarbyggð á Norðausturlandi er nefnd ýmsum nöfnum í heimildum, einkum nýbýli, afbýli, heiðarkot og hjáleiga. Notkun þessara hugtaka er misvísandi og tekur ekki endilega mið af ákvæðum nýbýlatilskipunar eða nýbýlalaga. Þannig kann tiltekið býli að vera nefnt nýbýli í heimildum án þess að byggingarbréf liggi fyrir. Málsmeðferð nýbýlaumsóknar getur þá af einhverjum ástæðum hafa lokið á einhverju stigi, svo sem eftir útmælingu, eða jafnvel ekki hafist yfirleitt. Á hinn bóginn getur verið að byggingarbréf hafi verið gefið út en býlið þrátt fyrir það nefnt annað en nýbýli, t.d. hjáleiga.

Útgáfa byggingarbréfs, sem stundum er nefnt nýbýlaleyfi, tekur af vafa um stofnun eignarlands og að landsvæði hafi frá þeim tíma öðlast stöðu jarðar að lögum. Að öðru leyti hlýtur að þurfa að leggja mat á eignarréttarlega stöðu viðkomandi landsvæðis áður en þar tókst byggð og hvort sú staða hafi tekið breytingum síðan. Í því sambandi ber að líta til þeirra krafna sem Hæstiréttur hefur gert til sönnunar eignarlands, sbr. kafla [7].1.1.

8. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 6

8.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁶

[...]

Frá því óbyggðanefnd kvað upp [...] úrskurði [síðast], í málum nr. 1–5/2005 (svæði 5), hafa gengið níu Hæstaréttardómar sem tengjast fyrri svæðum. Nánar tiltekið eru þetta fimm dómar frá 14. júní 2007, þ.e. í málum nr. 22/2007 (Þórsmörk og Goðaland), nr. 23/2007 (Steinsholt), nr. 25/2007 (Almenningar), nr. 26/2007 (Merkurtungur), nr. 28/2007 (Stakkholt), einn dómur frá 4. október 2007, í máli nr. 27/2007 (Græna fjall/Fljótshlíðarafréttur), einn dómur frá 11. október 2007, í máli nr. 99/2007 (Skaftártunguafréttur) og loks tveir dómar frá 18. október 2007, í málum nr. 47/2007 (Núpsstaður og fleiri jarðir í Fljótshverfi) og 79/2007 (Mörtunga og Prestbakkajarðir).

²¹⁶ Kafla 6.1.2. í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6).

Tveir hinir síðastnefndu dómar eru fremur til staðfestingar á [...] niðurstöðu [þeirri sem greinir í kafla 7.1.1.], þ.e. að ekki beri að herða sérstaklega kröfur til landamerkjabréfa jarða. Að öðru leyti telur óbyggðanefnd nauðsynlegt að taka til athugunar samhengi eldri og yngri dóma um eignarréttarlega stöðu tiltekinna afrétta einstakra jarða og/eða stofnana og hvort tilefni sé til breytinga á sönnunarmati óbyggðanefndar í sambærilegum tilvikum. Fer sú umfjöllun hér á eftir.

8.2. Afréttir einstakra jarða og stofnana²¹⁷

Um þýðingu hugtakanna jörð, afréttur og almenningur er rækilega fjallað í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* [...]. Að því er varðar hugtakið jörð er niðurstaðan sú að almennt megi gera ráð fyrir að slíku landi hafi upphaflega verið ráðstafað úr einstökum landnáum, stofnað til nýbýlis á eða eignarhefð unnin yfir. Þannig eru taldar líkur á því að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi eða innan annarra ótvíræðra merkja, sé beinum eignarrétti háð. Tilvist landamerkjabréfs ein og sér ræður því ekki úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar.

Afrétti hefur óbyggðanefnd flokkað í þrennt á grundvelli uppruna, sbr. kafla 4.4. og 4.5. í áðurnefndum *Almennum niðurstöðum*. Þar eru í fyrsta lagi samnota-afréttir, þ.e. þeir afréttir sem skv. elstu heimildum hafa verið í sameiginlegum notum jarða í tilteknu sveitarfélagi eða á afmörkuðu svæði. Í öðru lagi eru afréttir einstakra jarða og stofnana, sem skv. elstu heimildum tilheyrðu einstökum jörðum, lögpersónum eða stofnunum, fyrst og fremst kirkjunum. Í þriðja lagi er um að ræða jarðir sem að hluta eða öllu leyti hafa verið lagðar til afréttar og gilda þar um sambærileg sjónarmið og að framan greindi um eignarhald á landi jarða yfirleitt.

Hafi umþrætt landsvæði ekki legið innan merkja jarðar hefur óbyggðanefnd talið að líkur séu á því að það hafi ekki orðið beinum eignarrétti háð fyrr en með setningu þjóðlendulaga. Tilvist landamerkjabréfs skiptir þá ekki grundvallarmáli en litið til atriða svo sem umfjöllunar í heimildum, nýtingar, staðháttu, gróðurfars og landnáms. Ekki er þó alltaf augljóst hvort landsvæði hefur stöðu jarðar eða afréttar. Á það álitaefni hefur sérstaklega reynt þegar undir einstakar jarðir og/eða stofnanir hafa legið svæði sem skilin hafa verið frá viðkomandi heimajörð með sjálfstæðum merkjum eða, í sumum tilvikum, af öðrum fasteignum. eru aðstæður þá oft þær að landsvæðisins er getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og heimildir um afnot einskorðaðar við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Til úrlausnar hjá óbyggðanefnd hefur komið nokkur fjöldi landsvæða sem fella má undir framangreinda lýsingu. Þessi landsvæði hafa verið úrskurðuð þjóðlendir og

²¹⁷ Kafli 6.1.3. í málum nr. 1–5/2007 (svæði 6).

afréttir/landsvæði í afréttareign, eftir atvikum með vísan til heimilda, legu, sögu, staðháttu, nota o.fl. Ber hér að nefna Afrétt norðan vatna í máli nr. 4/2000 (svæði 1), Hrunaheiðar í máli nr. 5/2000 (svæði 1); Hoffellslambatungur í máli nr. 4/2001 (svæði 2); Þórsmörk, Goðaland, Almenna, Teigstungur, Múlatungur, Merkurtungur, Stakkholt, Steinsholt, Hólatungur, Borgartungur og Skógafjall í máli nr. 5/2003 (svæði 3); Hvítmögu og Stórhöfða í máli nr. 6/2003 (svæði 3); Villingadal, Suðurfell og Múla í máli nr. 1/2005 (svæði 5); Steinvarartungu og Þorbrandsstaðatungur í máli nr. 3/2005 (svæði 5); Þverfellsland og sunnanverða Grímólfsártungu í máli nr. 4/2005 (svæði 5) og loks afréttarland á Hólsfjöllum í máli nr. 5/2005 (svæði 5).

Segja má að Hæstiréttur hafi einnig tekið skýra afstöðu til landamerkjabréfa annarra landsvæða en jarða, þegar í fyrstu dómum í þjóðlendumálum. Í forsendum réttarins í dómi frá 21. október 2004, máli nr. 48/2004, segir þannig svo:

Við mat á gildi landamerkjabréfa og því hvert sé inntak eignarréttar á svæði, sem þar er lýst, skiptir almennt máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði, en þekkt er að landamerkjabréf hafa ekki eingöngu verið gerð fyrir jarðir, heldur einnig til dæmis afrétti, sem ekki tengjast sérstaklega tiltekinni jörð. Felur landamerkjabréf fyrir jörð í sér ríkari sönnun fyrir því að um eignarland sé að ræða þótt jafnframt verði að meta gildi hvers bréfs sérstaklega.

Að auki segir svo í dómi réttarins frá 28. september 2006 í máli nr. 497/2005:

...nær frá upphafi Íslandsbyggðar mörkuðu menn sér ekki eingöngu ákveðin landsvæði, sem voru háð beinum eignarrétti, heldur einnig mörk ítaka, afrétta og allra annarra réttinda í lönd sem einhverja þýðingu gátu haft fyrir afkomu manna. Meðan landsvæði gaf eitthvað af sér lágu hagsmunir til þess að halda merkjum réttindanna við, hvers eðlis sem þau voru. Af framanrituðu þykir leiða að skýra verði hvaða réttindi það séu sem menn voru að skipta á milli sín.

Þá hefur komið fram það skýra mat Hæstaréttar að sé ekki um jörð að ræða hafa landamerkjabréf takmarkaðra vægi sem „sönnunargagn um beinan eignarrétt“, sbr. dóm Hæstaréttar 14. júní 2007 í máli nr. 22/2007.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þær þjóðlendar og afrétti/landsvæði í afréttareign sem áður voru tilgreindar hafa verið staðfestir efnislega með dómum Hæstaréttar að því er varðar Afrétt norðan vatna, Hoffellslambatungur, Hrunaheiðar, Þórsmörk, Goðaland, Steinsholt, Almenna, Merkurtungur og Stakkholt, sbr. dóma frá 21. október 2004, 28. september 2006, 5. október 2006 og 14. júní 2007 í málum nr. 47/2004, nr. 497/2005, nr. 133/2006, nr. 22/2007, nr. 23/2007, nr. 25/2007, nr. 26/2007 og nr. 28/2007. Í tilvikum Skógafjalls, Hvítmögu og Stórhöfða var sams konar niðurstöðum óbyggðanefndar á hinn bóginn snúið við og komist að þeirri niðurstöðu að þar væru eignarlönd en ekki þjóðlendar í afréttareign, sbr. dóma frá 16. maí 2007 í málum nr. 24/2007, nr. 536/2006 og nr. 448/2006. Önnur framangreind

landsvæði hafa ekki komið til kasta dómstóla en af dómum um eignarland frá því fyrir gildistöku Þjóðlendulaga ber að nefna Hrd. frá 29. febrúar 1996 (Hrd. 1996/696) um Blikdal í Esju og dóm aukadómþings Árnassýslu 23. febrúar 1980 um Tunguheiði í Biskupstungum.

Úrskurðir óbyggðanefndar um þjóðlendur í afréttareign á þessum svæðum eru þannig almennt í góðu samræmi við úrlausnir Hæstaréttar, fyrr og síðar, þó svo forsendur séu ekki einsleitar í öllum tilvikum og taki þess utan mið af sérstöðu einstakra svæða. Dómar Hæstaréttar um landskikana þrjá sunnan Mýrdalsjökuls, þ.e. Skógafjall, Hvítmögu og Stórhöfða, skera sig þar hins vegar nokkuð úr.

Framangreind úrlausnarefni eiga það sameiginlegt að viðkomandi landsvæði hefur legið undir einstaka jörð/jarðir eða stofnun, landfræðilega aðskilið frá henni/þeim með einum eða öðrum hætti, jafnan getið með sérstökum hætti í heimildum, stundum beinlínis kallað afréttur og afnot einskorðuð við beit eða önnur þrengri og þá sambærileg not.

Ef reynt er að taka saman þau sameiginlegu atriði sem leiða til niðurstöðu Hæstaréttar um eignarland í umræddum þremur undantekningartilvikum, þá sýnist landfræðileg lega, m.a. gagnvart aðliggjandi eignarlöndum og að einhverju marki almennir staðhættir, vega mjög þungt. Í tilvikum Hvítmögu og Skógafjalls var á því byggt að svæðin hefðu verið innan merkja jarða og að hvorki staðhættir né gróðurfar mæltu gegn því að þau hefðu verið numin, a.m.k. að einhverju leyti. Beinn eignarréttur hefði þannig stofnast. Um Stórhöfða segir að líkur séu fyrir því að hann hafi verið innan upphaflegs landnáms eins og aðliggjandi lönd. Hann hafi ekki verið talinn til samnotaafreitta og ekkert sé komið fram í málinu sem stutt geti að munur verði að þessu leyti gerður á Stórhöfða og aðliggjandi landsvæðum. Nægilega sé því leitt í ljós að hann hafi frá landnámi verið háður beinum eignarrétti sem heiðaland jarðar.

Dómar Hæstaréttar um þjóðlendur í Þórsmörk, Goðalandi, Almenninum, Merkurtingum, Stakkholti og Steinsholti, eru kveðnir upp mánuði síðar en dómar um eignarlönd í Stórhöfða, Hvítmögu og Skógafjalli. Fyrstnefndu svæðin sex liggja norðan Eyjafjallajökuls og voru öll talin heyra undir einstaka jörð/jarðir sem þau eru landfræðilega aðskilin frá. Í forsendum Hæstaréttar er m.a. vísað til möguleikans á landnámi, legu og staðhátta, skorts á skriflegum eignarheimildum og samræmis milli þeirra innbyrðis. Tekið er sérstaklega fram að ekki sé sýnt fram á önnur not meintra rétthafa en hefðbundin afréttarnot til sumarþeirra fyrir búfé. Í öllum þessum sex tilvikum var dæmd þjóðlenda í afréttareign.

Sýnist þannig ekki vera fullt samræmi í mati réttarins að því er varðar hin tilgreindu atriði í annars vegar tilvitnuðum þremur dómum og hins vegar öðrum úrlausnum um sams konar landsvæði, auk eldri dóma um Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar.

Draga má þá ályktun af framangreindum dómum að það séu fyrst og fremst staðbundnar aðstæður, þ.m.t. staðhættir, en þó einkum lega viðkomandi þriggja

landsvæða að eignarlöndum til annarra átta en gagnvart Mýrdalsjökli sem úrslitum ráði. Til þess ber þó að líta að fleiri atriði eru hér samofin og lögð til grundvallar hverju sinni. Þá liggja fyrir eldri dómar um þjóðlendur á landsvæðum með svipaða legu gagnvart annars vegar eignarlöndum og hins vegar þjóðlendum, sbr. einkum Hoffellslambatungur og Hrunaheiðar í Hrd. 28. september 2006 í máli nr. 497/2005 og Hrd. 5. október 2006 í mál nr. 133/2006. Ekki liggur fyrir skýr yfirlýsing Hæstaréttar um breytta afstöðu að þessu leyti. Með hliðsjón af framangreindu og að teknu tilliti til stjórnskipulegrar jafnræðisreglu telur óbyggðanefnd útilokað að líta svo á að umræddir þrjú dómar, um Hvítmögu, Skógafjall og Stórhöfða, feli í sér að lega þrætusvæðis að eignarlandi eða eignarlöndum geti ein og sér vegið svo þungt að önnur sú sönnunarfærsla sem ella fer fram við slíkar kringumstæður hafi hverfandi þýðingu.

Óumdeilt er hins vegar að eignarréttarleg staða aðliggjandi svæða getur auk hefðbundinna og viðurkenndra eignarheimilda haft vægi við eignarréttarlegt mat og ásamt öðru leitt til þeirrar niðurstöðu að um eignarland sé að ræða. Má þar um vísa til dóms Hæstaréttar 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 varðandi efstu jarðir í Biskups-tungnahreppi, sbr. einnig úrskurð óbyggðanefndar um þau landsvæði. Hið sama má segja um eignarland í dómi Hæstaréttar 18. október 2007 í máli nr. 47/2007 um jarðir í Fljótshverfi, sbr. og úrskurð óbyggðanefndar um sama svæði.

Það er því niðurstaða óbyggðanefndar að ekki séu forsendur til þess að breyta því sönnunarmati sem lagt hefur verið til grundvallar um afrétti einstakra jarða og/eða stofnana og styðst við fjölda dóma í sambærilegum tilvikum. Fyrir liggur að í málum nr. 4 og 5/2007 á svæði 6 hjá óbyggðanefnd snúa sérstök álitafni af þessum toga að eftirtöldum landsvæðum: Hálsmannatungur, Draflastaðakirkjuland á Gönguskarði, Tjarnahverfi á Gönguskarði, Finnsstaðadalur, Grímsland og Kambsmýrar í máli nr. 4/2007 og Upprekstrarland milli Höfðagilja og Eyvindará/Laufáshagi í máli nr. 5/2007.

9. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7A

9.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁸

[...]

Við uppkvaðningu úrskurða í málum nr. 1–5/2008, á svæði 7 suður, liggja ekki fyrir nýir dómar Hæstaréttar í þjóðlendumálum en geta ber um ákvörðun Mannréttindadómstóls Evrópu frá 23. september 2008 í máli nr. 46461/06. Þar var því hafnað að taka til efnismeðferðar kærsmål sem varðaði dóm Hæstaréttar Íslands frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Kærumálið varðaði nánar tiltekið landsvæðin Fjall og Breiðármörk í Öraefum, sem Hæstiréttur hafði dæmt þjóðlendur, og til skoðunar

²¹⁸ Kafli 6.1.2. í málum nr. 1–5/2008 (svæði 7A).

voru ákvæði Mannréttindasáttmála Evrópu, sbr. lög nr. 62/1994, í 1. gr. 1. viðauka [Friðhelgi eignarréttar], 1. mgr. 6. gr. [Réttur til réttlátrar málsmeðferðar fyrir dómi] og 14. gr. [Bann við mismunun]. Kvörtun málshefjenda til Mannréttindadómstólsins varðaði bæði lög nr. 58/1998, um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, og meðhöndlun Hæstaréttar á umræddu máli, þar á meðal sönnunarkröfur.

Mannréttindadómstóllinn komst að þeirri niðurstöðu að 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann ætti ekki við í umræddu máli þar sem umþrætt land teldist ekki eign kæranda í skilningi ákvæðisins. Í því sambandi tók dómstóllinn sérstaklega fram að þegar um kröfu til eignarréttinda er að ræða geti sá sem hana hefur uppi einungis átt lögættar væntingar til að um eign sé að ræða ef krafa hans hefur fullnægjandi stoð í landsrétti viðkomandi aðildarríkis, svo sem þegar fyrir hendi eru fordæmi dómstóla í þá veru. Þá kvað dómstóllinn Hæstarétt Íslands bæði hafa farið að viðeigandi lagaákvæðum og fylgt eigin fordæmum um að landamerkjabréf eitt og sér teljist ekki fullnægjandi sönnun ef eldri gögn mæla því í mót. Þannig taldi dómstóllinn að kærundur hefðu ekki sýnt fram á að þeir ættu lögættar væntingar til þess að umþrætt land teldist eign þeirra og þeir gætu því ekki notið verndar 1. gr. 1. viðauka við sáttmálann að þessu leyti. Mannréttindadómstóllinn komst enn fremur að þeirri niðurstöðu að ekkert benti til þess að brotið hefði verið gegn 1. mgr. 6. gr. eða 14. gr. sáttmálans í máli kæranda og taldi því ekki að á þá hefði verið lögð óhóflega þung sönnunarbyrði.

10. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 7B

10.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²¹⁹

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim 22 dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi 22 dóma Hæstaréttar: Dómur frá 24. september 2009 í máli nr. 102/2009 (Brú og Brúaröræfi); dómur frá 29. október 2009 í máli nr. 685/2008 (Afréttur Seltjarnarneshrepps hins forna, Elliðavatn, Vatnsendi, Lækjarbotnar og Geirland); dómur frá 19. nóvember 2009 í máli nr. 69/2009 (Gunnarsstaðir); dómur frá 25. mars 2010 í máli nr. 409/2009 (Skríðuklaustur); tveir dómar frá 3. júní 2010, í málum nr. 198/2009 (Selvogs- og Ölfusafréttur) og 184/2009 (Landsvæði aðliggjandi Ölfusafrétti); dómur frá 16. september 2010 í máli nr. 473/2009 (Krepputunga); sjö dómar frá 7. október 2010, í málum nr. 379/2009

²¹⁹ Kafli 6.1.2.1 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

(Heiðarmúli), nr. 517/2009 (Grímólfsártunga), nr. 722/2009 (Hvammur), nr. 723/2009 (Laxárdalur), nr. 748/2009 (Vatnsendi), nr. 749/2009 (Þverfellsland) og nr. 750/2009 (Hvappur); dómur frá 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álftaneshrepps hins forna/norðaustanverður hluti Almenningskóga Álftaness, Skógræktarsvæði norðan Krýsuvíkur og sunnan Garðakirkjulands og Garðakirkjuland vegna Selskarðs); dómur frá 10. febrúar 2011 í máli nr. 299/2010 (Valþjófsstaður í Fljótsdal); dómur frá 11. apríl 2011 máli nr. 199/2011 (Hofsafreittur); tveir dómar frá 22. september 2011 í málum nr. 293/2010 (Þorvaldsstaðir og Hamar) og nr. 294/2010 (Mælifell og Selsárvellir); og loks þrír dómar frá 29. september 2011, í málum nr. 40/2011 (Sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls), nr. 75/2011 (Grímsstaðir á Fjöllum) og nr. 56/2011 (Hvannstaðir).

Nítján af framangreindum 22 dómum fjalla um efnisleg atriði og í fjórtán þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í fimm tilvikum var henni hins vegar hnekkt og dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða landsvæðin Hvamm, Laxárdal, Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði.

Þau fimm mál, þar sem úrskurði óbyggðanefndar var hnekkt, varða í meginatriðum mat á efni og samhengi fyrirbyggjandi heimilda um viðkomandi landsvæði. Niðurstöður þeirra leiða ekki til breytinga á sönnunarmati í málum af þessu tagi almennt en hnykkja á fyrirbyggjandi meginreglum, sbr. *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* sem fylgja í viðauka með úrskurði þessum. Í næstu tveimur köflum er gerð nánari grein fyrir samhengi umræddra dóma og meginreglna.

10.2. Heimildir mæla í mót landamerkjabréfi jarðar²²⁰

Í tveimur dómum Hæstaréttar frá 7. október 2010, um eignarland Hvamms og Laxárdals í Svalbarðshreppi, er fjallað um land innan afmörkunar í þinglýstum landamerkjabréfum jarða. Slíkt land hefur að meginreglu verið dæmt og úrskurðað eignarland en óbyggðanefnd taldi að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að innan bréfa Hvamms og Laxárdals væru þjóðlendu að hluta.

Það er ekki tilvist landamerkjabréfs ein og sér sem hefur ráðið úrslitum um mat á eignarrétti, heldur staða landsvæðisins sem jarðar. Mikilvægi landamerkjabréfa jarða felst í sönnunargildi þeirra en hvert og eitt bréf er metið sérstaklega. Hefur þá einkum verið til þess litið hvort fyrir hendi séu eldri heimildir, sem fallið geti að lýsingu í landamerkjabréfinu, enda stangist sú lýsing heldur ekki á við staðhætti, gróðurfar og upplýsingar um nýtingu landsins. Mæli heimild í mót landamerkjabréfi jarðar, hvort heldur er afmörkun lands og/eða stöðu þess sem jarðar, þarf að meta hvort vægi hennar sé slíkt að það rýri sönnunargildi bréfsins að sama skapi.

²²⁰ Kafli 6.1.2.2 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

Á svæðum 1-7A eru fimmtán tilvik þar sem óbyggðanefnd hefur úrskurðað að land innan landamerkjabréfs jarðar væri eignarland að hluta og þjóðlenda að hluta. Er þá miðað við yngra landamerkjabréf viðkomandi jarðar, hafi verið gerð tvö, og skýringu óbyggðanefndar á texta viðkomandi bréfs, en hún getur verið önnur en skýring málsaðila.

Pau fimmtán tilvik sem hér um ræðir eru eftirfarandi: Þingvellir; Mörtunga á Síðu; Fell í Suðursveit; Stafafell í Lóni; Skriðuklaustur og Valþjófsstaður í Fljótsdal; Brú á Jökuldal; Þorvaldsstaðir og Hamar í Selárdal; Gunnarsstaðir, Kverkártunga og Miðfjörður í Skeggjastaðahreppi; Hvammur og Laxárdalur í Svalbarðshreppi; Reykjahlíð í Mývatnssveit. Að undanskildum Hvammi og Laxárdal hafa þeir dómur Hæstaréttar sem gengið hafa um þessi tilvik staðfest niðurstöðu óbyggðanefndar í öllum meginatriðum. Umfjöllun um Kverkártungu og Miðfjörð í fyrrum Skeggjastaðahreppi og Reykjahlíð í Mývatnssveit er ólokið hjá dómstólum.

Í flestum þessara tilvika hafa legið fyrir eldri heimildir um afmörkun jarðarinnar, stundum eldri landamerkjabréf, sem mælt hafa í mót lýsingu landamerkjabréfs. Þetta er þó ekki einhlítt og mál Þingvallakirkjulands, Skriðuklausturs og Valþjófsstaðar í Fljótsdal vörðuðu fremur mat á heimildum um takmörkuð réttindi innan merkja. Loks getur hvort tveggja hafa verið fyrir hendi, eldri merkjalýsingar og heimildir um takmörkuð réttindi, sbr. einkum Stafafell í Lóni og Fell í Suðursveit.

Til viðbótar við framangreind fimmtán tilvik eru þess tvö dæmi á svæðum 1–7A að eignarréttur að jörð hafi verið gefinn upp eða glatast, sbr. dóma Hæstaréttar um Fjall og Breiðármörk frá 11. maí 2006.

Af framangreindu er ljóst að undantekningar frá meginreglunni um eignarland innan afmörkunar í landamerkjabréfi jarðar eru fáar og ríkar kröfur gerðar í því sambandi. Nýjar úrlausnir dómstóla um jarðirnar Hvamm og Laxárdal í Svalbarðshreppi áréttu þetta enn frekar. Þar taldi Hæstiréttur að land innan landamerkjabréfa annars vegar Hvamms og hins vegar jarðarinnar Laxárdals væri í heild sinni eignarland. Hafnað var þeirri röksemdafærslu óbyggðanefndar að önnur afmörkun í tiltekinni eldri heimild leiddi til þeirrar niðurstöðu að þar væru þjóðlendur að hluta.

Loks skal þess getið að ýmis dæmi eru um að uppi hafi verið álitafni af þeim toga sem hér um ræðir í málum sem lyktað hefur með niðurstöðu óbyggðanefndar um eignarland. Úrskurðum um eignarland hefur almennt verið unað og þeir því ekki komið til endurskoðunar hjá dómstólum. Sem dæmi um ríkt sönnunargildi landamerkjabréfs jarðar í slíku máli má nefna Hjaltadal og Kambfellskjálka í máli nr. 3/2007 á svæði 6.

10.3. Heimildir um legu jarða til forna²²¹

Eftir er þá að gera grein fyrir þremur nýjum dómum þar sem hnekkt var úrskurðum óbyggðanefndar um þjóðlendu, nánar tiltekið varðandi Vatnsenda í Svalbarðshreppi, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls í Öxarfjarðarhreppi og Hvannstaði, einnig í Öxarfjarðarhreppi.

Í þessum málum er fjallað um þýðingu þess að landsvæði hafi upphaflega verið hluti jarðar. Slíkt land hefur að meginreglu verið úrskurðað og dæmt eignarland, svo sem áður sagði. Flokkun landsvæða í jarðir, afrétti(r) jarða, afrétti(r) kirkna og klaustra, samnotaafrétti(r) og annað land er þannig veigamikilið atriði.

Landamerkjabréf hafa einnig verið gerð fyrir annars konar réttindasvæði en jarðir, svo sem ítök og afrétti(r). Slík bréf hafa takmarkaðra vægi sem sönnunargögn um beinan eignarrétt og að meginreglu hefur verið við það miðað í fyrirliggjandi dómum og úrskurðum að svæði utan lands jarða sé þjóðlenda. Þá getur verið bæði jörð og afrétt(ur) innan sama bréfs, með eða án aðgreiningar af einhverju tagi, svo sem að framan greindi.

Jafnframt er ljóst að notkun hugtaksins afrétt(ur) í landamerkjabréfi og/eða öðrum heimildum hefur ekki úrslitabýðingu um að þar sé þjóðlenda, enda hefur merking þess ekki verið einhlít. Slíkt landsvæði er því eftir atvikum eignarland eða þjóðlenda. Á meðal þeirra atriða sem máli skipta við mat á stofnun og viðhaldi eignarréttar er eignarréttarleg staða aðliggjandi landsvæða. Þessu til viðbótar er mögulegt að unninn hafi verið réttur að áður eigendalausum landi, svo sem á grundvelli hefðar.

Umfjöllun í landamerkjabréfi og notkun hugtaksins afrétt(ur) eru þannig dæmi um atriði sem veita ekki einhlít svör við því hvort tiltekið landsvæði sé jörð, afrétt(ur) jarðar, afrétt(ur) kirkju og klausturs, samnotaafrétt(ur) eða annað land. Þess utan kunna heimildir að vera óljósar og brotakenndar, afmörkun og nýting breytileg, réttindi jafnvel gefin upp eða glötuð.

Heimildir um legu jarða til forna, enda þótt takmarkaðar séu, geta hins vegar gefið mikilvægar vísbendingar um að landsvæði hafi upphaflega haft stöðu jarðar en síðar verið nýtt sem afrétt(ur). Í framangreindum þremur dómum Hæstaréttar, um Vatnsenda, sameignarland Fagradals, Víðirhóls, Hólssels og Nýhóls og Hvannstaði, felst áhersla á þetta atriði, enda þótt fleira komi þar til. Þar lagði dómstóllinn til grundvallar að umrædd landsvæði hefðu talist hluti af jörðinni Álandi, í tilviki Vatnsenda, og jörðinni Hólum, í tilvikum Fagradals, Víðirhóls, Hólssels, Nýhóls og Hvannstaða. Þau hefðu því verið háð beinum eignarrétti. Hafnað var þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að landsvæðin hefðu ekki stöðu jarðar að lögum.

²²¹ Kafli 6.1.2.3 í málum nr. 1–2/2009 (svæði 7B).

Sem dæmi um skyld álitafni í úrskurðum óbyggðanefndar þar sem niðurstaðan hefur verið eignarland má hér nefna Núpufellsdal og Þormódsstaðasel í máli nr. 1/2008 á svæði 7a, Gnýsstaði í máli nr. 3/2005 á svæði 5 og Háreksstaði í máli nr. 2/2005 á svæði 5.

11. ÚR ÚRSKURÐUM Á SVÆÐI 8A

11.1. Dómafordæmi í þjóðlendumálum²²²

[...]

Hér verður gerð grein fyrir þeim tíu dómum sem gengið hafa frá því óbyggðanefnd kvað síðast upp úrskurði. Sambærileg umfjöllun um eldri dóma í fyrri úrskurðum, að því marki sem hún hefur almenna þýðingu, hefur verið felld inn í framangreindar *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar* og vísast þangað.

Um er að ræða eftirfarandi [10] dóma Hæstaréttar: Dómur frá 20. september 2012 í máli nr. 65/2012 (Reykjahlíð); dómur frá 27. september 2012 í máli nr. 350/2011 (vesturhluti Hofsafréttar og Lambatungur); dómur frá 21. febrúar 2013 í máli nr. 433/2011 (Steinvarartunga og hluti Mela); dómur frá 28. febrúar 2013 í máli nr. 432/2011 (Þorbrandsstaðatungur); dómur frá 19. september 2013 í máli nr. 656/2012 (Möðruvallaafréttur); dómur frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða); dómur frá 26. september 2013, í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár); dómur frá 10. október 2013 í máli nr. 617/2012 (landsvæði sunnan Ölfusafréttar); dómur frá 28. nóvember 2013 í máli nr. 546/2012 (Eyvindarstaðaheiði og Hraunin) og loks dómur frá 18. september 2014 í máli nr. 24/2014 (Vaskárdalur).

Allir framangreindir dómur fjalla um efnisleg atriði og í átta þeirra var niðurstaða óbyggðanefndar staðfest í öllum meginatriðum. Í tveimur af dómunum var niðurstöðu nefndarinnar hins vegar hnekkt. Í öðrum þeirra var dæmt eignarland þar sem óbyggðanefnd hafði úrskurðað þjóðlendu. Nánar tiltekið er þar um að ræða þann dóm er varðar landsvæði sunnan Ölfusafréttar. Í máli því sem varðaði ágreining um eignarréttarlega stöðu Bleiksmýrardals austan Fnjóskár og mörk jarðanna Mjóadals, Kambfellskjálka, Hjaltadals og Sörlastaða í Þingeyjarsveit gagnvart þjóðlendu var aftur á móti hnekkt þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár væri eignarland og dæmt að um þjóðlendu væri að ræða. Þá var mörkum umræddra jarða gagnvart þjóðlendu breytt nokkuð, nánar tiltekið á þann veg að landsvæði sem óbyggðanefnd hafði talið innan marka jarðanna var dæmt þjóðlenda.

[...]

²²² Kafli 6.1.2.1 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

11.2. Um túlkun landamerkjabréfa jarða og samspil við aðrar heimildir²²³

Af forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar um mörk framangreindra jarða í Þingeyjarsveit gagnvart Þjóðlendu má ráða að það sé einkum tvennt sem ráði því að niðurstaða réttarins um afmörkun jarðanna er frábrugðin niðurstöðu óbyggðanefndar. Fyrira atriðið er að í tilvikum Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða er afmörkun jarðanna til fjalla að nokkru leyti miðuð við almenna staðhætti sem einkenna fjalllendið á svæðinu en ekki ákveðin náttúruleg kennileiti eða örnefni sem unnt er að staðsetja með nákvæmum hætti. Nánar tiltekið er fjallað um „eyðigrót og sanda“ í landamerkjabréfi Sörlastaða og „fjallið“ og „öræfi“ í landamerkjabréfi Hjaltadals. Taldi óbyggðanefnd að þrátt fyrir að landamerkjabréf jarðanna væru óljós um afmörkun þeirra til suðurs fengi sú afmörkun jarðanna sem krefjendur beins eignarréttar héldu fram, stóð í landamerkjabréfum þeirra og öðrum heimildum um þær. Hæstiréttur leit aftur á móti svo á að kröfur eigenda jarðanna um merki þeirra ættu sér ekki stóð í landamerkjabréfum þeirra að þessu leyti.

Síðara atriðið sem veldur mismunandi niðurstöðu óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðar samspil landamerkjabréfs og yngri heimildar um jörðina Mjóadal. Nánar tiltekið taldi Hæstiréttur að um merki Mjóadals til suðurs og vesturs yrði ekki byggt á landamerkjaskjali frá 1897 svo sem gert hafði verið í úrskurði óbyggðanefndar, þar sem leggja yrði til grundvallar að með því að eigandi jarðarinnar hefði látið útbúa og þinglýsa skrá yfir afréttarlönd árið 1904, sem tók m.a. til lands Mjóadals, hefði hann í raun fellt landamerkjaskjalið úr gildi að því leyti sem ekki gætti samræmis milli umræddra skjala. Óbyggðanefnd hafði aftur á móti lagt landamerkjabréfið til grundvallar um afmörkun Mjóadals og taldi að lýsing þess á vesturmerkjum Mjóadals samræmdu öðrum heimildum um merkin, þ.m.t. afréttarskránni. Í landamerkjabréfinu er vesturmerkjum Mjóadals lýst þannig að frá „hágrjóti“ liggi merkin norður háfjallið, eftir því sem vatnsföll deili sveita milli, norður gegnt upptökum Syðri-Bótarár. Í afréttarskránni er vesturmerkjunum lýst þannig að þeim ráði bein stefna vestan við öll drög er liggi að tilteknum ám að botni Syðri-Bótarár. Taldi óbyggðanefnd að samræmi væri milli þessara tveggja merkjalýsinga en Hæstiréttur ekki.

Í þessu samhengi skal þess ennfremur getið að þrátt fyrir að niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar um mörk jarðarinnar Reykjahlíðar gagnvart Þjóðlendu væri hin sama má sjá af forsendum fyrir niðurstöðu dómsins að Hæstiréttur metur heimildir um tiltekinn hluta ágreiningssvæðisins með öðrum hætti en óbyggðanefnd gerði. Var þar um að ræða þann hluta ágreiningssvæðisins sem liggur handan við fjallgarðana sem liggja austan Mývatns og suður að línu sem liggur frá Veggjafelli í Bræðraklif í Hafragjá og þaðan beina stefnu til austurs í Jökulsá á Fjöllum. Umrætt

²²³ Kafli 6.1.2.2 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

svæði er innan lýstra merkja Reykjahlíðar samkvæmt landamerkjabréfi jarðarinnar en mat Hæstaréttar og óbyggðanefndar á tilteknum eldri heimildum um viðkomandi hluta ágreiningssvæðisins var ólíkt. Einkum voru það þrjú efnisatriði í þeim sem rétturinn taldi mæla gegn því að umræddur hluti ágreiningssvæðisins væri háður beinum eignarrétti. Í fyrsta lagi var þar um að ræða heimildir um að Möðrudal tilheyrðu tiltekin afnotaréttindi á svæðinu án þess að tiltekið væri að um væri að ræða ítak í landi annarra jarða. Í öðru lagi taldi rétturinn það sem fram kom í heimildunum um tilkall eigenda Reykjahlíðar til ómerkinga á svæðinu mæla gegn því að það væri háð beinum eignarrétti. Í þriðja lagi taldi rétturinn að umfjöllun í úrskurði frá 1506 um átölulaus afnot til rökstuðnings eignarrétti, m.a. með vísan til 26. kap. landsleigubálks Jónsbókar, mælti gegn því að svæðið væri háð beinum eignarrétti.

Í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar* sem birtar voru með úrskurðum á svæði 1 og fylgja í viðauka með úrskurði þessum er m.a. fjallað um sönnunargildi landamerkjabréfa. Fram kemur að ljóst virðist af úrlausnum dómstóla í einkamálum að við mat á gildi landamerkjabréfs skipti máli hvort um er að ræða jörð eða annað landsvæði. Með vísan til tilgangs landamerkjatala 1882, síðari tíma löggjafar og úrlausna dómstóla, telji óbyggðanefnd að leggja verði til grundvallar að jörð, svo sem hún er afmörkuð í landamerkjabréfi, sé beinum eignarrétti háð. Hins vegar sé þó ljóst að meta verði sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót.

Í köflum 6.1.1 í úrskurðum óbyggðanefndar á svæði 5 er frekari umfjöllun um gildi landamerkjabréfa jarða og hefur sá kafli verið felldur inn í *Almennar niðurstöður óbyggðanefndar*. Þar er fjallað um nokkra dóma Hæstaréttar sem þá höfðu nýlega fallið og varða mat á sönnunargildi landamerkjabréfa jarða. Fram kemur það mat að í tilteknum dómum hafi enn verið hnykk á þýðingu þess að landsvæði teldist innan merkja jarðar. Samkvæmt þessu sé óbyggðanefnd rétt að leggja áfram áherslu á landamerkjabréf jarða, samanber umfjöllun um þau í *Almennum niðurstöðum óbyggðanefndar*, enda þótt með skýrum fyrirvörum sé. Lýst er þeirri niðurstöðu óbyggðanefndar að ekki sé ástæða til að herða sérstaklega kröfur um sönnun eignarlands innan lýsingar í landamerkjabréfi jarðar, umfram það sem áður hafi verið lagt til grundvallar og samrýmist vel almennri afstöðu Hæstaréttar til landamerkjabréfa. Eftir sem áður sé ljóst að dómstólar geri nokkuð strangar kröfur til sönnunar eignarlands, samanber einnig þá meginreglu í íslenskum rétti að sá sem telji til eignarréttar yfir landi verði að færa fram heimildir fyrir eignartilkalli sínu.

Afstaða óbyggðanefndar hefur samkvæmt framansögðu frá upphafi verið sú að þrátt fyrir meginregluna um að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar sé háð beinum eignarrétti sé ljóst að meta þurfi sérstaklega gildi hvers landamerkjabréfs. Þannig dragi úr gildi landamerkjabréfs ef eldri heimildir mæla því í mót. Dómarnir sem að framan er getið um mörk jarðanna Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka, Sörlastaða, Mjóadals og Reykjahlíðar gagnvart Þjóðlendu fá að mati óbyggðanefndar

fullilega samræmst umræddri meginreglu, enda er hún háð tilteknum undantekningum. Mismunandi niðurstaða óbyggðanefndar og Hæstaréttar varðandi mörk Hjaltadals ásamt Kambfellskjálka og Sörlastaða gagnvart þjóðlendu skýrist af mismunandi túlkun á landamerkjabréfunum að því leyti sem merkjalýsingar þeirra eru óljósar. Þá skýrist mismunandi afstaða nefndarinnar og réttarins til tiltekinna hluta þeirra landsvæða sem eru innan lýstra merkja samkvæmt landamerkjabréfum Mjóadals og Reykjahlíðar af ólíkum ályktunum af öðrum heimildum um viðkomandi landsvæði. Forsendur og niðurstöður Hæstaréttar í þeim dómum sem hér hefur verið fjallað um kunna að kalla á breytt sönnunarmat óbyggðanefndar ef upp koma tilvik sem eru í öllum aðalatriðum sambærileg en kalla að mati nefndarinnar ekki, fremur er dómarnir sem raktir eru í köflum 6.1.1 í úrskurðum á svæði 5, á að nefndin herði almennt kröfur um sönnun þess að land sem afmarkað er í landamerkjabréfi jarðar teljist eignarland.

11.3. Áhrif fyrri lögskipta íslenska ríkisins og annarra vegna viðkomandi landsvæðis²²⁴

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 617/2012 snéri ágreiningurinn að því hvort tiltekið landsvæði sunnan Ölfusafréttar væri þjóðlenda eða eignarland. Umræddu ágreiningssvæði hafði verið skipt út úr landi tiltekinna jarða sunnan afréttarins og selt til Orkuveitu Reykjavíkur árið 1999. Íslenska ríkið var meðal seljenda. Í forsendum Hæstaréttar kemur fram að rétturinn túlkar landamerkjabréf umræddra jarða á þann veg að ágreiningssvæðið sé samkvæmt þeim innan merkja jarðanna. Rétturinn taldi hins vegar að eldri heimildir mæltu gegn því að land jarðanna hafi náð svo langt til norðurs áður en landamerkjabréf þeirra voru gerð á ofanverðri 19. öld.

Aftur á móti var litið til þess að íslenska ríkið var meðal þeirra sem gerðu kaupsamninga við Orkuveitu Reykjavíkur um landið. Í kaupsamningunum var vísað um afmörkun landsins til tiltekins uppdráttar þar sem mörk hins selda lands til norðurs og suðurs voru sýnd og þau jafnframt tilgreind nákvæmlega með hnitum. Að auki kom fram á uppdrættinum að ágreiningur væri um legu þverlínu á mörkum jarðanna til norðurs og í því sambandi voru sýndir tveir kostir. Í kaupsamningi íslenska ríkisins og Orkuveitunnar hafi þessu til viðbótar verið ákvæði þar sem fram hafi komið að báðum samningsaðilum væri kunnugt um að ágreiningur kynni að rísa um hvor þverlínan sem sýnd væri á uppdrættinum ætti að ráða merkjum jarðanna gagnvart Ölfusafrétti og tæki Orkuveitan alla áhættu af þeim ágreiningi. Í forsendum fyrir niðurstöðu Hæstaréttar kom fram að óhjákvæmilegt væri að líta svo á að fyrirvarinn hlyti a.m.k. öðrum þræði að hafa verið settur með tilliti til þess að lög nr. 58/1998 höfðu tekið gildi. Í samningsákvæðinu hafi aðeins verið getið um tvo hugsanlega kosti

²²⁴ Kafli 6.1.2.3 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

um legu þverlínu á norðurmerkjum landsins og þeir hafi báðir reynst vera langt norðan við þá línu sem þjóðlendukrafa ríkisins miðaðist við. Tekið er fram að því hafi verið haldið fram af hálfu Orkuveitu Reykjavíkur að aðrir jarðeigendur sem áttu í hlut hafi ekki viljað ljúka samningum um kaupin fyrr en ljóst væri hvort og þá að hvaða leyti íslenska ríkið myndi í tengslum við söluna til Orkuveitunnar draga í efa að land á þessu svæði væri háð beinum eignarrétti. Þessari staðhæfingu hefði íslenska ríkið ekki andmælt. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum viðurkenndi hann [þ.e. íslenska ríkið] ekki aðeins í lögskiptum sínum við áfrýjanda [þ.e. Orkuveitu Reykjavíkur] að landið, sem skipt hafði verið út úr jörðunum Kröggólfsstöðum og Þúfu og var sýnt sunnan við þverlínu 1 á uppdrætti Forverks ehf. frá október 1998, væri háð beinum eignarrétti, svo sem leiða mátti samkvæmt áðursögðu af landamerkjabréfum fyrir þær frá 4. og 9. júní 1890, heldur mátti honum og vera ljóst að aðrir jarðeigendur, sem hér áttu í hlut, myndu leggja traust á að það sama hlyti að eiga við um landareignir þeirra. Aðalkrafa stefnda íslenska ríkisins fyrir óbyggðanefnd um mörk þjóðlendu og eignarlanda á landsvæðinu, sem áfrýjandi keypti eftir að því var skipt út úr jörðunum [...], var þessu alls ósamrýmanleg, sbr. dóm Hæstaréttar 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Verður því að taka til greina kröfu áfrýjanda um að fellt verði úr gildi ákvæði í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 6/2004 um að landsvæðið á Hellisheiði sunnan Ölfusafréttar, sem um ræðir í máli þessu, sé þjóðlenda.

Af þessu má sjá að það eru fyrri athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við eigendur umræddra jarða sem ráða niðurstöðu Hæstaréttar um að ágreiningssvæðið sé eignarland en ekki þjóðlenda.

Óbyggðanefnd hafði áður úrskurðað að umrætt landsvæði væri þjóðlenda. Líkt og Hæstiréttur gerði síðar túlkaði óbyggðanefnd fyrirbyggjandi heimildir um jarðirnar á þann veg að ágreiningssvæðið teldist ekki vera innan þeirra. Nefndin hafnaði því aftur á móti að framangreindar athafnir íslenska ríkisins í lögskiptum við kaupendur landsins hefðu áhrif á niðurstöðuna. Var sú niðurstaða einkum rökstudd með því að eigandi fasteignar getur ekki afsalað víðtækari eignarréttindum en hann sjálfur er sannanlega kominn að. Aðild ríkisins að umræddum kaupsamningnum gæti ekki haft aðra þýðingu en að styðja mögulegar og réttmætar væntingar samningsaðila til inntaks þess eignarréttar sem ráðstafað var í umræddum samningum. Þess væri á hinn bóginn að gæta að umrædd lögskipti hafi átt sér stað eftir lögtöku þjóðlendulaga og afsalshafa í lófa lagið að hafa uppi alla þá eignarréttarlegu fyrirvara sem þörf var á við samningsgerðina í ljósi þess réttarástands sem skapað var við lögfestingu þjóðlendulaga á árinu 1998. Að þessu virtu var því hafnað að aðkoma ríkisins með þessum hætti hefði getað skapað neinar þær væntingar sem gætu haft efnisleg áhrif á mat eignarréttar á svæðinu.

Vert er að fjalla í þessu samhengi einnig um dóm Hæstaréttar frá 11. maí 2006 í máli nr. 496/2005. Þar var m.a. deilt um landsvæði á Skeiðarársandi sem er innan merkja jarðarinnar Skaftafells II samkvæmt ódagsettu landamerkjabréfi sem var þinglesið árið 1890. Hæstiréttur taldi aftur á móti að eldri heimildir styddu ekki að landið sem ágreiningur var um hefði verið numið til eignar og þannig orðið hluti jarðarinnar. Til þess verði á hinn bóginn að líta að í tengslum við ráðagerðir um stofnun þjóðgarðs í Skaftafelli hafi tveir af þáverandi eigendum jarðarinnar gefið út afsal árið 1966 handa „Náttúruverndarráði vegna ríkissjóðs“ fyrir hluta jarðarinnar. Í afsalinu, sem m.a. hafi verið undirritað af menntamálaráðherra fyrir hönd kaupandans, hafi verið vísað í landamerkjabréfið og „landamerki við það miðuð við söluna“. Skeiðarársandur hafi verið undanskilinn við söluna. Þá hafi menntamálaráðherra og eigandi Skaftafells gert samning árið 1969 um að fela gerðardómi að draga landamerkjalinu samkvæmt fyrrnefndu afsali „til ríkissjóðs“ og að „framkvæma landskipti milli samningsaðila á öllu óskiptu landi jarðarinnar Skaftafells“. Við landskiptin, sem gerðardómurinn kvað á um sama ár, hafi stór hluti landsins, sem kom í hlut tiltekinna eigenda Skaftafells (annarra en íslenska ríkisins) og sé nú jörðin Skaftafell II, verið það sama og deilt var um í þessum þætti málsins. Þá liggi fyrir yfirlýsing Náttúruverndarráðs frá árinu 1987, þar sem fram komi að umrætt ágreiningssvæði liggi utan þjóðgarðsins og sé í eigu lögbýlisins. Var þar um merkin vísað til landamerkjabréfsins frá 1890. Síðan segir í dómnum:

Með þessum gerðum hafa menntamálaráðherra og Náttúruverndarráð, sem hafði meðal annars með höndum stjórn þjóðgarða samkvæmt ákvæðum þágildandi laga nr. 47/1971 um náttúruvernd, ítrekað í orði og verki lagt til grundvallar í lögskiptum við þá, sem núverandi eigendur Skaftafells II leiða rétt sinn frá, að landið á Skeiðarársandi, sem hér er deilt um, sé eignarland þeirra, svo sem leitt verður af landamerkjabréfinu frá 1890. Dómkröfur áfrýjanda á hendur stefndu [...] eru þessu alls ósamrýmanlegar. Verður því staðfest niðurstaða héraðsdóms um sýknu þessara stefndu af kröfum áfrýjanda.

Af þessum forsendum fyrir niðurstöðu dómsins má ráða að hún hefði orðið önnur ef umræddar athafnir menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs í lögskiptum við eigendur jarðarinnar hefðu ekki komið til. Óbyggðanefnd hafði áður komist að þeirri niðurstöðu að umrætt ágreiningssvæði væri innan marka jarðarinnar Skaftafells og væri eignarland. Ekki var sérstaklega fjallað um umrædd lögskipti ríkisins og eigenda Skaftafells í rökstuðningi fyrir þeirri niðurstöðu nefndarinnar heldur voru það aðrar heimildir sem réðu niðurstöðunni.

Það vekur athygli að í báðum þeim dómum Hæstaréttar sem hér um ræðir, þ.e. annars vegar um landsvæði sunnan Ölfusafréttar og hins vegar um landsvæði á Skeiðarársandi, ráða fyrri lögskipti handhafa ríkisvalds við eigendur viðkomandi jarða úrslitum um að umrædd landsvæði eru talin innan þeirra, jafnvel þótt viðkomandi

handhafar ríkisvalds hafi ekki verið bærir að lögum til að afsala landinu eða breyta eignarréttarlegri stöðu þess. Þau lögskipti sem um ræðir vegna landsvæðisins sunnan Ölfusafréttar áttu sér stað eftir gildistöku þjóðlendulaga og það var landbúnaðarráðherra sem undirritaði umrætt afsal fyrir hönd ríkisins. Framangreind lögskipti menntamálaráðherra og Náttúruverndarráðs við eigendur Skaftafells áttu sér aftur á móti stað fyrir gildistöku þjóðlendulaga. Af forsendum Hæstaréttar má ráða að rétturinn líti svo á að fyrir þann tíma hafi umrætt landsvæði á Skeiðarársandi verið eigendalaus en orðið undirorpið beinum eignarrétti vegna téðra lögskipta þrátt fyrir að þágildandi réttarreglur hafi ekki haft að geyma heimildir til handa menntamálaráðherra eða Náttúruverndarráði til að stofna til beins eignarréttar á eigendalausum svæðum.

Umræddir dómur Hæstaréttar kunna að leiða til breytts sönnunarmats óbyggðanefndar í tilvikum þar sem athafnir handhafa ríkisvalds í lögskiptum við hagsmunaaðila benda til að lítið hafi verið svo á að viðkomandi ágreiningssvæði sé háð beinum eignarrétti. Í slíkum tilvikum þarf að meta sérstaklega hvort þau lögskipti hafi áhrif á niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu svæðisins. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómur hafa að mati óbyggðanefndar ekki áhrif á sönnunarmat nefndarinnar að þessu leyti.²²⁵

11.4. Réttaráhrif og sönnunargildi eldri dómsúrlausna²²⁶

[...]

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Landsyfírréttar frá 25. júní 1855 í máli nr. 1/1855, um Bleiksmýrardal austan Fnjóskár, hefði fyrir úrlausn málsins. Afstaða Hæstaréttar til þýðingar umrædds dóms Landsyfírréttar var frábrugðin afstöðu óbyggðanefndar, sem varð til þess að Hæstiréttur hnekkti niðurstöðu nefndarinnar um að þar væri eignarland.

Í máli því sem lauk með umræddum dómi Landsyfírréttar deildu Munkaþverárklostur og eigendur Illugastaða um eignarrétt á svæðinu. Í dómi aukahéraðsréttar Þingeyjarsýslu, sem var að því leytinu til staðfestur af Landsyfírrétti, segir meðal annars:

Afrjettarlandið Bleiksmýrardalur allur fyrir austan Fnjóská frá Hamarslæk og sudur á öræfi, á ad tilheyra Munkaþverár klaustri, sem fullkomin og átölulaus eign, og eigindómur þess.

²²⁵ Auk framangreindra dóma hefur óbyggðanefnd skoðað sérstaklega m.t.t. þessa eftirfarandi dóma Hæstaréttar: Dóm frá 3. nóvember 1994 í máli nr. 247/1994 (Geitland), dóm frá 10. apríl 1997 í máli nr. 66/1996 (Auðkúluheiði), dóm frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 (Framafréttur), dóm frá 28. september 2006 í máli nr. 498/2005 (Stafafell), dóm frá 18. október 2007 í máli nr. 79/2007 (Mörtunga), dóm frá 22. september 2011 í máli nr. 294/2010 (Mælifell), dóm frá 26. september 2013 í máli nr. 411/2012 (Bleiksmýrardalur austan Fnjóskár) og loks dóm einnig frá 26. september 2012 í máli nr. 413/2012 (Bleiksmýrardalur vestan Fnjóskár).

²²⁶ Kafli 6.1.2.4 í málum nr. 1–4/2013 (svæði 8A).

Í máli nr. 3/2007 hjá óbyggðanefnd deildu íslenska ríkið og Þingeyjarsveit um eignarréttarlega stöðu svæðisins. Nefndin komst að þeirri niðurstöðu að um eignarland væri að ræða. Í úrskurði óbyggðanefndar kom m.a. fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í umræddum dómi Landsyfírréttar. Réð dómurinn niðurstöðu óbyggðanefndar um að um eignarland væri að ræða.

Í dómi Hæstaréttar er dregin sú ályktun af fyrirbyggjandi heimildum að réttur Munkaþverárklosturs yfir landsvæðinu hafi verið bundinn við óbein eignarréttindi. Tekið er fram að aðilar að því máli sem lauk með dómi Landsyfírréttar hafi ekki verið þeir sömu og málsaðilar fyrir Hæstarétti og þeir síðarnefndu hafi heldur ekki á báða vegu komið í stað þeirra fyrrnefndu, enda hafi íslenska ríkið ekki komið í stað eigenda Illugastaða þó svo að Þingeyjarsveit leiddi rétt sinn frá Munkaþverárklostri. Í skilningi einkamálaréttarfars hafi sakarefnið í því máli því ekki verið það sama. Dómur Landsyfírréttar hafi því ekki þau áhrif sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik sem í honum greinir, þar til hið gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar. Hæstiréttur komst síðan að þeirri niðurstöðu að þótt dómsorð héraðsréttarins, sem Landsyfírréttur létt standa óraskað, hafi kveðið á um að afréttarlandið Bleiksmýrardalur fyrir austan Fnjóská tilheyrði Munkaþverárklostri sem fullkomin og átölulaus eign hafi ekki að öllu leyti verið leyst úr því hvert inntak þessara réttinda væri. Dómur Landsyfírréttar geti því ekki haft sönnunargildi um það atriði skv. 4. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, sem vikið geti til hliðar þeirri ályktun, sem dregin var af öðrum fyrirbyggjandi heimildum í málinu, að Munkaþverárklostur hafi aðeins notið óbeinna eignarréttinda yfir Bleiksmýrardal fyrir austan Fnjóská.

Í dómi Hæstaréttar um Eyvindarstaðaheiði í máli nr. 546/2012 reyndi einnig á atriði tengd áhrifum eldri dómsúrlausnar. Var þar um að ræða dóm réttarins frá 10 apríl 1997 í máli nr. 67/1996 en í því máli deildu Bólstaðahlíðarhreppur, Lýtingsstaðahreppur og Seyluhreppur við Landsvirkjun um bótarétt vegna annars vegar fallréttinda (virkjunarréttinda) í Blöndu og hins vegar lands á heiðinni sem Landsvirkjun hafði fengið til ótímabundinna umráða og afnota vegna Blönduvirkjunar á grundvelli nánar tiltekins samnings við hreppana. Íslenska ríkinu var stefnt til réttargæslu. Hæstiréttur sýknaði Landsvirkjun af kröfum hreppana í umræddu máli og var sú niðurstaða reist á því að Eyvindarstaðaheiði væri ekki háð beinum eignarrétti.

Í máli nr. 546/2012 deildu annars vegar íslenska ríkið og hins vegar Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Í dómi Hæstaréttar kom fram að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað hreppana sem voru aðilar að fyrra málinu. Gagnaðili þeirra hafi á hinn bóginn verið Landsvirkjun en íslenska ríkið hafi aðeins átt þar hlut að máli á grundvelli 1. mgr. 21. gr. laga nr. 91/1991 (réttargæsluáðild) og hafi af þeim sökum ekki verið aðili

að því í skilningi 1. mgr. 116. gr. sömu laga. Þótt hrepparnir þrír hafi reist áður nefndar dómkröfur sínar í fyrra málinu á þeim grunni að þeir nyttu beins eignarréttar yfir Eyvindarstaðaheiði hafi þær snúið að viðurkenningu réttar hreppanna til bóta úr hendi Landsvirkjunar. Dómkröfur í þessu máli snéru á hinn bóginn að því hvort hnekkkt yrði úrskurði óbyggðanefndar um að Eyvindarstaðaheiði og Hraunin séu þjóðlenda og eftir atvikum ákvörðun um hvers konar réttindi gagnaðilar íslenska ríkisins kynnu að njóta að þessum landsvæðum. Í skilningi einkamálaréttarfars væri sakarefnið málinu þannig ekki það sama og í fyrra dómsmálinu. Dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 hafi því ekki þau áhrif hér, sem um ræði í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991, en hann hafi á hinn bóginn fullt sönnunargildi um þau málsatvik, sem í honum greinir, þar til það gagnstæða sé sannað, sbr. 4. mgr. sömu lagagreinar.

Í úrskurði óbyggðanefndar í máli nr. 5/2008, sem tók til landsvæðisins, kom fram að nefndin teldi ljóst að beinn eignarréttur hafi verið til úrlausnar í dómi Hæstaréttar í máli nr. 67/1996. Þannig lægi fyrir dómsúrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar. Til þess beri þó að líta að dómurinn feli ekki í sér úrlausn um eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum um þjóðlendur og ákvörðun marka eignarlanda, þjóðlendna og afrétta, nr. 58/1998 með síðari breytingum. Til athugunar hljóti því að koma hjá óbyggðanefnd hvaða áhrif aðild að málinu sem þá var til umfjöllunar hjá nefndinni, gögn eða önnur þau atriði sem dómstólar hafa ekki þegar tekið afstöðu til, hafi á eignarréttarlega stöðu Eyvindarstaðaheiðar samkvæmt lögum nr. 58/1998. Síðan rakti nefndin að Sjálfseignarstofnunin Eyvindarstaðaheiði (sem var í eigu Húnavatnshrepps) og Sveitarfélagið Skagafjörður væru komin í stað þeirra hreppa sem áttu aðild að umræddu máli hjá Hæstarétti. Í málinu lögju ekki fyrir nein gögn sem sýni fram á rýmri rétt annarra hreppa sem sameinuðust undir merkjum Sveitarfélagsins Skagafjarðar og Húnavatnshrepps, til Eyvindarstaðaheiðar. Þá taldi nefndin, eftir að hafa borið skjalaskrá málsins saman við skjalaskrá Hæstaréttarmáls nr. 67/1996 að engin ný gögn væru komin fram í málinu sem skipt gætu máli að þessu leyti.

Af framangreindum dómi Hæstaréttar í máli nr. 411/2012 má ráða þá afstöðu réttarins að dómur Landsyfírréttar kunnir að vera bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila máls og þeirra sem þeir leiða rétt sinn til að uppfylltum þeim skilyrðum og fram koma í 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991 um meðferð einkamála, með sambærilegum hætti og dómur þeirra dómstóla sem starfa samkvæmt núverandi réttarskipan. Samkvæmt ákvæðinu er dómur bindandi um úrslit sakarefnis milli aðila og þeirra sem koma að lögum í þeirra stað, um þær kröfur sem eru dæmdar þar að efni til. Í umræddu máli var um það að ræða að annar málaðilanna, þ.e. íslenska ríkið, átti ekki aðild að máli nr. 1/1855 fyrir Landsyfírrétti og leiddi ekki heldur rétt sinn til aðila þess máls. Dómurinn var því að mati Hæstaréttar ekki bindandi um úrslit sakarefnisins jafnvel þótt þar hafi verið dæmt um að svæðið væri „fullkomin og átölulaus eign“ þess aðila sem krefjendur eignarréttar í máli nr. 411/2012 leiddu rétt sinn til.

Með sambærilegum hætti var dómur Hæstaréttar í máli nr. 67/1996 ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í máli nr. 546/2012 þar sem íslenska ríkið átti ekki aðild að fyrrnefnda málinu auk þess sem dómkröfur voru ekki hinar sömu. Gilti einu í því sambandi þótt krefjendur beins eignarréttar í máli nr. 546/2012 leiddu rétt sinn til aðila sem Hæstiréttur hafði í máli nr. 67/1996 í reynd hafnað að ættu beinan eignarrétt á svæðinu. Er það í aðalatriðum í samræmi við þá afstöðu óbyggðæfndar til áhrifa hins eldra dóms sem fram kemur í forsendum fyrir niðurstöðu nefndarinnar í máli nr. 5/2008, enda lagði nefndin sjálfstætt mat á sönnunargildi dómsins en taldi hann ekki bindandi um úrslit sakarefnisins í skilningi 1. mgr. 116. gr. laga nr. 91/1991.

Fyrir liggja nokkrir dómar Hæstaréttar í þjóðlendumálum þar sem eldri dómsúrlausnir hafa verið taldar bindandi um niðurstöðu málsins. Í fyrsta lagi má nefna dóm Hæstaréttar frá 21. október 2004 í máli nr. 48/2004 þar sem íslenska ríkið og Bræðratungukirkja deildu um eignarréttarlega stöðu Tunguheiðar. Í málinu lá fyrir dómur aukadómþings Árnessýslu frá 23. febrúar 1980 í eignardómsmáli þar sem Bræðratungukirkja og íslenska ríkið deildu um eignarrétt á landinu. Viðurkennt var að Bræðratungukirkja ætti beinan eignarrétt á landinu. Í forsendum fyrir niðurstöðu dóms Hæstaréttar í máli nr. 48/2004 kemur fram að umræddur dómur aukadómþings Árnessýslu sé bindandi um úrslit sakarefnisins og hafi hlotið að vekja réttmætar væntingar Bræðratungukirkju um að eignarréttur kirkjunnar á landinu væri óumdeildur. Kröfugerð ríkisins í þjóðlendumálinu fengi ekki samrýmst þeirri afstöðu íslenska ríkisins að una dómi aukadómþingsins.

Í máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar 11. nóvember 2010 í máli nr. 768/2009 (Afréttur Álfthaneshrepps hins forna) lá fyrir dómur landamerkjadóms Gullbringu- og Kjósarsýslu og Hafnarfjarðar frá 14. desember 1971 þar sem skorið var úr um hver væru mörk Krýsuvíkur til norðurs og Garðakirkjulands til suðurs. Málið var rekið sem eignardómsmál og íslenska ríkið var þar meðal málsaðila. Aðildin að máli því sem lauk með dómi Hæstaréttar í máli nr. 768/2009 var að nokkru leyti önnur en í landamerkjadómnum. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að dómur landamerkjadómsins hafi fullt sönnunargildi um þau atvik sem þar var ráðið til lykta og feli í sér „bindandi úrslit sakarefnisins jafnt fyrir áfrýjendur sem aðra“. Dómurinn var því lagður til grundvallar um afmörkun þjóðlendunnar.

Í dómi Hæstaréttar í máli nr. 294/2010, sem kveðinn var upp 22. september 2011, kom til skoðunar hvaða þýðingu dómur Héraðsdóms Austurlands frá 8. janúar 2004 í eignardómsmáli hefði varðandi eignarréttarlega stöðu Mælifells og Selsárvalla. Í dómi Hæstaréttar kemur fram að þeir sem fengu eignardóminn hafi orðið eins settir og ef gefin hefði verið út skiptayfirlýsing um ráðstöfun viðkomandi réttinda. Þá segir að slík skiptayfirlýsing hefði í engu breytt réttarstöðu dómhafanna og áfrýjenda sem leiddu rétt sinn til þeirra gagnvart ákvæðum laga nr. 58/1998 og leiði þá af sjálfu sér að dómurinn frá 8. janúar 2004 geri það ekki heldur.

Þær forsendur fyrir niðurstöðum Hæstaréttar í málum nr. 411/2012 og 546/2012 sem að framan eru raktar kunna að hafa áhrif á mat óbyggðanefndar á þýðingu eldri dómsúrlausna um eignarréttarlega stöðu landsvæða ef upp koma sambærileg tilvik. [...] Aðrir fyrirbyggjandi dómar Hæstaréttar gefa að mati óbyggðanefndar ekki tilefni til breytinga á sönnunarmati nefndarinnar. Niðurstaðan af framangreindri skoðun er í meginatriðum sú að meta þurfi áhrif eldri dómsúrlausna af varfærni. Þær geta haft sönnunargildi um þau atvik sem þar greinir en fela aftur á móti ekki í sér bindandi niðurstöðu um úrslit sakarefnisins nema milli aðila viðkomandi máls og þeirra sem leiða rétt sinn frá þeim með beinum hætti, sé sakarefnið það sama. Auk þess má draga þá ályktun að eldri dómsúrlausn feli því aðeins í sér bindandi niðurstöðu um eignarréttarlega stöðu landsvæðis ef þar hefur ótvírætt verið tekin afstaða til inntaks viðkomandi eignarréttinda.

FYLGISKJÖL

- I. Kort
- II. Aðilaskrá
- III. Skjalaskrá

II. Aðilaskrá

Þjóðlundur	Fjármála- og efnahagsráðherra f.h. íslenska ríkisins
Fjalllendi Munaðarness / vesturhluti Ystutunguafréttar	Guðrún Soffía Karlsdóttir
Fjalllendi Munaðarness / vesturhluti Ystutunguafréttar	Borgarbyggð
Miðdælingaafréttur (Fellsenda- og Sauðafellsafréttur)	Minningarsjóður Ólafs Finnssonar
Sanddalstunga	Birna Friðgeirsdóttir
Sanddalstunga	Brynhildur Barðadóttir
Sanddalstunga	Einar G. Friðgeirsson
Sanddalstunga	Trausti Hvanberg Ólafsson
Sanddalstunga	Þuríður Hjartardóttir
Selland Stafholtskirkju / austurhluti Ystutunguafréttar	Kirkjumálasjóður f.h. Stafholtskirkju
Snjófjöll	Kirkjumálasjóður f.h. Hvammskirkju
Snjófjöll	Borgarbyggð

III. Skjalaskrá³¹⁷

Lagt fram af Andra Árnasyni hrl. f.h. fjármálaráðherra:

- 1 Kröfulýsing, dags. 10.12.2013.
 - 1(1) Skjalaskrá, dags. 10.12.2013, og viðbótar skjalaskrá, dags. 12.12.2013.
 - a-b
 - 1(2) Tilvísanaskrá, dags. 10.12.2013.
 - 1(3) Bréf lögmans fjármála- og efnahagsráðherra til óbyggðanefndar um kröfulýsingu íslenska ríkisins vegna þjóðlendna á svæði 8B, dags. 10.12.2013.
 - 1(4) Bréf óbyggðanefndar til fjármála- og efnahagsráðherra um meðferð á svæði 8B hjá óbyggðanefnd, dags. 30.1.2013.
 - 1(5) Afrit af bréfi óbyggðanefndar til Akraneskaupstaðar varðandi frest fjármála- og efnahagsráðherra til að lýsa hugsanlegum þjóðlendukröfum á svæði 8B hjá óbyggðanefnd, dags. 26.2.2013.
 - 1(6) Bréf lögmans ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um að frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 8B, dags. 21.5.2013.
 - 1(7) Bréf óbyggðanefndar til lögmans ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 4.6.2013.
 - 1(8) Bréf lögmans ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um að frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 8B, dags. 11.7.2013.
 - 1(9) Bréf óbyggðanefndar til lögmans ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 19.8.2013.
 - 1(10) Bréf lögmans ríkisins til óbyggðanefndar. Beiðni um að frest til að skila kröfulýsingum vegna svæðis 8B, dags. 14.10.2013.
 - 1(11) Bréf óbyggðanefndar til lögmans ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 15.10.2013.
 - 1(12) Tölvupóstur óbyggðanefndar til lögmans ríkisins. Beiðni um framlengingu á kröfulýsingafresti samþykkt, dags. 2.12.2013.
 - 1(13) Dómur Landsyfirréttar í máli nr. 11/1896, Hellistungur, bls. 327-330.
 - 1(14) Greinargerð, dags. 5.6.2014.
 - 1(15) Bókun um breytta kröfugerð vegna Sanddalstungu lögð fram við 7. fyrirtöku, dags. 28.11.2014.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- 2 Yfirlit/heildaskilabréf Þjóðskjalasafns Íslands yfir heimildaleit í óprentuðum (A-skjöl) og prentuðum (B-skjöl) frumgögnum, dags. 4.10.2016.

Landamerkjabækur (skjalaflokkur A.1.):

 - 2(1) Sauðhúspartur (liggur undir Stafholtsstað), dags. 15.5.1886. *Merkt 2 a-b.*
 - 2(2) Fellsendi, ódags. en þingl. 31.5.1886. *Merkt 8 a-b.*
 - 2(3) Múlakot, dags. 16.5.1890. *Merkt 12.*
 - 2(4) Dalsmynni, dags. 14.4.1890. *Merkt 35 a-b.*
 - 2(5) Stafholt, dags. í maí 1890. *Merkt 64 a-c.*
 - 2(6) Breiðabólstaður, ásamt uppskrift, dags. 30.1.1884. *Merkt 71 a-b.*
 - a-b
 - 2(7) Gröf, ódags. en þingl. 31.5.1886, ásamt uppskrift. *Merkt 74.*
 - a-b
 - 2(8) Fremri-Hundadalur, dags. 12.5.1884. *Merkt 76 a-b.*
 - 2(9) Neðri-Hundadalur, dags. 12.5.1884. *Merkt 77 a-b.*
 - 2(10) Jörfi, dags. 12.5.1884. *Merkt 80 a-b.*
 - 2(11) Sauðafell með Hlíðtúnnum, dags. 23.5.1883. *Merkt 81 a-e.*

³¹⁷ Skjölum er raðað undir efnisflokkum og þau því ekki í réttri númeraröð að öllu leyti. Sjá einnig í kafla 4.2.

-
- 2(12) Villingadalur, dags. 10.5.1884. *Merkt 83 a-c.*
- 2(13) Neðri-Vífilsdalur, dags. maí 1885. *Merkt 84 a-b.*
- 2(14) Fremri-Vífilsdalur, ódags. en þingl. 29.5.1886. *Merkt 85 a-b.*
- 2(53) Hvammur, dags. 7.5.1890. *Merkt 91 a-b.*
- 2(67) Sveinatunga, dags. 28.12.1886. *Merkt 66 a-b.*
- 2(68) Gestsstaðir, dags. 18.5. 1887. *Merkt 38.*
- 2(84) Munaðarnes, dags. 19.5.1890, ásamt uppskrift. *Merkt 97 a-c.*
a-b
- 2(85) Selland Stafholtskirkju, dags. 3.5.1884, ásamt uppskrift. *Merkt 34 a-b.*
a-b
- 2(86) Fornihvammur, dags. 12.7.1923, ásamt uppskrift. *Merkt 37.*
a-b
- 2(88) Fellsendi, ódags. en þingl. 31.5.1886, ásamt uppskrift *Merkt 8 a-b.*
a-b
- 2(89) Stóra-Vatnshorn, dags. 15.5.1886, ásamt uppskrift. *Merkt 98 a-b.*
a-b
- 2(90) Melar, dags. 4.3.1890, ásamt uppskrift. *Merkt 13 a-b.*
a-b
- 2(94) Afréttarland Borgarhrepps, dags. 2.11.1920. *Merkt 52 a-b.*
- 2(188) Hvassafell með hjáleigu Uppkoti og eyðihjáleigu Útkoti, dags. 16.4.1895, ásamt uppskrift. *Merkt 101 a-b.*
- 2(189) Skarð í Haukadalshreppi, dags. 20.1887, ásamt uppskrift. *Merkt 102 a-c.*
a-b
- 2(212) Sanddalstunga, ódags. en þingl. 30.6.1922.
a-b
- Jarðabréf á Þjóðskjalasafni (skjalaflokkur A.2.):*
- 2(15) Lögfesta fyrir hálfum Hundadal fremri í Miðdalasveit, landamerkja getið, ásamt uppskrift, ódags. en lesið fyrir rétti 3.5.1799. *Merkt 10.*
- 2(16) Lögfesta fyrir Fremri Vífilsdal, eftirrit, ásamt uppskrift, dags. 11.4.1824. *Merkt a-b 11.*
- Afsals og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3.):*
- 2(143) Hvammur. Síða úr veðmálaregistri veðmálabókar Borgarfjarðar- og Mýrasýslu 1906-1937. *Merkt*
- 2(208) Lögfesta Sauðafells, ásamt uppskrift, dags. 16.5.1861. *Merkt 32 a-b.*
a-b
- Fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur A.5.):*
- 2(17) Jarðamat 1804: Dalsmynni, Hvammur og Sanddalstunga (sögð eign Hvammskirkju ásamt eyðijörðunum Ormarstöðum og Ljósbleiksstöðum sem séu óbyggilegar og notist sem afréttur), Munaðarnes, Sauðafell, Fellsendi, Sveinatunga, uppskriftir af jarðamati Hvamms og Sanddalstungu. *Merkt a 10-12, 19-22 a-b.*
- 2(18) Fasteignamat 1916-1918 undirnat: Hjarðarholt, Fjallland Stafholtskirkju, Svignaskarð og Fróðhús, Breiðabólstaður, Gröf, Hundadalur fremri, Hundadalur neðri, Jöfri, Sauðafell, Villingadalur, Hlíðartún, Hvammur, Dýrastaðir, Dalsmynni, Hvassafell, Jafnaskarð, Tandrasel og Bær, undirnat: Fornihvammur, Sanddalstunga og Munaðarnes, Fellsendi, Sauðafell. *Merkt c 1-3, 6, 11, 13-16, 20, 33, 56-62, 74, 86-90.*
- 2(65) Jarðamat Mýra- og Hnappadalssýslu 1849-50: Gestsstaðir, Sanddalstunga, Galtarhöfði, Hvammur, Dalsmynni, Hvassafell, Staðarmúli á Bjarnardal, Stafholt, Hreðavatn, Fornihvammur, Hreðavatn vegna Fornahvamms, Munaðarnes. *Merkt b 16-22, 26, 31, 121-122 a-c.*
- 2(66) Jarðamat Dalasýslu 1849-50: Sauðafell, Villingadalur, Jörvi, Fremri Vífilsdalur, Neðri Vífilsdalur, Fellsendi, Gröf, Breiðabólstaður, Hlíðartún, Fremri Hundadalur, Hundadalur neðri, Sauðafell. *Merkt 103-105, 107, 112-116, 120.*

Bréfabækur, bréfasöfn og gerðabækur sýslumanna, hreppa og sáttanefnda (skjalaflokkur A.6.):

- 2(92) Kaupbréf fyrir jörðinni Sauðafelli, dags. 10. 4.1869. *Merkt c 28 a-c.*
a-b
- 2(93) Afrit af landamerkjaskrá fyrir landi Stafholtskirkju á Bjarnadal, dags. 19.5.1886.
a-b *Merkt c 29 a-b.*
- 2(95) Manntalsþing að Dýrastöðum. Þinglesnar landamerkjálýsingar jarðanna
a-b Hreðavatns, Hraunsnefs, Dalsmynnis, Hóls, Hvamms, Króks, Galtarhöfða, Fornahvamms og Dýrastaða. Landamerkja ekki getið, ásamt uppskrift, dags. 20.05.1890. *Merkt b 25 a-b.*
- 2(96) Manntalsþing að Hjarðarholti. Lesin merkjalýsing jarðanna Jafnaskarðs,
a-b Múlakots og Munaðarness. Landamerkja ekki getið, ásamt uppskrift, dags. 21.5.1890. *Merkt b 34 a-c.*
- 2(97) Manntalsþing að Dýrastöðum. Upplesin lögfesta fyrir landi Stafholtskirkju á
a-b Bjarnadal ásamt Vesturárdal. Inntak lögfestunar kemur ekki fram, ásamt uppskrift, dags. 25.7.1823. *Merkt b 35 a.*
- 2(98) Manntalsþing að Dýrastöðum. Lesin landamerkjaskrá fyrir Bjarnadalsslandi
a-b tilheyrandi Stafholtskirkju. Landamerkja ekki getið. Einnig var jörðin Sanddalstunga boðin upp til ábúðar skv. beiðni prestsins á Sauðafelli en ekkert boð kom, ásamt uppskrift, dags. 16.5.1889. *Merkt b 36 a.*
- 2(99) Manntalsþing að Dýrastöðum. Þinglesin landamerkjálýsing fyrir sellandi
a-b Stafholtskirkju á Bjarnadal, dags. 3.5.1884, útgefin af prófasti St. Þorvaldssyni. Landamerki ekki tilgreind, ásamt uppskrift, dags. 19.5.1884. *Merkt b 37 a-b.*
- 2(155) Manntalsþing að Dýrastöðum, dags. 26.5.1880. Þinglesið eftirrit af afsalsbréfi
dags. 7.5.1880 þar sem Jón Jónsson á Hvassafelli selur Hvassafell fyrir 3.000 kr. Inntaki bréfs ekki lýst nánar. *Merkt b 156 a-b.*
- 2(156) Manntalsþing að Hvammi, dags. 21.5.1910. Lesið afsalsbréf ráðherra Íslands,
dags. 3.9.1909, fyrir Hvammskirkjújörðinni Fornahvammi til Davíðs Stefánssonar. Inntaki bréfs ekki lýst nánar. *Merkt 137 a-c.*
- 2(157) Manntalsþing að Hvammi 23.05.1906. Á þinginu var lesið „forboð prestsins í
Hvammi og bóndans á Dýrastöðum gegn fugladrápi og veiði í löndum þeirra jarða sem og gegn öðrum afnotum af Hvamms- og Galtarhöfða löndum.“ Inntaki bannsins er ekki lýst frekar. *Merkt b 147 a-b.*
- 2(158) Manntalsþing að Dýrastöðum, dags. 19.5.1860. Þinglesin lögfesta fyrir
Gestsstaðalandi, dags. 18.5.1860, og mótmælir prófastur B. Kristjánsson sem Beneficiarius til Hvamms henni, hvað áhrærir landamerki milli Hvammskirkjugarðar Sanddalstungu og Gestsstaða. Inntak lögfestunnar kemur ekki fram. *Merkt b 153 a-b.*
- 2(159) Manntalsþing að Norðtungu, dags. 5.6.1845. Þinglesið forboð til Mýrasýslubúa
a-b að reka geldfé á Hrútfirðinga- og Miðfirðingafjalllönd, dags. 20.5.1845. Einnig lesið forboð prests J. Magnússonar um hrossarekstur á Hvammskirkjufjalland, dags. 3.6.1845. Inntaki bannskjalanna er ekki lýst frekar, ásamt uppskrift. *Merkt b 154 a-b.*
- 2(160) Manntalsþing að Dýrastöðum, dags. 22.7.1817. Þinglesin lögfesta fyrir
a-b Hvammskirkjulandi í Norðurárdal, framlögð af prestinum séra Þórði Þorsteinssyni, dags. sama dag. Inntaks lögfestunnar er ekki getið. *Merkt b 155 a.*

Kirknaskjöl (skjalaflokkur A.7.):

- 2(19) Lögfesta fyrir Stafholtskirkju. Lögfestir m.a. Grísatungu, selför í Þverárdal,
a-b afrétt í Rjóðsbjargardal, afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúla allan, Bjarnadal allan o.fl., dags. 5.5.1831, ásamt uppskrift. *Merkt 2 a-b.*
- 2(20) Lögfesta fyrir Stafholtskirkju. Lögfestir m.a. Grísatungu, selför í Þverárdal,
a-b afrétt í Rjóðsbjargardal, afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúla allan, Bjarnadal allan o.fl., dags. 2.4.1766, ásamt uppskrift. *Merkt 3 a-b.*
- 2(21) Lögfesta fyrir Stafholtskirkju. Lögfestir m.a. Grísatungu, selför í Þverárdal,

-
- a-b afrétt í Rjóðsbjargardal, afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúla allan, Bjarnadal allan o.fl., dags. 13.6.1754, ásamt uppskrift. *Merkt 4 a-b.*
- 2(22) Lögfesta fyrir Stafholtskirkju. Lögfestir m.a. selför í Þverárdal, afrétt í a-b Rjóðsbjargardal, afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúla allan, Bjarnadal allan o.fl., dags. 24.7.1707, ásamt uppskrift. *Merkt 5 a-b.*
- 2(23) Lögfesta fyrir Stafholtskirkju. Lögfestir m.a. selför í Þverárdal, afrétt í a-b Rjóðsbjargardal, afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúla allan, Bjarnadal allan o.fl., dags. 31.7.1707, ásamt uppskrift. *Merkt 6 a-b.*
- 2(24) Lögfesta fyrir Bjarnadal og Vesturárdal, dags. 7.6.1768, ásamt uppskrift. *Merkt a-b 7 a-b.*
- 2(25) Samkomulag Christian Johansson prests í Stafholtstungu og ábúenda Hvassafells a-b um nautaupprekstur á Bjarnadal, dags. 3.8.1773, ásamt uppskrift. *Merkt 8.*
- 2(26) Afrit lögfestu fyrir Hvamm í Norðurárdal ásamt Galtarhöfða og Sanddalstungu, a-b landamerkja getið, dags. 5.6.1681, ásamt uppskrift. *Merkt 11 a-b.*
- 2(27) Lögfesta Reykholtskirkju fyrir afrétt á Hrutafjarðarheiði og Pétursskógi í a-b Sanddal, dags. 9.5.1722, ásamt uppskrift. *Merkt 36.*
- 2(87) Lögfesta fyrir eignum og ítökum Reykholtskirkju. Lögfestir m.a. afrétt á a-b Hrutafjarðarheiði og Pétursskóg í Sanddal, ásamt uppskrift, dags. 20.5.1739. *Merkt 37 a-c.*
- 2(91) Lögfesta Þorsteins Helgasonar fyrir eignum og ítökum Reykholtskirkju. M.a. Pétursskóg í Sanddal, ásamt uppskrift, dags. 27.4.1837. *Merkt 38 a-b.*
- 2(221) Lögfesta á eignum og ítökum Reykholtstaðar. Lögfestir m.a. Sauðatungur og Þóreyjartungur, Pétursskóg í Sanddal, afrétt á Hrutafjarðarheiði, land við Reyðarvatn, selför í Kjör o. fl., dags. 18.5.1837. *Merkt 39 a-d.*

Vísitasúbækur biskupa (skjalaflokkur A.8.):

- 2(105) Reykholt, dags. 29.7.1639. Breiðabólstaður, Faxadalur? Vísitasúbók Brynjólfs a-b biskups Sveinssonar um Vestfirðingafjórðung og Þverárþing 1639-1671, ásamt uppskrift. *Merkt 1 a-b.*
- 2(106) Hvammur í Norðurárdal, dags. 30.7.1639. Sanddalstunga. Vísitasúbók a-b Brynjólfs biskups Sveinssonar um Vestfirðingafjórðung og Þverárþing 1639-1671, ásamt uppskrift. *Merkt 3 a-b.*
- 2(107) Sauðafell í Miðdalasveit, dags. 19.9.1639. Afrétt í Sanddal. Vísitasúbók a-b Brynjólfs biskups Sveinssonar um Vestfirðingafjórðung og Þverárþing 1639-1671, ásamt uppskrift. *Merkt 4 a-b.*
- 2(108) Snóksdalur í Breiðafjarðardölum, dags. 20.9.1639. Sveinatunga Vísitasúbók a-b Brynjólfs biskups Sveinssonar um Vestfirðingafjórðung og Þverárþing 1639-1671, ásamt uppskrift. *Merkt 5 a-b.*
- 2(109) Hvammur í Norðurárdal, dags. 18.8.1659. Galtárhöfði var í eyði, nú byggður. a-b Vísitasúbók Brynjólfs biskups Sveinssonar um Vestfirðingafjórðung og Þverárþing 1639-1671, ásamt uppskrift. *Merkt 18 a.*
- 2(110) Hvammur í Norðurárdal, dags. 5.8.1675. Sanddalstunga, a-b Snjófjöll/Fornihvammur. Vísitasúbók Þórðar biskups Þorlákssonar 1675-1695, ásamt uppskrift. *Merkt 41 a-b.*
- 2(111) Sauðafell, dags. 2.8.1699. Afrétt í Sanddal. Vísitasúbók Jóns biskups Vídalín a-b um Vestfirðingafjórðung og Sunnlendingafjórðung 1699-1705 og 1710-1719, ásamt uppskrift. *Merkt 57 a-b.*
- 2(112) Snóksdalur, dags. 13.10.1710. Sveinatunga. Vísitasúbók Jóns biskups Vídalín a-b um Vestfirðingafjórðung og Sunnlendingafjórðung 1699-1705 og 1710-1719, ásamt uppskrift. *Merkt 72 a-b.*
- 2(113) Reykholt, dags. 22.6.1725. Breiðabólstaður, Hríis, Geitland, Selför í Kjör, afrétt a-b í Hrutafjarðarheiði, skógur í Norðurárdal? Vísitasúbók Jóns biskups Árnasonar 1723-1733, ásamt uppskrift. *Merkt 88 a-c.*
- 2(114) Hvammur í Norðurárdal, dags. 9.8.1725. Sanddalstunga, Snjófjöll. Vísitasúbók a-b Jóns biskups Árnasonar 1723-1733, ásamt uppskrift. *Merkt 90 a-b.*
- 2(115) Sauðafell, dags. 18.9.1725. Hlíðartún í Sökkólfsdal, afrétt í Sanddal.

-
- a-b Vísitasíubók Jóns biskups Árnasonar 1723-1733, ásamt uppskrift. *Merkt 91 a-b.*
- 2(116) Snóksdalur, dags. 19.9.1725. Skarðsfjall, Sveinatunga. Vísitasíubók Jóns
a-b biskups Árnasonar 1723-1733, ásamt uppskrift. *Merkt 92 a-c.*
- 2(117) Reykholt, dags. 9.6.1732. Breiðabólstaður, Hríis, Geitland, selför í Kjör, afrétt í
a-b Hrótafjarðarheiði, Faxadalur, skógur í Norðurárdal. Vísitasíubók Jóns biskups
Árnasonar 1723-1733, ásamt uppskrift. *Merkt 96 a-c.*
- 2(118) Sauðafell, dags. 19.9.1750. Afrétt í Sanddal. Vísitasíubók Ólafs biskups
a-b Gíslasonar 1748-1752, ásamt uppskrift. *Merkt 98 a-b.*
- 2(119) Snóksdalur, dags. 20.9.1750. Skarðsfjall, Sveinatunga. Vísitasíubók Ólafs
a-b biskups Gíslasonar 1748-1752, ásamt uppskrift. *Merkt 99 a-b.*
- 2(120) Reykholt, dags. 12.8.1751. Breiðabólstaðir, Geitland, Selför í Kjör, afrétt í
a-b Hrótafjarðarheiði, Faxadalur, skógur í Norðurárdal. Vísitasíubók Ólafs biskups
Gíslasonar 1748-1752, ásamt uppskrift. *Merkt 100 a-c.*
- 2(121) Hvammur í Norðurárdal, dags. 17.8.1751. Sandalstunga, Snjófjöll. Vísitasíubók
a-b Ólafs biskups Gíslasonar 1748-1752, ásamt uppskrift. *Merkt 105 a-b.*
- 2(122) Sauðafell, dags. 16.9.1758. Hlíðartún, afrétt í Sandsdal. Vísitasíubók Finns
a-b biskups Jónssonar og Hannesar biskups Finnssonar 1756-1778, ásamt uppskrift.
Merkt 114 a-b.
- 2(123) Snóksdalur, dags. 16.9.1758. Lambarekstur í Skarðsfjall, Sveinatunga.
a-b Vísitasíubók Finns biskups Jónssonar og Hannesar biskups Finnssonar 1756-
1778, ásamt uppskrift. *Merkt 115 a-c.*
- 2(124) Hvammur í Norðurárdal, dags. 10.8.1761. Sanddalstunga, Snjófjöll. Vísitasíubók
a-b Finns biskups Jónssonar og Hannesar biskups Finnssonar 1756-1778, ásamt
uppskrift. *Merkt 125 a-b.*
- 2(125) Reykholt, dags. 7.9.1759. Breiðabólstaðir, Geitland, Selför í Kjör, afrétt í
a-b Hrótafjarðarheiði, Faxadalur, skógur í Norðurárdal. Vísitasíubók Finns biskups
Jónssonar og Hannesar biskups Finnssonar 1756-1778, ásamt uppskrift. *Merkt
126 a-c.*
- 2(126) Reykholt, dags. 12.6.1781. Breiðabólstaður, hálftr Hríis, Geitland, skógur í
a-b Norðurárdal, selför í Kjör, afrétt í Hrótafjarðarheiði. Vísitasíubók Hannesar
biskups Finnssonar 1780-1788, ásamt uppskrift. *Merkt 134 a-c.*
- 2(127) Hvammur í Norðurárdal, dags. 17.8.1782. Sanddalstunga, Snæfjöll. Vísitasíubók
a-b Hannesar biskups Finnssonar 1780-1788, ásamt uppskrift. *Merkt 139 a-b.*
- 2(128) Sauðafell, dags. 11.9.1782. Hlíðartún, afrétt í öllum Sandsdal. Vísitasíubók
a-b Hannesar biskups Finnssonar 1780-1788, ásamt uppskrift. *Merkt 140 a-b.*
- 2(129) Snóksdalur, dags. 11.9.1782. Lambarekstur í Skarðsfjall, Sveinatunguskógur í
a-b Norðurárdal. Vísitasíubók Hannesar biskups Finnssonar 1780-1788, ásamt
uppskrift. *Merkt 141 a-c.*
- 2(130) Reykholt, dags. 31.7.1827. Breiðabólstaður, hálftr Hríis, Geitland, skógur í
a-b Norðurárdal, selför í Kjör, afrétt í Hrótafjarðarheiði og landamerki.
Vísitasíubók Hannesar biskups Finnssonar og Geirs Vídalín um Vestfirðinga- og
Sunnlendingafjórðung 1790-1800 og Steingríms biskups Jónssonar 1826-1827,
ásamt uppskrift. *Merkt 153 a-f.*
- 2(131) Hvammur í Norðurárdal, dags. 3.8.1827. Sandalstunga, Snæfjöll. Vísitasíubók
a-b Hannesar biskups Finnssonar og Geirs Vídalín um Vestfirðinga- og
Sunnlendingafjórðung 1790-1800 og Steingríms biskups Jónssonar 1826-1827,
ásamt uppskrift. *Merkt 157 a-c.*
- 2(132) Sauðafell, dags. 4.8.1827. Hlíðartún, afrétt í Sanddal. Vísitasíubók Hannesar
a-b biskups Finnssonar og Geirs Vídalín um Vestfirðinga- og Sunnlendingafjórðung
1790-1800 og Steingríms biskups Jónssonar 1826-1827, ásamt uppskrift. *Merkt
158 a-c.*
- 2(133) Snóksdalur, dags. 4.8.1827. Lambarekstur í Skarðsfjall, Sveinatunga.
a-b Vísitasíubók Hannesar biskups Finnssonar og Geirs Vídalín um Vestfirðinga- og
Sunnlendingafjórðung 1790-1800 og Steingríms biskups Jónssonar 1826-1827,
ásamt uppskrift. *Merkt 159 a-b.*

-
- 2(134) Stafholt í Stafholtstungum, dags. 22.9.1639. Grísatunga, afrétt í Vesturárdal, a-b Miðdalsmúli, afrétt í Rjóðsbjargardal, selför í Þverárdal og skógur í Skorradal. Vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar um Vestfirðingafjórðung og Þverárþing 1639-1671, ásamt uppskrift. *Merkt 6 a-b.*
- 2(135) Bær í Borgarfirði, dags. 10.8.1667. Nautaafrétt í Norðurárdal, Faxadalur. a-b Vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar um Vestfirðingafjórðung og Þverárþing 1639-1671, ásamt uppskrift. *Merkt 21 a-c.*
- 2(136) Stafholt, dags. 4.9.1681. Grísatunga, afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúli, afrétt í a-b Rjóðsbjargardal, afrétt í Þverárdal. Vísitasíubók Þórðar biskups Þorlákssonar 1675-1695, ásamt uppskrift. *Merkt 51 a-d.*
- 2(137) Bær í Borgarfirði, dags. 24.8.1702. Afrétt í Svanga, afrétt í Norðurárdal. a-b Vísitasíubók Jóns biskups Vídalín um Vestfirðingafjórðung og Sunnlendingafjórðung 1699-1705 og 1710-1719, ásamt uppskrift. *Merkt 62 a-b.*
- 2(138) Stafholt, dags. 13.6.1725. Svarfhóll, afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúli, afrétt í a-b Rjóðsbjargardal, selför í Þveraldsskóg. Vísitasíubók Jóns biskups Árnasonar 1723-1733, ásamt uppskrift. *Merkt 85 a-c.*
- 2(139) Stafholt, dags. 20.8.1751. Svarfhóll, afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúli, afrétt í a-b Rjóðsbjargardal, selför í Þverárdal. Vísitasíubók Ólafs biskups Gíslasonar 1748-1752, ásamt uppskrift. *Merkt 106 a-b.*
- 2(140) Stafholt, dags. 16.6.1759. Svarfhóll, Grísatunga, afrétt í Vesturárdal, a-b Miðdalsmúli, afrétt í Rjóðsbjargardal, selför í Þverárdal. Vísitasíubók Finns biskups Jónssonar og Hannesar biskups Finnssonar 1756-1778, ásamt uppskrift. *Merkt 119 a-c.*
- 2(141) Stafholt, dags. 19.8.1783. Svarfhóll, Grísatunga, afrétt í Vesturárdal, a-b Miðdalsmúli, afrétt í Rjóðsbjargardal, selför í Þverárdal. Vísitasíubók Hannesar biskups Finnssonar 1780-1788, ásamt uppskrift. *Merkt 147 a-b.*
- 2(142) Stafholt, dags. 24.7.1831. Svarfhóll, Grísatunga, afrétt í Vesturárdal, a-b Miðdalsmúli, afrétt í Rjóðsbjargardal, selför í Þverárdal. Vísitasíubók Steingríms biskups Jónssonar og Helga biskups Thordersen 1828-1850, ásamt uppskrift. *Merkt 165 a-c.*
- 2(200) Vísitasía Hvammskirkju. Kirkjan á m.a. 10 hndr. í Snjófjöllum, ásamt uppskrift, a-b dags. 3.8.1643. *Merkt 13 a-b.*
- 2(201) Stafholt, dags. 25.8.1702. Kirkjan á m.a. afrétt í Rjóðsbjargardal. Vísitasíubók a-b Jóns biskups Vídalín um Vestfirðingafjórðung og Sunnlendingafjórðung 1699-1705 og 1710-1719, ásamt uppskrift. *Merkt 63 a-c.*
- 2(219) Reykholt, dags. 30.7.1643. Geitland, Pétursskógur í Norðurárdal, selför í Kjör, a-b afrétt í Hrutafjarðarheiði, Faxadalur. Vísitasíubók Brynjólfs biskups Sveinssonar um Vestfirðingafjórðung og Þverárþing 1639-1671, ásamt uppskrift. *Merkt 9 a-b.*

Skjalasöfn presta og prófaste (skjalaflokkur A.9.):

- 2(54) Lögfesta séra Jóns Ólafssonar fyrir Hvammi í Norðurárdal, kirkjan á a-b Galtarhöfða og Sanddalstungu, merkjum lýst, dags. 5.6.1681, ásamt uppskrift. *Merkt 28 a-c.*
- 2(55) Yfirlýsing Jóns Sigurðssonar, um mat á Hvammi í Norðurárdal ásamt a-b Galtarhöfða sem byggður sé úr heimalandi staðarins, dags. 16.5.1682, ásamt uppskrift. *Merkt 29.*
- 2(56) Vísitasía Hvamms í Norðurárdal framkvæmd af séra Páli Gunnarssyni eldra, a-b sem var prófastur í Mýrasýslu 1689-1699, kirkjan á m.a. Sanddalstungu, 10 hndr. í Snjófjöllum og Galtarhöfða, óársett, ásamt uppskrift. *Merkt 30 a-b.*
- 2(57) Vísitasía Hvamms í Norðurárdal, kirkjan á Sanddalstungu, 10 hndr í Snjófjöllum a-b og Galtarhöfða, dags. 19.8.1699., ásamt uppskrift. *Merkt 31 a-b.*
- 2(58) Guðmundur Ketilsson vottar að eyðijarðir Hvamms í Norðurárdal hafi árlega a-b verið boðnar upp til ábúðar, 19.5.1792. Ályktun héraðsprófasts, 15.12.1792, um Hvamm, ásamt uppskrift. *Merkt 32 a-c.*
- 2(59) Úttekt prófaste á Hvammi í Norðurárdal, Sanddalstunga nú í eyði, dags.

-
- a-b 12.6.1797, ásamt uppskrift. *Merkt 33 a-d.*
- 2(60) Úttekt prófasts á Hvammi í Norðurárdal, hluti Sanddalstungu orðið undir
a-b skriðufalli, dags. 31.5.1848, ásamt uppskrift. *Merkt 34 a-c.*
- 2(61) Prófastsvísitasía Hvamms í Norðurárdal, minnst á að sölu á 10 hndr. í
a-b Snjófjöllum hafi verið synjað, dags. 5.10.1862, ásamt uppskrift. *Merkt 35 a-c.*
- 2(62) Prófastsvísitasía Hvamms í Norðurárdal, fram kemur að með konungsleyfi hafi
a-b jörðin Sanddalstunga gengið undan kirkjunni en í staðinn komið jörðin Kross í
Haukadal, dags. 21.8.1878, ásamt uppskrift. *Merkt 36 a-b.*
- 2(63) Makaskiptabréf á Sanddalstungu og Krossi í Haukadal, landamerkja getið, dags.
a-b 26.7.1878, ásamt uppskrift. *Merkt 37 a-f.*
- 2(64) Úttekt prófasts á Hvammi í Norðurárdal, Fornihvammur er meðal fasteigna
a-b kirkjunnar, dags. 28.5.1888, ásamt uppskrift. *Merkt 38 a-d.*
- 2(69) Prófastsvísitasía að Stafholti, kirkjan á m.a. afrétt á Vesturárdal og Miðdalsmúla
a-b allan fyrir ofan Mælifellsgil, dags. 18.6.1749, ásamt uppskrift. *Merkt 41 a-b.*
- 2(70) Vísitasía að Stafholti, kirkjan á m.a. afrétt á Vesturárdal og Miðdalsmúla allan
a-b fyrir ofan Mælifellsgil, dags. 20.8.1751, ásamt uppskrift. *Merkt 42 a-c.*
- 2(71) Lögfesta séra Jóns Jónssonar fyrir Stafholti. Lögfestir kirkjunnar ítök og eignir,
a-b m.a. afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúla allan og Bjarnardal allan fyrir framan
Mælifellsgil, dags. 31.7.1707, ásamt uppskrift. *Merkt 44 a-c.*
- 2(72) Lögfesta séra Jóns Jónssonar fyrir Stafholti. Lögfestir kirkjunnar ítök og eignir,
a-b m.a. afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúla allan og Bjarnardal allan fyrir framan
Mælifellsgil, dags. 14.5.1714, ásamt uppskrift. *Merkt 45 a-d.*
- 2(73) Lögfesta séra Jóns Jónssonar fyrir Stafholti. Lögfestir kirkjunnar ítök og eignir,
a-b m.a. afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúla allan og Bjarnardal allan fyrir framan
Mælifellsgil, dags. 24.7.1707, ásamt uppskrift. *Merkt 46 a-c.*
- 2(74) Lögfesta séra Páls Gunnarssonar fyrir öllum Bjarnardal fyrir ofan Mælifellsgil
a-b ásamt öllum Miðdalsmúla og afrétt í Vesturárdal, dags. 16.4.1678, ásamt
uppskrift. *Merkt 47 a-b.*
- 2(75) Lögfesta séra Sigurðar Oddssonar fyrir Stafholti, kirkjan á m.a. afrétt í
a-b Vesturárdal, Miðdalsmúla allan og Bjarnardal allan fyrir framan Mælifellsgil,
dags. 19.5.1663, ásamt uppskrift. *Merkt 49 a-c.*
- 2(76) Lögfesta séra Jóns Jónssonar, fyrir öllum Bjarnardal fyrir ofan og framan
a-b Mælifellsgil ásamt Miðdalsmúla öllum og afrétt í Vesturárdal, dags. 7.6.1724,
ásamt uppskrift. *Merkt 66 a-c.*
- 2(77) Úttekt Stafholts dags. 3.6.1740, ásamt uppskrift. *Merkt 67 a-g.*
a-b
- 2(78) Úttekt Stafholts, eign kirkjunnar á Bjarnardal er leigð sveitarfélaginu í
a-b Stafholtstungum. dags. 2.6.1855, ásamt uppskrift. *Merkt 69 a-d.*
- 2(79) Úttekt Stafholts, eign kirkjunnar á Bjarnardal er byggð sveitarfélaginu í
a-b Stafholtstungum. dags. 17.6.1867, ásamt uppskrift. *Merkt 71 a-e.*
- 2(80) Úttekt og prófastsvísitasía Stafholts, kirkjan á Bjarnardal Staðarmúla, dags.
a-b 6.6.1887, ásamt uppskrift. *Merkt 73 a-e.*
- 2(81) Prófastsvísitasía að Sauðafelli, kirkjan á afrétt í Sanddal öllum, dags. 19.9.1750,
a-b ásamt uppskrift. *Merkt 77 a-b*
- 2(82) Prófastsvísitasía að Sauðafelli, kirkjan á m.a. afrétt í Sanddal öllum. Mótmælt af
a-b þeim sem ættu lönd á móti, dags. 12.11.1866, ásamt uppskrift. *Merkt 79 a-c*
- 2(83) Prófastsvísitasía að Sauðafelli, kirkjan heldur öllum eignum og ítökum, ágengni
a-b á afrétt í Sanddal, dags. 6.11.1865, ásamt uppskrift. *Merkt 78 a-b*
- 2(100) Skýrslur presta um háttalag prestakalla, lýsing Hvamms í Norðurárdal, ásamt
a-b uppskrift, dags. 21.5.1710. *Merkt 101 a-e*
- 2(101) Skýrslur presta um háttalag prestakalla, lýsing Stafholts, ásamt uppskrift, dags.
a-b 12.5.1710. *Merkt 102 a-d.*
- 2(102) Skýrslur presta um háttalag prestakalla, lýsing Staðarhrauns, ásamt uppskrift,
a-b dags. 5.5.1710. *Merkt 103 a-d.*
- 2(103) Registur prestakalla í Mýrasýslu 1710, lýsing Hvamms í Norðurárdal. Þetta er

-
- a-b skýrsla prófasts, unnin upp úr skýrslum prestanna, ásamt uppskrift. *Merkt 105 a-e.*
- 2(104) a-b Registor prestakalla í Mýrasýslu 1710, lýsing Stafholts. Þetta er skýrsla prófasts, unnin upp úr skýrslum prestanna, ásamt uppskrift. *Merkt 106 a-e.*
- 2(144) a-b Úttekt Reykholts. Kirkjan á m.a. Pétursskóg í Sanddal; gjöreiddur, ásamt uppskrift, dags. 23.5.1908. *Merkt 128 a-e.*
- 2(145) a-b Prófastsvísitasía að Stafholti. Kirkjan á m.a. afrétt í Vesturárdal og Miðdalsmúla, ásamt uppskrift, dags. 26.8.1694. *Merkt 132 a-e.*
- 2(146) a-b Prófastsvísitasía að Hvammi. Kirkjan á m.a. hluta í Sanddalstungu og Snjófjöllum, ásamt uppskrift, dags. 12.10.1737. *Merkt 142 a-b.*
- 2(147) a-b Prófastsvísitasía að Hvammi. Kirkjan á m.a. Sanddalstungu og hluta Snjófjalla, ásamt uppskrift, dags. 8.6.1744. *Merkt 148 a-b.*
- 2(148) a-b Prófastsvísitasía að Stafholti. Kirkjan á m.a. Afrétt á Vesturárdal og Miðdalsmúla allan fyrir ofan Mælifellsgil, ásamt uppskrift, dags. 10.6.1744. *Merkt 149 a-b.*
- 2(149) a-b Prófastsvísitasía og úttekt að Stafholti. Kirkjan á m.a. Bjarnardal (Staðarmúla), ásamt uppskrift, dags. 6.6.1887. *Merkt 164 a-b.*
- 2(150) a-b Úttekt Hvamms. Kirkjan á m.a. Fornahvamm, ásamt uppskrift, dags. 28.5.1888. *Merkt 165 a-d.*
- 2(151) a-b Prófastsvísitasía að Hvammi. Kirkjan á m.a. hluta í Snjófjöllum, ásamt uppskrift, dags. 29.10.1755. *Merkt 175 a-b.*
- 2(152) a-b Úttekt Stafholts, ásamt uppskrift, dags. 3.6.1740. *Merkt 177 a-e.*
- 2(153) a-b Prófastsvísitasía að Hvammi. Kirkjan á m.a. 10 hndr. í Snjófjöllum og 13 hndr í Sanddalstungu, ásamt uppskrift, dags. 9.6.1695. *Merkt 133 a-c.*
- 2(154) a-b Prófastsvísitasía Reykholts. Kirkjan á m.a. Pétursskóg í Sanddal, dags. 1720. *merkt 115 a-d.*
- 2(161) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Kirkjan á m.a. afrétt í Sanddal, dags. 24.6.1721, ásamt uppskrift. *Merkt 180 a-b.*
- 2(162) a-b Reikningsskapur Sauðafellskirkju 1723-1724, frá árinu 1726. Kirkjan á m.a. afrétt í Sanddal, ásamt uppskrift. *Merkt 183 a-c.*
- 2(163) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Kirkjan á m.a. afrétt í öllum Sanddal, dags. 11.6.1732, ásamt uppskrift. *Merkt 185 a-b.*
- 2(164) a-b Prófastsvísitasía að Snóksdal, dags. 25.6.1733. *Merkt 186 a-b.*
- 2(165) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Kirkjan á m.a. afrétt í Sanddal, dags. 14.5.1742, ásamt uppskrift. *Merkt 187 a-c.*
- 2(166) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Kirkjan á m.a. afrétt í Sanddal, dags. 6.6.1753, ásamt uppskrift. *Merkt 190 a-b.*
- 2(167) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Kirkjan á m.a. afrétt í Sanddal, dags. 9.10.1803, ásamt uppskrift. *Merkt 192 a-b.*
- 2(168) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Kirkjan á m.a. afrétt í öllum Sanddal, dags. 12.6.1807, ásamt uppskrift. *Merkt 193 a-b.*
- 2(169) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Kirkjan á m.a. afrétt í öllum Sanddal, dags. 1.10.1820, ásamt uppskrift. *Merkt 196 a-b.*
- 2(170) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Kirkjan á m.a. afrétt í öllum Sanddal, dags. 6.11.1865, ásamt uppskrift. *Merkt 198 a-b.*
- 2(171) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Kirkjan á m.a. afrétt í öllum Sanddal, dags. 12.11.1866, ásamt uppskrift. *Merkt 200 a-c.*
- 2(172) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Kirkjan á m.a. afrétt í öllum Sanddal, dags. 18.10.1867, ásamt uppskrift. *Merkt 201 a-c.*
- 2(173) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Um landamerki fyrir Sanddals afréttarlandi, dags. 14.11.1875, ásamt uppskrift. *Merkt 202 a-c.*
- 2(174) a-b Prófastsvísitasía að Sauðafelli. Kirkjan hefur fengið jörðina Sanddalstungu í Norðurárdalshreppi, dags. 26.9.1878, ásamt uppskrift. *Merkt 203 a-b.*

-
- 2(187) Afhending Reykholts, kirkjan á selför í Kjör með skógi og „Arreide“, afrétt á a-b Hrutafjarðarheiði o.fl., dags. 6.6.1783, ásamt uppskrift. *Merkt 84 a-e.*
- 2(209) Eftirrit af jarðaskiptabréfi á jörðunum Sanddalstungu og Krossi, ásamt uppskrift, a-b dags. 26.7.1878. *Merkt 207 a-f.*
- 2(210) Bréf Jakobs Guðmundssonar til hreppsnefndaroddvita í Norðurárdal varðandi a-b landamerki milli Sauðafellseignar og Norðurárdalslanda, ásamt uppskrift, dags. 18.11.1886. *Merkt 208 a-b.*
- 2(220) Lögfesta fyrir Reykholti, dags. 3.5.1709, landamerkja jarðeigna og ítaka getið, a-b ásamt uppskrift. *Merkt 92 a-e.*
- Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanna og landshöfðingja (skjalaflokkur A.10):*
- 2(175) Bréf prestanna á Sauðafelli og í Hvammi í Norðurárdal til stiftsyfirvalda, dags. a-b 1.11.1877, vegna makaskipta á Sanddalstungu og Krossi. M.a. fjallað um „afrétt á Sanddal“, ásamt uppskrift. *Merkt 5 a-c.*
- 2(176) Bréf prófests í Mýrprófastsdæmi til stiftsyfirvalda, dags. 5.11.1877, vegna a-b makaskipta á Sanddalstungu og Krossi og ágreinings um afrétt á Sanddal, ásamt uppskrift. *Merkt 6a.*
- 2(177) Bréf stiftsyfirvalda til landshöfðinga, dags. 5.2.1878. Stiftsyfirvöld mæla með a-b því við landshöfðinga að makaskipti á jörðunum Sanddalstungu og Krossi verði leyfð. Gerð grein fyrir ágreiningi vegna afréttarins á Sanddal, ásamt uppskrift. *Merkt 7 a-b.*
- 2(178) Meðmæli Jóhannesar L.L. Jóhannssonar sóknarprests í Suðurdalapingum um að a-b leyfa sölu á Sanddalstungu og Sauðafellsafrétti undan kirkjunni, dags. 20.8.1897, ásamt uppskrift. *Merkt 8 a.*
- 2(179) Meðmæli tveggja sóknarbænda í Sauðafellssókn um að leyfa sölu á Sanddals- a-b tungu og Sauðafellsafrétti undan kirkjunni, 21.8.1897, ásamt uppskrift. *Merkt 9 a.*
- 2(180) Meðmæli héraðsfundar Dalaprófastsdæmis, dags. 24.6.1897, um að leyfa sölu á a-b Sanddalstungu og Sauðafellsafrétti undan kirkjunni, ályktunin samþykkt, dags. 3.9.1897, ásamt uppskrift. *Merkt 10 a.*
- 2(181) Bréf, dags. 24.9.1897, Stiftsyfirvöldin yfir Íslandi til landshöfðingja. Um hvort a-b leyfa eigi sölu á kotinu Sanddalstungu og Sauðafellsafrétti undan kirkjunni, ásamt uppskrift. *Merkt 11 a-d.*
- 2(182) Bréf, dags. 3.9.1897. Prófastur í Dalaprófastsdæmi til stiftsyfirvalda. Um hvort a-b leyfa eigi sölu á Sanddalstungu og Sauðafellsafrétti undan kirkjunni, ásamt uppskrift. *Merkt 12 a.*
- 2(183) Bréf, dags. 11.5.1898. Landshöfðinginn yfir Íslandi til stiftsyfirvalda. Beiðni um a-b sölu á Sanddalstungu og Sauðafellsafrétti undan kirkjunni hafnað, ásamt uppskrift. *Merkt 13 a-b.*
- 2(184) Bréf prestsins á Hvammi og Norðtungu til Jóns Helgasonar hreppstjóra um a-b Fornahvamm, dags. 1.11.1842, ásamt uppskrift. *Merkt 71.*
- 2(185) Afrit af bréfi prests í Stafholti til prófests um sölu á Beilárheiði, ásamt a-b Hróbjargardal, Fossdal og Grímsdal. Einnig minnst á selstöður Stafholtskirkju í Staðartungu og á Bjarnadal, ásamt upprekstri á Hellistungur, dags. 7.6.1851, ásamt uppskrift. *Merkt 47 a-c.*
- 2(202) Einar Jónsson skrifar amtmanni um að fá að byggja og rækta Langavatnsdal en a-b ef það fæst ekki þá Fornahvamm, dags. 20.7.1842, ásamt uppskrift. *Merkt 72 a-b.*
- 2(207) Bréf Stiftsyfirvalda til prófestsins í Dalaprófastsdæmi, dags. 13.5.1898. a-b Leiðbeiningar til birtingar fyrir sýslumanni á Sauðafelli vegna sölu Sanddalstungu, ásamt uppskrift. *Merkt 10.*
- Stjórnarráð Íslands. Kirkjujarðasala. (skjalaflokkur A.11.):*
- 2(28) Bréf dóms- og kirkjumálaráðuneytis vegna sölu eyðibýlisins Galtarhöfða, 18.10.1923. *Merkt 5 a-b.*
- 2(29) Landamerki Hvassafells, dags. 16.4.1885. *Merkt 6 a-b.*

-
- 2(30) Bréf Vigfúsar Bjarnasonar í Dalsmynni um leigu á fjallendi Stafholtskirkju á Bjarnardal, dags. 11.11.1919. *Merkt 7.*
- 2(199) Bréf Stjórnarráðs Íslands til hreppstjóra Norðurárdalshrepps vegna beiðni a-b hreppsnefndarinnar um kaup á fjallendinu Staðar- og Brekkumúla í Bjarnardal, dags. 5.11.1919, ásamt uppskrift. *Merkt a 24 a.*
- 2(203) Jón Vigfússon skrifar Stjórnarráði Íslands vegna fyrirhugaðra kaupa á a-b fjallandinu Bjarnadal, dags. 24.6.1918, ásamt uppskrift. *Merkt a 28 a-b.*
- 2(204) Umboð Norðurárdalshrepps, dags. 16.6.1918. handa Jóni Vigfússyni í a-b Dalsmynni til að gera kaupsamning vegna Staðar- og Brekkumúla. Einnig framsal Jóns á tóðu umboði til Sigurðar Þórðarsonar til að tilhlutast um kaupin, dags. 24.6.1918, ásamt uppskrift. *Merkt a 29.*
- 2(205) Bréf G. Bjarnason sýslumanns í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu til Stjórnarráðs a-b Íslands þar sem sýslumaður lýsir því yfir að hafa ekki fundið í sýslufundargerðum Mýrasýslu á árunum 1910-1916 neitt um kaup sýslunefndar á fjallendinu Bjarnadal, dags. 26.11.1919. ásamt uppskrift. *Merkt a 30.*
- 2(206) Beiðni Jóhannesar Þorsteinsson til Stjórnarráðs Íslands um kaup á Bjarnadal, a-b dags. 17.11.1919, ásamt uppskrift. *Merkt a 31.*
- 2(211) Landamerki Fornahvamms, dags. 21.1.1889. *Merkt 4 a-b.*
- Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur A.16.):*
- 2(48) Matsgjörð á eyðijörðinni Galtarhöfða vegna fyrirhugaðrar sölu hennar úr eigu Hvammskirkju, dags. 27.6.1923. *Merkt 3.*
- 2(49) Uppkast að afsali fyrir eyðijörðinni Galtarhöfða, dags. 16.5.1925. *Merkt 4 a-b.*
- Jarðabréf og máldagar og fleira úr Íslensku fornbréfasafni (skjalaflokkur B.1):*
- 2(32) Máldagi Stafholtskirkju, er Steini prestur Þorvarðsson setti, um 1140. Kirkjan á afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúla allan, Bjarnardalur fyrir ofan Mælifellsgil. Í.f. I. b., bls. 178-180. *Merkt 28 a-c.*
- 2(33) Máldagi Stafholtskirkju, 1354. Kirkjan á m.a. afrétt í Vesturárdal, Bjarnardal allan fyrir ofan Mælifellsgil og afrétt í Hróðurbjargardal. Í.f. III. b., bls. 88-89. *Merkt 29 a-b.*
- 2(34) [Vilchinsmáldagi]. Máldagi Stafholtskirkju, 1397. Kirkjan á m.a. afrétt í Vesturárdal, Bjarnardal allan fyrir ofan Mælifellsgil og afrétt í Hróðurbjargardal. Í.f. IV. b., bls. 188-190. *Merkt 30 a-c.*
- 2(35) Máldagi Stafholtskirkju í Stafholtstungum, 1480. Kirkjan á m.a. afrétt í Vesturárdal, Miðdalsmúla, Bjarnardal allan fyrir framan Mælifellsgil og afrétt í Hróðurbjargardal Í.f. VI. b., bls. 268-269. *Merkt 31 a-b.*
- 2(36) Máldagi Stafholtskirkju í Stafholtstungum, 1491-1518. Kirkjan á m.a. Bjarnardal allan fyrir ofan Mælifellsgil, afrétt í Hróðurbjargardal á bak Jafnaskarði, selför í Þverárdal upp frá Kvíum og Miðdalsmúla allan. Í.f. VII. b., nr. 124, bls. 64. *Merkt 33.*
- 2(37) Máldagar Gísla biskups Jónssonar. Um 1570 og síðar. Kirkjan í Stafholti á m.a. afrétt í Vesturárdal, Bjarnardal allan fyrir ofan Mælifellsgil og afrétt í Hróðurbjargardal. Í.f. XV. b., bls. 620-622. *Merkt 35 a-c.*
- 2(38) Máldagi Hvamms kirkju í Norðurárdal, um 1223. Kirkjan á land á Hóli og Fróðaengi. Í.f. I. b., nr. 115, bls. 420-421. *Merkt 66 a-b.*
- 2(39) Máldagi Maríukirkju í Hvammi í Norðurárdal, 1346. Kirkjan á land á Hóli og Fróðaengi. Í.f. III. b., nr. 516, bls. 833. *Merkt 67.*
- 2(40) Máldagi Maríukirkju í Hvammi í Norðurárdal, 1354. Kirkjan á land á Hóli og Fróðaengi. Í.f. III. b., nr. 37, bls. 78. *Merkt 68.*
- 2(41) Máldagi Hvammskirkju í Norðurárdal, 1375. Kirkjan á land á Hóli og Fróðaengi. Í.f. III. b., nr. 248, bls. 304-305. *Merkt 69.*
- 2(42) Máldagi Hvammskirkju í Norðurárdal, 1399. Kirkjan á land á Hóli og Fróðaengi. Í.f. III. b., nr. 539, bls. 645. *Merkt 70.*
- 2(43) Máldagi og afhending Hvammskirkju í Norðurárdal, 1442. Kirkjan á land að

-
- Hóli og Fróðaengi. Í.f. IV. b., nr. 675, bls. 630-631. *Merkt 71 a-b.*
- 2(44) Máldagi Hvammskirkju í Norðurárdal, 1491-1518. Kirkjan á m.a. Fróðaengi og Kleppstíu. Í.f. VII. b., nr. 121, bls. 62-63. *Merkt 72 a-b.*
- 2(45) Virðingargerð á staðnum í Hvammi í Norðurárdal, 1508. Kirkjan á m.a. Fróðaengi og Kleppstíu. Í.f. VIII. b., nr. 215, bls. 257-258. *Merkt 73 a-b.*
- 2(46) Máldagar Gísla biskups Jónssonar, um 1570 og síðar. Kirkjan í Hvammi á land að Hóli og Fróðaengi. Í.f. VIII. b., bls. 555-556. *Merkt 74 a-b.*
- 2(47) Máldagi Sauðafellskirkju í Dölum, um 1500. Kirkjan á m.a. Sauðfellingamúla, Bekradal og Kirkjufellsmýrar. Í.f. VII. b., nr. 475, bls. 459. *Merkt 100.*
- 2(50) Máldagi Sauðafellskirkju, er Gyrðir biskup Ívarsson setti, 1355. Í.f. III. b. 99-100. *Merkt 98 a-b.*
- 2(51) [Vilchinsmáldagi]. Máldagi Sauðafellskirkju, 1397. Í.f. IV. b., bls. 164. *Merkt 99.*
- 2(52) Máldagar Gísla biskups Jónssonar. Um 1570 og síðar. Sauðafell. Í.f. XV. b., bls. 599. *Merkt 101.*
- 2(186) Skrá Páls biskups Jónssonar um kirkjur í Skálholtsbiskupsdæmi, um 1200. Í.f. XII. b., bls 1-15. *Merkt 103 a-o.*
- 2(213) Máldagi kirkjunnar í Reykjaholti, um 1185. Kirkjan á m.a. afrétt á Hrutafjarðarheiði, Geitland með skógi og skóg í Sanddal. Í.f. I. b., bls. 279-280. *Merkt 36 a-b.*
- 2(214) Máldagi kirkjunnar í Reykjaholti, 1224. Kirkjan á m.a. hluta í Grímsá, afrétt á Hrutafjarðarheiði, ítök í Faxadal, Geitland með skógi og skóg í Sanddal. Í.f. I. b., bls. 466-472. *Merkt 37 a-g.*
- 2(215) Máldagi kirkjunnar í Reykholti, 1358. Kirkjan á m.a. hálf Geitland allt með skógi, Pétursskóg í Norðurárdal og afrétt á Hrutafjarðarheiði. Í.f. III. b., bls. 122-123. *Merkt 38 a-b.*
- 2(216) [Vilchinsmáldagi]. Máldagi Reykjaholtskirkju í Reykholtssdal, 1397. Kirkjan á m.a. Geitland allt með skógi, Pétursskóg í Norðurárdal, afrétt á Hrutafjarðarheiði og beit í Faxadal. Í.f. IV. b., bls. 119-120. *Merkt 39 a-b.*
- 2(217) Máldagi Reykjaholtskirkju, 1478. Kirkjan á m.a. Geitland allt með skógi, Pétursskóg í Norðurárdal, afrétt á Hrutafjarðarheiði og beit í Faxadal. Í.f. IV. b., bls. 173-174. *Merkt 40 a-b.*
- 2(218) Máldagar Gísla biskups Jónssonar, 1570 og síðar. Kirkjan í Reykjaholti á m.a. Geitland allt með skógi, Pétursskóg í Norðurárdal, afrétt á Hrutafjarðarheiði og beit í Faxadal. Í.f. XV. b., bls. 623-624. *Merkt 41 a-b.*
- Prentuð fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur B.2.):*
- 2(31) Jarðatal J. Johnsens 1847, bls. 138. *Merkt 6.*

Landamerkjabækur (skjalaflokkur A.1.):

- 4(8) Óstaðfestar uppskriftir landamerkja fyrir afréttarlandi Hraunhrepps á mótí löndum Dalamanna, dags. 19.6.1923, Álftthreppinga, dags. 20.6.1923, Hnappdælinga, dags. 1. júlí 1923, Hítardal, Helgastöðum, Múlaseli og Svarfhóli, dags. 1. júlí 1923.

Afsals og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3.):

- 4(42) Hvassafell og Klakhús í Hvassafellslandi, síða úr veðmálaregistri Afsals- og veðmálabókar Mýra- og Borgarfjarðarsýslu.
- 4(43) Munaðarnes, síða úr veðmálaregistri Afsals- og veðmálabókar Mýra- og Borgarfjarðarsýslu.
- 4(44) Stafholt, síða úr veðmálaregistri Afsals- og veðmálabókar Mýra- og Borgarfjarðarsýslu.
- 4(45) Sveinatunga og Hlíð, síða úr veðmálaregistri Afsals- og veðmálabókar Mýra- og Borgarfjarðarsýslu.
- 4(46) Fornihvammur, síða úr veðmálaregistri Afsals- og veðmálabókar Mýra- og Borgarfjarðarsýslu.

-
- 4(47) Geststaðir, síða úr veðmálaregistri Afsals- og veðmálabókar Mýra- og Borgarfjarðarsýslu.
- 4(48) Sanddalstunga, síða úr veðmálaregistri Afsals- og veðmálabókar Mýra- og Borgarfjarðarsýslu.
- 4(49) Hvammur ásamt Galtarhöfða, síða úr veðmálaregistri Afsals- og veðmálabókar Mýra- og Borgarfjarðarsýslu.
- 4(50) Dýrastaðir, síða úr veðmálaregistri Afsals- og veðmálabókar Mýra- og Borgarfjarðarsýslu.
- 4(51) Dalsmynni, síða úr veðmálaregistri Afsals- og veðmálabókar Mýra- og Borgarfjarðarsýslu.
- 4(99) Kaupsamningur og afsal fyrir Fornahvammi, dags. 11.6.1926.
- 4(100) Landamerkjabréf fyrir Sanddalstungu, ódags. en þingl. 30.6.1922.
- 4(102) Kaupsamningur um Sanddalstungu, 3.12.1926 og afsal, dags. 2.6.1928.
- 4(103) Landamerkjaskrá fyrir Dýrastaði, dags. 20.1.1922.
- 4(104) Sanddalstunga. Spjald úr afsals- og veðmálabók Borgarfjarðarsýslu.
- 4(106) Kaupsamningur og afsal fyrir hluta Fornahvamms, landamerkja getið, dags. 7.2.1914. Sjá skjal nr. 4(37).

Afsals og veðmálabækur (skjalaflokkur A.3.): Skjöl fengin frá sýslumanninum í Búðardal:

- 4(52) Yfirlýsing um landamerki milli Sauðafells í Dalabyggð og Sellands Stafholtskirkju í Borgarbyggð, dags. 27.12.2009.
- 4(53) Yfirlýsing um landamerki milli Fjallendis Munaðarness í Borgarbyggð og Sauðafells í Dalabyggð, dags. 21.12.2009.
- 4(54) Yfirlýsing um landamerki milli Sauðafells og Neðri Hundadals í Dalabyggð, dags. 27.12.2009.
- 4(55) Yfirlýsing um landamerki milli Breiðabólstaðar og Sauðafells í Dalabyggð, dags. 30.12.2009.
- 4(56) Kaupsamningur, dags. 16.3.1918 og afsal, dags. 11.5.1918, fyrir Sauðafelli í Miðdælahreppi í Dalasýslu, með tilheyrandi fjallandi – sellandi- á Suðurárdal
- 4(57) Afsal fyrir ½ Sauðafelli í Miðdölum í Dalasýslu með Glæsivöllum og Sellandinu, dags. 3.5.1954.
- 4(58) Kaupsamningur, dags. 17.7.1897, fyrir Sanddalstungu í Norðurárdalshreppi, svo og afréttarlandið „Sauðafellsafrétt“. Staðsetningu afréttarins lýst. Afsal fyrir umræddu landi, dags. 16.1.1898.
- 4(59) Fellsendi, síður úr Realregistri yfir veðmálabókina í Dalasýslu og kaupbréfabókina í Dalasýslu 1867.
- 4(60) Sauðafell, síður úr Realregistri yfir veðmálabókina í Dalasýslu og kaupbréfabókina í Dalasýslu 1867.
- 4(61) Fellsendi, síður úr veðmálaskrá fyrir Dalasýslu 1929.
- 4(62) Sauðafell, síður úr veðmálaskrá fyrir Dalasýslu 1929.
- 4(63) Fellsendi í Suðurdalahreppi í Dalasýslu, spjald úr afsals- og veðmálabók Dalasýslu.
- 4(64) Sauðafell í Suðurdalahreppi í Dalasýslu, spjald úr afsals- og veðmálabók Dalasýslu.

Fornleifaskráning (skjalaflokkur A.14.):

- 4(10) Menningarminjar á miðhálandi Íslands. Svæðisskráning. Fornleifastofnun Íslands 1996, bls. 3–27, 56–59 og 115–132.

Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur A.16.):

- 4(1) Símskeyti Fossanefndar til allra sýslumanna um vatnsréttindi í afréttum, dags. 3.4.1918.
- 4(2) Bréf Stjórnarráðs Íslands til allra sýslumanna þar sem beðið er um skýrslu um svæði sem talin eru til almenninga eða afrétta, dags. 29.12.1919.
- 4(3) Svarbréf sýslumanns Mýra- og Borgarfjarðarsýsla, dags. 8.7.1920, í tilefni af bréfi Stjórnarráðs Íslands, dags. 29.12.1919.

-
- 4(4) Svarbréf hreppstjóra Stafholtstungnahrepps til sýslumanns Mýra- og Borgarfjarðarsýslu um almenninga og afrétti, dags. 26.1.1920.
- 4(5) Svarbréf hreppstjóra Þverárhlíðarhrepps til sýslumanns Mýra- og Borgarfjarðarsýslu um almenninga og afrétti, dags. 26.1.1920.
- 4(6) Fyrirspurn félagsmálaráðuneytisins til sveitarfélaga um afrétti og upprekstarrétt, dags. 20.2.1989.
- 4(7) Svarbréf oddvita Norðurárdalshrepps, dags. 25.4.1989, í tilefni fyrirspurnar félagsmálaráðuneytisins um afrétti og upprekstarrétt, dags. 20.2.1989.
- 4(9) Svar sýslumannsins í Mýra- og Borgarfjarðarsýslu um afréttarmálefni, fjallskil o.fl, dags. 13.11.1985, ásamt afréttarskrá um afréttarlönd í Mýrasýslu, ódags. og skrá um afrétt Lunddæla og Andkílinga innan Lundarreykjadalshrepps e. Ingimund Ásgeirsson, dags. 1.6.1980.
- 4(34) Bréf Jóns Hjartarsonar til Biskupsstofu vegna landamerkja Breiðabólstaðar í Dalabyggð og sellands Stafholtskirkju í Borgarbyggð, ásamt fylgigögnum, dags. 6.10.2014 og 9.10.2014.
- 4(93) Bréf Jóns Hjartarsonar til óbyggðanefndar um landamerki á Brekkumúla á milli Breiðabólstaðar og Sellands, dags. 21.6.2015.
- 4(94) Bréf Jóns Hjartarsonar til óbyggðanefndar, dags. 8.8.2015 varðandi þinglýsta yfirlýsingu á Brekkumúla á sýslumörkum Dala- og Borgarfjarðarsýslna.
- 4(107) Svarbréf hreppstjóra Norðurárdalshrepps til sýslumanns Mýra- og Borgarfjarðarsýslu um almenninga og afrétti, dags. 1.3.1920.
- 4(108) Tölvupóstar vegna fyrirspurnar óbyggðanefndar um túlkun aðila á staðsetningu Miðdalsmúla, dags. 6.5. – 12.5.2016.

Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur A.16.) frá héraðsskjalasafni

Borgarfjarðar:

- 4(36) Fundargerð hreppsnefnda Þverárhlíðar-, Norðurárdals- og Stafholtstungnahreppa. Fundurinn samþykkir kaupsamning, dags. 7.2.1914, um framhluta Fornahvamms, dags. 25.6.1914.
- 4(37) Kaupsamningur. Þverárréttarfélag kaupir framhluta Fornahvamms. Landamerkjum lýst, dags. 7.2.1914. Sjá skjal nr. 4(106).
- 4(96) Sala og afsal fyrir Hlíðarlandi, dags. 14.6.1926.

Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur A.16.): Sköl frá skjalasafni

Dalamanna í Búðardal:

- 4(67) Almennur hreppsfundur, dags. 30.6.1928. Rætt um tilboð Guðrúnar Tómasdóttur á Fellsenda um leigu á afréttinni. Óskað eftir vissu fyrir því hvort Sauðafell eigi nokkurt ítak til upprekstur í téðu arféttarlandi. Nafn afréttarinnar kemur ekki fram í skjalinu. Úr gjörðabók hreppsnefndar Miðdalahrepps 1921-1951.
- 4(68) Almennur hreppsfundur fyrir Miðdalahrepp, dags. 16.10.1928. Rætt um hvort hreppurinn skuli taka Sanddalsafrétt á leigu. Úr gjörðabók hreppsnefndar Miðdalahrepps 1921-1951.
- 4(69) Almennur hreppsfundur, dags. 26.10.1931. Samþykkt að hreppurinn framlengi leigusamning og taki til leigi áfram Sanddalsafrétt. Úr gjörðabók hreppsnefndar Miðdalahrepps 1921-1951.
- 4(70) Hreppsfundur, dags. 21.6.1932. Rætt hvernig hreppurinn skuli greiða leigu fyrir Sanddalsafrétt. Úr gjörðabók hreppsnefndar Miðdalahrepps 1921-1951.,
- 4(71) Almennur hreppsfundur, ódags. 1938. Framlenging leigusamnings á Sanddalstunguafrétti til 3 ára. Úr gjörðabók hreppsnefndar Miðdalahrepps 1921-1951.
- 4(72) Almennur hreppsfundur, dags. 19.4.1944. Framlenging leigusamnings á Sanddalstunguafrétti. Úr gjörðabók hreppsnefndar Miðdalahrepps 1921-1951.
- 4(73) Almennur sveitarfundur, dags. 18.2.1956. Eigandi afréttarins ófánlegur til að selja afréttinn. Úr sveitarbók Miðdalahrepps 1951-1965.
- 4(74) Hreppsnefndarfundur, dags. 27.8.1964. Um afréttargirðingu. Úr sveitarbók Miðdalahrepps 1951-1965.

- 4(75) Hreppsnefndarfundur, dags. 7.5.1965. Um girðingarmál. Úr sveitarbók Miðdalahrepps 1951-1965.
- 4(76) Leigusamningur, dags. 13.3.1897. Björn Bjarnarson leigir Miðdalahreppi Sauðafellsafrétt og Sandalstungu. Úr bréfabók Miðdalahrepps 1880-1908.
- 4(77) Leigusamningur, dags. 20.10.1928. Miðdalahreppur leigir Sanddalsafrétt af Guðrúnu Tómasdóttur. Úr bréfabók Miðdalahrepps 1907-1969.
- 4(78) Leigusamningur, dags. 14.12.1931. Miðdalahreppur leigir Sanddalsafrétt af Guðrúnu Tómasdóttur. Úr bréfabók Miðdalahrepps 1907-1969.
- 4(79) Leigusamningur, dags. 27.2.1939. Miðdalahreppur leigir Sanddalsafrétt af Guðrúnu Tómasdóttur. Úr bréfabók Miðdalahrepps 1907-1969.
- 4(80) Leigusamningur, dags. 4.6.1941. Miðdalahreppur leigir Sanddalsafrétt af Finni Ólafssyni. Úr bréfabók Miðdalahrepps 1907-1969.
- 4(81) Leigusamningur, dags. 19.12.1955. Miðdalahreppur leigir Sanddalsafrétt af Finni Ólafssyni. Úr bréfabók Miðdalahrepps 1907-1969.
- 4(82) Leigusamningur, dags. 14.12.1931. Miðdalahreppur leigir Sanddalsafrétt af Guðrúnu Tómasdóttur. Úr bréfasafni Miðdalahrepps 1931.
- 4(83) Afrit úr Vísitasíu- og reikningabók Sauðafellskirkju 1867-1922. Makaskipti Sauðafellskirkju í Miðdölum og Hvammskirkju í Norðurárdal á jörðunum Krossi í Haukadalshreppi og Sanddalstungu í Norðurárdalshreppi.

Önnur óprentuð frumgögn (skjalaflokkur A.16.): Sköl frá héraðsskjalasafni Borgarfjarðar:

- 4(86) Fundur haldinn að Steinum í Stafholtstungu, dags. 1.8.1885, með fulltrúm allra hreppa að hinu sameiginlega afréttarlandi (Hvítársíða, Stafholtstungur, Þverárhlið og Norðurárdalur) til að ræða landamerki þess að áskorun sýslumanns.
- 4(87) Magnús Andrésen Gilsbakka sendir oddvitum Þverárhliðar, Norðurárdals og Stafholtstungna landamerkjaskrá fyrir Þverárréttarupprekstrarlandi uppskrifaða, dags. 15.11.1889.
- 4(88) Reglugjörð um réttarhöld, fjalleitir og fjárskil í Mýra- og Hnappadalssýslu, dags. 18.3.1857, samþ. 30.3.1857.

Jarðabréf og máldagar og fleira úr Íslensku fornbréfasafni (skjalaflokkur B.1):

- 4(95) Skrá um landamerki Breiðabólstaðar í Sökkólfsdal eptir kaupbréfi þeirra Ólafs a-b Loptssonar og Jóns Þorgilssonar, ódags. en þingl. 16.12.1709, ásamt óstaðfestri þýðingu. Í.f. X. b., bls. 46-47.

Prentuð fasteigna- og jarðamöt (skjalaflokkur B.2.):

- 4(11) Ný jarðabók 1861, bls. 44-59.
- 4(38) Jarðatal J. Johnsens 1847, bls. 105, 114-120, 124-133 og 136-140.
- 4(39) Fasteignabók 1921, bls. 21, 28-41.
- 4(40) Fasteignabók 1932, bls. 27, 30-35
- 4(41) Fasteignabók 1942-1944, bls. 1-6.

Fjallaskilareglugerðir (skjalaflokkur B.4.):

- 4(13) Fjallaskilareglugjörð fyrir Borgarfjarðarsýslu, nr. 80/1896, B-deild, bls. 81-95.
- 4(14) Reglugjörð um viðauka við fjallaskilareglugjörð Borgarfjarðarsýslu 23.6.1896, nr. 74/1903, B-deild, bls. 166-196.
- 4(15) Fjallaskilareglugjörð fyrir Borgarfjarðarsýslu, nr. 87/1914, B-deild, bls. 141-153.
- 4(16) Reglugjörð um breytingu á fjallaskilareglugjörð Borgarfjarðarsýslu frá 9.8.1920, nr. 64/1929, B-deild, bls. 184.
- 4(17) Reglugerð um breytingu á fjallaskilareglugerð fyrir Borgarfjarðarsýslu frá 9.8.1920, nr. 45/1936, B-deild, bls. 118.
- 4(18) Auglýsing um breytingu á fjallaskilareglugerð fyrir Borgarfjarðarsýslu, nr. 74 frá 9.8.1920, nr. 50/1939, B-deild, bls. 61.
- 4(19) Fjallaskilareglugerð fyrir Borgarfjarðarsýslu, nr. 174/1952, B-deild, bls. 328-339.

-
- 4(20) Reglugerð um breytingu á fjallaskilareglugerð fyrir Borgarfjarðarsýslu, nr. 174 frá 25.8.1952, nr. 161/1957, B-deild, bls. 283-285.
- 4(21) Fjallaskilareglugerð fyrir Borgarfjarðarsýslu og Akraneskaupstað, nr. 297/1973, B-deild, bls. 547-558.
- 4(22) Reglugerð um breytingu á fjallaskilareglugerð fyrir Borgarfjarðarsýslu og Akraneskaupstað, nr. 297 frá 10.10.1973, B-deild, bls. 618.
- 4(23) Fjallaskilareglugerð fyrir Borgarfjarðarsýslu og Akraneskaupstað, nr. 374/1986, B-deild, bls. 802-812.
- 4(24) Reglugerð um breytingu á fjallaskilareglugerð fyrir Borgarfjarðarsýslu og Akraneskaupstað, nr. 374 frá 21.7.1986, nr. 396/1988, B-deild, bls. 910.
- 4(25) Reglugjörð um breytingar á reglugjörð fyrir Mýrasýslu um notkun afrjetta, fjallskil, rjettir og refaveiðar frá 25.7.1892, nr. 91/1912, B-deild, bls. 184.
- 4(26) Reglugjörð um breytingar á reglugjörðum fyrir Mýrasýslu um notkun afrjetta, fjallskil, rjettir og refaveiðar frá 25.7.1892 og 3.8.1912, nr. 93/1913, B-deild, bls. 156.
- 4(27) Reglugerð um breytingu á fjallaskilareglugerð. frá 2.6.1921 fyrir Mýrasýslu, nr. 57/1930, B-deild, bls. 133-134.
- 4(28) Auglýsing um breytingu á fjallaskilareglugerð. fyrir Mýrasýslu nr. 60 frá 2.6.1921, nr. 49/1939, B-deild, bls. 61.
- 4(29) Fjallaskilareglugerð fyrir Mýrasýslu nr. 175/1952, B-deild, bls. 339-351.
- 4(30) Fjallaskilareglugerð fyrir Mýrasýslu nr. 377/1975, B-deild, bls. 725-739.
- 4(97) Reglugjörð fyrir Mýrasýslu um notkun afrjetta, fjallskil, rjettir og refaveiðar, nr. 88/1892, B-deild, bls. 139-157.

Fjallaskilareglugerðir (skjalaflokkur B.4.): Gögn fengin frá sveitarfélaginu Dalabyggð:

- 4(65) Fjallaskilasamþykkt fyrir sveitarfélagið Dalabyggð, nr. 1085/2011, B-deild, dags. 22.11.2011.
- 4(66) Fjallaskilaseðill Suður-Dala 2014.
- 4(92) Fjallaskilareglugjörð fyrir Borgarfjarðarsýslu, dags. 9.8.1920.

Fjallaskilareglugerðir (skjalaflokkur B.4.): Gögn frá sveitarfélaginu Borgarbyggð:

- 4(84) Fjallaskilasamþykkt fyrir Mýrasýslu, nr. 360/1992, B-deild, dags. 4.9.1992.
- 4(85) Fjallaskilasamþykkt fyrir Borgarfjarðarsýslu og Akraneskaupstað, nr. 110/2006, B-deild, dags. 19.1.2006.

Fjallaskilareglugerðir (skjalaflokkur B.4.): Gögn frá Héraðsskjalasafni Borgarfjarðar:

- 4(89) Fjallaskilagjörð fyrir Mýrasýslu, dags. 2.6.1921.
- 4(90) Reglugjörð um notkun afrétta, réttir, fjallskil o.fl. í Mýrasýslu 1879.
- 4(91) Breytingar og viðauki við reglugjörð fyrir Borgarfjarðarsýslu 5.9.1885 um notkun afrétta o. s. frv.

Skjalasöfn stiftamtmanns, amtmanns og landshöfðingja ásamt Stjórnartíðindum (skjalaflokkur B.6.):

- 4(31) Makaskiptabréf. Sauðafellskirkja fær Hvammskirkjujörðina Sanddalstungu í Norðurárdal í makaskiptum fyrir jörðina Kross í Haukadal í Dalasýslu, dags. 8.6.1878.
- 4(32) Samþykkt fyrir girðingafjelag Ystutungu í Stafholtshreppi, dags. 15.10.1926, nr. 91/1926, B-deild, bls. 197-198.
- 4(33) Samþykkt fyrir Veiðifélag Norðurár, Mýrasýslu, dags. 12.11.1973, nr. 324/1973, B-deild, bls. 604-605.

Landnáma (skjalaflokkur B.7.):

- 4(12) Landið og Landnáma: Vestfirðingfjórðungur, bls. 115-149, ásamt korti.
- 4(98) Landnámabók, fyrri hluti, (1968), bls. 70-95.

Lagt fram af Inga Tryggvasyni hrl. vegna Fjallendis Munaðarness (hluti Ystutunguafréttar):

- 5 Kröfulýsing, dags. 8.4.2014.
- 5(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Munaðarnes, dags. 7.4.2014.
- 5(2) Munaðarnes. Útrentun úr fasteignaskrá Íslands, ódags. en mótt. 8.4.2014.
- 5(3) Greinargerð, dags. 7.7.2014.
- 5(4) Köfulýsing, dags. 29.8.2016.

Lagt fram af Inga Tryggvasyni hrl. vegna Sellands Stafholtskirkju (hluti Ystutunguafréttar):

- 6 Kröfulýsing, dags. 8.4.2014.
- 6(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Stafholt, dags. 7.4.2014.
- 6(2) Stafholt. Útrentun úr fasteignaskrá Íslands, ódags. en mótt. 8.4.2014.
- 6(3) Greinargerð, dags. 7.7.2014.

Lagt fram af Inga Tryggvasyni hrl. vegna Sanddalstungu:

- 7 Kröfulýsing, dags. 8.4.2014.
- 7(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Sanddalstungu, dags. 7.4.2014.
- 7(2) Sanddalstunga. Útrentun úr fasteignaskrá Íslands, ódags. en mótt. 8.4.2014.
- 7(3) Greinargerð, dags. 7.7.2014.

Lagt fram af Inga Tryggvasyni hrl. vegna Sanddalstungulands og lands Sauðafellskirkju (Fellsenda- og Sauðafellsafréttur):

- 8 Kröfulýsing, dags. 8.4.2014.
- 8(1) Þinglýsingarvottorð fyrir Fellsenda, dags. 7.4.2014.
- 8(2) Fellsendi. Útrentun úr fasteignaskrá Íslands, ódags. en mótt. 8.4.2014.
- 8(3) Greinargerð, dags. 7.7.2014.
- 8(4) Örnefni á Sanddalsafrétti, dags. 16.12.1980.
- 8(5) Nefndarálit um Sauðafellsafrétt og Sanddalstungu, dags. 8.8.1878.

Lagt fram af Inga Tryggvasyni hrl. vegna Snjófjalla:

- 9 Kröfulýsing, dags. 8.4.2014.
- 9(1) Hvammur kirkja. Óstaðfest þinglýsingarvottorð, dags. 7.4.2014.
- 9(2) Hvammur kirkja. Útrentun úr fasteignaskrá Íslands, ódags. en mótt. 8.4.2014.
- 9(3) Greinargerð, dags. 7.7.2014.
- 9(4) Kröfulýsing, dags. 29.8.2016.

Lagt fram af óbyggðanefnd:

- 10 10(1) Fundargerð 1. fyrirtöku, dags. 5.5.2014.
- 10 10(2) Fundargerð 2. fyrirtöku, dags. 5.6.2014.
- 10 10(3) Fundargerð 3. fyrirtöku, dags. 8.7.2014.
- 10 10(4) Fundargerð 4. fyrirtöku, dags. 14.8.2014.
- 10 10(5) Fundargerð 5. fyrirtöku, dags. 29.9.2014.
- 10 10(6) Fundargerð 6. fyrirtöku, dags. 15.10.2014.
- 10 10(7) Fundargerð 7. fyrirtöku, dags. 28.11.2014.
- 10 10(8) Fundargerð aðalmeðferðar, dags. 17.8 og 1.12.2014.
- 10 10(9) Fundargerð endurupptöku, dags. 29.8.2016.
- 10 10(10) Fundargerð endurupptöku, dags. 5.10.2016.
- 10 10(11) Fundargerð lokafyrirtöku, dags. 7.10.2016.
- 11 Greinargerð Þjóðskjalasafns Íslands um sögu jarða og annarra landsvæða, drög, dags. 4.7.2014.

Lagt fram af málsaðilum:

- 12 Yfirlitskort, mælikvarði 1:50.000 í A1. Mál nr. 2/2014. Kröfulínur allra málsaðila, dags. 5.10.2016.

Hliðsjónargögn:

Lagt fram til hliðsjónar af Andra Árnasyni hrl. f.h. fjármála- og efnahagsráðherra:

- Ónr. Byggðir Borgarfjarðar III. b. Mýrasýsla og Borgarnes, bls. 14, 1922, 26, 30, 32-33, 36, 38-42, 46-47, 51, 57, 63, 7173, 79, 90-92, 97-98, 101-102, 104-105, 108-111, 115-117, 127, 140, 154, 158, 169, 173, 199, 209, 222, 227232, 250, 266, 272, 281, 284, 300-301, 311, 323, 325, 327, 350-362, 365, 369-370, 372, 375-376, 378, 380-381, 383-385, 390, 393-396, 399-401 og 407.
- Ónr. Byggðir Borgarfjarðar IV. B. Ábúendatal 1880-1995. Nafnaskrár I.-IV. B., bls. 298 og 208.
- Ónr. Árbók Ferðafélags Íslands 1954, e. Harald Sigurðsson. Borgarfjarðarsýsla norðan Skarðsheiðar, bls. 96-97.
- Ónr. Árbók Ferðafélags Íslands 1997, Í fjallhögum milli Mýra og Dala, bls. 27 og 32.
- Ónr. Jarðabók Árna Magnússonar og Páls Vídalíns 4. b., bls. 18, 274, 230-231, 258-265, 270, 277-292, 299-312, 315-335, 337-343, 345-349, 351-420, 422-423, 428-429 og 456-461.
- Ónr. Sýslu- og sóknarlýsingar hins íslenska bókmenntafélags 1839-1873, e. Guðrúnu Á. Grímsdóttur og Björk Ingimundardóttur 2005. Mýra- og Borgarfjarðarsýslur, bls. 50-51, 68-69, 90-91, 114-115, 128-129, 142-143, 148-149, 212-213, 238-239, 256-257, 270-271, 288-289 og 294-295.
- Ónr. Sýslu- og sóknarlýsingar hins íslenska bókmenntafélags 1839-1855, Einar G. Pétursson sá um útgáfu 2003. Dalasýsla, bls. 36-37.
- Ónr. Um sveitarfélagið Borgarbyggð af heimasíðu sveitarfélagsins, dags. 11.12.2013.

Lagt fram til hliðsjónar af óbyggðanefnd:

- Ónr. Vannýtt auðlind á Vesturlandi. Nýsköpunarsjóðsverkefni, september 1999, e. Hrafnhildi Hannesdóttur.
- Ónr. Skýrslur í máli nr. 2/2014 hjá óbyggðanefnd (21 bls., skrifaðar upp eftir hljóðupptöku).
- Ónr. *Hæstiréttur og Hundadalsheiði*. Grein e. Hjört Einarsson. Morgunblaðið, 31.5.1998, bls. 34.
- Ónr. Örnefnaskrá Örnefnastofnunar fyrir Fornahvammi. Ari Gíslason skráði, ásamt spurningum og svörum.
- Ónr. Örnefnaskrár frá Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, fyrir Ystutunguafrétti
- Ónr. Örnefnaskrár frá Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, fyrir Miðdælafrétti: Sauðafells- og síðar Fellsendafréttar. Guðmundur Skúlason skráði í maí 1989.
- Ónr. Örnefnaskrár frá Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum, fyrir Fellsenda. Benedikt Jónsson safnaði.

Lagt fram til hliðsjónar af Inga Tryggvasyni hrl. vegna Sanddalstungu:

- Ónr. Samantekt um heimildir hjá ÞÍ um Sanddalstungu, ódags. 5. bls.

Lagt fram af óbyggðanefnd til upplýsinga fyrir aðila:

- Ónr. Almennar niðurstöður óbyggðanefndar með viðaukum, dags. 22.9.2011.
- Ónr. Yfirlit yfir frumgögn sem könnuð eru vegna rannsóknarskyldu óbyggðanefndar, sbr. 5. mgr. 10. gr. þjóðll. nr. 58/1998, með síðari breytingum, dags. 26.2.2013.
- Ónr. Umsögn Gunnars F. Guðmundssonar sagnfræðings varðandi vörslu jarðabréfa, dags. 3.9.2007, ásamt fyrirspurn Ólafs Björnssonar hrl. um hvort íslensk jarðaskjöl gætu verið varðveitt í erlendum skjalasöfnum, dags. 22.8.2007.
- Ónr. Útprintun af tölvupósti Gunnars F. Guðmundssonar sagnfræðings varðandi gagnaöflun

óbyggðanefndar. Ritað af tilefni greinar Einars Gunnars Péturssonar í Morgunblaðinu, dags. 5.6.2007: „Um vinnubrögð í þjóðlendumálum.“

Ónr. Efnisyfirlit Björns Teitssonar o.fl. „Heimildaskráning jarða“, fyrir Mýra- og Borgarfjarðarsýslur.